

INGRID SOMMERSETH

VILLREINFANGST OG TAMREINDRIFT I INDRE TROMS

Belyst ved samiske boplasser mellom 650 og 1923

Avhandling til graden philosophiae doctor Ph.d.

Institutt for arkeologi og sosialantropologi (IAS)
Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning (HSL fak.)

Universitetet i Tromsø
2009

INGRID SOMMERSETH

VILLREINFANGST OG TAMREINDRIFT I INDRE TROMS

Belyst ved samiske boplasser mellom 650 og 1923

Avhandling til graden philosophiae doctor Ph.d.

**Institutt for arkeologi og sosialantropologi (IAS)
Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning (HSL fak.)**

**Universitetet i Tromsø
2009**

Forord

Høsten 2001 ble jeg ansatt som universitetsstipendiat ved Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø. Arbeidet som stipendiat har ført frem denne avhandlingen som skal legges frem til bedømmelse for Ph.d graden i arkeologi. En rekke personer har kommet med faglige innspill, kommentarer og oppmuntring til arbeidet med denne avhandlingen.

Først vil jeg takke hovedveileder Bjørnar Olsen for konstruktive kommentarer, kritisk lesning og viktige innspill til den samlede fremstillingen. Jeg vil også gi en stor takk til biveileder Marianne Skandfer som har fulgt opp de ulike fasene av arbeidet med avhandlingen, fra begynnelse til slutt. Veilederens konstruktive innspill og oppmuntring har vært svært viktig for gjennomføringen av prosjektet.

Jeg vil takke kolleger på Institutt for arkeologi for godt samarbeid mens jeg hadde arbeidsplassen min på instituttet. Jeg også vil takke Senter for samiske studier for at de bidro med strategimidler, slik at det var mulig å kunne gjennomføre arkeologiske utgravninger. I felt har jeg hatt god hjelp av Marianne Skandfer, Anne Tømmervåg, Lisa Dunfjeld-Aagård, Johan Terje Hole og Britt Astrid Gystad, en takk til alle. Jeg vil framfor alt takke Lars Walkeapää for sin gjestfrihet og for å ha delt sin kunnskap om samiske boplasser og bruken av reinbeitelandet i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi.

Til slutt vil jeg takke de viktigste støttespillerene i denne prosessen; familie og venner. De har alltid vært forståelsesfulle og de har ubetinget stilt opp når jeg har hatt behov for hjelp. Uten dere hadde dette ikke gått. Takk.

Tromsø 9. oktober 2009

Ingrid Sommerseth

Innhold

FORORD	I
INNHold	III
LISTE OVER FIGURER	VII
LISTE OVER TABELLER	XI
DEL I - REINDRIFTS PRAKSIS OG SAMISKE BOPLASSER.....	1
KAPITEL 1. INNLEDNING.....	1
1.1 Innledning.....	1
1.1.1 Problemstilling og målsettinger.....	1
1.1.2 Avhandlingens oppbygging.....	3
1.1.3 Etikk og samisk arkeologi	4
1.2 Landskap, forvaltning og de arkeologiske undersøkelsene	6
1.2.1 Topografi og geografi.....	7
1.2.2 Bakgrunnen for de arkeologiske undersøkelsene i Mauken og Blåtind	10
1.3 De samiske kulturminnene i relasjon til kulturlandskapet.....	12
1.4 Undersøkelsesområdene i Indre Troms	20
1.4.1 Mauken og Blåtind	20
1.4.2 Devddesvuopmi.....	23
KAPITTEL 2. REINDRIFTS PRAKSIS	27
2.1 Innledning.....	27
2.2 Det praktiske kunnskapssystemet.....	29
2.3 Fenomenologisk tilnærming og reindriftp praksis	31
2.4 Villreinfangst og tamreindrift forbundet med reindriftsterminologi.....	35
2.5 Fra villreinfangst til tamreindrift- brudd eller kontinuitet?	39
KAPITTEL 3 REINEN OG REINBEITELANDET	43
3.1 Innledning.....	43
3.2 Reinpopulasjon og beite	43
3.3 Dagens reindrift i Norge og Sverige.....	45
3.4 Reinbeiteåret og reinbeitelandet.....	47
3.5 "Sommarlandet är vinterns drömland". Om boazolihkku - reinlykke	52
3.6 Reindriftilandskapets kosmologi	58
KAPITTEL 4. BOPLASSEN OG BOLIGEN	67
4.1 Innledning.....	67
4.2 Reindriften boplasser.....	67
4.2.1 Čakčadalvi, dálvi, gidđadálvi – høstvinter, vinter, vårvinter	68
4.2.2 Gidđa, čakča – vår, høst.....	69
4.2.3 Giddageassi, geassi, čakčageassi – vårsommer, sommer, høstsommer.....	69
4.3 Den samiske boligen i de eldre skriftlige kildene	70
4.4 Debatten om den samiske boligens opprinnelse	76
4.5 Boligen.....	80
4.5.1 Likheter til de sirkumpolare mobile boligene	81
4.5.2 Gammekonstruksjoner.....	84
4.5.3 Teltkonstruksjoner.....	89
4.6 Boligens romlige inndeling.....	93
4.7 Boligen som kosmologisk og rituell arena.....	97
4.8 Arkeologiske spor etter tidlige samiske boligtyper	103
4.8.1 Slettnestuftene	103
4.8.2 Stallotuftene.....	105
4.8.3 Boplassene og ildstedene.....	107
DEL II - DET ARKEOLOGISKE MATERIALET.....	115
KAPITTEL 5 ÁRRAN	115
5.1 Innledning.....	115
5.1.1 Árran og tradisjon.....	116
5.2 Pionerarbeidet i Mauken og Blåtind	121
5.2.1 Tidlige forsøk på typologisering av árran i Mauken	122
5.3 Metode og datering.....	124
5.4 De arkeologiske undersøkelsene i Blåtind.....	126
5.4.1 De arkeologiske undersøkelsene i Geinnodatvággi (Akkasæter).....	126
5.4.2 De arkeologiske undersøkelsene ved Skjeftvatnet og på Finnvegåsen	137

5.5 De arkeologiske undersøkelene i Mauken.....	144
5.3.1 De arkeologiske undersøkelene i Návdevággi (Nergårdskaret).....	146
5.5.2 De arkeologiske undersøkelene ved Mielkejávri (Melkelvvatn).....	156
5.6 De arkeologiske undersøkelene i Devddesvuopmi.....	160
5.6.1 Devddesvárru R4.....	162
5.6.2 Devddesvárru R5.....	165
5.6.3 Devddesjávri R14.....	168
5.6.4 Devddesvuopmi R25 K4.....	170
5.7 Oppsummering.....	173
KAPITTEL 6 GEADGEBEARPEMT ÁRRAN.....	177
6.1 innledning: definisjon av geadgebearpmet árran.....	177
6.2 De arkeologiske undersøkelene i Devddesvuopmi.....	178
6.2.1 Devddesvuopmi sør R23 K1.....	179
6.2.2 Devddesvuopmi sør R23 K3.....	182
6.2.3 Devddesvuopmi nord R31.....	186
6.2.4 Devddesvuopmi nord R34.....	188
6.2.5 Tolkning av funnene.....	191
6.3 Arkeologiske undersøkelser i Nordland og Sør-Troms.....	193
6.4 Arkeologiske undersøkelser i Finnmark.....	195
6.5 Härdar med härdarmar i Sverige.....	197
6.6 Devddesvuopmi i forhold til det øvrige materialet.....	199
KAPITTEL 7 ŠALLJU - BOPLASSEN.....	203
7.1 Innledning:.....	203
7.2 Gieddi (gjerdeplass-/melkeeng).....	203
7.2.1 Kilder om Gieddi.....	204
7.2.2 Gieddi i undersøkelsesområdet.....	207
7.3 Borra og ája (fórrádsgróp-/kjóttgjemme og kjølekammer i vann).....	211
7.3.1 Fortolkninger av borra og ája.....	213
7.3.2 Borra og ája i undersøkelsesområdet.....	215
KAPITTEL 8 STALLOTUFTER.....	217
8.1 Innledning: stallotuftene i Devddesvuopmi.....	217
8.2 Beskrivelse av tuftene.....	218
8.3 De arkeologiske undersøkelene i Devddesvuopmi.....	220
8.3.1 Devddesvuopmi R27 K1.....	221
8.3.2 Devddesvuopmi R27 K2.....	223
8.3.3 Devddesvuopmi R27 K3.....	226
8.3.4 Devddesvuopmi R26.....	227
8.4 Datering av stallotuftene.....	229
8.5 Devddesvuopmi og de øvrige stallotuftene.....	233
8.6 Tolking av stallotuftenes funksjon.....	237
DEL III - VILLREINFANGST OG TAMREINDRIFT I INDRE TROMS.....	247
KAPITTEL 9 VILLREINFANGST OG BOSETTING FRA 600-700-TALLET.....	247
9.1 Innledning.....	247
9.2 Fangstgropene i Devddesvuopmi.....	247
9.3 Fangstgropanleggenes utbredelse i tid og rom.....	252
9.4 Stallotuffer, funn og tolkninger: en diskusjon.....	255
9.5 Arkeologiske spor etter fangstaktivitet i Indre Troms?.....	258
9.6 Innlandsfangstens forbindelser med de norrøne bosettingene.....	263
9.7 Siida- en samisk samfunnsorganisering.....	270
9.8 Innlandssiidaene i Indre Troms.....	274
KAPITTEL 10 TAMREINDRIFT FRA 1400-TALLET.....	279
10.1 Innledning: betingelser for tamreindrift.....	279
10.2 Spor etter tidlig tamreindrift i Mauken, Blåtind og Devddes.....	281
10.3 Endring for Rounalasiidaen: det storpolitiske bakteppe.....	284
10.4 Siidaens forsikring mot kriser og uår.....	288
10.5 Grenseløs nomadisme og handelsvirksomhet.....	292
10.5 Fra Torne lappmark til Lainiovuoma sameby.....	297
KAPITTEL 11 GRENSEOVERSKRIDENDE REINDRIFT.....	303
11.1 Innledning.....	303
11.2 Lappekodisillen og de “norske- og svenske østlappene”.....	304
11.3 Tap av beiter.....	306

11.4 Vitnene fra “Malangsfjord Senniens Fogderie”	308
11.5 Fra små flokker til stordrift	311
11.6 Grensestenging og felleslappeloven	314
KAPITTEL 12 GRENSESPERRING I INDRE TROMS	321
12.1 Innledning.....	321
12.2 Følgene av unionsoppløsningen og reinbeitekonvensjon av 1919.....	322
12.3 Forvisningen fra Mauken og Blåtind i 1923.....	324
12.4 Minner fra Devddesvuopmi 1923-1945	328
KAPITTEL 13 SAMMENDRAG OG ETTERORD.....	333
LITTERATUR.....	339
APPENDIKS - FIGURER	353

Liste over figurer

Figur 1. Registrering av et árran i Devddesvuopmi, med Áslatvárr i bakgrunnen (foto: Lisa Dunfjeld -Aagård)	6
Figur 2. Kart over undersøkelsesområdene i Indre Troms. De aktuelle områdene er merket med rødt. (Illustrasjon: Johan E. Arntzen).....	8
Figur 3. Funn av ildflint på teltboplass R45 K5, i Geinnodatvággi (Akkasæter), undersøkt av Sametinget i 2001 (foto: Ingrid Sommerseth).....	11
Figur 4. Kløftet pilespiss av jern (Ts. 7352) sen merovingertid / vikingtid, funnet i Isdalen mellom Gappo- og Rostahytta i Øvre Dividalen nasjonalpark (foto: Adnan Ičagic, Tromsø Museum – Universitetsmuseet).....	14
Figur 5. Dáččabákti mot sør, Øvre Dividalen nasjonalpark (foto: Ingrid Sommerseth).....	17
Figur 6. Eksempel på et kaffebål uten bålsteiner. Et sted mellom Gironoaiivi og Regoheapmi i Dieváidvággi (Dividalen) (foto: Ingrid Sommerseth).....	28
Figur 7. Samisk reindriftsterminologi (N. Jernsletten 1997:94).....	38
Figur 8. Skilling av rein i trøa på Tønsnes om høsten (foto: Ingrid Sommerseth).....	50
Figur 9. R42 K2, sieide i Akkasæter skytefelt, Láhku (Mårfjellskardet) (foto: Ingrid Sommerseth).....	61
Figur 10. Fra Olaus Magnus (1555), illustrasjon av en gamme.....	72
Figur 11. Sørsamisk tregamme med rette låvvustenger (illustrasjon fra Ruong 1982).....	73
Figur 12. Lavvu og bealljegoahti. Tegning Harald Faith-Ell.....	80
Figur 13. Skisse av sommertelt med bark som duk (Faegre 1979).....	83
Figur 14. Knutsengammen i Devddesvuopmi bygd på 1930-tallet (foto: Ingrid Sommerseth).....	88
Figur 15. Boplass fra tiden mellom 1920- 1950 i Devddesvuopmi langs Devddesvuomejohka (foto: Ingrid Sommerseth).....	90
Figur 16. Geaðgebearpmet árran med funn av bein i boaššu som er avmerket innenfor den stiplete linjen (foto: Ingrid Sommerseth).....	101
Figur 17. Illustrasjon fra Leem år 1667. Pl.33.....	109
Figur 18. Árran med en flat pannestein i boaššu, Dávkkajávri i Mauken (på nordsiden av Takvatn) (foto: Ingrid Sommerseth).....	119
Figur 19. Kart (M711 1533 III), undersøkelsesområdet i Geinnodatvággi (Akkasæter) (fra Sommerseth rapport 1999/2000).....	127
Figur 20. Plantegning av árran R45 K2. (Tegning: Ingrid Sommerseth).....	131
Figur 21. Geinnodatvággi (Akkasæter), Árran R45 K2 (foto: Ingrid Sommerseth).....	132
Figur 22. Plantegning av árran R45 K5. (Tegning: Ingrid Sommerseth).....	133
Figur 23. Geinnodatvággi (Akkasæter), Árran R45 K5 (foto: Ingrid Sommerseth).....	134
Figur 24. Kart (M711 1533 III), undersøkelsesområdene ved Skjeftvatnet. (Sommerseth rapport 1999/2000).....	138
Figur 25. Kart (M711 1533 III), undersøkelsesområdet på Finnvegåsen (Sommerseth rapport 1999/2000).....	142
Figur 26. Vårboplass ved Rieppejávri i Storfjord, Könkämä sameby (Foto: renbeteskommissionens handlingar av 1913).....	143
Figur 27. Kart (M711 1533 III), undersøkelsesområdet i Návdevággi (Nergårdskaret) og Mielkejávri (Melkelvvatn) i Mauken. (Sommerseth rapport 1999/2000).....	145
Figur 28. Návdevággi (Nergårdskaret) mot Sør, med vannene sentralt i bildet (foto: Ingrid Sommerseth).....	146
Figur 29. Lokaliteten R 23 med árran, gieddi og borra og Vargebergan i bakgrunnen (foto: Ingrid Sommerseth).....	151

Figur 30. Árran R25, midt i en beltevogntrase i Návdevággi (Nergårdskaret) (foto: Ingrid Sommerseth).....	154
Figur 31. Kart over undersøkelsesområdene i Devddesvuopmi med undersøkte lokaliteter (Illustrasjon: Johan E. Arntzen).	161
Figur 32. Devddesvár, Árran R4 (foto: Ingrid Sommerseth).	162
Figur 33. Plantegning av árran R4 ved Devddesvárri. (Tegning: Ingrid Sommerseth)	163
Figur 34. Funn fra árran R4, blå glassperle, rund, 7mm i diameter og en 2,8 cm lang porselenshank (foto: Ingrid Sommerseth).	164
Figur 35. Plantegning av árran R5 ved Devddesvárri. (Tegning: Ingrid Sommerseth)	166
Figur 36. Devddesvárri, Árran R5 (foto: Ingrid Sommerseth).....	166
Figur 37. Boplass R5 lokalisert på en kolle, med Dievaivággi (Dividalen) og Čorrovárri (Bangfjellet) i bakgrunnen (foto: Ingrid Sommerseth).	167
Figur 38. Plantegning over árran R14 ved Devddesjávri. (Tegning: Ingrid Sommerseth)	168
Figur 39. Devddesjávri, Árran R14 (foto: Ingrid Sommerseth).....	169
Figur 40. Plantegning av árran R25 K4 i Devddesvuopmi. (Tegning: Ingrid Sommerseth) .	170
Figur 41. Devddesvuopmi, árran R25 K4 (foto: Ingrid Sommerseth).	171
Figur 42. Nedrast geitgamme i Devddesvuopmi (foto: Marianne Skandfer).....	176
Figur 43. Devddesvuopmi sør, Geaðgebearpmet árran R23 K1 (foto: Ingrid Sommerseth).	179
Figur 44. Plantegning av hele geaðgebearpmet árran R23 K1. (Tegning: Ingrid Sommerseth)	180
Figur 45. Plantegning av geaðgebearpmet árran R23 K1. (Tegning: Ingrid Sommerseth)....	181
Figur 46. Slipestein i boaššu (foto: Ingrid Sommerseth).	181
Figur 47. Plantegning av geaðgebearpmet árran R23 K3. (Tegning: Ingrid Sommerseth)	183
Figur 48. Plantegning av geaðgebearpmet árran R23 K3. (Tegning: Ingrid Sommerseth)....	184
Figur 49. Funn av glass og hamret kopper fra geaðgebearpmet árran R23 K3 (foto: Ingrid Sommerseth).....	184
Figur 50. Devddesvuopmi sør, Geaðgebearpmet árran R23 K3 (foto: Ingrid Sommerseth).	185
Figur 51. Plantegning av geaðgebearpmet árran R31. (Tegning: Ingrid Sommerseth)	187
Figur 52. Devddesvuopmi nord, Geaðgebearpmet árran R31 (foto: Ingrid Sommerseth)....	188
Figur 53. Plantegning av hele geaðgebearpmet árran R34. (Tegning: Ingrid Sommerseth)..	189
Figur 54. Plantegning av geaðgebearpmet árran R34. (Tegning: Ingrid Sommerseth)	190
Figur 55. Devddesvuopmi nord, Geaðgebearpmet árran R34 (foto: Ingrid Sommerseth)....	191
Figur 56. Samlet oversikt over kalibrerte geaðgebearpmet árran i Devddesvuopmi.	200
Figur 57. Mielkejávri (Melkelvvatn) i Mauken skytefelt, med melkeodden midt i bildet (Foto: Marianne Skandfer).....	206
Figur 58. Akkasæter skytefelt i Blåtind, Gieddiområde med røykbål R44 (foto: Ingrid Sommerseth).....	210
Figur 59. Návdevággi (Nergårdskaret,) Geaðgeborra R59 (foto: Ingrid Sommerseth).	215
Figur 60. Innbyrders plassering av stallotuftene i Devddesvuopmi (Tegning; Ingrid Sommerseth).....	219
Figur 61. Stallotuft R27 K3, før utgravning (foto: Ingrid Sommerseth).....	220
Figur 62. Plantegning av R27 K1. (Tegning: Ingrid Sommerseth).....	222
Figur 63. R 27 K1, árran med voll i bakgrunnen. (foto: Ingrid Sommerseth)	223
Figur 64. Plantegning av R27 K2. (Tegning: Ingrid Sommerseth).....	224
Figur 65. R27 K2, árran og gulvlag med voll i bakgrunnen (foto: Ingrid Sommerseth).	225
Figur 66. Plantegning av R27 K3. (Tegning: Ingrid Sommerseth).....	226
Figur 67. R27 K3, avtrykk av árran i gulvlaget (foto: Ingrid Sommerseth).	227
Figur 68. Plantegning av R26. (Tegning: Ingrid Sommerseth).....	228
Figur 69. R 26, rester av árran med voll i bakgrunnen (foto: Ingrid Sommerseth).....	229

Figur 70. Registrerte fangstgroper på Devddesåsen ved Devddesjávris sørlige ende (Økonomisk kartverk FF-254). (Figur/kart Ingrid Sommerseth).....	249
Figur 71. Registrerte fangstgroper på eidet mellom Čavárri (Høgda) og Godjit, ved Devddesjávris nordlige ende (Økonomisk kartverk FF-254) (Figur/kart Ingrid Sommerseth).....	250
Figur 72. Fangstgropene på nordsiden av Devddesjávri plassert på en morenerygg (foto: Ingrid Sommerseth).....	251
Figur 73. Bolnovuoddu og Sördalen, suophašområde med fangstgroper og offersted (foto: Ingrid Sommerseth).....	259
Figur 74. Illustrasjon av kvinne på jakt fra 1590 og jaktvåpen fra 1714.....	262
Figur 75. Registrerte fangstanlegg, offersteder og stallotuffer samt løsfunn fra jernalderen i Indre Troms med siidanavn basert på Hultblad (1968) og Ruong (1937). (Illustrasjon Ingrid Sommerseth, kart Johan E. Arntzen).....	275
Figur 76. Lainiovuomas vår- og høstboplass i Liedakka i Nord-Sverige (Illustr. etter E. Manker 1943).	283
Figur 77. Handelskontakt mellom Hollendere og Samer i Malangen. (Illustr. av L. Olsrud i Hauglid 1981:65).....	295
Figur 78. Illustrasjon fra Schefferus, Lappland 1673.....	310
Figur 79. Bilde fra Rudens rapport som skal illustrere samenes ødeleggelser i Devddesvuopmi.....	317
Figur 80. Báktejávri (Reinvatnet) nord for Mielkejohka (Melkeelva) i Mauken skytefelt (foto Ingrid Sommerseth).....	325
Figur 81. Sommerskolen i Devddesvuopmi 1939, (foto: Inga Marie Gamnes).....	330
Figur 82. Kalibreringskurve R43 K1.....	353
Figur 83. Kalibreringskurve R43 K2.....	353
Figur 84. Kalibreringskurve R45 K2.....	353
Figur 85. Kalibreringskurve R45 K5.....	354
Figur 86. Kalibreringskurve R45 K5.....	354
Figur 87. Kalibreringskurve R46 K1.....	354
Figur 88. Kalibreringskurve R13 K1.....	355
Figur 89. Kalibreringskurve R14.....	355
Figur 90. Kalibreringskurve R80 K1.....	355
Figur 91. Kalibreringskurve R80 K2.....	356
Figur 92. Kalibreringskurve R21 K1.....	356
Figur 93. Kalibreringskurve R21 K2.....	356
Figur 94. Kalibreringskurve R21 K3.....	357
Figur 95. Kalibreringskurve R22 K1.....	357
Figur 96. Kalibreringskurve R22 K2.....	357
Figur 97. Kalibreringskurve R23 K1.....	358
Figur 98. Kalibreringskurve R24 K1a.....	358
Figur 99. Kalibreringskurve R24 K1b.....	358
Figur 100. Kalibreringskurve R25a.....	359
Figur 101. Kalibreringskurve R25 b.....	359
Figur 102. Kalibreringskurve R26 K2.....	359
Figur 103. Kalibreringskurve R26 K3.....	360
Figur 104. Kalibreringskurve R27.....	360
Figur 105. Kalibreringskurve R30.....	360
Figur 106. Kalibreringskurve R31.....	361
Figur 107. Kalibreringskurve R4a.....	361
Figur 108. Kalibreringskurve R4b.....	361

Figur 109. Kalibreringskurve R5a.....	362
Figur 110. Kalibreringskurve R5b.	362
Figur 111. Kalibreringskurve R14a.....	362
Figur 112. Kalibreringskurve R14b.	363
Figur 113. Kalibreringskurve R25 K4a.....	363
Figur 114. Kalibreringskurve R25 K4b.....	363
Figur 115. Kalibreringskurve R23 K1a.....	364
Figur 116. Kalibreringskurve R23 K1b.....	364
Figur 117. Kalibreringskurve R23 K3a.....	364
Figur 118. Kalibreringskurve R23 K3b.....	365
Figur 119. Kalibreringskurve R31a.....	365
Figur 120. Kalibreringskurve R31b.	365
Figur 121. Kalibreringskurve R34a.....	366
Figur 122. Kalibreringskurve R34b.	366
Figur 123. Kalibreringskurve R44.	366
Figur 124. Kalibreringskurve R26a.....	367
Figur 125. Kalibreringskurve R26b.	367
Figur 126. Kalibreringskurve R27 K1a.....	367
Figur 127. Kalibreringskurve R27 K1b.....	368
Figur 128. Kalibreringskurve R27 K2a.....	368
Figur 129. Kalibreringskurve R27 K2b.....	368
Figur 130. Kalibreringskurve R27 K3a.....	369
Figur 131. Kalibreringskurve R27 K3b.....	369
Figur 132. Sannsynlighetssummering for fangsgropdateringer i Nord-Norge, Sverige og Finland.....	370
Figur 133. Avdekket område i stallotuft R R27K1.	371
Figur 134. Avdekket område i stallotuft R 27 K2.....	371
Figur 135. Avdekket område i stallotuft R27 K3.....	372
Figur 136. Avdekket område i stallotuft R26.....	372

Liste over tabeller

Tabell 1. Samlet oversikt over registrerte kulturminner fra 1990 til 2007.....	21
Tabell 2. Kulturminner registrert i Mauken og Blåtind i perioden 1989 til 2007.....	22
Tabell 3. Kulturminner registrert i Devddesvuopmi perioden 2002 til 2004.....	23
Tabell 4. Kulturminner registrert i Devddesvuopmi av H. Birkely (1993).....	24
Tabell 5. Undersøkte árran i Geinnodatvággi (Akkasæter) 2000 / 2001.	126
Tabell 6. Daterte árran i Geinnodatvággi (Akkasæter).	130
Tabell 7. Undersøkte árran ved Skjeftvatnet og på Finnvegåsen i 2000.....	137
Tabell 8. Daterte árran ved Skjeftvatnet og på Finnvegåsen.....	141
Tabell 9. Undersøkte árran i Návdevággi (Nergårdskaret) i 1999.	147
Tabell 10. Daterte árran i Návdevággi (Nergårdskaret).	152
Tabell 11. Undersøkte árran ved Mielkejávri (Melkelvvatn) i 1999.....	157
Tabell 12. Daterte árran ved Mielkejávri (Melkelvvatn).	158
Tabell 13. Undersøkte árran i Devddesvuopmi i 2002 og 2004.....	160
Tabell 14. Daterte árran i Devddesvuopmi.	165
Tabell 15. Undersøkte geaðgebearpmet árran i Devddesvuopmi, størrelse og form.	178
Tabell 16. Daterte geaðgebearpmet árran i Devddesvuopmi.	182
Tabell 17. Samlet oversikt over arkeologisk undersøkte geaðgebearpmet árran i Nord-Norge frem til 2007.....	201
Tabell 18. Oversikt over registrerte gieddier i relasjon til daterte árran i Mauken, Blåtind og Devddes.....	209
Tabell 19. Datering av røybål R44 i Geinnodatvággi (Akkasæter).....	210
Tabell 20. Oversikt over registrerte borra og ája i Mauken, Blåtind og Devddes relatert til daterte árran.....	212
Tabell 21. 14C-daterte stallotufter i Devddesvuopmi.....	230
Tabell 22. Dateringene i kronologisk orden innenfor 2 standardavviks nøyaktighet.	233

DEL I - REINDRIFTSPRAKSIS OG SAMISKE BOPLASSER

Kapitel 1. INNLEDNING

1.1 Innledning

Den samiske tilstedeværelsen i Indre Troms har i liten grad vært gjenstand for arkeologisk og historisk interesse. I forbindelse med flere større kulturminneregistreringsprosjekt, først i forbindelse med etableringen av Øvre Dividal nasjonalpark i 1971, og siden i forbindelse med utvidelse og sammenbinding av de militære skyte- og øvingsfeltene Mauken og Blåtind i tidsrommet 1989 - 2002, har en stor mengde kulturminner blitt påvist. Min egen deltakelse i disse registreringene la grunnlaget for ønsket om å gi en synkron framstilling av den lange samiske historien i regionen. Gjennom dette doktorgradsprosjektet har jeg frembrakt et nytt arkeologisk materiale fra Indre Troms, som strekker seg i tid fra 600-tallet e. Kr. og frem til begynnelsen av 1900-tallet.

Det drives aktiv tamreindrift i regionen i dag. Mauken og Blåtind er et godt vinterbeiteområde for reinbeitedistrikt nr.27, mens Devddesvuopmi er et godt sommerbeiteområde for Lainiovuoma sameby. Kulturminnene som presenteres i denne avhandlingen er identifisert og omtalt som samiske kulturminner, som forbindes med fysiske spor etter samisk virksomhet, men også immaterielle minner der for eksempel stedsnavn og lokal tradisjon, hører inn under begrepet. Kulturminnene viser at Indre Troms har vært et område hvor jakt, fangst, fiske og ulike former for reindrift har utgjort den økonomiske og kulturelle basis for samiske samfunn i generasjoner. Bosettingsporene er tallrike, både gamle og nye, men de eldre reindriftssamiske kulturminnene er ofte lite øyefallende. Dette gjør dem sårbare for inngrep. Kunnskapen om disse kulturminnene er også beskjeden. Dette gjør dem ytterligere utsatt. De samiske kulturminnene representerer ofte den eneste empirien vi har som kilde til kunnskap om eldre samisk bruk og bosetting. Denne situasjonen danner bakgrunnen for avhandlingen.

1.1.1 Problemstilling og målsettinger

Problemstillingen for denne avhandlingen er hvordan kontinuitet og endring i forholdet mellom menneske, rein og reinbeiteland kan påvises og beskrives i et diakront perspektiv, med utgangspunkt i det store påviste boplassmaterialet. Jeg vil i avhandlingen hevde at ulike former for

samisk reindrift har vært utøvd over lang tid, i avhandlingen avgrenset til tiden fra midten av 600-tallet og frem til 1923, fra bruken av lokkedyr i jakt- og fangst på villrein til ulike former for tamreindrift. Bruken av de samiske områdene har endret seg over tid, og fleksibilitet og allsidighet er viktige kjennetegn i bruken av landskapet som er et viktig element i samisk kultur. Det samiske landskapet er et mangetydig begrep (Schanche 2005). Dette landskapet inneholder ulike nivåer og fortolkninger som ikke kan splittes opp i binære kategorier eller adskilte definisjoner som natur eller kultur. Landskapet utgjør heller til enhver tid mangefasetterte betingelser for vår eksistens (se kap 2.2). I avhandlingen danner dette brede landskapsbegrepet bakteppe og betingelse for hvordan ulike former for utnyttelse av reinen som ressurs artikuleres i form av kulturminner.

Med utgangspunkt i det empiriske materialet og de skriftlige og muntlige kildene vil jeg forsøke å se på hvordan ulike former for relasjoner mellom menneske og rein har endret seg over tid i innlandslandskapet i Troms. Ikke-vitenskapelig kunnskap som omfatter innsikt om biologiske og topografiske forhold i landskapet, sosiale normer, verdier og tradisjon blir gjerne omtalt som lokal eller tradisjonell kunnskap. Den samiske reindriften omfatter også slik kunnskap, knyttet til samspillet mellom reinen, reinbeitelandet (landskapet) og menneskene. Kunnskapen om reinen som omfatter begrepet reindriftspraksis innebærer blant annet det å bosette seg ved et godt beiteområde i samspill med reinenes behov og ikke minst å komme tilbake til en boplass år etter år (se kap. 3). Som oftest kan boplassene i form av et árran (ildsted) i innlandet knyttes i sammenheng med det å flytte med eller etter vill- og tamreinflokken som har vandret fra innlandet og ut til kysten. Kunnskap og praksis gjentas i en syklus. Det er en internalisert, kroppsliggjort kunnskap, en ”knowing how” forskjellig fra den intellektualiserte ”knowing what”. Tradisjonell reindriftskunnskap refererer til en kunnskap som er opparbeidet og erfart, og kan defineres som en handlingsorientert kunnskap (se kap.2). Den finnes ennå som en del av folks erfaringsverden, og overføres fra generasjon til generasjon gjennom et nødvendig aktivt forhold til naturen (Oskal 1995). Reindrift og reindriften kulturminner er et forskningsfelt hvor man i stor grad har kontroll over konteksten og der det er mulig å følge denne praksisen over tid (sml. Jones 1998:106-108). De kulturelle uttrykkene som finnes innenfor reindriften er unike og jeg slutter meg til Odner (1983:3) om at reindriften må karakteriseres som en ”etnisk spesifikk adferd”, der symbolspektet ved handlinger står sterkt og må forstås i den kontekst handlingen foregår i.

Avhandlingen har som mål å synliggjøre og sette reindriftslandskapet i Mauken, Blåtind og Devddevuopmi inn i en historisk kontekst ved hjelp av nytt arkeologisk materiale. Dette innebærer å se nærmere på endringene fra jakt og fangst til spørsmål om når og hvorfor man gikk

over til tamreindrift i undersøkelsesområdene. Selv om reindriften kategoriseres som en etnisk spesifikk adferd (Jfr. Odner 1983:3), må det understrekes at en reindriftsamisk historie aldri kan sees alene, fordi ei samisk fortid ikke bare omfatter samer. En historie om samisk fortid omfatter også de folkene samene til enhver tid var i kontakt med gjennom omfattende sosiale, politiske og økonomiske nettverk (Olsen 2007:215). Det arkeologiske materialet blir sett i lys av det eksisterende kunnskapsbildet som omhandler definisjoner, kategorier og forklaringsmodeller for ulike former for reindrift. Spørsmålet er om det arkeologiske materialet divergerer eller føyer seg inn i det eksisterende kunnskapsbildet, basert på skriftlige kilder om eldre samisk reindriftshistorie i innlandsområdene. Jeg vil med denne avhandlingen vise hvordan det arkeologiske materialet bringer inn ny informasjon og gir et mer utfyllende grunnlag for kunnskap om samisk bosetting og ressursbruk i innlandet.

1.1.2 Avhandlingens oppbygging

Avhandlingen er delt i tre deler. I første del presenteres samisk arkeologi i forskningshistoriens lys og undersøkelsesområdene i Indre Troms. Videre presenterer og diskuterer jeg en tilnærming til reindriftspraksis gjennom fenomenologi, og betingelsene for samisk bruk og bosetting i innlandet sett gjennom praksiskunnskap om rein og reinbeitelandet. Til slutt gjør jeg rede for den samiske boligen i lys av de etnografiske, historiske og arkeologiske kildene.

I del II presenteres det arkeologiske materialet fra undersøkelsesområdene i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi. Først presenteres samtlige árran som er arkeologisk undersøkt. Jeg har valgt å bruke den samiske betegnelsen árran¹ om ildstedene. Deretter blir typiske kulturminner knyttet til boplassen, som gieddi (gjerdeplass / melkeeng) og borra (fórrádsgróp), presentert. Kulturminnene som hører til boplasser som forbindes med reindriftspraksis og reinbeitelandet. Det siste underkappitlet tar for seg en boplasstype som er mye omtalt i arkeologien, de såkalte stallotuftene. Her blir de presentert og diskutert i relasjon til reinbeitelandet og de øvrige, reindriftsrelaterte kulturminnene.

I siste del av i avhandlingen, del III, konkretiseres empirien og en syntese over samisk bruk og bosetting i innlandet over tid presenteres. Først ser jeg på de ytre og indre faktorene for hva som kan ha forårsaket en endring fra villreinfangst til tamreindrift i perioden 600 e. Kr og frem til

¹ Samiske stedsnavn og termer er i avhandlingen hovedsakelig presentert på nordsamisk i henhold til gjeldende ortografi. Det kan forekomme nordsamisk ortografi før 1979 rettskrivingen, da i form av direktisitat fra de eldre etnografiske kildene. Der lulesamiske termer er brukt vil disse bli merket med ls. i klamme bak ordet.

1400-tallet. Videre redegjør jeg for hvordan og hvorfor tamreindriften kan ha etablert seg i undersøkelsesområdene. Dette omfatter også en argumentasjon om hvilke forhold som kan ha medvirket til endringene som kan dokumenteres i det arkeologiske og historiske materialet, fra små flokker spredt over et større landskap i en grenseløs nomadisme til grensesperring og store sammenslåtte flokker med mer permanente sommerbosettinger mot den siste delen av den grenseoverskridende nomadiske tamreindriften i Indre Troms, som ble avsluttet i sin daværende form i 1923.

1.1.3 Etikk og samisk arkeologi

Forskning på og forvaltning av samisk historie har vært mye problematisert i den vitenskapelige diskursen de senere årene. Det å sette samisk historie, med en etnisk kategoriserende merkelapp, på dagsorden, både i arkeologisk forskning og i samfunnsdebatten blir av mange sett på som politisk eller ideologisk motivert (Skandfer 2001, Berg 2004, Wallerström 2006). Ofte blir fokuset på samisk historie redusert til kun et negativt retorisk poeng; en kamp om fortiden. Konsekvensene er derfor at samisk historie ofte blir definert som et politisk prosjekt, konkretisert til et formål: det å hevde retten til bruk av land og vann. Et tilhørende aspekt i den senere forskningsdebatten er diskusjonene om hvorvidt etnisitet er/kan være et relevant begrep innen arkeologi. Etnisitet har ofte blitt redusert til et instrument i interessekonflikter og Jones (1998:124) mener dette har ført til at noen arkeologer har inntatt en ekstremt skeptisk holdning dette spørsmålet.

Sett i lys av forskningshistorien bør fokuset på etnisitet ennå være relevant. I følge Olsen (2007:213) er etnisitet og arkeologi et høyst legitimt og studerbart fenomen i de kulturhistoriske kontekster der dette er naturlig. Etnisitet er ikke et moderne begrep og det er heller ikke i noen særstilling til at det ikke skal være relevant i våre analyser av fortida sammenlignet med begrep som kultur, samfunn, religion, økonomi og teknologi, begreper som er nært knyttet opp mot moderne forestillinger, moderne institusjoner og ulike tolkninger og teoretiske perspektiv innenfor moderne vitenskap (op.sit). Ennå er forskning på samiske kulturminner, etnisitet og samisk historie et ungt prosjekt, der tidligere Institutt for arkeologi ved Universitetet i Tromsø var sentral i fagmiljøet. Tilkomsten og mengden av arkeologisk empiri øker for hvert år, også utenfor Tromsømiljøets primære nordlige nedslagsfelt (jfr. Bergstøl 2008:14). Systematisering av materialet og et økt fokus på nye problemstillinger har ført til at nye spørsmål blir stilt. Samisk historie, som tidligere var mer betraktet som et etnografisk anliggende, er nå mer påaktet innenfor

arkeologifaget. Dette har gitt ringvirkninger i forsknings- og forvaltningsmiljø utenfor Universitetet i Tromsø.

Den populariserte oppfatningen av samenes sene tilkomst og tilstedeværelse i Norden og Norge blir ofte gjentatt og reproduisert i den offentligheten debatten, og det er derfor viktig å problematisere og være med på å utfordre den ennå homogene historien om den norske fortiden (jmf. Fulsås 1999 og Hesjedal 2000). Ut fra egne erfaringer er det likevel ikke uproblematisk å definere et arkeologisk materiale som samisk. Funn av eldre bosettingsspor, for eksempel fra vikingtid, i eller like ved ei nordnorsk bygd, vil normalt være en positiv nyhet for media. Funn av en gammetuft eller ei større reindriftssamisk bosetting mottas ikke nødvendigvis slik, for et samisk minne blir ofte et dårlig minne og kan noen ganger også bli sett på som et fremmedelement. Det er åpenbart at samisk tilstedeværelse og historie fortsatt utfordrer det koloniale bildet av en enhetlig norsk historie, identitet og fortid som ble etablert omkring forrige århundreskifte. Dette gjelder kanskje spesielt i Nord-Norge, som i etterkant har opplevd en sterk fornorskningsspolitikk.

Et forskningsarbeid på et samisk materiale innebærer også en praktisk etisk utfordring. En grunnholdning innenfor samisk tradisjon er at eldre boplasser og andre kulturminner ikke skal forstyrres (Skandfer 2001). Den eldre reindriftsutøveren Ola Omma, opprinnelig fra Könkämä sameby i Sverige, har hatt sine sommerbeiter både i Tromsdalen og i Indre Troms. Han uttrykker denne holdningen slik:

”Man ska inte trampa i árran, hur gammal den än är, utan gå åt sidan. Jag vil inte trampa, jag vet inte varför men det skulle kännas konstig att gå över en árra (...) gamla árran från táltkåtor finns nästan överallt.(...) Árran kan vara övervuxen men om den syns på växtligheten att här är en kåtaplats, då går man rundt alltihop.” (Ryd 2005:26).

Jeg har forsøkt så godt jeg kan å ikke trampe på árran. Ved å registrere, måle inn, fotografere og i enkelte tilfeller undersøke et árran arkeologisk, håper jeg at økt kunnskap og forskning vil kunne veie opp for at jeg underveis har forstyrret hjem og boplasser fra tidligere generasjoner (Figur 1).

Figur 1. Registrering av et árran i Devddesvuopmi, med Áslatvárri i bakgrunnen (foto: Lisa Dunfjeld - Aagård)

1.2 Landskap, forvaltning og de arkeologiske undersøkelsene

Hvilket landskap ligger undersøkelsesområdene Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi i?

Spørsmålet kan besvares på flere måter og det finnes flere ulike definisjoner, og jeg skal forsøke å avdekke flere veier å se et reindriftslandskap på. Først kan man definere landskapene i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi rent naturgeografisk, se på områdenes topografi, geografi flora og fauna. Ulike faktorer som forteller noe om forholdene rundt de samiske kulturmiljøene og grunnlaget for dagens tamreindrift. For det andre kan man se på hvilke verdi landskapene har for de samiske reindriftsgruppene som har brukt, og ennå bruker landskapet. Hvilke historier er det som blir vektlagt og hvilken identitet og kunnskap ligger det i reinbeiteområdene? Selv om reindriftslandskapet er fullt av synlige kulturminner er dette alene ikke vitne om en praksis eller en måte å ha forholdt seg til landskapet på. Stedets egenart, de usynlige kunnskapene og ferdighetene om beiter som sosiale, praktisk, hellige og symbolske arenaer sett i forhold til omsorgen for reinenes behov, er noe som ikke er så lett å målbare eller kvantifiseres. Det er likevel viktig å tydeliggjøre at de ulike perspektivene er en naturlig enhet, fordi et reindriftssamisk kulturminne umulig kan tolkes og settes inn i en kontekst uten å se det i sammenheng med reinen og reinbeitelandet.

Et annet viktig spørsmål er hvordan landskapene har vært definert i et nasjonalt perspektiv særlig med tanke på reindriften knyttet til grensespørsmålene som stadig ble gjort til gjenstand for konflikt og forhandlinger. Dette er temaer som igjen leder til forskningshistoriske spørsmål, knyttet til forhold som raseteorier og sosialdarwinistiske tanker om at reindriften var en næring uten rett i en moderne verden. Landskapet som reindriften utøves i blir i dag gjerne sett på som forholdsvis uberørt og intakt, og danner et utgangspunkt for vernekriteriene og ideologien for opprettelsene av dagens nasjonalparker i Norge på fastlandet. Et spørsmål som inntil nylig ikke tok hensyn til at nettopp slike områder var intakte fordi samene har brukt og fortsatt er aktive aktører i landskapene som vernes.

Mauken og Blåtind er etter hvert blitt et eget begrep som omfatter mange ulike interesser på ulike nivå. For å begynne med det siste har forsvaret siden 1950-tallet befestet sine interesser og bruk av arealene til øvelse- og skytefelt. Og det er i den forbindelse Sametinget som forvaltningsmyndighet har gjennomført kulturminneundersøkelser og arbeidet videre for en forvaltning av disse. For de fastboende, særlig bonden og reieneieren, har Mauken og Blåtind vært assosiert med arealkonflikter og bruksinteresser, noe som bekrefter at områdene historisk, topografisk og klimamessig er viktig for flere grupper.

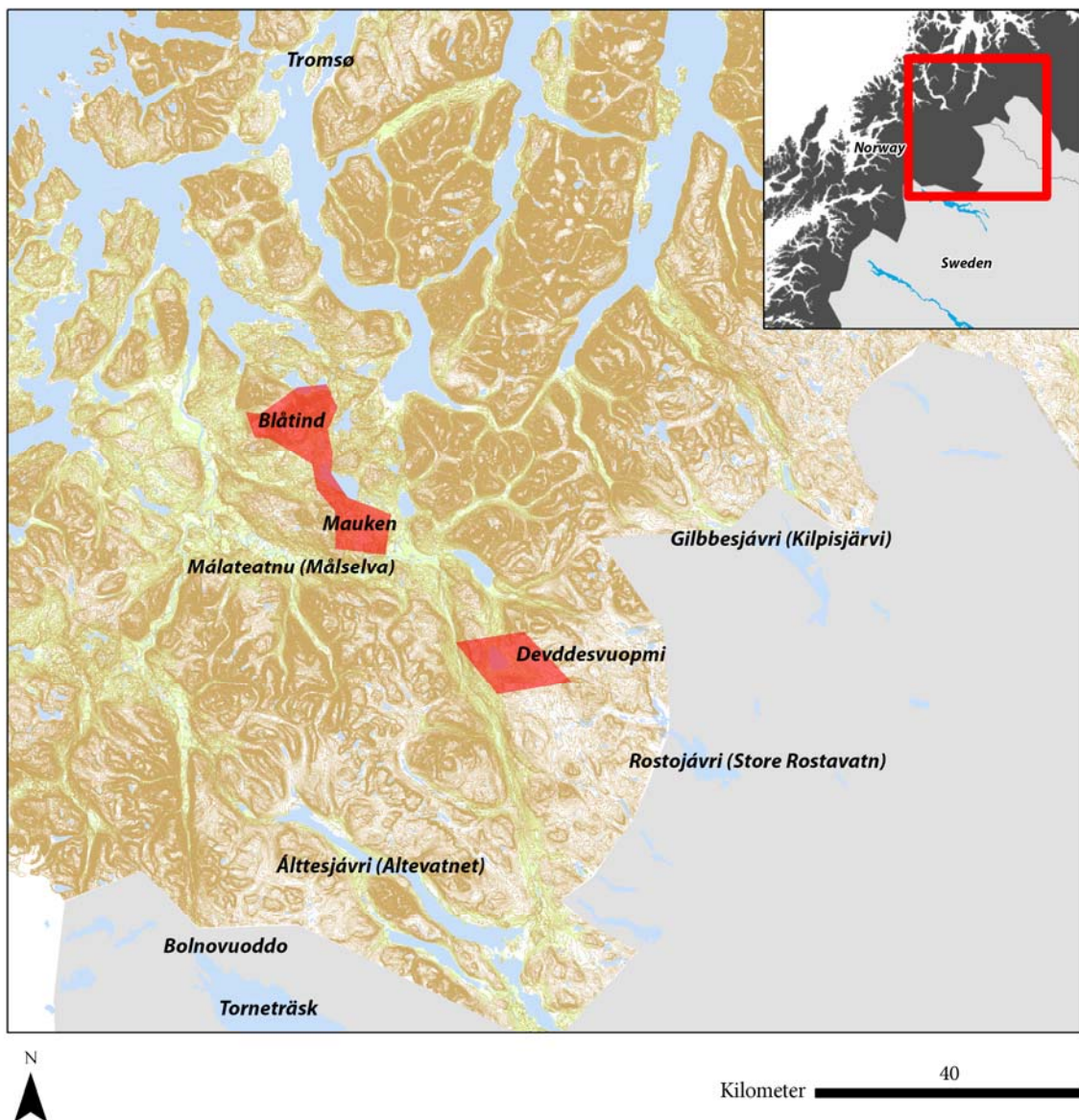
1.2.1 Topografi og geografi

Mauken og Blåtind skytefelt ligger i Balsfjord og Målselv kommuner i Troms, og skytefeltene karakteriseres først og fremst av de store fjellmassivene. Rundt de store massivene ligger lavere og mer avrundete fjellområder, og mellom fjellområdene er det koller og åser hvor det er bjørkeskog, myrområder, tjern og mindre elver og bekker. Skoggrensa går mellom 400 og 500 m.o.h. og arealet over skoggrensa har et noe tørrere preg (Tømmervik 2000). Skytefeltene ligger på hver sin side av E6 gjennom Čuonjavuovdi (Takelvdalen), og utgjør et areal på henholdsvis 160 og 52 km²(Figur 2).

Blåtindfeltet karakteriseres av flere fjelltopper på over tusen meter. Skáidevárri (Blåtind) med sine 1378 m er den største av alle og ligger midt inne i Blåtind skytefeltet. Čuosmmir (Mårtind) er en annen høy fjelltopp, og med sine 1326 m.o.h. markerer denne toppen avgrensningen av skytefeltet i nordvest. Langs aksene nordvest - sørøst avgrenses feltet av Davkkajávri (Takvatnet) i sørøst og Čuosmmir (Mårtindtoppen) i nordvest. Langs aksene nordøst og sørvest avgrenses Blåtindfeltet av

lia ned mot Takelva og Čuonjavuovdi (Takelvdalen) i sørvest og Guolehisjávri (Indre Fiskelausvatn) og Olmošgobejávri (Storefjellvatnet) i nord og nordøst.

Maukenfeltet ligger sørøst for Blåtind i Målselv kommune. Feltet strekker seg fra Orretčhokka (Maukungen) i vest, over Vargebergan og Takelvas nedre løp mot Øverbygda. Mellom Maukenmassivet og Vargebergan gjennomskjæres feltet av Návdevággi (Nergårdskardet). Skytefeltene skal bindes sammen av en «korridor» som strekker seg fra Rovvegáisi (Falkefjellet) i skråningen sørvest for Dávkkajávri (Takvatnet) og over E6 mot Čuonjávardu (Gåsfjellet) i nordvest (Holm-Olsen m.fl.1999:5).

Figur 2. Kart over undersøkelsesområdene i Inndre Troms. De aktuelle områdene er merket med rødt. (Illustrasjon: Johan E. Arntzen).

I Nord-Skandinavia kjennetegnes berggrunnen av en skarp skille mellom den østlige delene bestående av grunnfjell og den vestlige delen bestående av yngre, kaledonske bergarter. I de indre deler og øst på Nordkalotten er grunnfjellet dominert av bergarter som ved nedbrytning gir et næringsfattig jordsmonn og dermed en vegetasjon dominert av lyng og lav. I vest har de kaledonske bergartene en mer variert sammensetning. Berggrunnsgeologien i Indre Troms kan grovt deles i tre. Lengst i sørøst finnes berggrunnen som gir næringsfattig jordsmonn. Dette er nærmest grensa til Sverige hvor det er en sone som i hovedsak består av grunnfjell med granitter og gneiser. Denne sonen strekker seg til Alddesjávri (Altevatn). Nord og nordvest for denne sonen kommer en lagrekke som er dominert av kvartsitter og kvartsskifer. De øvrige deler av Indre Troms består for det meste av glimmerskifer og lag med kalkbergarter (Holm-Olsen m.fl. 1999).

Fjellkjedene og områdene rundt Mauken og Blåtind tilhører den vestlige delen som hører inn under den ”kaledonske fjellkjede”, som består av en variert berggrunn. Fjellgrunnen i Blåtind består for det meste av kvartsitt og glimmerskifer, mens de høyere toppene består av gabbro. Et belte av gneis strekker seg fra Guolehisjávri (Fiskelausvatn) over mot sydvestre del av feltet. Fra Slettfjellområdet og nordøst mot Sagelvvatnet strekker det seg et bredt belte av marmor og marmorkonglomerat. Generelt er det godt med løsavsetninger og god jord innenfor hele Blåtindfeltet bortsett fra vest for Čuonjavárdu (Gåsfjellet) hvor det blant annet er moreneavsetninger med til dels mager utvasket jord, noe som gir god drenering. Geologien i Čuonjavuovdi (Takelvdalen) kan deles inn i tre typer berggrunn. Områdene nærmest Dávkkajávri (Takvatnet) domineres av glimmerskifer, den midtre delen er dominert av kvartsitt mens områdene ved Olsborg er dominert av amfibolitt. Disse gir ved forvitring et næringsrikt jordsmonn, og området er preget av frodige jordbruksområder i dag.

Maukenfeltet er dominert av glimmerskifer på østsiden og amfibolitt i de nordøstre delene, det skal også finnes kalksteinsområder øst for Orretčohkka (Veslemauken). Gjennom Návdevággi (Nergårdskardet) og ut i skråningene under Gussačohkka (Nitinden) kommer det fram et smalt belte av marmor. Samme område har også fine moreneavsetninger med god drenering og berggrunnen gir god grobunn for et meget rikt planteliv. De gode vilkårene for floraen i området påvirker igjen det biologiske mangfoldet og gir godt grunnlag for reindrift (Holm-Olsen m.fl.1999:5).

Vegetasjonen avhenger av et samspill mellom geologi, klima og kulturpåvirkninger. Fjellkjedene langs riksgrensa fungerer som et klimaskille der områdene vest for riksgrensa og ut mot kysten er dominert av lavtrykk som kommer inn fra havet med vestlige vinder, og dette innebærer at det om høsten og vinteren kommer mye nedbør langs kysten av Nord-Norge. Øst for riksgrensa er det mindre nedbør og et tørrere klima, og nedbøren kommer for det meste i form av snø på vinteren. Sammen med lave temperaturer gir dette løs snø og lite skare, noe som gjør det lett for eksempel for reinen å grave seg ned etter lav. Spesielle topografiske forhold kan gi lokale variasjoner, slik som i Dieváidvággi (Dividalen), som representerer et innlandsklima. Klimaet innenfor skytefeltene i Mauken og Blåtind preges av kalde vintrer og kjølige somrer, men med gunstige temperaturforhold i dalbunner og sydskråninger. Lokalt i Mauken og Blåtind faller det mindre snø i de østre deler, mens snøtykkelsen er større i vestre del av Mauken (Tømmervik 2000).

1.2.2 Bakgrunnen for de arkeologiske undersøkelsene i Mauken og Blåtind

Planene for en sammenbinding av de to skyte- og øvingsfeltene ble første gang forelagt Tromsø Museum i 1981. Samme år foretok Samisk-etnografisk avdeling en befaring i Maukenfeltet, og konkluderte med at det var spor etter kulturminner knytta til reindriften i området. I 1987 ble Tromsø Museum igjen presentert for planene om å binde Mauken og Blåtind sammen via en manøverkse gjennom de to områdene i et nytt stort øvingsfelt. Forsvarets bygningstjeneste orienterte om fremdriftsplanene i april 1989 og i møtereferatet ble det presisert at omfanget av samiske kulturminner måtte undersøkes. I Riksantikvarens uttalelse til Forsvarets bygningstjeneste heter det at Mauken og Blåtind med omkringliggende områder er et tradisjonelt samisk bruksområde. Riksantikvaren ba derfor om at samiske kulturminner og landskap blir registrert, og ville vente med å avgi endelig uttalelse til rapporten forelå (P. Birkely 1991).

På nyåret 1998 ble Sametinget kontaktet av Forsvarets bygningstjeneste, og nye konkrete planer for manøveraksen ble presentert. Omfanget gjorde det nødvendig for Sametinget å forberede et forprosjekt for undersøkelser av samiske kulturminner i området, og Stortingets vedtak fulgt opp ved at kulturminner som ble direkte berørt av Forsvarets aktivitet skulle undersøkes gjennom arkeologiske utgravninger. Sommeren 1998 ble forprosjektet satt i gang, for å foreta ei kartlegging og registrering som skulle legge grunnlag for det videre arbeidet. De mange ny-registreringene og informasjon fra informanter ga grunnlag for å sette i gang et prosjekt med varighet på to år (Skandfer 1998). Gjennom prosjektet skulle kulturminnene kartlegges og kulturminneinteressene ivaretas, både i henhold til kulturminneloven, men også slik at intensjonene om

undersøkelsesplikten i henhold til Stortingsproposisjonen (1995-96) ble oppfylt. Samlet skulle en helhetlig utredning og forvaltning av Mauken og Blåtind gjøres i tråd med Sametingets overordnede agenda om urfolks rett og plikt til å verne om kulturminner og kulturmiljøer som ledd i å styrke og videreføre samisk historie og kultur.

Til sammen ble det registrert 205 kulturminner i årene 1991, 1998-2001 innenfor et areal på 230 km², som inkluderer begge skytefeltene. Siden flere av kulturminnene kom i konflikt med forsvarrets planer til ønsket veitrase ble det søkt om dispensasjon fra kulturminneloven, noe som innebar arkeologiske undersøkelser av teltboplasser flere steder i skytefeltene. Sametinget anbefalte etter faglige vurderinger at 35 utvalgte kulturminner ble undersøkt arkeologisk. Undersøkelsene ble utført av Tromsø Museum i 1999 og 2000 med unntak av tre lokaliteter (Eriksen 1999, Sveen 1999 og 2000 utgravningsrapporter). De tre siste frigitte lokalitetene ble arkeologisk undersøkt av Sametinget (Sommerseth 2001 utgravningsrapport, Figur 3).

Figur 3. Funn av ildflint på teltboplass R45 K5, i Geinnodatvággi (Akkasæter), undersøkt av Sametinget i 2001 (foto: Ingrid Sommerseth).

De første utgravningene ble foretatt i 1999 og konsentrert til Návdevággi (Nergårdskaret) og Mielkejávri (Melkelvvatnet) i Mauken. Feltseasonen 2000 foregikk i Geinnodatvággi (Akkasæter) og ved Skjeftvatnet og på Finnvegåsen i Blåtindfeltet. Når det gjelder sommeren 2000 ble kun tre av seks lokaliteter i Geinnodatvággi (Akkasæter) undersøkt av Tromsø Museum. Resten av

boplassene ble ikke undersøkt på grunn av fare for blindgjengere, og feltarkeologene avsluttet utgravningene ut fra vurderinger om egen sikkerhet. Etter en ny vurdering av prosjektledelsen for Mauken og Blåtind ble det vurdert dit hen at de tre resterende lokalitetene likevel kunne bli undersøkt, men da i et begrenset omfang. Riksantikvaren ga en særskilt tillatelse til å foreta en begrenset undersøkelse av de resterende kulturminner fordi kulturminnene allerede var dispensert for, og sto i fare for å bli ødelagt uten noen form for vitenskapelig dokumentasjon.

Erfaringene fra de arkeologiske undersøkelsene i Mauken og Blåtind er verdifulle, men de viste også at det var mange svakheter med tanke på metode, dokumentasjon og gjennomføring. Undersøkelsene av Tromsø Museum ble foretatt av forskjellige gravelag, og det manglet en overgripende plan og felles prosedyrer for disse undersøkelsene. De ble for fragmenterte og for avhengig av den enkelte gravningsleders erfaring. Det var i realiteten et større utgravningsprosjekt gjennom to år, en prosjektstørrelse som skulle tilsi at det skulle ha hatt en større faglig oppfølging. Her er det likevel viktig å påpeke at det for første gang ble gjennomført en større og omfattende undersøkelse av reindriftssamiske teltboplasser, en kulturminnetype som til da, få arkeologer hadde kunnskap om.

Tross utgravningenes omfang innenfor to korte feltsesonger, under vanskelige forhold i et skytefelt, har undersøkelsene gitt verdifulle resultater. Empirien fra disse utgravningene har bidratt til å øke kunnskapen om eldre reindriftssamiske kulturminner både i en forskningssammenheng og i en regionalhistorisk sammenheng. Et viktig forskningshistorisk aspekt ved de arkeologiske undersøkelsene var at det for første gang i Troms forelå et samlet materiale på ulik type reindrift gjennom tidene. Kulturminnene representerer en flere hundre år lang utnyttning av området der rein har stått i hovedfokus. Samtidig peker flere andre typer kulturminner som dessverre ikke ble arkeologisk undersøkt også mot kontakt mellom grupper med ulik kulturell eller etnisk tilhørighet, og mot ulike økonomiske tilpasninger som blant annet jordbruk og husdyrhold (Sommerseth 2003, 2004).

1.3 De samiske kulturminnene i relasjon til kulturlandskapet

Det arkeologiske og kulturhistoriske materialet fra Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi og Indre Troms generelt er mangfoldig og variert. I egne undersøkelser har jeg dokumentert bosettinger knyttet til reindriften fra jernalder og frem til ny tid, men det finnes også andre arkeologiske spor. Selv om store deler av Indre Troms i dag er forholdsvis lite undersøkt sammenlignet med kysten,

er det spor av bosetting og aktivitet i ulike perioder i steinalderen. Eksempelvis er det dokumentert bosettingsspor fra de indre deler av Malangsfjorden, nærmere bestemt på Målsnes, bosettinger som er datert til overgangen sen eldre steinalder og tidlig yngre steinalder, ca 8000 til 6000 BP (Blankholm 2009). Det er også gjort arkeologiske undersøkelser av flere boplasser fra yngre steinalder i de sørlige områdene ved Takvatnet, ikke langt fra skytefeltet i Mauken (op.sit.).

Ved bredden av Devdjesjávri ble det i forbindelse med nedemningen gjort funn av steinalderlokalteter. Enkelte av disse ble arkeologisk undersøkt, og ut fra råmateriale og typologi antar man at området har vært brukt i siste del av eldre steinalder, ca 6000 BP (Helskog 1980). De mange og varierte sporene i innlandet etter aktivitet i yngre steinalder, må i følge Damm (2007) sees på som et komplekst interregionalt, heterogent nettverk bestående av både menneskelige og ikke-menneskelige aktører. Steinaldersporene med tanke på type eksternt råmateriale og funn i Indre Troms bærer preg av kontakt og regionale nettverk som peker øst og sørover. Blant annet er det gjort funn av en Rovaniemi-hakke² ved Vika i Bardu. Dette er en type slipt steinøks datert til yngre steinalder, og som har et opphav fra sørskandinaviens tidlige jordbrukskulturer i neolittikum. Alle disse funnområdene sier noe om fortidig bruk av innlandet, og funnene er gjort i et landskap hvor jakt og fangst har vært viktig over svært lang tid.

Det er relativt få løsfunn fra jernalderen i Indre Troms og det finnes heller ingen norrøne jernalderbosettinger i innlandet. Det er likevel gjort endel løsfunn som er meget imponerende, og som viser at de indre områdene i Troms har hatt en viktig rolle som møtested mellom de samiske og norrønne samfunnene i nord. De samiske stallotuftene i Devdjesvuopmi (se kap.8), bør derfor kobles til de mange løsfunn fra jernalderen i Målselv- og Barduregionen. Disse funnene og bosettingene må settes i sammenheng med villreinfangsten og de norrøne nettverkene ved kysten. Av flere løsfunn fra jernalder funnet i Bardu og Målselv er fem katalogisert: et tveegget sverd³ datert til vikingtid, ca 1000 e.Kr., en samisk pilespiss⁴ med kløftet egg, datert fra 600 e.Kr og frem i tid og to bladformede pilespisser⁵ i jern av samisk type, datert 900-1000-tallet. Pilene har trolig vært brukt sammen med en langbue til storviltjakt og denne typen finnes primært i samiske

² Rovaniemi-hakke Ts- 3371. Funnsted: Vika i Bardu. (Top.ark TMU, Askeladden)

³ Løsfunn fra 1950-tallet funnet før vannet ble neddemmet Ts- 4807. Tveegget sverd, type Z datert tidlig 1000 t (Petersen 1919:176, T. Sjøvold 1974:163, pl. 69). Funnsted :nordsiden av Alddesjávri (Altevatn) ved Návdenjarga.

⁴ Løsfunn fra 1972 funnet i Isdalen i Indre Troms, på stien mellom Gappo- og Rostahyttene. Ts-7352 (Top.ark. TMU)

⁵ Løsfunn fra 1972 og 1982 fra Alddesjávri, henholdsvis Gisttatvádda og Sieideláhku Ts- 6095 og Ts-10673 (Top.ark TMU). (Serning 1956:84, I. Zachrisson 1997:30-31).

kontekster (Serning 1956, Zachrisson 1997: 213) (Figur 4). I tillegg er det funnet en jernøks⁶ datert til folkevandringstid ca 500-tallet e. Kr. (se også tolkning av funnene i kap. 9.4).

Figur 4. Kløftet pilesnitt av jern (Ts. 7352) sen merovingertid / vikingtid, funnet i Isdalen mellom Gappo- og Rostahytta i Øvre Dividalen nasjonalpark (foto: Adnan Ićagic, Tromsø Museum – Universitetsmuseet).

Over tid har kulturlandskapene i Indre Troms vært i endring og verdien av kulturminnene i denne regionen som kilde til en lite kjent historie er svært viktig. Kulturminnevernets definisjon av verdien til kulturminnene generelt er gitt ulike valører og kan sees i lys av: kunnskapsverdier, identitetsverdier, opplevelsesverdier, estetiske verdier og bruksverdier (Holme 2001:15). Særlig er kunnskapsverdien av de samiske og norrøne kulturminnene i Indre Troms viktig, siden de vitner om de samfunns- og kulturforhold som rådde i tiden før kolonialiseringen av Indre Troms fra slutten av 1700-tallet tok til. Økt kunnskap om kulturminner blir av kulturminnevernet sett på som viktig, fordi det kan gi større forståelse for hvorfor kulturminner og kulturmiljø må vernes når det blir satt opp mot økonomiske samfunnsinteresser. Ofte blir krav om arealutnyttelse og utbygging fremstilt og antatt med en større samfunnsøkonomisk verdi enn vernet av kulturarven (Holme 2001:13). For samiske kulturminner er dette ekstra viktig siden økt kunnskap, bevissthet og aktivitet omkring dem gir økt vern, og bidrar til å gi samisk identitetsforvaltning en historisk forankring (Schanche 2001:56).

⁶ Løsfunn fra 1928, jernøks Ts- 3299. Funnsted: Haugli i Målselv. (Sjøvold 1962:115)

De fysiske sporene etter bruk og bosetting dokumenteres i dag ikke isolert, men man dokumenterer i den grad det er mulig også innsikt og den kunnskap som er knyttet til slike steder. I det samiske kulturminnevernet spesielt legges det derfor stor vekt på å dokumentere de muntlige overførte tradisjonene om kulturminner og landskap. Tradisjonene inneholder viktig historisk informasjon, de gir innsikt i den samiske landskapsforståelsen og historiefølelsen, og de kan gi kulturlandskapet et meningsinnhold som går tapt dersom ekspertkunnskapen er den eneste som tillegges betydning og status (Schanche 2001:56). Kulturminnene og kulturmiljøene i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi omfattes av kulturminnelovens § 2 som definerer slike som:

”alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng”

Kulturmiljøbegrepet dekker et bredt spekter og kan inndeles etter funksjon eller spor etter bosetting, men også næringsaktiviteter og religion er elementer som inngår i et kulturlandskap. Totalt vil en eller flere av disse kriteriene innenfor en kortere eller lengre periode stå i sammenheng med hverandre. Den tidlige fiske og fangstbaserte kulturen og den senere nomadiske reindriftens eller sjøsamiske bruk av landskapet gir også et opphav til en kategorisering av kulturminner og miljøer. I Indre Troms er det parallelle spor i landskapet der tidligere tiders fangst av villrein og den senere tamreindriften har funnet sted. Disse sporene kan deles inn i ulike kulturmiljøer, men felles for disse miljøene er likevel de mange like og felles enkeltminnene, som for eksempel árran, offerplasser og hellige steder.

I Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi er det flest registreringer av árran, som er den mest sentrale delen av goahtien og lávvuen (boligene). Like ved boligene er det flere steder registrert borra og ája (forrådgroper og kjølekammer), geitgammer og gieddier (melkeenger). Også spor etter høsting, tamreinhold og annet tamdyrhold gir spor i landskapet, og vises i form av vegetasjonsendringer, dyretråkk og erosjon slik som for eksempel gieddiene. På slike steder kan man etter tid spore vegetasjonsendringer. Når man leter etter kulturminner og registrerer disse utløser dette en rad med nye spørsmål, undersøkelser og kunnskaper. Det første man ser kan være steinkjeden til et árran, derfra er det viktig å løfte blikket og søke rundt i området etter flere spor, som til sammen utgjør en helhetlig boplass. I den videre tolkningen er boplassens beliggenhet og landskapets kvalitet viktig, for eksempel om boplassen ligger i skogen, i orda (tregrensen) eller på høyfjellet. Disse stedene kan si noe om boplassen skal knyttes til jakt og fangstsamfunnet eller om det er en boplass som skal knyttes til tamreindriften. Dersom det sistnevnte er tilfelle kan man

tolke når på året boplassen kan ha vært i bruk, og videre si noe om hvilken del av reinbeiteåret man er i. Reinens behov for beiter deles inn i ulike årssykluser, og boplassene som helhet er tilpasset reinbeiteårets ulike landskap. Ofte representerer boplassene langs flyttveiene en og samme gruppe eller familie, og kan derfor tolkes som en helhet tilpasset reindriftsåret. Reinbeitene og boplassene som ligger langs flyttveiene representerer steder som både mennesker og dyr kjenner igjen og kommer tilbake til (se kap. 3).

I tilknytning til boplassen er det mange kulturminner knytta til ferdsel i form av dokumenterte flytteveier, tråkk og stier samt hellere /slápha og bergutspring. Disse kulturminnene er med på å binde sammen boplassene, som ligger spredt over store avstander. De samiske stedsnavnene knyttet til flyttveiene er rike og inneholder ofte informasjon om terrengforhold, landskapsformasjoner eller bestemte hendelser. Stedsnavnene kan også angi om området er hellig eller ikke, mens det er mer sjeldent at stedsnavnene opptrer med personnavn (Nielsen 1945:119). Stedsnavnene i Indre Troms fremtrer ofte som topografisk redskap, slik at hvis man skulle fortelle til andre om fjellet er bratt, gangbart, bevokst eller forblåst, kan man med noen få stedsnavn gjøre rede for lange strekninger og visualisere dette for lytteren (Mathisen 1997:125). Langs flyttveiene kan man finne merkesteiner og merkelige steinformasjoner, disse er også viktige kilder og mange har en historie knyttet til seg. Dette er i seg selv spor etter hvordan folk har beveget seg i landskapet, og historiene til disse stedene kan karakteriseres som levende grunnfortellinger (Nergaard 1997:69).

Fortellingene er ofte lokale og de fremstår som kronotopiske referanser⁷, som lokaliteter der tid og sted er bundet sammen. For eksempel Dáččabákti (Bumannsberg), som ligger ved vannskillet noen få kilometer fra riksgrensen i Dieváidvággi (Dividalen) (Figur 5). Fjellet er navngitt etter en hendelse som er blitt til et sagn, og Qvigstad (1935:97) skriver: *”Efter sagnet skal en gammel kone ha ført russetsjuder eller efter en annen beretning norske bønder, som kom for å røve, ut over ved hjelp av en neverfakkel”*. Navnet og hendelsesforløpet i fortellingen knyttet til dette fjellet, er et viktig referansepunkt i landskapet, og for mange vil stedet være knyttet til bestemte personer eller bestemte fortellinger.

⁷ Kronotopmetaforen er sammensatt av kronos og topos, og direkte oversatt betyr det tid og sted. Metaforen er introdusert av den russiske filosofen Mikhail Bakhtin (f. 1895 - d. 1975)

Figur 5. Dáččabákti mot sør, Øvre Dividalen nasjonalpark (foto: Ingrid Sommerseth).

Med eksemplet Dáččabákti, viser dette at et kulturlandskap og kulturminne også kan være en naturformasjon. Dette illustrerer også at fjellkløfter og berg, spesielle steder i terrenget kan ha betydning og vise til steder som har vært brukt som ledeveier og stengsler for jakt, eller som veivisere og veimerker. De hellige stedene, sieidiene, er kulturminner som er viktig og inngår i det samiske landskapet. Selv om disse kulturminnene ikke kan dateres til en bestemt kronologisk periode, vet vi at de markerer tilhørighet til områder og er med på å skape fortellinger om stedene (se kap.3.5). Dette gjør at bestemte naturformasjoner og steder blir tatt vare på av både enkelt personer og av fellesskapet gjennom fortellinger og erfaring som hører til det konkrete reindriftslandskapet. Mange vil derfor se sieidiene som noe mer enn kulturminner i vanlig forstand; de er ikke bare et vitnesbyrd om tidligere tider, de kan også være levende religiøse objekter (Sveen 2003:4). Derfor reises det også forvaltningsetiske problemstillinger rundt disse. En sieide eller offerstein kan være omgitt av en rekke tabuer og regler for ferdsel og bruk, og for eksempel vil en bekjentgjørelse og tilrettelegging kunne bryte med de normer og regler som er knyttet til slike steder. Det er derfor ikke vanlig i kulturminneforvaltningen å tilrettelegge for ferdsel eller økt oppmerksomhet rundt denne type kulturminner.

Ved opprettelsen av en egen samisk kulturminneforvaltning i 1991 og delegering av forvaltningsansvaret til Sametinget har den norske staten anerkjent at det ved siden av den nasjonale historien også eksisterer en samisk fortid og historie. Sametingets overordnede mål er å finne i kulturminnelovens § 1, som sier at: *”kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og*

variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning ". Sametinget tilføyer også at en deltakelse i forvaltning og bruk av historien handler om politikk og politiske valg (Sametinget 1998). Skandfer (2001:120) har sett nærmere på ulike premisser for etikk i den samiske og norske forvaltningen og fremholder det er liten tvil om at samiske kulturminner og kulturmiljø har politiske føringer og betydninger, nettopp fordi de tilskrives mening ut over fysiske trekk. Derfor er det viktig at det politiske aspektet er synlig, og at også det øvrige kulturminnevernet er seg bevisst sin politiske innflytelse og påvirkning innenfor regional politikk og nasjonal politikk. I følge Sametinget handler samisk kulturminneforvaltning og kulturminnepolitikk om å kunne forme sine egne oppfatninger under likeverdige vilkår (www.samediggi.no).

Samisk kulturminneforvaltning har i dag de samme instrumentelle vilkårene som den øvrige norske forvaltningen, og har siden den ble opprettet formet kulturminneforvaltningen ut fra egne verdier og normer basert på kunnskap om samisk kultur og landskapsbruk. Hensikten er å gi det samiske samfunnet kjennskap til egen historie, frembringen egen historie gjennom forskning og forvaltning. Likevel blir minoritetenes krav om rett til kulturvern og videreføring av livsmåter gjerne møtt med krav om begrunnelse og bevis for rettigheter. For å oppnå legitimitet, må begrunnelsene formidles på måter majoriteten aksepterer, og blir derfor tvunget inn i en ramme som majoriteten har definert.

Det arkeologiske materialet som presenteres i denne avhandlingen er et viktig dokumentasjonsmateriale for samisk historie og kulturminnene har stor verdi for det samiske samfunnet og ulike grupper samer i Norge og Sverige. Ikke minst er kulturminnene en viktig kunnskapskilde og et viktig supplement til de mangelfulle skriftlige kildene. De fysiske sporene i landskapet er ofte den eneste gjenværende dokumentasjon på samiske tilstedeværelse og bruk, og de vil derfor kunne spille en viktig rolle både for lokalhistorien og den øvrige historien på Nordkalotten. Det spesielle for kulturminnene i undersøkelsesområdet er at de fleste kan knyttes til reindriftssamisk bruk og de involverer flere forskjellige samiske grupper på begge sider av dagens statsgrense. Denne unike kildesituasjonen er for mange i dag et symbol og et faktisk bevis på det kulturelle fellesskapet som har utspilt seg på tvers av statsgrensene frem til i dag.

De samiske kulturminnene i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi har også en viktig betydning som etnisk og historisk korrektiv. De fysiske sporene etter den samiske bruken og bosettingen har vært ukjent for de fleste til ut på 1990-tallet. Ikke før Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi

undersøkelsene tok til ble samiske kulturminner mer synlig. For folk flest har et kulturlandskap vært nærmest synonymt med bondens innmark, åker og eng. Dette bildet utfordres derfor av den samiske forståelse av hva et kulturlandskap kan inneholde. Ved å inkludere immaterielle kulturminner som blant annet kan defineres som hellige steder, eller steder det knytter seg tro og tradisjon til har kulturminnevernet utvidet det tradisjonelle synet på et kulturlandskap. Hesjedal (2000:238) mener at arkeologene ved det utvidete kulturminnebegrepet gis muligheten til å se landskapet på ulike måter, landskapet er meningsbærende, og det vil kunne ha flere ulike men parallelle meninger alt etter hvilket perspektiv man velger å anlegge. Landskapet fremstår på en slik måte som fasettert, det forteller ikke bare en historie, men mange. De skrevne fremstillingene i form av bygde- og årbøker i Indre Troms har for det meste spunnet på en historie, de eldre mytene om at dølene bosatte seg i øde områder og at de gjorde de ville skogene om til fruktbare jordbruksområder (Målselvdalen, Et 150-års minne 1939, Kiil 1981).

Selv om de norske bøndene i større eller mindre grad har hatt nære relasjoner til de svenske reindriftssamene før andre verdenskrig, er disse minnene og sporene stort sett glemt i dag. Heller ikke den fjord- og kystsamiske tilstedeværelsen har i særlig grad vært ivaretatt i lokal- og regional historiefremstilling. Her blir det ekstra påtakelig å observere hvordan den kystsamiske kulturen og dens relasjoner til de svensksamiske innlandsområdene nærmest ble utslettet i fornorskingsprosessene og i gjenoppbyggingen av landet etter siste krig. En del av de sosiale og politiske forholdene rundt disse problemstillingene er redegjort for i Eidheims (1969) klassiker om fornorskingspolitikken i Vest Finnmark etter siste krig, og problemstillingene er trolig svært sammenfallende med fornorskingspolitikken for deler av Troms. Dette skjer også i kjølvannet etter at de svenske reindriftsgruppene fra 1921 fikk innskrenket beiterett ved kysten og dermed ble avskåret fra en kontakt med de fastboende. Derfor kan tilstedeværelsen og verdien av de tallrike samiske kulturminnene i regionen virke utfordrende på den allerede etablerte historiske fremstillingen. Dette fordi de samiske kulturminnene i større grad enn før vitner om en annen type kulturlandskap, og viser til en bosetting og bruk av områder som i dag gjerne vil oppfattes som norsk. De samiske kulturminnene i regionen representerer ikke den historiske forankringen som mange vil identifisere seg med. Den parallelle historien disharmonerer eller utfordrer den allerede trygge og etablerte fortellingen om kolonialisering og oppdyrking av det ville landet.

1.4 Undersøkellesområdene i Indre Troms

Jeg skal i denne delen kvantifisere og presentere de registrerte og arkeologisk undersøkte kulturminnene fra Mauken, Blåtind og Devddes. Det skal her bemerkes at noen kategorier er bedre representert enn andre.

Kulturminnene i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi består både av fysiske strukturer (kulturminner) og fortsatt levende tradisjon (kulturkunnskap). Det er til sammen 445 registrerte kulturminner i undersøkelsesområdene Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi og mange av disse kan det knyttes tradisjoner og historier til. Jeg har vært med på å registrere over 250 kulturminner gjennom åtte år, og resten er gjort i flere ulike prosjekter over en periode på 10 år. De første undersøkelsene i Mauken og Blåtind ble foretatt i 1989 og 1990, de neste i 1998 som et forprosjekt. Deretter var det en større og mer helhetlig befaringsrunde i årene 1999 til 2001 og til slutt den siste undersøkelsen i 2007 (Sommerseth 2001, 2007). For Devddesområdet ble kulturminnene for første gang systematisk kartfestet i 1992 (Birkely 1993). Resten av registreringene er gjort i eget prosjekt i årene 2002 til 2005 (Sommerseth 2005).

1.4.1 Mauken og Blåtind

I 1989 og 1990 startet man opp med de første systematiske registreringene av samiske kulturminner i Mauken og Blåtind. Bakgrunnen for prosjektet var forsvarrets planer om utvidelse og sammenbinding av skytefeltene. Det ble gjort 74 registreringer av kulturminnelokaliteter, og til sammen 112 enkeltobjekter ble registrert⁸ (Tabell 1). De fleste ble funnet av registrantene, men noen få ble kartfestet og beskrevet på grunnlag av intervjuer med lokalbefolkningen. I de første registreringssesongene konsentrerte man seg om oversiktsbefaringer i den planlagte manøveraksen og ikke minst ble det utført et meget viktig intervjuarbeid med lokalbefolkningen. Den muntlige informasjonen som ble nedtegnet i 1989 og 1990 fremstår i dag som unike (P. Birkely 1991). Intervjuene ble foretatt i siste liten og på et tidspunkt da de eldste i bygdene ennå hadde førstehåndsfortellinger fra relasjonene med de svenske reindriftssamene.

⁸ De fleste registreringene fra 1989-1990 er kartfestet og registrert på nytt i årene 1998-2001. Derfor stemmer ikke tallene fra P. Birkelys rapport fra 1991 med tabellene presentert i avhandlingen*. Over halvparten av kulturminnene fra 1989-1990 har fått nye benevninger merket med R, og disse er presentert på nytt i Skandfers og Sommerseths rapport fra 1998 og 1999/2000.

Kulturminner registrert i Mauken og Blåtind i 1990 og 1991	58*
Kulturminner registrert i Mauken og Blåtind fra 1998 til 2001	146
Kulturminner registrert i Devdnesområdet i 1992	112
Kulturminner registrert i Devdnesområdet fra 2002 til 2005	105
Kulturminner registrert i Mauken i 2007	24
SUM	445

Tabell 1. Samlet oversikt over registrerte kulturminner fra 1990 til 2007

I den andre sesongen så man også på områder utenfor manøveraksen for å få et inntrykk av typer og tetthet av kulturminner i skytefeltene. Det er ikke mange registreringer i høyfjellet i Mauken og Blåtind, størsteparten av registreringene ble utelukkende gjort i skogsonene. Samme strategi ble fulgt i de påfølgende undersøkelsene, noe som kan ha ført til at kjennskap og kunnskap om fangstanlegg og gravmateriale i området har gått tapt. Først i den siste befarings sesongen i 2000 fikk vi muntlig fortalt at det muligens kunne finnes fallgravssystemer for rein inne i Blåtindfjellene. Uansett ville det ha vært livsfarlig å lete etter disse siden de aktuelle fjellområdene blir brukt som bombemål for luftforsvaret og artilleri og dermed fare for blindgjengere.

Forsvarets opprinnelige planer i Mauken og Blåtind trakk ut i tid, og i takt med endringene i kulturminnevernet samt forsvarets nye og utvidede planer for området, så Sametinget det som viktig å få en bred undersøkelse av den praktisk talte ukjente samiske kulturhistoria i området. Som del av dette, ble det i de nye undersøkelsene i 1998 - 2001 lagt opp til at de fleste kulturminner som var registrert i årene 1989 - 1990 skulle kartlegges på ny og registreres med GPS. Her fikk vi også en unik mulighet til å kartlegge graden av desimering av kulturminner som følge av intensiv bruk av forsvaret gjennom en periode på 10 år. Tapet av kulturminner i Mauken og Blåtind viste seg å være stort. Det var mange boplasser som hadde synlige skader etter terrengkjøretøy og markinngrep, slik at antakelsene om gjengroing av lokaliteter falt. I årene 1989-90 ble det registrert så mange som 112 enkeltobjekter (P. Birkely 1991, tallene er korrigert i senere rapporter), men 25 kulturminner fra denne perioden ble ikke gjenfunnet i årene 1998-2001. Andre kulturminner hadde synlige skader fra militær aktivitet, spesielt fra beltevognspor.

Kulturminner registrert i Mauken og Blåtind	1989-1990	1998-2001	2007 Mauken	Sum
Árran med og uten lavvusteiner	38	99	21	158
Tufter etter hus og fjøs	4	5		9
Bålplasser		3	1	4
Goathi / gammetufter	2	4		6
Steingamme / gjetergamme	2	1		3
Borra / forrådsgrøp/matgjemme	3	6		9
Sæter m/sti, utslått	2	1		3
Gieddier og melkeodde	4	9		13
Gárdesadji / reingjerdested	1	2		3
Slápha / hellere		6		6
Borradihkká /retn.merker av stein	2	6	1	9
Sieide		4		4
Sommergrav			1	1
SUM	58	146	24	228

Tabell 2. Kulturminner registrert i Mauken og Blåtind i perioden 1989 til 2007

I prosjektperioden 1998 - 2001 ble det også registrert mange nye kulturminner og kulturmiljøer i den planlagte manøveraksen Områdene rundt manøveraksen, som høvfjellet over tregrensen, ble ikke undersøkt da dette falt ut av forsvarets planer, i tillegg er disse områdene brukt i skyteøvelser og derfor fullt av blindgjengere. I prosjektperioden ble det gjennomført og bearbeidet registreringer fra 48 ukeverk i årene 1998 - 2001, her ble den totale manøveraksen samt enkelte utvalgte områder befart (Skandfer 1998, Sommerseth 1999/ 2001). Siste runde med befaring ble foretatt i 2007 som resultat av de endrede planene for traseen til manøveraksen i Mauken (Tabell 2). Her ble så mange som 24 nye kulturminner kartlagt og som følge av forsvarets nye planer er øvelsestraseen gjennom Návdevággi (Nergårdskaret) tatt ut av den opprinnelige planen. Dette betyr at området vil kunne forbli inntakt som en av de største og mest minnerike boplassene i regionen (Sommerseth 2007).

Totalt i Mauken og Blåtind er det registrert 228 kulturminner innenfor et areal på 230 km² som tilsvarer begge skytefeltene (Tabell 2). Siden flere av kulturminnene kom i konflikt med forsvarets planer ble det søkt om dispensasjon fra kulturminneloven for å utføre arkeologiske undersøkelser flere steder i skytefeltene. Sametinget anbefalte etter faglige vurderinger at 35 utvalgte kulturminner ble undersøkt arkeologisk. Undersøkelsene ble utført av Tromsø Museum i 1999 og

2000 med unntak av tre lokaliteter (Eriksen 1999, Sveen 1999 og 2000 feltrapporter). De tre siste frigitte lokalitetene ble arkeologisk undersøkt av Sametinget (Sommerseth 2001b).

1.4.2 Devddesvuopmi

Det er registrert 217 samiske kulturminner i Devddes, og området ligger inn mot svenskegrensen i Øvre Dividalen nasjonalpark (Tabell 3 og Tabell 4). Områdene som er befart ligger rundt Devddesjávri, og på begge sider av elva i Devddesvuopmi. I prosjektet har jeg i utgangspunktet konsentrert meg om områder som har tilknytning til Lainiovuoma sameby, og jeg har derfor i alle feltsesongene tatt utgangspunkt i de historisk kjente flytteveiene. De første utgravningene ble foretatt på tre ulike boplasser på sørsida av Devddesjávri. I den andre feltsesongen ble fire stallotuffer og en árran arkeologisk undersøkt på nordsida av Devddesvuomejohka. Prosjektet ble avsluttet med utgravning av fire geađgebearpmet árran (åttetallsildsteder) sommeren 2005. Disse árran er lokalisert på begge sider av Devddesvuomejohka (Sommerseth feltrapporter 2002, 2004 og 2005).

Kulturminner registrert i Devddes	2002	2004	Sum
Árran med og uten lavvusteiner	16	9	25
Geađgebearpmet árran	2	2	4
Goathi / gammetuft	1		1
Bål plass	1		1
Borra / forrådgrop - matgjemme	2	3	5
Ája / kilde-kjølekammer i elv	1		1
Luovvi / Stilas	2		2
Geitgammer	4		4
Uviss tuftestruktur	1		1
Stallotuffer	4		4
Fangstgroper	56		56
Sieidi		1	
SUM	90	13	105

Tabell 3. Kulturminner registrert i Devddesvuopmi perioden 2002 til 2004

Devddesområdet ble for første gang undersøkt i forbindelse med reguleringene av Devddesjávri i 1970. Her ble flere mindre steinalderlokaliteter funnet ved vannkanten og noen få arkeologisk undersøkt av Tromsø Museum (Helskog 1980). Kulturminnene knyttet til samiske fangst og

reindrift som for øvrig var de mest tallrike i området ble ikke prioritert og kartlagt. Dette resulterte blant annet at Lainiovuomas viktige siedie og gravsted ikke ble nærmere dokumentert eller forsøkt ivaretatt ved neddemmingen.

Kulturminner registrert i Devddesvuopmi	1992
Árran med og uten lavvusteiner	75
uviss tuftestruktur	4
Goathi / Gammer - gammetuft	4
Forrådsgrøp/matgjemme	11
Ája /Kjølekammer i elv - kilde	1
Luovvi / stilas	2
Vaskeplass i elv	1
Lekeplass	2
Geitgammer	8
Gieddi / melkeeng	2
Oval steinrøys	2
SUM	112

Tabell 4. Kulturminner registrert i Devddesvuopmi av H. Birkely (1993)

De første registreringer av de samiske boplassene fant sted i 1980 da en lokalhistorisk gruppe og fylkeskonservator i Troms gjorde registreringer og oppmålinger av de best bevarte gammene i Devddesvuopmi som ble bygd på 1930-tallet. Først i 1992, etter et vedtak i Målselv kommune, ble det satt ned en arbeidsgruppe som hadde som mål å kartfeste de samiske kulturminnene i Devddesområdet. Målselv kommune ønsket å utarbeide en verne- og skjøtselplan for de kjente samiske reindriftsområdene i Devddesvuopmi. Her ble det foretatt registreringer i utvalgte områder og så mange som 165 kulturminner ble kartfestet på to uker i en og samme feltsesong. Flere av disse kulturminnene ble ikke detaljregistrert før i 2002 og 2004 i eget prosjekt og er tatt med i tabell nr 3. Det totale resultatet fra alle befaringene er at det ble kartfestet kulturminner som tilhørte alle former for samisk reindrift, fra jakt og fangst til tamreinnomadismens ulike perioder og frem til i dag (H. Birkely 1993).

I perioden 1994 -1996 var det mye aktivitet i Devddesvuopmi. Det ble opprettet en egen arbeidsgruppe som skulle tilrettelegge og rekonstruere en av de historisk kjente sommerboplassene

fra reindriften. Målet med dette var at lokalbefolkningen og skoleelever skulle lære mer om vår nære historie. Dette resulterte i et større prosjekt der det ble reist en kopi av en bealljegoathi - /gamme og en geitgamme. Videre ble det reist to luovvier-/stilaser med og uten tak. Det ble satt opp lavvuer og det ble bygd en ny bru over Gironjohka. Gamle tråkk og stier ble ryddet samt at det ble bygd en ny utedo. Etter 1996 ser det ut til at arbeidet med skjøtelsesplanene i Devddesvuopmi ble lagt på is og i dag foreligger det ikke noen konkrete planer fra Målselv kommune for det videre arbeidet.

På bakgrunn av de rike funnene fra 1992 fattet jeg interesse for området og Devddesvuopmi ble valgt ut som undersøkelsesområde i innlandet mot riksgrensen. I tillegg til at området tilhører Lainiovuoma samebys historiske kjente vår- og sommerbeiteområde har denne samebyen sine tidligere bruksområder i Mauken og Blåtind. Første feltsesong i prosjektet, sommeren 2002, ble konsentrert rundt kartfesting og nyregistrering av fangstgropene på åsen rundt Devddesvárri og ved elvemunningen på nordsiden av vannet. Fangstgropene var opprinnelig registrert men ikke beskrevet i kulturminneprosjektet fra 1992. I tillegg ble det arkeologisk undersøkt tre árran som alle lå rundt Devddesvárri, i ulikt terreng som: stor furu- og bjørkeskog, orda (tregrensen med små bjørkeskog) og høyfjell. Det ble også befart og registrert nye kulturminner på begge sider av Devddesvuopmi og Devddesvuomejohka. På moreneterrassen over tregrensen ble fire stallotuffer og tre árran kartfestet på ny, (R25, R26 og R27). Disse ble arkeologiske undersøkt feltsesongen 2004. Det ble også gjort nye registreringer av teltboplasser med árran i samme område, hovedsaklig langs moreneterrassen over skoggrensen.

Det som overrasket var funnene av fire såkalte áttetallsildsteder eller geaðgebearpmet árran. Denne typen boplasser svært sjeldne i Troms, og i den grad de har vært observert og undersøkt er de ikke skilt ut som egen kategori. Det finnes noen få arkeologiske undersøkte i Finnmark, Nordland og i Sør-Troms (se kap.6). Totalt er nord, vest og sørsida av Devddesjávri blitt undersøkt og befart i prosjektperioden. I tillegg er begge sider av Devddesvuomejohka og Devddesvuopmi befart fra elvemunningen og innover mot høyfjellet og vannskillet med mange interessante funn og resultater. Det er brukt til sammen 17 ukesverk i dr-art prosjektet med befaring og arkeologisk utgravning i Devddesområdet i årene 2002, 2004 og 2005.

Selv om kulturminnetilfanget er stort for innlandet har vi ikke klart å finne kulturminner som graver og bjørnegraver. Grunnen til dette kan være at man manglet kunnskap om denne typen kulturminner i de tidlige undersøkelsesfasene, og siden ingen var blitt funnet i den første

undersøkelsesperioden, ble de på en måte ansett som fraværende for områdene, spesielt i skytefeltene. Det har heller ikke vært lett systematisk nok i urer og berg, og som tidligere nevnt fikk vi ikke undersøkt høyfjellsområdene i Mauken og Blåtind. Likevel ble det fra registreringene i 1989-1991 observert og kartfestet fire avlange steinkamre tolket som graver på en skogdekt åsrygg. Disse ble gjenfunnet i 1999, og undersøkt på ny, men avskrevet som skyteskjul fra 1950-tallet. Uansett burde samiske graver ha vært representert i det arkeologiske materialet fra innlandet i Troms, spesielt fordi Nordland fylke har slik en høy funnfrekvens i grensetraktene til Sverige (Schanche 2000:161).

Samlet vurderer jeg alle undersøkelsesområdene som godt dokumentert, spesielt når man også tar med befaringene foretatt i regi av Målselv kommune 1992. Når det gjelder Mauken og Blåtind er det et problem at forsvarets planer for skytefeltet vil kunne ødelegge tilfanget av ikke registrerte kulturminner. Devddesområdet har trolig et større potensial for nye funn. Dette fordi vi vet at den samiske bruken av området har vært intensivt. Det finnes uten tvil mange flere kulturminner å registrere, og ikke minst nye typer kulturminner, som for eksempel samiske graver. Det er også trolig flere lokaliteter med stallotuffer i tilknytning til større fangsgropanlegg. Her er det bare å vende blikket lenger inn i landet fra Devddesvuopmi og sørøstover mot vannskillet og riksgrensen, i området rundt de store vannene som for eksempel Rostojávri og i overgangen mellom de store dalførene som for eksempel Deartavággi.

Kapittel 2. REINDRIFTSPRAKSIS

2.1 Innledning

Vi har aldri bråkat med att lägga stenar rundt elden när vi eldar ute, det har aldrig förekommit, det är bara onödigt. I en kåta behövs en eldstad men inte utenomhus. Den som är uppmärksam ser ändå ofta någon gammal årran när han går i skogen (...) Jag tycker det är trevligt att få se en urgammal årran i markerna. Den är memoarer efter flydda tiders människor (Larsson-Lussi⁹ i Ryd 2003).

Larsson-Lussis tanker om årran i et landskap inneholder flere lag av kunnskap og praksis i landskapet som både fremstår som synlige og usynlige. Som arkeolog sier dette meg, på bakgrunn av Larsson-Lussis erfaringer, at det ikke vil være så vanlig å finne fysiske spor etter kaffebål og ildsteder i landskapet. Likefullt er dette steder hvor man har oppholdt seg, steder hvor historier blir til og har blitt fortalt, steder man har hvilt seg på. Hvorfor Larsson-Lussi mener at det ikke er nødvendig med en steinring rundt kaffebålet er i første omgang ikke lett å få øye på, men man kan tenke seg intensjonen bak slike handlinger. Det at stein kan være nødvendig å bruke rundt et bål er basert på en kunnskap som er erfart gjennom praksis. Det å kunne finne riktig brennbart materiale i alle tenkelige landskapstyper, er en nødvendig og praktisk kunnskap som også inkluderer kunnskap om topografi og flora. Videre må man ha kunnskap om å gjøre opp ild basert på beliggenhet og plassering i forhold til vind og vær, slik at man fullt ut kan utnytte varmen effektivt. I dette ligger det en planlegging bak om man har behovet for et bål som gir energi til et rask oppkok av væske, eller om det skal være et bål som skal gi varme over tid. Larsson-Lussis erfaringer fra sitt område og hans kunnskap om å tenne et bål forteller oss at man ikke trenger å legge en masse stein rundt ilden når man skal lage seg et utebål (Figur 6). For han er det å legge stein rundt et utebål unødig, fordi disse i stor grad vil ødelegge trekken og varmeeffektiviteten og fordi en masse bålstein også vil etterlate unødige spor i landskapet.

⁹ Anders Larsson-Lussi, født 1911, fra Dårájávvre i Johkamohkki (Jokkmøkk), fiske og fangst som levevei.

Figur 6. Eksempel på et kaffebål uten bålsteiner. Et sted mellom Gironoaivi og Regoheapmi i Dieváidvággi (Dividalen) (foto: Ingrid Sommerseth).

Selv om Larsson-Lussis kaffebål på fjellet og i skogen ikke etterlater synlige spor, er disse stedene også viktige å kunne få kunnskap om. Der bålplassene har steiner kan de være fysiske arkeologiske spor som viser til en type landskapsbruk der hendelser har funnet sted, og bålet representerer en kunnskap eller en spesifikk praksis. Larsson-Lussis bål er konstruert og optimalisert ut fra hans erfaringer, og hans meningsfulle handling på stedet etterlater spor selv om bålet ikke er synlig for oss andre i ettertid. Larsson-Lussis forklaring på kaffebålene er en spesifikk kunnskap som kan settes innenfor et større rammeverk og gi oss andre en mening som kan fortolkes i et større perspektiv, som for eksempel at det en gang har vært gjort opp mange utebål langs flytteveiene, ved fiskevannene i bærmarka og i jaktområdene.

2.2 Det praktiske kunnskapssystemet

Vissheten om at landskapet ikke bare inneholder spor etter de synlige strukturene, vitner om at dagens muntlige tradisjoner beriker og gir en større forståelse og innsikt til det arkeologiske landskapet slik Stewart, Keith & Scottie (2004:185) viser til i sitt arbeid med Inuit fangstlandskap i Nunavut Territory, Canada. Erfaringene fra dette arbeidet har ført til at kulturelle praksiser fra muntlig tradisjon, stedsnavn, og praktiske erfaringer har gitt det arkeologiske jakt og fangsmaterialet en rikere mening.

”Perspective on the material culture is enlarged by traditional knowledge of place names and stories and personal narratives of elders belonging to the last generation of Inuit to live year-round on the landknowledge that extends our view beyond the limited area of archaeological survey” (op.sit).

Landskapet rommer erfaringer og praksiser som både vises og er usynlige, og formidlingen av kulturell kunnskap slik som Larsson-Lussi viser det: *”at (...) vi har aldri bråkat med att lägga stenar rundt elden när vi eldar ute (...) det är bara onödigt”*, er knyttet til en aktivitet i et spesifikt miljø, men er også mer allmenngyldig ved at dette er en praksis som har foregått over tid. I følge sosialantropologen Connerton (1989) vil erfaringer som nedfelles i kroppslige uttrykk være like viktig som den språklige kontinuiteten av kulturell kunnskap. Han hever at mye av kulturens tradisjonsstoff er nedlagt i kroppslige uttrykk som seremonier, ritualer, sedvaner, skikker og normer for oppførsel. Denne kroppsliggjorte, eller inkorporerte, kunnskapen har i følge Connerton evnen til å bevares, fordi den i stor grad er ureflektert. Den kan derfor `henge igjen` etter at den språklige forståelsen av kunnskapen er glemt eller forandret. J. Jernsletten (2002:109) diskuterer Connertons arbeider i lys av samisk tradisjonsformidling, og peker på at det er det vanemessige med skikker og sedvaner som gjør at det bevares og overføres til neste generasjon gjennom sosialisering, uten at man nødvendigvis er bevisst på det.

I et reindriftslandskap slik som Mauken, Blåtind og Devddes kan man ikke bare dokumentere kulturminnene isolert. Man må også søke å forstå intensjonen og den kunnskap som er knyttet til slike steder. For å forstå landskapet som et samisk kulturlandskap må man ta utgangspunkt i reinen og reinbeitelandet. Ut fra et

handlingsfilosofisk synspunkt¹⁰ kan det i følge Melde (i Greve 1997:397) se ut som det er virksomhetene som konstituerer verden (eller verdener) her nord. Greve utdyper dette gjennom en forståelse av landskap, at menneskets virksomhet *er* en del av landskapet, slik at beskrivelsen av landskapet fordrer beskrivelsen av virksomheten (op.sit). Hun bruker Finnmarksvidda som eksempel, men jeg velger mitt eget empiriske utgangspunkt, Indre Troms. Indre Troms er ikke riktig beskrevet hvis beskrivelsen ikke inkluderer beskrivelsen av reindriften (op.sit:397). Dette er viktige forutsetninger for de fysiske kulturminnens romlige spredning og de usynlige fortellingene og handlingene som ligger i reindriftslandskapet. Valg av bosted kunne for eksempel bli bestemt av elementer som topografi, vær og reinens syklus. Også nærhet til naboer, slekt og familiebånd eller vennskap spiller en stor rolle ved valg av bosted. Selv om det ikke var vanlig å blande flokkene mellom siidaene eller samebyene kunne man likevel komme i situasjoner under flyttingen der man måtte ta hensyn til dette. Da måtte boplassen også bestemmes med hensyn til sammenblanding av flokker og beiteområdenes kvalitet og bæreevne (Kuhmunen 2000:71). En av egenartene ved reindriftslandskapet er at selv om landskapet er i kontinuerlig bruk har man likevel en forståelse om at man ikke eier området, at også andre høster av landskapet i form av jakt, børsanking med mer. Selv om sommerbeitene ikke brukes om vinteren og omvendt disponerer likevel reindriftsutøverne landskapet ut fra sin virksomhets egenart (Nergård 2006:97). Tradisjonell samisk naturforståelse innefor reindriften har et viktig utspring her, og Nergård (op.sit) mener at hver livsform griper inn i naturen på sin egen måte, slik at utøvernes forståelse av naturen er preget av en dobbel innsikt: På den ene siden kjenner de dens beskaffenhet gjennom sin konkrete bruk av den. På den annen side kjenner de naturen som et møtested for mange ulike livsformer og brukere.

Flere forskere har i den senere tid sett på den unike måten reindriften praktiserer og utøver driften på både i fortid og i nåtid, en kunnskap og praksis som i større grad retter seg mot reindriftens egen dynamikk og praksis. Her legger man en større vekt på det praktiske kunnskapssystemet når man skal se på endringer eller tradisjoner sett i lys av kulturelle, sosiale og økonomiske forhold (Oskal 1995, Fjellheim 1999, Sara 1999, Jernsletten 2000, Joks 2000, Sveen 2003, Nergård 2006). Det praktiske kunnskapssystemet favner et bredt

¹⁰ Utgangspunktet til professor Jakob Meløes filosofiske arbeider er orientert mot språkfilosofi og handlingsteori, med empirisk utgangspunkt i det nordnorske landskapet som inkluderer kystfiske og reindrift.

fokus som dreier seg om den menneskelige opplevelse og de grunnleggende ontologiske¹¹ eller fenomenologiske forhold i verden, og som her kan uttrykkes som menneskets og reinens væren i reindriftslandskapet (verden). Slik jeg ser det vil egenarten i det praktiske kunnskapssystemet kunne ha flere av innfallsvinklene til fenomenologisk tenkning som Husserl¹² og senere Heidegger¹³ utviklet til en ide hvor de ikke bare ønsket å beskrive verden som vi oppfatter den, men også beskrive hva som måtte til for å oppfatte den. Husserl så på fenomenene som viser til bestemte typer av erfaringer, og at disse erfaringstypene viser tilbake til mer fundamentale erfaringstyper som til slutt viser tilbake til *jeg`et* som er erfaringsgrunnlaget for alle erfaringer (Lübcke1982:61).

2.3 Fenomenologisk tilnærming og reindriftspraksis

En fenomenologisk tilnærming innebærer derfor å gå til tingene selv, til tilværelsens kvalitative og erfarte sider. Heidegger ledet an til en mer hermeneutisk tenkning om fenomenologi, som kan karakteriseres som en fenomenologisk eksistens-filosofi, at verden er slik den fremtrer for sansene og erfaringene våre, og han ser derfor bort fra *jeg`et*, som lå til grunn for Husserls tenkning (Fløistad 1968). I Heideggers hovedverk: ”*Væren og tid (Sein und Zeit)*”, som kom ut i 1927, omtaler han blant annet verktøyet, som viser til en forståelseshorisont eller livsverden som ligger til grunn for hvordan de enkelte tingene fremtrer for oss. Tingen er et fenomen som vi bruker hele tida uten å tenke over det, og som først blir lagt merke til når det bryter sammen. Tingen er karakterisert som et godt verktøy, som for eksempel kaffebålet som er praktisk og noe som fremkommer ved at tingen skal brukes *til* noe, det Heidegger kaller *tilhåndenhet*. Det betyr at tingen virker samlende, eller sagt på en annen måte at vi alltid er innskrevet i større sammenhenger gjennom tingene der *tilhåndenhet* også betyr at vi omgås noe i taus forvisning om at det er og virker (Fløistad 1968:160). Likevel når ting bryter sammen eller forsvinner blir vi bevisst om dem, de blir *forhånden*. Heidegger skiller *tilhånden* fra *forhånden*, og som er to ulike måter å betrakte tingene på, men det er et ”spill” mellom de to ulike måtene og begge involverer all kunnskap for forståelse av verden på. I følge Fløistad (1968:164) kan dette komme ut fra en forståelse av at en ting alltid er i en sammenheng med andre ting, aldri

¹¹ Læren om det værende som det er og om det særegne og vesens nødvendige trekk ved det værende jmf. Husserl og Heidegger

¹² Edmund Husserl (f. 1859 – d. 1938) tysk filosof og matematiker, kjent som fenomenologiens grunnlegger

¹³ Martin Heidegger (f. 1889 – d. 1976) tysk filosof, og i dag deles hans filosofiske utvikling i tre hoveddeler

alene. Det er i relasjon til den menneskelige væremåte at tingen viser seg som en bruksting og den praktiske forståelsen av tingen er på mange måter særpreget ved at bruken av tingen er ledet av forståelsen.

Heidegger mener også mennesket skaper mening ved å tre inn i verden – ved å bruke den, og bruken av natur og mening skapt gjennom bruken av naturfenomener vil være en forutsetning for interesse for å iaktta naturen (Lübcke 1982:125-126). Verden utgjøres av og dannes i sammenhenger; det er ikke bare verden som blir konstituert i sammenhenger, det blir også mennesket. Dersom verden skal kunne forstås som verden, må utgangspunktet være at menneskets eksistens er fundamentalt gitt ved å være innskrevet i verden, *væren-i-verden*, og ikke til noe som står utenfor (Fløystad 1968). På en slik måte søker fenomenologien å beskrive en måte å være ”kastet” inn i verden på. Mennesket står ikke utenfor og lurar på hvordan vi skal komme inn i verden, vi er alltid fundamentalt *i* verden fordi det finnes ikke noe utenfor vi kan komme fra. Heidegger mener erfaringene er essensielle for å beskrive tilværelsen, og det er de mest hverdagslige erfaringer som er viktigst og det som Heidegger kaller for den hverdagslige eksistensen. Det er først der Heidegger mener vi møter oss selv, og det er dit vi må søke til for å få de første ledertrådene til hvem vi er. I alle tilfeller er det avgjørende å åpne opp for et bredest mulig spekter av forbindelser mennesket har til sine omgivelser (Carlshamre 2007).

I Sveens (2003) arbeider om reindriftssamisk landskapsbruk og landskapsforståelse fra sommerbeitene i Stuoranjárga i Tromsø kommune, viser hun til at reindriftssamisk forståelse av landskap er knyttet til reinens bruk av og relasjon til det samme landet. Sveen viser til et utsagn fra en reindriftsutøver: *“den våren reinen ikke kunne flyttes til Stuoranjárga, kalte Issát Tore fjellene for tomme”* (Sveen 2003:5). Her er det i samspillet mellom reinen og det fjellene har å tilby (godt beiteområde, sneflekker, vind og lite mygg) som gjør fjellene til gjennkjennelige og levende fjell. Som reinbeitedistrikt i dag lar området som helhet seg avbilde eller tegnes av på reindriftsforvaltningens kart, men for reindriftssamene utgjør reinbeitelandet et univers der ikke bare de kroppslige erfaringene spiller inn, men også blikket og tanken avgjør om fjellene utgjør stengsler eller passasjer, om det er snakk om et vinterbeite, vårbeite, sommerbeite eller høstbeite, og om det er store elver som skal krysses. Landskapet huskes og tilføres kvaliteter utover det rent visuelle, der fenomener i den reindriftssamiske livsverden som “stygge fjell” ikke først og fremst

vurderes ut fra en estetisk skala, men ut fra livserfaringer som tilsier at fjell ikke kan brukes eller fordi de er dårlige beiteområder (Sveen 2003:6).

Den reindriftssamiske praksis og erkjennelseserfaringen som danner grunnlag for en reindriftssamisk identitet vekker gjenklang i Heideggers betraktning om at saken selv ikke bare er et fenomen som gjenstand for menneskets betraktning, men også mennesket i brukende omgang med fenomenene. Bruken som meningsskapende handling fører til at ferdighetene blir grunnleggende fenomener. En betraktning som videreføres i Merleau-Pontys¹⁴ kroppslig orienterte fenomenologiske tilnærming. Der utfordrer han grunnleggende forutsetninger i vestlig filosofi ved å oppheve skillet mellom sjel/kropp og tanke/handling, en grunntanke om at man fortsatt må oppfatte livsverdens realitet som mer opprinnelig enn vitenskapens verden (Carlshamre 2007). Forut for et ”jeg tenker at” finnes alltid en praktisk bevissthet, ”jeg kan”, og dette utgangspunktet retter i følge Merleau-Ponty oppmerksomheten mer mot mennesket som formålsrettet handlende kropp i verden (Merleau-Ponty 1994 i Krogh 2002). De opprinnelige erfaringer og den opprinnelige mening skapes i menneskets mangesanselige og kroppslige møte med naturen og tingene, og i tråd med Merleau-Ponty blir det viktig å forstå alle sansenes betydning som akseptert lærings- og kunnskapsgrunnlag. På en slik måte vil ethvert møte med naturen og tingene også skje på grunnlag av den historiske, sosiale og kulturelle erfaring som vi har tilegnet oss ved å vokse inn i verden, en erfaring som farger våre sanseintrykk og gir oss ferdigheter (Krogh 2002:2).

I de gamle samiske sagnene er det påfallende at det er forholdet mellom rein og menneske som er vektlagt. Man erkjenner at det er mennesket som tilpasser seg reinen og dens beiter, og ikke omvendt. Som Pirak (1937:239) skriver (min oversettelse): ”*Da de kom til stranden, gjorde menneskene boplasser på de stedene der reinen begynte å trives*”, og videre i fortellingen om Háhčēšeadni og Njávešeadni og deres forhold til reinen:

” Det var to søstre (...) de bodde på et fjell. De hadde hver sin gamme, og de hadde hver et reinsdyr som de pleide å melke, og det var det de levde av. Reinen var slik at de ikke behøvde å gjetes. De kom selv til gammen hver morgen og kveld når det var tid for melking. Da de en gang var gått ut i marka, de to reinene altså, begynte de å snakke sammen. Reinen til Háhčēšeadni sa: - nå vil jeg gå min vei og la husmora min bli igjen alene. Reinen til Njávešeadni sa: - Hvorfor vil du gå vekk? –

¹⁴ Maurice Merleau-Ponty (f. 1908- d. 1961) fransk filosof som arbeidet med spørsmålene fenomenologi, eksistensfilosofi og dialektikk som karakteristisk for fransk filosofi på 1940- og 50-tallet.

Jeg vil dra min vei, fordi husmora mi er så slem mot meg. Hun pleier å slå meg med knyttneven og sparke meg når hun melker meg, og derfor må jeg komme meg vekk fra henne. Reinen til Njávėšeadni sa:- Jeg vil ikke dra min vei. Husmora mi er så god mot meg. Hun klapper meg alltid når hun melker meg. Derfor har jeg ikke hjerte til å dra fra henne, så hun blir igjen og sulter. – Jeg må nok dra. For jeg kan ikke bli her lenger, siden husmora mi er så hard mot meg sa reinen til Háhčėšeadni. Og så den farvel til kameraten sin, og gikk og kom aldri tilbake. Men reinen til Njávėšeadni ble hos husmora si. Og slik er reinen til Háhčėšeadni blitt til villrein, og reinen til Njávėšeadni er blitt til tamrein for menneskene” (Pollan 1997: 326).

Her fremstilles reinen i urtid som et tamdyr som blir vill fordi den ikke behandles med omsorg fra eieren (Sveen 2003:19). Disse fortellingene illustrerer at menneskets forhold til reinene ikke kun styres av et økonomisk motiv men også ut i fra omsorgsetiske prinsipper - det å komme overens med dyrene, reinbeitelandet og menneskene (Oskal 1995).

Reindriftsutøvernes kunnskap knyttet til utøvelse og kontroll over en reinflokk styres ikke bare etter menneskets forgodtbefinnende, men er en ferdighet som det må gjøres kompromisser med fordi reinen anses som et fritt, mobilt og selvstendig vesen. Som støtte for sin kontrollutøvelse må mennesket nøye observere og ha kunnskap om reinens natur, beitemasse, områdets topografi, vær og klima og de gjensidige forhold mellom alle disse faktorene, kunnskaper som forutsettes forstått implisitt (Sara 1999:93).

I et bredere fenomenologisk perspektiv står ikke mennesket ovenfor verden, men vi lever i og er en del av den helhetlige verden. Mennesket er delaktig og kreativ i sin deltakelse og det å frembringe kunnskap innbefatter også en følelsesmessig relasjon til natur og omgivelser. Meløe (1997:344) mener at verden som reindriften operer *innefor* må sees med de begreper og med det hjerte som hører den verdenen til. I et ordtak brukt av reindriftssamer fra Kirunaområdet i dag, heter det: ”*Man kommer hit ned til havet, og hos oss sier man at har man ikke sett havet, har det ikke vært sommer*” (Lars-Ánte Kuhmunen, Rensjöen, Kiruna). I dette ligger det implisitt at de årlige flyttingene fra innlandet og til kysten har et likeverdig forhold, og hvis man utelater deltakelse fra den ene relasjonen vil man ta bort muligheten til å frembringe en helhetlig kulturell erfaring og kunnskap om den verden man er i. Dette gir grunnlag for kroppen som det handlende subjekt, ikke tanken eller bevisstheten, og i følge Merleau-Ponty (1994) vil ethvert møte med naturen derfor skje på grunnlag av den historiske, sosiale og kulturelle erfaring som vi har tilegnet oss på grunnlag av det å vokse inn i verden, en erfaring som farger våre sanseintrykk og gir oss ferdigheter.

2.4 Villreinfangst og tamreindrift forbundet med reindriftsterminologi

Reinfangst henviser til ulike måter å jakte villrein på mens reindrift i dag blir assosiert med tamreindrift. Den tidligere villreinfangsten assosieres med en kollektiv jakt og fangst der dyrene er et felles gode, mens reindrift eller tamreindrift er basert på rein som privat produksjonsdyr hvor det er kontroll med flyttingene av reinen mellom sesongbeitene. Ofte relaterer man de ulike driftsformene som villreinfangst og tamreindrift til ulike samfunnstyper og overgangen fra villreinfangst til tamreinnomadisme førte derfor, i følge flere forskere, til grunnleggende endringer i de samiske samfunnene (Ingold 1980, Vorren 1980, Olsen 1984, Hansen og Olsen 2004). Denne sterke vektleggingen på ulikhet og endring kan relateres til et sentralt poeng innenfor marxistisk teori hvor all sosial praksis er dialektiske relasjoner; utviklingen i et samfunn skjer gjennom en forening av motsetninger. Denne modellen danner for eksempel bakgrunn i B. Olsens (1984) tolkning av tamreindriftens oppkomst, med utgangspunkt i Øst Finnmark.

I den nomadiske tamreindriften forlater man enten sitt sommerland eller sitt vinterland, men man kommer også tilbake, fordi man følger tamreinflokkene til de ulike beitene gjennom en årssyklus som for mange er delt i åtte årstider (kap.3.3). Det å forlate et område er noe som er vanlig, og skulle man forlate det for en periode er det fortsatt ikke et tilbakelagt stadium, man kommer tilbake. I dette ligger det en forklaring på hvordan det reindriftssamiske samfunnet frem til nyere tid har operert med et praktisk eller syklisk tidsbegrep, der gjøremålene er knyttet til årstidene og som igjen har preget synet på liv, arbeid, samfunn og kunnskapsproduksjon (Joks 2000: 47, Sveen 2003:20). Dette innebærer at man i reindriften og heller ikke i andre tradisjonelle næringer ikke har tenkt tiden som evige tilbakelagte stadier. Selv om det har vært knapphet på ressurser i enkelte perioder som har ført til at man endret økonomien, har dette likevel ikke medført at man har forlatt reindriften for godt (Joks 2000:46).

Begge formene for reindrift både i den historiske kjente villreinfangsten og i tamreindriften inkluderer den erfaringsbaserte kunnskapen man har om reinens relasjon til landskapet. Dette landskapet er det som også menneskene har hatt en relasjon til gjennom tid. Det kan derfor være fruktbart å overkomme skillet som kjennetegner og splitter begrepene villreinfangst og tamreindrift. Her kan det være fruktbart å bruke begrepet

fangstbasert reindrift som dekkende for den type reindrifskunnskap som springer ut fra kollektive erfaringer og kunnskap om rein og reinens relasjon og bruk av landskapet. Begrepet fangstbasert reindrift ble introdusert av Ingold (1980:112) og videre diskutert av Fjellheim (1999:27) ut fra forståelsen av reindrift som kunnskap, en kontekstuell kunnskap hvor man ser ting i sammenheng. I dette ligger det at villreinfangsten ikke kan sees på som et isolert historisk fenomen tømt for kunnskap, fordi den har vært utført som en type praksis hvor oppmerksomheten rundt flokkens adferd og velferd var like viktig for den fangstbaserte reindriften som den er for tamreindriften. Fjellheim (2000: 27) understreker at både fangstmann og reingjeter må forholde seg til reinens naturlige trekkvaner og bevegelser i landskapet etter årstid, beite og terrengforhold. Begge supplerer naturgitte forutsetninger med nødvendige tekniske anlegg i bestrebelsene på å styre flokken, og som Olsen (1984, 1987) poengterer i forbindelse med den storstilte villreinfangsten på Varangerhalvøya har denne vært en organisatorisk og kunnskapsmessig forutsetning for den senere tamreindriften. Dagens reingjerde både i størrelse og form plasseres i prinsippet på samme måte i terrenget som fangstanleggene for villrein i fangssamfunnets kulturlandskap.

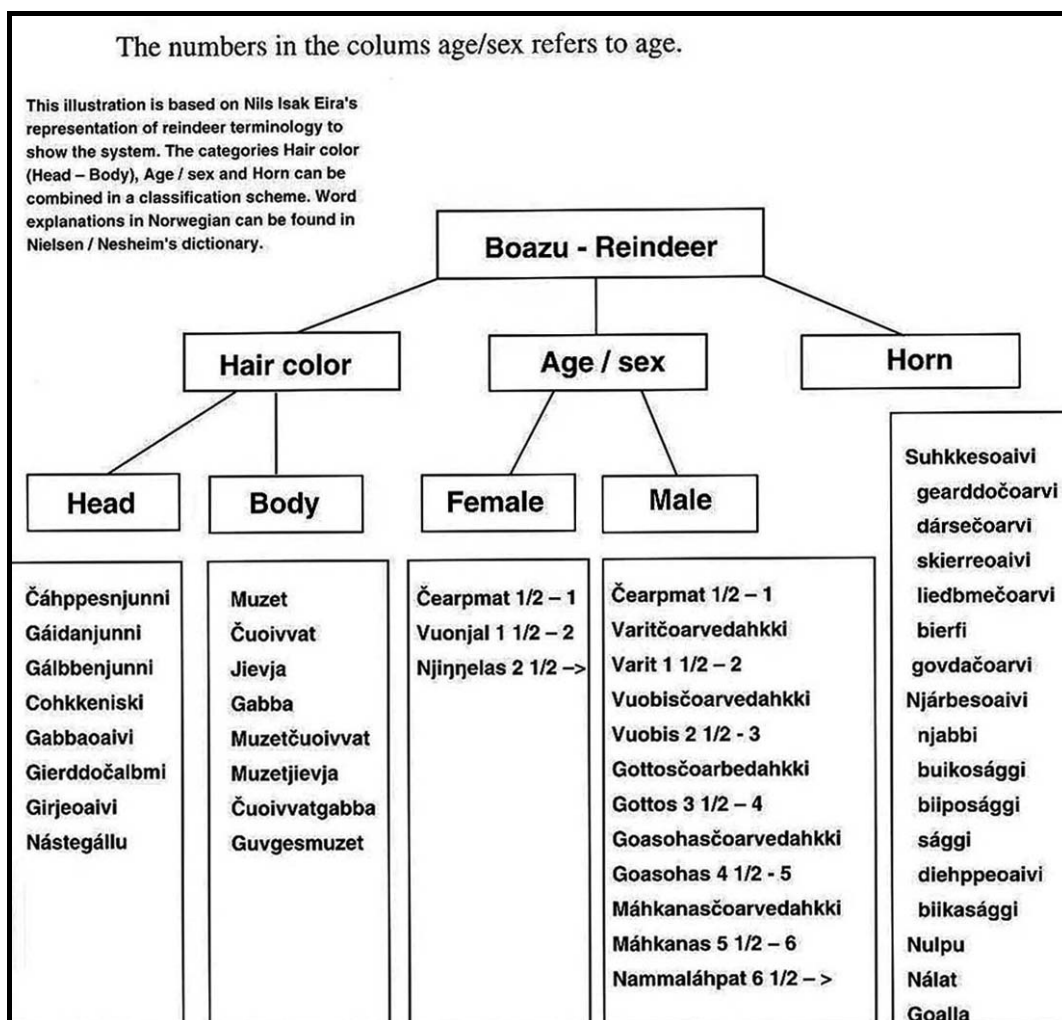
Tradisjonell reindrifskunnskap refererer til en kunnskap som er opparbeidet og erfart, og kan defineres som en handlingsorientert kunnskap. For eksempel vises dette i det samiske språket og terminologien, der tilfanget av navn på planter som er viktig for rein og andre husdyr er rikt og spesifikt, mens planter og blomster som er mer vanlige og synlige i sommerlandskapet har få termer fordi de ikke har en bruksverdi (N. Jernsletten 1997:86). Likeledes er det et rikere samisk vokabular på sjø- og ferskvannsfugler som tidligere var en viktig del av økonomien, enn det er for de mindre og tallrike småfuglene som har samlebetegnelse *cizás* og som kan sammenlignes med dialektuttrykket *titting* (brukt om alle typer småfugler i den nordlige faunaen). Dagens moderne reindrift har blitt formet på bakgrunn av tidligere praksis med rein, og i følge N. Jernsletten (1997:86-87) har dagens reindrifskultur bevart mye av jegernes og fangsfolkets måte å bruke og landskapet og naturen på. Kunnskapen om landskapet, været, klima og dyrenes væremåte er blant annet blitt bevart gjennom språket som har eksakte uttrykk og presise termer for de forhold som handler om å bruke naturen til livsopphold på, og på en slik måte speiler språket forholdet mellom menneskelig aktivitet og landskap. N. Jernsletten (op.sit) referer til eksakte landskapstermer, som for eksempel en gammel og opprinnelig term: *čearru* (flatt høyfjellsområde uten vegetasjon), som henspiller både til formen på landskapet i seg selv

og til den gruppen med mennesker som bor og bruker dette området. Denne betegnelsen mener N. Jernsletten har samme mening og betydning som termen *siida*, som også betyr boplass, bygd eller reinby avgrenset til et område.

Selv om reindriftsterminologien er rik og nyansert og mange termer har sin opprinnelse i jakt- og fangsterminologien er det likevel termer som ikke blir vedlikeholdt fordi hendelsene og aktivitetene rundt dem er opphørt. Isolert sett vil muntlige overleveringer ikke være det eneste som kan være med på å bevare gamle jakttermer som er gått ut av bruk, men en kan finne at de gamle termene har fått nytt innhold og ny praksis knyttet til seg (Sammallahti 1982:103-104). Et eksempel er den gamle jaktteknikken *bearttuš* (villreinsnare) som i nyere tid enkelte steder er forbundet med tyvfangst av tamrein. Et annet eksempel hvor eldre jakttermer har fått nytt innhold over tid er termen *ordu*, som omtales som jakt som ble foretatt i orda (tregrensen) på senhøsten ved barfrost. I nyere tid er ordufangsten blitt omtalt som en praksis med uærlige intensjoner, som for eksempel illegal jakt på tamrein. En annen gammel betegnelse er termen *vuopman* (gen.*vuobman*) som i følge K. Nielsen (1920:19) betyr: *”traktformigt sammenløbende Gjerde, hvormed man gjennede vilde Rensdyr ind i en Indhegning, hvor de fangedes”*. Nielsen mener også betydningen av dette ordet har forbindelse med første leddet *vuoma* i for eksempel stedsnavn som *Vuomavágge*, og som viser til samme topografiske betydning: *”Dalføre, der løber traktformigt sammen”* (op.sit). Ordet *vuopman* er ikke i bruk i forbindelse med dagens tamreindrift, og har heller ikke vært bearbeidet med nytt innhold. Dermed har *vuobman* som begrep beholdt sin opprinnelige betydning, som i dag knyttes til en gammel fangstpraksis. Ordet kan imidlertid gjenfinnes i stedsnavn i landskapet som for eksempel *Vuobmanvárri* i Øst-Finnmark, et sted hvor det er registrert mange fangstgrop- og gjerdesystemer (Vorren 1998).

Selv om noen av de tekniske innretningene til villreinfangsten er lite brukt eller har fått ny mening i det samiske språket i dag, kan mange av dagens nyanserte og presise terminologi om tamrein være en direkte arv fra tidligere tiders kunnskap om villreinflokkene. For å kunne skille ut enkelt individer fra en flokk må man ha presise termer innenfor de ulike kategoriene (Figur 7). Hvordan betrakter man en flokk og hva er det en *reineier* ser når man vurderer individene? I følge A. I. Oskal (1999:122) kan man dele dette i tre hoveddeler som avstamning, adferd og utseende. Ved å gjenkjenne rein gjennom avstamning kan en *reineier* vurdere hvilke adferd og/eller utseende de ulike *simlers*

etterkommere vil få. På samme måte kan en reineier vite gjennom dyrets adferd og/eller utseende hvilken simle dyret er etterkommer av. Disse to elementene spiller en stor rolle for hvordan man utformer flokken, og hvordan man vil at den skal oppføre seg på beitene. Vurderingene er også viktige når man skal ta ut slakterein eller slakte nisterein. Ved vurdering etter utseende utformer man flokken sin slik at man lettere kan kommunisere med egen flokk, observere den fra lange avstander og samtidig ha oversikt over naboens flokker. Derfor er det vanlig at man levner igjen lett kjennelige rein når man vurderer utseende (op.sit). Kunnskapen om termene som er nedfelt i praksis, er nødvendig for en reindriftsutøver for å kunne beskrive en rein så presist som mulig slik at en erfaren lytter med en gang vet hvilken rein det er snakk om selv om man ikke ser dyret (N. Jernsletten 1997:94).

Figur 7. Samisk reindriftsterminologi (N. Jernsletten 1997:94).

Det er ikke bare ut fra enkeltindivider man vurderer og skiller ut reins egenskaper på, også hele flokker har ulike egenskaper. Eksempelene som A. I. Oskal (1999:123) viser til er: čappa eallu (pen flokk) som er gode rein med rett flokkstruktur, skárba eallu (tynn flokk)

som er liten og som nesten ikke har okserein i flokken, lojes eallu (tam flokk) der reinen er tam eller at flokken trenger liten gjeting og er beitevillig, skirče eallu (sky flokk) der reinen er sky og spres lett og mannis eallu (vandrevillig flokk) der reinen har lett for å gå, blant annet under flytting. Dette er begreper som gjelder en kunnskap om tamreinflokkene i dag. Vurderingene og de presise analysene om reinens og flokkens egenskaper kan ha vært like spesialisert i kunnskapen om villreinflokkene slik den er for tamreindriften i dag. I og med at fangst av villrein tidvis har vært en viktig ressurs kan en røkting av villreinflokkene ha omfattet det å passe på flokkens bæreevne ut fra svingningene i beiteåret. Det kan derfor ha vært viktig å ta ut riktige kjønn og mengde- og dyr med rett farge til slakt. Det kan også ha vært viktig å finne de riktige simlene for melking og gjenkjenne kalver som ble temmet til god kjørerein, en reindriftspraksis som i dag er gjenkjennelig gjennom det praktiske kunnskapssystemet.

2.5 Fra villreinfangst til tamreindrift- brudd eller kontinuitet?

Selv om villrein har vært viktig i jakt- og fangstsamfunnene ble det også tatt hensyn til andre typer av praktisk kunnskap enn det som ble videreført i den historiske tamreindriften. I fangstsamfunnet måtte man også ta hensyn til andre ressurser som for eksempel vårtorsk og sei, hekketider i fuglefjell, laksens og sjø-ørretens vandring, elgens vandring i tillegg til villreinens adferd. I tamreindriften er det hovedsakelig reinens behov og relasjoner som er det overskyggende viktige, sammen med de sosiale relasjoner den inngår i det menneskelige samfunnet. Likevel er den viktigste forskjellen, mellom det å høste av en villreinflokk og det å gjete en tamreinflokk, eierforhold som igjen spiller inn på den sosiale organiseringen av et samfunn. Derfor er spørsmålet om overgangen mellom villreinfangst og tamreindrift et tema som er mye diskutert i forskningen.

Ulike forskere både fra arkeologi, historie, etnologi og antropologi har tidligere konkludert med at overgangen fra villreinfangst til tamreindrift har ført til store endringer og brudd i det samiske samfunnet. Vorren (1980) mente at en differensiering skjedde så sent som på 1700-tallet mens andre tidfester denne overgangen til 15-1600-tallet, og de knytter differensieringen med en desimering av villreinbestanden (Lundmark 1982, Fjellheim 1999). Andre forskere mener overgangen mellom villreinfangst og tamreindrift må ha skjedd tidligere i yngre jernalder (Hultblad 1968, Aronsson 1991, Odner 1992, Storli 1994, Bergman m.fl. 2008). Hva som har vært årsaken til endringsprosessene i de samiske

samfunnene har det også blitt fremsatt flere modeller og teorier omkring. Søkelyset har ofte blitt rettet mot ulike påvirkninger utenfra, som for eksempel skatteleggingen og de administrative tiltak fra nasjonalstatenes side, samt fremrykkende jordbrukskolonisering (Tegengren 1952, Vorren, 1980, Hansen 1984, 1990).

De endringene som det samiske samfunnet selv har generert har hatt et fokus som har vært rettet mot sosial organisering som en medvirkende faktor i et skifte fra et egalitært samfunn til et mer hierarkisk og markedsorientert samfunn (Vorren 1980, Olsen 1984, Hansen 1990). Dette er det mer generelle synet på eldre samiske samfunn, og er noe som man i følge Olsen (2007:221) på bakgrunn av ny arkeologisk empiri bør se nærmere på. Ingold (1980) har også skissert en alternativ modell for endring av reindriften i de sirkumpolare områdene, der han vektlegger ulike faser hvor både de interne mekanismene og de eksterne faktorene medvirker til endring. I første fase, i det man antar har vært det mest rendyrkede jakt- og fangstsamfunnet, skulle villreinen ha blitt høstet kollektivt utelukkende for samfunnets eget konsum. Andre fase skulle ha medført et vekslende omfang av intensivt tamreinhold, en pastoralisme med kollektive beiter, og en tilpasning primært for eget konsum og transport. I tredje fase, derimot, fant det sted en overgang til ekstensiv tamreindrift, ranching, integrert i en markedsøkonomi. Denne modellen tar hensyn til at samiske reindriftsgrupper er i stand til å endre seg selv på egne premisser, og likevel ta del i verden rundt seg. Likevel presenterer Ingold en modell som har vannrette skott mellom de ulike driftsformene. I følge Andersen (2002:59) er det grunn til å stille spørsmål rundt Ingolds pastoralismemodell, siden der er historisk kjent at reineiere hadde beiteområder som de betale skatt av og holdt små flokker. Dette innebærer at landet ikke var felles i pastoralismen slik Ingold hevder og det var heller ikke vanlig med store flokker med påfølgende overbeite i den intensive driften.

Med utgangspunkt i reinbeitelandet og med bakgrunn i at det er de samme områdene som ble brukt til jakt, fiske og fangst som til tamreinbeiter, kan man spørre seg om relasjonen til landskapet og til kunnskapen om rein er så forskjellig i fangstsamfunnet og i den senere tamreindriften? Skillet mellom villreinfangst og tamreindrift har tidligere vært omtalt med brudd, men trolig har noe av kunnskapen blitt ivaretatt og overført fordi villreinens og tamreinens behov for beiter har fellestrekk. Derfor kan en ikke kategorisk vektlegge et totalt brudd i reindriftstenkningen, et brudd som da skulle ha skjedd på kun noen få generasjoner. Nyere forskning vektlegger også kontinuitet mellom villrein og tamrein som

kunnskap kan komme av at den samiske jakt- og fangstbefolkningen også holdt tamrein i mindre skala. Kjennskap til reinens lynne og biologi og håndtering av små flokker har trolig vært en reindriftspraksis som har vært videreført som kunnskap inn i den senere tamreindriften. I følge Mulk (2005:38) har et tidlig tamreinhold i jernalderen vært en forutsetning for å kunne opprettholde villreinfangstens kompleksitet i forhold til selve jakten med bruk av lokkedyr og ved bruk av tamrein for transport av fangstproduktene. Denne tamreindriften kan likevel ikke uten videre sammenlignes med den senere tamreindriften, og trolig har tamreinens rolle vært et nødvendig teknologisk element innenfor en økonomi og en kultur basert på jakt og fangst (Hansen og Olsen 2004:204).

Villreinfangsten kan ha vært en form for drift som samfunnet har hatt kontroll over. Dette vises i at man la ned mye arbeid i å konstruere og organisere de tekniske innretningene til fangsten, som for eksempel fangstgropsystemene og vuopmananleggene. For å kunne håndtere disse i forhold til villreinens bevegelser i landskapet må man ha hatt en presis terminologi og kunnskap om reinens syklus og bruk av landskapet. Kunnskap om rein har ikke bare dreid som om villrein, som nevnt har samene på Nordkalotten også hatt tam rein som blant annet ble brukt til transport (se kap.9.3). Likevel er det fullt mulig å se at de eksterne faktorene også har hatt virkning på de samiske samfunnene. Faktorer som beskatning, kolonisering, handel og misjon har hatt sin virkningshistorie i ulike perioder og i sum ført til endringer i det samisk samfunnet. Det er relevant i dag å spørre om overgangen fra villreinfangst til tamreindrift skal omtales som et fundamentalt brudd som formulert av blant annet Vorren (1980) og Hultblad (1968).

Storli (1996:111) ser derimot endringene mer dynamisk, der tamreindriften i en tidlig fase var viktig og drevet samtidig med jakt og fangst av villrein fra jernalderen og frem tid. Det viktige med Storlis (op.sit:112) hypotese, som også inkluderer etnografiske og historiske kilder, er at hun mener at man heretter må søke svar på om oppkomstproblematikken hovedsakelig fra arkeologisk empiri. Frem til 1990-tallet hadde tolkningene av tamreindriften hatt et kildegrunnlag belagt i de skriftlige kildene som omtaler skattlegging og handel, kilder som representerer staten. Siden Storlis artikkel i 1996 er tilfanget på arkeologisk empiri økt. Det er registrert mange nye fangstanlegg i nord samt at det har vært et økt forskningsfokus på tamreindrift (Andersen 2002, 2005, Hedman 2003, Schanche 2005).

Bortsett fra Olsens magistergradsavhandling fra 1984, er det likevel få som har tatt tak i sammenhengen mellom villreinfangst og tamreinnomadisme. Debatten fremover vil måtte se på hvordan det samiske fangstsamfunnets rammer har vært påvirket av indre så vel ytre betingelser. Det er høyst sannsynlig at overgangen fra villreinfangst til tamreindrift har foregått på ulik måte og har fått forskjellige former i ulike områder, områder som tidligere har vært lite undersøkt. Jeg vil prøve å argumentere for at det vil være viktig å fokusere på reindriftskunnskap og det kunnskapssystemet som finnes for tamreindriften og dens bruk av landskap når man skal tilnærme seg forholdet mellom den forhistoriske villreinfangsten og den tidlige tamreindriften. Denne kunnskapen finnes i dag både i form av muntlige, skriftlig og arkeologiske kilder.

Dagens kunnskap om reindriften og tidligere tiders erfaringer med rein praktisert i landskapet har alltid vært fleksibelt og tilpasset årets syklus. Paine (1994:14) påpeker at det ville være like galt å si at reingjeteren følger reinen som omvendt. Partene forholder seg til et felles bevegelsesmønster som riktignok er utarbeidet av reingjeteren, men i samsvar med reinens behov. Hvis vi bruker Devddesområdet som et eksempel er dette et område som inkluderer alle de landskapstyper som et godt sesongbeite skal inneha. Dette gjelder ikke bare dagens reindrift men også tidligere driftsformer der man hadde mindre flokker med melkedyr. I tillegg har villreinen også beitet i området på vei til og fra sommer og vinterbeitene. Devddesvuopmi var en fjelldal som var bebodd og brukt i større grad enn i dag, noe en kan se på tilfanget av kulturminnene. Hvis man skal gripe til spørsmål som dreier seg om å forstå den reindrifftsbaserte virkeligheten, kan man ut fra et praktisk kunnskapssystem innenfor reindrift søke å forstå Devddesvuopmi, både i fortid og nåtid, som et område som er godt å være i både for mennesker og dyr. Dette er i tråd med N. Oskals (1995:148) formuleringer om at man i reindriften forholder seg til lokale beiteområder, og at det ikke fins et allmektig og sentralt reinbeiteområde på toppen. For de ulike fangst- og tamreinnomadiske gruppene i innlandet får fjelldalen Devddesvuopmi et sosialt innhold, og området er gjenkjennelig gjennom reinenes bruk av og forhold til det samme landet.

Kapittel 3 REINEN OG REINBEITELANDET

3.1 Innledning

Jeg skal i dette kapitlet se på hvordan tamreindrift er utøvd og organisert i dag og jeg vil også ta opp igjen tråden fra foregående kapittel som omhandler reindrifftspraksis som en forutsetning for det å drive med rein. Jeg vil også presentere tidligere tiders tenkning om reindrift gjennom et intervju foretatt i forbindelse med reinbeitekonvensjonen på begynnelsen av 1900-tallet, og se dette i lys av hvordan omsorgen for rein og egen reinlykke (boazolihkku) har med reindriftslandskapets kosmologi å gjøre. Det er ikke bare de fysiske menneskeskapte sporene, som for eksempel boplassene, som har en kulturell verdi og gir landskapet innhold. Oppfattelsen av landskapet som hellig står minst like sentralt (jmf s.64). Jeg skal først komme inn på hvordan dagens tamreindrift er utøvd i undersøkelsesområdene som omtales i avhandlingen. Dette gjelder Mauken og Blåtind som brukes som vinterbeiter og Devddesvuopmi hvor Lainiovuoma sameby har sine sommerbeiter.

3.2 Reinpopulasjon og beite

All tamrein (*Rangifer tarandus*) stammer fra villrein (*Rangifer tarandus tarandus*) som finnes på den nordlige halvkule i tundraområder og i barskogområder. Reinen kom trolig samtidig inn med plantelivet da innlandsisen for alvor smeltet ned for rundt 10 000 år siden. Etter dette har vegetasjonen på Nordkalotten følgelig vært preget av reinbeite, og reinen skiller seg fra husdyr som sau og storfe ved å beite selektivt over store områder (Alm, Bråthen og Wegener 1996). Ut fra samspillet i naturen, mellom ulike forhold som geologi, klima og vegetasjon, kan man dele reinen i to hovedgrupper: tundrarein som stort sett lever nord for barskoggrensen eller i alpine områder og skogsrein som lever i barskogområder som grenser opp mot tundraen. Forskjellene mellom vill og tam rein på Nordkalotten er betinget av menneskelig påvirkning, der villreinen beiter og trekker fritt mellom ulike sesongbeiter, mens tamreinen flyttes og følges av menneskene mellom ulike beiter. En annen forskjell som er interessant er at tamreinen søker i retning mot vinden mens villreinen søker med vinden. På samisk heter villrein goddi, mens tamrein blir kalt for boazu. Dette er to helt forskjellige benevnelser og ordene avleder heller ikke fra samme ord eller har

sammensetninger. For å understreke dette betyr verbet goddit det å ta ta livet av, slakte eller få fangst (Sara 2001).

I barmarksperioden beiter reinen hovedsakelig på gras, urter og lauv som er rike på proteiner, vitaminer og mineraler. Om vinteren beiter reinen på lav, og utnyttelsen av dette som basisfôr er et karakteristisk trekk. Reinen er det eneste pattedyret som kan overleve lang tid med lav som eneste føde. Lav har stor utbredelse i de nordlige områdene, fjellregionene og i karrige strøk, og reinens utbredelse faller sammen med ulike lavararter. Hvis reinens beiting på lav opphører vil dette føre til vegetasjonsendring, laven blir borte og landskapet får andre vekster. Topografiske forhold spiller en stor rolle for beiteområder og klimatiske påvirkninger. Store høydeforskjeller bidrar til fremsmeltning av næringsrik, spirende vegetasjon om våren og sommeren, mens store flater med ujevnheter i terrenget (snaurabber) bidrar til økt beitetilgang vinterstid og bedre beitekvalitet sommerstid (Gaare 1999).

Samspeillet mellom vegetasjon og beite skiller ikke mellom vill eller tam rein. Den tidligere fjellreindriften på Nordkalotten har for eksempel fulgt de naturlige trekkveiene mellom innland og kyst, og vegetasjonen ville ha sett likedan ut uansett om reinen var vill eller tam (Alm, Bråthen og Wegener 1996). Genetisk er det heller ingen forskjell mellom vill og tam rein, men en skiller mellom økologiske underarter som for eksempel svalbardreinen (*tarandus platyrhyncus*), skogsrein (*tarandus fennicus*) og den nordamerikanske caribou-rein, som er større enn den eurasiatiske. Flere av dagens villreinstammer er blandet med tamrein, og det er liten forskjell på størrelsen mellom villrein og tamrein i Norge, men Norge er det eneste landet i Europa vest for Russland som i dag har stammer med det vi kaller vill tundrarein (Lund 2004). Villreinstammene i Norge i dag finnes kun sør for Trondheim og Røros og den største stammen er på Hardangervidda og i Rondane. I 2002 telte bestanden av villrein mellom 22 000 og 29 000 dyr. Det jaktet på villrein med rifle som lurejakt eller stillingsjakt og det felles rundt 5000 dyr årlig i jaktperioden som er fra 20. august til 20. september. Denne jakten ble strengt kvoteregulert fra 1930-årene og som følge av dette økte reinbestanden og spredte seg til flere fjellområder. I dag har Norge forpliktet seg gjennom Bernkonvensjonen til å forvalte Europas siste villreinstammer hvor Norge har over 90% av villreinstammene (Lund 2004:126).

3.3 Dagens reindrift i Norge og Sverige.

Undersøkellesområdene i avhandlingen ligger innenfor reinbeiteområder som både omfatter norske reinbeiteområder og svenske samebyer. Jeg vil derfor presentere dagens situasjon for tamreindriften i Norge og Sverige generelt, og videre se nærmere på dagens forvaltning for Troms. For å sette forholdene i Indre Troms i perspektiv er reindriften generelt den største landbaserte primærnæringen i nordområdene i den forstand at den praktiseres over hele det sirkumpolare området. Antall tamrein på verdensbasis er anslått til å være på ca 1,8 millioner (Russel og Ulvevadet 2004: 157). Den største andelen, ca 65%, finnes i Russland, mens de nordiske landene har ca 34%. Den siste prosentandelen av tamrein befinner seg i Nord Amerika. I de nordiske landene har det vært en vekst i antall tamrein de siste 20-25 årene, etter et lavnivå ved utgangen av andre verdenskrig. Til tross for vekst i deler av næringen har den totale bestanden av tamrein på verdensbasis blitt redusert med ca 40% i dette århundret (Turi 1999:24).

I Norge er det totale arealet av reinbeiteland (bruttoarealet) på drøyt 140.000 km². Reinbeiteområdene hvor det drives samisk reindrift omfatter ca 40 % av Norges landareal, fordelt over 139 av landets kommuner fra Hedmark fylke i sør til Finnmark i nord, samt i Nord-Gudbrandsdalen, Valdres og Nord-Østerdalen. Tamreintallet i Norge de siste årene har vært på omkring 200 000 dyr, og tamreindriften drives ulikt noe som har sammenheng med topografi, klima, vegetasjon, berggrunn og lokale tradisjoner. Administrativt er tamreindriften i Norge delt inn i 6 reinbeiteområder med 81 reinbeitedistrikt og innenfor et distrikt kan man finne flere driftsenheter. Driftsenhet er den offisielle betegnelsen på et reindriftshushold som følger hver enkelt familie og står som basisfundamentet i tamreindriften. Alle som har rett til å utøve reindrift i Norge, kan få registrert eget reinmerke og en reineier kan i utgangspunktet ha kun ett merke (www.reindrift.no). Totalt regner man med at det er 2700 personer som har reindrift som næring, og reindriften er regulert og beskyttet gjennom Reindriftsloven. Loven slår fast at reindriften har et selvstendig rettsgrunnlag, etablert gjennom sedvane og alderstids bruk. Retten til å drive reindrift er uavhengige av norske tingsrettslige forhold, noe som også er anerkjent i internasjonal folkerett. Loven beskytter reindriften som en eksklusiv rett til det samiske folket, noe som betyr at kun samer knyttet til reindriftsfamilier har rett til å utøve reindrift

(www.reindrift.no). Det er et unntak fra denne loven som relaterer seg til konsesjonsdriften som drives utenfor hovedbeiteområdene. Her er det snakk om drift av 10 000 dyr innenfor Tamreinlagene, Trollheimen og Rendalen Renselskap hvor både samer og nordmenn er involvert (J - L. Jernsletten & Klokov 2002:85).

Det totale arealet av reinbeiteland (bruttoarealet) i Sverige er på 160 000 km² (J-L. Jernsletten & Labba 2004:131). Dette utgjør over 34 % av Sveriges landareal og dekker mange områder på begge sider av riksgrensen fra Treriksrøysa i nord til nordvestre deler av Dalarna i Sør og ut mot Bottenviken i øst. Det offisielle reintallet i Sverige i 2003 er på 228 500 dyr og antall reineiere er rundt 4300 (op.sit:137). Norrbottens län er det nordligste länet, og her har 32 av Sveriges 51 samebyer sine reinbeiteområder, noe som utgjør ca 2/3 av all reindrift i Sverige. I Sverige skiller man mellom skogs- og fjellreindrift. Den første gruppen holder til i skogsområdene både sommer som vinter. Den andre gruppen er i skogsområdene om vinteren mens resten av året tilbringes i fjellområdene på begge sider av den Svensk-Norske riksgrensen.

Troms reinbeiteområde følger andre grenser enn Troms fylke; Totalt dekker Troms reinbeiteområde 26 kommuner i to fylker (Troms og Finnmark) og to land (Norge og Sverige). I Troms skjer flyttingene også oftest over korte avstander og ofte innen samme distrikt i motsetning til Finnmark hvor vinterbeitingen skjer i innlandet og sommerbeitingen ved kysten eller på øyene. De nordligste kommunene Kvænangen, Nordreisa, Skjervøy og delvis Kåfjord ligger i Vest-Finnmark reinbeiteområde mens i sør strekker Troms reinbeiteområde over fylkesgrensen til Nordland. Tre av reinbeitedistriktene i Troms har tilgang på vinterbeite i Sverige, mens seks delområder i Troms er sommerbeiter for flere av de Svenske samebyene. Troms har til sammen 14 reinbeitedistrikt med 44 driftsenheter. De største reinbeitedistriktene finner vi i indre deler av Troms med distriktene fra sør til nord, Gielas, Hjertind/Altevatn, Tromsdalen/Mauken og Helligskogen. Til sammen er reintallet pr. 31.03. 2005 i Troms på 11 260 dyr, og det driftes innenfor et areal på 15 354 km² (www.reindrift.no). De vestligste undersøkelsesområdene i avhandlingen ligger innenfor et av de største reinbeitedistriktene i Troms som er Mauken. Grensene for reinbeitedistrikt nr. 27 i Mauken ble fastsatt i 1963, og reinbeitedistriktet utgjør nesten 15% av reindriftsareal i Troms reinbeiteområde.

I likhet med Norge er reindriften i Sverige en eksklusiv samisk rettighet, men for å utøve retten må man være medlem i en sameby. I følge den Svenske reindrifftsloven av 1971 defineres en sameby som en organisasjon som bestyrer reindriftens økonomiske og sosiale relasjoner innenfor et geografisk område, og en sameby består også av flere reindrifftsforetak som igjen er fordelt på flere reineiere. Samebyen ledes av et styre valgt ved årsmøteforsamlinger. Alle rettigheter som vedgår jakt, fiske og skogsbruk er kollektivt knyttet til medlemskap, og medlemmene oppfordres til å delta aktivt i reindriften (Sveriges Lantbruks Universitet 1999). I Sverige skiller man mellom tre ulike samebyer; fjellsamebyer, skogssamebyer og konsesjonsbyer. De ulike samebyene er delt inn i ulike geografiske bruksområder, som igjen gjenspeiler de ulike klimatiske og topografiske utfordringene og som gir utslag for variasjoner i reindriften. Lainiovuoma sameby er den nest nordligste fjellsamebyen av i alt 15 som ligger i Norrbottens län, og er den samebyen som har reinbeiteland og sommerbeiter i Devddesvuopmi i Dieváidvággi (Dividalen). Lainiovuoma sameby er også en av syv samebyer som ligger i Kiruna kommune sammens med Könkämä, Lainiovuoma, Sarivuoma, Talma, Gabna og Laevas i tillegg til skogssamebyen Vittangi. Tilsammen har disse samebyene omkring 60 000 rein (Sveriges Lantbruks Universitet 1999). Felles for fjellsamebyene er at beiteområdene er langstrakte og de strekker seg i øst-vest retning, slik at flere av samebyene har sommerbeiter på norsk side av riksgrensen.

3.4 Reinbeiteåret og reinbeitelandet

Reindriftssamiske kulturminner må også tolkes innenfor reindrifftsårets skiftende årstider, noe som innebærer en forståelse for reindriftens praktiske forutsetninger og som blant annet inkluderer bruk av de ulike beiteområdene året rundt. I reindriften følger man ikke årstidene kalendarisk, men etter klimatiske og økologiske skiftninger. Derfor snakker man i følge M. N. Sara (1999:96) om jahkodat: årssykluser eller varianter av beiteår. En god jahkodat vil si at vær- og beiteforhold i årssyklusen som helhet har vært gunstig for reinen. For eksempel er reinbeitelandet i Devddesvuopmi ennå i dag et svært godt sommerbeite for Lainiovuoma sameby, på samme måte som det har vært et godt sommer- og høst beite for den tidlige tamreindriften og villreinfangsten som tilhørte den tidligere Rounalasiidaen. Tilgang på gressbeite og fjellandskap med lavarter gjør området til et svært godt sesongbeite under seinvår,

sommer og på høstparten. Skogen i Devddesvuopmi gir ly for kalvene om våren, det finnes flere åpne kilder, og når det blir varmt om sommeren finnes det snøflekker på høyfjellet som reinen søker til for å unngå insekter. På høsten er gress- urtebeitene rikelige, samtidig som reinen kan trekke ned i fjelldalen ved dårlig vær, og på varme dager trekke opp i høyfjellet over tregrensen (Rbk protokoll 1907¹⁵:106). Tamreinenes tilpasninger til de ulike årstidene har mye av de samme instinktive beitemønstrene som villreinen en gang hadde på vandringene mellom de ulike beiteene.

Årstidene og klima er tett sammenvevd med reinens biologi og beitebevegelser i landskapet og årets syklus og gjøremål innenfor reindriften gjenfinnes i mange av de nord- og sørsamiske månedsnavnene. For eksempel kommer det nordsamiske *cuoŋománnu* – april av ordstammen *cuoŋu* som betyr skare, noe som er spesielt viktig for flytteføret om våren. *Miessemánnu* – mai er reinkalvmånen. *Borgemánnu* – august, er røytemåned. *Golggotmánnu* – oktober er reinmåned, og kommer av reinoksens brunsttid. I samisk reindriftsterminologi er året delt inn i 8 årstidsskifter som følger endringene i naturen. Disse er *gidđa* – vår, *gidđageassi* – vårsommer, *geassi* – sommer, *čakčageassi* – høstsommer, *čakča* – høst, *čakčadálvi* – høstvinter, *dálvi* – vinter og *gidđadálvi* – vårvinter (M. N. Sara 1999).

Siden årssyklusene varierer fra ett reindriftsområde til et annet vil henvisningene til de kalendariske månedene være forskjellig innenfor hver årssyklus når det gjelder dagens reindrift i de nordligste samebyene i Sverige og for den norske reindriften i Indre Troms. For eksempel defineres vårvinteren i Gabna / Laevas fjellsameby i Sverige til perioden februar til mars, en periode der reindriften kan være på sitt roligste hvis beiteene er gode (Kuhmunen 2000:15). Vårvinteren kan også være en kritisk periode hvis været og beiteene er dårlige, og det kan forekomme stor dødelighet i denne perioden fordi reinens kondisjon er forringet etter vinteren. I dagens reindrift i Mauken og Blåtind begynner driftsåret tidlig om våren og samlingen av reinen begynner et par uker før selve flyttingen til sommerbeitene på *Stuoranjárga* (fastlandet øst for Tromsø) starter. Mai er kalvingstid og er den viktigste perioden for alle i reindriften, siden kalvingen legger grunnlaget for resten av året. For at de nyfødte

¹⁵ Renbeteskommissionen af år 1907 protokoll, register, frågeformulär forkortes til: Rbk protokoll 1907

kalvene skal kunne klare seg best mulig den første tiden må simla ha ro og kalvingsområde bør være småkupert, ligge lunt til og bli tidlig bart for snø, helst i skråninger som vender mot sør. Oftest kalver simlene på samme sted hvert år. I fjellreindriften i Sverige blir flokkene kantbevoktet for å beskyttes mot rovdyr og for å passe på at flokkene ikke trekker østover og ned i barskogområdet igjen (Kuhmunen 2000). Etter hvert som varmen øker trekker reinen ut av kalvingsområdet, og i juli trekker flokkene opp mot høyfjellsområdene der reinen holder seg forholdsvis rolig. På varme sommerdager når brems og mygg blir for plagsom, søker reinen mot snaufjellet hvor snøflekkene ennå ligger, fordi dette er områder som er luftig og kjølig med mindre insekter. Om kvelden søker den ned i fjelldalene igjen for å beite på myrene. I den korte fjellsommeren på bare to til tre måneder bygger reinen opp reservene slik at den er i god form til å gå vinteren i møte. De beste somrene for reinen er de som er passe kjølige og vindfulle (I. T. Oskal 1991).

I løpet av juli og tidlig august, avhengig av været, er det tid for samling og merking av kalver. I den svenske fjellreindriften er tiden rundt kalvemerkingen en hektisk tid, siden de store reinflokkene er spredt i ulike fjellområder og derfor må samles med store ressurser. De fleste kalvemerkingsgjerdene er sentralt plassert i sommerbeitelandet. Den runde formen og størrelsen på merkegjerdene, i tillegg til plassering i et relativt plant terreng, er gjort ut fra hensynt til simlas og kalvens følsomhet. Den runde formen gjør at dyrene uhindret kan følge formen på gjerdet. Er gjerdet stort nok med naturlige innbuktninger vil flokken bevege seg naturlig, noe som gjør det lettere å merke fordi flokken har mindre fart og er roligere. Merkegjerdene settes som regel opp ved vann for å lette merkinga fordi, som I. T. Oskal beskriver: *”hvis reinen blir for tørst, orker den ikke å raute på kalven eller kalven på mora. Da blir det vanskelig å vite hvem som eier den”* (1991:70). I den norske reindriften blir merking av kalver utført etter simlas merke med et snitt i øret på kalven. Alle reineiere har sitt reinmerke og ingen er like. Familietradisjonen videreføres ved at barna kan få deler av mønstret til fars eller mors merke (op.sit).

Først i september begynner man å samle reinen på nytt, i en tid da kondisjonen på reinen er best. I de svenske fjellsamebyene samler man flokkene i lavlandet nær

barskogområdene. Nå slaktes kalver, simler og okser som ikke skal i produksjon og resten av kalvene merkes. Oksene blir slaktet før de kommer brunst, fordi er de først kommet i brunst kan ikke brukes som mat på grunn av dårlig smak og lukt av kjøttet. Reinoksene, som hele sommeren har hold seg for seg selv, begynner nå å søke til simlene. Brunsten begynner midt i september og parringen foregår fram til midten av oktober. I dagens reindrif i Mauken og Blåtind foregår flyttingen av reinen fra sommerbeitene til vinterbeitene i oktober, og reinen samles på Tønsens for videre transport (Figur 8). Vinterbeitet i Mauken varer fra oktober og frem til april (I. T. Oskal 1991). Mauken er i dag klassifisert som vinterbeitedistrikt fordi det er gode lavbeiter i området, spesielt i vestre deler av Mauken (Tømmervik 2000). I Mauken er det en god del rovdyr som jerv og gaupe, noe som fører til at flokkene lett kan spre seg. Reindriften i Troms har ikke samme tilgang på stabile vinterbeiter som Indre Finnmark, og i de kystnære reinbeiteområdene er klima variert og skiftende. Dette gjør at fleksibilitet og mobilitet er en svært viktig forutsetning for utøvelse av reindriften, noe som igjen er uløselig knyttet til arealbehov og ulik type utnyttelse av landskap.

Figur 8. Skilling av rein i trøa på Tønsnes om høsten (foto: Ingrid Sommerseth).

I dagens reindrift i fjellsamebyene i Sverige, deles arbeid med flokkene på familiehushold og naboskap når snøen legger seg i november. De permanente vinterboplassene gjør at man i større grad enn før bruker de samme vinterbeitene, men nyansene i beitesituasjonen er fortsatt avhengig vær og føreforhold. Er beitene bra kan de for eksempel mer usikre og høyereliggende beiteområdene utnyttes best tidlig på vinteren, mens de beste beiteområdene ved elvene eller i dalførene spares til vårvinteren (Kuhmunen 2000:53). Reinen er veldig sårbar ovenfor forstyrrelser på vinterbeite, og flytting innenfor vinterbeite medfører at energimengden hos dyrene reduseres samtidig som dyrene får mindre tid til beiting. Arbeidet med reinene om vinteren handler derfor i stor grad om å kantbevokte og holde oversikt over hvor det finnes beite med lite snø, og foreta beslutninger om hvor og når flokken skal flyttes over korte avstander (Sara 1999:99).

Siden den svenske fjellsamiske reindriften i stor grad ennå flytter flokkene manuelt fra høstvinterbeiter til vinterbeiter i tiden november til mars, blir reinene fortrolig med flytteledene, og rein som blir igjen finner lettere selv ned til vinterbeitene. Kuhmunen (op.sit) skriver at reinen har en fornemmelse for landskap slik at de kjenner igjen beiteområder der de tidligere har vært. Også i intervjuene i reinbeitekommissjonen fra 1907 (105) påpeker reindriftssamen Nilsson Simma, som opprinnelig kom fra Lainiovuoma sameby, at simlene søker seg automatisk til kalvingsplassene på norsk side av grensen der de selv en gang var født. En annen eldre reindriftssame¹⁶ forteller:

Renen brukar i regel vara säker att följa sitt gamla vanliga flyttningsstråk och tar inte miste på vägen. Somliga äldre renar är mycket noga med att följa samma vandringsväg som de har vandrat i många år fram och tillbaka mellan fjället och vinterbeteslandet (...).Förr i tiden har man många gånger fått se hur stark renens orienteringsförmåga är.”

Reindriftsutøvere i dag har tatt til ordet for at en bevaring av reindriften og kunnskapene som næringen bygger på er viktig ut fra et perspektiv om at det er denne livsformen naturen selv har forskrevet for nordområdene, og det må derfor etableres en tverrfaglig forståelse i forskningen for tamreindriften som et arktisk fenomen (J. M. Turi 1999:31). Dagens reindriftnæring er preget av endringer og omstillinger, og

¹⁶ Lars Rensund (f. 1901) reindriftssame fra Arjeplog, flyttet blant annet med faren over til sommerbeitene i Junkerdalen, Nordland fylke.

en av de største utfordringene fremover er milde vintre som i økende grad fremtrer som følge av klimaendringer. Reineier Per Gustav Idivuoma i Lainiovuoma har allerede erfart hvordan varme og milde vintre påvirker reinens beiter året rundt og er en faktor som har ført til tap. I varmt vær om somrene søker reinen normalt mot snøflekker i høyfjellet for å kjøle seg ned og for å komme seg unna insekter, men de permanente snøfleckene i høyfjellsområdene holder på å smelte bort. Den mest merkbare klimaendringen er de milde vintrene som er preget av vekslende snø og mildvær, en faktor som fører til at beitene iser ned slik at reinen ikke kommer til lavbeitene. Likevel har reindriften historisk sett alltid forholdt seg til skiftende klimatiske endringer og ytre påvirkninger gjennom tid, og J. M. Turi (op.sit) hevder at tamreindriftens viktigste leveregel alltid har vært å planlegge med høyde for endringer underveis.

3.5 ”Sommarlandet är vinterns drömland”. Om boazoliikka - reinlykke

”Sommarlandet är vinterns drömland. Efter uppehållet i höst- och vårvistat och veckors vandringar har rajderna nått sommervistat” (Manker 1963:123).

Tidligere var Maukenområdet et godt sommerbeiteland for de svenske reindriftssamene og før man ankom området i begynnelsen av mai var det forberedelsestid og flyttetid for de ulike familiene som skulle vestover til høyfjellet i grenseområdene og ute ved kysten. I reinbeitekommissjonen av 1913 (I:1:41) er de ulike årstidsflyttingene delt inn i tre perioder; hvor mai måned anses for flyttetid før kalvingen tar til, juni er perioden man flytter etter kalvingen i tillegg til at man oppholder seg nært sommerbeitene som man benytter i løpet av juli og august, mens september er høstflyttingstiden tilbake til svensk side av grensen. Dette er et grovt mønster som holdt seg helt frem til 1940- 50-tallet, da det var vanlig å gjete sine egne reinflokker uten sammenblanding med andre. Det var og er fortsatt vanlig å skille ut simlene fra oksene før kalvingen begynte i løpet av mai, noe som gjorde at de ulike flokkene ble vaktet hver for seg for senere å bli samlet. Simlene ble flyttet til de beste vårbeiteområdene som lå nært opptil sommerbeitene. Dette gjorde man for å spare kalvene for lengre flyttinger, og de sørvendte liene på vårbeitene ga ly for vinden og har også mange bare flekker hvor simlene og de nyfødte kalvene kunne klare seg best. Slike områder er svært viktige og ble derfor ofte omtalt av reindriftssamene i kildene

fra de ulike reinbeitekonvensjonene. Her nevnes blant annet Mauken, Fiskelausvatn og Devddevuopmi.

I Mauken er det et lite og rundt fjellparti som blir kalt for Kalvehodet, nær Melkelvli, Melkelven og Mielkejávri (Melkelvvatn) sør for Návdevággi (Nergårdskaret). I intervju av bofaste fra området er det blitt fortalt at det en gang sto et merkegjerd for kalver på Kalvehodet, derav navnet. Ved Mielkejávri (Melkelvvatn) er det registrert mange teltboplasser som kan relateres til slutten av 1400-tallet og frem til 1920 (se kap 5). Allerede i 1907 slår lensmann Walderhaug på Moen fast i reinbeitekonvensjonen¹⁷, at samtlige rein i 11. reinbeitedistrikt lar sine simler kalve i de østre deler av Maukenfjellene selv om: ”*vissa år då flyttingen till distriktet sker sent, har kalfningen skett i skogen vid Dödesvand*” (Rbk protokoll 1907:101). Denne opplysningen bekreftes av reindriftssamene selv, etter at de spesifikt ble avhørt om en rekke spørsmål fra kommisjonen om bruken av flytteveier, de ulike boplassene, størrelse på reinflokkene om forhold rundt kalvingen og bruk av beiteområder.

Selv om reindriftsamene ble avhørt av myndighetene med langt flere og inngående spørsmål vedrørende reindriften og økonomien enn det bøndene måtte svare på, er det bemerkelsesverdig å se at de likevel klarte å få frem viktigheten av reinens behov for beiter og bruk av ulike områder på vår, sommer og høstbeitene i Troms. I dag kan man lese avhørene og se dette i lys av den erfaringsbaserte kunnskapen og innsikt om reindriften. Og det interessante er at svarene kan leses i tråd med hvordan man anser boazolihkku (reinlykke) som en del av den reindriftssamiske forståelsen (Sommerseth 2009). N. Oskal (1995:128) mener kunnskap er noe som er nødvendig og som står som en forutsetning for å lykkes med reindrift, men kunnskap alene er ikke tilstrekkelig. Man må i tillegg ha reinlykke. Det er forskjell på reinlykke og hell, og

¹⁷ Reinbeitekommisjonen av 1907 er et dokument som ble utarbeidet på bakgrunn av uenighetene om tidspunktet for grensepassering mellom Norge og Sverige, en avtale som opprinnelig var satt til 1 mai men som staten Norge, etter Karlstadforhandlingene, mente skulle flyttes til etter 15 juni. Komiteens mandat var blant annet å foreta befaringer i Tromsø Amt: for å få klarlagt om det var nødvendig med innflytting før 15 juni og om eksisterende nødvendighet kunne fjernes ved *hensigtsmessige foranstaltninger* fra svensk side. Hensikten var å få kartlagt om reinen for en lengre periode kunne holdes i fjelltraktene på norsk side uten å komme ned til bebygde områder. Komiteen holdt en serie avhør av reindriftssamer underveis til, eller på sommerbeitene blant annet i Troms. I tillegg ble det foretatt intervjuer av bofaste og bønder i områder der samene flyttet. I alt besvarte 172 personer på et oppsatt spørsmålsformular med 66 spørsmål til samene og 20 til bøndene (Lae 2003:45).

reinens overlevelse kan bygges på både reinlykke eller hell eller rettere sagt, i følge N. Oskal (1995:128), hellet kan bygge på reinlykken. Du har reinlykke hvis flokken har stor overlevelsessevne, at simlene får kalver og reinflokken lever frisk og velberget, hvis reinflokken er vakker og fargerik. Å være rik på rein er ikke et formål i seg selv, men det er et gode. Mennesket, eller som N. Oskal (op.sit) fremholder, personen kan med sine handlinger, adferd, ord og tenkning virke inn på sin egen reinlykke og til en viss grad kan det selv påvirke reinlykken i positiv retning, og utvilsomt kan det selv ødelegge sin egen reinlykke.

Lederen av det 11:te reinbeitedistrikt; 50 år gamle Gustav Nilsson Simma, opprinnelig fra Lainiovuoma men tilhørende Karesuando, ble avhørt to ganger samme dag på Moen i Målselv den 30. mai 1908, og avhørene ble foretatt av kommisjonens befaringskomitè (Rbk protokoll 1907:104-109). Her får vi et innblikk i hvordan Simma forsøker å forklare hva det vil si å være reindriftssame samtidig som han formidler en forståelse for reinens behov, hva det vil si å være rein. Familien flytter med ca 200 rein hvorav to er sytingsrein tilhørende en gårdbruker ved Takvatn. Simma gir et innblikk i hvordan reinbeiteåret for hans familie fortonte seg i årene 1907-08. På spørsmål om hvor han oppholder seg om vinteren med reinflokken svarer Simma:

”i senare hälften av november till trakten vid Pulusvuoma och Linakero, hvarifrån han drager vidare österut, ibland före, ibland efter jul. Vittnet anser vinterbetet börja i ofvannämnda trakt. Sitt hufvudviste under vinteren har vittnet i trakterna omkring Kuormakka. Det har många ganger händt, när de om hösten hört att det var flen på deras vanliga vinterbetesmarker, att han måst ligga uppe på själfva fjällryggen om vinteren, senast nu sist vinteren (1907-08), likaså för 2 år sedan. Man har da sökt halla renen på svensk sida där lapparna ha sina tält, men den drar sig, bland annat da den jagas af varg. Ofta öfver riksgrensen, hvarifrån den då måste hämtas tillbaka. När renen sålunda har varit på norsk sida och där funnit bete, vill den gärna söka tillbaka dit. När lapparna voro på norsk sida för att hämta renen kunde de på grund af dårlig väder bli uppehållna där en vecka eller däröfver (...) Under de här nämnda vinterupphållen på fjällryggen ha lapparna med renen hållit sig i trakten mellan Rostojahre och Tjålemjahren”(op.sit:104).

På spørsmål om hans foreldre har flyttet til Norge, svarer han ja, både hans far og hans fosterfar Per Nilsson Nutti kom begge fra samme sameby og brukt de samme

vinterboplassområdene, og alle flyttet til Tromsø Amt om sommeren. På spørsmål om når han bryter opp fra vinterboplassen for å starte flyttingene vestover svarer Simma:

”Det är snön, som bestämmer tiden för uppbrottet. I öfrigt sker uppbrottet med det ögonmärke att nå riksgränsen omkring den 1 maj, i allmänhet omkring den 25 mars, då renen också af sig själf vill gå västerut. Vissa år kan uppbrottet på grund af skare ske tidigare. Äfven om det fortfarande är bete vid vintervistet, bryta de upp omkring den 25 mars för att vara säkra på att nå riksgränsen i god tid före den 1 mai.”(op.sit:105).

Simma forteller også at de andre i samme reinbeitedistrikt samt nabo-distriktene starter samtidig på flyttingene som hans familie. Grunnen til dette er at de ønsker å komme over grensen så fort som mulig der det er tilgang på nye beiter. Dette er en svært viktig faktor siden simlene i deres distrikt kalver tidligere enn hos andre samebyer. På spørsmål om flytteveien om våren svarer Simma at samme flyttevei brukes hvert år, hvor de først passerer Jukkasjärvi alltid sør for Liedakka videre over Pulusvuoma, av og til langs Linakero forbi Tavajaure og videre et stykke langs Taavaätno. De fortsetter videre over Ittijuolmajohki, og over eller langs med Tjålmejaure, et stort vann som ligger nært riksgrensen. Han påpeker imidlertid at mindre endringer kan forekomme hvis andre reinflokker allerede har beitet på områder langs flytteveien, eller som Simma påpekerr: *”Vid dåligt väder eller när dragrenen ej är så kraftig att den kan draga ved längre nedifrån, flyttas öfver Kårvijaure där det finns vidje och dvärgbjörk”*

Ofte må Simma svare på de samme spørsmålene som blir stil av komiteen med få variasjoner, noe som må ha fortonet seg som unødig og kontrollerende, som for eksempel spørsmål nummer 27: *”Göra Ni och de samtidig med Eder flyttande lapparna nogot längre uppehall under flyttningen genom Sverige mot riksgränsen och i sådant fall, hvarest, hur länge och hvarför?”* (Rbk protokoll 1907:II). Ved neste spørsmål bes det også svar på hva som er den utløsende faktoren for valg av tidspunkt for å krysse riksgrensen og kommisjonen ber om svar på tidspunkt for flyttingen samt informasjon om de andre familienes flyttemønstre og valg av boplasser. Svaret til Simma på disse spørsmålene er som i alle svarene, alltid med et fokus på reinens behov med hensyn til beiter og simlenes ve og vel i forhold til kalvingen:

”Under flytningen mot riksgränsen göres på en del ställen när betesförhållandena så tilläta, kortere uppehåll; under vanliga år varar intet uppehåll öfver en veckas tid. Det bör erinras, att renen redan om hösten betat i de trakter, hvarigenom vårflytningen går (...). För att nå fram till kalfningsplatserna i god tid. Om lapparna ej flyttade, skulle renen i hvart fall flytta af sig själf. Renen söker dit, där den är född, för att kalfva” (op.sit:105)

Simma er veldig tydelig på hvorfor det ville være en katastrofe for samebyene å møte en stengt riksgrense helt frem til 15. juni, slik de norske myndigheten ønsket. Han mener en tidlig stenging av grensen kan føre til at reinen selv strømmer over og fører til at flokkene blandes. De nyfødte kalvene ville ikke ha noen muligheter å overleve hvis simlene skulle føde disse i høyfjellet, samtidig som at det å ha teltplasser på høyfjellet ville være vanskelig på grunn av hardt vær og lite tilgang på brensel. Simma er veldig tydelig i sitt svar til komiteen, at hvis de skulle oppholde seg på svensk side frem til 15. juni er det flere faktorer som ville spille inn og gjøre dette svært vanskelig:

”Många år inträffar det, att det blir mygg på fjället före den 15. juni. Det är svårt at drifva vajorna ned i de skogstrakter, som måste passeras till distriktet, när de förut uppehållit sig på fjället. Om det vore möjligt att hålla renen kvar i Sverige inntill den 15. juni, skulle den nog finna föda där, för så vidt icke skare hindrar, men renen är sådan, att den söker dit, där den kan finna gräs, och gräs finnes icke på den svenska sidan af riksgränsen. Hvad ofvanför är sagdt angående renen, dess natur och kalfningslif har sin tillämpning på alla flyttlappars ren” (op.sit:106).

Etter at Simma har passert riksgrensen flytter de fra Tjålemjaure og over til norsk side ved Gárasjávri, hvor de setter fra seg vinterutstyret og hviler før de flytter ned til Devddesvuopmi. Her krysser familien isen over Devddesjávri. Familien passerer så på den sørvestlige side av Vuolit Rostojávri (Lille Rostavatn) videre over Tamokelven og som regel over isen på Fjellfroskelven og forbi Bjerkeng. Derfra slipper de flokken på begge sider opp i Melkelvli og videre opp i Mauken på den østlige side hvor simlene pleier å kalve. Hvis det er andre familier som har kommet til tidligere i Mauken bruker Simma å ta flokken via Takvatnet og Sagelvvatn og over til Fiskelausvatn hvor simlene kalver. Simma bekrefter at dette er gamle flytteveier som de alltid har brukt og som hans far fortalte mye om. I tillegg hadde de også brukt de faste sommerboplassene ved Slettfjellet i Blåtindområdet. Denne boplassen har de imidlertid måtte forlate på grunn av nyrydding og bøndernes motstand. Simma nevner

at tilgangen på ved og byggematerialer er borte fordi de bofaste har hugget ned skogen noe som også har ført til at de ikke kan vedlikeholde reingjerdene lenger (op:sit:106-107).

På spørsmål om når de bryter opp fra sommerboplassen og starter flyttingen østover, svarer Simma nok en gang at dette bestemmer reinen og beitene, og at dette skjer en gang i løpet av august: ” *När renen själf drar österut, måste lapparna följa, äfven om det är före den vanliga flytningstiden*”. Likevel kommer det frem at de egentlig starter høstflyttingen østover tidligere enn før for å unngå de fastboendes økende erstatningskrav for ulovlig beiting. Simma sammenligner med tidligere praksis på kommisjonenes spørsmål om hvorfor de starter høstflyttingen tidligere enn før: ” *I äldre tid, da det inga taxter var och da det ej var så mycket bofasta i disrtiktet, varade uppehållet till emot slutet af september*” (op:sit:108). Høstruten er den samme flytteveien som de brukte i mai, bortsett fra at de ikke krysser over vannene på samme sted som tidligere. Familien gjør et lenger stopp i Devddesvuopmi og blir der til slutten av september siden hele området byr på gode gressbeiter om høsten. Grensen passerer de først i begynnelsen av oktober. I november har familien høstvinterboplassene ved Ittitjuolma og Tavavuoma frem til slutten av november og de flytter deretter til Pulsuvuoma rundt juletider og videre til hovedvinterboplassen ved Kuormakka.

Simmas beskrivelse av hvordan boplassens beliggenhet er tilpasset reindriftslandskapet som helhet avspeiler både de estetiske og praktiske hensyn som omfattes av det samiske begrepet boazolihkku (reinlykke), et begrep som omfatter en type erfart kunnskap og verdensanskuelse av det å leve med og forstå rein (Oskal 1995). Valget av en boplass i landskapet gjøres ut fra at man skal forholde seg til og komme overens med sine omgivelser, og begrepet reinlykke innebærer at man forholder seg til steder som er gode å være på både for mennesker og dyr. I reindriften ser man på slike steder som lokale beiteområder og i følge N. Oskal (1995:143-148) får fjelldalene eller skogslandet for den enkelte reindriftsutøver et sosialt innhold og blir gjenkjennelig gjennom reinenes bruk av og forhold til det samme landet. For å oppnå god reinlykke er det viktig å være god mot de områder som reinen betrakter

som sitt hjem, og som menneske kan en også influere på sin reinlykke med handlinger og ord. De individuelle og de kollektive kunnskapene om reindriftslandskapet er, som Simma viser, svært viktig, og er svært godt bevart gjennom tamreindriften.

3.6 Reindriftslandskapets kosmologi

Reindriftslandskapet er rikt. Det er ikke bare boplassene med árran, borra og gieddi som har en kulturell verdi og gir landskapet innhold. Oppfattelsen av landskapet som hellig står minst like sentralt. De fleste hellige steder ligger som regel i tilknytning til områder hvor de har bodd folk, og steder hvor man flyttet med reinflokkene og fisket i vannene (Hultkrantz 1985:25-26). Det finnes derfor steder på boplassene og langs flyttveiene som avkrever respektfylte handlingsmønstre og som inngår i reindriftslandskapet. Dette kan være steder som er knyttet til ritualer og ulike religiøse tradisjoner, og det kan være steder som ikke trenger å være strengt avgrenset som størrelse (Manker 1957). Hele naturen fungerte som et helhetlig kosmos, og ritualene eller ofringene kunne derfor i tillegg til boligen også finne sted ved fjell i grotter eller huler, på bergknatter, under og på fjelltopper, på myrer, ved fosser, i sjøer og kilder og ved levende trær (Manker og Vorren 1958).

Det er ikke bare reindriftssamene som praktiserer handlinger som kan knyttes til landskapet i form av religiøse ritualer. Det samiske kulturlandskapet er variert og strekker seg over store områder hvor alle former for samisk næringsutøvelse, ressursbruk og bosetning har funnet sted, og man snakker om en samisk fellesnevner (Schanche 1995). Samiske fellesnevner kan være likheter i samiske landskaps- og stedsnavnstradisjoner, i overførte kunnskaper om landskapets mening, i fortellertradisjoner og myter, og i måter å forholde seg til forfedrenes/ formødrenes landskapsbruk på (op.sit:38). Det kan ofte være landskapsformasjoner i form av kulturminner som kan betegnes som naturskapt, men det betyr likevel ikke at naturen har vært ”alene” om å forme stedene. I de samiske mytene er det mange fortellinger om landskapstrekkenes tilblivelse eller opprinnelse. Det mytiske landskapet kan være knyttet til steinformasjoner som tolkes som levende vesener, jordiske eller overnaturlige, som av spesielle grunner er blitt forstenet, som for eksempel noaider, bjørner, reinflokker og stalløer. Disse stedene trenger ikke være kultsteder forbundet

med religiøs praksis. Dette illustrerer en måte å se landskapet på som rikere og mer sammensatt og som er sammenvevd med faktiske hendelser og en tro og som dermed ikke skiller mellom det religiøse livet og det praktiske dagligliv (Schanche 1995:45). En slik samisk fellesnevner er for eksempel sagnene om ”øyflytterne”, om noaider som joiket ressursrike øyer og holmer nærmere land, eller fikk øyer til å bytte plass. Fortellingene bekreftes da gjerne av for eksempel øyenes form; at de ser ut som de har vært trukket i bestemte retninger (Schanche 1995:45). I Malangen som er en del av undersøkelsesområdet i avhandlingen, finnes det et sagn som ble fortalt om den gangen Thomas von Westen¹⁸, i 1722 kom til Skutvik og fant ei runebomme som han kastet i sjøen. Straks ble den forvandlet til et skjær som i dag heter Furustøl, og som ligger synlig ved fjære sjø (Ytreberg 1943). Denne fortellingen er knyttet til samenes religion og den viktige tilknytningen som noaiden hadde til runebomma.

I den samiske før-kristne kulturen ble naturen oppfattet som besjelet. Ånder hersket over alle viktige steder ute i naturen som omfattet dyr, vekster, elver, vann, sjøer og fjell. Visse steder ble sett på som særlig betydningsfulle og hellige, og slike kunne tjene til som kultplasser (Hansen og Olsen 2004:224). Landskapet eller boplassen rommer andre makter og personer enn bare mennesker, og er noe som omtales som *de andre* i landskapet. De andre kan være forfedre, gode og onde ånder og guder som man må forholde seg til. Noen av de andre har man hatt et bytteforhold til mens andre har man bare vist respekt for gjennom være- og talemåte (J. Jernsletten 2008). I de mange samiske dialektene er det mange ord som viser til hellige og sakrale handlinger eller steder, som for eksempel *basse* (hellig helligplass) *saijva* (hellig) *sieidi* (steinformasjon for respekt og tilbedelse) *varro* (offer), *háldi* (skytsånd) (Manker 1957). Ofte finner vi navnene igjen i store fjell, karakteristiske fjellformasjoner, berg og steinblokker, ofte lokalisert slik at kontakten mellom de hellige stedene er uavbrutt i luftlinjer mellom daler, fjorder, sund og havstykker. I tillegg kan vannkilder /oppkommer, vann og levende trær i seg selv bli betraktet som hellige, eller de kunne bli oppfattet som tilholdssted for lokale ånder eller som manifestasjoner av høyere makters tilstedeværelse. Denne kategorien eller typen kulturminne lar seg ikke

¹⁸ Thomas von Westen (f.1682 – d.1727), norsk prest og misjonær. Med støtte fra den danske konge etablerte han i 1714 Misjonskollegiet, også kjent som Lapplandsmisjonen. I perioden 1716-1723 gjennomførte von Westen tre større misjonsreiser nordover blant annet til Malangen hvor han fikk ødelagt tre runebommer.

tidfeste, men er kjent fra de skriftlige kildene fra 1500-tallet og helt til muntlige kilder og praksis i dag.

I misjonæren Knut Leems¹⁹ norsksamiske ordbok fra 1768 har ordet *seite* med dagens ordform *sieidi* fått følgende forklaring: ”*et af nogle Lapper i Vanvittighetens Tid hellig holdt og dyrket Stæd, paa hvilket de tilbade og spurgte en Afgud til Raads om , hva der skulde gjøres eller lades, og af ham erholdte Svar, et Orakel*”, og han viser til lokaliteter i Finnmark der samene ”*have i Vannvittighedens Tiid dyrket med ofringer*” (sitert etter Manker 1957:13). En *sieidi* er sett på som en helligdom som både kan bli omtalt som et mindre gudebilde av stein eller tre men også bli omtalt som selve kultplassen, et konkret sted der det ofte står en større steinformasjon. Uavhengig av størrelsen på steinformasjonene fremtrer *sieidien* ofte med merkelige former som kan ligne på fugler eller mennesker, og de har sine bestemte plasser og kan ikke flyttes på. *Sieidi* som begrep og tradisjon har vært mest kjent i de nordlige fjellsamebyene på svensk side fra *Könkämä* i nord til *Semisjaur-Njarg* og *Granbyen* i sør, og i Nord Norge er det dokumentert *sieidier* som har vært i bruk i Finnmark og i Troms (Qvigstad 1926, Manker 1957).

Sieidiene i de indre strøk av Troms ligger i hovedsak langs de kjente flytteveiene for tamreindriften, og de ligger også i tilknytning til fiskerike vann og innsjøer. En annet karakteristisk faktor for beliggenhet, er at *sieidiene* alltid ligger lokalisert til de store fangstanleggene (Vorren 1982:66). I Indre Troms er det flere som er registrert og dokumentert inntil fangstgropanleggene ved *Alddesjávri*, *Leainnesjávri*, *Devddesjávri* og *Gálggojávri*. *Sieidiene* har kraft som gir spesiell lykke under fiske, jakt, fangst og reindrift og hvis man for eksempel ofret med å smøre blod og fett fra reinen eller ofre reinhorn og mynter var dette gunstig. Det er også kjent at sjøsamene smurte fiskefett og ofret fiskebein til *sieidiene* for god fiskelykke. Ute ved kysten er *sieidiene* knyttet til gode fiskeplasser og straumsteder i fjorder og sund. Flere av *sieidiene* ved kysten var felles både for sjøsamene og for reindriftsamene som hadde sommerboplasser i området (Manker 1957). *Sieidiene* kan også fungere som topografiske veimerker for reindriftsamene langs flytteveiene, eller de kan fungere som fastpunkt for å peile inn

¹⁹ Knut Leem, (f.1696 – d.1774) misjonær i Porsanger og Laksfjord, sogneprest i Alta i Finnmark og rektor ved Seminarium Lapponicum i Trondheim.

rike fiskemedler i fjordene. I Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi er det registrert flere sieidier, og i tilstøtende områder som i Bardu, Målselv og Balsfjord kommuner finnes det registrert enda flere.

Her skal nevnes noen eksempler fra Indre Troms, der flere har en direkte tilknytning til områdene i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi, områder som både bofaste samer og familier fra Kōnkämä, Lainiovuoma og Sarivuoma samebyer har brukt. De fleste som blir beskrevet har folk ennå kjennskap til, gjennom sagn, myter og fortellinger. I Láhku (Mårfjellskardet) i Blåtindområdet er det registrert to sieidier, den største legger det seg aldri snø på (bjørnesteinen) mens den minste har en menneskelignende form (Figur 9). Disse tilhører en gruppe av flere samiske hellige steder eller offerplasser med sieidier som det knytter seg muntlig tradisjon til (Sommerseth 1999/2000).

Figur 9. R42 K2, sieide i Akkasæter skytefelt, Láhku (Mårfjellskardet) (foto: Ingrid Sommerseth).

I Dieváidvággi (Dividalen), på en odde på nordsiden av Devddesjávri har det i følge Qvigstad (1926:351) stått en stor menneskelignende sieidi, og rundt denne var det lagt reinhorn som offer. Manker (1957:113) mener dette stedet var den viktigste

offerplassen til Lainiovuoma sameby. I tillegg skal det i forbindelse med oppdemmingen av vannet tidlig på 1970-tallet være registrert to steinsatte graver, den ene med bein i, og disse lå like ved denne siedien (Top.ark. Tromsø Museum - Universitetsmuseet). I Leaddovággi (Langdalen) i Dieváidvággi (Dividalen) er det også en sieidi som ligger langs kjente flytteveier for Sarivuoma sameby, og denne skulle man omgås med respekt og varsomhet. En gang var det en mann som fjernet offermyntene som lå under denne sieidien, og mannen ble deretter alvorlig syk. Han ble rådet til å legge myntene på plass igjen, noe som gjorde han frisk, men fingrene forble krocket for resten av livet (Sommerseth 2001b). Trolig er det denne sieidien som Manker (1957:116) omtaler som Ruksiskerke (sm. Ruksesgeađgi) - rødsteinen. Denne er en jordfast stein i menneskestørrelse som beskrives som en sittende mann med brunt ansikt, og var ansett til å være den mektigste siedien av alle i området. Langs Ánjajávri og Ánjajohka i Anjavassdalen er det flere offerplasser med sieidier som det ble ofret til om våren når man ankom området (Manker 1957:116).

Langs de to største grensevassdragene i Indre Troms, Rostojávri (Store Rosta) og Alddesjávri / Leainnesjávri, som de tre nordligste samebyene har brukt og ennå bruker som vår- sommer- og høstbeiter, finnes det store områder som anses som hellige. Her er det registrert flere steder med offerplasser, sieidier og graver, i tillegg til fangstgropanlegg. De samiske stedsnavnene for disse områdene referer til et kultisk eller et hellig landskap. I den nordlige delen av det to mil lange Rostojávri, et vassdrag som strekker seg ca fire km inn på den norske siden av grensen og som renner både til Målselva og til Torneelva, finnes det et større område med stedsnavn som Seiddesuolu, Seiddenjårga, Seiddeluokta, Vuolit Seiddevárre, og Bajit Seiddevárri. I følge Manker (1957:106-108) kjenner man til at det her er offerplasser, sieidier, gravplasser og hellige fjell. Hele området er ca 2 km bredt og 3,5 km langt. I 1950 ble det foretatt en arkeologisk undersøkelse på Seiddesuolo av E. Manker²⁰, G. Hallström²¹ og landsantikvarien H. Beskow med hjelp av samer fra Könkämä og Lainiovuoma sameby. På holmen ble det avdekket en offerplass med horn og beinoffer fra rein samt enkelte funn av fuglebein fra svane og gås. Enkelte gjenstandsfunn ble gjort, som et jernfragment, trolig et beslag, glimmerbiter og

²⁰ Ernst Manker (f. 1893 – d. 1972) svensk etnograf og intendant ved Nordiska Museet i Stockholm

²¹ Gustaf Hallström (f. 1880 – d. 1962). Svensk arkeolog. Filosofie licentiat i 1913 og æresdoktor i 1944 ved univ. i Uppsala

knivskrift av horn. Manker antyder at offerplassen på holmen er eldre enn 1700-tallet, men holmen bar også preg av nyere tids bruk. To steinkamre brukt som sommergraver ble registrert, og i disse ble det funnet rester av en pulk. Muntlige kilder bekreftet at to navngitte menn var gravlagt her i henholdsvis 1926 og 1929. Dette var da midlertidige graver, og begge ble innen kort tid etter gravleggelsen ført til kirkegården i Gárasavvon (Karesuando) (op.sit).

Manker mener at den sene begravelsen beviser at respekten og kunnskapen om stedets førkristne tradisjon har blitt brutt, siden man igjen har tatt i bruk plassen som midlertidig gravsted. Denne slutningen er basert på hans mange undersøkelser av hellige steder i Nord Sverige, og hvor det i følge han selv hviler en følelse av frykt (Manker 1957:108). Det er likevel lite trolig at reindriftsamene selv betegner slike steder med frykt. Da er det mer nærliggende å tenke på stedene med respekt. Like innenfor Seiddesuolo, i forlengelse av Seiddenjárga, observerte Manker en ”renudde”(en odde hvor det har foregått kalvemerking) og like ved lå det flere teltplasser, boplasser som naturlig er plassert midt i det hellige område (op.sit). Siden det også er knyttet mange muntlige tradisjoner til akkurat dette området, som kan fortelle om offerpraksis i relasjon til rein, viser dette at landskapet rommer både erfaringer og tradisjoner, en kulturell kunnskap som kan knyttes til ulike typer for reindrift. Muntlige kilder rundt århundreskiftet forteller om offerpraksiser knyttet til en bestemt sieidi som ligger i Seiddeluokta i Rostojávri. Når man passerte denne sieidien skulle man love å dele jaktbyttet ved å si: ”*du faar hovedet hvis jeg faar vildren*” (Demant-Hatt 1928:52). Selv om det i dag ikke er registrert fangstanlegg ved Rostojávri, noe som mest sannsynlig skyldes manglende forskningsvirksomhet i akkurat dette området, viser de muntlige tradisjonene at det en gang har foregått en fangstvirksomhet i området. Respekten for landskapet og reinen inngår også i det tidløse og altomfattende begrepet reinlykke, som var noe man kunne oppnå eller få ved å vise respekt for og utføre offerhandlinger til de hellige stedene og sieidiene som ligger langs de gamle flytteveiene og i de eldre fangstområdene for villrein (Sommerseth 2009). Emilie Demant-Hatt²² refererer til reinlykke som selve livets

²² Emilie Demant-Hatt (f.1873 - d.1958). Dansk kunstner som har bidratt med verdifullt materiale fra samisk kultur og samfunnsliv til etnografien. Hun gjorde egne observasjoner og erfaringer ved sine mange reiser og opphold i de samiske områdene, spesielt fra Nord-Sverige.

verdi: ”Før i tiden elskede Lappen sin renhjord saa højt, at han ustandseligt ofrede for renlykke”(op.sit:57).

I det andre store grensevassdraget, Alddesjávri (Altevatn), som ligger lenger sør i Indre Troms, er det også et større område med hellige steder, gravplasser og områder med samiske stedsnavn som avspeiler myter og hellighet, for eksempel Sieidijohka, Sieidinjárgga, Bassevárddo (Grøn fjellet), Noaiddon og Stallovárre. På Andersholmen i den østlige delen av vannet, stod det en gang en kjent sieidi (Manker 1957:115). I dag er holmen demmet ned og størsteparten av området ligger under vann. Hele Alddesjávriområdet fra Leainnesjávri (Leinavatn) med tilstøtende fjellområder, nedover elva til Veslvatn nedenfor Innsett, har fra gammelt av vært et hellig område. Flere steder i regionen er også oppkalt etter guovža (bjørnen), som var et hellig dyr og høyt verdsatt i samisk mytologi. Basečohkka (Hjertind) er et av mange karakteristisk hellige fjell i regionen som det knytter seg sagn til, og dette inngikk i et større kompleks av hellige steder som finnes på strekningen fra Alddesjávri og ned til Setermoen og Basečohkka (Manker 1957:116). Sagnet sier at kvinner ikke skal bestige dette fjellet, hvis de gjorde dette ble de dødssyke. Historien forteller om en mann som ville bestige fjellet:

”Mannen hadde tatt på seg ei kvinnelue og hadde snørt kvinnebånd rundt skallene før han startet på turen opp. Da han var på veg opp ble han sittende fast, og ble sittende der i tre døgn. Da kom han på at han måtte kaste fra seg kvinneluen og kvinnebåndene, og først da kom han løs” (Qvigstad 1926).

Etter at de fleste samene hadde gått over til den kristne lære og ofringene gradvis opphørte, hadde sieidiene likevel en betydning i form av respekt. Selv om ingen bar offer til dem, hadde mange en forestilling om at de fremdeles hadde en iboende kraft til å påvirke den daglige tilværelse. De burde derfor ikke forstyrres, ødelegges eller føres bort. I 1908 ble offerplassen i Bolnovuoddu (ved nordenden av Torneträsk, like innenfor norsk side av riksgrensen) besøkt av svenske myndigheter og forskere²³ (Manker 1957:121). Stedet ligger midt i vår- og sommerbeiteområdet til Talma fjellsameby og stedet ligger også i tilknytning til det største fangsgropsystemene i

²³ Gruppen som undersøkte offerplassen ved Bolnovuoddu i 1908, var i følge Kiruna-disponent Hjalmar Lundbohm: “fru Demant-Hatt, dosent O. Sjögren, Lappmannen Polis-Nikki, en arbetare från Abisko”(Manker1957:121). Området ble videre undersøkt i 1909. I 1952 foretok Manker en større registrering av området blandt annet sammens med Ørnulv Vorren.

Troms. På offerplassen ble det funnet tre små sieidier av stein og en mengde reinhorn. Alle sieidiene ble fjernet og tatt med av gruppen. Denne hendelsen er senere blitt kommentert av Johan Turi²⁴ i forbindelse med at det gikk svært dårlig med reindriften i området etter at sieidiene ble fjernet:

”Lapperne her har den tro, at det er den megen undersøgelse af de gamle offersteder, der er skyld i de daarlige aar som har været (1916). Der findes et offersted paa, som Lapperne der ikke har villet vise ”herrene” af frygt for uheld. Derfor har de Lapper der endnu gode hjorder. Ganske vist har Lapperne selv gravet i den offerplads som Emilie fandt, men de gav noget til gengæld for hvad de tog. Emilie gav ogsaa noget til offerstedet for hva hun tog, men de andre (arkæologerne) gav ingenting. Derfor er det gaet galt med renerne her” (Demant-Hatt 1927:51).

Sieidiene tilhørte området og for reindriftssamene opprettholdt de ro og en kosmisk orden i naturen (Kalstad 1997). En av reindriftssamene fra Lainiovuoma som ble intervjuet av Manker på midten av 1950-tallet, svarer på spørsmål om de ennå dyrket sieidiene som guder at: *”Man har inte dyrkat seitén om en gud. Man har bara vid denne betalt jorden för at renarna skulle få bra renbete (...) man har dyrkat seitarna för renlycka, för att renarna skall förökas”* (Manker 1957:86). For reindriften rommer reindriftslandskapet livsformer som er bestemt av flokken og dens behov for beiter, og de hellige stedene hadde fortsatt betydning. Reindriftssamenes forståelse av reinens behov i landskapet i relasjon med reinlykke er for mange ennå viktig for reindriftens virksomhet.

²⁴ Johan Turi (f.1854 i Guovdageaidnu - d.1936). En av de første samiske forfatterene. Turis første bok, *Muitalus Samid birra*, handler om reindriftsamenes liv på begynnelsen av 1900-tallet. En viktig samarbeidspartner til Turi var den danske kunstneren Emilie Demant Hatt.

Kapittel 4. BOPLASSEN OG BOLIGEN

4.1 Innledning

De aller fleste registrerte kulturminnene i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi kan knyttes til ulike former for reindrift og til landskapet der reinen både i vill og tam tilstand har beitet. Kunnskapen om, og sammenhengen rundt registrerte kulturminner, kommer ofte fra den muntlig tradisjonen hvor erfaring og bruk er overlevert fra en generasjon til en annen. På dette vis kan også materiale innsamlet fra relativt ny tid bidra til å kaste lys over eldre forhold, selv om slike tilbakeslutninger selvsagt må vurderes kritisk. Uansett kan etnografisk og annet materiale hjelpe til å minne om noe av kompleksiteten ved den reindriftssamiske boplassorganiseringen og boligtradisjonen

Jeg skal i denne delen presentere de ulike samiske boligformene som samlet kan defineres innenfor begrepet goahti, som omhandler ulike telt og gammekonstruksjoner som for eksempel buestangteltet, buesperregammen og lávvu. Felles for alle konstruksjonene er at de er fleksible og tidligere ble de reist med lokalt lokalt trevirke, never, torv og stein. Skillet på disse boligene går også på om de er mobile boliger eller permanente boliger. Den mobile teltypen er lávvu og bealljegoahti men gammene ansees som mer permanent.

Jeg skal videre se på hvordan arkeologien og etnografien har håndtert sporene etter tidlige samiske boligtyper i forskningshistorien. Gjennom arkeologisk forskning har man dokumentert en tidlig samisk boligtype både ved kysten og i innlandet. Dette er boliger som i plan og utforming er lik de historisk kjente samiske rundgammene. De eldste tuftene av slettnestypen, begynner å opptre allerede i århundrene før Kristus og i yngre jernalder blir en ny type kjent i innlandet, benevnt som stallotufter. I fortolkningen av de tidlige boligtypene har man brukt kilder og historisk informasjon fra ulike sirkumpolare boliger. Når det kommer til samiske boliger i nyere tid har de etnografiske kildene lenge vært det eneste som har avspeilet en samisk historie og kildetilfanget er svært lite.

4.2 Reindriftas boplasser

Etnografen Ernst Manker (1953:30) har sett på hele det historisk kjente flyttemønstret til de svenske fjellsamene som flyttet over lange avstander over Kjølén og riksgrensen mot sommerbeitene ute ved kysten og tilbake til det svenske skogslandet. Han har gitt et innblikk i

organiseringen av de fjellsamiske boplassene. Han skiller mellom tre hovedtyper av boplasser nemlig vår- og høstboplassen, sommerboplassen og vinterboplassen. Inndelingen av boplassene etter årstidene gir et grovt bilde på bruken av de ulike områdene men det er også viktig å huske på at reinbeiteåret er enda mer finmasket og etter reindriftssamisk terminologi delt inn i åtte årstidsskifter (se kap 3.4). Likevel mener Manker (1953) at tredelingen av boplasstyper med vår-/høst – vinter og sommer, er et viktig kjennetegn ved den helnomadiske reindriften i motsetning til skogssamene som han mener var halvnomadiske, mer stasjonære og knyttet til ett sted spesielt på vinter og sommerboplassene. Den skogssamiske reindriften har vanligvis blitt definert som stasjonær fordi reinen oppholder seg året rundt i skogsområdene i lavlandet, men nyere forskning har nyansert dette bildet (Karlsson 2006:55-57). I likhet med fjellreindriften skiller den skogssamiske reindriften også mellom ulike sesongboplasser som hovedboplassen (vår og høst), vinterboplassen og sommerboplassen. I følge Karlsson (op.sit) er for eksempel skogssamenes organisering av vinterboplasser lik organiseringen av de fjellsamiske vinterboplassene, begge gjør bruk av skogsområdene på svensk side, men de samme områdene blir ikke brukt samtidig på vinteren. De skogssamiske vinterboplassene ligger nærmere kysten av Bottenviken enn tilfellet er for den fjellsamiske reindriften.

4.2.1 Čakčadalvi, dálvi, giđđadalvi – høstvinter, vinter, vårvinter

På vinterboplassene i de svenske barskogsregionene var det vanlig for fjellsamene å splitte familiegruppene i mindre enheter. Tilgang til beiter, snøforhold og brensel avgjorde også om man byttet boplass i løpet av vinteren, og hvis forholdene var gode bodde man hele vinteren igjennom på en og samme boplass (Manker 1947:138). Det vanlig var å bruke de transportable lavvuene som bolig, og teltduken var som regel vevde ullryer eller grener produsert av kystsamene.

Vinterboplassen besto også av noen få lagringsstativer som suonjer og luovve (Manker (1953:35-40). Louvve er en firkantig lagringsplattform reist på fire bein av krysstilte stokker der også trær ble brukt som støtte hvis det passet. Disse ble brukt til lagring av mat, klær og enkelte steder til høylager hvis man hadde husdyr som geiter. Også suonjer-/stillas var vanlig og bruktes blant annet til å henge klær, seltøy og fiskegarn på. Organiseringen av boplassen i vinteråret var tilpasset hyppige flyttinger innenfor vinterbeiteområdene. Helst foretrakk man å legge vinterleiren på åpne steder som myrområder, ved vannkanter og elver, og ikke minst hvor det var god tilgang til hengelav og bjørkebrensel. Mankers beskrivelser av denne type reindrift og boligform var i sterk endring under og etter andre verdenskrig, og vinterboplassene med lavvuer forsvant gradvis (Manker 1947:142). I stedet ble det mer vanlig med innlosjering hos bøndene og etter hvert bodde

man i egne permanente boliger i små grender. Andre transportmidler som bil og skuter erstattet kjørepulk og kløv, og den fjellsamiske reindriften gikk i løpet av en periode på 30-40 år bort fra nomadisme og over til permanent bofasthet (Jonsdotter 1977, Kuhmunen 2000:157).

4.2.2 Gidda, čakča – vår, høst

I de nordsvenske reindriftsområdene kunne man ut fra utstyrets plassering og orientering utenfor boligene se om boplassen var brukt over en lengre eller kortere periode. Hvis sledene og pulkene var ordnet side om side og reist opp betydde det at man bodde der i en lengre periode. Likeledes hvis boplassen var etablert lenger ned fra fjellet hvor det også var skog i nærheten (Turi 1910). Dette var typisk for vår- og høstboplassene, noe som Manker (1953:30) mener var de mest stasjonære boplassene i den helnomadiske reindriften. Vår- og høstboplassene ble lagt på strategiske steder tilpasset reinen og flyttemønstret, og disse boplassene var nær de faste kalvingsplasser om våren og parringsplassene om høsten (Manker 1947:140). Dette betyr at boplassen var bebodd i lengre perioder både om våren og om høsten i motsetning til vinter- og sommerboplassene. I tillegg var det de samme boplassene som ble brukt på flyttingene til og fra innlandet og kysten. Dette stemmer også godt med Johan Turis (1910) egne erfaringer fra århundreskiftet, der det kommer frem at vår- og høstboplassene var permanente og at de hadde et fast inventar lagret og stående på samme sted.

Vår- og høstboplassene lå ofte i tilknytning til tregrensen i lavfjellet og i fjelldalene. Beliggenheten var viktig siden det blant annet vokser bjørk, furu og vier i lavfjellet, trevirke som sikret både brensel og byggemateriale. Det var også vanlig å ha flere faste bygningskonstruksjoner stående, slik som torvgammen, louvve og suonjer på boplassene. Louvve - lagringsplattformen og suonjer-/stillas var viktig på disse boplassene. Vår- og høstboplassene ble også brukt som faste oppbevaringssted for pulker og seltøy siden man ofte byttet fra rajd til kløv om våren og tilbake om høsten. Hvis det i tillegg fantes et større fiskevann i nærheten, lagret man også båtene og fiskeutstyret her (Manker 1947, Vorren 1966).

4.2.3 Giddageassi, geassi, čakčageassi – vårsommer, sommer, høstsommer

Sommerboplassene ble lagt til eller nær høyfjellsområdene på norsk og svensk side av riksgrensen, og man hadde færre faste strukturer knyttet til boligen (Manker 1953:34). Boplassen besto for det meste av sommerteltet som enten var en bealljegoathi eller en lavvu. I tillegg hadde man som regel

en suonjer og en småhkkomuorra (hoggestabbe). I tillegg til gode sommerbeiter for rein var beliggenheten bestemt av tilgang til brensel og vann. De fleste boplassene i Mauken, Blåtind og Devddes er registrert like ved små bekker, elver og oppkommer-/kaldkilder. Hvis en galdo-kilde lå i nærheten av boplassen var dette særlig heldig, da mange slike kilder ble oppfattet til å ha en helende virkning (Sommerseth 2001b:33). Praktisk sett hadde disse kildene også betydning for å kjøle ned melkeprodukter på varme sommerdager. Det er imidlertid ikke så vanlig å finne galdo-kilder på de temporære boplassene langs flytteveiene, mellom hovedboplassene. Disse temporære boplassene ble brukt som hvilesteder og man brukte som regel samme sted, både om høsten og om våren. Lokaliseringen av de temporære boplassen var nøye samstemt med årstid og reinens syklus, og avstanden mellom hvert hvilested var vanligvis en dagsmars. Om våren var det likevel vanlig å flytte forbi flere av de temporære boplassene fordi det var viktig at reinen nådde frem til kalvingsområdene i tide, i tillegg hadde man større effekt av pulker på vinterføret slik at man tok seg raskere frem (Manker 1952:39). Om høsten flyttet man i et roligere tempo og alle de temporære boplassene ble tatt i bruk. Dette var spesielt viktig for å kunne utnytte reinens beiter utover høsten og beholde simlenes melkeproduksjon før den avtok (Ruong 1982:94).

I de norske fjordområdene og fjelldalene ble det etter hvert mer vanlig å anlegge en mer permanent sommerboplass med flere faste inneretninger på boplassen, slik det også ble gjort på vår- og høstboplassene lenger inn og over mot riksgrensen. Flere strukturer som blant annet geitgammer, skolelavvu, luovve og forrådsgrøper er vanlig å finne på flere av de nyere sommerboplassene i fjordområdene og i indre strøk, slik som i Návdevággi (Nergårdskaret) og i Devddesvuopmi. Den sistnevnte boplassen er den yngste av alle. Andre kjente sommerboplasser med permanente boliger finner man for eksempel i Soltinddalen på Ringvassøya, i Tromsdalen, på Stormheimen, og på Lyngseidet og i Dápmotvuovdi (Tamokdalen). Felles for alle de nevnte sommerboplassene i Troms er at de var brukt av de fire nordligste samebyene i Sverige, og som følge av den første distriktsinndelingen etter 1880 var reindriften mer eller mindre tvunget til å forholde seg til faste flytteruter og sommerboplasser (Sommerseth 2007).

4.3 Den samiske boligen i de eldre skriftlige kildene

Den første skriftlige beskrivelsen av mulige samiske boliger finner vi i Tacitus²⁵ verk *Germania* (*De Origine et Situ Germanorum*) fra ca 98 e. Kr. Verket handler om germanske stammer og folkegrupper utenfor det romerske riket, og her blir også folket Fenni nevnt flere ganger, en

²⁵ Publius Cornelius Tacitus (f. 56 - d. 118 e.Kr). Romersk taler, advokat, senator og historiker.

benevnelse som blir satt i sammenheng med samene. Det kommer frem her at Fenni hadde boliger som besto av flettverk og greiner. I tillegg kommer det frem at jakt- og fangstfolket i nord ikke har hester eller faste boliger, de kledde seg i skinn og ernærte seg av dyr de jaktet på (Valtonen 2008:73-75). I flere av de skriftlige kildene på tusentallet e. Kr blir samene skildret som et fangstfolk der levemåte og boligform er mobil, og der teknikker for jakt og fangst er knyttet til skiløping derav betegnelsen ”skridfinner”.

Tusen år etter Tacitus finnes det et noe fyldigere materiale om samene og deres bolig i *Historia Norvegiæ*, som er en kort latinsk krønike om norsk historie, skrevet av en ukjent norsk munk etter 1150-tallet. Likevel er det lite som tyder på noen god kjennskap til gammen og teltets særegne konstruksjoner. I *Historia Norvegiæ* kommer det frem at:

”I stedet for hus har de barkhytter som de legger over skuldrene, og med glatte treskinner på føttene farer de av sted fortere enn fuglen med kone og barn bortover snøskavlene og nedover liene mens reinsdyrene følger dem på ferden. Boplass skifter de stadig, for det er tilgangen på villdyr som til enhver tid avgjør hvor de kan jakte” (Salvesen 1969:21).

Både ut fra Tacitus og *Historia Norvegiæ* kommer det frem at den samiske boligen er knyttet til en mobil jakt og fangst økonomi, implisitt ligger det mellom linjene at boligen må være laget av materiale som finnes på stedet, noe som tilsir at vi har med telt og gammestrukturer å gjøre.

Olaus Magnus²⁶ store arbeid om de nordiske folkenes historie fra 1555 er særlig interessant når det gjelder beskrivelse av samiske miljø og naturreligion samt hans opplevelse av natur og klima i nord. Han fikk i oppdrag fra den katolske kirke å reise i nordområdene for å ivareta kirkes interesser. Reisen ble foretatt i 1518-19, og han reiste da nordover langs kysten i Bottenviken, trolig til Pello. Historieverket med den opprinnelige latinske tittelen *Historia de gentibus septentrionalibus* kom til å bli retningsgivende for det lærde Europas forestilling om nordområdene i ei tid da Europas geografiske ekspansjonstrang og interesse for fremmede kulturer var økende (Hagen 1996:53).

I den tolvte boken skriver Olaus Magnus om et pyramideformet hus som består av treribber som løper sammen oppe og som danner en vid omkrets nede. Beskrivelsen er illustrert med et tresnitt som viser en gamme med et kokekar plassert på et árran i midten (Figur 10). Boligen er også illustrert med en lav jordvoll rundt. Teltet eller gammen er illustrert sammen med andre typer

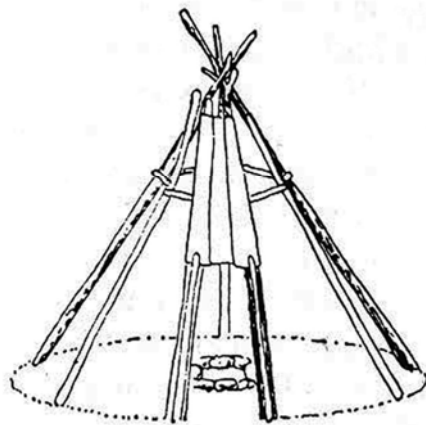
26 Olaus Magnus (f. i Östergötland i 1490 - d. 1557), svensk - italiensk geistlig, etnolog, kartograf og erkebiskop i den romersk katolske kirke.

boliger som Olaus mener var vanlige i Norden. I teksten kommer det også frem at teltet eller gammen er brukt som beskyttelse mot sol om sommeren, og at de som brukte boligen samtidig var plaget av røyk (Olaus Magnus 1976 [1555]:8). Dette kan ha vært en erfaring Olaus Magnus selv hadde opplevd på en av de flere reiser nordover langs Bottenviken, eller på hans tur over fjellet til Trondheim.

Figur 10. Fra Olaus Magnus (1555), illustrasjon av en gamme.

Uansett er det klare trekk ved beskrivelsen av det pyramideformede huset og bildet av dette i tresnittet, som minner om konstruksjonen på en sørsamisk tregamme med rette låvvustenger (sv. Klykstångsstomme, Figur 11), en gammetype som er kjent brukt frem til siste verdenskrig (Mulk m.fl 1999, Ruong 1982: 111, Manker 1968:193). I J. Granlunds kommentar (1976 [1951]:232) til Olaus Magnus tekst blir det presisert at det pyramideformede huset som er avbildet på tresnittet viser en samisk sommergamme, trolig av en type som er kjent fra Jämtland. Grunnen til at Olaus Magnus ikke har nevnt samene i teksten og knyttet dem til denne boligen kan være at han anser at kokekar av jern kun var noe som ble assosiert og brukt av den ikke samiske befolkningen (op.sit).

Figur 11. Sørsamisk tregamme med rette lávvustenger (illustrasjon fra Ruong 1982).

En annen reiseskildring fra Norden skrevet i 1665, 100 år etter Olaus Magnus, er av den italienske presten Francesco Negri²⁷. Her kommer det frem at Negri selv hadde bodd i en gamme på sin reise langs kysten av Vest - Finnmark i årene 1664-65 (Daae 1888:143). Han beskriver gammene som små, firkantige hytter uten steinmur. Boligene var så små at man ikke kunne stå oppreist i dem, men det interessante her er at vi for første gang får en beskrivelse av boligen innenfra:

”Men saa liden Hytten end er, har den dog sine Afdelinger omtrent som smaa Kammere eller Senge, og enhver kjender sitt. Til en saadan hytte hører to smaa Boder, et til Kjøkkenredskaber, det andet til Verktøi. Man har ogsaa en Slags Faare- og Gjedestald, i en Faarestald overnattet jeg (Daae 1888: 144).

Negris reise langs kysten ble trolig gjort i vinterhalvåret, og ut fra beskrivelsene har han besøkt en sjøsamisk vinterboplass og bodd i en torvgamme. Torvgammen hadde enten buesperrer eller staver som konstruksjon, men lokale variasjoner langs kysten gjør det umulig å gå lenger enn til å antyde hva Negri observerte. Negri skildret som en av de første reisende boligens inndeling, og han har fått med seg mindre bygningsdetaljer, blant annet at gammen hadde et sentralt plassert árran. I

²⁷ Francesco Negri, italiensk prest, (f. 1623 – d. 1698). Reiste rundt i Norden i årene 1664-65 og skrev en mengde reisebrev som ble publisert først ut på 1700-tallet.

tillegg har han også observert at gammen var bolig både for mennesker og husdyr. Den rektangulære stavgammene blir ofte kalt for fellesgammer noe som avspeiler boligens funksjon som bolig for både mennesker og dyr. Dette var imidlertid noe som også var vanlig i de eldste rundgammene av bealljetype, mens det senere ble vanlig å holde husdyrene i atskilte rom i gammen, eller også bygge en egen fjøsgamme. Negri beskriver også gulvriset som besto av ungbjørk og som igjen var dekket av reinsdyrskinn og ulltepper, og han erfarte selv hvordan árransteinene fungerte som et effektivt hinder mot å brenne seg på ilden når han sov (op.sit).

Ti år etter Negris reiste i Norden kom den første monografien om samene i Johannes Schefferus²⁸ bok: *Lapponia* fra 1673. Denne er den første omfattende beskrivelsen av samene, i motsetning til mange andre reiseskildringer og samtidsbeskrivelser. Schefferus baserte seg imidlertid ikke på egne erfaringer, men sammenstillingen bygger på flere rapporter som kirkens prester i Nord-Sverige oversendte han, blant annet skrifter fra Samuel Rheen²⁹, Johannes Tornæus³⁰ - de såkalte presterelasjonene. Bakgrunnen for at *Lapponia* ble fremstilt var at den svenske kongemakten trengte et positivt og bedre bilde av folk i nordområdene enn det som tidligere hadde blitt presentert, blant annet i Olaus Magnus. Europa på 1600-tallet var preget av trolldomsfrykt, og Europas lærde skulle derfor få et bedre inntrykk av Sverige, spesielt på områder der det var antydning at de hadde vunnet sine mange militære seire ved hjelp av samisk trolldom.

I motsetning til Negri, som observerte sjøsamene ved kysten, kommer Schefferus (1673:219-231) inn på reindriftssamenes mobile boliger på innlandet. Han skiller mellom flere samiske grupper, som fiske- og jegersamer, fjellsamer og skogssamer. Han beskriver deres bosetningsmønster og økonomi. I forbindelse med flyttemønstret til de ulike samiske reindriftsgruppene blir det understreket at dette ikke skjer tilfeldig, men at de returnerer til samme boplass etter årstid, tilgang på ressurser og beiter. Særlig Rheens opplysninger fra Lule- og Pite lappmark (1673:221), som også inkluderer fjellområdene i Ofoten, Tysfjord og Salten i vest, antyder et nomadisk flyttemønster som er svært sammenlignbart med flyttemønsteret en kjenner fra tidlig på 1800-tallet (Hultblad 1968:127). Rheens beskrivelser av et mobilt flyttemønster legger derfor til grunn for at det på de ulike boplassene må ha stått en bealljegoahti eller en lávvu.

²⁸ Johannes Schefferus, (f. 1621 i Strassburg – d.1679 i Uppsala), professor ved Uppsala universitet.

²⁹ Samuel Rheen (f.1615 – 1680), prest i Lule- og til dels Pite Lappmark.

³⁰ Johannes Tornæus (- d. 1681), prest i Torne Lappmark

Rheen (i Schefferus 1673:225) beskriver inngående hvordan teltet blir reist, og buesperrene og tvertreene i den bærende konstruksjonen blir beskrevet i teksten, samtidig som Schefferus kommenterer at denne type bolig var brukt av “fjällapparna” på flytting fra en boplass til en annen:

“Till sine pauluner och tiäll hafwa the fyra stoplar, igenom hwilka the fästa tre åsar, och lägga ther omkring små tiällstänger, hwaröfwr the draga sine tält eller tiäll af waldmar (vadmél). The riika bruka dubbla tiäll, när stoort owäder och slagg (sludd) är, det ena af waldmar, och det andra af blaggarn (grovt hamp- eller lintøy)”

Rheen er en av de første misjonærene som beskriver hvordan boligen var organisert innvendig. I motsetning til Negri, som betraktet boligen med en reisendes nyskjerrighet, går Rheen mer metodisk til verks ved at han både beskriver boligens praktiske bruk og skikker forbundet med de ulike sonene inne i boligen.

Nesten hundre år senere, i boken “*Beskrivelser over finnmarkens lapper*” fra 1767, gir misjonæren og presten Knut Leem en fyldig beskrivelse på byggekonstruksjoner og detaljer omkring praktisk innredning og rituelle skikker knyttet til den samiske boligen (Leem 1767 [1975]:88-107). Boken er kanskje mest kjent for opplysninger om de ulike elementene i samenes tradisjonelle religion, noe som i ettertiden har dannet et grunnlag og mønster for de senere tolkningene av samenes religion. Gjennom misjonsarbeid og det at han virket som prest i de vestsamiske områdene over tid, har Leem hatt god tilgang til informasjon, noe de presise beskrivelsene av de ulike sjø- og fjellsamiske telt- og gammetyper bærer preg av. Hvis vi ser nærmere på beskrivelsene av teltet, skiller Leem (1767: 99, 104) mellom vinter- og sommerteltet. Buesperrene som konstruksjon blir inngående beskrevet og benevnt på samisk som “*Bæljek*”. Vinterteltet er kledd med ullduk mens sommerteltet, som han beskriver som en lavvukonstruksjon, er kledd med lerret. Leem presiserer også at sommerteltet er mobilt og at det brukes ved jakt på villrein.

“Thi paa de sider af aaret, da sidstbemeldte telt beboes, er marken bar (...) Det lille telt , eller saa kaldet Lavvo, som en fieldlap fører med sig paa jakt efter vilde rensdyr og paa lange reiser, er af grovt barked lærret” (1767:104).

Beskrivelsene av de ulike gamle- og teltypene Leem gjorde på 1700-tallet avviker ikke særlig fra slik boligene er beskrevet av folklorister og etnografer i kildene fra slutten av 1800-tallet og frem til 1950-tallet (Vorren 1966:3).

4.4 Debatten om den samiske boligens opprinnelse

Utover 1800-tallet og fremover i tid dreier den vitenskapelige debatten seg fra at gammer og telt aksiomatisk ble sett på som samenes boliger til at man nå problematiserte den samiske boligens opprinnelse og dens tilknytning til samene. Tidlig på 1800-tallet kommer en av de første sammenstillingene av tidligere litteratur på samenes boliger, sammenfattet av Lars Levi Læstadius³¹ i boken “Fragmenter i Lappska Mythologien”(1997 [1840]). Denne sammenstillingen bærer preg av en kritisk gjennomgang av tilgjengelig kildemateriale fra de tidligere misjonærer og prester, og kildene ble vurdert ut fra hvor god kjennskap misjonærene og prestene hadde til det samiske samfunnet. Det interessante ved Læstadius (1997 [1840]:84) tekst er at han i tråd med 1800-tallets søken etter nasjonale symboler og røtter stiller spørsmål om den samiske boligens opprinnelse og bruk gjennom tid. Han går igjennom de tidlige kildene og diskuterer blandt annet Tacitus beskrivelse av den såkalte “ risikoja”, og utleder derfra at slike boliger må ha vært opprinnelige, fordi samene ikke hadde redskaper for å bygge mer solide boliger. Det diskuteres også om samenes tilgang på jern fra de nordiske nabofolkene gjorde det mulig å utvikle mer solide konstruksjoner som:

“att förvandla Riskojarna till brädkåtor, hvilka då fingo namn af “*Laudekåatte*”. Till dessa sistnämde timrades merändels en 4 kantig, 8 kantig eller oftast 6 kantig grund af 2 eller 3 hvarf spädt timmer. Antigen huset bestod af ris, eller af upresta störrar, eller af bräder, fick det alltid bobehålla sin ursprungliga Conisca form” (1997 [1840]: 84).

Læstadius beskriver også årrans sentrale plassering i boligen og hvordan gulvet er innredet med ulike typer ris og deretter reinskinn. Selve beskrivelsen av bygningsdetaljene i boligen er av mer generell karakter, og diskusjonen dreier seg mer om opprinnelse og bruk av boligen gjennom tid, sett i sammenheng med de omkringliggende nabofolk. Læstadius mener at Karelernes hissig fremferd mot samene har hatt en innvirkning på endring i samenes boligform: fra å bo i torvhus har samene blitt tvunget til å bo i telt, en mer mobil bolig, slik at man lettere kunne flykte opp i fjellet og ut til ishavskysten, “*dit Karelerne, som kommo från Finska siden, icke hade så lätt att komma fram*” (1997 [1840]: 85). Gjennom byttehandel med nabofolk fikk samene også tak i vevde produkter som lerret og ullfilt, noe som erstattet never og skinn som teltduk, og Læstadius konstaterer at: “*nu för tiden brukas tält af alla flyttande Lappar, samt torfkåtor och brädkåtor af Fiskar Lappar, äfven som jordgammer af fiskar Lappar i Finnmarken*” (op.sit).

³¹ Lars Levi Læstadius (f.1800- d.1861), svensk prest og botaniker, mest kjent som grunnleggeren av den kristne bevegelsen læstadianismen.

Fra siste halvdel av 1800-tallet og fremover vant sosial-darwinister og til dels rasistiske teorier hegemoni i det vitenskapelige og politiske ordskiftet. En konsekvens av debatten var at det ble skapt en utbredt oppfatning om at samene sto på et lavere kulturtrinn enn de mer siviliserte nabofolk, og fra disse hadde lånt ikke bare kulturelle skikker, som for eksempel boligtyper, men også språklige termer og religiøse forestillinger. Geologen A. M. Hansen³² betviler i sin bok *Landnåm i Norge* (1904) at torvgammen opprinnelig hadde hatt noe med samene å gjøre. A.M. Hansen skriver:

”Så sandt de slog sig helt på de nye næringsveie ved kysten, ombyttede de også det let transportable telt- med væsentlig lappiske benævnelser - med gammen, hvor hver eneste ting omtrent har norsk navn – det var vel det norske hus i Finmarken den gang ” (A. M. Hansen i K. Nielsen 1945:38).

Konrad Nielsen³³ (1945 [1906]) var en av få forskere som i sin samtid gikk kraftig imot rådende forskning om samene som et fremmed og historieløst folk. A. M. Hansen påstand om at gammen var av norsk opprinnelse ble behørig imøtegått ved å vise til at gammen ikke hadde detaljer som verken gjennom byggeskikk eller språklige termer kunne vise til norrøne impulser. Nielsen (1945: 52) mente for eksempel at den samiske betegnelsen *goahte* skal forbindes med det samiske ordet som brukes om teltet: *bealljegoahti*, dette fordi *goahti* er et samisk ord som både betegner telt og torvgamme. Det samiske teltet ble ansett for å være en opprinnelige samisk boligtype (K. B. Wiklund³⁴ 1908, O. Elgström 1922a). Likevel var det vanlig i samtiden å omtale den samiske boligen som primitiv og dermed løsrevet fra kultur. Begrunnelsen til denne holdningen mente K. Nielsen besto i at boligene ble sett på som ytterst primitive av folk flest: ”(...) *en primitiv hytte af kegleformig opreiste træstammer med dekke av næver og torv*” (1945:42). Videre fremhever K. Nielsen at det ikke bare var språklige kriterier som skulle legges til grunn for en sammenligning, man må også se på gammens og teltets felles byggeskikk og innredning. Han antyder at runde og ovale gammer med årran sentralt plassert i midten er de eldste typene, og han fastslår at både gammen og teltet har buesperrekonstruksjon som et felles utgangspunkt:

”(...) at det system, hvorefter gammens treværk er opført, har saa stor lighed med den maade, teltets træstenger sættes op paa, at det forekommer meget sandsynligt, at gammen har udviklet sig just af det lappiske telt eller af samme rundtype som dette” (1945:40, 43).

³² A. M. Hansen skrev også boken ”Oldtidens nordmenn” i 1907 der samene ble fraskrevet enhver tilstedeværelse i Norge under steinalderen.

³³ Konrad Nielsen (f.1875–d.1953) språkforsker og professor i finsk-ugrisk forskning. Artikkelen ”Spørsmålet om den lappiske torvgammens oprindelse” var gitt ut i 1906, Trykt i *Journal de la Société finno – ougrienne XXIII*

³⁴ Karl Bernhard Wiklund (f.1868 – d.1934) Grunnleggjaren av svensk samisk språkforskning, professor i fennougristikk.

Søken etter den genuine samiske boligen, eller slik K. Nielsen (1945:37) ironisk skriver: ”(...) om de (gammene) er oprindelig lappiske eller i senere tid laant fra lapperne mere kultiverede nabofolk”, fortsatte utover 1900-tallet, og i Sverige fikk K. Nielsen kritikk for sin tolkning av museumslektor ved det Nordiska museet Ernst Klein (1926). Utgangspunktet for argumentasjonen til Klein (1926:203) var at samene kom vandrende østfra og sent inn til Norden, og siden buesperreteknikken (bealljekonstruksjonen) ikke brukes av andre folkegrupper i øst kunne heller ikke samene ha tatt denne konstruksjonen med seg vestover. Klein anså videre at buesperrekonstruksjonen var både for innviklet og for lite avansert til at samene noensinne kunne hatt evne til å utvikle den. Derfor var buesperrekonstruksjonen av nordisk opprinnelse, og senere hadde samene degenerert denne byggeskikken og videreført den i en simpel teltform:

”att torvhuset med sparrtak och inre stolpekonstruktion i sin fattiga och förkrympta former reducerats till torvkåtan i en enlighet med den serie av former (...) i vilken Frostvikskåtan och Leems gamle äro några av de sista och mest tillbakabildade, tålkåtan den allra sista, för nomadis- mens behov ytterligare förenklade stadiet” blant annet ved å bruke simple naturlig formede og ”forkrøplede” bjørketrær (1926:205).

Denne type diskusjon var i tiden før andre verdenskrig vanlig, og både de skrevne og de museale fremstillingene av samisk kultur ble nærmest løsrevet fra det system av tid, noe som ellers strukturerer de historiske verkene og de historiske fremstillingene (Olsen 1986). K. Nielsen var en av få forskere som i sin samtid prøvde å knytte boligen til en samisk fortid og han beskriver dette slik:

“Den ældre literatur om lapperne nøier sig for dette punkts vedkommende med at give beskrivelser uden dertil at knytte refleksioner over denne eiendommelige boligtypes oprindelse” (1945:38).

Arkeolog og professor i etnografi Gutorm Gjessing³⁵ (1947) var den siste forskeren som i årene etter krigen sammenfattet diskusjonen om den samiske boligens opprinnelse og tilhørighet til samene. Gjessing så bort fra Kleins nedlatende holding til samisk byggeskikk og samisk historie. Gjessing (1947:51) var for øvrig enig i Kleins teorier om at teltet hadde sitt utspring fra torvgammen, men der stoppet likheten. Gjessing argumenterer for at torvgammen stammet fra en eldre prototype, et gammelignende torvhus hvor husskjelettet var konstruert av hvelvede hvalbein. Disse hvalbeinene skulle også utgjøre den opprinnelige formen som senere skulle bli kopiert på treverket og ligner dagens buesperrer (beallje). Gjessing anså derfor at

³⁵ Gutorm Gjessing (f. 1906 - d. 1979), professor dr. philos i etnografi og styrer for Etnografisk museum ved Universitetet i Oslo.

den samiske torvgammen hadde sin opprinnelse fra kystens områder som kunne spores tilbake til eldre steinalder, og som empirisk grunnlag brukte Gjessing arkeologiske funn fra Træna i Nordland (op.sit). Det å sammenligne bruken av krumme hvalbein til bolig i steinalderen med den senere bruken av buede sperrer til torvhuset eller til teltet, ble aldri senere fulgt opp av andre arkeologer i Norge.

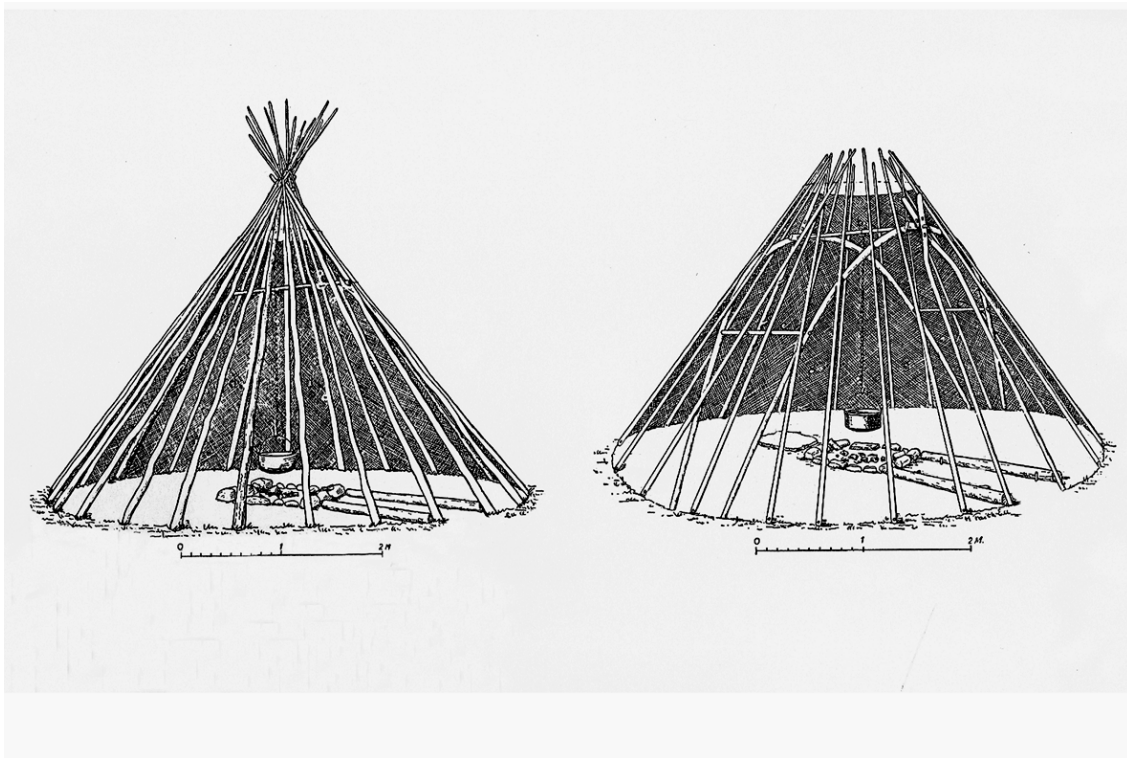
Den første oppdaterte sammenstillingen av samisk historie, kultur, språk og demografi etter andre verdenskrig ble gitt ut av etnografene Ernst Manker og Ørnulv Vorren³⁶ først i 1957. Boken ”*Samekulturen*” skulle bli den eneste allmenne kulturhistoriske kilden til samene og samisk kultur på Nordkalotten. Senere, i 1969, kom det en ny kulturhistorisk sammenstilling som også inneholdt en oppdatering av de nordiske landenes politikk ovenfor samene, i boken ”*Samerna*” skrevet av Israel Ruong (1982 [1969]). Disse publikasjonene var lenge de eneste tilgjengelige kildene når det gjelder samiske boliger. Her får man et lite innblikk i boligens regionale variasjoner, mens debatten om opprinnelse og identitet, slik den fortonte seg før siste krig, er nå forlatt. De ulike boligtypene blir også diskutert innenfor miljø og økonomi og det skilles mellom boliger knyttet til ulike typer reindrift; om det er skogssamisk- eller fjellsamisk. Også sjøsamenes boliger på kysten blir beskrevet ut fra et historisk perspektiv. Når det gjelder beskrivelsene av *lávvu* og *bealljegoahti* bærer dette preg av at boligtradisjonene ennå var i bruk blant annet hos reindriftssamene. Detaljene i beskrivelsene er også basert på egne observasjoner supplert med beskrivelsene som ble foretatt av misjonærene på 1700-tallet. Konklusjonene er, slik Vorren skriver:

I Knut Leems bok ”Beskrivelse over finnmarkens lapper” som kom ut i 1767, finner en nøyaktig beskrivelse av flyttsamenes husformer i eldre tid. Denne beskrivelsen avviker ikke særlig fra den en kan gi av de forhold som enda eksisterte blant våre samer for få år tilbake (1966:39).

Ennå i dag blir arbeidene av Ruong, Vorren og Manker brukt som primær kilde til de ulike samiske boligens konstruksjon og variasjon, slik de fortonte seg etter siste krig. Særlig blir illustrasjonene av teltskjelettet og de ulike gamle- og telt konstruksjonsdetaljer brukt i nær sagt alle typer publikasjoner der samiske boliger er omtalt og beskrevet frem til i dag. Illustrasjonen blir også brukt som analogi til å illustrere mulige løsninger på steinalderens boliger. Tegningene til Manker publikasjoner ble i sin tid tegnet av ulike kunstnere, og den meste kjente boligillustrasjonen brukt i dag ble tegnet av fotografen og kunstneren fra statens

³⁶ Ørnulv Vorren (f.1916 – d. 2007) professor ved samisk etnografisk avdeling ved Tromsø Museum

historiska museum; Harald Faith - Ell. Tegningen ble første gang publisert i 1944 (Manker 1944: 121, Figur 12).

Figur 12. Lavvu og bealljegoahti. Tegning Harald Faith-Ell

I den grad den samiske boligen blir trukket inn i en arkeologisk refleksjon over type bruk og byggekikk, blir den som sagt brukt som analogi i tolkningen av steinalderens boliger. Den samiske boligen blir i likhet med andre urfolks boliger i de sirkumpolare områdene sammenlignet og diskutert opp mot steinalderens tufter. Med et slik utgangspunkt ønsker man å oppnå en forståelse om fortidens boligkonstruksjon, levetid, sosiale funksjon og utseende. Likevel er det et arkeologisk paradoks at den samiske boligen blir brukt som et bilde på fortiden men da avkledt identitet og kulturell tilhørighet. Boligen blir ikke sett på som en selvstendig kulturell enhet som har utviklet og tilpasset seg over tid.

4.5 Boligen

Goahti er betegnelsen på den samiske boligen som inkluderer ulike telt og gammekonstruksjoner som for eksempel buestangteltet, buesperregammen og lávvu. Alle boligtypene kjennetegnes ved at de er fleksible, noe som betyr at de kan bygges og settes opp med materiale fra stedet for

eksempel med lokalt trevirke, never, torv og stein. Boligene er lett anvendelige og fleksible, og kan tilpasses ulikt klima, ulike områder og ulike naturmiljøer både i høgfjellet og i lavlandet. Boligene har en konstruksjon som tåler hardt vær og de går ofte i ett med omgivelsene. Det finnes variasjoner i konstruksjonsdetaljer blant de ulike mobile teltypene og de mer stasjonære torvgammene, men det er også konstruksjonsdetaljer og løsninger som er felles, særlig i de eldre boligtypene. Dette gjelder særlig teltenes koniske eller pyramideaktige form, hvor alle har en røykåpning i toppen (sm. reahpen), og under røyåpningen finner vi alltid et árran sentralt plassert på gulvet.

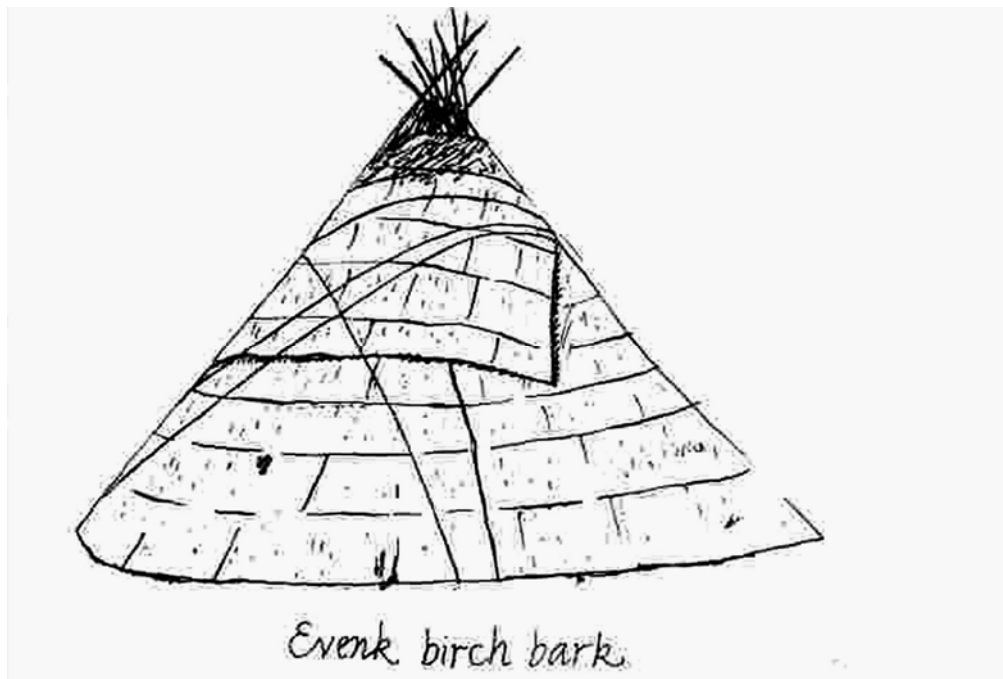
På samisk kan bealljegoahti brukes som betegnelse både om gammer og telt, men bealljegoahti karakteriseres av at det er buesperrer eller krokvokst bjørk som er brukt i bærekonstruksjonen. Gammer kan også betegnes som darfegoahti, noe som på norsk betyr torvgamme, og denne er en boligtype som var mye brukt på kysten. En annen variant på boligbetegnelse er loavvdagoahti, som betyr bolig med teltduk. Lávvu forstås kun som et telt, og da med rette lávvustenger i bærekonstruksjonen. Dette er boligtype som er mye brukt som sommertelt eller gjetertelt, og i dag er den satt i kommersiell produksjon som turtelt med nye og moderne materialer. Grovt sett blir de fleste teltvariantene ut fra sin lette konstruksjon knyttet til et mobilt og fleksibelt flyttemønster, der man både tok med teltduken og buesperrere til de forskjellige boplassene. Den torvtekte gammen derimot har en mer solid konstruksjon og er varmeisolerende, og den defineres som mer stasjonær og bebodd over en lengre periode. Gammen var også en bolig man kom tilbake til flere ganger.

4.5.1 Likheter til de sirkumpolare mobile boligene

Den eldre samiske boligformen har likheter med hvordan andre urfolk i de sirkumpolare områdene har organisert sine hjem på og det er mange fellesnevner og likheter mellom teltypene. En fellesnevner er den koniske og runde formen på boligen og en annen er bruken av for eksempel tre, torv, stein, skinn, ull og never som byggematerialer i boligene. I tillegg er alle boligene fleksible ved at de kan tilpasses ulike miljø, noe som også avspeiler et mobilt levesett enten økonomien er basert på tamreindrift eller jakt og fangst av ulike landdyr og sjøpattedyr. Det er dokumentert mange ulike typer av runde og ovale boliger med en fleksibel byggeskikk som inntil nylig har vært i bruk og ennå på flere steder er i bruk rundt om i de sirkumpolare områdene; blant annet tipiene og de runde teltene på den nordamerikanske taigaen, inuittiske vinter og sommerboliger i Alaska, langs Labradorkysten til flere typer vinter og sommerboliger brukt på Grønland. Også på steppene i Mongolia og på tundraen og i taigaen i Sibir finner vi de mobile, fleksible og runde boligene. For

eksempel brukes ennå yurten (ger) som bolig blant annet i det østlige Sibir, og dette er et rundt telt med lett reisverk av tre dekt med en duk av ull og filt. I dag er det vanlig med elektrisitet og vedovn i yurten men tidligere var det vanlig å ha et åpent ildsted sentralt plassert under røykåpningen (Faegre 1979:79-92).

Hvis vi ser nærmere på områder i det nordøstlige Sibir hvor blant annet forskjellige grupper av tamreindrivere holder til, har disse tidligere brukt de runde og fleksible mobile boligene som ligner på det samiske teltet. Totalt sett er det 16 urfolksgrupper både i det nordvestlige og i det nordøstlige Sibir som driver med tamreindrift, og det finnes også mindre separate grupper som er engasjert i tamreindriften. Hovedgruppene, som i de siste hundre årene har drevet med tamrein er; chukchiene, dolgans, khants, koriakere, evens og evenkerne (Jernsletten og Klokov 2002:24-25). Dette er urfolksgrupper som tradisjonelt har drevet med tamreindrift både på tundraen og i taigaen, noe som i den senere tid er dokumentert både økonomisk og kulturelt (Jernsletten og Klokov 2002). Mange Evenkere, som både driver med villreinjakt og har tamrein som melke- og transportdyr, holder til ved den trerike taigaen. Tidligere brukte taiga Evenkerne lavvulignende sommertelt der duken var sydd sammen av store neverflak (Figur 13). De eldre vinterteltene som både ble brukt på tundraen og i taigaen var dekket med skinn. Skinn som duk til teltene var også det mest vanlige materiale brukt av alle de ulike reindriftsgruppene i Sibir (Faegre 1979:109-110). Nyere studier viser at orochi evenkerne ved Bajkalsjøen over tid har tilpasset de eldre runde boligformene til moderne materialer som lerret og plast, og de har også tatt i bruk rektangulære lerretstelt arvet fra det russiske forsvaret, samtidig som de fortsatt holder tamrein og driver med tradisjonell jakt og fangst (Anderson 2006:4).

Figur 13. Skisse av sommertelt med bark som duk (Faegre 1979).

I de nordvestligste tundraområdene i Sibir inkludert Kolahalvøya, dominerer de koniske formene på boligene som brukes av de ulike reindriftsgruppene. Felles for alle disse mobile boligformene er at de har et sentralt plasserte ildsted rett under røykåpningen, likt de samiske teltene i Norden. Disse teltene har vært og er en vanlig boligform blant annet hos nenetserne og komiene samt samene som er den minste urfolksgruppen på Kolahalvøya (Jernsletten og Klovov 2002). Det koniske teltet (mya) til de nenetsiske reindriftsnomadene har et rammeverk på opp til 30 til 50 rette teltstenger som alltid blir tatt med på flyttingene mellom de ulike boplassene på tundraen. Duken på vinterteltene består som regel av tre lag, de første to lagene er som regel reinskinn, klipt og sydd sammen til store tepper. Skinnene blir lagt over rammeverket på boligen slik at pelssiden både vender inn i teltet og ut, og det ytterste laget består som regel av en lerretsduk. Et meget effektivt vern mot ekstrem kulde. Duken til sommerteltet var tidligere laget av kokt bjørkebark som var sydd sammen til større flak (Levin og Potapov 1964:554). Den særegne materialbruken og innredningen i boligen med et sentralt ildsted, den sosiale organiseringen for personer har representert det materielle og det faste holdepunktet i tilværelsen og kan sies å være et fenomen utbredt blant de nomadiske folkene. I dag er boligene tilpasset dagens økonomiske og statlige forhold noe som eksemplifiseres med for eksempel komifolket, at deres tradisjonelle runde telt med skinnduk (tsjum) ble byttet ut mot moderne rektangulære hustelt med ovn, en endring som skjedde på 1960-tallet (Tverfjell 2001:25).

4.5.2 Gammekonstruksjoner

Den tradisjonelle samiske boligen som er av en mer stasjonær type var gammen, og det skilles mellom ulike konstruksjoner som stavgamme og buesperregamme. Forskjellen mellom disse to typene går på hvordan grunnjellettet er satt opp (Vorren og Manker 1958:77). I tillegg har man på nordsamisk også brukt definisjonen darfegoahti (som bare omtaler en del av konstruksjonen: torv). Felles for begge disse gammetyperne er at de knyttes både til innlands- og kystsamiske grupper, både bofaste og de som flyttet mellom flere boplasser i løpet av året. Gammen er tradisjonelt bygd opp av materialer som det finnes rikelig av i nordområdene: bjørk, vier, never, torv og stein og Vorren og Manker (op.sit) beskriver gammenes fortreffelighet på en slik måte: *"når en sjøsamer som skikken var, skulle bygge seg et hus, kostet huset han faktisk ikke stort mer enn hans eget arbeid i en forholdsvis kort tid"*. Gammene var tilpasset naturmiljøer både på innlandet og langs kysten noe som trolig avspeiler seg i størrelse og lokalt trevirke på materialvalg. Derfor kan en gå ut fra at gammene har hatt regionale særpreget og forskjeller.

Darfegoahti - torvgammen med enten buesperrer eller staver som konstruksjon har vært omtalt som sjøsamenes vanligste boligtype, og boligen har vært brukt langs kysten og i fjordene fra Trøndelag og nordover til de østlige deler av Kolahalvøya (Vorren og Manker 1958). Torvgammene som bolig er i den senere tid arkeologiske undersøkt og man har fått et sammenlignbart kildemateriale fra områdene: Varanger i Øst Finnmark, Kvænangen og Karlsøy kommuner i Nord Troms og Ofotenområdet i Sør Troms (Søpstad 1980, Odner 1992, Grydeland 2001, Andersen 2002, K. Schanche 2005). Den kystsamiske gammen har hatt store variasjonsmuligheter alt etter bruk og praksis, og for eksempel på de markasamiske gårdene i Ofoten i Sør Troms på 1800-tallet er det dokumentert mange ulike bygningselementer på gårdene i tillegg til torvgammene. I følge Andersen (2002:208) kunne man i tillegg til bolig og fjørsgamme ha stabbur, høylåve, sjå samt ildhus og smie. De store rektangulære fellesgammene har ofte vært delt inn i flere rom, i motsetning til de runde som har ett rom. Dette ble trolig gjort da husdyrhold ble mer vanlig, og etter hvert bygde man gammefjøs, enten som frittstående gammer eller som en integrert del av boliggammen. På sommerboplassene i Devddesvuopmi etter århundreskiftet var det vanlig å bygge frittstående små geitgammer, og flere av disse er registrert i forbindelse med dette prosjektet (Sommerseth 2001b, 2004). Også beskrivelser fra begynnelsen av 1900-tallet fra Lyngen viser at egne geitgammer var i bruk (O. Elgström 1922a).

Hvis vi først ser på stavgammens konstruksjon, har den et tilnærmet firkantig gulvplan med fire hjørnestolper. Stavene eller hjørnestolpene var vanligvis satt opp på en grunnmur av stein, noe

som gjorde disse gammene større i grunnplanet enn buesperregammen (Andersen 2002, K. Schanche 2005). I følge Vorren og Manker (1958:78) kommer det rektangulære grunnriset i hovedsak av at det mellom toppen av stolpene legges, både langs langvegger og kortvegger, raftesåser. Disse støttes av stående stokker plassert med passende mellomrom. Opp mot raftene stilles det så tett med kløvde trestokker. Taket bæres av fire sperrestokker som legges fra novene og inn i sentrum av bygget, og sperrene føres videre til en kortere eller lengre mønsås alt etter byggets lengde. Til slutt dekkes hus og takkonstruksjonen med torv.

Stavgammen ble tidligere regnet som en yngre byggeskikk som ble vanlig på 1800-tallet, og eldre forskere, blant annet Kolsrud (i Grydeland 2001:16), skriver at stavgammen også ble kalt for ”normannsgammer”. Stavgammene var kvadratiske i formen og man antok at denne typen avløste den eldre typen (buesperregammen) som kan ha vært spesifikk samisk før stavkonstruksjonene overtok. Nyere forskning har slått fast at den runde boligformen av buesperregamme type er eldre og går lengre tilbake i tid enn de større rektangulære gammetypene (Andersen 2002: 212, Grydeland 2001:16, Myrvoll 2005:34, Sjøpstad 1980:18, Vorren og Manker 1958). Langs kysten var gammer (og telt) med rund gulvflate rådende byggeskikk blant samene gjennom hele jernalderen (Myrvoll 2005:34). I vikingtid og tidlig middelalder synes også den runde boligtypen å være dominerende på innlandet slik stallotuftene og rekkeorganiserte boplasser antyder (Mulk 1994, Storli 1994, Sommerseth 2007). Det finnes imidlertid spor etter rektangulære gammetufter av stavtype som har blitt brukt allerede i senmiddelalderen noe som sannsynliggjør en sammenheng med introduksjonen av småfe (Andersen 2002, Hansen og Olsen 2004). Dette gir rom for at de regionale variasjonene er større og mer tvetydige enn det som man tidligere har tatt høyde for ved en klassifisering av de runde som en eldre type og som avløses av de rektangulære gammene.

De rektangulære stavgammene blir også kalt for fellesgammer noe som avspeiler boligens funksjon som bolig for både mennesker og dyr. I skriftlige kilder fra 1700-tallet beskriver misjonæren Leem at boligen hadde egne binger inne i gammen hvor feet oppholdt seg. I disse gammene holdt husdyrene til på den ene siden av rommet mens folket bodde på den andre siden. I følge Andersen (2002:213) viser kildekrifter fra Finnmark at antallet husdyr i tiden før 1700-tallet var så stort, at en utvidelse av gammen allerede på dette tidsrommet må ha vært vanlig. Boligen ble derfor delt inn i flere rom, for eksempel en boligdel og en fjøsdel, med en gang i midten. I de yngste gammene som blant annet ble brukt i Troms på slutten av 1800-tallet, var det vanlig med tregulv, tidligere brukte man ris eller einer på jordgulvet og riset ble skiftet hver uke (Andersen

2002:212). Tradisjonen med fellesgamme som bolig for dyr og mennesker gikk for de meste ut av bruk på slutten av 1800-tallet og etter hvert bygde man separate gammefjøs etter stavkonstruksjonsprinsippet (Vorren 1966). Etter århundreskiftet gikk de ulike gammetypene mer eller mindre ut av bruk langs kysten, og ble erstattet med tømmerhus som hadde torv- eller skifertak. I en muntlig beretning fra Nord-Troms og Olmmáivággi (Manndalen) fra 1890-tallet skriver Peder Arild Mikalsen at:

”gammer brukes fremdeles, især fjøsgammer; lapper som sitter i små kår og ikke ser seg i stand å skaffe gamle for familien, bor fremdeles i samme gamle som krøtterne. Dog er det nå sjeldnere å treffe sådanne familier, mens man i gamle dager, det vil si 30 eller 40 år tilbake, utelukkende bodde sammen med krøtterne så vel her i Lyngen som mange steder opp i Finnmarken (...) Det må bemerkes, at her i Lyngen brukes runde gammer overalt, mens man oppe i Finnmarken bruker runde gammer for krøtterne og firkantede eller avlang gamle for familien” (Thomassen [1896-98]1999: 14-15).

Likevel var stavgammen i bruk i enkelte sjøsamiske områder frem til andre verdenskrig (Falkenberg 1941). Buesperregammen eller bealljegoahti er en gammetype som er godt kjent i Nord-Sverige og i Nord-Norge. Boligen har et tilnærmet rundt til ovalt gulvplan og får en kuppellignende form. Det indre skjelletet består av to sett av naturlig krokvokste/buede trestammer som står på bakken (sperrer). Innerst i buesperregammen er det en åpen trekonstruksjon, der enkeltdelene er tappet, naglet med trenagler eller som også dokumentert i de yngste gammene, spikret sammen. Mot bærekonstruksjonen blir det reist slanke stokker av bjørk, selje eller bord som står tett. Ut på dette igjen består isolasjonen av never og bjørkeris dekket av torv eller jordmasser ytterst. Torvdekket kan også støttes av ved at en legger stein inn i torva eller under den ved behov. Helst ble alle typer gammer bygd på forhøyninger i terrenget, på steder der det tidlig ble snøfritt og dermed telefritt på våren, samt i slake hellinger for drenering (Vorren 1966, Manker 1947). Det ble lagt vekt på at boplassene var tørre samtidig som det sikret at røyken fra ildstedet trakk opp og ut av gammen (Andersen 2002:207). Noen gammer har kun vært i bruk om sommeren, som dokumentert i Indre Troms, andre bare om vinteren, som dokumentert i Varanger, mens andre har vært helårsgammer. Den lette konstruksjonen og materialene som ble brukt, ga gammen en brukstid på ca. 30 år, før konstruksjonsdeler måtte skiftes ut. I sommergammene var det vanligst å bruke et tynnere torvlag utenpå reisverket til isolasjon, noe som muligens burde påvises arkeologisk ved at små torvvoller avspeiler sommerboligene. På vinter- og helårsgammer ble gjerne torven stablet oppå hverandre inn mot reisverket, slik at det ble en tykkere og bedre isolert vegg (Birkely 1991).

I de skogssamiske områdene i Sverige og blant østsamene finner man gammetyper med tømmerkonstruksjoner (Hedman 2004:202, Tanner 1929:241). Gulvplanet kunne være åttekantet eller rektangulært. Disse hadde normalt et árran sentralt plassert i midten eller et hjørneildsted. Den nederste delen i denne typen som omtales som ”skålkåtan (sv.)” besto av flere omfar med tømmer og veggene hadde en karakteristisk pyramideaktig form som er et typisk særpreg for de skogssamiske tregammene (Hedman 2004:202-204). De laftede tømmerhusene med oppmurte hjørneovner har vært den dominerende boligtypen hos østsamene i de siste århundrene, og denne boligtypen erstattet torvgammene som må ha vært av samme type som de vi kjenner fra de øvrige kystsamiske områdene i vest. De laftede tømmerhusene som beskrives som ”små firkantete tømmerhus, normalt 3 x 3 meter, med tregulv” er dokumentert på slutten av 1600-tallet av den svenske misjonæren Gabriel Tuderus som besøkte Pasvikområdet. Nyere forskning antyder at en overgang fra torvgammer til laftede tømmerhus på vinterboplassene til østsamene finner sted en gang mellom 1650 og 1700 (Tanner 1929, B. Olsen unpubl.rapport).

Etter hvert som ny teknologi gjorde seg gjeldende etter århundreskiftet ble det mulig å bygge gammer uavhengig av naturformede bærekonstruksjoner, og det åpne ildstedet sentralt i gammen ble erstattet med vanlig ovn med pipe plassert inn til en vegg eller hjørne av rommet (Vorren 1966, Schanche 2005). Også nye typer materialer til bygging ble tatt i bruk, som glassvinduer, papp til isolasjon og innvendig panel til veggene (Vorren 1966). I Devddesvuopmi er det dokumentert tre gammer med ulike bygningsteknikker som viser konstruksjonsløsninger av buesperrer, torv og never samt bruk av papp og bord til reisverk. Knutsengammen, bygd på slutten av 1930-tallet fremstår med bealljekonstruksjon og den har barkede stokker lagt opp langs sidene med røykåpning i toppen og árran i midten (Figur 14). Hovedkonstruksjonene av bjørk står også på en ring av steiner for å hindre råte nedenfra. Denne gammen ble rekonstruert i 1993 i forbindelse med et kulturlandskapsprosjekt av Målselv kommune. De to andre gammene, Stefanusgammen og Blindgammen, begge bygd på slutten av 1930-tallet, viser ulike hybride konstruksjonsformer og bruk av moderne materialer. Utformingen av Stefanusgammen ligner på formen som Yurten har, og det er brukt bjørkestokker, never og torv i konstruksjonen. Blindgammen derimot er ikke dekket av torv, men den har hatt et reisverk med liggende bordkledning som har vært dekket med papp (rapport Devddesvuopmi 1993,1996, Målselv kommune).

Figur 14. Knutsengammen i Devddesvuopmi bygd på 1930-tallet (foto: Ingrid Sommerseth).

I terrenget fremtrer den ytre markeringen på en gammetuft som en oval struktur, enten markert med voll eller som en forhøyning i terrenget (Søpstad 1980:6). Ofte kan man se den opprinnelige gulvflaten avgrenset av veggvollen. Gulvflaten derimot er enten oval eller rektangulær, og den kan ha en forsenkning i varierende grad. Ut fra observasjoner i Helgøyprosjektet (Søpstad 1980) var gammetuftene nokså utydelige og vanskelige å observere ved overflateregistrering, men som et fellestrekk lå de aller fleste i svakt hellende terreng. Størrelsene på tuftene varierte fra en diameter på 8,5 m som tilsvarer et flatemål på 38m², til de minste tuftene som hadde en diameter på rundt 4 meter som tilsvarer et flatemål på 5m². Alle tuftene registrert i Helgøyprosjektet hadde svake voller som ikke var mer enn 20 cm høy. I mitt eget prosjekt i Mauken og Blåtind ble det registrert flere gammetufter, blant annet to på Hillbertsætra (Sommerseth 1999/2000:52, 2001b). Det ene er en rektangulær fellesgamme (6,5 x 4 meter), og det andre en rund gamme (ca 7 meter i diameter) trolig av bealljegoahti type. Ingen av gammene er arkeologisk undersøkt. Begge tuftene hadde svakt markerte, lave voller og begge lå i svakt hellende terreng, lik beskrivelsene av gammetuftene i Helgøyprosjektet.

Det finnes få sammenstillinger av likheter og ulikheter mellom de ulike gammetyper knyttet til sjøsamisk bosetning og gammetyper knyttet til markasamisk, elvesamisk eller reindriftsrelatert samisk bruk og bosetning ved kysten og i innlandet. Utover ”nordmannsgammene” er det i den

senere tid også blitt registrert andre varianter av torvgammer fra de innflyttede norske dølene og kvenene til Indre Troms. Disse bygde gjerne torvgammer som første generasjon hus og fjøs i den tidlige koloniseringsfasen. Derfor blir det i vurderingene av ulike gammetyper viktig å ta hensyn til at de ulike boligtypene kan avspeile etniske skillelinjer og intern variasjon. I tillegg må en ta høyde for at boligene er nøye tilpasset regional og lokal topografi, klima, økonomi og familiestrukturer gjennom tid. Et annet moment man må ta høyde for er at den samiske terminologien som gjelder praktisk bruk av boligen og terminologi som går på byggekonsruksjoner avspeiler de ulike samiske dialektene og språkområdene og følgelig regionale variasjoner knyttet lokal kultur og økonomi. Et siste moment er at de svenske og norske oversettelsene av de ulike boligtypene i kildene ikke fanger opp de finmaskede språkvariasjonene rundt de ulike byggeskikkene fra et samisk område til et annet.

4.5.3 Teltkonstruksjoner

Det skilles hovedsakelig mellom to teltpyper eller teltkonstruksjoner: lávvu og bealljegoahti, og begge teltpypene ansees som mobile boliger. Dette begrunnes i at boligene er fleksible ved at de kan reises opp i ulike typer terreng, de er lette å sette opp og tas ned, og de er enkle å ta med på flytting fra en boplass til en annen. Begge teltpypene er ovale til runde i gulvplanet, og de har alltid et ildsted sentralt plassert i midten av boligen. Teltpypene er i Skandinavia brukt innenfor den historisk kjente reindriften, og árran som er det synlig sporet etter teltet er registrert langs trekkveiene for både villrein og tamrein. De dateres fra jernalderen og frem til i dag (Andersen 2002, Sommerseth 2005).

Lávvu

I Sverige blir lávvu for det meste kalt for tsággegoahti (klykstångskåta) og denne typen ansees som den mest opprinnelig formen for teltkonstruksjon, som også har store likheter med andre urfolks teltkonstruksjoner både på det nord-amerikanske kontinentet og i de sirkumpolare områder (Faegre 1979, Manker 1947:143, Odgaard 2006, Ruong 1982:108). Den bærende grunnstammen i lávvuen består av tre rette stenger eller støtter (goathetságge); disse tre stengene blir koblet sammen på toppen for å gjøre teltskjelettet stabilt. På toppen av en eller flere av de tre stengene finnes det som regel en kløft som gjør det lettere å koble stengene til hverandre. Deretter blir resten av stengene (lávvuriggi) reist med ca en halv meter fra hverandre i en sirkel, noe som former et rundt gulvplan, med mellom 15 til 20 stenger som alle kan være fra fire til fem meter lange, og som regel har bark på (Haglund 1934). Stengene surses til slutt sammen på toppen med tau eller vidjer.

Røykåpningens kant ligger ca 2,5 meter over bakken og teltets gulvplan er ca 4- 4,5 meter i diameter (Vorren 1966, Manker 1947).

Lávvu er det teltet som ble ansett for å være mest vanlig å anlegge i skogen eller i orda (tregrensen), i områder med tilgang på trevirke. Derfor ble teltskjelettet som regel ikke tatt med videre på flytting, men ble gjerne lagt igjen. Dette var en praksis som vi kunne observere i Devddesvuopmi, der vi registrerte flere lávvuriggi som ennå sto oppreist og flere andre som var falt på bakken, men som trolig var i bruk til like etter siste krig (Sommerseth 2005, Figur 15).

Figur 15. Boplass fra tiden mellom 1920- 1950 i Devddesvuopmi langs Devddesvuomejohka (foto: Ingrid Sommerseth).

Lávvukonstruksjonen trengte som regel ikke feste eller forankring til bakken, fordi konstruksjonen og dimensjoneringa gjorde den stabil selv i sterke vindkast og hardt vær (Haglund 1934). Likevel hendte det at man måtte forsterke lávvuen i dårlig vær. Reindriftssamen Johan Turi fortalt følgende om en opplevelse under en tidlig vårflytting på høyfjellet:

”...og naar det er uvej, er det heller ikke behagelig; når vinden ersaa haard, at koten kun blir staaende, naar man tøjrer den allesteder, og trekker slædene hen rundt om koten for å tyngte teltdugen ned, saa blæsten ikke skal rive den af (...) men sneen kan jo komme ind i koten, selv om den ogsaa bliver staaende opprejst. Om morgenen kan alt inde i koten være dekket af sne” (1910:148).

I nyere tid har man både i lávvu og i bealljehohti brukt lette stoffer som duk til teltskjelettet om sommeren. Teltduken kunne gjerne være av bomullslerret (seildukslerret) eller vadmelsduk, og det var også vanlig å bruke restmateriale av ulikt tøy sydd sammen til en hel sommerduk (Thomassen [1896-98]1999: 14, Elgström 1922a:181). Når skinn og never gikk ut av bruk som teltduk er usikkert, men disse materialene er nevnt i de skriftlige kildene, i blant annet Historia Norveigae fra 1150-tallet og fra Olaus Magnus på 1500-tallet (kap.4.6). Trolig har teltdukene på Nordkalotten hatt en store likheter med teltdukene laget av skinn og never, brukt av de ulike reindriftsgruppene på tundraen og i taigane i de vestlige og østlige områder i Sibir. Like inntil andre verdenskrig brukte mange reindriftssamiske grupper på Nordkalotten å isolere teltene med vevde ullgrener (rátnu), som er fleksible i bruk og vannavstøtende. Grener i alle størrelser var hovedsakelig produsert av sjøsamene ved kysten og av østsamene, og de ble vevd på en oppstadvev, en gammel vevemetode kjent fra jernalderen i Norden. Til teltduken var det vanlig å bruke minst fire store grener sydd sammen, dette gjorde duken stor nok til å dekke hele teltskjelettet. Sammenkoblingen av grener økte dimensjoneringen og isolerte vinterteltene på en effektiv måte i det ofte kalde og tørre innlandsklimaet. Grenene hadde også flere funksjoner i tillegg som teltduk. Som ny ble ullgrenene brukt til sengeklær og til å sitte på inne i boligen; grenene ble lagt på oppå reinskinnene og duorgáid - kjerreri for å bedre isolasjonen fra bakken. Ved flytting i den kalde årstiden fungerte grenene som isolerende kjøretepper i pulkene (Olmmaivakki Duodjesearvi / www.mannalden-husflidslag.no).

Bealljehohti

Bealljehohti blir kalt for øretelt på norsk og bågstångskåta på svensk, og denne teltypen har i følge Manker (1947), Vorren (1966) og Ruong (1982) en særegen konstruksjon sammenlignet med andre beslektede sirkumpolare boligtyper. Forskerne fremhever også at buestangkonstruksjonen er den teknisk mest unike av alle typer teltkonstruksjoner i de sirkumpolare strøk. Teltypen bealljehohti har sitt navn etter fire krumme stenger som på samisk blir kalt bealljá (no. øre), disse buestengene har på den tykkeste enden øverst flere hull som regulerer høyden på teltet alt etter årstid og vær. Buestengene blir så parvis koblet sammen øverst i røykåsen med først ett vannrett tverrtre (suovvamuorra), og videre med tverrstokkene (doarsmuorra) lenger ned på hver side av veggen. Effekten av buesperrene og tverrtreene er at veggen på teltet blir spent utover, noe som gjør teltet mer romslig i motsetning til lávvuens skrånende vegger. Regn- og smeltevann renner heller ikke ned langs teltstengene, slik det ofte kan skje i en lávvu. Konstruksjonen blir så forsterket av støttende stenger (tságge) i inngangspartiet (uksatságge) og tvers over på bakveggen (boáššutságge); disse stengene er som oftest av naturlig gaffelformede trær, men de kan ha ulike

regionale variasjoner på form. Vanligvis behøvde man heller ikke mer enn en effektiv halvtime å sette opp teltet eller å ta det ned (Elgström 1922a, Manker 1947, Vorren 1966, Ruong 1982).

Buesperrene er et naturlig bøyd trevirke, og ble ofte tatt i fra skråninger der trær har bøyd seg om vinteren etter tunge snefall eller etter snøras. Slike buesperrer var vanligst å finne ved kysten som er kjent for sitt vekslende klima om vinteren. I motsetning til teltstengene til låvvuen har bealljene vært svært verdifulle, trolig ut fra tilgang og sin naturlige beskaffenhet, slik at det derfor var vanlig å ta med seg buesperrene på flyttingen fra en boplass til en annen. Rundt bealljekonstruksjonen settes det opp mellom 12 og 18 avbarkede tynne teltstenger (goahthemuorra) alltid med rotenden vendt ned; disse stengene kan være mellom 4-6 meter lange. Bealljekonstruksjonen gjør at gulvplanet blir mer oval enn tilfellet i låvvuen, men begge teltypene har mer eller mindre et likt gulvareal med en variasjon fra 3 til 4,5 meter i diameter (Elgström 1922a:174, Manker 1947:149).

Utenpå bealljekonstruksjonen legges teltdukene, som er delt i to flak, og disse knyttes sammen på bestemte steder på teltskjelettet med tau. Der flakene møtes på bakveggen blir de festet til hverandre med hornspiler, og på motsatt side ved dørpartiet møtes teltduken og danner en trekantet døråpning. Teltduken blir som regel aldri lagt tett ned på bakken i godt vær, og duken dekker heller ikke toppen på teltet. Dette for at man lettere kan regulere røykåpningen etter vindretning og for å få best mulig trekk for ilden og ly for været. Langs veggene innenfor teltduken eller veggen i boligen kunne det være stablet skinnsekker og skinnfeller, blant annet for å regulere trekken under teltduken. I mye vind kunne teltet bli bardunert, eller man kunne legge stein eller bruke pulkene som tyngde rundt duken. Dette har trolig vært en vanligere praksis på bealljekonstruksjonen, siden den ser ut til å ha vært mindre stabil enn låvvuene (Ruong 1982:108). Også trestigen (ráidalas) ble brukt som vekt på teltduken, i tillegg til at denne var viktig å ha når man skulle sette opp teltet og ta det ned.

Døra består av et helt stykke lerret eller ullstykke, som på innsiden av døra er påsatt 5- 6 spiler av tre på tvers. Døra har samme form som døråpningen, bare litt større og lengre, og denne ble festet i toppen av teltstengene slik at den hang utenpå døråpningen. Ved mye nedbør brukte man deler av dørstykket også som regnhatt, festet eller regulert over røykåpningen. Det var også naturlig å feste et rektangulært trestykke (sielmma) nederst i døråpningen for å hindre trekk og snø fra å komme inn i teltet (op.sit). I de etnografiske kildene fra Karesuando (Elgström 1922a:177) kommer det frem at døråpningene for begge teltyper som oftest vendte mot øst: *"Sola ska skine paa döra, när ho stätt opp og styggeveir komme fra vest"*, og Elgström skriver videre at det var vanlig å beskytte

inngangen, som var teltets svakeste punkt, mot nord- og nordvestlige vinder. I en tidlig skriftlig kilde fra 1600-tallet av Niurenus³⁷ beskrives det at det i teltet er to dører: *"den ena åt söder, avsedd för allas gemensamma bruk, den andra åt norr"*(Schefferus 1956 [1673]:228).

Disse opplysningene kan være nyttige å ha i minne ved registrering av árran, slik at en lettere kan antyde hvor inngangen kan ha vært i boligen. Likevel er denne type informasjon betinget av flere faktorer som kan variere i tid og ikke minst etter forskjellige samiske områder. Det er høyst sannsynlig at det mobile teltets inngang også blir bestemt av flere faktorer enn himmelretninger, som for eksempel årstid, terreng og sikt i landskapet. Det er likevel en klar tendens i det arkeologiske materialet til at det er få eller ingen boplasser som har hovedinngangen vendt mot nord, noe som også gjenfinnes i stallotuftene fra innlandet i Troms. Når det gjelder torvgammene kan det virke som orientering til himmelretninger ikke har vært avgjørende, men at man har tatt hensyn til at utgangsdøren ikke settes mot den antatt sterkeste vindretning (Thomassen [1896-98]1999:15).

Når det gjelder boplassene kan det ofte være vanskelig å bestemme orienteringen på inngangspartiet, særlig der árran enten er spiss- eller rundovale i formen og heller ikke har geådgebearpmet (inngangssteiner). Når det gjelder árran med geådgebearpmet gir disse i seg selv informasjon om inngangspartiets orientering. På lokalitetene i Devddevuopmi som har árran med geådgebearpmet, har alle en inngang som vender mot sørøst (R23 K1), sørvest (R23 K3) og øst (R34), (kap.6). Det er også interessant å se at K. Schanches (2005:63) undersøkelser av geådgebearpmet árran i Øst- Finnmark også ser ut til å bekrefte det samme mønsteret, at inngangene skjermes for nordlige vinder (kap.4).

4.6 Boligens romlige inndeling

Den samiske boligens utforming og bruk handler ikke bare om å innrette seg på en praktisk best mulig måte, basert på konstruksjonenes muligheter og begrensninger tilpasset klimatiske forhold. Grunntrekkene i samenes religiøse forestillinger ser langt på vei ut til å ha en sammenheng med boligens utforming og måten den var innredet på, og det er tydelig at den sosiale organiseringen i boligen og de religiøse tradisjonene er knyttet sammen. Dette er også en praksis som er felles for andre urfolksgrupper som har mobile boligtradisjoner knyttet til en reindriftsøkonomi i de

³⁷ Olaus Petri Niurenus (f.1590- d. 1645). Sogneprest i Umeå i tiden 1619-1645, virket mer enn 20 år i Ume Lappmark

sirkumpolare områdene (Faegre 1979). Lávvuens betydning for eksempel i dagens samiske reindriftsnæring skiller seg heller ikke mye ut fra tidligere tiders bruk og praksis (Nergård 2006). Lávvuen er husrom og oppholdssted, et sted for måltider, samtaler og hvile, og den har en historie som knytter folk i en familie tett sammen. Barn som deltar i å sette opp lávvuen er i følge Nergård (2006:56), med på å vedlikeholde tidligere tiders tradisjoner, de reiser ikke bare et telt, de lager et bosted etter prinsipp som har århundrelange tradisjoner.

Ut fra etnografiske kildestudier viser Ulla Odgaard (2006:7) til at det å bygge boligen som et ”visuelt mikrokosmos” har vært et utbredt fenomen særlig blant nomadiske folk, og den mobile boligen har da representert et materielt og stabilt holdepunkt i tilværelsen. Odgaard (op.sit.) mener at boligen representerer et symbolsk bilde på beboernes verdensoppfattelse og forståelse av kosmos. Interiøret og gjenstandene i for eksempel et yurttelt var og er tilpasset de religiøse tradisjonene, og hver gjenstand har sin faste plass. I likhet med den samiske boligen var det tradisjoner for hvordan menn, kvinner, barn og gjester plasserte seg rundt det sentrale ildstedet i Yurten (Faegre 1979:87-89). Yurten som bolig avspeiler også et mikrokosmos der taket er himmelen, røykåpningen representerer solen eller øyet i himmelen hvor lyset kommer inn, og når man ofrer til ilden og ildstedet vil dampen som dannes stige opp til gudene. Et av de meste brukte ordtakene blant kirgizene i det tidligere Sovjet var relatert til Yurten og kosmos ”*A man`s tent is like God`s temple*” (Faegre 1979:92).

En av etnologene som arbeidet med de ulike arktiske boligtypene var etnologen Gustav Ränk³⁸ (1948-49, 1951). Han har vist hvordan en lang rekke trekk ved inndelingen av boligrommet var relatert til sosiale og religiøse forhold. Empirien som ble brukt som utgangspunkt til analysene, var de tidlige beretningene fra reisende og misjonærer fra 1600-tallet og frem til begynnelsen av 1900-tallet. I de påfølgende århundrene øker misjoneringene, med blant annet den kjente misjonæren von Westen som tidlig på 1700-tallet dro på flere misjonsturer i nord. I sine oppteignelser fra misjonsmarken hadde han egne kapitler om kjønnsroller, for eksempel ”Qvindernes herredømme og tyrannie over deres mænd”. Fra et norsk / dansk synspunkt på 1700-tallet syntes kvinnenes sterke rolle og status i det samiske samfunnet uvanlig og ikke minst hedensk (Myrhaug 1997:80). Dette skriver seg fra misjonærenes observasjoner om at kvinnene også hadde religiøse kultfunksjoner knyttet til det daglige livet i og utenfor boligen.

³⁸ Gustav Ränk (f.1902 – d.1998) estisk etnolog og forsker.

Grunnplanet i boligen (rundgammen eller teltet), var slik det fremkommer i de etnografiske kildene, delt inn i en vertikal akse med horisontale seksjoner og med denne inndelingen var det faste ordninger for skikk og bruk. Ränk (1948-49) skilte to former for inndeling av grunnplanet i boligen, og ut fra kildene kunne han relaterte dette til ulike samiske regioner. En inndeling av gulvplanet i ni seksjoner mente Ränk (1948-49:87-88) var mer vanlig i Finnmark, i de finsksamiske områdene og hos øst- samene. Ni-delingen av grunnflaten viser også til at gammen eller teltet har hatt en bealljekonstruksjon, siden den horisontale midt aksene på gulvet, fra bak rommet i teltet via árran til inngangen, gjenspeiles i konstruksjonen til bealljene. En inndeling av gulvplanet med hjelp av den bærende bealljekonstruksjonen mener Ränk (1948-49:98) uten tvil er eldre enn den tilsvarende inndelingen av gulvflaten med liggende grensestokker eller steiner. Så sent som på 1700 – tallet er det dokumentert en inndeling av gulvplanet i boligen i ni seksjoner, noe som finnes i misjonærens Knut Leems illustrasjoner fra sjøsamiske bealljegammer i Finnmark (Leem 1767). En mindre oppdeling av boligflaten i fem seksjoner ser ut til å være et yngre fenomen, og er dokumentert som praksis i de svenske skogsområdene, men ut fra språklige termer og bolig konstruksjon kan se ut som at til at det også her var vanlig å dele gulvplanet inn i ni seksjoner. Endringene fra ni til fem seksjoner mener Ränk kan ha å gjøre med en overgang fra fangstøkonomi til tamreinøkonomi (Ränk 1948-49:87- 98).

Alle seksjonene i gammen eller i teltet er navngitt med egne termer som er beslektet med hverandre fra et samisk språkområde til et annet. I det følgende vil de nordsamiske termene bli brukt, siden disse i stor grad samsvarer med det språkområdet som dekker de nordligste samebyene i Sverige. Foran árran, innenfor inngangen, er det et rom hvor veden er plassert og dette rommet kan fysisk være avgrenset av steiner eller vedstokker (bearpmet). Dette rommet blir kalt for ukša, og den fremre delen av boligen kunne i følge Ränk (1948-49:91) også være inndelt inn i flere seksjoner. Bak árran, i den bakre delen av boligen er det et rom som i dag fungerer som kjøkkensted, her blir mat og utstyr oppbevart. Tidligere kunne denne plassen ofte være markert med en stor flat stein rett bak árran. Dette rommet er betegnet som boáššu, og kunne tidligere også være delt inn i flere deler. På begge sidene av árran, i boligens midtparti, er luito. Dette er den beste sitteplassen, og disse områdene er minst utsatt for trekk fra dørpartiet.

Inndelingen av gulvplanet i seksjoner har å gjøre med familiens eller fler-familiens organisering i boligen, en praksis som ble observert av de tidlige reisende, misjonærer og forskere fra 1600-tallet

og frem til 1900-tallet. I en misjonskilde fra 1671 i Sverige, kommer det frem: *”I bemelte kottar ligger alt huusfolcket, huusbonden medh sin hustru och dötterna på den ena sijdan om Elden, drängier och pojgor på den andre sijdan”* (Rheen 1671:15). I Leems tegninger fra 1767, kan man se at voksne og barn sitter på bestemte plasser, men det kommer ikke frem om dette var en praksis som omfattet alle typer samiske boliger i dette området. Rheen nevner heller ikke til hvilken side av boligen de ulike familiemedlemmene brukte, noe Ränk (1948 -49:104) mener først blir tydelig i de senere kildene fra 1800-tallet og frem til århundreskiftet som omtaler de samiske boligene (blant annet i Sjulsson [1800-tallet] 1905, Svenonius 1909 og Demant-Hatt 1913).

”I regel torde man vid fordelingen ha följt den traditionen att platserna till höger, fraån inngången sett, voro avsedda för föräldrarna och de minderåriga barnen, medan till vänster om dörren tillhörde de övriga barnen och tjänstefolket. Uppgifter om en sådan fördelning har man från alla delar av det lapska område” (Ränk 1948).

Inndelingen av familien til bestemte sider i boligen, fordelt på kjønn, alder og rang, er preget av de etnografiske kilene, og Ränks fremstilling fremstår som en slags mesterberetning brukt som grunnlag til ulike modeller og analyser i nyere forskning (Yates 1989, Storli 1994, Mulk 1994, Grydeland 2001, Andersen 2004, Hansen og Olsen 2004, Karlsson 2006). Den kanskje mest teoretiske modellen i tolkningen av kjønnetes fordeling i den samiske boligen, finner vi i Yates (1989) strukturalistiske analyse av den romlige organiseringen. Denne analysen er basert på oppfatningen av at mennesket skaper orden i sine univers gjennom motsetningspar, eller binære opposisjoner og tolkningen er influert av P. Bourdieus strukturalistiske analyse av et berberhus i Algerie (Bourdieu 1979). Yates (1989) fremhever på bakgrunn av empiri fra Ränk at den romlige organiseringen av boligen representerte hele det verdi- og autoritetssystemet som det samiske samfunnet var basert på, og at dette kom til uttrykk i boligen gjennom en rekke kulturelle motsetningsforhold, der kvinner var adskilt fra menn både begrepsmessig og i praksis. I følge Yates (1989: 254-258) symboliserer den bakre delen av boligen orientert i nord det mannlige, renhet, hellighet, jakt, blod og død, mens den sørlige delen ved inngangsdøren symboliserer det kvinnelige, det urene, melking, menstruasjon og liv.

Ränk (1948-49: 104) modifiserte selv sin egen generalisering av familiens fordeling til bestemte sider av boligen og årran, for øvrig et moment som blir oversett i Yates strukturalistiske analyse, en analyse som man i dag må betrakte som en fiksert fortelling uten kildekritikk. Med bakgrunn i Demant Hatts kilder fra Karesuando og Jukkasjärvi viser Ränk til at fordelingen inne i boligen var motsatt av det som var praksis andre steder (op.sit). Dermed må en gå ut fra at en inndeling av

grunnplanet i boligen og familienes praksis har hatt regionale og lokale variasjoner over hele Nordkalotten, noe som tydelig fremkommer i de skriftlige kildene. Likevel konkluderer Ränk (1948-49:107) med at det finnes noen hovedtrekk i den samiske boligen som kan relateres til lengdeaksen og árran; at kvinnene på bakgrunn av arbeidsoppgaver har oppholdt seg nær den fremre døren (luito), mens mennene har hatt sin virksomhet konsentrert til boligens bakre område (boaššu). Denne grove generaliseringen er imøtegått av Mulk (1994:219) som på bakgrunn av arkeologiske analyser av flere boplasser, datert til yngre jernalder og tidlig middelalder, sentrerer aktiviteten i boligen til området ved árran, og aktiviteten rundt árran fremtrer også som kjønnsnøytralt sett i forhold til gjenstandsfunn. Hun sier videre:

Fyndens spridning visar istället en svag tendens till det motsatta förhållande, dvs. det finns flere förmål som kan kombineras med till manliga aktiviteter vid dörrsidan och fler föremål som har kvinnlig anknytning i köksdelen. Uppgifterna om att det endast var tabu för kvinnor att beträda den heliga köksdelen är i hög grad missvisande. Denna regel gällde vanligtvis alla (op.sit).

Selv om kildene viser til ulik praksis for hvordan den romlige organiseringen inne i boligen faktisk har vært, er det likevel et gjennomgående trekk at man ved arkeologiske og skriftlige kilder kan vise til at det har vært vanlig å dele boligflaten i den samiske boligen i flere ”sektorer”, hvor árran er midtpunktet i boligens lengdeakse. I den senere tid er denne sektorinndelingen også dokumentert og bekreftet ved hjelp av markjemiske analyser fra boplasser i Finland og Sverige, hvor flere av boplassene i disse undersøkelsene er datert til siste del av jernalderen (Carpelan & Lavento 1996 i Karlsson 2006:142). Også Slettnestuftene fra Finnmark, og tufter på Kolakysten fra omkring Kr.f. viser til et gulvplan som er delt inn i sektorer med et árran i midten, og dermed har man en formel likhet og et organisatorisk likhetstrekk i boliger fra Kr.f til samiske boliger i ny tid (Hesjedal m.fl. 1996, Hansen og Olsen 2004:98).

4.7 Boligen som kosmologisk og rituell arena

Boligens inndeling i flere sektorer er interessant, og i de eldre skriftlige kildene viser flere misjonærer til at den sosiale organiseringen i boligen er knyttet til de religiøse tradisjonene. Samenes gamle religion var en naturreligion som bygget på en animistisk livstolkning der menneskets og naturens væren er nært forbundet ved at alt liv er besjelet. Ved å be til, være ydmyk og ofre til naturen kunne menneskene få hjelp i sitt daglige liv, i fangst, fiske og tamreindrift, ved fødsel og sykdom, og ved å påvirke vind, vær og grøde. Selv om det har vært ulike religiøse tradisjoner knyttet til de forskjellige samiske områder, regner vi likevel med at der har vært en grunnleggende felles struktur innenfor hele det samiske området. Den horisontale aksene i boligen,

fra ukša via árran til boaššu er en sfære som kan oppfattes som en projeksjon av den vertikale dimensjonen i kosmos, mens den vertikale aksene mellom árran og røykhullet tolkes som et bilde på verdenspálen, med sitt himmelske endepunkt i Boahjenásti (Polarstjernen) (Hansen og Olsen 2004:99). Gudenes verdener har vært delt inn i flere nivå, og denne inndelingen griper også inn i boligens organisering (Læstadius 1997 [1840]:23, Yates 1989: 254-255). Øverst finnes den overhimmelske abstrakte gudfamilien representert ved Ráđđiahčči / allmaktens fader, hans kone, sønn og datter. Videre finnes himmelens og luftens guder, hvor naturfenomener og kreftene disse representerte var gjenstand for dyrkelse, blant annet representert ved blant annet solgudinnen Beaivi, som i boligen har sin forbindelse til árran. Her hadde lyset og varme fra ilden en stor overført symbolsk betydning og var elementer som knyttet de ulike verdenene sammen (Yates 1989, Myrhaug 1997:27).

På et midtre nivå finnes de jordiske gudinnene som knyttes til boligen, disse blir ofte omtalt i de skriftlige kildene og forbindes med ulike offerritualer. Fremst er det den kvinnelige guddommen Máttaráhkká (urmoderen) og videre hennes døtre; Sáráhká, Uksáhká og Juksáhká som alle har ulike funksjoner (Læstadius 1997 [1840], Manker 1957, Mebius 1968, Rydving 1995, Myrhaug 1997). Også Jábmeáhká, den underjordiske gudinnen eller dødens mor, var forbundet med dyreoffer i boligen. Hun hadde tilhold i den nedre verden (Jábmeáibmu), som var en verden felles for alle, i tillegg til andre underjordiske verdener. Hvis man ville at noen skulle bli frisk av sykdom eller be om den sykes frisljel kunne man forhandle med Jábmeáhká. Her krevdes det også dyreoffer, helst svarte små hunkjønnsdyr (Mebius 1968:51). De ulike gudinnene hadde forskjellige funksjoner og de hadde en meget sentral funksjon i det daglige liv. Mulk (1994:209) mener at den sterke representasjonen av kvinnelige guder i den samiske boligen må bety at den samiske boligen hørte til den kvinnelige sfæren, og at samtlige aktiviteter og ofre til disse ikke bare ble utført av kvinner men av hele familien.

Máttaráhkká / urmoderen som var knyttet til jorden og til formødrene-/fedrene var den gudinnen som hadde flest funksjoner, som å helbrede, finne savnede ting og evne til å råde og styre til alles beste. Hennes første datter, Sáráhká, holdt til i eller under árran og var den viktigste gudinnen for kvinner blant annet ved å beskytte fosteret og hjelpe mennesket til verden. Hun kunne forme barnets kjønn og i enkelte andre kilder fremgår det at hun kunne gi barnet legeme (Læstadius 1997 [1840]:32-33, Mebius 1968). Ved fødsel ville både Máttaráhkká og Sáráhká bistå kvinnen og for dette måtte man gi dyreoffer i en seremoni forbeholdt kvinnene. Den andre gudinnen Juksáhká (bue- og jaktgudinnen), kunne påkalles

hvis man ville ha guttebarn, noe som avkrevde et offer og hun hadde sin plass i den bakre del av boligen. Den siste gudinnen Uksáhkká (dørmoren) knyttes direkte til uksa (døra-inngangspartiet). Hun sørget for å beskytte barnet ved og etter fødsel, samt passe på at ”onde ånder” ikke kom inn i boligen. Læstadius (1997 [1840]:32-33) referer til Uksáhkká også som fødselshjelper, og det interessante her er at det finnes en språklig sammenheng mellom boligens konstruksjonsdetalj og denne gudinnen. Deler av gudinneordet gjenfinnes i begrepet uksatsagge, som er en av støttestengene i inngangen på boligen, og har mulig en sammenheng med det gamle lulesamiske ordet tsaggieddne som betyr fødselshjelper.

Hvis vi ser på hvilken rolle de samiske gudinnene som Máttaráhkká, Sáráhkka, Juksáhkká og Uksáhkká har i forhold til offer i boligen fremholder Mebius (1968:149) at hverdagsoffret til ákkáene først og fremst besto av ulike drikker av melk og brennevin, som ble gitt árran, eller til boplassen når man forlot stedet. I misjonskildene til Jens Kildal³⁹ kommer det også frem at det også var vanlig å ofre kjøtt, ost og grøt (Sáráhkka's grøt) til Máttaráhkká og hennes døtre. Dette kunne slik Manker (1957:43) referer fra Kildal bestå av: även qvier, kalve, faar, lam, gedder, kied, grise, katte, haner etc. Om dette var hverdagsoffer er trolig lite sannsynlig, og det kommer heller ikke frem om slike offer ble utført i boligen eller på et sted i nærheten av boplassen. Det finnes også opplysninger om en fjerde gudinne; Boaššuáhkká⁴⁰, og hennes rolle er nevnt i de skriftlige kildene siden hun var den eneste av gudinnene som samene kunne lage billedlige representasjoner av, og slike gjengivelser ble plassert i boaššu for at offerkjøttet som kom inn bak døren skulle passere hennes blikk ([Vahl 1866] Mebius 1968:148). Mebius er selv kritisk til denne 1800-talls kilden, men utelukker ikke at Boaššuáhkká hadde en rolle som husholdets vokter av árran, og at det var denne gudinnen som markerer grenselinjen mellom teltet og omverden. Andre kilder mener også at Boaššuáhkká kan være et synonym med bue- og jaktgudinnen Juksáhkká (Mulk 1994:207).

Området bak árran er i henhold til samisk religion sterkt forbundet med rituelle skikker og handlinger og boaššu er ansett til å både å være den hellige delen av boligen samt at det fungerte som en offerplass (Mebius 1968:77). I enkelte kilder kommer det frem at en kvinne ikke kunne krysse boaššu, hvis hun gjorde dette ville mannen eller jegeren få et dårlig varsel (Rheen i Schefferus [1956] 1673:227, Tuderus 1773). Boaššu kunne også være knyttet til en liten dør som

³⁹ Jens Kildal (f.1683 – d. 1767), misjonær og prest som virket i Salten - Ofotenområdet i tiden mellom 1721-1759. Nær relasjon til Thomas von Westen.

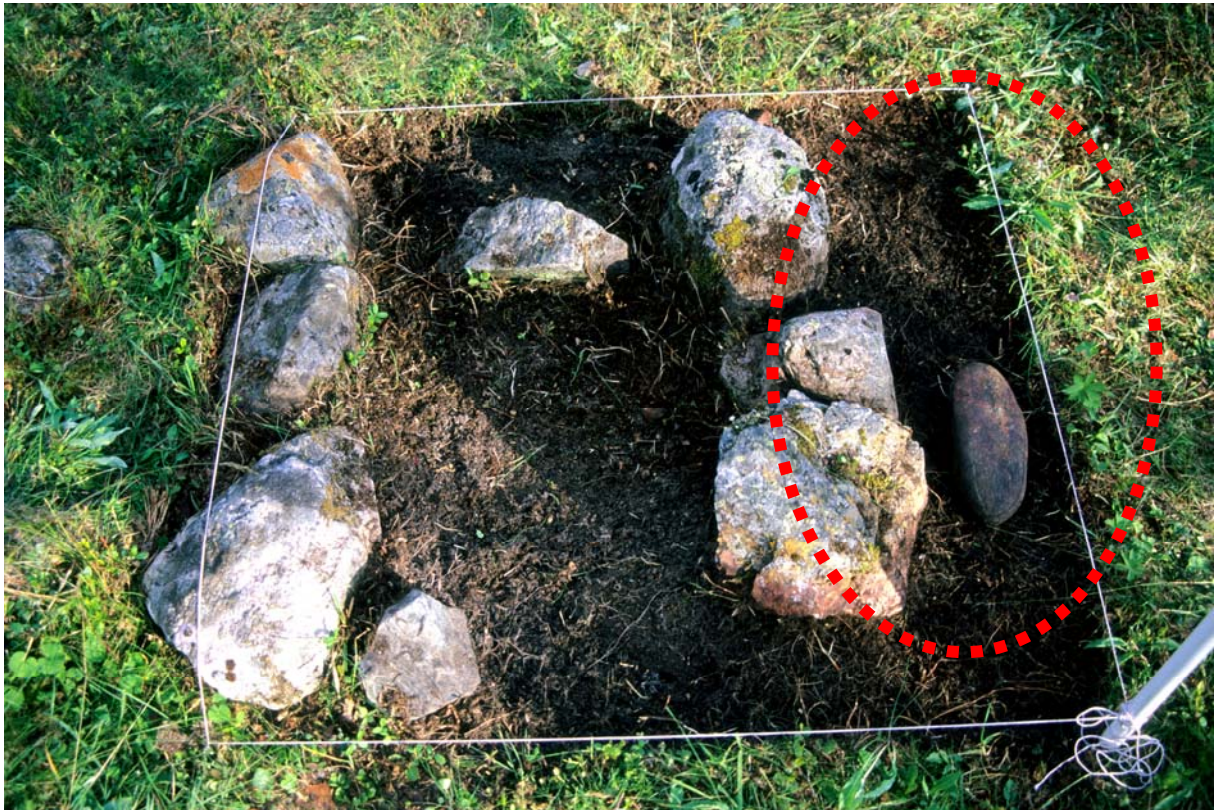
⁴⁰ Denne gudinnen omtales kun i beretningene fra de norske misjonærbrødrene Jens Kildal (f.1683 – d. 1765) og Sigvard Kildal (f. 1704 – d. 1771).

ble brukt som utgang og inngang når man skulle utføre offerhandlinger, og det var blant annet vanlig å oppbevare jaktvåpen, runebommen og andre verdifulle gjenstander her som hadde blitt brakt gjennom den lille bakdøren (Mebius 1968:77, Myrhaug 1997:100). Bakdøren kunne bare brukes av menn, og slakt fra rein og annet vilt (spesielt bjørnekjøtt) samt den hellige trommen ble brakt gjennom denne døren. Melkeproduktene ble derimot brakt inn gjennom frontdøren (Myrhaug 1997).

I egne undersøkelser fra boplassene i Devvdesvuopmi er det en tendens til at de meste av beinfunnene finnes i tilknytning til *boaššu*, og på de fleste boplasser har denne delen av árran et tykkere humuslag enn området innenfor árransteinene (Figur 16, kap.6.2.5). Tradisjonen med å grave ned bein fra offerdyr eller hele offerdyr er svært tallrike i de eldre skriftlige kildene, og Mebius (1968:55) anser denne praksisen som karakteristisk for den samiske religionen. Hvilken del eller part av dyret som ble ofret varierer i de skriftlige kildene, noen ganger er det et helt dyr mens andre ganger er det deler av det som for eksempel knokler, hodeskalle eller kjøttstykker. I en beretning fra den norske presten og misjonæren Johan Randulf⁴¹ finnes det opplysninger om at det var de feitestede deler av kjøttstykket eller reinbein som blir gravd ned inne i boligen (op.sit).

Også tradisjonen med å grave ned hele offerdyr i gulvet i boligen er kjent, men for det meste i de kystsamiske områdene, noe som også er arkeologisk dokumentert fra en gammetuft på Spildra og fra en gammetuft i Sørstraumen i Kvænangen kommune, begge datert til 1500- 1600-tallet (Grydeland 2001). I disse boligene ble det funnet henholdsvis bein fra et helt offerlam relatert til venstre side av inngangspartiet (*uksa*) i gammen fra Spildra, og bein fra en hundevalp som lå midt i árran i gammen fra Sørstraumen (Grydeland 2001:8, 41). I Øst-Finnmark finner man tilsvarende deponeringer bak i gammen fra den noenlunde samtidige boligen undersøkt av Odner (2001:32-33) på *Geacevájnjárga* i Nesseby kommune og på nordøstsiden av Kjerringneset i Øvre Pasvik (Hansen og Olsen 2004:228). I den sistnevnte gammen, datert til mellom 1300 og 1500, ble det funnet to depoter av reinbein gravd ned i gulvet ved den bakre inngangen og like utenfor den bakre inngangen ble det funnet en ornert trommehammer (op.sit).

⁴¹ Sogneprest på Nærøy i tiden mellom 1718 – 1727 (d. 1735), arbeidet sammens med Thomas von Westen og Jens Kildal.

Figur 16. Geadgebearpmet árran med funn av bein i boaššu som er avmerket innanfor den stiplete linjen (foto: Ingrid Sommerseth).

Perioden fra midten av 1600-tallet og utover 1800-tallet er som nevnt en brytningstid hvor kristendommen og den gamle samiske religionen påvirker hverandre i det daglige, og dette skjer samtidig som tamreindriften gjennomgår endringer, fra smådrift og småskala flyttinger til større flokker og lengre flyttinger. Også de kystsamiske områdene i vest gjennomgår forandringer både demografisk og økonomisk (Grydeland 2001). Religionshistoriker Hultkrantz (1985) har sett på hvordan den samiske kosmologien og de ulike ritualene, utviklet over lang tid, fra den tidlige sirkumpolare fangskulturen har blitt vedlikeholdt og modifisert inn i den senere nomadiske reindriftsøkonomien. Hultkrantz (1985: 23,26) mener at den eldre religiøse praksisen og forestillingene ikke forsvant, til tross for den massive misjoneringen, kolonialisering og skatlegging som pågikk på fra 1600-tallet og frem i tid. Tvert i mot ble mange av de eldre ritualene knyttet til bolig og landskap forsterket og ivaretatt av reindriftssamene, og Hultkrantz trekker frem siediekulten og boligens rominndeling koblet med kosmologi som eksempel (op.sit). Inndelingen av gulvflaten til ni avdelinger i den samiske boligen er sett på som en direkte arv fra den eldre jakt- og fangstkulturen, noe som de mange offertradisjonene i boligen også vitner om (Ränk 1948-49).

Et annet arkeologisk eksempel er de mange importgjenstandene funnet i de steinsatte ildstedene datert til tidlig middelalder i innlandet, en mulig offerpraksis som kan tolkes til å være distinkt for jakt og fangstkulturen. Senere ved overgangen til tamreindrift ser offerpraksisen ut til å ha blitt noe endret, og det økte fokuset på tamreinflakken kan ha blitt tilpasset offerritualene, der fruktbarhet (Sáráhkkas grøt) og økt produksjon i reinflakken (dagens betydning av reinlykke) var viktigere enn jaktlykke. Andersen (2002:489) mener dette kan ha ført til at det har blitt ofret andre steder i boligen enn i selve árran. Likevel viser tradisjonene med å skjenke gaver eller offer i árran til å holders vedlike til langt etter århundreskiftet. Demant-Hatt (1928) har selv sett praksisen med å gi gaver eller offer til árran ved en av flere reinflyttinger fra Karesuando til kysten av Troms: *”Jeg har set disse smaa ofringer af kaffe og mælk saa ofte: de er vel en direkte fortsættelse af Sarakka-ofrene (...) Det er velkjendt at børnene kaster deres mælketænder, omviklet med et haar, i ilden og siger formularen”* (Demant Hatt 1928:48). Også ved fødsel gis det gaver til árran: *”Likeledes lagde man en messingring under husmoderens sten ved ilden naar hun havde født barnet”* (op.sit:56).

Ved Thomas von Westens tredje misjonsreise til nordområdene i 1722-23 ble han fortalt av presten Randulf, om en same som bekjente at han hadde ofret til Boaššuáhkka ved at han hadde slått brennevin på gulvet rundt om i teltet: *”Dette hadde han gjort når han mente at han og hans husfolk hadde fortørnet gudinnen. Han mente dog at dette ikke var synd, da han samtidig dyrket ”tillige ogsaa Gud i himmelen”* (Steen 1958:5). Etter 1750-tallet mente man fra kirkelig hold at utøvelsen av den gamle religionen var oppgitt, men man vet fra muntlige overleveringer og nedtegnet tradisjonsmateriale at det også langt inn i forrige århundre foregikk ritualer og handlinger i boligen og ute i terrenget knyttet til de gamle samiske guder og ånder. Dette var aktiviteter som etter hvert ble holdt skjult både for øvrigheta og også for kirketro same (Kalstad 1997:16). Det kan derfor se ut til at den samiske kosmologien knyttet til boligen dokumentert i skriftlige kilder fra 1700-tallet og frem i tid, er rester etter tradisjoner fra den gamle jakt og fangstkulturen. Likevel ser det ut til at en ny offerpraksis har blitt inkorporert i de samiske reindriftssamfunnene ved skifte fra jakt og fangstkultur til tamreindrift. Dette er endringer som kommer til uttrykk ved at offerpraksisen i árran og boligen endrer form. De mange funn av importgjenstander i de fylte ildstedene som er datert til tidlig middelalder blir gradvis borte i sen middelalder og ny tid (Hedman 2003).

4.8 Arkeologiske spor etter tidlige samiske boligtyper

De arkeologiske sporene etter tidlige samiske boligtyper finner vi både på kysten og i innlandet. Slettnestuftene er en hustype som hittil finnes langs kysten av Finnmark og Nord - Troms, og disse har først i løpet av de siste femten årene blitt undersøkt og gjort kjent som en egen kulturminnekategori. Senere har man også blitt oppmerksom på at det finnes lignende tufter som slettnestuftene langs kysten av Kolahalvøya i Russland. Så tidlig som i 1918 dokumenterte den finske språkforskeren T. I Itkonen en tuft av slettnestypen på Jokanga (Itkonen 1919). Itkonen registreringer sammenfaller typologisk med slettnestuftene på kysten av Finnmark, og dette åpner opp for at man må se slettnestuftene i et bredere nordlig perspektiv.

Stallotuftene er en type hustufter som har vært diskutert og kjent i forskningen helt siden Manker kom med en sammenstilling av disse i 1960. Etter flere arkeologiske undersøkelser de senere år kan man slå fast noen karakteristiske trekk som er felles for slettnes- og stallotuftene. De er lik inndeling av gulvflaten slik vi finner det i den historisk kjente samiske bealljegoahti (buesperregammen og buesperreteltet). Både slettnestuftene og stallotuftene består som oftest av lett nedgravde runde til ovale hus, fra fire til seks meter i diameter, mange med en mindre jordvoll rundt. Samtlige har spor etter et sentralt plassert rammeildsted i midten. Tuftene er ikke lett å få øye på i terrenget, verken på kysten eller i innlandet. Begge hustypene har delvis vært i bruk samtidig og overlapper hverandre i yngre jernalder og middelalder, noe som kan karakterisere en tidlig samisk boligtype. Slettnestuftene er de eldste med dateringer som går tilbake til Kristi fødsel, mens stallotuftene dateres tilbake til yngre jernalder og har en bruksperiode i vikingtid og tidlig middelalderen med gjenbruk i ny tid (Manker 1960, Gurina 1987, Olsen 1993, Mulk 1994, Storli 1994, Hesjedal m.fl. 1996, Grydeland 2001, Odner 1992, 2001, Hansen og Olsen 2004, Myrvoll 2005, Sommerseth 2009, Bergman m.fl. 2008).

4.8.1 Slettnestuftene

De første tuften av den tidlige samiske boligen ble undersøkt i Norge i forbindelse med Slettnesundersøkelsene på Sørøya i Finnmark i perioden 1991 til 1993 (Hesjedal m.fl. 1996). I et undersøkelsesområde som ble definert som Slettnes II og III, ble det registrert så mange som 17 hustufter som lå mellom 4 til 12 meter over havet. De høyest liggende tuftene på strandterrassen, med dype innvendige forsenkninger, ble datert til ca 2000 f. Kr, og disse er mer lik hustyper fra senere perioder av steinalderen. De lavereliggende tuftene, derimot, fremsto som mer vage, og hadde utydelige forsenkninger. Disse ble datert til tusenåret før og etter Kr.f (Hesjedal m.fl.

1996:34-36). Flere av de lavereliggende tuftene ble arkeologisk undersøkt, og en av de best bevarte tuftene her (F7), datert til Kr. f, var markert med en steinsatt sirkel som omsluttet en ryddet gulvflate. Tuften var ca 4,5 meter i diameter og sentralt på gulvet lå rester etter et åpent rammeildsted. Den bakre del av tufta hadde to rekker av stein som strakte seg fra veggen og inn til ildstedet, noe som ble tolket som spor etter rominndeling lik den historisk kjente gammen.

Tuften har siden vist seg å representere en tydelig definerte hustype, og er derfor oppkalt etter de første funnene på Slettnes. Et yngre godt bevart hus på Slettnes, som lå nært dagens fjære, ble arkeologisk undersøkt og datert til 700-800 e. Kr. (Hesjedal m.fl 1996). Dette huset fremsto også som sirkulært og hadde en gulvflate på 5 meter i diameter, og et av de mest påfallende trekkene ved dette huset var to rekker med stein som strekker seg fra det sentralt beliggende ildstedet og ut mot boligens bakvegg. Like bak ildstedet var det en delvis steinsatt kant, og bak denne var golvet hevet 10 -15 cm, en slags plattform bak ildstedet som tolkes som sovebrikser eller et sted til å oppbevare forråd (Olsen 1993:39). Det innvendige reisverket i slettnestuftenes er tolket til å ha tilsvart buesperrene i en rundgammen, eventuelt buesperrer til en lettere teltkonstruksjon (Olsen 1993:42). En lignende tuft, som nevnt i innledningen til dette kapittelet, er også arkeologisk dokumentert på Kolahalvøyas nordside (Itkonen 1918). Denne er også trolig fra tida omkring Kr. f og har mange av de karakteristiske trekkene til slettnestuftene (Olsen 1993:40). Felles for alle er den sirkulære formen, et sentralt plassert ildsted og den klare inndeling av boligrommet som har en likhet med inndeling av gammene og boplassene i historisk tid.

Siden Slettnesundersøkelsene i 1991 til 1993 er det registrert flere slettnestuft, spesielt langs Finnmarkskysten. En slik tuft er arkeologisk undersøkt i Kongshavn, i Berlevåg kommune i 2002 (Myrvoll 2005: 35). Denne er svakt nedgravd med et sentralt plassert åpent rammeildsted i midten. Bak ildstedet ble det funnet tre større kvalknokler i et området som i den senere kjente gammen ble oppfattet som et hellig område (boaššu). Tuften er ¹⁴C-datert til jernalderen 680- 950 e.Kr. (op.sit). Felles for alle de lettere konstruerte slettnestuftene er at de ligger ute ved kysten, og de tolkes til å inngå i et mobilt sesongavhengig flyttemønster der man antar at disse har vært brukt om sommeren. Vinterboplassene kan ha ligget lengre inn i fjordene og har kanskje hatt mer solide boligkonstruksjoner, men disse boplassene er ennå ikke registrert. Det blir heller ikke funnet mange gjenstander i denne tuftetyper som kan antyde en helårsbosetning i motsetning til de eldre og større tuftene som ligger like ved (Olsen 1993:45). I sammenheng med slettnestuftene, som dateres til jernalderen, er det funnet båttopptrekk og såkalte helleproper. Båttopptrekkene sees som grunne grøfter i marka og ligger i tilknytning til tuftene og hellepropene ligger også like ved,

anlagt like ovenfor datidens flomål. Slike hellegroper ble brukt til utvinning av olje fra marine pattedyr som hval og sel (Henriksen 1995, Myrvoll 2005).

Samlet synes slettnestuftene på kysten å ha vært en vanlig bolig gjennom jernalderen, noe den bakre dateringen til Kr.f. bekrefter. I den senere tid er lignende tufter blitt arkeologisk undersøkt og datert til perioder av middelalderen (Ca. 12 -1500-tall). Det viser seg at dateringene av slettnestuftene overlapper de tidligst daterte ovale gammene fra Nerpicya bukta på Kola til Pasvik, Gollevarre og Angsnes i Øst-Finnmark, Spildra i Nord-Troms og Vivallen i Sverige, hvor alle tuftene er datert til perioder av middelalderen (Gurina 1988:48, Grydeland 2001, Hansen og Olsen 2004, Odner 2001, Vorren 1998, Zachrisson m.fl. 1997). Det ser ut til at den runde, lett nedgravde boligtypen som betegnes slettnestuffer, er den samme boligformen vi finner i det som vi definerer som den senere og overlappende rundgammen. Dette viser at denne boligtypen har vært fleksibel og anvendelig som bolig over lang tid, datert fra tida omkring Kr.f.

4.8.2 Stallotuftene

Stallotuftene, er i motsetning til Slettnestuftene, en hustype som kun finnes i innlandet, spesielt i høyfjellet langs fjellbjørkeskogens øvre grense. Deres utbredelsesområde strekker seg fra mitt eget undersøkelsesområde i Devddesvuopmi i nord til Frostviken sør i Sverige. Denne kulturminnekategorien har vært viet stor interesse både i Sverige og Norge blant arkeologer og historikere og tuftene er i all hovedsak tolket som spor etter samisk fangstbosetning, nærmere bestemt knyttet til jakt på villrein i høyfjellet. De første systematiske oppmålingene av Stallotuftene ble utført i Västerbottenregionen i Sverige. av E. Manker på slutten av 1940-tallet og begynnelsen av 1950-tallet (1960). Manker konstaterte etter utgravningene at det dreide seg om runde til ovale boliger, lett nedgravd med et sentralt ildsted og tydelig utgang, oftest i den sydøstlige delen av boligen (Manker 1960: 248 -254). I forbindelse med egne undersøkelser i Dieváidvággi (Dividalen) ble fire stallotuffer registrert, og i feltsesongen 2004 ble disse arkeologisk undersøkt (detaljert oversikt kap.8). Resultatet fra utgravningen sommeren 2004 sammenfaller i stor grad med stallotuffer som er undersøkt gjennom tilsvarende undersøkelser i den senere tid i Lule älvdal (Mulk 1994) og Adamvalldá (Bergman m.fl. 2008) i Sverige og på Saltfjellet i Norge (Storli 1994).

Stallotuftenes morfologi med hensyn til størrelse, form, plassering av ildsted og orientering av inngang er som sagt svært lik og er i overensstemmelse med formen til et buesperretelt eller en oval gamme. Den ovale formen og gulvplanets størrelse på stallotuftene viser da også i følge flere forskere til en byggeskikk som må ha vært et opprinnelig og genuint trekk ved samisk byggeskikk (Nielsen 1945, Manker 1947, 1960, Faegre 1979, Mulk 1994). Både Manker og Mulk argumenterer videre for at stallotuftene har vært kledd med en lettere teltduk enten av skinn eller never (1960:307, 1994:141). Manker mener også at buesperrene i stallotuftene må ha stått på den flate jord- og grusvollen som ble kastet opp fra den plane gulvflaten i tuftene (Manker 1960:283). På flere av de undersøkte tuftene i Sverige ble det funnet rester etter små stolpehull på selve vollen, tolket til at sperrene på denne måte kunne øke takhøyden effektivt (op.sit). Et viktig argument for at tuftene ikke har vært dekket med torv, er at det ikke finnes spor etter torvresten fra nedraste vegger eller tak inne i tuftene, noe som bekreftes i boplassmaterialet fra Lønnsdalen fra Storlis (1994:49) undersøkelser, og fra egne undersøkelser i Devddesvuopmi (kap.8). Dette er selvsagt også et spørsmål om hvor fort torven nedbrytes på høyfjellet. Alle tuftene i Devddesvuopmi hadde et plant gulv og steinene i ildstedet i to av tuftene lå kun noen få cm under en tynn lyngtorv. De svært beskjedne sporene av kulturlag i gulvet tyder på at boplassene ikke kan ha vært i bruk over lenger perioder, og beliggenheten på høyfjellet i åpent terreng med dårlig tilgang på ved gjør en vinterbosetning lite sannsynlig, i alle fall under mørketiden fra november til februar.

Den lette konstruksjonen på Stallotuftene mener Mulk (1994:140-142) kan settes i sammenheng med tuftenes tilknytning til jakt- og fangstsamfunnet. Buesperrene og resten av byggematerialet i stallotuftene må ha vært hentet fra den lokale fjellbjørken, som det fantes rikelig av i perioder av jernalderen og tidlig middelalder. Den gode tilgangen på bygningsmateriale kan ha medført at man ikke trengte å ta med teltstengene mellom hver jaktboplass, noe som igjen ga muligheten for raske forflytninger til nærliggende boplasser og muligheten til å komme raskt tilbake. Dette mener Mulk (op.sit) er en forutsetning for korte og intensive jaktperioder. Manker (1960:284) mener også at den lette nedgravningen av disse tuftene hadde en isolerende effekt, særlig med tanke på at man trolig jaktet villreinen i de kjølige høstmånedene da reinen var på vei mot innlandet og vinterbeitene. Manker argumenterer videre for at boligene kunne ha hatt en buesperrekonstruksjon:

”Då stalotomternas jordvall är påfallande jämn och saknar torvkåtavallens lucka efter inngången, vittnar den, som Tomasson⁴² antagit, om en på vallen ställd tältbyggnad av bågstangskåtans typ (...) Enhetligheten är påfallande över hele utbredningsområdet och utesluter sålunda tillfälligheter. Anläggningarna vittna om ett allmänt och konsekvent bruk att ordna ett antagligen säsonmässigt viste.”(1960:284-285).

Også stallotuftenes rekkeorganisering i landskapet kan relateres til kjennetegn ved fangstsamfunnets romlige organisering i landskapet, og flere forskere peker på at det har foregått en praksis der jakt og fangst har vært ensbetydende med disse bosetningene (Manker 1960, Mulk 1994, Hansen og Olsen 2004). Nyere forskning med utgangspunkt i stallotufte fra Arjeplog i Sverige peker på at en rekkeorganisering av stallotufte heller avspeiler et samfunn under press, og konsolideringen av boligens form og beliggenhet avspeiler et skifte i økonomien fra jakt og fangst til tamreinnomadisme (Bergman m.fl 2008:105,107). I motsetning til andre tolkninger mener forskerne i dette prosjektet at stallotuftene er rester etter permanente vinterboliger men at tuftene også slik Manker (1960) antok, er rester etter en buesperrekonstruksjon hvor teltstengene har vært dekket med bark (op.sit:98). Stallotuftenes morfologi og ¹⁴C-dateringene i Devddesvuopmi, perioden fra 600-tallet til 1000-tallet e. Kr, stemmer godt overens med de resultatene som fremkom i Storli (1994) arbeider i Lønsdalen i Nordland, Mulks (1994) arbeider i Lule älvdal og fra Liedgren m.fl (2007) arbeider i Adamvalldå i Sverige. Flertallet av dateringene både i Norge og Sverige ligger i tidsrommet fra 600-tallet til 1300-tallet, men den største samlingen av dateringer i Sverige befinner seg i tiden mellom 800 til 1050 e.Kr (Liedgren 2007, Bergman m.fl 2008:98). I tillegg er det også dokumentert sekundære bruksfaser i stallotufte både fra Lønnsdalen og fra Ádamvalldå til tiden rundt 1600-tallet (Storli 1994, Liedgren 2007, se kap. 8 for en videre diskusjon).

4.8.3 Boplassene og ildstedene

Sent på 1970-tallet fanget en spesiell form for ildsteder oppmerksomheten til Povl Simonsen⁴³ ([1982]1991:607). Disse ildstedene skulle først bli kalt for ”åttetallsformede ildsteder” og er nå kjent som geaðgebearpmet árran (ildsted med skillearm av stein i inngangspartiet) (kap.6). De såkalte åttetallsildstedene var den første typen samiske árran, knyttet til en boplass, som ble skilt ut

⁴² Torkel Tomasson (f. 1881 – d. 1940) Samepolitiker og kulturformidler fra sørsamisk reindriftsfamilie. En av de første som systematisk registrerte stallotufte i Sverige. Materialet ble publiserte i blant annet tidsskriftet ”SEG – Samefolkets egen tidning” allerede i 1919.

⁴³ Povl Simonsen (f.1922 – d. 2003) professor i arkeologi og direktør på Tromsø Museum og leder av arkeologisk avdeling i flere perioder.

som en egen arkeologisk kategori. Simonsen så ildstedenes spesielle form men han hadde lite sammenlignbar empiri å forholde seg til, og han skriver:

”Spredt over det samiske området finnes mange rester etter telt som ikke kan dateres. Ofte kan dette være steinringer, i andre tilfelle ringformede torvkanter. I midten er det et ildsted, enten formet som i bælljegammen, eller bare en firkantet steinramme” (Simonsen 1991:607).

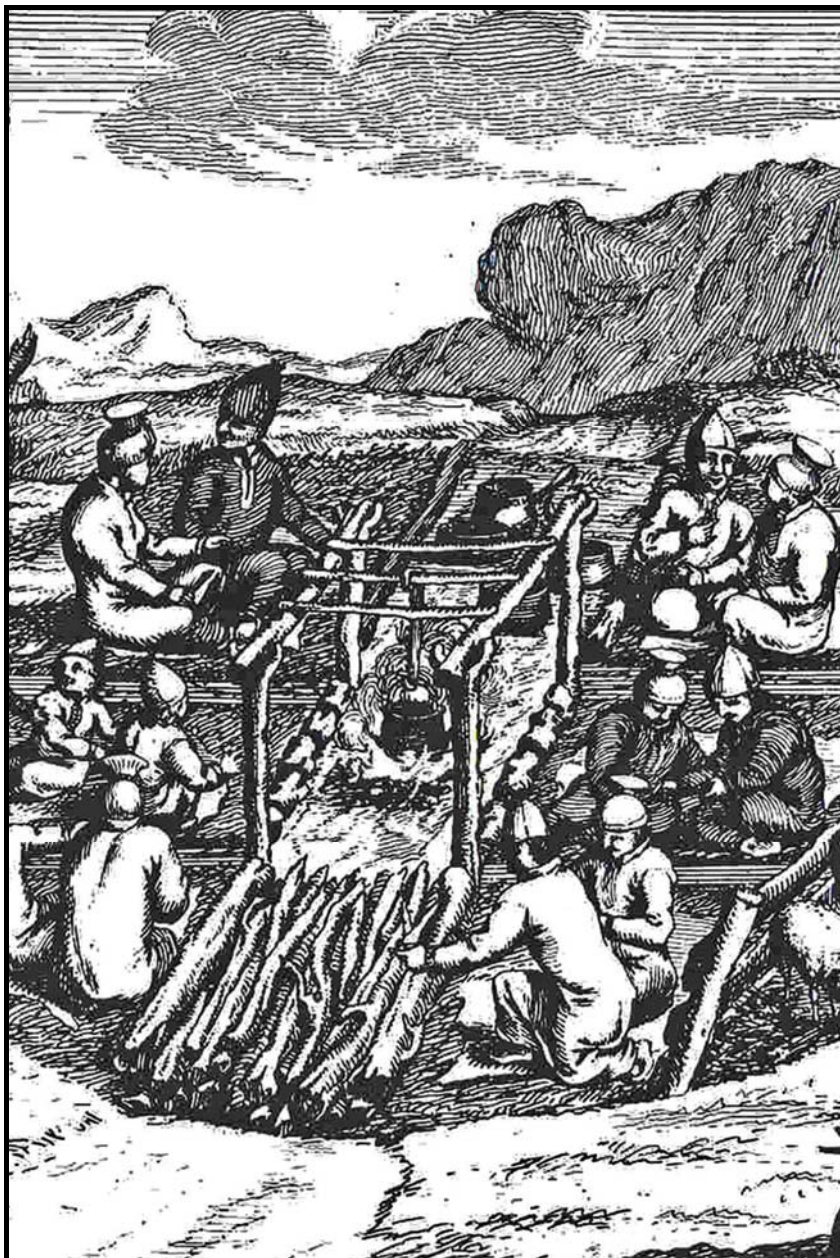
Benevnelsen åttetallsildsted ble navngitt av Simonsen på bakgrunn av at det var synlig to steinringer som tangerer hverandre, slik at formen ligner et åttetall. Simonsen definisjon av de åttetallformede ildsteder var at ildstedet ikke hadde spor av tuftvoll rundt, og at:

”åttetallformede ildsteder, hadde to steinkretser som tangerer hverandre med en stein felles, hvorav den minste krets er på ca 50-60 cm i diameter. Selve ildstedet var fylt med aske og trekull, mens den større ringen, ca. en meter i diameter aldri ”inneholder spor av ild” (Simonsen 1991:607).

Simonsen hadde få holdepunkter for å datere denne type árran men antok at disse hadde stor spredning i tid. Den ene arkeologisk undersøkte geađgebearpmet árran som Simonsen tar med i oversikten var registrert og arkeologisk undersøkt tidlig på 1970-tallet i Nordland, ved Guovdelisjávre (Gautelis) i Skjomen. Boplassen ligger like inntil riksgrensen lokalisert ca 800 meter over havet. Simonsen antok at denne árran ved hjelp av nærliggende steinalderfunn kunne dateres til ”den seneste steinalderbebyggelse” (Simonsen 1991:607). De andre geađgebearpmet árran han nevner i oversikten er registrert i Finnmark på Varangerhalvøya i Båtsfjord kommune (Simonsen og Kjelstrup 1976). Flere lå imidlertid lang ned mot flomål slik at han antok at de ikke kunne være mange hundre år gammel (op.sit.). Noe nærmere spesifikasjoner ble ikke gjort med hensynt til tolkninger og sammenligninger, og det ble heller ikke gjort noen tilnærminger til andre typer samiske árran uten geađgebearpmet (skillesteiner). Simonsen (1991) konkluderte med at ildstedene tilhører en teltkonstruksjon som kan ha vært brukt helt frem til vår tid.

Likevel var geađgebeapmet árran et velkjent fenomen i de eldre etnografiske beskrivelsene, og disse var dokumentert i flere beskrivelser av telt- og torvboliger over hele det samiske området på Kola og på Nordkalotten (Ränk 1951). Utformingen av árran med bearpmet var tidlig beskrevet til primært å ha betydning for den tradisjonelle rominndelingen i den samiske boligen. Allerede i 1767 skildret Knud Leem (1697-1774) de ulike rommene og byggeskikken i den samiske gammen og teltet (Figur 17). På tegningene som ble gjort i publikasjonen kan man tydelig se at boligen har en sentral árran i midten hvor parallelle langsgående trestokker deler rommet og strekker seg fra dørsiden og til bakveggen (Leem 1767: pl. 16, 32, 33,34,35). De fleste beskrivelsene av árran med

bearpmet i senere kilder beskriver også at inngangspartiet i boligen (uksa) er avgrenset med parallelle langsgående trestokker, ofte fra dør til bakvegg. Dette betyr at bearpmet (romdelerne) som oftest har bestått av trestokker og ikke rekker av stein. (Ruong 1937:45, Manker 1953:35).

Figur 17. Illustrasjon fra Leem år 1667. Pl.33.

I Troms finnes det også enkelte kilder og observasjoner av geådgebearpmet árran, blant annet fra skogsundersøkelsene i Tromsø Amt foretatt i 1915, fra områdene rundt Leinnesjávri (Leinavatn). Her beskriver og avbilder skogforvalter A. Barth (1915:26, 220) et geådgebearpmet árran, og han beskriver dette som et ”ildsted med telgang”. Barth anslår videre at disse ildstedene må være minst 140 år gamle. Også O. Elgström (1922a:175, 185)

har dokumentert geådgebearpmet árran, og han var selv til stede da denne type árran ble anlagt av brødrene Valkeapää. Elgström dokumenterte Könkemä samebys sommerboplass på Lyngseidet tidlig på 1900-tallet. Her fotograferte og tegnet han ulike boligkonstruksjoner og målene av både torvgammen og teltene, og han noterte spesielt geådgebearpmet árran. I følge Elgström virker det som at valg av materiale til bearpmet ikke følger noe bestemt mønster, noe som gjelder både lavvuene og gammen. Han skriver (1922:195):

”at trestokker og stein kan brukes alt ettersom det passer, og forklarer dette slik: Från *are* til dörr gå tvenne rader stenar, som hindra att skröp o. dyl. inkomma på det egentliga gammegolvet. I stället för stenar finna ibland tvenne särskilt formade björkstubar”.

Den er uviss om en romdeler av stein eller av tre kan knytte boplassen til en bestemt type årstid. Likevel kan det se ut som at stein er foretrukket som romdeler i boligene på sommerboplassene, og da for det meste benyttet i teltene. Stein var også lett tilgjengelig i de varme sommermånedene. Om vinteren ser det ut som at lange trestokker var foretrukket, og det er dokumentert at på vinterboplassene i skogslandet til Sirkas sameby var det vanlig å bruke trestokker som romdelere ved inngangen (Mulk 1994:153). Også Ruong (1982:106) fremhever på et generelt grunnlag at inngangspartiet i vinterboligene var avgrenset med ”särskilda stockar”.

Fra Finnmark finnes det også en utmerket beskrivelse av geådgebearpmet árran, nærmere bestemt fra Lákkonjárga reinbeitedistrikt, som blant annet omfatter vår- og sommerbeiteområdene mellom Altafjorden og Langfjorden i Vest Finnmark. I et foredrag beskriver Karen Marie Eira Buljo (2002) sin gamle familiebo plass ved Čuorvunjohka hvor det er spore etter boplasser som har árran med geådgebearpmet. Hun konstaterer at måten å legge stein på er velkjent, og dette ble gjort for at boligen skulle være ryddig (K.M.E. Buljo 2002:140, 152).

Når det gjelder små åpne árran, har disse ikke vært i fokus for arkeologene før slutten av 1990-tallet. Der denne typen er nevnt eller dokumentert, er det som sekundærmateriale hvor man på forhånd forventet å finne steinalder. I dag ligger det mange godt dokumenterte samiske boplasser med árran gjemt og bortglemt i arkivene på Tromsø Museum. En av de mer interessante utgravningene som ble foretatt allerede i 1989, er undersøkelsen av de samiske boplassene ved det nedemmede vassdraget Storglomvatn ved Svartisen i Nordland fylke (Arntzen 1991). Av i alt 16 boplasser med árran ble kun to boplasser arkeologisk undersøkt, resten gikk tapt på grunn av få ressurser og knapp tid. Resultatene fra denne utgravningen var spennende og de 12 dateringene viste aktivitet fra sen eldre steinalder og frem til ny tid. En kullgrop ble datert så tidlig som til sen

eldre steinalder mens tre årran hadde dateringer fra perioden 900 - 1170 e.kr, noe som tyder på en samisk ressurstilpassning i innlandet i jernalderen. Det interessante er også at det er et opphold i dateringene i middelalderen og de resterende dateringene opptrer ikke før på 1400- og 1500 tallet (Arntzen 1991).

En av de mest kjente utgravningene tidlig på 1980-tallet var i forbindelse med oppdemming av Alta-Kautokeinovassdraget. På terrassene ved Virdnejávri i Finnmark ble det blant annet registrert tre teltringer, og en av disse ble arkeologisk undersøkt, Virdnejávri 103 (Simonsen 2001: 19). Konklusjonen var at: *På grunn av fravær av ildstedkonstruksjon i sentrale deler av strukturen gis ikke sikre holdepunkter for å kunne fastslå om det virkelig dreier seg om en teltring*” (Simonsen 2001:41). Det ble også gravd i et delvis åpent ildsted, nr. IV, som ble beskrevet som et: rektangulært ildsted, 1.10 meter langt og 0,70 meter bredt, konstruert av relativt mange rammestein (Simonsen 2001:86, 95). Ut fra ildstedets beskrivelse og utseende kan denne også være et ildsted av ássebáktetypen. Ildstedet ble ¹⁴C-datert til AD 1280-1320, relatert til et tidsrom da denne typen fylte ildsteder er synlig i det arkeologiske materialet. Dateringene er spennende med tanke på at det er så få årran som er datert til denne perioden, men tidlig på 1980-tallet hadde Simonsen få sammenlignbare resultater fra lignende utgravninger på Nordkalotten, og han knyttet heller ikke Virdnejávri-ildstedet til fylte ildsteder med skjørbrent stein i Sverige eller ássebáktetypen i Norge. De fleste årran datert til yngre jernalder og tidlig middelalderen ble for eksempel i Sverige heller ikke arkeologisk undersøkt og analysert før etter slutten av 1980-tallet (Bergman 1991, Hedman 2003:29).

Et av de mer kjente ildstedene i den arkeologiske litteraturen i Norge er de såkalte ássebákteildstedene. Denne typen ble arkeologisk undersøkt for første gang på slutten av 1960 - tallet, og navngitt etter innlandslokalitetene Ássebákti i Karasjok kommune (Simonsen 1979). Denne typen ildsteder er også registrert i et stort antall i barskogsområdet og i den nedre fjellregionen i Sverige, i Nord-Finland og sist i fjellområdene på Dovre (Storli 1994:60, Hamari 1996, Bergstøl 2008). Det er likevel foretatt få arkeologiske undersøkelser av denne boplasstypen i Nord-Norge⁴⁴, og så lite som åtte boplasser er undersøkt, de to siste ble undersøkt for 15 år siden. Alle lokalitetene er lokalisert i Indre-Finnmark, og dateringene som foreligger ser ut til å samle seg innenfor tidsrommet 800- 1200 e. Kr. (Simonsen 1979, Schanche 1992, Furset 1994).

⁴⁴ Høsten 2009 ble de arkeologiske undersøkelsene av bla. flere ássebákteildsteder i Pasvik avsluttet i forbindelse med Boreasprosjektet ved Universitet i Tromsø. Resultatene fra prosjektet vil derfor ikke bli omtalt her siden rapporten ikke vil være tilgjengelig før nyåret 2010. Likevel kan man på bakgrunn av de mange metallfunn anta at boplassene har en mulig tidsavgrensning til vikingtid og tidlig middelalder (pers. med. Bjørnar Olsen).

Symptomatisk nok ble disse fornminnene i Norge først registrert som samiske rekkebranngraver, og denne fortolkningen holdt seg til begynnelsen av 1990-tallet (Storli 1994, Furset 1995:20). Ildstedenes rektangulære form, at de er fylt med skjorbrent stein, gravgaver og ildstedenes størrelse på opp til 1,80 m i lengde og 1,25 m i bredde, gjorde det nærliggende ut fra en morfologisk synsvinkel å tolke disse som branngraver. De tidlige ¹⁴C-dateringene fra de første utgravningene på Ássebákti og Juntavádde, sett sammens med flere av gjenstandsfunnene som er av østlig import, plasserte ildstedene i tidsrommet i tiden før eller etter 1100 e. Kr. Tolkningen om at dette dreide seg om branngraver utledet til spørsmål som: ” *disse fremmedartede graver rommer rester av en samisk befolkning eller av inntrengere fra sørøst?* ” (Simonsen 1979:48, 1991:594). Den østlige impulstolkningen ble beholdt, til tross for at likbrenningsskikken ikke var praktisert eller var kjent i Norden etter ca 500 e. Kr. Simonsen forholdt seg til noen få historiske kilder om husgravskikk fra karelsk og finsk område. Det var ikke før 1990-tallet at ássebáktegravene ble definert som ildsteder, og da ble de tolket som ildsteder som skulle relateres til den samiske boplassen (K. Schanche 1992, Storli 1994, Mulk 1994, Furset 1995). Storli (1994) var den første som lanserte denne hypotesen i Norge i sin dr- art avhandling, og hun tolket de rekkeorganiserte ildstedene ved Rackträsk som nylig da var undersøkt (Bergman 1988, 1991) til å være spor etter boliger på vinterboplasser relatert til en tidlig tamreinsøkonomi.

Simonsen hadde, på 1970 og 1980-tallet, få andre boplasser på Nordkalotten å sammenligne med. Rekkeorganiserte boplasser med steinfylte ildsteder var tidlig på 1970-tallet et ukjent fornminne for norske arkeologer. I Sverige var disse ildstedene mer kjent, og flere ble datert innenfor samme tidsrom fra 800-tallet til 1200 tallet e. Kr. (Bergman 1988, 1991). Allerede i 1973 ble det slått fast at ildstedene ikke kunne være graver, men forskningsdebatten i Sverige dreide seg for det meste om å kunne bevise at de fylte rektangulære rekkeorganiserte ildstedene var et typisk innslag av en fremmed kultur, vikingene og at: ” *härda med järnålders-dateringar ej kunde knytas till samiska boplatser* ” (Hedman 2004: 98). Utover 1990-tallet ble flere fylte árran med en steinpakning i midten arkeologisk undersøkt på boplasser som kunne knyttes til reindriftsøkonomi, og ildstedene ble ansett til å ha fungert som varmereservoir på de samiske vinter- og vårboplassene (Wiklund 1992, Mulk 1994, Hedman 2003). Konkrete studier i Västernorrlands län i Sverige fikk frem at de fleste árran med en steinpakning i midten var ovale i formen, med en størrelse som kan være opp til 1,2 m lange og 1,1 meter brede, og de fleste ligger konsentrert i skogslandet i det som blir ansett som tradisjonelle vinterbeiteområder (Wiklund 1992:70). Også analyser som gikk på å dokumentere alder relatert til størrelsen på de fylte og ufylte árran i Lule älvregionen ble foretatt.

Her kom det frem resultater som at store rektangulære árran med steinpakning i midten er eldre enn de åpne og mindre árran. Sistnevnte er mest vanlig å finne i tilknytning til fjellregionen, mens de fylte árran vanligvis ligger i nærheten av stallotuffer, fangstanlegg, kokegroper, jordovner og offerplasser (Mulk 1994:146 - 147).

De rektangulære fylte ildstedenes nærhet til fangstgropanlegg er et trekk som går igjen på de fleste lokalitetene på Nordkalotten, og knytter dermed boplassene til en samisk økonomi som baseres på fangst av villrein. Dette bekreftes også ved de oppsiktsvekkende funnene av fire rektangulære fylte ildsteder, som lå på en rekke ved vannkanten av den nå oppdemmede Aursjøen i Oppland fylke. Ildstedene har samme fasong og størrelse som ássebákteildstedene og de svenske fylte rektangulære og ovale árran. Boplassene ligger på et tidligere eide mellom Grynningen og Aursjøen, som på samisk kan betegnes som en suohpáš (overgangssted, vannskille mellom to fjellvann). Like ved boplassen er det registrert store fangstanlegg, og lokaliteten ligger nært der man antar at villreinen naturlig har hatt sin trekkvei. Ett av ildstedene (R603-III) er datert til AD 770 - 980, og inngår dermed som en boplass brukt i en intensiveringsfase av villreinfangsten i vikingtid og tidlig middelalder (Bergstøl 2008:141). I likhet med ildstedene ved Aursjøen i Oppland er også ássebákteildstedene i Kautokeino og Karasjok kommuner i Finnmark lokalisert nær store fangstgropssystemer. Dateringer fra Oppland og Finnmark sammenholdt med dateringer av de fylte rektangulære árran i Sverige samler seg innenfor tidsrommet yngre jernalder til tidlig middelalder. Et fellestrekk for alle de samiske boplassene av denne typen, er at de er lokalisert til vassdrag, fiskerike vann og gode jaktområder, en økonomisk basis som kan knyttes til inndelinger av bruksområder i mindre organisatoriske enheter, siida, med tilhørende rettigheter og plikter.

Registrering av árran og boplasser relatert til reindrift og innlandsboplasser ble som nevnt ikke forskningsfaglig interessant før 1990-tallet. De metodiske verktøyene og kunnskap gjennom forskning og arkeologiske undersøkelser har i de senere år ført frem, og i dag har vi økt kunnskap om denne type kulturminner både lokalt og regionalt. I dag skiller man for eksempel mellom skogssamiske árran med og uten steinpakning fra fjellsamiske árran i Sverige (Mulk 1994, Hedman 2004, Karlsson 2006). I Norge har vi árran som typologisk skiller seg ut, som for eksempel ássebákteildstedene, som knyttes til vikingtiden og tidlig middelalder, og videre árran med geaðgebearpmet som ser ut til å ha en tilknytning til tamreindriftens økonomi. I mitt eget undersøkelsesområde lokalt, er det nå en tendens til at spissovale åpne árran er eldre enn de rektangulære åpne árran, som for øvrig skal presenteres i neste kapittel.

DEL II - DET ARKEOLOGISKE MATERIALET

Kapittel 5 ÁRRAN

5.1 Innledning

Et av de vanligste sporene etter aktiviteten på en boplass er rester etter árran, som er en sentral del av lavvuen og goahhtien (boligene). Av de 258 registrerte árran fra Mauken, Blåtind og Devddes er 121 registrert i slik detalj at form og størrelse med sikkerhet kan fastslås. Antallet árran utgjør nærmere 60 % av det totale antall registrerte samiske kulturminner i undersøkelsesområdene. Grunnen til at flere árran ikke ble detaljregistrert er at registreringene er foretatt over en 15 års periode av forskjellige registranter som har praktisert ulike metoder og med til dels forskjellige målsetninger. Slik det tidligere er nevnt, har registrering av samiske kulturminner relatert til reindrift og innlandsboplasser i Troms vært et pionerarbeid gjennom hele 1990-tallet. Både de metodiske verktøyene og den kulturhistoriske kunnskapen har vært i støpeskjeen og gjenstand for stadige revurderinger. Registreringsarbeidet og de arkeologiske undersøkelsene som er foretatt de senere år har imidlertid ført frem, og i dag har vi økt kunnskap om denne type kulturminner både lokalt og regionalt.

Jeg skal i denne delen presentere kulturminner som er arkeologisk undersøkt i Mauken, Blåtind og Devddes. Først vil jeg presentere árrans betydning og den daglige bruken av den, noe som er godt dokumentert både muntlig og skriftlig (Ryd 2005). I disse kildene gis det også en utførlig beskrivelse av hvordan man konstruerer et árran. Jeg vil også kort komme inn på hvilket arbeid som ble gjort i de tidlige registreringsfasene i Mauken og Blåtind. I det følgende har jeg valgt å skille mellom árran- og árran med steinskiller i inngangspartiet (geaðgebearpmet árran). Totalt er det arkeologisk undersøkt 31 ulike árran hvor 28 er presentert som egen kategori i kapittel 5. Jeg vil starte med undersøkelsene i Blåtind og deretter fortsette i Mauken og avslutte presentasjonen i Devddesvuopmi. I det neste kapitlet er fire geaðgebearpmet árran presentert for seg selv og disse er sett i lys av lignende undersøkelser i Nordland, Troms og Finnmark. Boplassen (šjallu) får også en egen gjennomgang der kulturminner som hører til boplassen blir omtalt. Til slutt vil de fire undersøkte stallotuftene i Devddesvuopmi bli introdusert og sett i sammenheng med de øvrige stallotuftene i Norden. Totalt utgjør kulturminnematerialet fra Mauken, Blåtind og Devddes et

unik empirisk tilfang, og for første gang er det utført en større arkeologisk undersøkelse på innlandsboplasser som hovedsakelig kan knyttes til ulike former for reindrift gjennom tid.

5.1.1 Árran og tradisjon

De første detaljerte beskrivelsene av et árran er i arbeidene til Ossian Elgström⁴⁵ (1922:170, 177) og Israel Ruong⁴⁶ (1982 [1969]:106) som henholdsvis før og etter siste krig beskrevet og dokumenterte árrans form og konstruksjon og plassering i boligen. Begge hadde god kjennskap til blant annet de nordligste fjellsamebyene Könkämä og Sarivuoma i Nord-Sverige, hvor mye av det empiriske materiale er hentet fra. Likevel er det forbausende å finne gode beskrivelser av boplasser og árran i det skriftlige kildematerialet fra århundreskiftet som omhandler kartlegging av skog, geologi og topografi med mer. Det som vi vil karakterisere som et arkeologisk materiale i dag, finnes beskrevet i rapporter hovedsakelig gjort av det norske embetsverket. Fra befaringene til Ruden og Barths skogsundersøkelser fra Indre Troms i tiden rundt 1911 og 1915 beskriver blant annet skogforvalter Barth (1915:195):

”Mange av de fundne ildsteder var meget vanskelig at opdage i sin nu nedgrodde tilstand. Som bevis herpaa kan jeg nævne, at jeg etsteds tilfældig kom til at gaa like bagefter en av mine medhjælpere, som ogsaa gikk og saa efter ildsteder, og jeg fandt da 2 saadanne, som han hadde passert ret forbi uten at faa øie paa.”

Denne beskrivelsen er en av de svært få skriftlige kilder som omtaler samiske árran fra århundreskiftet. Formålet med undersøkelsene dreide seg ikke om hvorfor boplassene lå der de lå, knyttet til en samisk historie. Árran ble i rapportene som regel tatt med som bevis på samisk tilstedeværelse med et negativt fortegn, der boplassene sto som vitnesbyrd på samenes misbruk og avskogning av områder.

Videre i den vitenskapelige debatten fra århundreskiftet var det som regel språkforskerne som diskuterte árran, og da ut fra en etymologisk betydning. Konrad Nielsen⁴⁷ (1945:55) definerte et árran som et åpent ildsted som ligger midt på jordgulvet, og han utdyper at disse både finnes i torvgammene og i teltet. Nielsen mener også at arrân [arâ(n)] er et direkte lån fra urnordisk og han

⁴⁵ Ossian Elgstöm (f. 1883 – d. 1950) svensk forfatter og kunstner, ble kritisert av Wiklund (1922) for manglende metodisk og faglig forankring i sin beskrivelse av samene i boken: Karesuandolapparna fra 1922.

⁴⁶ Israel Ruong (f.1903 – d.1986) samisk språkforsker og professor i samisk språk og kultur ved Uppsala Universitet.

⁴⁷ Konrad Nielsen (f.1875–d.1953) norsk språkforsker og professor i finsk-ugrisk forskning, ga ut storverket Lappisk ordbok i tiden 1932 – 1938, ordboka er i dag grunnlaget for all nordsamisk leksikografi.

setter dette i sammenheng med at møte mellom samene og nordboerne er urgammelt. Han sier videre, trolig med henvisning til A. Hansens innvandringshypotese at:

”den overraskende hypotesen om at lapperne skulde være kommet til Skandinavia først langt ut i middelalderen, maa fra sprogligt synspunkt karakteriseres som ganske uholdbar” (1945:64).

Hvis vi skal følge Nielsens antakelser om at árran er et urnordisk låneord, kan árran knyttes til det maskuline ordet *arne* som betyr ”åpent ildsted”, ordet er et lån fra det danske ordet *arne* (*arn*) som historisk sett også er det samme ordet for det norske *åre* (Bjordvand og Lindeman 2000:45). Åre er også et arveord med mange former, og det betyr ”ildsted midt på gulvet”. Den urnordiske forekomsten av ordet kan komme av akkusativformen *aRina* med betydning **arne*” som i overført betydning er brukt som de dødes bosted eller gravplass. En annen tolkning av den urnordiske forekomsten av ordet er fra det finske *arina*, som betyr peishelle eller peisrist og som igjen har slektsskap med det germanske ordet **as* som viser at ordets germanske grunnform var **azinà*, som betyr å gløde eller brenne (Bjordvand og Lindeman 2000:1105).

For å forstå hvordan árran har fungert i det daglige og hvilken betydning det har hatt for folk, er det nødvendig å gå til kildene for å se etter kunnskapen om árran. I nyere tid står Yngve Ryds (2005) undersøkelser og beskrivelse av árran og ildkunst i særstilling. På bakgrunn av samtaler med eldre samer, både bofaste- og reindriftssamer i Nord Sverige, er det for første gang samlet verdifull kunnskap om árrans tradisjon og betydning. Det meste åpenbare med et árran er at den fungerer som varmekilde og at den gir energi til å varmebehandle mat, men ilden og røyken ble også brukt som smakstilsetning til røyking av kjøtt og fisk og ikke minst som insektsbeskyttelse om sommeren. Flere av informantene Ryd har snakket med har hatt sine boplasser og sommerbeiter i Troms (Ryd 2005:23,25,57). I flere av samtaleene kommer det frem at árran også utgjorde en sentral del i livet og den hadde en viktig betydning i hverdagen. Når man gjorde opp ilden i árran ble det joiket, og lykken var der når ilden brant. Ilden spredte varme og lys og med den fulgte en ro, og flere av informantene påpekte at ilden er livet og den kunne varslet liv med sine pipelyder. Ilden kunne varsle vær, og for eksempel når ilden blåste opp og den gav en pipelyd visste man at et menneske var på vandring og at det innen et døgn skulle komme folk innom: ”*När pipet hördes svarade gammelgubbarna alltid: -Kom du, jag är hemma!*” (op.sit).

En annen viktig betydning árran fyller, er betydning som et hellig sted og som medium til rituelle handlinger (se kap.4.7). Det er også kjent at árrans form kan symbolisere en familie- eller slektstradisjon, en signatur. Det er også kjent at plassering av steinene inne i árran signaliserer

ulike hendelser på stedet som for eksempel fødsel eller død (Buljo 2002, Blind 1996). ”*Där en kåta ska stå läggs en ring av stenar så det blir en árran*” (Ryd 2005:29). Árran bygges med omhu etter tilhørighet, tradisjon og med de ulike familienes kunnskap om valg av type stein, form og størrelse. Derfor vil aldri en árran være helt lik den andre.

Likevel er det konstruksjonsdetaljer som går igjen som et felles trekk felles for alle árran, som at de smaleste endene på árran alltid vender mot døråpningen og mot den bakre del av boligen. Muntlige kilder viser også til at det på steder hvor man bodde lengre, som for eksempel på sommer og høstbolassene, var det vanlig å legge to litt høge steiner på de smaleste endene, og på samisk heter disse steinene: oajvevuolgierge, som betyr haugen eller hodet nedenfor (Ryd 2005). Funksjonen til endesteinene er fordi at veden ikke skal ligge tett ned i árran. Meningen er at veden skal hvile på steinene for at den skal kunne brenne lengre. I tillegg regulerer man trekken bedre og man vil få en klarere flamme med mindre røyk. Steinene på langsiden av árran blir på samisk kalt for: davvelisgierge som betyr, litt lenger nord. Disse steinene er som regel avlange og flatere enn kortsidesteinene, og er med på å regulere trekk og gi bedre varmespredning (Ryd 2005:33-34).

Noen árran kan også ha en større og flatere stein plassert på den ene enden, og denne blir ofte kalt for boaššugeadgi (pannestein) (Figur 18). Denne steinen har i tillegg til markering av det hellige stedet også hatt en praktisk funksjon, og fungert som et sted hvor man kan sette fra seg kokekarene. Boaššugeadgi skulle alltid være den første steinen som ble lagt på plass i boligen når man anla et árran, og det var alltid kvinnene som bestemte dette. Denne steinen måtte ha en passe tykkelse og være helt flat for at den ikke skulle sprekke (Ryd 2005:31). Det var også mulig å legge to flate steiner ved siden av hverandre, eller en pannestein på hver ende av árran, og disse steinene regulerte alltid hvordan resten av árran skulle formes (op.sit.).

Figur 18. Árran med en flat pannestein i boaššu, Dávkkajávri i Mauken (på nordsiden av Takvatn) (foto: Ingrid Sommerseth).

På vinterstid, hvis det var vanskelig å finne steiner, kunne man avgrense árran med store vedkubber som man holdt fuktig, etter hvert som ilden tørket disse ut (Haglund 1934). Nils Henrik Gunnare (Ryd 2005) som en gang har flyttet med familien sin til Indre Troms og Tromsdalen kunne fortelle at når sidesteinene var ekstra smale var det vanlig å legge en lengre bjørkestokk langs árran for å hindre gulvrisset mot å gli inn mot ilden. Vedstokken var da lengre enn árran og den lå mot endesteinene og kunne dermed ikke rulle over de avlange og flate sidesteinene. Samme prinsipp ble også brukt når man kun hadde rå bjørkeved tilgjengelig som avgrensing til ilden. Rå bjørkeved ble kun brukt under flytting om vinteren på steder der det ikke var árranstein, og på steder hvor man kun hadde korte stopp. Da ble to ukløyvde vedkubber med never lagt på enden av árran og disse måtte som regel byttes ut etter en dag. På langsiden brukte man lange avbarkede stokker, som også holdt lenger siden man ikke lot den brennende veden komme nær disse (Gunnare i Ryd 2005:34, 36).

De fleste árran er anlagt med mer en fire árransteiner, noen har flate- og firkantede steiner mens andre har runde steiner. Árransteinene skal først og fremst hindre gulvrisset fra å gli inn i ilden og

mot glør som ramler ut. Avlange ovale eller rektangulære árran er mest vanlig, og Ryd (2005:30) mener dette kan forklares ut fra praktiske hensyn, fordi veden som regel er avlang legges den parallelt og ikke på kryss og tvers. En annen viktig faktor er at avlange árran gjør boligen større i motsetning til runde árran som vil stjele plass i boligen. Derfor er ikke valg av árranstein tilfeldig og i lavvuene ble det for eksempel brukt små steiner på et par kilo som helst var eggeformet og avlange i form (Ryd 2005:34). Fordelen med slike steiner er at de blir fort gjennomvarme, de varmer lenge uten å bli glohete og de sprekker ikke så fort. Store steiner derimot behøver lang tid for å bli gjennomvarm, de blir kun varm på den ene siden og er kalde på den andre, og de sprekker lett (op.sit).

Olav Omma (Ryd:2005:34-36) som blant annet har flyttet til Indre Troms og Tromsdalen har fortalt at de beste árransteinene fant man i små bekker og vannkulper hvor grusen har formet dem runde, og slike steiner holdt i årevis. Steinene burde helst være mørk på farge og når de da ble lagt i árranringen og varmet opp endret de farge og ble lyse. Spesielt gode árransteiner kunne også pakkes ned i pulkene på høstvinteren og bli tatt med til andre områder hvor det ikke var noen stein å finne. Om sommeren derimot var det ikke vanlig å ta med seg árranstein fra en teltboplass til en annen. På de faste vinterboplassene var det viktig å ha kunnskap om gode steder hvor man kunne finne løse árranstein. Disse steinene ble hentet fra åpne bekker og kulper, og i skogsområdene var det vanlig å plukke løse steiner under rotvelter (op.sit).

Árrans utforming har mye å gjøre med variasjon av årstid, grunnforhold og tilgang på brensel og utseende på árran er påvirket av steinenes form. Rektangulære steiner former rektangulære árran mens runde steiner former ovale árran (Mulk 1994:150). Ryd (2005:30) har også observert de ulike forskjellene på et skogsárran og et fjellárran. Árran i torvgammene i skogsområdene var som oftest store og i bruk over lengre tid og disse kunne ofte være fylt med flate steiner i bunnen, fordi at kokekar med føtter ikke skulle synke ned i asken. Árran på høyfjellet derimot var ofte små og veden fra fjellbjørken og riset ble da lagt innenfor de mer lave og flate árransteinene. Veden på fjellet består for det meste av arter som heller ikke krever store árran, som fjellbjørk, dvergbjørk, einer og vier (op.sit). Det er nettopp de sistnevnte árran som er mest vanlig å finne i Mauken - Blåtind og Devddesvuopmi, der de fleste kan karakteriseres som små åpne árran brukt i en lavvu eller bealljegoahti.

5.2 Pionerarbeidet i Mauken og Blåtind

I perioden etter 1990 har det tilkommet teknologi som gjør det mulig å kartfeste lokalitetene mer nøyaktig. Den viktigste innovasjonen her er håndholdt GPS som i dag er selvsagt redskap i felt. Beskrivelsene av árrans form og beliggenhet er også blitt langt mer detaljert, og størrelsen måles systematisk. Tidligere ble registreringene foretatt under andre forutsetninger og med andre metoder. Blant annet er samtlige árran fra undersøkelsene i 1992 i Devddesområdet, med noen få unntak, ikke beskrevet eller målt opp, disse er kun avmerket på kart etter øyemål. Dette tidlige prosjektet hadde som hovedmål å få oversikt over omfanget i de ulike kulturminneområdene i Devddesområdet, og det var ikke satt av tid til detaljregistrering (H. Birkely 1993). Fra de tidligste rapportene fra Mauken og Blåtind i 1991 hefter det også en del usikkerhet rundt beskrivelsene av árrans form. Grunnen til dette er at undersøkelsen i skytefeltet led under knapphet på tid, prioriteringene var også her primært å få samlet en bred oversikt over kulturminnetilfanget i området. Forsvaret ville ha raske avklaringer og det samiske kulturminnevernet var også i en tidlig oppbyggingsfase med hensynt til ressurser (P. Birkely 1991, Sommerseth 2001:8-13 b).

De fleste árran i Mauken og Blåtind ble gjenregistrert i 1998 og 1999, og mange árran ble da omdefinert med hensyn til størrelse, beliggenhet og form. En viktig grunn til gjenregistreringen var forsvarets intensive bruk av området. Dette viste seg som et stort problem, fordi flere árran var forstyrret eller ødelagt, og enkelte steder hadde beltevogner kjørt over boplassene og flyttet på árransteiner. De fleste árran som ble registrert var overgrodd med et tynt lag av vegetasjon, og noen få var totalt dekket av torv, gress og lyng. Graden av hvor mye en árran er overgrodd avhenger av jordsmonn, type vegetasjonsområder, slitasje og tråkk.

I en tverrfaglig undersøkelse utført sent på 1990-tallet av Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) i Mauken og Blåtind har man ved hjelp av GIS (geografisk informasjonssystem) utarbeidet en landskapsanalyse av området. Her er vegetasjonsområder, geologi og kulturmiljøer på bakgrunn av kulturminneregistreringene fra 1989, 1990 og 1998 forsøkt analysert (Holm-Olsen m.fl.1999). Analysen er interessant ved at den får frem sammenhengen mellom kulturminneområdene, vegetasjon, terrengformasjoner og kvartærgeologi. Resultatene viser at de aller fleste kulturminnene i Mauken og Blåtind er etablert på områder med morene eller andre løse avsetninger, noe som gir god drenering på boplassene. Det viser seg også at på disse stedene vokser det for det meste vegetasjonstyper av rikere karakter (blant annet blåbær-blålyngheier, lågurt-enger/-skoger). Dette tolkes dit hen at virksomheten rundt boplassene og de nærliggende gjeddiene har gjort vegetasjonen rik på de tidligere mer karrige områdene. Árran som er registrert

på de karrige og tørre vegetasjonsområdene er tolket til at stedet kun har vært benyttet for kortere opphold under flytting. En annen mulighet som ble tatt til høyde for var at boplassene er så gamle at det har skjedd en suksesjon tilbake til den opprinnelige vegetasjonstypen (Holm-Olsen m.fl. 1999: 34).

Andre resultater som framkom i NIKUs undersøkelser var at árran er lokalisert til steder som har god utsikt. Generelt fremkom det at man har lokalisert boplassene med árran på flater, rygger og fremspring i terrenget, og at de fleste boplassene vender mot sør, sørvest, vest og sørøst, og dermed utnyttet de mest solrike områdene (Holm-Olsen m.fl. 1999:33). At árran ligger på moreneavsetninger ser vi tydelig i Návdevággi (Nergårdskaret) i Mauken, her ligger árran og gieddiene (melke-engene) på rad og rekke etter moreneryggene som slynger seg nedover skaret i sør (Sommerseth 1999/2000, 2001 b). Også rundt Devdjesjávri både i skogssonen og på høgfjellet ligger árran på morenerygger med god drenering. I fjelldalen Devdjesvuopmi er det kalkrik grunn som gir rik vegetasjon på gammel morenegrunn, og her finner vi også de tallrike sommerboplassene tilhørende Lainiovuoma sameby (H. Birkely 1993).

5.2.1 Tidlige forsøk på typologisering av árran i Mauken

Det er gjort forsøk på å typologisere árran ut fra form, størrelse og beliggenhet i forhold til alder, men resultatene har ikke ført til noen nærmere avklaring. I NIKUs analyse fra Mauken og Blåtind baseres resultatene på andre prosjekters feltundersøkelser og feltrapporter (Holm-Olsen m.fl. 1999). Flere árran som er analysert viser seg i ettertid å ikke ha vært definerbare med tanke på størrelse og form, og resultatene blir derfor noe misvisende. I analysen hevdes det at store árran på over en meter, hvilket det kun er registrert noen få av i Návdevággi (Nergårdskaret), er eldst. (Holm-Olsen m.fl. 1999:16). Ny gjennomgang av materialet viser at kun fire av totalt 28 definerbare árran i Návdevággi (Nergårdskaret) er over en meter i lengde, og enkelte av disse, for eksempel R21 K3 kan relateres til 1800-tallet (se kap 5.5.1). De fleste árran registrert i Návdevággi (Nergårdskaret) er rundt en meter i lengde og mindre, og et av de minste árran (R 25) kan etter ¹⁴C-datering vise seg å være blant de eldste arkeologisk undersøkte árran i Mauken.

Videre hevdes det at Návdevággi (Nergårdskaret) ikke har vært brukt som område for fast sommerbosetning av betydning, og bakgrunnen er árrans størrelse og at det er mangel på teltsteiner i området (Holm-Olsen m.fl. 1999:16). En mangel på teltsteiner i Návdevággi (Nergårdskaret) skulle da indikere at teltduken ble holdt nede av snø, og derfor tolkes Návdevággi (Nergårdskaret)

som et område for vinterbosetting. Denne tolkningen er problematisk, siden det fra muntlige og etnografiske kilder er kjent at man ikke alltid behøver å ha teltsteiner på teltduken. Dette fordi teltets konstruksjon er solid nok med hensyn til vindstabilitet, trekkregulering og lufting. Forøvrig er det svært få árran i Mauken og Blåtind og Devddes som er registrert med teltsteiner, på tross av at både muntlige, skriftlige og arkeologiske kilder bekrefter at området hovedsakelig er brukt som sommer- og høstboplass (Sommerseth 2001 b, 2004 b, Rbk protokoll 1907⁴⁸).

Det tidlige arbeidet med en forsøksvis analyse av árrans form i forhold til alder var pionerarbeid, men undersøkelsen lider av lite empiri og det er få sammenlignbare undersøkelser fra andre områder. Det har også vært vanlig å anta at árran som er minst synlig og helt dekket av vegetasjon, er eldre enn de mer synlige. Som påpekt av Andersen (2002:219) må man imidlertid også ta hensyn til hvor høyt over havet boplassen ligger. Dette fordi boplasser høyt til fjells vil gro igjen saktere enn tilsvarende lenger ned i skogsregionen. Her kan jeg tilføye at man i tillegg også må se på vegetasjonsmangfoldet på de ulike boplassene og de lokale og regionale variasjoner i berggrunn og klima.

Nyere forskning viser dessuten at skoggrensa (sammenhengende skog) har forflyttet seg oppover med 50 - 100 meter de siste 100 år som følge av varmere klima og reduksjon av beiting, mens tregrensa (enkeltrær) har forflytter seg oppover med opp til 75 meter (Tømmervik 2007:137). En generell gjengroing av skogsområder og kulturlandskap fører til at området er mer skogkledd nå enn for tyve år siden, og konsekvensene for kulturminnene som tidligere har vært synlig er dramatiske. Åpne boplasser med flere synlige árran og melkeområder som ble registrert på 1980- og tidlig 1990-tallet kan om få år være tilgrodd. Dette vil ikke gjelde alle områder fordi i de samme prognosene har man også antydnet at framtidig temperaturøkning med en stigning av skoggrensen også vil få større hyppighet av angrep av fjellbjørkemålere (*Epirrita autumnata*) som rent lokalt kan føre til store skogskader og at skoggrensen derfor minker rent lokalt (op.sit).

Å antyde alder på árran etter grad av overgroing er derfor en upålitelig metode i felt. Flere av de arkeologisk undersøkte árran i Mauken, Blåtind og Devddes var godt synlig på overflaten og vi antok at disse árran måtte være yngre enn de mer usynlige og mer overgrodde. Det viste seg at mange árran som helt eller delvis var overgrodd kan være av de yngste, der flere hadde gjenstandsfunn som kan relateres til 1800-tallet. De fleste árran som ble arkeologisk undersøkt var synlige på overflaten og det er stor grunn til å anta at disse representerer en stor spennvidde i tid,

⁴⁸ Renbeteskommissionen af år 1907 protokoll, register och frågeformular forkortes til: Rbk protokoll 1907

noe som igjen bekreftet at boplassenes alder er vanskelig å anslå ut fra overgroing. Vegetasjon preges av berggrunn og klima og disse variablene vil gi store utslag fra område til område. I likhet med Mulk (1994:147) er jeg enig om at det er gjennom arkeologiske undersøkelser man best får en indikasjon på når árran og boplassen kan ha vært i bruk. Sammenholdt med gjenstandsfunn på boplassene, radiologiske dateringer og skriftlige kilder vil dette gi et godt grunnlag for tidfesting og tolkning av materialet.

5.3 Metode og datering

I det følgende vil árran bli presentert enkeltvis og det er foretatt arkeologiske undersøkelser på ni ulike lokaliteter i Mauken, Blåtind og Devddes, og jeg har valgt å presentere disse under hvert sitt hovedområde med nærmere stedsspesifikasjoner. Til sammen er det arkeologisk undersøkt 27 árran, og de aller fleste kan karakteriseres som åpne árran. Jeg har ikke funnet det hensiktsmessig å foreta noen typologisering innenfor denne gruppen av árran.

Det er likevel en viss tendens til at små árran synes mer rektangulær i formen enn store árran som er ovale. Dette er en faktor som er av en mer praktisk karakter siden små árran kan tillate seg å være nesten like bred som de er lang, mens store árran nødvendigvis må smalne av mot endene for ikke å ta for stor plass av gulvarealet. Det er ikke registrert helt runde árran i undersøkelsesområdet. De fleste árran er spissoval, rundoval eller rektangulære med små variasjoner innenfor dette igjen. Dette samsvarer også med observasjoner fra de nordlige deler av Sverige av eldre árran fra fjellområdene. Her viser forskerne Hedman (2003:48), Mulk (1994:146) og B.O. Wiklund (1992:70) til at ovale árran er mest vanlig, mens rektangulære og spesielt runde er mer sjeldne.

De arkeologiske undersøkelsene i Mauken og Blåtind har vært foretatt med ulike utgravingsmetoder og i den første feltsesongen til Tromsø Museum i 1999, valgte man en metode som var ment å kunne avgrense teltplassens utstrekning i rom. Derfor åpnet man ikke hele árran, men man la ut søkesjakter i to retninger med kun en liten del av árran som midtpunkt. Målet var å avgrense kulturlag som kunne definere størrelsen på selve teltplassen. Sjaktene varierte fra $\frac{1}{2}$ meter til en meter i bredde. Ofte ble halvparten eller kun en $\frac{1}{4}$ del av árran undersøkt. Denne metoden førte ikke frem og resulterte også i at det ble gjort få funn (Sveen 2000:2, rapport). I tillegg mistet man verdifull informasjon om árrans form og størrelse. Gravemetoden i feltsesongen 2000 ble derfor lagt om, og man gikk over til å avdekke hele árran og boplassen rundt. Ikke minst fikk man en bedre kontroll på dokumentasjonen av selve kulturminnet. Det ble på hver teltplass åpnet mer enn 6 m² og det ble lagt profiler gjennom selve boplassen. Alle boplassene ble gravd

ned til det som ble tolket som naturlig undergrunn og dokumentert med profiltegninger av både x- og y- profilen. Den nye strategien førte til at man gjorde mere funn, fordi disse lå i selve árran eller umiddelbart utenfor (Sveen 2000:7 rapport).

I eget prosjekt valgte jeg å avdekke hele árran, nettopp for å kunne dokumentere form, størrelse og eventuelle funn i og umiddelbart utenfor. I tillegg var det viktig å ha god kontekst for å kunne ta ut trekullprøver til ^{14}C -datering. Dette ble også gjort ut fra erfaringene om at sesongmessige boplasser er anlagt rett på bakken, og siden man innredet teltboplassen med ris og skinn ble ikke disse liggende lenge nok til at dette skal kunne ha dannet et eget kulturlag. Ut fra etnografiske kilder ble ofte boplassen ryddet og riset ble brent på et annet sted etter bruk (se kap.4). Alle árran ble i likhet med Tromsø Museums gravninger også gravd ned til naturlig undergrunn som er rødlig usortert morenejord. Målet ved egne undersøkelser var å supplere Mauken og Blåtindmaterialet med dateringer fra kjente boplassområder lengre inn mot riksgrensen. Ut fra tidsmessige- og logistiske grunner ble det derfor søkt om kun å åpne 1m^2 på hver enkelt boplass, mens det på de større stalloboplassene ble åpnet et større felt (se kap.8).

Det er foretatt ^{14}C -dateringer av samtlige arkeologisk undersøkte árran i Mauken, Blåtind og Devddes og fra flere árran foreligger det to dateringer. Trekullprøvene ble tatt innenfor en 3×3 cm avgrenset område og ca 2 cm dyp avgrensning i árran eller ved steinene i árran. Det er foretatt vedartsbestemmelser av samtlige prøver og de aller fleste trekullprøvene viser at lokale, kortlevde treslag som bjørk, selje og vier dominerer. Kun noen få prøver har iblandet furu. Dette er ikke det beste treslaget å bruke til en ^{14}C -datering i Nord-Norge, furu har høy egenalder som kan føre til at det oppnås en for gammel datering.

Alle ^{14}C -dateringer er utført ved nasjonallaboratoriet for ^{14}C -datering ved Vitenskapsmuseet i Trondheim. De fleste dateringene er konvensjonelle dateringer men noen er akselerator massespektrometrisk datert (AMS) i samarbeid med Universitetet i Uppsala. Resultatene fremstilles i form av kalibreringskurver som viser sammenhengen mellom målt ^{14}C -alder og alderen i kalenderår (kalibrert alder) (Appendiks nr.1 til 58). Kalibreringen er gjort ved hjelp av OxCal 3.10 (Bronk Ramsey 2005), kalibreringsdata ved Reimert et al. 2004. Det angitte aldersintervall oppgis med ett og to standardavvik. Dateringene vil i det følgende bli presentert i tabellform hvor både ukalibrert og kalibrert alder blir oppgitt. I teksten vil jeg henvise til dateringene innenfor to standardavviks nøyaktighet.

5.4 De arkeologiske undersøkelsene i Blåtind

10 árran er arkeologisk undersøkt i Blåtind og disse fordeler seg i to utgravningsområder, det første i Geinnodatvággi (Akkasæter) nordvest i Blåtind og det andre området ved Skjeftvatnet og på Finnvegåsen som ligger i østre deler av Blåtind. Som følge av forsvarrets planer om en utvidelse og oppgradering av Akkasæter skytefelt ble det utarbeidet en egen reguleringsplan for området og samtlige boplasser med árran ble frigitt som følge av tiltaket. Til sammen ble seks árran undersøkt i Geinnodatvággi (Akkasæter), der fire ble gravd av Tromsø Museum i 2000 og to av Sámediggi / Sametinget i 2001. Til sammen fire lokaliteter ble frigitt i det andre området ved Skjeftvatnet og på Finnvegåsen som nærmere bestemt ligger nord for E6 ved Dávkajávri (Takvatnet). I dette området er det planlagt en sammenbindingskorridor for øvelsestraseen i skytefeltet Blåtind. Samtlige árran ble undersøkt av Tromsø Museum i 2000.

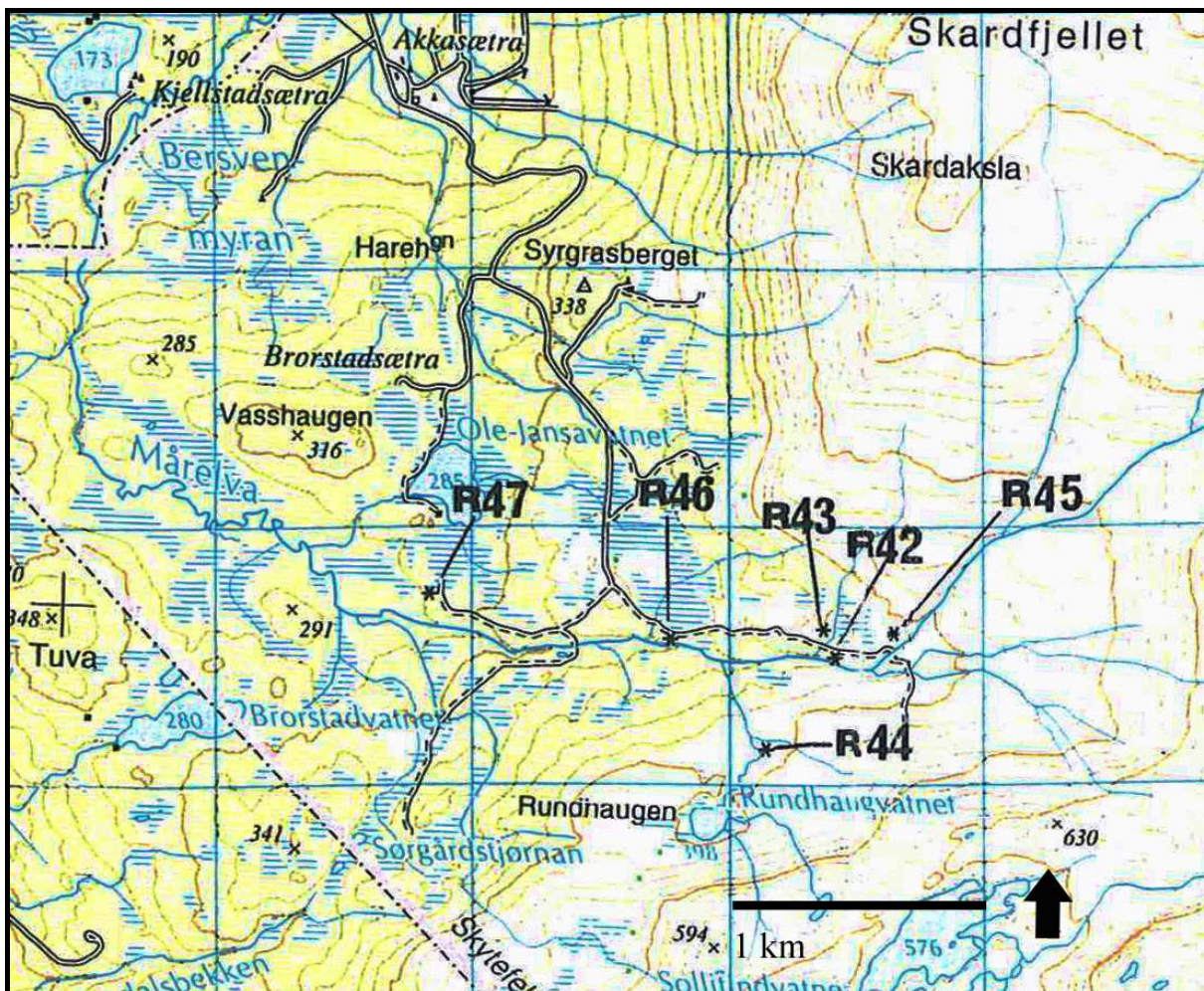
5.4.1 De arkeologiske undersøkelsene i Geinnodatvággi (Akkasæter)

De seks lokalitetene som ble undersøkt ligger i overgangen til høyfjellet (orda), ca 350 meter over havet på to separate elveterrasser langs Mårelva (Tabell 5). Fire av boplassene som ble undersøkt av Tromsø Museum forstyrret av militær aktivitet, særlig R43 K1 og K2 og i mindre grad R46 K1 og K2 (Sveen 2000, rapport). Ved den ene árran var det gravd en skytegrav hvor jordmassene lå spredt utover den opprinnelige markoverflaten. Under avtorving ved en av de andre lokalitetene ble det blant annet funnet patronhylser og 12.7 millimeter prosjektiler. I dag er begge árran, R43 K1 og K2 lagt under en to meter høy og seks meter bred øvelsestrase for tanks og beltevogner. De andre to árran, R45 K2 og K5, ble arkeologisk undersøkt gjennom en nødgraving foretatt av Sametinget i 2001 (Sommerseth 2001a, rapport).

Område	Lokalitet	Reg.nr	Lengde	Bredde	Form
Blåtind	Geinnodatvággi (Akkasæter)	R43 K1	1,20m	0,80m	Rundoval
	Geinnodatvággi (Akkasæter)	R43 K2	0,90m	0,70m	?
	Geinnodatvággi (Akkasæter)	R45 K2	1,20m	0,80m	Rundoval
	Geinnodatvággi (Akkasæter)	R45 K5	1,00m	0,90m	Rundoval
	Geinnodatvággi (Akkasæter)	R46 K1	0,90m	0,70m	Rektangulær
	Geinnodatvággi (Akkasæter)	R46 K2	1,20m	0,80m	Rundoval

Tabell 5. Undersøkte árran i Geinnodatvággi (Akkasæter) 2000 / 2001.

Trolig ligger gamle og unge árran ved siden av hverandre, mens boplassene ligger spredt med opp til en km fra hverandre (Figur 19). Det er mye som kan tyde på at man har vekslet på å bruke de ulike terrassene siden beliggenheten har vært gunstig for begge i forhold til tilgang på friske beiter, gjerdeplasser, ved og vann. Området har også vært et gjennomflyttingsområde noe det samiske navnet Geinnodatvággi viser til. Stavelsen geinnodat betyr flyttevei og Geinnodatvággi omfatter dalførene på begge sider av vannskillet. Vest for vannskillet renner Geinnodatjohka (Mårelva) gjennom Mårelvdalen før den munner ut i Aursfjorden. Øst for vannskillet renner elva med samme navn gjennom Čuonjavuovdi (Takelvdalen) før den munner ut i Dávkajávri (Takvatnet). Dette området må sees på som en helhet, og det er sannsynlig at de gamle flytteveiene gikk langs vassdragene. Her var det lett tilgang på gode vår- og høstbeiter under flyttingen, man passerte gjennom trange skar hvor det var lett å holde flokken samlet til man nådde sommerbeitene (Sveen rapport 2000).

Figur 19. Kart (M711 1533 III), undersøkelsesområdet i Geinnodatvággi (Akkasæter) (fra Sommerseth rapport 1999/2000).

R43 K1

R43 K1 ble lokalisert på en tørr bergrabb med lyngvegetasjon og like ved lokaliteten renner det en mindre bekk gjennom en liten elvedal og det er god utsikt både oppover og nedover fjelldalen. Árran er rundoval i formen, 1,20 lang og 0,80 bred, og den hadde tydelig kantsteiner som støttet opp om en gruspakning midt i. Gruspakningen med mindre stein inne i árran var noe som skilte seg ut fra de andre arkeologisk undersøkte árran i Mauken og Blåtind. Det ble avtorvet til sammen 8m² på lokaliteten, og under den 5- 6 cm tykke torven dukket det opp flere steiner og en trekullkonsentrasjon som trolig kan tolkes som en sekundær árran som hittil ikke hadde vært synlig på overflaten.

Det var et opp til 5 cm tykt lag med trekull, det meste inni árran, men også et lag rett utenfor árransteinene. I bunnen av árran ble det funnet et rødlig sandlag, noe som tyder på at denne árran har vært utsatt for svært sterk varme i et oksygenfattig miljø (Sveen 2000:10, rapport). Dette er noe som heller ikke ble observert i de andre undersøkte árran i området. Denne árran viste seg å være svært rik på funn, der brent bein og ubrent bein utgjør størsteparten av funnene, til sammen 18 fragmenter av både bein og horn. I tillegg ble det rett utenfor árran funnet deler til kritt Piper⁴⁹ ca 5 cm under markoverflaten. Trolig er disse funnene plassert eller mistet i oppholdsdelen (luoitu). Det ble også funnet et tre cm langt jernfragment, trolig et beslag (Ts. 11266a), to cm under markoverflaten rett utenfor árran i oppholdsdelen (Sveen 2000:9 rapport). Denne árran ble ikke ferdig undersøkt ettersom utgravningen måtte stanses på grunn av fare for blindgjengere.

Det ble sendt inn en trekullprøve til ¹⁴C-datering, T-14940 (Tabell 6 og Figur 82). Prøven var tatt inne i árran, i overgang til bleiksandlaget, åtte cm under overflaten. Den kalibrerte alder fra denne trekullprøven har innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert seg i perioden mellom 1640 til 1960 AD. Sett i sammenheng med gjenstandsfunnene som kritt pipene vil derfor den mest sannsynlige bruksperioden for boplassen relateres til slutten av 1600-tallet og 1700-tallet.

Geinnotatvággi (Akkasæter) kan både ut fra topografi og historisk kildematerialet tolkes til å være en vår, sommer og høstboplass (Rbk 1907:38 II). Árrans datering viser at dette er en boplass brukt av tamreindriften. Boplassen kan ha blitt tatt i bruk tidlig om våren eller har vært brukt sent på høsten. Dette er årstider med perioder av kaldt vær, og derfor kan man ha valgt en løsning med å

⁴⁹ Ts 11266 f: Delvis bevart kritt pipehode, ca. 4 cm langt og 2 cm bredt. Godset er 0,2 cm tykt. Ved spissen er det en liten gjennom boring. Her ser kritt pipen ut til å ha hatt et rundt beslag. Midt på hodet er et stjerneformet stempel. Ts 11266 g: to fragmenter av kritt hode, delvis brent. Det største fragmentet passer sammen med f, og er 3,5 cm langt og 1,5 cm bredt. Godstykkelsen er 0,2 cm.

fylle árran med mindre stein for å magasinere varmen ytterligere. Geinnodatvággi (Akkasæter) brukt som vinterboplass er lite sannsynlig, siden boplassen ligger i tilknytning til høyfjellet. Området kan være utsatt for sterk vind om vinteren med mye snøfall. Da er det mer naturlig å bo lenger ned i dalen mot Storjorda som er mindre utsatt for hardt vær.

R43 K2

I likhet med R43 K1 ligger også denne árran på en tørr bergrabbe med lyngvegetasjon i overgangen fra skog til høyfjell. Árran var ikke synlig på markoverflaten, men ble først funnet etter avtorvning da man skulle undersøke foregående R43 K1. Til sammen ble det åpnet et 8m² stort utgravningsfelt på lokaliteten, og árran K2 ble slik lokalisert kun en ½ meter sør for K1. Árran K2 lå på det flateste stedet og den fremsto som en avgrenset trekullkonsentrasjon 0,90 meter i lengde og 0,70 meter i bredde, men det er ikke mulig å si noe om formen på denne árran. Det var kun synlig en stein i árranringen, og det ble funnet noe skjørbrent stein like ved, som like gjerne kan ha tilhørt árran K1. Det ble dokumentert fem røde og runde avtrykk i sanden, trolig avtrykk etter varmpåvirket stein som har forvitret, men dette er usikkert. Det var ikke rødbrent sand i bunnen av denne árran slik det ble påvist i K1. Dette kan tyde på at árran ikke har vært brukt like intensivt eller over en lengre periode slik som foregående.

Torven på denne lokaliteten var mellom 5 - 7 cm tykk, og det ble gjort funn i nederste del av torvlaget i overgangen til et 3 cm tykt bleikjordslag som lå i bunnen. I denne overgangen ble det ble funnet tre stykker ildflint (Ts. 11266b, Ts. 11266d, Ts. 11266e) samt et fragment av jern (Ts. 11266c), sannsynligvis innerste del av et blad (Sveen 2000:10, rapport). Den ene ildflinten og ett jernfragment ble funnet like inntil trekullkonsentrasjonen som avgrenser árran og de to andre ildflintfragmentene ble funnet en halv meter fra árran, på hver side, i oppholdsområdet (luoitu).

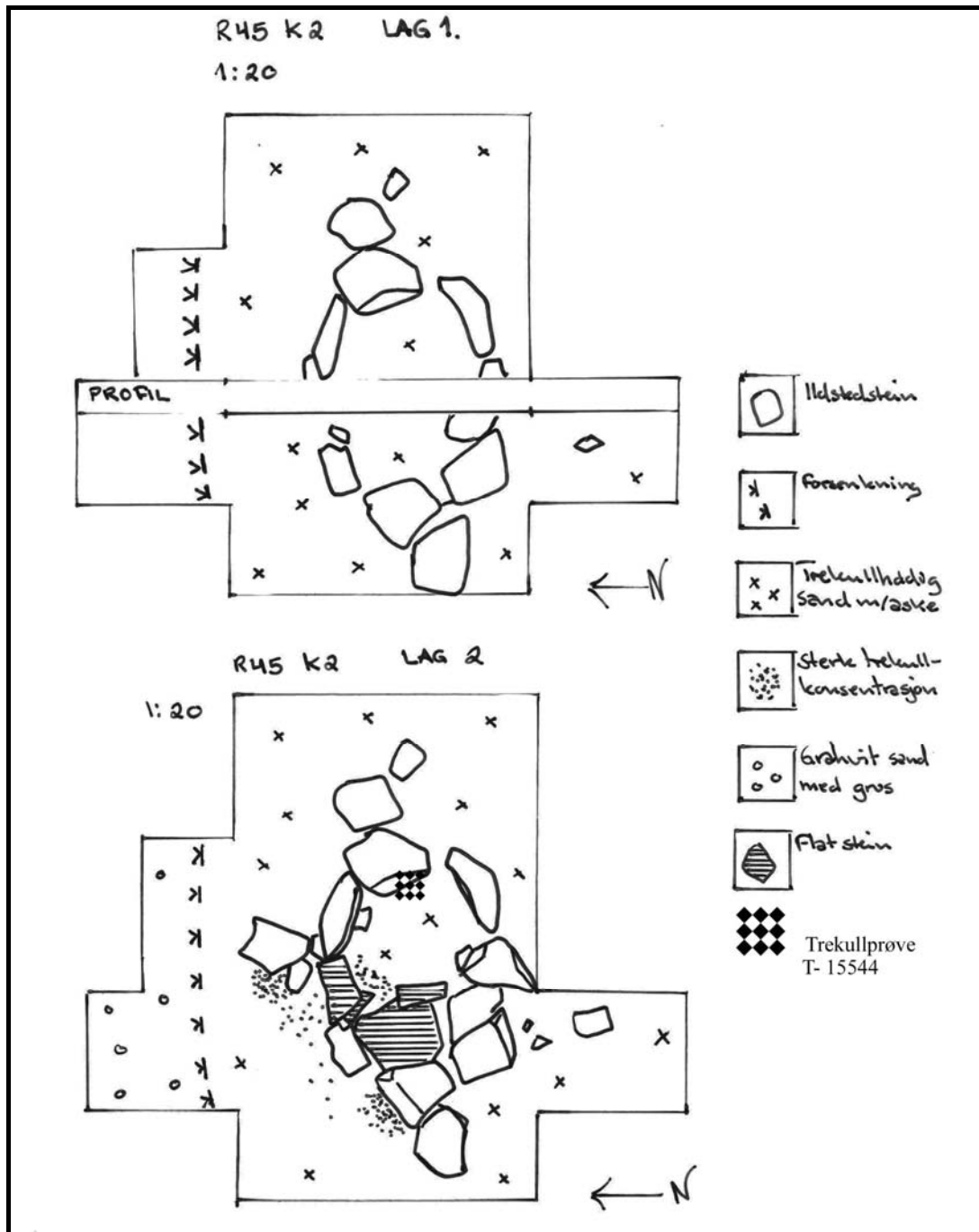
Det ble sendt inn en trekullprøve til ¹⁴C-datering, T- 14939 (Tabell 6 og Figur 83). Prøven var tatt 7 cm fra overflaten, i overgangen mellom torv og bleikjordslaget. Den kalibrerte alder for denne trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 1410 -1650 AD. Denne árran kan være en av de eldste i området og kan relateres til perioden 1400 og 1500-tallet og ei tid da bruken av ildflint var utbredt. Fravær av krittpipe kan også være en indikasjon på en datering før 1600. Trolig har denne árran vært i bruk minst 50 år tidligere enn foregående K1, og árran kan ha vært overgrodd da boplassen ble tatt i bruk på ny en gang mellom 1600-1800-tallet. Begge árran ligger i orda (tregrensen) slik at stedet har vært gunstig for tamreindrifta både på 1400-tallet og på 1600-tallet.

Lokalitet	Materiale	Lab.nummer	14Calder før nåtid	Kal.Dat. 1sigma	Kal.Dat. 2sigma
R43 K1	Trekull bjørk	T-14940	155 ± 75	AD 1660 - 1950	AD 1640 - 1960
R43 K2	Trekull bjørk	T- 14939	395 ± 75	AD 1430 – 1630	AD 1410 - 1650
R45 K2	Trekull bjørk	T- 15544	360 ± 75	AD 1450 - 1640	AD 1420 - 1670
R45 K5	Trekull bjørk	T- 15545	185 ± 70	AD 1640 - 1960	AD 1520 - 1960
	Trekull bjørk	TUa- 3332	205 ± 60	AD 1640 - 1960	AD 1520 - 1960
R46 K1	Trekull bjørk	T- 14942	285 ± 70	AD 1490 - 1800	AD 1400 - 2000
R46 K2	Trekull bjørk	T- 14943	1.6 ± 0,9% aktivitet		

Tabell 6. Daterte árran i Geinnotatvággi (Akkasæter).

R45 K2

Árran R45 K2 lå i en gruppe med fem andre árran på en flat lyngbevokst elveterrasse ved Mårelva, kun 200 meter øst for R43 K1 og K2. Alle teltplassene på denne terrassen ligger i dag inntil målområdene for tyngre skyts i skytefeltet og lokaliteten ble derfor undersøkt gjennom en nødgraving i 2001. Av fem opprinnelig registrerte árran ble tre avskrevet som moderne eller spor etter militær aktivitet (Sommerseth 2001a, rapport). Árran K2 er 1,20 meter lang og 0,80 meter bred og rundoval i formen og det var kun to steiner som var synlig på overflaten (Figur 20). Det ble åpnet 3m², og en 10 cm bred profil ble lagt rett over árran, og man kunne se i denne profilen et opp til 10 cm tykt torvlag iblandet humus. Det kom til syne 12 store steiner under toven som formet en åpen rundoval árran.

Figur 20. Plantegning av árran R45 K2. (Tegning: Ingrid Sommerseth)

Det meste av trekullet var konsentrert inntil steinene i árrans østlige del, kun noen spredte trekullflekker lå i selve árran. I bunnen av torv og humuslaget, i árran, kom det frem et mindre avgrenset tynt lag med sand, aske og fett blandet med brente beinfragmenter (Figur 21). Dette betyr at organisk materiale kan ha vært brent på høy varme. De brente beinfragmentene vitner om at det har foregått en varmeprosess i árran med temperaturer opp mot 645°C. Denne varmeprosessen har også foregått over en lengre periode (Amundsen 2005, rapport).

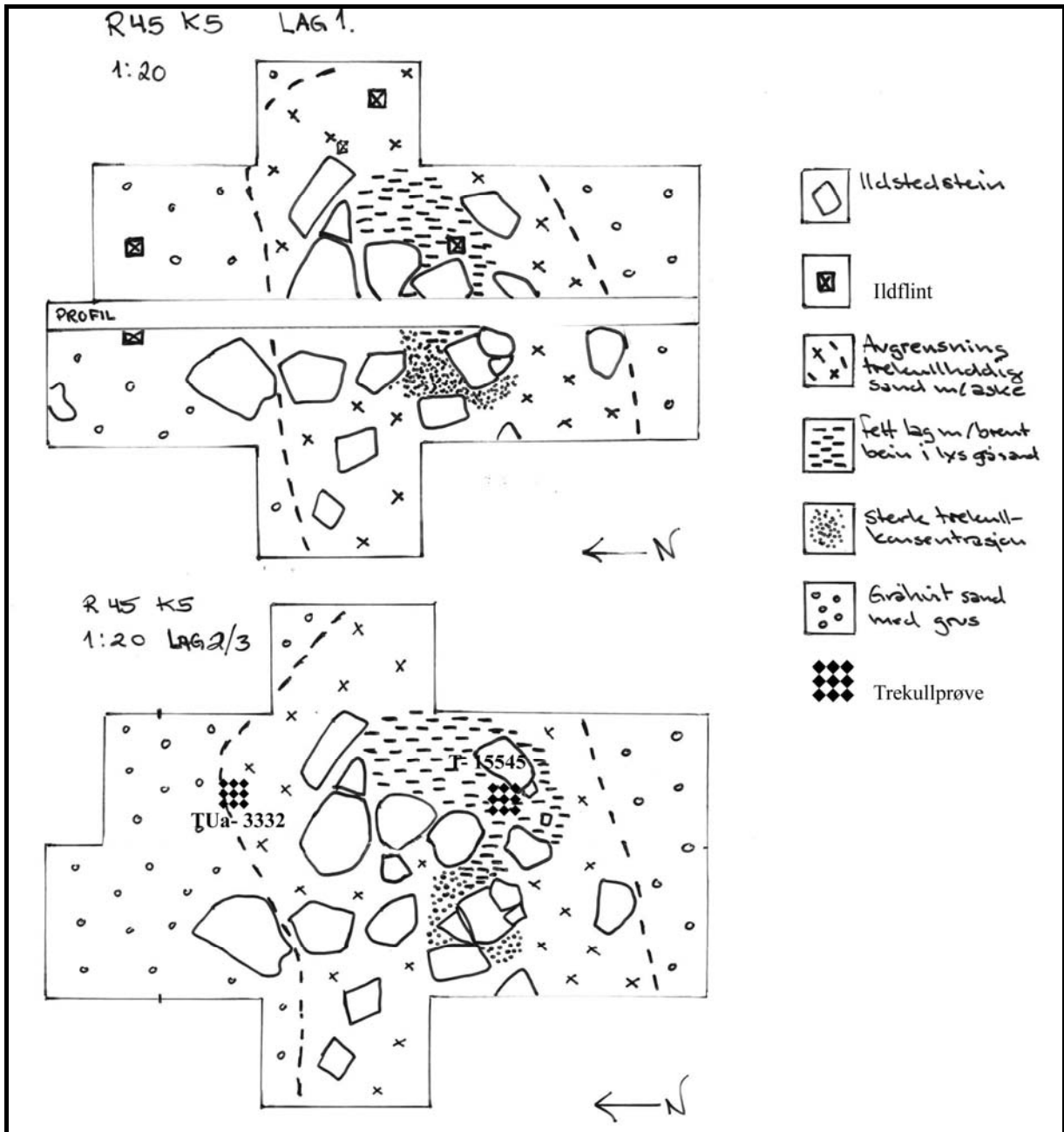
Figur 21. Geinnodatvággi (Akkasæter), Árran R45 K2 (foto: Ingrid Sommerseth).

Det ble tatt en trekullprøve i overgangen mellom torvlaget og det utvaskede bleikjordslaget ved árransteinene i øst, ca 12 cm under markoverflaten. Denne ble sendt inn til ^{14}C -datering, T-15544. (Tabell 6 og Figur 84). Den kalibrerte alder for denne trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 1420-1670 AD. Denne dateringen viser i likhet med resultatene fra den nærliggende boplassen R 43 K2 å ha en bakre tidshorisont relatert til 1400- og 1500-tallet.

R45 K5

Denne árran ligger 11 meter sørøst fra R45 K2 og ligger lokalisert på samme lyngbevokst terrasse langs Mårelva. Árran var nesten ikke synlig på overflaten og etter avtorving var målene 1,00 meter lang og 0,90 meter bred. Formen på denne er vanskelig å definere, siden flere hodestore árransteiner lå spredt utover og så ut til å ha vært flyttet på (Figur 22). Det ble til sammen åpnet 3 m^2 , og árran var dekket med et opptil 10 cm tykt lag med torv iblandet humus. I overgangen mellom torv og det utvaskede bleikjordslaget ble det funnet opp til fire cm tykke lommer av trekull konsentrert rundt árransteinene. I den østlige delen av árran, som må ha vært árrans senter, kom det også frem et avgrenset fire cm tykt fettlag blandet med trekullbiter, aske og brente beinfragmenter (Figur 23). Dette betyr at organisk materiale kan ha vært brent på høy varme og

under dette laget kom det frem morenegrus. For at bein skal kunne skifte farge fra brun til hvit, vitner det også her om at det skal ha foregått en varmeprosess i årran med temperaturer opp til 645°C, i tillegg til at varmeprosessen må ha foregått over en lengre periode (Amundsen 2005, rapport).

Figur 22. Plantegning av årran R45 K5. (Tegning: Ingrid Sommerseth)

Figur 23. Geinnodatvággi (Akkasæter), Árran R45 K5 (foto: Ingrid Sommerseth).

I overgangen mellom torv og bunn ble det på fem ulike steder i den østlige delen av árran funnet ildflint ca 10 cm under overflaten. Lokaliseringen er tolket som oppholdsrommet i teltet og trolig har man mistet ildflinten gjennom riset. Det dreier seg om 11 chert / flintbiter som utgjør fire store og syv små fragmenter. Flere av steinartefaktene ble først klassifisert som mikroflekke, kjerne og avslag, en steinteknologi kjent fra siste del av eldre steinalder. Ved nærmere vurdering er det mer rimelig å tolke disse steinartefaktene som ildflint (Figur 3). Ildflint ble brukt til å slå gnist med, som videre ble fanget opp av lettantennelig materiale (bla. tynne neverhinner og bearbeidet kjuke) for å gjøre opp ild. Ildflint er vanlig å finne på samiske boplasser både i Nord-Sverige og i Nord-Norge og slike boplasser er hovedsakelig datert fra yngre jernalder og til historiske tid (Odner 1992:161, Mulk 1994:184, Andersen 2002:250). Ildflint ser ut til å gå ut av bruk etter midten av 1800-tallet, da fyrstikker blir introdusert. Det finnes også muntlige kilder som forteller om den samiske bruken av ildflint, og her kommer det frem at det skal finnes lokaliteter for å hentet ut ildflint, blandt annet i grensetraktene ved Rostojávri (Store Rostavann) i Indre Troms (Ryd 2005:83-90).

Det ble sendt inn to trekullprøver til ^{14}C -datering, og begge er tatt rett ved en av árransteinene ca 12 cm under overflaten og prøvene kommer fra lommer av trekull i bleikjordslaget. Den kalibrerte

alder for den første prøven T-15545 (Tabell 6 og Figur 85) er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 1520-1960 AD. Den kalibrerte prøven TUA-3332 (Tabell 6 og Figur 86) for den andre prøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 1520-1960 AD. Begge dateringene gir en noe usikker angivelse for når denne boplassen kan ha vært virksom, men funn av ildflint peker mot at boplassen var i bruk før 1850-tallet.

Denne árran er noe yngre og større enn nærliggende árran R45 K2. Boplassene har trolig ikke vært i bruk i samme periode og de ser forskjellig ut, selv om de ligger på samme sted. Det er få skriftlige kilder fra denne tiden som kan fortelle om bosetning og bruk av området. Av kilder som eksisterer kommer det frem at Geinnodatvággi (Akkasæter) og fjellmassivene i Blåtind og Mårfjell før 1860-tallet har vært brukt som gjennomflyttingsområder og som sommerboplass for reindriftsfamiliene fra Sverige (Qvigstad & Wiklund 1929 [1742-1745]).

R46 K1

R46 K1 ligger på en skogkledd elveterrasse langs Mårelva 28 meter fra árran K2. Árran fremsto på overflaten som delvis gjengrodd, men synlig med fem steiner stikkende opp over markoverflaten. Det ble åpnet 6m² på denne lokaliteten og etter avtorving var árrans mål 0,90 meter lang og 0,70 meter bred og den fremsto som rektangulær i formen, og opprinnelig kan det ha vært to rekker med hodestore árranstein (Sveen 2000:11, rapport).

Torven her var opp til seks cm tykk og i overgangen til bleikjordlaget ble det funnet flere gjenstander og dyrebein. De fleste fragmentene av brent dyrebein ble funnet inne i árran og under árransteinene. I tillegg ble det også funnet en brynestein i to biter (Ts. 11267a) som var 7 cm lang og 1,5 cm bred, og denne var av glattslipt skifer med slitespor på overflaten. Brynen ble funnet utenfor árran og tolkes til å ha ligget i boligens oppholdsdel (luoitu). Det dukket også opp et jernfragment som ble funnet under en av árransteinene, og trolig er denne lagt der. I tillegg ble det funnet et fragment av en hvit knapp to meter sør for árran, men dette ble funnet øverst i torvlaget. Trolig kan denne ha vært mistet rett utenfor lavvuen, eller den er av nyere dato og skal knyttes til forsvarsaktivitetene som har pågått gjennom 50 år i området. Under avtorving ble det også funnet en 12.7 mm- prosjektil, i samme sjikt som den hvite knappen.

Det var lite trekull i denne árran, men det ble funnet tynne lommer i overgangen mellom torvlaget og bleikjordlaget, ca seks cm under markoverflaten. Trekullprøven er tatt inne i árran og en prøve ble sendt til ¹⁴C-datering, T- 14942 (Tabell 6 og Figur 87). Den kalibrerte alder er innenfor to

standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 1400-2000 AD. Boplassens beliggenhet sannsynliggjør en tolkning om at dette i likhet med de andre er en sommer- og høstboplass.

R46 K2

Árran R46 K2 ligger på samme skogkledte terrasse som K1 og var delvis overgrodd og lite synlig på overflaten. Det ble åpnet til sammen 7m² på denne boplassen og etter avtorving kom det frem flere steiner av vekslende størrelse der noen tydelig var ildsprengt. Formen på árran er tolket som rundoval og 1,20 meter lang og 0,80 meter bred, men noen av steinene kan ha vært flyttet på (Sveen 2000:12, rapport).

I likhet med K2 var torven her opp til seks cm tykk og i overgangen til bleikjordlaget ble det funnet flere gjenstander, blant annet tre glassbiter av eldre dato som ble funnet like ved en av árransteinene. Den fjerde glassbiten ble funnet i toppen av torven og er trolig av nyere dato. Det ble også funnet en del brente fragmenter av dyrebein, de fleste i nedre del av torvlaget. I tillegg ble det ved den ene langsiden av árran funnet en 18,5 cm lang og 4,2 cm bred brynestein (Ts. 11267 n), brukket i to. Denne brynesteinen var av grå skifer med glattslipt overflate og slitt i begge ender og funnstedet er tolket til å ligge i boligens oppholdsdel (luoitu) (Sveen 2000:11,12 rapport).

Det ble funnet mye trekull både innenfor og utenfor árranringen. En ¹⁴C-datering tatt i nedre del av torvlaget, ca 5 cm under markoverflaten ved en av árransteinene viser seg å være av et trekullmateriale som helt eller delvis var dannet etter 1960 (T-14943) (Tabell 6). Det er grunn til å tro at trekullprøven er forstyrret av nyere organisk materiale, ettersom prøven lå i torvlaget. Området er i dag et mye brukt øvelsesområde for forsvaret. Rett ved boplassen er det anlagt skytebaner og tanksløyper. Under registrering på terrassen ble det blant annet funnet teltplogger og tauverk og vi fikk bekreftet at området er brukt som leirplass for militæret om vinteren. Samlet er det usikkert å antyde alder på denne árran, men funnene og lokalitetens beliggenhet som sommer eller høstboplass sammenholdt med skriftlige kilder gir belegg for at árran er eldre enn 1890.

I følge muntlige kilder fra begynnelsen 1900-tallet var det eldre fastboende fra dette området som kunne fortelle at sommerboplassene her var i bruk før 1860-tallet. Samlet under ett er det mulig å knytte alle árran i Geinnodatvággi (Akkasæter) til den tamreinnomadiske drifta i tiden før 1860. En av de siste som flyttet til Geinnodatvággi (Akkasæter) på 1860 og 70-tallet var Gustaf Nilsson Idivuoma fra det 11. reinbeitedistrikt i Lainiovuoma sameby (Rbk protokoll 1907:80, 98). Fra 1870-tallet foreligger det opplysninger om at han flyttet om våren til Skardalen (som ligger like

ved Geinnodatvággi (Akkasæter), og her var det kalvingsplasser og melke-/samlingsgjerdergjer (op.sit). Bruken av dette området ser ut til å opphøre på 1890-tallet, og etter denne tid samlet hele distrikt 11. seg på de felles sommerboplasser i Mauken, nærmere bestemt Návdevággi (Nergårdskaret) og Melkelvliområdet. Grunnen til det endrede flyttemønstret sammenfaller med de begrensninger som Felleslappeloven av 1883 for Sverige og Norge sør for Finnmark hadde fastsatt for samebyene i Sverige. Denne loven førte til de første distriktsinndelingene i Troms med 27 distrikter samtidig som beiterettighetene på norsk side ble begrenset til perioden mai til september (Helland 1899:286, se for øvrig kap. 11).

5.4.2 De arkeologiske undersøkelsene ved Skjeftvatnet og på Finnvegåsen

I dette området er det arkeologisk undersøkt fire árran (Tabell 7). Området som helhet ligger ved nordvestenden av Dávkkajávri (Takvatnet) men lokalitetene ligger i to ulike topografiske områder. De to første boplassene R13 og R14 ligger 500-600 meter nord for E6 i Čuonjavuovdi (Takelvdalen), og begge ligger på tørre morenerygger ca 250 meter over havet (Figur 24). Området er bevokst med bjørkeskog og fra det brede og lave dalføret er det god utsikt i alle retninger. Landskapet domineres av mange små og store myrdrag og like ved ligger Skjeftvannet som er et mindre fiskevann.

Område	Lokalitet	Reg.nr	Lengde	Bredde	Form
Blåtind	Skjeftvatnet	R13 K1	1,00m	0,90m	Rektangulær
	Skjeftvatnet	R14	1,00m	0,70m	Rektangulær
	Finnvegåsen	R80 K1	0,80m	0,60m	Rektangulær
	Finnvegåsen	R80 K2	0,70m	0,60m	Rektangulær

Tabell 7. Undersøkte árran ved Skjeftvatnet og på Finnvegåsen i 2000.

Figur 24. Kart (M711 1533 III), undersøkelsesområdene ved Skjeftvatnet. (Sommerseth rapport 1999/2000).

De to andre lokalitetene ligger to km lenger vest fra E6 og lenger inn i Blåtind på en fjellkole kalt for Finnvegåsen (Figur 25). Her ble to árran lokalisert, R80 K1 og K2. Begge lå på den sørvestre enden av åsryggen, og terrenget består av lyng, spredt bjørkeskog og bare bergrabber omkranset av små myrområder. Det er godt utsikt blant annet mot Dávkajavri (Takvatnet) og Falkefjellet i Mauken og lokalitetene ligger sentralt langs flytteveien som binder Mauken og Blåtind sammen. Alle lokalitetene lå i et mye brukt øvelsesområde og flere var delvis preget av sterk slitasje.

R13 K1

Árran var delvis gjengrodd på overflaten, men likevel var syv steiner synlige og like ved var det registrert en borra (forrådsgrøp), men denne er ved nærmere undersøkelse beskrevet som usikker (Sveen rapport 2000: 15). Det ble åpnet 6m² på lokaliteten og midt gjennom árran ble det lagt en 10 cm bred profilbenk. Metoden med å åpne hele árran og området rundt representerte som nevnt en ny gravestrategi av Tromsø Museum sammenlignet med utgravningene fra året før i Návdevággi (Nergårdskaret), der kun deler av árran undersøkt.

Árran er 1,00 meter lang og 0,90 meter bred og rektangulær i formen. Torvlaget var opp til 10 cm tykt og i overgangen mellom torv og bleikjordslag var det et tynt grålig fettet askelag med lommer av trekull i. Det ble gjort flere funn, blant annet en jernkrok, et jernfragment og en bit av kobbermalje (Ts.11269 a, b og c). Funnene ble tatt i den nedre delen av torven ca 4-6 cm under markoverflaten og de lå på begge sider av árran, tolket som boligens oppholdsdel. I tillegg ble det funnet noen fragmenter av brente bein i samme sjikt som jernfragmentene (Sveen 2000:14, rapport).

Det ble sendt inn to trekullprøver til datering (Tabell 8 og Figur 88) og begge er tatt midt i årran, men den ene ¹⁴C-dateringen er av trekullmateriale som helt eller delvis var dannet etter 1960 (T-14944). Prøven var tatt ca seks cm fra markoverflaten og nært en større trerot, og treartsmaterialet besto av både bjørk og furu, noe som kan ha virket negativt inn dateringsresultatet. Den andre trekullprøven, T-14945, er tatt i overgangen mellom torvlaget og bleikjordslaget fra en trekullomme som lå ca 8 cm under overflaten. Den kalibrerte alder for denne prøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 1670 - 1940 AD

Teltboplassen har en sentral beliggenhet både for flytting vestover ut mot Sørreisa og Senja og nordvestover mot Geinnodatvággi (Akkasæter), Jáhkotnjárga (Malangshalvøya) og lenger ut til øyene på kysten. Teltboplassen kan derfor ha vært brukt flere ganger og dette er sannsynlig siden området blir tolket som en typisk sen vårboplass eller tidlig sommer - og høstboplass. Siden lokaliteten ligger i bjørkeskogen og nede i et dalføre blir sneen liggende lenger her, og derfor har man kunne brukt boplassen til sent ut på våren. Det finnes lokale stedsnavn nær boplassen som Pulkhaugen, Finntuva og Finnvegåsen, stedsnavn som refererer til at området har vært en gjennomfartsåre for flyttingene. I samtaler med eldre bofaste i Čuonjavuovdi (Takelvdalen) ble det fortalt at de som barn husket at "svensksamene" brukte området som opplagringsplass for pulkene, i skifte fra vinterføre til barmark (Sommerseth 1999/2000: 42).

Også i de skriftlige kildene (Rbk II protokoll 1913: 248 ⁵⁰) henviser man til flytteveiene i området og blant annet kommer det frem at man flyttet på det islagte Dávkkajávri (Takvatnet) tidlig om våren. Først flyttet familiene som skulle ut til øyene tidlig i mai og senere kom familiene som oppholdt seg i Blåtindområdet og i Maukenområdet. Det kommer også frem opplysninger om flytteveier i dette området som beskriver rutene fra innlandet og gjennom Dávkkajávri- området (Takvatnet): *"hjorden med hvilken 5 vaktare följde, drefs vidare förbi Solvold, övfer Fjeldfröskelven, upp längs vintervägen till Takvand. I denna trakt fördes den frem under betning på barfläckar, hvarefter, då lapparna voro säkra på at Senjen-lapparna hunnit undan, de drefvno hjorden ned gjennom Takelvdalen"* (Rbk VIII protokoll 1913:151⁵¹):

Disse opplysningene omtaler reindriften slik den fremsto på begynnelsen av 1900-tallet, og det er mye som tyder på at boplassen kan ha vært i bruk gjennom 1800-tallet. Det er ingenting som skiller boplassens funksjon gjennom tid da en kan tenke seg at beitene for reinen hadde de samme forutsetninger på 1800-tallet som for på begynnelsen av 1900-tallet. Boplassen må ansees som en

⁵⁰ Renbeteskommissionen af 1913 handlingar II Protokoll forkortes til: Rbk II protokoll 1913

⁵¹ Renbeteskommissionen af 1913 handlingar VIII Protokoll forkortes til: Rbk VIII protokoll 1913

kortvarig sen vår- eller høstboplass brukt til og fra sommerbeitene og sommerboplassene lenger ut mot kysten og i nærområdene.

R14

Denne boplassen ligger 350 meter fra R13 K1 i samme type vegetasjonsområde, og midt i forsvarrets knutepunkt for de to skytefeltene. Området er mye brukt til øvelsesformål i dag og derfor sterkt påvirket av terrengskader og kjørespor. Denne árran bar preg av å være kjørt over med beltevogner, og selv om dette har pågått på snødekt mark har det medført slitasje på torvlaget og på kulturminnet. Árran lå i tillegg på en tørr bergrab med lite vegetasjon, og rundt denne bergrabben er det myrdrag på alle kanter.

Det ble åpnet 5,5m² på lokaliteten, og midt gjennom árran ble det lagt en 10 cm bred profilbenk. Árran var 1 meter lang og 0,70 meter bred og rektangulær i formen og som nevnt var den delvis skadet på grunn av ferdsel med beltevogner og noen árransteiner sto på høykant og andre var sprukket. Siden árran var lagt på berggrunn var det forholdsvis lett å rekonstruere formen og den har hatt to rader med stein med henholdsvis tre steiner på hver langside. Det har ikke vært anlagt steiner på kortsidene som vender mot døråpningen og til den bakre delen av teltet. Denne type árran er det registrert flere av på sommerboplassene i Devddesvuopmi som var i bruk hovedsakelig fra 1920 til 1950.

Torvlaget var opp til 10 cm tykt ispedd humus og trekull og under dette var det et fem cm tykt bleikjordslag som lå på berggrunnen av skifer. Det ble funnet et ubrent dyrebein i torvlaget, mulig en rygghvirvel fra rein (Sveen 2000: 15, rapport). Lommer av trekull ble observert fra toppen av torven og ned til bleikjordslaget konsentrert til området inni árran og ved árransteinene. Det ble sendt inn en prøve til ¹⁴C-datering, T-14946 (Tabell 8 og Figur 89). Prøven er en av de få dateringene som er iblandet furu (Ts.11270f). Prøven er tatt midt i árran fra torvlaget, mellom 5 og 10 cm under markoverflaten. Den kalibrerte alder for denne prøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 1660 - 1950 AD

Boplassen kan i likhet med R13 K1 tolkes til å være en sen vår eller høstboplass. Lokaliteten ligger på en liten kulle på et sted som blir tidlig bart. Undergrunnen er ujevn og steinete, noe som ikke gir gode forhold for et lengre sommeropphold. I tillegg viser de skriftlige kildene til at området har vært brukt til gjennomflytting til og fra kysten og de indre fjordområdene (Rbk protokoll 1907:92,100, 106). For å komme til blant annet Slett fjell og Guolehisjávri (Fiskelausvatnan) må man gjennom området hvor R13 og R14 ligger. I Rbk protokollen fra 1907 forteller reindriftsformann for distrikt 11 i Karesuando; Gustaf Nilsson Simma at da han var yngre,

og ut fra det han kan huske hva hans far fortalte, var Slettfjellområdet et tidligere ”viste” (sommerboplass), men at man i de senere år har sluttet å bruke området. Grunnen til dette var i følge Simma at:

”Det tidigare vistet vid Slettefjäll har öfvergifvits, dels för att det ej lönar sig att under det korta uppehållet i distriktet flytta så ofta, dels för att det förut där befintliga rengärdet ej längre kan vidmakthållas, då åborna huggit bort skogen (Rbk protokoll 1907:107).

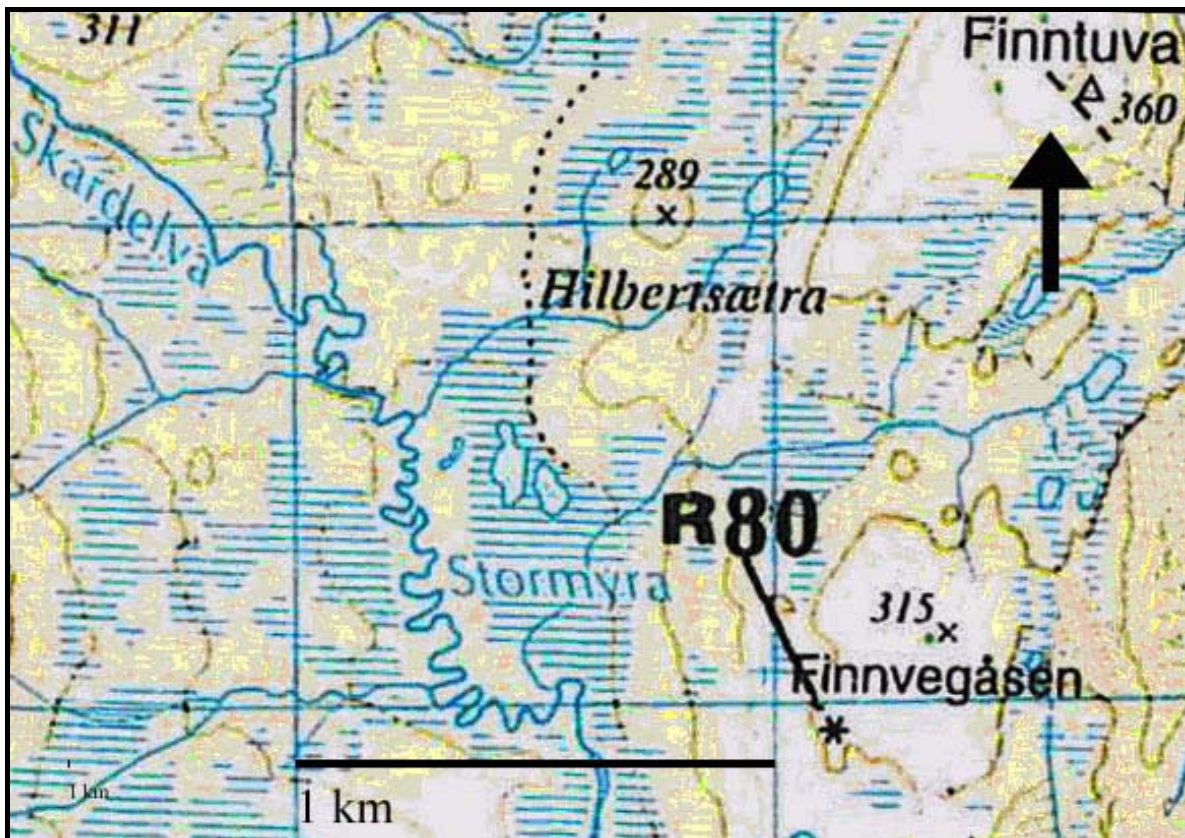
Trolig har boplassen vært brukt utover 1800-tallet, noe som samsvarer godt med de skriftlige kildene. Også her gikk disse boplassene ut av bruk på 1880- 90-tallet, da flere familier sluttet å bruke både Geinnodatvággi (Akkasæter), Slettfjell og Guolehisjávri (Fiskelausvatnan) som sommerboplasser. Det endrede flyttemønstret har å gjøre med de begrensninger som Felleslappeloven av 1883 for Sverige og Norge sør for Finnmark hadde fastsatt for samebyene i Sverige. Denne loven førte til de første distriktsinndelingene i Troms med 27 distrikter samtidig som beiterettighetene på norsk side ble begrenset til perioden mai til september (se kap.11, Helland 1899:286).

Lokalitet	Materiale	Lab.nummer	14Calder før nåtid	Kal.Dat. 1sigma	Kal.Dat. 2sigma
R13 K1	Trek. bjørk/furu	T- 14945	100 ± 40	AD1690 - 1920	AD1670 - 1920
	Trekull bjørk	T- 14944	0.1 ± 0.8% aktivitet		
R14	Trek. bjørk/furu	T- 14946	130 ± 45	AD 1680 - 1940	AD 1660 - 1950
R80 K1	Trekull bjørk	T- 14948	75 ± 34	AD 1690 - 1920	AD 1680 - 1930
R80 K2	Trekull bjørk	T- 14949	350 ± 65	AD 1460 - 1640	AD 1430 - 1660

Tabell 8. Daterte árran ved Skjeftvatnet og på Finnvegåsen.

R80 K1

Árran ligger på et åpent berg med lite vegetasjon, ca 315 meter over havet og det er meget god utsikt til flytteveiene både mot Mauken i sør og mot Blåtindmassivet i nordvest (Figur 25). Árran var synlig på overflaten og den lå midt i en beltevogntrase, noe som hadde forstyrret mye av árrans opprinnelige form. Den besto av fem steiner hvor en stein var reist på høykant og var åpenbart blitt flyttet på (Sveen 2000:17 rapport). Árran kan opprinnelig ha vært rundoval med en diameter på 0,80 meter, men ut fra målene på utgravningen fremsto den som rektangulær og var 0,80 m lang og 0,60 m bred.

Figur 25. Kart (M711 1533 III), undersøkelsesområdet på Finnvegåsen (Sommerseth rapport 1999/2000).

Det ble åpnet 7.5m² på boplassen og hele årran med boligdelen rundt ble avdekket. Det ble ikke funnet gjenstander eller brent bein i eller rundt årran. Torvlaget som lå rett på berggrunnen var 5-8 cm tykt og bar preg av slitasje fra beltevogntraseen. Trekullet kunne lokaliseres like under torvlaget konsentrert til et område inne i årran, ved en av steinene. Det ble tatt en trekullprøve i overgangen mellom torvlaget og berggrunnen, ca 7 cm dypt (op.sit). ¹⁴C-dateringen, T-14948 (Tabell 8 og Figur 90) viser at den kalibrerte alder innenfor to standardavviks nøyaktighet er plassert i perioden 1680 - 1930 AD

Siden det ikke ble gjort noen funn her og det faktum at boplassen heller ikke ligger nært rennende vann, er det sannsynlig at denne boplassen har vært brukt i et kort tidsrom under flytting om våren. Det var ofte en vanlig praksis å finne forhøyninger og koller i terrenget med god utsikt og steder hvor det tidlig blir bart (Figur 26).

Figur 26. Vårboplass ved Rieppejávri i Storfjord, Könkämä sameby (Foto: renbeteskommissionens handlingar av 1913).

R80 K2

På samme bergkulle kun 11 meter sørvest fra R80 K1 ligger R80 K2. På overflaten var den opprinnelig registrert som en svak fordypning hvor kun en stein var synlig. Det ble åpnet et 7m² stort område som avdekket hele árran og boligdelen rundt. Etter avtorvingen fremsto árran som rektangulær og besto av seks steiner fordelt på to rekker. Det ble ikke funnet noen gjenstander eller brent bein (Sveen 2000:17, rapport). Lengden på árran er 0,70 meter lang og 0,60 meter bred. De to radene av árranstein har trolig representert kortsidene på árran som alltid vender mot døråpningen og mot den bakre del av boligen. Torvlaget var opp til 10 cm dypt og bar ikke preg av forstyrrelse fra beltevogntraseen. Under torven var det et fem cm tynt lag med bleikjord før berget kom frem.

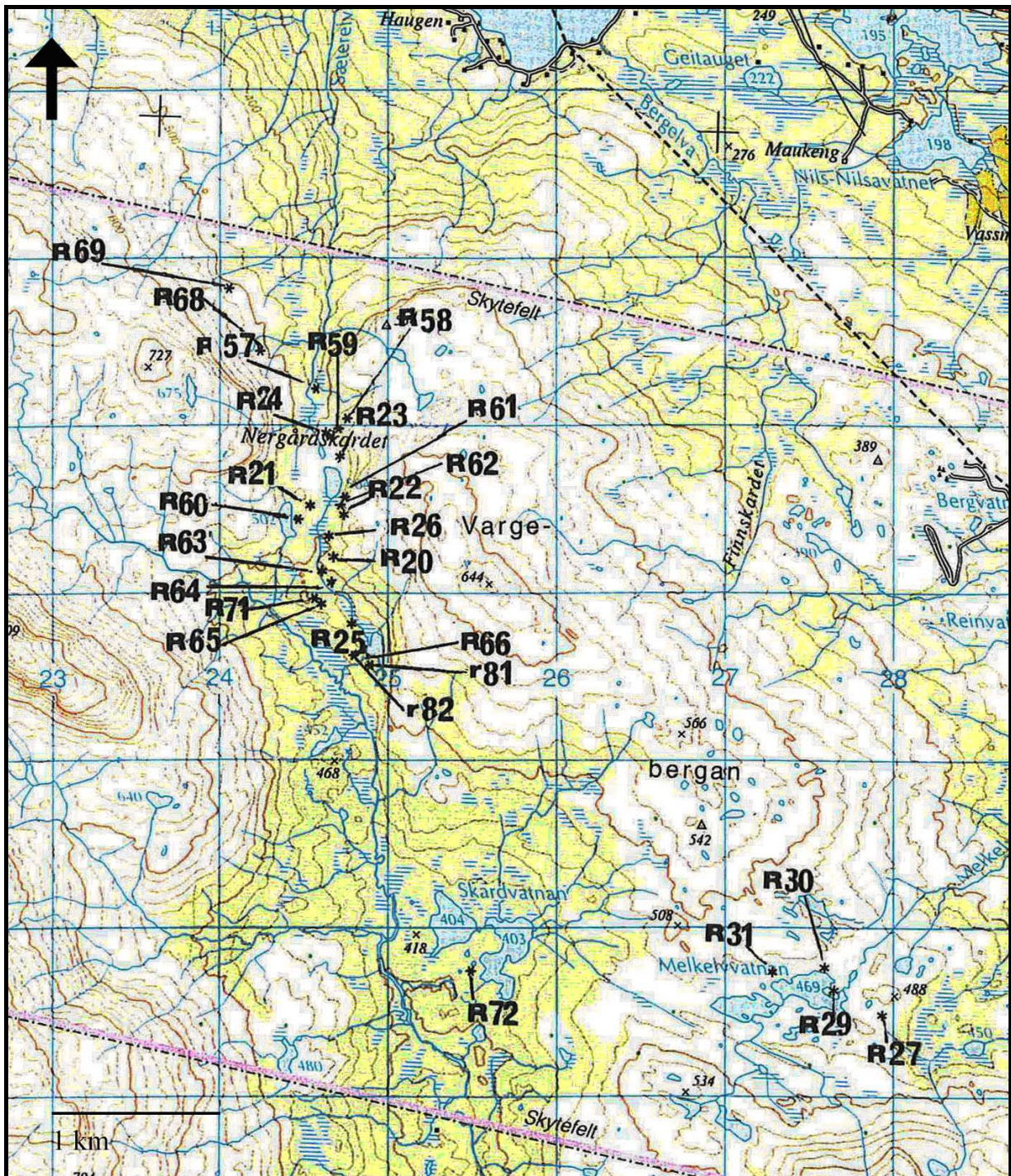
Trekullet ble lokalisert i lommer i og like utenfor árran i torvlaget ca fem cm under markoverflaten. Trekullprøven er tatt i árran og i nedre del av torvlaget ved en av steinene. ¹⁴C-dateringen, T-14949 (Tabell 8 og Figur 91) viser at den kalibrerte alder for denne prøven innenfor to standardavviks nøyaktighet er plassert i perioden 1430 - 1660 AD

Begge árran har trolig fungert som vårboplasser brukt for kortere opphold underveis på flyttingene utover mot fjordbotnene og kysten. Terrengets kvalitet og egnethet som boplass om våren, har i

tillegg til at man kan sette opp lavvuen på bare koller, også fungert som vakt- og utsiktspost mot reinflokkene. Her kunne flokkene slå seg til ro på flyttingene og finne beite på de bare rabbene på Finnvegåsen. Boplassen kan ha vært brukt gjennom flere hundre år, kanskje helt fra 1400-tallet og frem til 1900-tallet. Dette er betinget av områdets gode kvaliteter både som boplass og som stoppeplass med beitemuligheter for tamreinflokkene. Navnet Finnvegåsen bekrefter også den bofaste befolkningens kunnskap om området i dag, siden det blir omtalt som et ferdselsområde brukt av samene.

5.5 De arkeologiske undersøkelsene i Mauken

I Mauken har det foregått arkeologiske undersøkelser i to ulike områder og Tromsø Museum undersøkte i 1999 13 árran, hvor 10 ligger i Návdevággi (Nergårdskaret) og tre ved Mielkejávri (Melkelvvatn) (Figur 27). Det største området med flest lokaliteter er i Návdevággi (Nergårdskaret), som er et fjellskar som ligger 500 meter over havet. Midt i skaret ligger det tre fjellvann som danner et midtpunkt for kulturminnene som ligger spredt nedover skaret i nordlig og sørlig retning (Figur 28). Teltboplassene ser ut til å ha vært plassert ut fra den gode utsikten man har sørover og ned Návdevággi (Nergårdskaret) samt vestover og inn i fjellmassivene Gussačohkka (Nitinden) og Orretčohkka (Maukungen). Návdevággi (Nergårdskaret) er det området i Mauken som har flest registrerte kulturminner, og i dag kjenner man til mer enn 44 kulturminner her (Sommerseth 1999/2001).

Figur 27. Kart (M711 1533 III), undersøkelsesområdet i Návdevággi (Nergårdskaret) og Mielkejávri (Melkelvatn) i Mauken. (Sommerseth rapport 1999/2000).

Lokalitetene ved Mielkejávri (Melkelvatn) ligger sørøst innenfor grensene til Mauken skytefelt ca fem km øst for Návdevággi (Nergårdskaret). Det er registrert fire kulturminnelokaliteter i området rundt Mielkejávri (Melkelvatn), og tre av disse er arkeologisk undersøkt. Det finnes mange skriftlige kilder som omtaler bruken av dette området, spesielt i kildene fra begynnelsen av 1900-tallet (Rbk protokoll 1907, Ruden 1911, Rbk I:1 1913). Det spesielle med Mielkejávri

(Melkelvvatn) er området sterke tradisjon til å være brukt om våren og i kalvingstiden. Trolig har området blitt tidligere bart enn tilfelle for Návdevággi (Nergårdskaret). I dag er området mye ødelagt av forsvarrets øvelsesaktiviteter og det vil i dag ikke være mulig å registrere nye kulturminner her. I likhet med flere av de andre beskrevne kulturminnene ble samtlige frigitt av Riksantikvaren for arkeologisk undersøkelser.

Figur 28. Návdevággi (Nergårdskaret) mot Sør, med vannene sentralt i bildet (foto: Ingrid Sommerseth).

5.3.1 De arkeologiske undersøkelsene i Návdevággi (Nergårdskaret)

Fjellskardet danner en skogkledt dalsenkning mellom to fjellpartier og på våren ligger snøen lenger her enn i fjellpartiene som omkranser skardet. Først i begynnelsen av juni er det grunnlag for barmarksbeite i de øvre delene av skogsområdene i Mauken, og i slutten av juni blir det forhold for gressbeite. Dette er klimatiske forhold som favoriserer Návdevággi (Nergårdskaret) som en sommer- og høstboplass (Sveen 1999:4, rapport). Boplassene ser utelukkende til å være plassert på moreneavsetninger hvor det er god drenering, noe som for øvrig gjelder de fleste boplassområder på innlandet. Árran og gieddiene (melke-engene) var derfor lette å få øye på i dette området siden de lå på rad og rekke etter moreneryggene som slynger seg både nord- og sørover i skardet (Sommerseth 1999/2000, 2001 b).

Som følge av forsvarrets planer om en veitrase gjennom Návdevággi (Nergårdskaret) ble så mange som 10 teltboplasser arkeologisk undersøkt av Tromsø Museum i 1999 (Tabell 9). Flere av lokalitetene ligger i et mye brukt øvelsesområde i dag, og flere var delvis preget av sterk slitasje. I dag er øvelsestraseen tatt ut av de opprinnelige planene om en sammenbinding, og området vil ikke bli berørt (Sommerseth 2007b).

Område	Lokalitet	Reg.nr	Lengde	Bredde	Form
Mauken	Návdevággi (Nergårdskardet)	R21 K1	0,80m	0,60m	Rektangulær
	Návdevággi (Nergårdskardet)	R21 K2	1,10m	0,80m	Rektangulær
	Návdevággi (Nergårdskardet)	R21 K3	1,10m	0,90m	Rundoval
	Návdevággi (Nergårdskardet)	R22 K1	0,90m	0,70m	Rundoval
	Návdevággi (Nergårdskardet)	R22 K2	0,85m	0,80m	Rektangulær
	Návdevággi (Nergårdskardet)	R23 K1	0,80m	0,70m	Rektangulær
	Návdevággi (Nergårdskardet)	R24 K1	0,90m	0,85m	Rektangulær
	Návdevággi (Nergårdskardet)	R25	0,90m	0,70m	Rundoval
	Návdevággi (Nergårdskardet)	R26 K2	0,80m	0,60m	Rektangulær
	Návdevággi (Nergårdskardet)	R26 K3	0,85m	0,80m	Rektangulær

Tabell 9. Undersøkte árran i Návdevággi (Nergårdskaret) i 1999.

R21 K1

R21 K1 tilhører en lokalitet hvor det er registrerte tre árran og boplassene ligger på en flat forhøyning bevokst med vier, lyng og fjellbjørk. Området ligger 120 meter vest for et av fjellvannene i Návdevággi. Denne árran lå lengst i nord av gruppen på tre og felles for alle boplassene her er at det er god utsikt i flere retninger. R21 K1 hadde fire steiner synlig på overflaten. Det ble åpnet en 3m² lang sjakt som kun avdekket en liten del av árran, og dermed ble ikke formen på árran skikkelig dokumentert (Eriksen 1999:4, rapport). Trolig har denne árran opprinnelig hatt to rader med stein og dermed rektangulær i formen. Størrelsen var ca 0,80 meter lang og 0,60 meter bred. Torven var ca 7 cm tykk og iblandet humus og de første lommene av trekull dukket opp kun to cm under torv. Det ble kun funnet små fragmenter av brent bein på denne boplassen og det var heller ikke mye trekull i árran.

Det ble tatt en trekullprøve på innsiden av árransteinene, ca fem cm under markoverflaten i nedre del av torvlaget. ¹⁴C-datering, TUa- 2562 (Tabell 10 og Figur 92) for denne prøven viser at den kalibrerte alder er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden mellom 1630 - 1960 AD. En forholdsvis lang periode som vanskelig lar seg identifisere noe nærmere.

R21 K2

R21 K2 lå bare fire meter fra K1, noe som gjør det vanskelig at disse boplassene kan ha vært brukt samtidig da de ligger for nær hverandre. Árran R21 K2 fremstår som en forsenkning med en synlig árranstein. Den var opprinnelig beskrevet som usikker med hensyn til størrelse og form, men ble tydeligere etter avtorving. Forsenkningen var ca 5 cm dyp og den var ca 1,10 m lang og 0,80 meter bred. Det ble åpnet en 3 meter lang sjakt, til sammen 3m², som delvis dekte árran. I likhet med K1 var det et relativt tynt torvlag på ca 7 cm. Rett under torven kom det frem flater steiner, men også noen runde som trolig har tilhørt árran. Rundt árran lå det spredte lommer av trekull. Det ble funnet ei skiferbryne (Ts 11202b) som lå i overgangen mellom torvlaget og bleikjordslaget like inntil steinkonsentrasjonene (Eriksen 1999:5, rapport). Dette kan bety at brynen opprinnelig har ligget på siden av árran, i den delen av boligen (luito) som var brukt som oppholdsplass.

Det ble sendt inn en trekullprøve til ¹⁴C-datering, T-14667 (Tabell 10 og Figur 93), og denne prøven er tatt i steinkonsentrasjonen, i overgangen mellom torvlaget og bleikjordslaget ca 7 cm under markoverflaten. Den kalibrerte alder for denne trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden mellom 1450 - 1800 AD. Dette antyder at árran kan være et av de eldste i Maukenområdet, og har trolig vært i bruk lenge før K1 ble anlagt. Dette er et trekk som går igjen på flere av lokalitetene i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi, der langt yngre árran er plassert like ved de eldste. En av grunnene til at denne árran er vanskelig å definere og avgrense kan skyldes at den senere aktiviteten på boplassen har forstyrret formen på denne.

R21 K3

På samme lokalitet finner vi den tredje árran, R21 K3 som ligger 11 meter fra K2. Denne árran ligger imotsetning til de andre to på en tydelig bergrabb med tynt jordsmonn. Árran var synlig på overflaten og syv steiner kunne sees over torven. Tilsammen ble det avdekt en 2 ½m² lang sjakt som kun avdekket en liten del av árrans kortsida. Árran er antatt rundoval og er 1,10 m lang og 0,90 m bred. Det ble konstantert et tynt kulturlag og det ble ikke funnet noen gjenstander her. Det meste av trekullet er funnet innenfor árranringen i overgangen mellom torven og bleikjordslaget ca 5 cm fra markoverflaten (Eriksen 1999:5, rapport).

En prøve, tatt inni árran ble sendt inn til ¹⁴C-datering, TUA-2561 (Tabell 10 og Figur 94).

Den kalibrerte alder for denne trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden mellom 1680 - 1940 AD. Det er stor grunn til anta at denne árran er forholdsvis ung, og at den kan ha vært i bruk ut på 1800-tallet og frem mot 1920. Ettersom reindrifta endret karakter

på slutten av 1800-tallet ble sommerboplassene samlet på færre steder og man bodde mer permanent hele sommeren. Denne boplassen representerer kanskje den siste bosetningen i Návdevággi (Nergårdskaret), ettersom området ble stengt for Lainiovuoma og Saarivuoma sameby etter reinbeitekonvensjonen av 1919 som trådte i kraft i 1923 og som førte til at samebyene ikke fikk bruke områdene lenger.

Lokaliteten R21 K1-K3 er et av de beste eksemplene på hvordan en god reindrifsboplass kan ha vært brukt over tid, og muligens innenfor en og samme familiegruppe, siden det er tradisjon for at man kommer tilbake til samme sted hvert år. I samme område ble det også registrert bålplasser som lå inntil store steinblokker og på bare bergrabber, på steder hvor man ikke kan ha hatt telt. Flere av bålsteinene var også reist på høykant. Dette kan bety at disse har vært brukt som utendørs bålplasser, til aktiviteter der man har varmet vann til vasking av klær, koking av bark til garving av skinn og koking av kjøtt og steking av brød. I de mange intervjuene som ble foretatt i forbindelse med reinbeitekommissjonenes undersøkelser på begynnelsen av 1900-tallet, fremkommer det opplysninger om at teltboplassene i Návdevággi (Nergårdskaret) først ble benyttet på høysommeren, lenge etter at snøen hadde tint. I protokollene til kommisjonen beskrives flyttingen mot Návdevággi (Nergårdskaret) som etappevis, der man først i flere uker bor ved Rávand i Øverbygd, for deretter å stoppe ved Maukstadlien. Etter et par uker her flytter man opp til Melkelvområdet og til sist flytter man over til Návdevággi (Nergårdskaret). Her blir man boende for resten av sommeren, før man returnerer på høsten (Rbk protokoll 1907:107). Også de fastboende i området ved Davkkajávri (Takvatnet) har fortalt om flyttemønstret på begynnelsen av 1900-tallet. Ei eldre dame fortalte at *”svensksaman kom om våren på skardeføre, før elva gikk opp”*. *Noen var på vei mot kysten, og stoppet i området, mens andre ble hele sommeren og det var teltboplasser i Nergårdskardet og i fjellan her”* (Skandfer 1998:21).

R22 K1

Denne lokaliteten består av to árran som ligger på en flat terrasse sør for ett av fjellvannene i Návdevággi (Nergårdskaret), ca 520 meter over havet. Terrassen ligger inntil ei bergskråning med ur på den ene siden og et myrdrag med ei mindre elv på den andre siden. Boplassen har godt utsikt mot vannskillet i sør og over mot andre boplasser og fjelldalen som strekker seg innover Gussačohkka (Nitinden) og Orretčohkka (Maukungen) i vest.

Árran var synlig på overflaten og seks steiner tegnet seg som en oval i formen. Ved en av endene på árran var det en synlig flat stein som er tolket som en boaššugeađgi (pannestein). Trolig kan denne være brukt til å sette fra seg kopper og kar. Størrelsen på árran, uten boaššugeađgi, ble målt til 0,90 meter lang og 0,70 meter bred. Det ble åpnet 3m² som kun avdekket en liten del av árran

(Sveen 1999:11, rapport). Torvlaget var opp til fem cm tykt, iblandet trekullbiter og brente beinfragmenter. Under torvlaget var det et opp til ni cm tykt bleikjordslag som lå over morenegrusen. I selve árran var det et tynt sjikt av aske og trekull i overgangen torvlaget og bleikjordlaget. Det ble tatt en trekullprøve inntil árransteinene, fem cm under markoverflaten i overgangen mellom torv og bleikjord. Det ble også funnet trekull under árransteinene, noe som kan bety at man har ryddet árran.

En ¹⁴C-datering ble sendt inn til datering, T- 14353 (Tabell 10 og Figur 95). Den kalibrerte alder for denne trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden mellom 1660 - 1960 AD. Perioden er forholdsvis lang og gir lite holdepunkt for nærmere avgrensning. I de skriftlige kildene blir Návdevággi (Nergårdskaret) nevnt flere ganger og man kjenner til at de såkalte svenske østlappene fra Torne lappmark brukte området (Qvigstad & Wiklund 1929 [1742-1745]). En av reindriftssamene fra Sverige, Niels Ammundsen fortalte til og med til Schnitler i 1743 at de allerede hadde betalt skatt i mer enn 20 år til den norske kongen for bruken av Maukenområdet (se kap.11.2).

R22 K2

Den andre árran, R22 K2 ligger kun 16 meter nord for K1. Mellom disse boplassene, K1 og K2, stikker det ut en mindre bergknaus noe som gjør boplassene lite synlig for hverandre. Árran hadde seks steiner som var synlig på overflaten og formen var rektangulær. Til sammen ble det åpnet 4m² på boplassen, og utgravningen omfattet kun den nordlige del av árran (Sveen 1999:12, rapport). Torvlaget var opp til fem cm tykt og det ble funnet brent bein i torvlaget (Ts. 11195 b og c). Det ble også funnet et 10 cm langt knivblad av jern (Ts. 11195 f) og et flaskeskår (Ts. 11195 a og e). Flaskeskåret ble funnet i toppen av torven og hadde et moderne preg, mens de brente beinene og knivbladet ble funnet i overgangen mellom torv og bleikjordlaget, ca fem cm under markoverflaten. Det ble tatt en trekullprøve i árran og prøven er tatt ca seks cm under markoverflaten i overgangen mellom torv- og bleikjordlaget som lå over morenegrusen.

En ¹⁴C-datering ble sendt til datering, Ua- 15514, (Tabell 10 og Figur 96). Den kalibrerte alder for denne trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden mellom 1660 til 1950 AD. Det er ikke vanlig å finne gjenstander på boplassene, men knivbladet som ble funnet så ikke ut til å ha ligget så lenge i jorda. Knivbladet var preget av lite korrosjon. Størrelsen på knivbladet kan tolkes til å være av en yngre svensk knivtype brukt til merking av rein (Sveen 1999: 12, rapport). Kalvemerking har som kjent foregått på sensommeren eller tidlig om høsten, og boplassene i Návdevággi (Nergårdskaret) har trolig vært i bruk på denne tiden av året. Ut fra knivbladet kan man trolig tolke denne árran til å ha vært i bruk sent på 1800-tallet. Dette er en

periode der man ut fra de skriftlige kildene vet at familiene fra Könkämä og Lainiovuoma sameby har brukt området.

R23 K1

Denne lokaliteten består av en árran, en borra (forrådsgrøp) og en gieddi (melkeeng), tre kulturminner som til sammen danner en helhetlig boplass. Borraen og gieddien er omtalt i kapittel syv. Boplassen ligger på toppen av fjellskardet, 505 meter over havet og 100 meter nordøst for øverste fjellvann, på en småkupert slette som ligger mellom ei myr i vest og en bergskrent i øst (Figur 29). Boplassen har godt utsikt mot flere av de andre boplassene og ikke minst over mot Gussačohkka (Nitinden) og Orretčohkka (Maukungen) i vest, som er gode beiteområder for rein på høysommeren og tidlig om høsten. Árran var synlig på overflaten og den fremsto som rektangulær i formen med to rekker av stein på kortsidene. Størrelsen er anslått til å være 0,80 meter lang og 0,70 meter bred.

Figur 29. Lokaliteten R 23 med árran, gieddi og borra og Vargebergan i bakgrunnen (foto: Ingrid Sommerseth).

Árran lå i en svak helning og man kunne tydelig se en sirkulær nedsenkning 3,5 meter fra árran. Denne var tolket som del av en dreneringsgrøft som lå på den laveste siden av goachtien (Eriksen 1999:3, rapport). Kun 3 meter fra árran ble det lokalisert en stor flat stein og denne er tolket som en dørstein og dermed har denne boplassen hatt åpningen i sørvest. Det ble til sammen åpnet 5m² som delvis dekket dørsteinen, noe av gulvflaten i inngangen og kun en liten flik av selve árran.

Torvlaget var opp til fem cm tykt, og i overgangen mellom torv og bleikjordslag ble det gjort en del funn. Funnene relaterer seg til den del av boligen som kan tolkes som inngangspartiet (uksa). Det ble funnet flere biter av skinn og noen biter av tekstil (Ts. 11201 a-j). Disse funnene lå også sammen med en patronhylse brukt i et moderne haglgevær. Det er ikke gjort noen analyser av skinn- eller tekstilmaterialet, slik at det er vanskelig å avgjøre om dette er moderne eller av eldre dato (Eriksen 1999:3, rapport).

Det fremkommer i rapporten at det ble tatt en trekullprøve fra selve árran, men denne er ikke avmerket eller nærmere beskrevet. Trolig er den tatt nært en av árransteinene, ca syv cm fra markoverflaten i det som trolig er toppen av bleikjordslaget (Eriksen 1999:3 tegning i rapport). En ¹⁴C-dateringen ble sendt til datering, T- 14668 (Tabell 10 og Figur 97). Den kalibrerte alder for denne trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden mellom 1660 - 1960 AD. Dette er en vid datering som samsvarer med flere av de andre boplassene i Návdevággi (Nergårdskaret), men som dessverre gir få holdepunkter for nærmere tidsavgrensning. Siden det er registrert en gieddi som trolig har tilhørt boplassen er det sannsynlig at boplassene har vært brukt på 1700- og tidlig 1800-tallet, siden melking var utbredt på denne tiden nært boplassene.

Lokalitet	Materiale	Lab.nummer	14Calder før nåtid	Kal.Dat. 1sigma	Kal.Dat. 2sigma
R21 K1	Trekull bjørk	TUa- 2562	180 ± 65	AD 1650 - 1960	AD 1630 - 1960
R21 K2	Trekull bjørk	T- 14667	290 ± 50	AD 1510 - 1660	AD 1450 - 1800
R21 K3	Trekull bjørk	TUa- 2561	115 ± 70	AD 1680 - 1940	AD 1660 - 1960
R22 K1	Trekull bjørk	T- 14353	155 ± 60	AD 1660 - 1950	AD 1660 - 1960
R22 K2	Trekull bjørk	Ua- 15514	105 ± 60	AD 1680 - 1930	AD 1660 - 1950
R23 K1	Trekull bjørk	T- 14668	160 ± 45	AD 1660 - 1950	AD 1660 - 1960
R24 K1	Trekull bjørk	T- 14352	205 ± 75	AD 1640 - 1960	AD 1510 - 1960
	Trekull bjørk	Ua- 15513	370 ± 60	AD 1450 - 1630	AD 1430 - 1650
R25	Trekull bjørk	Ua- 15515	295 ± 60	AD 1450 - 1630	AD 1430 - 1650
	Trekull bjørk	T- 14356	280 ± 50	AD 1510 - 1800	AD 1460 - 1960
R26 K2	Trekull bjørk	T- 14354	140 ± 55	AD 1670 - 1950	AD 1660 - 1960
R26 K3	Trekull bjørk	T- 14355	245 ± 60	AD 1520 - 1960	AD 1470 - 1960

Tabell 10. Daterte árran i Návdevággi (Nergårdskaret).

R24 K1

Denne boplassen ligger lengst nord av de undersøkte boplassene i Návdevággi (Nergårdskaret) av samtlige utgravde boplasser. Boplassen ligger på en åpen brink ved foten av Vargebergan ca 500 meter over havet. Vest for brinken renner Nergårdelva som har sitt utspring i det nordligste av vannene ved vannskillet. Árran var ikke synlig på overflaten, men steinene lå like under torven. Formen på árran er rektangulær og den er anslått til å være 0,90 meter lang og 0,85 meter bred.

Det ble åpnet til sammen 6m² som kun avdekket deler av árran og noe av gulvflaten (Sveen 1999: 9, rapport). Torven var tykkere her enn ved de andre árran, opp til 15 cm tykk, og det ble gjort funn i selve torven. I sjakten som ble åpnet ble det funnet fire små lærbiter rett utenfor árran ca fem cm under markoverflaten (Ts. 11194 a, c og d). Disse skinnbitene bar tydelig preg av å ha vært bearbeid siden flere hadde sømhull og oppbrett. I tillegg ble det funnet en kvessestein for synål (Ts. 11194 b), og denne lå rett ved siden av árran i oppholdsdelen av teltet. Foruten boplass R23 K1, er disse boplassene de eneste i undersøkelsesområdet hvor det er gjort funn av skinnbiter.

I torvlaget som lå over árran ble det funnet større trekullbiter sammen med fragmenter av brent bein. Under det tykke torvlaget fremsto árran med runde steiner og små flate heller som var reist på høykant. Rett ved siden av árran ble det også funnet et par større steiner som trolig er blitt flyttet på (Sveen 1999:10, rapport). Under torvlaget i árran var det et kompakt humus og askelag som var opp til fem cm tykt før man kom ned til et bleikjordslaget. Det ble tatt en trekullprøve ved en av árransteinene i nedre del av torvlaget ca 10 cm under markoverflaten. Prøven ble sendt til datering, T- 14354 (Tabell 10 og Figur 98). Den kalibrerte alder for denne trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden mellom 1640 - 1960 AD. En vid datering som faller inn sammen med flere andre boplasser i Návdevággi (Nergårdskaret).

Den andre trekullprøven ble tatt lenger ned i árran, og trekullkonsentrasjonen lå like under et opp til fem cm kompakt humus og askelag, noe som avgrenset denne prøven fra de øvrige lagene (Sveen 1999:10, rapport). Trekullprøven var svært oppløst og ble derfor sendt til AMS-datering, Ua- 15513 (Tabell 10 og Figur 99). Den kalibrerte alder for trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 1430 - 1650 AD. Dette er en av de tidligste dateringene fra Návdevággi (Nergårdskaret), og den kan støtte opp om at tamreindriften tidlig integrerte dette området som boplass om sommeren.

Dette er for øvrig en av svært få árran hvor det trolig kan ha vært to separate bruksfaser. Dateringsprøvene kommer fra to adskilte lag og konteksten til disse er tydelig. En annen teori som støtter opp om at boplassen er brukt flere ganger er árrans uregelmessige form. Det at flere av árransteinene sto på høykant er uvanlig for et innendørs árran, men er mer gjennkjennelig for utendørs bålplasser. Det kan derfor se ut som at en av de eldste árran i Návdevággi (Nergårdskaret) har vært tatt i bruk på ny, og da brukt som en utendørs bålplasse. Funn av skinnbiter utenfor árran bekrefter at det har foregått arbeid som var vanlig å gjøre i dagslyset utenfor teltet. Árran har som utebål vært forbundet med aktiviteter som har med vasking og syng av klær, koking av bark til garving av skinn og også koking av kjøtt (Sveen 1999, rapport).

R25

Denne boplassen ligger lengst sør av alle de undersøkte lokalitetene i Návdevággi (Nergårdskaret). Árran ligger på en lettdrenert morenerygg, og rundt denne boplassen ligger det mange tilsvarende boplasser som enten ligger ved et mindre vann eller ved ei lita elv som renner ned fra vannskillet. Árran var tydelig skadet av beltevogner som har brukt denne moreneryggen som øvelsestrase om vinteren (Figur 30).

Figur 30. Árran R25, midt i en beltevogntrase i Návdevággi (Nergårdskaret) (foto: Ingrid Sommerseth).

Árran hadde syv synlige steiner på overflaten og den var rundoval i formen ca 0,90 meter lang og 0,70 meter bred. Det ble åpnet til sammen 4m², som kun dekket deler av gulvet og en snipp av selve árran. Torvlaget var opp til fire cm tykt og torven var delvis skadet av moderne aktivitet. Det ble derfor ikke brukt spade for å avtorve, men man rensset árran fra toppen med gravesje (Sveen 1999:16). Under toppen av torven var det et opp til seks cm tykt rødbrunt humuslag og under dette et bleikjordslag som var syv cm tykt. Det ble ikke gjort noen gjenstandsfunn i denne árran. Det ble funnet små lommer av trekull rett under torv, men trekullprøvene som ble sendt inn til datering var tatt lenger ned i árran. Den første trekullprøven er tatt inne i árran fra den nederste del av torvlaget, ca fem cm fra toppen av overflaten, T- 14356 (Tabell 10 og Figur 100). Den kalibrerte alder for trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden mellom 1460 - 1960 AD.

Den andre trekullprøven er også tatt inne i árran, men lenger ned, ca åtte cm fra markoverflaten og i overgangen mellom nedre torvlag og bleikjordslaget. Her var trekullet svært oppløst, og det ble derfor sendt til AMS-datering, Ua-15515 (Tabell 10 og Figur 101). Den kalibrerte alder for denne trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden mellom 1430 - 1650 AD. Dette er en datering som også kan sammenlignes med den nordligste boplassen i Návdevággi (Nergårdskaret), R24. Dette kan bety at de første boplassene ble etablert spredt over hele fjellskardet og hele området ble tatt i bruk som sommerbeiteområde. Denne dateringen antyder at boplassen er blant de eldre og forut i tid for hva som er kjent i de skriftlige kildene, som for eksempel opplysningene i Schnitlers protokoller fra 1742-45.

R26 K2

På denne lokaliteten er de registrert tre kulturminner, to árran og en gieddi. Boplassene K2 og K3 ligger midt i Návdevággi (Nergårdskaret), på toppen av skardet. Lokaliteten er en frodig gress- og bjørkekledt slette som i likhet med R23 ligger inntil Vargebergan. Like inntil boplassen renner det en liten fjellbekk og det er små myrer i nærheten. Gieddien ligger rett ved boplassen og den fremstår som et vegetasjonsskifte lokalisert inntil Vargebergan. Høyden over havet på denne boplassen er 500 meter. I dag sperrer høye bjørketrær utsikten vestover mot Gussačohkka (Nitinden) og Orretčohkka (Maukungen) og det er tydelig at trærne har fått vokse seg høye de siste femti år, og i dag er ingen tamdyr som beiter i området lengre.

Begge árran ligger nært, kun fem meter fra hverandre. Árran R26 K2 var synlig og godt markert på overflaten, og det ble konstatert fem runde steiner formet i to rekker, slik at den var åpen i sidene. Árran er rektangulær i formen med en lengde på 0,80 meter og en bredde på 0,60 meter. Tilammen ble det åpnet 6m² på denne boplassen, og i likhet med de fleste árran i Návdevággi (Nergårdskaret) ble det kun, som følge av en tidlig gravestrategi, avdekket en mindre flik av selve árran. Utgravningen omfattet den østlige delen av árran (Sveen 1999: 14, rapport). Torvlaget her var opp til 10 cm tykt og inneholdt lommer av trekull. Det ble funnet to tallerkenskår i fajanse (Ts.11196 a, b), og et fragment av brent bein rett under markoverflaten. Skårene hører til hverandre og den ene ble funnet inne i árran, og den andre rett utenfor. Under torvlaget var det et opp til fem cm tykt bleikjordslag og under dette dukket morenegrusen opp. Det ble tatt en trekullprøve rett ved en av árransteinene, ca 10 cm fra markoverflaten i nedre del av torvlaget.

Denne trekullprøven ble sendt inn til ¹⁴C-datering, T-14354 (Tabell 10 og Figur 102). Den kalibrerte alder for trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden mellom 1660 - 1960 AD. Funn av fajanse som er en type keramisk gods med hvit glasur kjennetegnes av at blyglasuren er tilsatt tinnoksid. Teknikken ble utviklet i Italia fra 1400-tallet og

spredte seg over store deler av Europa utover 1600- og 1700-tallet, med egne produksjonssteder både i Norge og i Sverige (Aa. Sjøvold 1998:6). Etter ca 1770 overtok steingodset for fajansen i Norge siden den var enklere å produsere, samtidig som fajanse gikk ut av produksjon på slutten av 1700-tallet i Europa (op.sit). Dette kan bety at boplassen kan ha vært brukt tidlig på 1700-tallet, en periode som faller inn for den tiden da fajanse var i bruk i Norden.

R26 K3

Den andre boplassen R3, ligger som sagt kun fem meter fra K2. Denne var lite synlig på overflaten men bra markert med runde steiner som var dekket av mose. Denne árran var også rektangulær og har hatt to rekker med til sammen åtte steiner. En av de større steinene var sprukket i to. Størrelsen var ca 0,80 meter både i lengde og bredde. Det ble avdekket til sammen 4,5m² på denne boplassen og her ble nesten hele árran avdekket (Sveen 1999:15, rapport). Torvlaget var som i K2 opp til 10 cm tykt og det ble funnet lommer av trekull gjennom hele torvlaget. I likhet med K2 var det også her et bleikjordslag som var mer enn fem cm tykt. I overgangen mellom torvlaget og bleikjordslaget ble det funnet fragmenter av brent bein i árran (Ts. 11196 g). Rett utenfor árran og i samme dybde, ca 10 cm under markoverflaten ble det funnet et stykke ildflint (Ts. 11196 f). Denne er funnet i et området som kan relateres til inngangspartiet til boligen. Ildflint er også funnet på boplass R45 K5 i Geinnodatvággi (Akkasæter).

En av trekullprøvene som ble sendt inn til ¹⁴C-datering, T- 14355 (Tabell 10), er tatt inntil en av árransteinene. Prøven er tatt ca syv cm under markoverflaten i nedre del av torvlaget. Den kalibrerte alder for denne trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden mellom 1470-1960 AD. Dette er en svært vid datering, men kalibreringskurven antyder at den mest sannsynlig er eldre enn 1800 (Figur 103). Det at det er funnet ildflint i inngangspartiet peker også i en slik retning, og hvis den er samtidig med naboboplassen kan denne relateres til 1700-tallet. Det er ikke usannsynlig at denne boplassen kan være enda eldre siden man byttet på boplasser i området for ikke å slite ut vegetasjonen. I så fall kan denne relateres til 1500 eller 1600-tallet.

5.5.2 De arkeologiske undersøkelsene ved Mielkejávri (Melkelvatn)

Ved Mielkejávri (Melkelvatnet) er det arkeologisk undersøkt tre árran (Tabell 11). Disse ligger i et rikt område som trolig har hatt mange flere reindriftssamiske boplasser som er borte på grunn av militær aktivitet og i dag er det en enorm slitasje på de kulturminnene som er igjen. Det finnes mange opplysninger i de skriftlige kildene om bruken av dette området, spesielt rundt århundreskiftet (Rbk protokoll 1907:100, 106, Ruden 1911:85-86, Rbk I:1 1913:177). I likhet med

flere av de andre beskrevne kulturminnene her, ble samtlige frigitt av Riksantikvaren for arkeologisk undersøkelse på grunn av militærets planer for ny manøverakse og generelle harde bruk av området. Flere av kulturminnene var allerede forstyrret da undersøkelsene til Tromsø Museum tok til i 1999, og utgravningene av tre árran ble gjort under vanskelige forhold på grunn av fare for blindgjengere.

Område	Lokalitet	Reg.nr	Lengde	Bredde	Form
Mauken	Mielkejavri (Melkelvvatn)	R27	1,00m	0,90m	Rundoval
	Mielkejavri (Melkelvvatn)	R30	1,00m	0,70m	Rundoval
	Mielkejavri (Melkelvvatn)	R31	0,90m	0,85m	Rektangulær

Tabell 11. Undersøkte árran ved Mielkejavri (Melkelvvatn) i 1999.

R27

Árran ligger ved foten av Kalvehodet, et mindre fjellparti som ligger i skytefeltets sørlige del. Boplassen er den eneste i området som er registrert et godt stykke fra Mielkejavri (Melkelvvatnet) 470 meter over havet og árran ligger på en flat lyngbevokst kolle med dvergbjørk. De andre omtalte teltboplassene ligger rett ved vannkanten. Lokaliteten ligger like over tregrensen og området som helhet domineres av skogløse koller, kratt og mindre myrpartier.

Árran er 1 meter lang og 0.90 meter bred og rundoval i formen. Flere steiner var synlig på overflaten og det ble åpnet 2m² som dekket kun mindre deler av árran (Eriksen 1999:6, rapport). Det ble ikke funnet bein eller andre gjenstander i denne árran. Torven var opp til 10 cm tykk og det var lommer av trekull i selve torven. Trekullprøven som ble sendt inn til datering er tatt i árran i nedre del av torvlaget ca seks cm under markoverflaten fra en større trekullomme. Trekullprøven som ble sendt inn til ¹⁴C-datering, TUA- 2560 (Tabell 12 og Figur 104) viser at den kalibrerte alder for trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden mellom 1630 - 1960 AD.

De mange skriftlige kildene som omtaler dette området er spesielt. I de mange intervjuene av reindriftssamene i reinbeitekonvensjonsarbeidet kommer det frem at området var favorisert om våren og tidlig på sommeren. Kalvehodet og Mielkejavri (Melkelvvatn) var brukt for kortere opphold før man dro videre til Návdevággi (Nergårdskaret) og til Blåtind. I tillegg var området kjent for å være et kalvingssted, noe navnet på det nærmeste fjellet refererer til "Kalvehodet". Blant annet forteller Gustaf Nilsson Simma i 1907, som da er 50 år gammel, på spørsmål om hvilken flyttevei de brukte og bruker etter å ha passert riksgrensen: "*De flytta (...) förbi Bjerken och på bägge sidor om Melkelvli upp i Mauken, där vajorna kalfva, men om detta fjällparti förut är upptaget af andras renar, förer han renen främ til Fiskelösvand, där kalfningen då äger rum*"

(Rbk protokoll 1907:106). Simma kan også opplyse om hvor de bruker å ha sommerboplassene sine:

”(...) Efter en a två veckors, ibland litt längre, uppehåll där [*i Maukstadlien*], drar han til Melkelven, där han också uppehåller sig en a två vecors tid (...) De nämnda ställena äro uppehållsplatser äfven för de öfriga lapparna i 11:te distriktet, dock taga somliga lappar tältplats vid Vasmo öster om Takvand”(op.sit).

I og med at det ikke er noen tydelig vannkilde i umiddelbar nærhet til R27, tyder det på at denne boplassen må ha vært brukt om våren, da snøen ennå lå på bakken som større flekker. Dette er også i kalvingstiden og man har trolig oppholdt seg her for å vokte flokken mot rovdyr. Terrenget er kupert inn mot Kalvehodet og i følge opplysninger fra dagens reindrifstutøvere er dette området i dag ikke det beste kalvingsstedet. Dette er fordi jerven spesielt har lett tilgang på nyfødte kalver i det kupert terrenget og flokken krever intensiv bevoktning.

I skogforvalter Rudens fremstilling om den skade samene gjorde på skogen i Tromsø amt fra 1911, kommer det ikke overraskende frem at ” ved Melkelven er paabegynt en betydelig avsnauing, som selyfølgelig vil fortsætte, hvis oppholdet her skal bli aarvist” (Ruden 1911:86). Her anklager Ruden samene for å hugge ned skogen, og som bevis har han observert flere teltplasser, gjetergammer og mange ildsteder samt gjerdetomter (kap.12.3). Ut fra Rudens tallrike observasjoner av boplasser og gieddier tidlig på 1900-tallet, skulle det tilsi at vi 90 år senere skulle ha registrert flere kulturminner enn det vi gjorde rundt Mielkejavri (Melkelvatnet). Grunnen til at vi ikke fant så mye, kan for det første være at vi ikke har gått på de rette plassene, men hovedgrunnen er sannsynlig forsvarets enorme slitasje i området.

Lokalitet	Materiale	Lab.nummer	14Calder før nåtid	Kal.Dat. 1sigma	Kal.Dat. 2sigma
R27	Trekull bjørk	TUa- 2560	170 ± 70	AD 1660 - 1960	AD 1630 - 1960
	Trekull bjørk	T- 14944	0.1 ± 0.8% aktivitet		
R30	Trekull bjørk	TUa- 2559	240 ± 70	AD 1520 - 1960	AD 1470 - 1960
R31	Trekull bjørk	T- 14666	325 ± 50	AD 1490 - 1640	AD 1450 - 1650

Tabell 12. Daterte árran ved Mielkejavri (Melkelvatn).

R30

Denne árran ligger kun 20 meter fra Mielkejavri (Melkelvatnet) 470 meter over havet og árran er overgrodd av lyng og skierri. Boplassen er plassert kun to meter fra en mindre skrent slik at den har ligget i le for nordavinden. 250 meter lenger vest ligger R31, en annen árran og i tilknytning til disse boplassene er det registrert en gieddi, en flat rund odde som stikker ut i

vannet. Denne gieddien (melkeklassen) R29 er omtalt i kapittel 7. En lignende odde finnes i Blåtind ved Guolehisjávri (Fiskelausvatnan). Felles for begge oddene er at de er valgt ut fra sine naturlige avgrensninger og stedene er forholdsvis små, beregnet på mindre flokker. I Mauken, Blåtind og Devddes kan trolig de fleste gieddiene knyttes til melking, men mange ble også brukt til merking, skilling og slakting. Dette bekreftes også i de skriftlige og muntlige kildene (P. Birkely 1991, Skandfer 1998, Sommerseth 1999/2000).

Árran er 1 meter lang og 0,70 meter bred og rundoval i formen. Det ble i likhet med R27 også her åpnet 2m² som utgjorde to smale sjakter på 50 cm. Disse dekket kun en mindre del av árran (Eriksen 1999:7, rapport). Selv om deler av området utenfor árran ble undersøkt ga dette ikke resultater i form av funn. Torvlaget var opp til åtte cm tykt og i torven lå det lommer av trekull, spesielt innenfor árransteinene. Det ble funnet et fragment av et ubrent bein i torven ca en halv meter fra árransteinene. En trekullprøve er tatt i nedre del av torvlaget ca seks cm under markoverflaten i árran ved en av steinene (rapport Eriksen 1999:7). Denne trekullprøven, TUA-2559 (Tabell 12 og Figur 105) ble sendt til ¹⁴C-datering. Den kalibrerte alder for trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden mellom 1470 - 1960 AD. Om vi ser på kalibreringskurven (Figur 106), tyder mye på at boplassen er eldre enn 1800.

Gieddien ligger kun 100 meter fra árran og tilhører trolig boplassen. Siden det er mulig å knytte en gieddi til boplassen er vi innenfor en periode da den nomadiske tamreindriften var etablert med små flokker og der melkehusholdningen var prioritert. Det vil være naturlig å se disse kulturminnene sammen. I de norske lensregnskapene fra 1600-tallet finnes det opplysninger om at innlandssamene flyttet regelmessig ut til kysten med rein og de hadde reindriftsprodukter som for eksempel ost som de solgte eller byttet med kystbefolkningen. Denne flyttingen ut til kysten mener Hansen (2000:279) er godt innarbeidet og boplassen ved Mielkejávri (Melkelvvatn) kan muligens relateres til en småreindrift som var vanlig fra 1400-tallet og frem til 1800.

R31

Árran ligger i likhet med foregående også ca 20 meter fra Mielkejávri (Melkelvvatn) og 470 meter over havet. Området domineres av skogløse koller, vierkratt og mindre myrpartier og denne árran ligger inntil en knaus som fungerer som et le for nordavinden. Kun fem meter fra árran er det satt opp et gjerde som markerer grensen til blindgjengerområdet. I likhet med den foregående árran kan gieddi R29 også tilhøre denne boplassen (omtalt i kap.7).

Árran lå midt i et vierkratt og man kunne skimte tre steiner på overflaten. Formen på árran var rektangulær og den var 0,90 meter lang og 0,85 meter bred. Det ble til sammen åpnet 2m², og man

hadde lagt ut i en ½ meter bred sjakt som kun avdekket deler av árran (Eriksen 1999: 7, rapport). Torven var ca fem cm tykk og rett under denne var det tynne sjikt med humus iblandet trekull og aske. Trekullet var konsentrert til området inne i og rundt árransteinene, og i overgangen mellom torv og bleikjordslag ble det funnet et brent beinfragment (Ts.11205 a).

Det ble sendt inn en trekullprøve som er tatt syv cm under markoverflaten i overgangen mellom torv og bleikjordslag rett ved en av árransteinene, T-14666 (Tabell 12 og Figur 106).

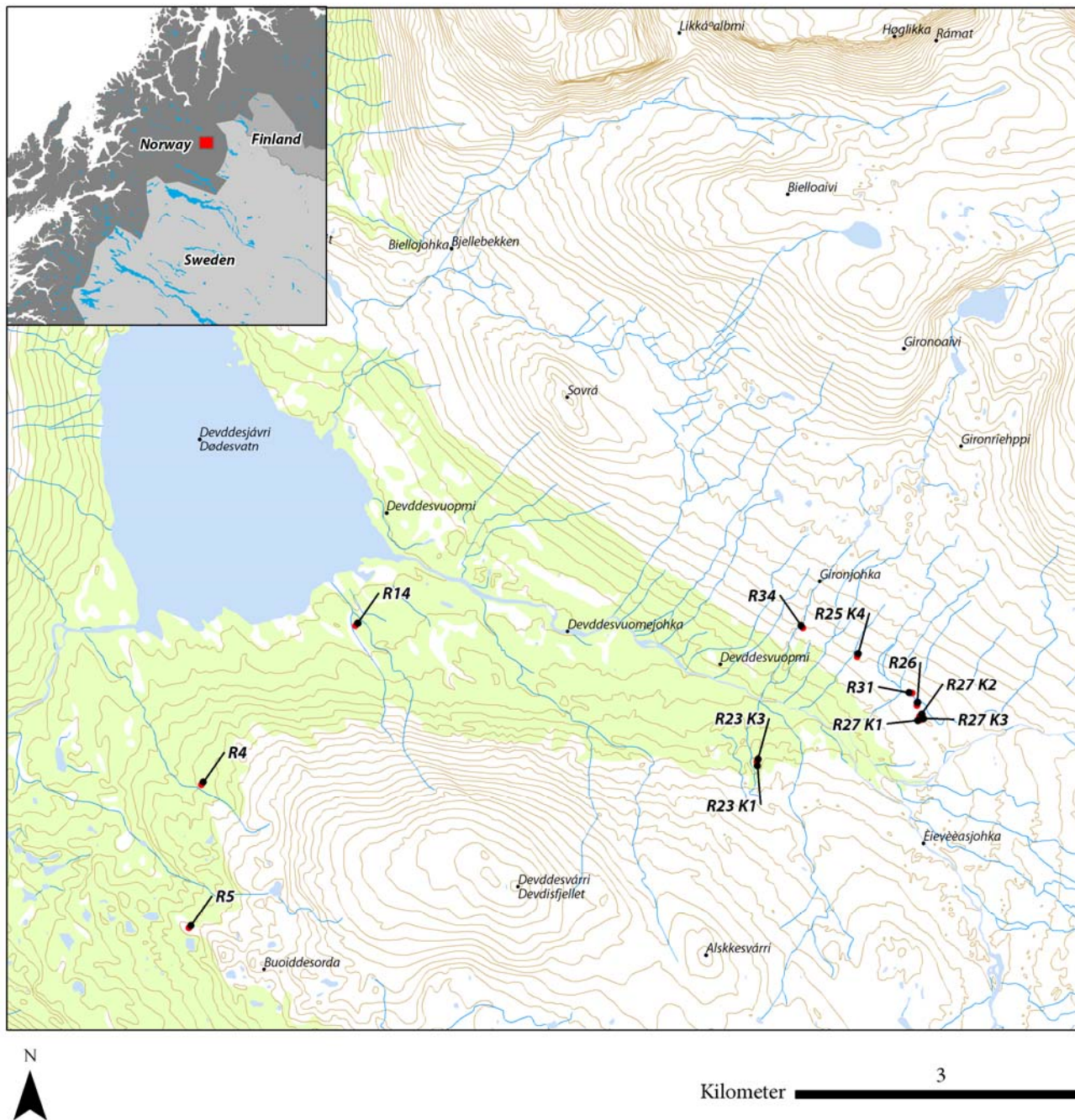
Den kalibrerte alder for denne trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden mellom 1450 - 1650 AD. Árran kan i likhet med foregående árran trolig relateres til en periode da den nomadiske tamreindriften var etablert med små flokker og der melkehusholdningen var prioritert.

5.6 De arkeologiske undersøkelsene i Devddesvuopmi

I feltsesongen 2002 og 2004 ble fire árran arkeologisk undersøkt i eget prosjekt (Sommerseth 2002, 2004c) (Tabell 13). Feltsesongene ble i tillegg til utgravning også brukt til å registrere nye kulturminner samt kontrollere og måle på nytt alle lokalitetene som ble registrert i Målselv kommunes kulturminneprosjekt fra 1991. Det er stor variasjon i kulturminnematerialet og vi fant ulike type kulturminner som: árran, rester etter gammer, geitgammer, borra (matgjemmer), gieddier, vaskeplasser, vadesteder, fangstgroper og stallotuffer (Sommerseth 2003, 2004a, 2005, 2006, Figur 31). Første gang område ble befart var tidlig på 1970-tallet i forbindelse med etablering av Øvre Dividal nasjonalpark (Kalstad 1973). Senere ble det foretatt oversiktsbefaringer rundt Devddesvuopmi i 1991 og 1992 hvor det ble registrert mange nye kulturminner samtidig som det ble foretatt intervju av personer fra Lainiovuoma sameby (H. Birkely 1993).

Område	Lokalitet	Reg.nr	Lengde	Bredde	Form
Devddes	Devddesvárri	R4	1,10m	0,90m	Rektangulær
	Devddesvárri	R5	1,20m	1,00m	Rundoval
	Devddesjávri	R14	1,10m	0,65m	Spissoval
	Devddesvuopmi	R25 K4	1,10m	0,70m	Spissoval

Tabell 13. Undersøkte árran i Devddesvuopmi i 2002 og 2004.

Figur 31. Kart over undersøkelsesområdene i Devdtesvuopmi med undersøkte lokaliteter (Illustrasjon: Johan E. Arntzen).

De muntlige opplysningene samt den rike informasjonen fra reinbeitekonvensjonene tidlig på 1900-tallet indikerer at fjellområdene i Devdtesvuopmi og grenseområdene lenger øst har et stort potensial for nye og interessante funn av samiske kulturminner relatert til ulike former for reindrift. Generelt har grenseområdene i innlandet fungert som hovedferdselsårer for den nomadiske tamreindriften gjennom tid samtidig som det tidligere har vært gode fangstområder for villrein. På bakgrunn av dette valgte jeg derfor å undersøke flere boplasser i Devdtesvuopmi for å

se om disse hadde en sammenheng med og en relasjon til boplassene i Mauken og Blåtind. Undersøkelsene her ga mange nye og spennende resultater og viste tydelig at materialet fra Mauken og Blåtind kan kobles med materialet fra Devddesvuopmi.

5.6.1 Devddesvárri R4

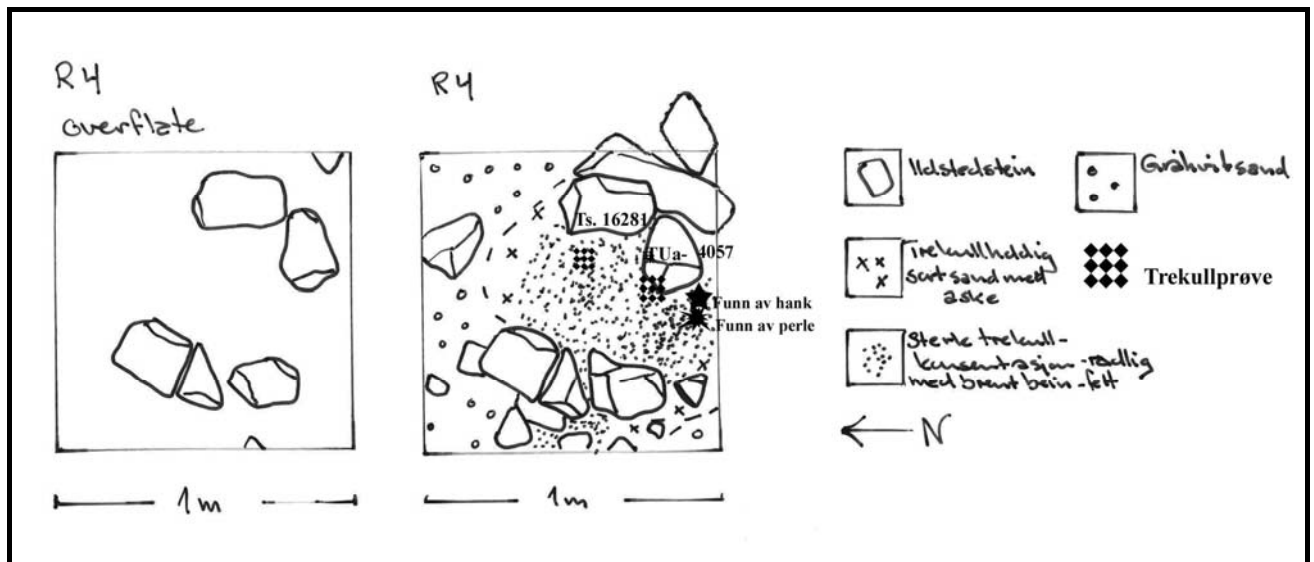
Denne árran ligger lokalisert på vestsiden og ved foten Devddesvárri, ca 3,5 km fra Devddesjávri. Den ligger i bjørkeskogen på en gress- og lyngslette ved en liten fjellbekk, like i tregrensen (orda), ca 520 meter over havet. I fjellbekken ble det registrert et ája R1 (kjølekammer, omtalt i kap.7.2.1) i en av kulpene, og denne var murt opp av flate hellere. Trolig har kjølekammeret inngått som en del av boplassen. Stedet gir ikke noe umiddelbar god utsikt ned mot Devddesjávri, og boplassen ligger i le, bak en morenerygg og er beskyttet for nord og nordøstlige vinder. Árran var synlig med to rader av steiner på overflaten og den var 1,10 meter lang og 0,90 meter bred og rektangulær i formen.

Árran hadde som sagt to rader av hodestore stein plassert på motsatt siden av hverandre, mens den er åpen på sidene. Etter avtorving dukket det opp en avlang flat stein og en rund en på den ene kortenden i øst. Den avlange kan tolkes som en typisk pannestein plassert bak árran, i boaššu (Figur 32).

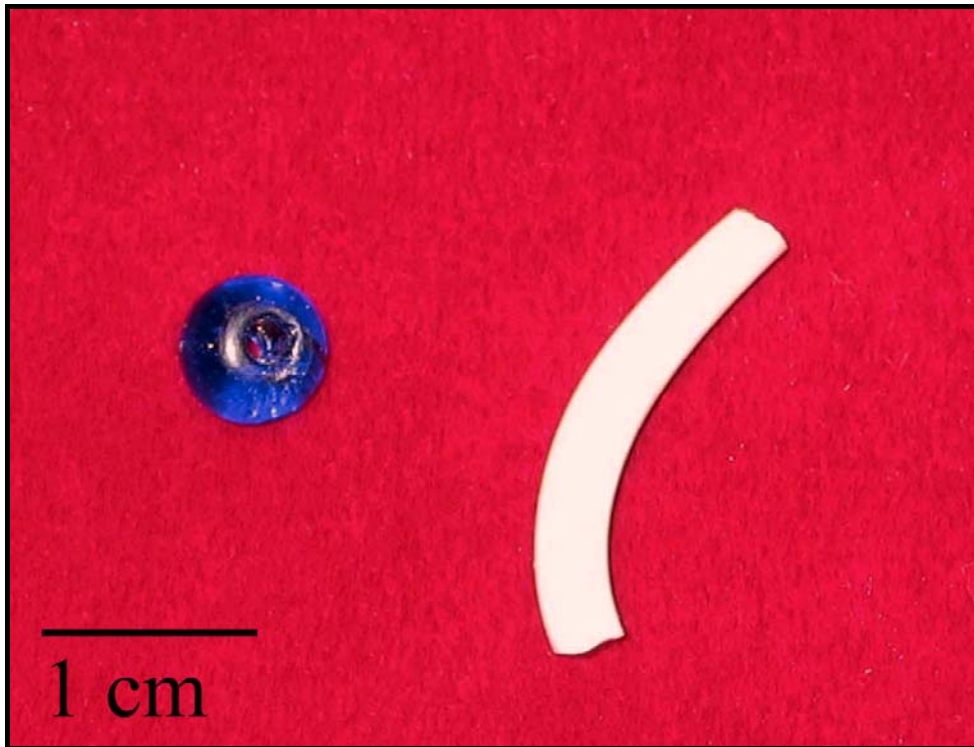
Figur 32. Devddesvárri, Árran R4 (foto: Ingrid Sommerseth).

Det ble åpnet en kvadratmeter for å avdekke selve árran, og noe av området rundt. Inne i árran var det et tykt lag med aske og trekull blandet med rødlig sand rett under torven. Dette laget inneholdt brente beinfragmenter, mens det utenfor árranringen dukket opp et bleikjordslag under torven (Figur 33). I likhet med to av boplassene i Geinnodatvággi (Akkasæter) var det også her et rødlig lag med sand i overgangen til bleikjordslaget i bunnen av árran, noe som vitner om sterk varme over tid.

Figur 33. Plantegning av árran R4 ved Devddesvárri. (Tegning: Ingrid Sommerseth)

I bunnen av det opp til fire cm tykke torvlaget ble det på den ene langsiden av árran, i oppholdsdelen (luoiu), funnet en blå glassperle (Ts. 11829a). I tillegg ble det funnet en hvitglasert krum porselensbit tilhørende en kopp (Ts. 11829b) (Figur 34). Gjenstandene ble funnet 3- 4 cm fra hverandre. Det er sannsynlig at disse gjenstandene har vært mistet mellom riset som man hadde reinskinnene på. Dateringene av disse gjenstandene peker mot slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Den lille blå glassperlen kan ha vært brukt som dekor på komsebånd men den kan også ha vært festet på reimene til en skinnpose, på nålehusreimer eller pipebånd. Glassperlen kan ha en lang brukshistorie, mens en porselensbit til en kopp vitner om industriell fremstilling sent på 1800-tallet og utover 1900-tallet.

Figur 34. Funn fra árran R4, blå glassperle, rund, 7mm i diameter og en 2,8 cm lang porselenshank (foto: Ingrid Sommerseth).

Det ble sendt inn to trekullprøver til ^{14}C -datering og den første prøven er tatt i árran rett under torven fire cm under markoverflaten, T-16281 (Tabell 14 og Figur 107). Den kalibrerte alder for denne trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden mellom 1660 - 1960 AD. Den andre trekullprøven, TUA-4057 (Tabell 14 og Figur 108) er også tatt i árran rett ved en av steinene ca seks cm under markoverflaten i det tykke trekullaget som lå rett under torven. Den kalibrerte alder for trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden mellom 1670 - 1940 AD. Disse dateringene antyder at boplassen er brukt i de sene periodene av tamreinnomadismen. Trolig kan denne árran knyttes til de permanente sommerboplassene til Lainiovuoma sameby fra slutten av 1800-tallet og frem til 1940.

På sommerboplassene, som de eldre i Lainiovuoma sameby kaller for "Dødesskogen", er det registrert flest árran med to rekker av árransteiner som er åpne på langsiden. Steinene til denne type árran er ganske store og runde, i tillegg er formen på disse árran beskrevet i de muntlige kildene (Birkely 1993, Ryd 2005). En slik måte å anlegge árran på er ennå i bruk i Lainiovuoma sameby (pers. med. Lars Walkeapää). Det er derfor trolig at R4 ved Devddesvárri er sammenlignbar med de historisk kjente boplassene i "Dødesskogen". Jeg vil anta at de mer rektangulære, store árren med åpning på sidene er yngst av alle de registrerte árran i

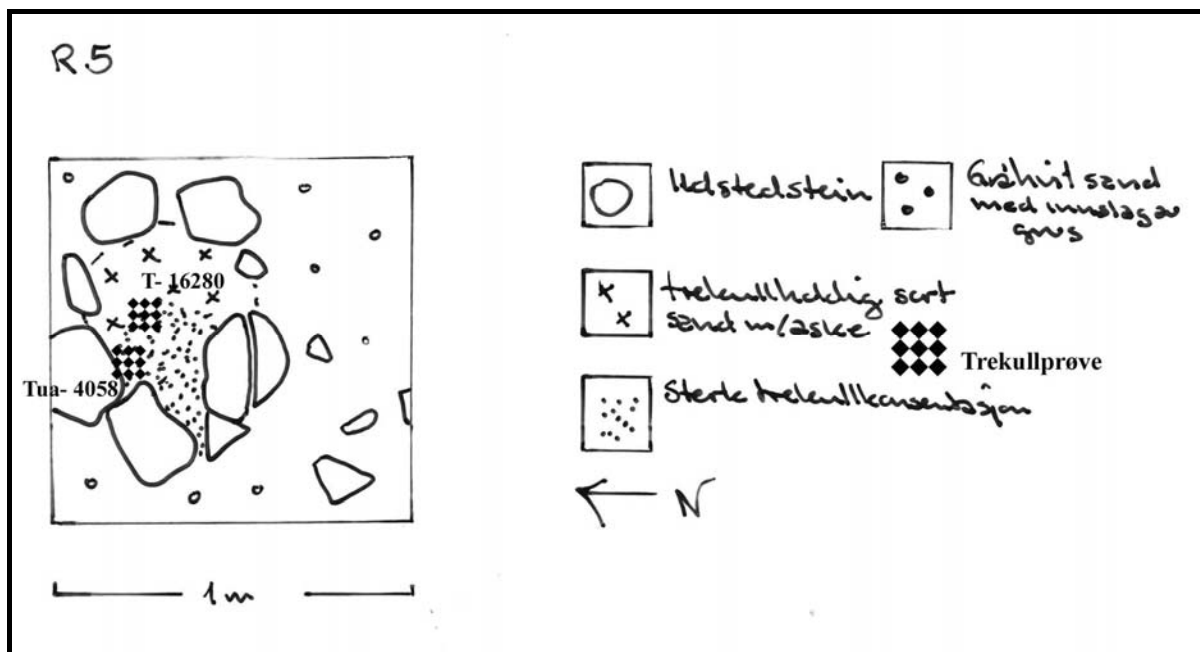
Devddesområdet. Disse árran kan trolig knyttes til de mer permanente sommerboplassene i Devddesvuopmi som også er muntlig og historisk dokumentert frem til siste krigs begynnelse. (Birkely 1993, Rbk protokoll 1907, Rbk I:1 1913, Ruden 1911, Barth 1915).

Lokalitet	Materiale	Lab. nummer	14C alder før nåtid	Kal. Dat. 1 sigma	Kal. Dat. 2 sigma
R4	Trekull bjørk	T- 16281	165 ± 35	AD 1660 - 1950	AD 1660 - 1960
	Trekull bjørk	TUa- 4057	80±55	AD 1690 - 1920	AD 1670 - 1940
R5	Trekull bjørk	TUa- 4058	285 ± 35	AD 1520 - 1660	AD 1490 - 1800
	Trekull bjørk	T-16280	85±55	AD 1690 - 1920	AD 1670 - 1940
R14	Trekull bjørk	T- 16278	520 ± 70	AD 1310 - 1450	AD 1280 - 1620
	Trekull bjørk	T- 16279	330 ± 55	AD 1490 - 1640	AD 1440 - 1660
R25 K4	Trekull bjørk	T- 17393	1120 ± 65	AD 780 - 1000	AD 720 - 1030
	Trekull bjørk	TUa-5442	1335±35	AD 650 - 770	AD 640 - 780

Tabell 14. Daterte árran i Devddesvuopmi.

5.6.2 Devddesvárri R5

Denne boplassen ligger på en liten kolle på høgfjellet, over tregrensen ca 605 meter over havet. Árran er plassert i le av en bakkekam i et dalsøkk, hvor det renner en liten fjellbekk (Figur 37). Det er svært god utsikt fra boplassen nedover mot Devddesjávri og . Árran er 1,20 meter lang og 1,00 meter bred og er rundoval i formen (Figur 35). Árran var synlig på overflaten, og etter avtorving av et meget tynt vegetasjonslag som besto av lyng og lav, fremsto árran mer helhetlig. Det ble åpnet 1m² som avdekket hele árran og torven var opp til 3 cm tykk (Figur 36). Det ble funnet små lommer av trekull i nedre del av torvlaget og i overgangen til et rødlig bleikjordslag inne i árran. Det sparsomme trekullet kan tyde på at árran har vært brukt i korte perioder. Det ble heller ikke gjort noen gjenstandsfunn eller beifunn her.

Figur 35. Plantegning av árran R5 ved Devdsvárri. (Tegning: Ingrid Sommerseth)

Figur 36. Devdsvárri, Árran R5 (foto: Ingrid Sommerseth).

Det ble sendt inn to trekullprøver til ^{14}C -datering, og den første prøven, T-16280 (Tabell 14 og Figur 109) er tatt midt i árran og tre cm under markoverflaten i bunnen av torvlaget. Den kalibrerte alder for trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 1670 - 1940 AD. Den andre trekullprøven, TUA-4058 (Tabell 14 og Figur 110), er også tatt inne i árran ved en

av steinene, 3 cm under markoverflaten i bunnen av torven. Den kalibrerte alder for trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 1490 - 1800 AD. Som det fremgår av kalibreringskurven er det svært stor sannsynlighet for at dateringen ligger innenfor tidsrommet 1490 - 1670 (Figur 111). Dateringen til den siste AMS-dateringen antyder at boplassen kan ha vært brukt på 1500- og 1600-tallet.

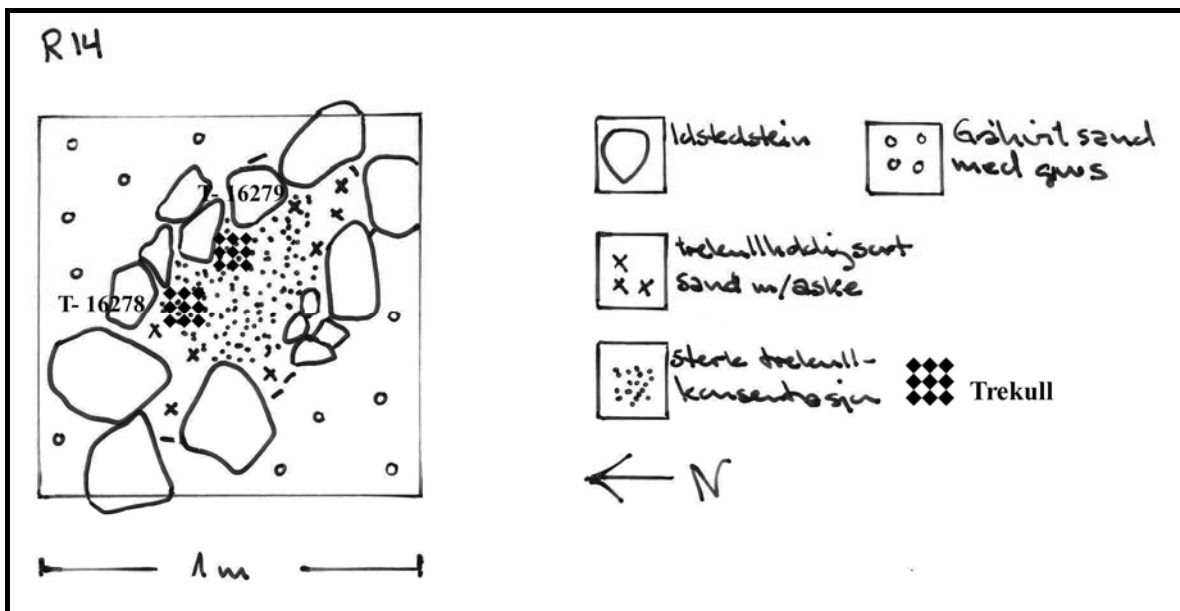
Árrans plassering på en kolle med god utsikt tyder på at boplassen kan ha vært brukt på våren (Figur 37). Kollen blir tidlig bar og trolig ligger det lite snø på denne om våren, i tillegg gir moreneundergrunnen en god drenering på boplassen. Det er god utsikt ned mot furu- og bjørkeskogen samtidig som man er nært høyfjellet og flatene innover Devddesvárri. Plasseringen av boplassen er i tråd med tamreinflokkenes behov på vårbeitene i forhold til ly for vær og vind. Trolig har boplassen vært brukt flere ganger, noe som kanskje var mer vanlig med de kortere vår og høstboplassene. Utover sommeren var det mer vanlig å trekke ned i skogen og lenger ut mot kysten.

Figur 37. Boplass R5 lokalisert på en kolle, med Dievaivággi (Dividalen) og Čorrovárri (Bangfjellet) i bakgrunnen (foto: Ingrid Sommerseth).

5.6.3 Devddesjávri R14

Árran ligger kun 350 meter fra Devddesjávri, på en flat furubevokst morenerygg med et bekkefar og myrområde i nærheten, ca 420 meter over havet. Med dagens vegetasjon er det ingen utsikt utover Devddesjávri, men det er god utsikt oppover i lia mot Devddesvárri. Árran er smal og spissoval i formen og den har større steiner på endene og mindre, flate árransteiner langs sidene. Árran er 1,10 m lang og 0,65 m bred og den var delvis synlig på overflaten som var dekt med lyng og lav. Det ble åpnet 1m² og torven var ikke mer enn tre cm tykk (Figur 38). Det ble funnet et tynt trekull og askelag rett under torven i overgangen til bleikjordslaget. Det sparsomme trekullet kan tyde på at árran har vært brukt i kortere perioder og det ble heller ikke funnet gjenstander eller bein.

Figur 38. Plantegning over arran R14 ved Devddesjávri. (Tegning: Ingrid Sommerseth)

Det ble sendt inn to trekullprøver til ¹⁴C-datering, og begge prøvene er tatt midt i árran, tre cm under markoverflaten i overgangen mellom det tynne torvlaget og bleikjordslaget. Den første trekullprøven, T-16278 (Tabell 14 og Figur 111) viser at den kalibrerte alder innenfor to standardavviks nøyaktighet er plassert i perioden 1280 - 1620 AD. Den andre ¹⁴C-dateringen, T-16279 (Tabell 14 og Figur 112) viser at den kalibrerte alder innenfor to standardavviks nøyaktighet er plassert i perioden 1440 - 1660AD. Boplassen kan ut fra dateringene, for første gang ha vært tatt i bruk på 1300-tallet men kan også ha vært brukt på 1400- og 1500-tallet. Boplassen er en av de tidligste daterte i området.

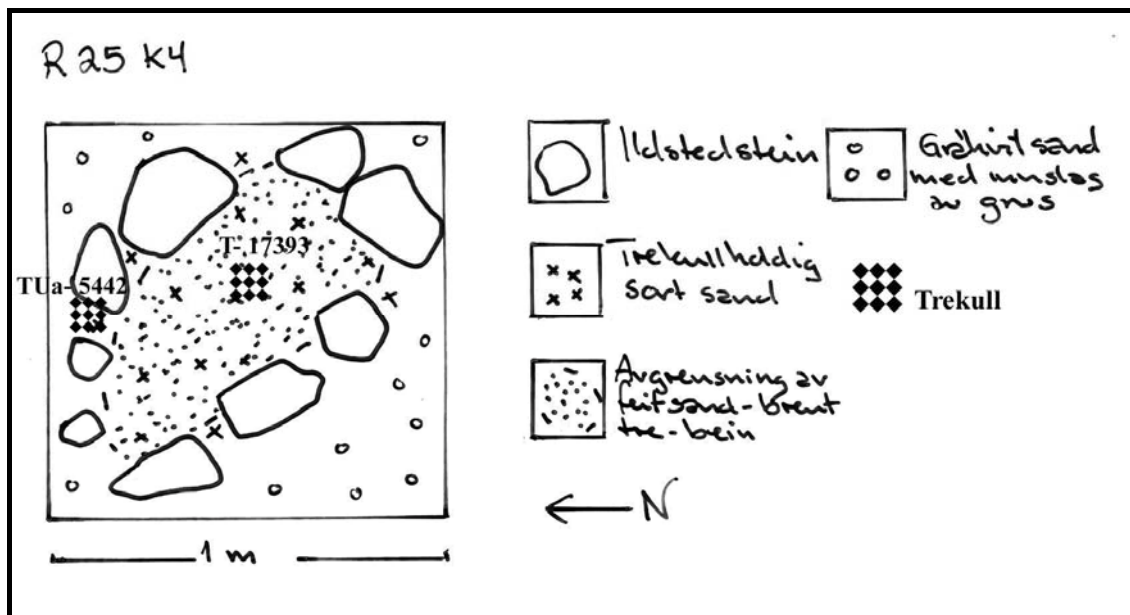
Figur 39. Devddesjávri, Árran R14 (foto: Ingrid Sommerseth).

Boplassen har neppe vært brukt over lang tid eller flere ganger, noe det tynne kulturlaget med spredte trekullrester og askelag blandet med sand viser (Figur 39). Det ble heller ikke funnet trekull eller bein utenfor árran. Det er også trolig at området har vært brukt om våren eller sent om høsten, siden den ligger på en liten forhøyning, et sted det blir tidlig bart om våren. Den tidlige dateringen og boplassens beliggenhet er interessant, og åpner opp for at boplassen kanskje kan settes i sammenheng med en periode da villreinfangsten og fiske fra de større vannene var en viktig del av økonomien for innlandssiidaen Rounala (se.kap.9).

Boplassens beliggenhet nær Devddesjávri og de tallrike fangstgropene i området åpner for at denne teltplassen kan ha vært brukt i en jakt- og fangstøkonomi. Samtidig som boplassen kan dateres til høymiddelalderen, kan den også representere spor etter senere aktivitet i senmiddelalderen. Det er derfor mulig at denne boplassen kan ha vært brukt i en overgangstid og at den representerer både en jakt- og fangstøkonomi og den senere tamreindriften innenfor en og samme siida. Likheten mellom denne boplassen og neste omtalte R25 K4 er slående, og kan reflektere en tidlig tradisjon å konstruere árran på. Begge er smale og spissovale i formen og 1,10 meter lange.

5.6.4 Devdsvuopmi R25 K4

Denne árran ligger på høyfjellet over tregrensen på en flat grusete moreneterrasse, ca 565 meter over havet på nordsiden av Devdsvuopmi og fem km fra Devdsvávri (Figur 31). Vegetasjonen i området er sparsom, og det vokser lyng, lav og skierri (dvergbjørk) på et tynt jordsmonn. Árran ligger lokalisert på en rekke med fem andre árran, innenfor en radius på ca 30 meter langs terrassen. Samtlige árran var knapt synlige i den sparsomme vegetasjonen og alle var tilnærmet like i størrelse og form. Det er grunn til å anta at disse kan være samtidige. Den arkeologisk undersøkte árran ligger midt i feltet og fremsto som tydeligst av samtlige på lokaliteten. På overflaten kunne man skimte hele árran og åtte mindre steiner var synlige. Árran er 1,10 meter lang og 0,70 meter bred, spissoval i formen (Figur 40).

Figur 40. Plantegning av árran R25 K4 i Devdsvuopmi. (Tegning: Ingrid Sommerseth)

Det ble åpnet 1m² og hele árran ble avdekket. Torven var svært tynn, opp til tre cm tykk og det lå lommer av trekull i den nedre del av torven og i overgangen til bleikjordslaget i árran. Det var ingen funn av brent eller ubrent bein her. Det er tatt to trekullprøver til ¹⁴C-datering og den første prøven, TUa- 5442 (Tabell 14 og Figur 113) er tatt midt i árran i overgangen mellom torv og bleikjordslag ca 4 cm under markoverflaten. Den kalibrerte alder for denne trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 640 - 780 AD.

Figur 41. Devddesvuopmi, árran R25 K4 (foto: Ingrid Sommerseth).

Den andre trekullprøven som ble sendt til datering er tatt like utenfor árransteinene, på den ene langsiden av árran, i overgangen mellom torv og bleikjordslag 3 cm under markoverflaten, T-17393 (Tabell 14 og Figur 114). Den kalibrerte alder for trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert seg i perioden 720 - 1030 AD.

Begge ¹⁴C-dateringene er svært tidlige i forhold til tilsvarende árran i prosjektet. Likevel er det eneste som skiller denne boplassen fra de andre, at den er anlagt på høyfjellet over tregrensen i en skinn vegetasjon og boplassen fremtrer som en gruppe stramt organisert på en rekke. Den undersøkte árran er morfologisk lik foregående R14, som ligger nede i skogen like ved Devddesjávri, og det er mer enn 300 år som skiller disse boplassene fra hverandre. Boplassen kan tidligst ha vært tatt i bruk på slutten av 600-tallet og senest ha vært i bruk på begynnelsen av 1000-tallet. Dateringene av denne boplassen hører til yngre jernalder (merovingertid) i Nord-Norge, og det er første gang det er påvist et mobilt árran fra denne perioden i fjellområdene i Indre Troms. Dette viser at samisk ressursbruk og tilstedeværelse i Indre Troms er tydelig i det arkeologiske materialet, og det vitner også om innlandets økte betydning for de samiske gruppene som trolig var influert og delaktig i et større handles- og nettverkskontakt både mot vest og østover (se. kap 8 og 9).

De rekkeorganiserte árran i Devddesvuopmi (R25 K1-K6) kan sammenlignes med de svenske rekkeorganiserte lokalitetene som ligger i de svenske skogs- og dalområdene (Bergman 1988,

1991, Mulk 1994:147, Hedman 2003, se kap 4.8.3). Denne typen rekkeorganiserte boplasser i Sverige og i Norge er datert til en perioden som strekker seg fra 600 e.Kr til 1100-tallet, samtidig som noen få er datert til 1600-tallet (Storli 1994:56, Mulk 2005:38, Hedman 2005:15). De store rektangulære árran med skjørbrent stein ligger som regel på rekker med noen få meters mellomrom i mindre grupper fra tre til seks eller større fra seks til ti, og den lineære grupperingen ble først tolket til å være spor etter jeger- og fangstbefolkningens mobile boplasser (Bergman 1988:141, Mulk 1994:147). Boplassenes gruppering mente Bergman (1988:141) var et uttrykk for siidaens arealdisponering i et jakt- og fangstsamfunn hvor minimum tre til fem familier flyttet sammen og bosatte seg samtidig ved siden av hverandre. Senere har Bergman m.fl (2008: 106) gått bort fra jakt- og fangsttolkningen og ser rekkeorganiseringen fortsatt som et fysiske uttrykk for slektsbaserte bosettinger med flere samtidige familier, men nå innenfor en økonomi basert på tamrein. Grunnen skal være en endring av økonomien i vikingtiden, fra jakt- og fangst til tamreindrift der rekkeorganiseringen skal forsterke gruppetilhørighet innenfor et samfunn som er i forandring og under press (op.sit, se. kap. 8.6). Boplassene er også av andre forskere tolket til å tilhøre tamreindriften enten som vinterboplass for de fjellsamiske tamreingruppene (Storli 1994), eller som basisboplasser i den begynnende skogssamiske tamreindriften (Hedman 2003).

De rekkeorganiserte boplassene i Devddesvuopmi skiller derimot ut fra det svenske materialet ved sin beliggenhet. Rekkeboplassen i Devddesvuopmi ligger i motsetning til det svenske materialet på en flat steinete høyfjellsterrasse bevokst med skierri og lyng. Denne lokaliseringen skiller seg også klart ut fra det øvrige árranmaterialet i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi som ligger på lokaliteter som tolkes som tamreinboplasser. Samtlige árran i undersøkelsesområdet er registrert i lune dalfører, på frodige gressenger og for det meste beskyttet i orda (tregrensen). Dette er mer i samsvar med de små åpne árran i Sverige som også karrakteriseres ved at de ligger spredt og med avstand fra hverandre. Slike árran er tolket som tamreinnomadiske boplasser, brukt til kortere opphold av enkelte familier ved de årlige flyttingene mellom kyst og innland (Mulk 1994:255).

Siden lokalitet R25 K1-K6 i tid sammenfaller med stallotuftene (kap.8), og det faktum at de ligger en kilometer fra hverandre på samme skrinne fjellterrasse, er det nærliggende å tolke disse mobile rekkeorganiserte árran til å høre inn under en økonomi basert på jakt-fiske og villreinfangst som hovedøkonomi. De rekkeorganiserte boplassene i Devddesvuopmi har trolig ikke vært brukt om vinteren, slik de blir tolket på bakgrunn av sin beliggenhet i skogslandet, i Sverige (Mulk 1994, Storli 1994). Lokaliseringen i Devddesvuopmi favoriserer mest et opphold på sommeren og om høsten. Dette er en årstid da villreinjakten mest sannsynlig ble intensivert ettersom flokkene var vei mot innlandet etter å ha beitet ved kysten om sommeren. Lokaliteten R25 ligger i likhet med stallotuftene kun noen kilometer fra fangstanleggene som ligger i det samme dalføret og rundt

Devddesjávri (se kap. 9). Den formmessige likheten mellom de ulike árran fra jernalder og ny tid er interessant, og viser først og fremst at man allerede i jernalderen i Indre Troms tok i bruk lavvuen eller bealljegoahtien som bolig i det mobile samiske samfunnet, og deretter at dette er en boligform som viser en reindriftspraksis over tid selv om den økonomiske basisen er i endring. I og med at man trolig benyttet tamrein til transport og holdt seg med tamrein som lokkedyr ved villreinfangsten, kan árranrekken i Devddesvuopmi ha vært benyttet innenfor en variant av tamreindrift selv om samfunnet i et større økonomisk perspektiv må karakteriseres som et jakt- og fangstsamfunn (Hansen og Olsen 2004: 102, se. kap 9). Det skal ikke utelukkes at det samiske samfunnet i varierende grad har hatt mindre flokker med tamrein som har hatt et ressursmessig potensial gjennom slakting av kalver, skinn, og horn og foredling av melkerodukter i yngre jernalder.

Boplassenes datering er også interessant, fordi dette er i ei tid da fangstkulturen med rike funn på Nordkalotten på ny blir “synlig” i det arkeologiske materialet (se kap 8 og 9). Plasseringen av árranrekken, et stykke bort fra de samtidige stallotuftene, trenger heller ikke bety annet enn at man har organisert seg etter de samme prinsipper i en tid da økt etterspørsel etter skinnvarer i øst og i vest økes innlandets betydning og større områder blir tatt i bruk der det fangstes. Det er derfor nærliggende å tolke de rekkeorganiserte teltboplassene på høyfjellet i Devddesvuopmi som spor etter kortvarige teltboplasser knyttet til jakt- og fangstsamfunnet i yngre jernalder.

5.7 Oppsummering

De fleste árran i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi er varierte, samtidig som de ved første øyekast kan virke homogene både i størrelse og form. Ofte vil en finne flere árran samlet på en og samme lokalitet, og ofte fremtrer disse med ulik datering. Dette indikerer at man har brukt lokalitetene vekselvis og også ulike deler av samme lokalitet. I den skogssamiske reindrifta i Lulesamiske områder i Nord-Sverige var det vanlig å legge brakk boplasser og melkeområder for en periode og ha tilgang til flere, slik at tamrein ikke sto for lenge på et sted og for å unngå sykdommer (Aronsson 1991:33).

Samtidig skulle man tro at samme árran ble gjenbrukt i ulike perioder, men dette har ikke vært vanlig i følge de skriftlige og muntlige kildene. I muntlige kilder påpekes det at man ikke skulle ta i bruk en annens families árran, selv om den vår gått ut av bruk og det var heller ikke vanlig å bruke árransteinene på ny selv om boplassen var forlatt (Ryd 2005:25). Det finnes likevel flere árran i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi som kan ha vært brukt flere ganger. Dette gjelder for det meste árran som kan knyttes til vår- og høstboplassene, steder hvor man har bodd over et kortere tidsrom underveis i flyttingen.

Det ser ikke ut til at en bestemt størrelse eller form skal kunne gi en innfallsvinkel til å si noe om en bestemt beliggenhet, en type økonomi, tidsangivelse eller årstidsbruk. Likevel er det enkelte árran som kan tolkes typologisk og kronologisk. Generelt viser det seg i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi at de fleste árran faktisk er mindre enn en 1m², og av 27 arkeologisk undersøkte árran er det kun ni som er over en meter, men ikke større enn 1,20 meter (Tabell 5, 7, 9, 11 og 13). Samtlige árran er lengre enn de er brede, og de kan karakteriseres som rundoval, spissoval eller rektangulær og en vil finne samtlige typer spredt i hele undersøkelsesområdet.

Andre faktorer som innvirker på árrans form og beliggenhet, er årstidsbruk og lokal tilpasning til omkringliggende terreng, som for eksempel om det var gode forekomster av árranstein, om man bodde lenge på en boplass eller hvilken teltype eller duk som var i bruk. Árrans form gjenspeiler også at man anla boligen ut fra estetiske og praktiske hensyn. Når det gjelder teltype er det kun geådgebearpmet árran som man med stor sikkerhet kan anta hadde en bealljekonstruksjon reist over seg (se kap.6). Størrelse på árran kan ha en sammenheng med størrelse på hushold, og denne variasjonen kan muligens avspeile variasjoner i øvrige forhold ved boplassen. Likevel er det for liten variasjon i materialet fra Mauken og Blåtind og Devddesvuopmi til å kunne trekke bastante konklusjoner.

Av ti undersøkte árran i Blåtind viser samtlige stor variasjon i form og datering. Boplassene i Geinnodatvággi (Akkasæter) ligger i et område som trolig har vært mye brukt om sommeren og om høsten. Mens området lenger øst i Blåtind som på Finnvegåsen og ved Skjeftvatnet har boplasser som trolig kan tolkes som sen vår- og høstboplasser. Også nærliggende boplasser som for eksempel Heia, Vardhaugen og Falkefjellet har boplasser som trolig har vært brukt om våren og om høsten ved gjennomflytting.

I Mauken er det to store boplassområder som skiller seg ut, først Návdevággi (Nergårdskaret) som hovedsakelig tolkes som en sommer- og høstboplass. Dette området er et av de rikeste boplassområdene i Indre Troms og trolig har man tatt i bruk dette fjellskaret ved etableringen av tamreindriften som økonomisk basis og området har sammenhengende vært i bruk frem til 1923. Návdevággi (Nergårdskaret) omtales også i skriftlige og muntlige kildene som en god sommerboplass. I nærhet til dette område er det også registrert flere árran som ligger langs flytteveiene mellom fjellskardet over Akselfjellet og til Čuonjavuovdi (Takelvdalen). Dette er områder som antas å være kortvarige vår- og høstboplasser, og langs denne flytteveien er de fleste boplassene registrert på typiske utkikssteder som for eksempel på Falkefjellet og ved

Vardhaugvatnan. Boplassene ved Mielkejávri (Melkelvvatn) ligger i tilknytning til en gieddi og inntil et kalvingsområde, og boplassene har trolig vært brukt om våren. Selv om det bare ble undersøkt tre árran her, er det langt flere boplasser i området, noe som også bekreftes av de skriftlige kildene. I dag er som kjent området mye slitt og brukt som øvingsområde for forsvaret.

I Devddesområdet er det registrert en mengde boplasser og stor aktivitet etter den tamreinnomadiske reindriften og den tidligere villreinfangsten. Her ligger også de yngste og de eldste åpne árran. De eldste er to spissovale árran som begge er over en meter lange. Boplassene R14 og R25 K4 (kap 5.6.3 og 5.6.4), er svært like i størrelse og utforming, men de er lokalisert i ulike områder og de har ulike dateringer. Den ene, R14 ligger i furuskogen ved Devddesjávri mens den andre, R25 K4 ligger på høyfjellet. De er ¹⁴C-datert med over 300 års mellomrom, selv den yngste er eldre enn noen andre daterte árran. Det eldste árran representerer trolig en økonomi hvor jakt- og fangst var sentral, mens det yngre, R14, trolig tilhører en overgangsfase med både fangst og tamreindrift.

I den andre enden på tidsskalaen har vi de yngste árran som fremtrer med to rader av stein og er rektangulære i formen. I Devddesvuopmi ligger for eksempel flere lokalisert langs Devddesvuomejohka. Og vel tre kilometer fra Devddesjávri finner vi i dag Lainiovuoma samebys hovedsommerboplass fra 1920-tallet og fremover i tid. Området har tidligere blitt registrert gjennom Målselv kommune sitt prosjekt fra 1992 om samiske kulturlandskap. Til sammen ble det registrert over 100 kulturminner i dette området, på begge sider av elva (H. Birkely 1993). Før 1923 benyttet reindriftssamene fra Lainiovuoma og Könkemä Devddesvuopmi som vår- og høstboplass. Området fungerte som hovedhvileplass på vei til og fra sommerbeitene i Mauken og Blåtind, Malangen, Senja og Kvaløya. Da andre verdenskrig startet, bestemte familiene i samebyene å ikke flytte inn i det okkuperte Norge. Sommerboplassene til blant annet Könkemä, Lainiovuoma og Sarivuoma lå i de svenske fjelldalene noen mil fra riksgrensen (pers. med. Lars Walkeapää). Det er derfor trolig at flere rektangulære árran med to rader av stein som ligger lokalisert langs elva kan relateres til nyere tids bruk, grovt regnet til tiden mellom 1890 og 1940. Ved siden av disse árran lå det også rester etter lavvustenger, rustne bøtter og spann. I tillegg ble det registrert et stort antall geitgammer knyttet til disse boplassene (Figur 42)

Figur 42. Nedrast geitgamme i Devddesvuopmi (foto: Marianne Skandfer).

Arkeologiske undersøkelser i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi viser at árran ligger spredt i variert terreng, fra bjørkeskog til høyfjell. Hittil er det et tidspenn på mer enn 1000 år som skiller de eldste og yngste árran, fra 600 e.Kr og frem til 1940. Det kan se ut som at flere av de tamreinnomadiske boplassene er etablert samtidig i løpet av 1400-tallet, og vi finner dem i Geinnodatvággi (Akkasæter), Návdevággi (Nergårdskaret), Mielkejávri (Melkelvatn) og i Devddesvuopmi. Trolig har små reindriftsgrupper og familier etablert seg rundt i landskapet og man bodde tett inntil de mindre flokkene. Også nærhet til kystområdene og handelsplassene har spilt inn ved en lokalisering (kap.10). Etter 1400-tallet kan en følge etableringen av nye árran inntil de eldre boplassene og felles for samtlige er at de er knyttet til gode beiteområder for tamreinen. Det arkeologiske materialet viser også at boplassene har vært i kontinuerlig bruk frem til 1923 for Mauken og Blåtind og frem til 1940- og 50-tallet i Devddesvuopmi.

Kapittel 6 GEADGEBEARPEMT ÁRRAN

6.1 innledning: definisjon av geadgebearpmet árran

Geadgebearpmet árran kan oversettes til norsk som et sentralt ildsted anlagt med skillestein i inngangspartiet. Denne typen árran har vært brukt i et telt eller i en gamme. Geadgebearpmet árran settes i forbindelse med samisk bosetting og bruk av områder på Nordkalotten, og boplassene tolkes inn i en kontekst der rein har hatt en kulturell og økonomisk betydning. Tolkningen av denne typen árran er samlende; ved at den materielt er en del av den samiske boligen, at det dreier seg om en teltboplass, og at det er en boplasstype som man for det meste kan knytte til fjell- og innlandsområder i Nordland, Troms og Finnmark og i høyfjellsområdene i Nord-Sverige (Simonsen 1991, Mulk 1994, Vorren 1998, Andersen 2002, Hedman 2004, K. Schanche 1992, 2005, Sommerseth 2005).

Det er registrert svært få geadgebearpmet árran i Troms og Nordland, mens det i Finnmark er registrert flere der noen også er arkeologisk undersøkt. Kulturminnet defineres av å bestå av en åpen árran (ikke-steinflylt), som er avlang og som både kan være oval eller rektangulær. Det spesielle med denne er at det knyttes to parallelle rekker med stein, som strekker seg fra selve árran og ut til inngangen. Bearpmet markerer inngangspartiet i boligen. Geadgebearpmet eller rekken med stein-/ steinskillet kan enten være lukket eller den kan være åpen i enden ved inngangen. Denne typen árran representerer også en bolig (lavvu eller bealljegoahti) uten antydning til veggvoller noen steder. Dette ble bekreftet i de første undersøkelsene av denne kulturminnetypen. I tillegg mente man at boplassenes plassering i landskapet entydig kunne knyttes til en tidlig tamreinøkonomi (Andersen 2002, K. Schanche 2005). De fleste geadgebearpmet árran i Nord-Norge ligger lokalisert i elvedaler og fjelldaler, ved innsjøer og vann, og de ligger i eller nært suopáš (overgangsstedene) (se kap.3). Geadgebearpmet árran kan enten finnes som enkeltliggende kulturminner eller de ligger i grupper fra to til flere, det siste mener K. Schanche (2005:62) er typisk for innlandet. Lokalitetene i Devddesvuopmi ligger lokalisert i en fjelldal. To ligger i orda (tregrensen) og to rett over tregrensen, og de ligger både i grupper og spredt som enkeltminner. Dette gjør at de føyer seg inn i mønstret til tidligere registreringer av geadgebearpmet árran (åttetallsildstedene) i Nord-Norge.

Det finnes også geadgebearpmet árran på nyere tids boplasser. Blant annet finnes det geadgebearpmet árran i Alta kommune i Finnmark, en boplass brukt etter 1950 og en på Lyngseidet i Troms som ble brukt på 1920-tallet. Begge boplassene kan relateres til kjente familier og tamreindrift (Buljo 2002, Elgström 1922a). Først og fremst fremhever kildene den praktiske betydningen av et inngangsskille av stein. Dette er fordi man ønsker å holde oppholdsarealet i teltet eller gammen adskilt fra selve inngangen. På denne måte definerte man også hvor veden skulle ligge samt at man hadde et bedre vern mot gnist og ild fra árran.

6.2 De arkeologiske undersøkelsene i Devddesvuopmi

Det er registrert svært få geadgebearpmet árran i Troms, og denne typen boplass ble første gang registrert i Skånland i 1995, og deretter arkeologisk undersøkt (Andersen 2002). Geadgebearpmet árran fra Skånland ble imidlertid ikke definert som en egen type, men tatt med i en generell oversikt over alle typer ildsteder eller árran fra en større boplassundersøkelse. I 2002 og 2004 ble det registrert fire nye geadgebearpmet árran i Devddesvuopmi i forbindelse med eget feltarbeid, og samtlige ble arkeologisk undersøkt (Sommerseth 2005)(Tabell 15). Boplassene ligger lokalisert på samme høyde over havet, mellom 540 og 580 m.o.h, og de ligger på begge sider av fjelldalen. Med oppdatert kunnskap om at denne typen árran finnes i de indre deler av Troms, er det senere registrert flere, blant annet i området mellom Alddesjávri (Altevatn) og Geavdnjajávri i Bardu kommune høsten 2005 (Thuestad 2006).

Lokalitet	Område	Størrelse ytre mål, med armer	Størrelse árran, uten armer	Form
R23 K1	Devddesvuopmi sør i tregrensen (orda)	3,05 x 1,15 meter	1,10 x 0,90	Rektangulær
R23 K3	Devddesvuopmi sør i tregrensen (orda)	3,10 x 1,20 meter	1,20 x 1,05	Rektangulær
R31	Devddesvuopmi nord over tregrensen	2,25 x 1,20 meter	?	?
R34	Devddesvuopmi nord over tregrensen	2,30 x 1,00 meter	1,10 x 0,90	Rektangulær

Tabell 15. Undersøkte geadgebearpmet árran i Devddesvuopmi, størrelse og form.

6.2.1 Devddesvuopmi sør R23 K1

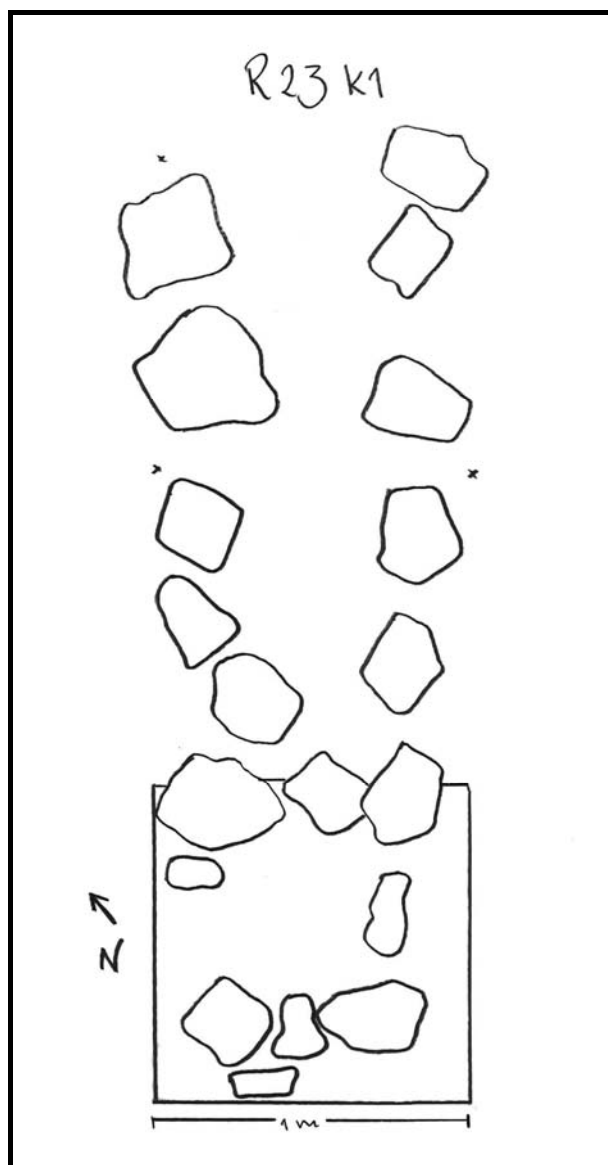
Geådgebearpmet árran R23 K1 ligger på sørsiden av Devddesvuopmi, 540 meter over havet plassert mellom to morenerygger inne i et mindre dalsøkk. På denne lokaliteten ble det registrert to geådgebearpmet árran som ligger ca 30 m fra hverandre. I tillegg ble det registrert en borra (R23 K2, forrådsgrøp) i stein samt en udefinerbar steinsirkel av flate steinheller like ved. Lokaliteten ligger skjult i bjørkeskogen (i orda) mellom moreneryggene og det er få utkikspunkter til fjelldalen og ferdselsårene. Boplassen skiller seg klart ut fra de fleste andre ved sin tilbaketrukkethet. Geådgebearpmet árran er rektangulær i formen, med to rader av store runde steiner som var synlig på markoverflaten (Figur 43).

Figur 43. Devddesvuopmi sør, Geådgebearpmet árran R23 K1 (foto: Ingrid Sommerseth).

Árran ligger orientert nord-sør med inngang fra nord og lengden er 3,05 meter og bredden er 1,15 meter, og skillearmene er åpen ved utgangen (Figur 44). Det ble åpnet en kvadratmeter over selve árrandelen som også inkluderte en mindre del av boaššu. Torvlaget var opp til fem cm tykt og i bunnen og i overgangen til bleikjordslaget var det lommer av trekull. Det ble funnet mye trekull i árran og i boaššu.

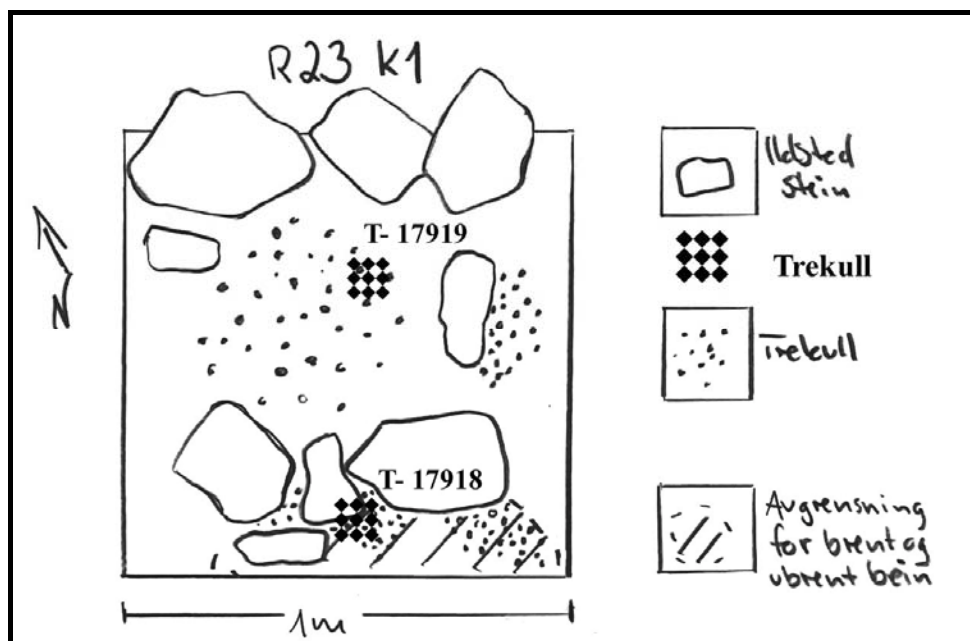
I overgangen til bleikjordslaget ved en av árransteinene ble det funnet fragmenter av ubrent dyrebein som etter osteologisk analyse viser seg å være fra rein (Ts. 11835 a, Amundsen 2005, rapport). Inne i árran ble det funnet fragmenter av brent bein (Ts. 11835 b). Bein som har skiftet farge fra brun til hvit vitner om en varme prosess som har foregått over lang tid og at det har vært temperaturer opp mot 645°C (Amundsen 2005, rapport).

Figur 44. Plantegning av hele geodgebearpmet árran R23 K1. (Tegning: Ingrid Sommerseth)

I tillegg ble det funnet en slipestein av kvartsholdig bergart som lå inntil en av árransteinene i boaššu (Figur 46). Slipesteinen var avlang med rette sider og flater, ca 21 cm lang, 9 cm bred og 8 cm tykk. Steinen hadde en tydelig fordypning med spor etter sliping på den ene overflaten. Rett ved slipesteinen ble det funnet en mindre konsentrasjon av ubrente bein og små tenner. Disse viser seg å være fra et mindre pattedyr, sannsynlig en røyskatt (Ts. 11835c, Amundsen 2005, rapport). Den andre konsentrasjonen med ubrent

bein, er artsbestmet til rein (Ts. 11835 d), og dette ble funnet sammen med en mindre trekullkonsentrasjon rett utenfor árran (Figur 45).

Figur 45. Plan-tegning av geadgebearpmet árran R23 K1. (Tegning: Ingrid Sommerseth)

Figur 46. Slipestein i boaššu (foto: Ingrid Sommerseth).

Det ble sendt inn to trekullprøver til ^{14}C datering fra denne boplassen. Den første prøven er tatt i boaššu og stammer fra en trekullkonsentrasjon som lå inntil slipesteinen, ca 6 cm

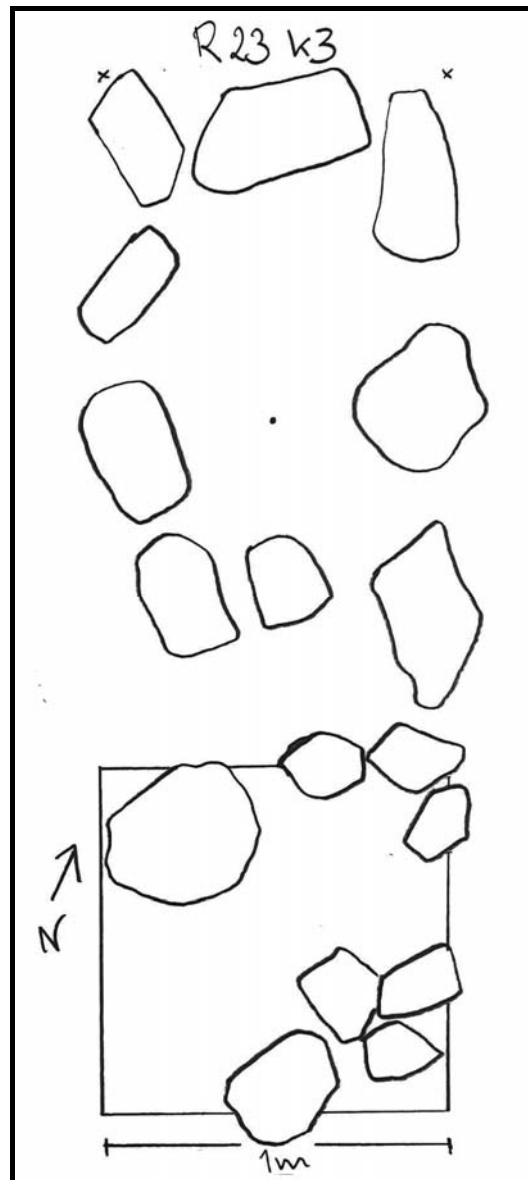
under markoverflaten, i nedre del av torvlaget, T-17918 (Tabell 16 og Figur 115). Den kalibrerte alder for den første prøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 1630 -1960 AD. Den andre trekullprøven, T-171919 (Tabell 16 og Figur 116) er tatt midt i árran og er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 1520 – 1960 AD. Begge ¹⁴C dateringene viser samme tendens, og det er sannsynlig at boplassen ut fra kalibreringskurven har vært brukt en eller annen gang mellom begynnelsen av 1600-tallet og første del av 1800-tallet (Figur 116 og 117).

Lok.	Materiale	Lab. Nr	¹⁴ C alder før nåtid	Kal.Dat 1 sigma	Kal.Dat 2 sigma	Kontekst
R23K1	Trekull bjørk	T-17918	205 ± 40	AD 1650 - 1960	AD 1630 - 1960	Boaššu
	Trekull bjørk	T-17919	220 ± 40	AD 1640 - 1960	AD 1520 - 1960	Inni árran
R23K3	Trekull bjørk	T-17920	240 ± 45	AD 1520 - 1960	AD 1510 - 1960	Boaššu?
	Trekull bjørk	T-17921	85 ± 55	AD 1690 - 1920	AD 1670 - 1940	Inni árran
R31	Trekull bjørk	TUa-5535	240 ± 35	AD 1630 - 1960	AD 1520 - 1960	Inni árran
	Trekull bjørk	TUa-5536	225 ± 35	AD 1640 – 1960	AD 1520 - 1960	Inni árran
R34	Trekull bjørk	T-17922	165 ± 60	AD 1660 - 1969	AD 1650 - 1960	Boaššu
	Trekull bjørk	TUa-5537	255 ± 35	AD 1520 - 1800	AD 1510 - 1960	Inni árran

Tabell 16. Daterte geådgebearpmet árran i Devddesvuopmi.

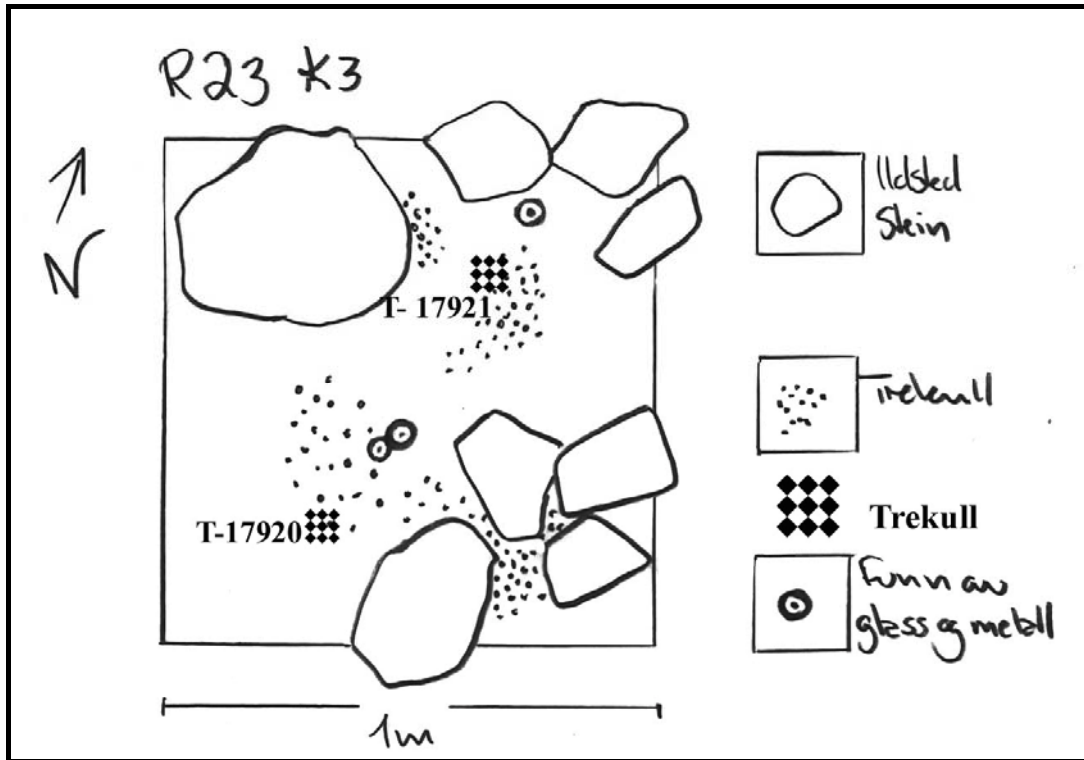
6.2.2 Devddesvuopmi sør R23 K3

Den andre geådgebearpmet árran, R23 K3 ligger ca 30 meter fra K1, lokalisert mellom moreneryggene og på samme gresskledte slette som foregående. Árran er orientert tilnærmet nord-sør, med inngangen fra nord. Lengden på anlegget er 3,10 meter og bredden er 1,20 meter (Tabell 15). Árran var synlig på markoverflaten og i likhet med R23 K1 var det også her store steiner synlig. En av disse steinene lå ved enden av inngangspartiet (Figur 47). Denne árran var mer uregelmessig i formen i forhold til den foregående og det var større variasjon på árransteinene. En av árransteinene kan se ut til å ha vært flyttet på, eller ha forskjøvet seg.

Figur 47. Plantegning av geadgebearpmet árran R23 K3. (Tegning: Ingrid Sommerseth)

Det ble det åpnet en kvadratmeter i selve árrandelen og torvlaget var opp til tre cm tykt. Rett under torvlaget, i overgangen til bleikjordslaget lå det små lommer av trekull. I árran er det i overgangen mellom torv og bleikjordslag funnet flere fragmenter av glass: et tutfragment i klart pressglass, to tutfragmenter av grågrønt glass samt et lite udefinerbart gjennomsiktig glasskår (Ts. 11836 a, b, c, Figur 49).

Figur 48. Plantegning av gædgebearpmet årran R23 K3. (Tegning: Ingrid Sommerseth)

Figur 49. Funn av glass og hamret kopper fra gædgebearpmet årran R23 K3 (foto: Ingrid Sommerseth).

På samme sted i árran og i samme kontekst ble det også funnet to fragmenter av tynt hamret kopper / kopperlegering som har gropmønster (Ts.11836 d, Figur 48). Et tredje fragment ble funnet i árran (Ts.11836d), og dette så ut til å høre sammen med de to andre. Kopperfragmentene ser ut til å være kuttet, og slike funn er vanlige på samiske boplasser (Odner 1992, Hedman 2005). Det ble også funnet små fragmenter av ubrent bein i boaššu. De ubrente fragmentene er av pattedyr og sannsynlig rein (Amundsen 2005, rapport). Alle beinene ble funnet sammen med små konsentrasjoner av trekull i overgangen mellom torv og bleikjordslag (Figur 50).

Figur 50. Devddesvuopmi sør, Geadgebearpmet árran R23 K3 (foto: Ingrid Sommerseth).

Det ble sendt inn to trekullprøver til ^{14}C -datering. Den første prøven er tatt i boaššu fra en trekullkonsentrasjon som lå i bunnen av torven ca fire cm under markoverflaten, T-17920 (Tabell 16 og Figur 117). Den kalibrerte alderen for trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 1490 - 1960 AD. Den andre dateringen er tatt i árran ca fire cm under markoverflaten i bunnen av torvlaget, T-17921 (Tabell 16 og Figur 118). Den kalibrerte alderen for trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 1670 - 1940 AD. Kalibreringskurvene for den første prøven

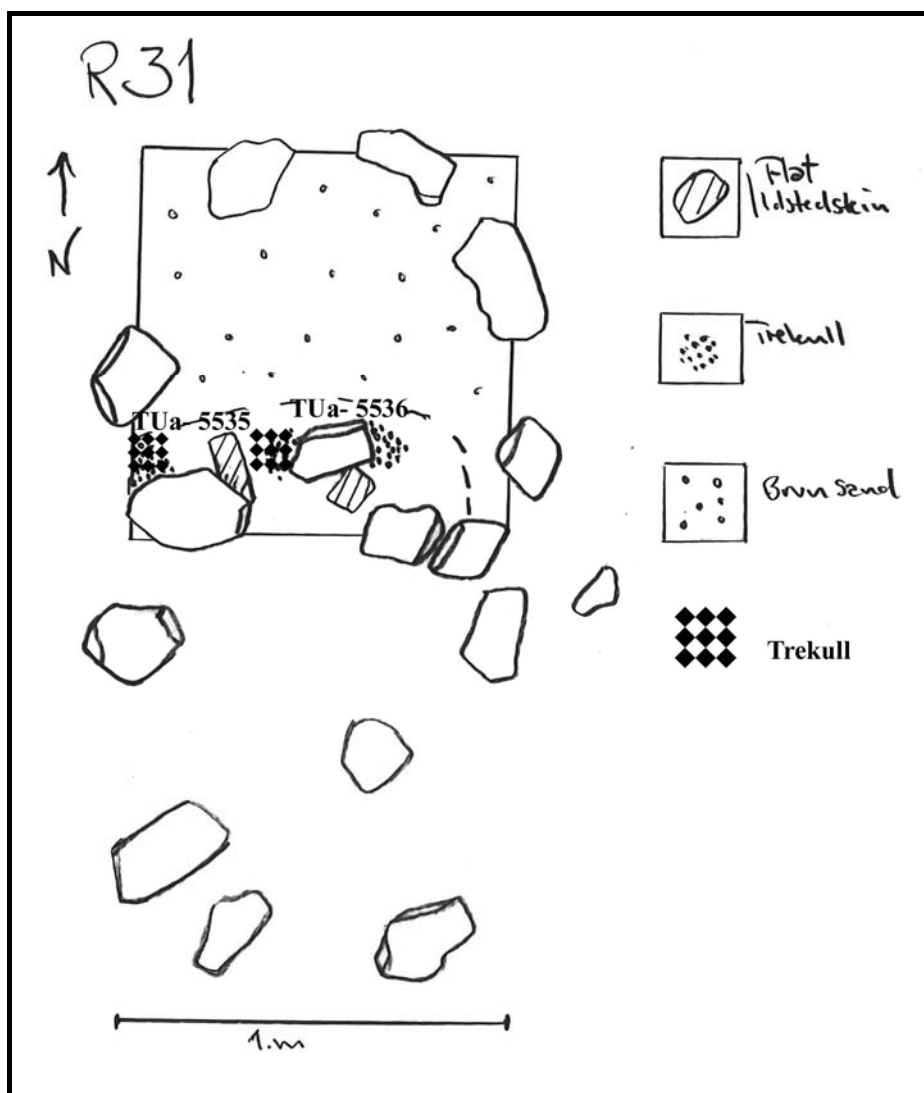
antyder at boplassen mest sannsynlig var i bruk innenfor tidsrommet 1490-1810, mens den andre prøven gir en senere datering (Figur nr. 118 og 119).

Gjenstandsfunnene i árran indikerer en sen datering, mest sannsynlig til 1800-tallet. Glassfragmentene er av klart pressglass, og størrelsen på disse antyder at det kan ha vært to mindre flasker. Glassflasker har imidlertid blitt brukt i Europa fra 1500- og 1600-tallet, og ut fra glassmassenes renhet lar materialet seg typologisere noe nærmere. Glass som ble produsert før 1850 hadde større forurensning i form av luftbobler, usmeltede partikler med mer (Andersen 2002:248). Det er usikkert hvor glassfragmentene fra Devddesvuopmi plasserer seg i tid. Boplassen kan ha vært etablert så tidlig som på 1500-tallet eller 1600-tallet og den kan ha vært i bruk noe senere. Ut fra etnografiske kilder er det mest sannsynlig at det er en og samme reindriftsgruppe som har favorisert og brukt lokaliteten. Samtidig skiller denne lokaliteten seg fra de andre boplassene ved at den ligger isolert fra andre boplasser og i skjul fra resten av dalføret. Beliggenheten og nærheten til den runde steinsirkelen, som kan tolkes som en offerring, kan bety at boplassen har hatt en spesiell funksjon. Ved sin tilbaketrukkede posisjon kan den ha vært bebodd av personer i siidaen som ikke direkte har vært knyttet til den daglige driften av tamreinflokkene.

6.2.3 Devddesvuopmi nord R31

Lokalitetene R31 og R34 ligger på nordsiden av Devddesvuopmi og det er en kilometer mellom lokalitetene. Begge árran ligger rett over tregrensen på en flat moreneterrasse henholdsvis 575- og 582 meter over havet (Figur 31). I motsetning til R23 K1 og K3 på motsatt side av dalen, ligger R31 og R34 i et godt ferdselsområde og det er god utsikt mot Devddesjávri i nordvest og mot grense- og suopášområdet i nordøst.

Den første lokaliteten R31, ligger på en flat gressvoll og rett ved siden av er det registrert en borra (forrådgrop). På markoverflaten var enkelte steiner synlig og lengden er 2,25 meter og bredden er 1,20 meter (Tabell 15). Geadgebearpmet árran ligger orientert i tilnærmet nord-sør retning. Det ble åpnet en kvadratmeter over árrandelen, men denne viste seg å være uregelmessig i formen, slik at vi kun fikk resultater fra en mindre del av selve árran (Figur 51).

Figur 51. Plantegning av geadgebearpmet árran R31. (Tegning: Ingrid Sommerseth)

Et seks cm tykt torvlag dekket árran, og i overgangen mellom torv og bleikjordslaget ble det funnet små lommer av trekull. Trekullet lå konsentrert inntil noen få árransteiner i den sørlige del av kvadranten. Det kan se ut til at árransteinene kan ha vært flyttet på, noe som har gitt árran den uregelmessige formen. Det ble funnet svært lite trekull og kun fire fragmenter av brent bein ble observert sammen med trekullet (Ts. 11837).

Det ble sendt inn to trekullprøver til datering, og begge ble AMS-datert. Den første trekullprøven, TUa-5535 (Tabell 16 og Figur 119) er tatt seks cm under markoverflaten i overgangen til bleikjordslaget og trekullet lå inntil en av árransteinene. Den kalibrerte alder for trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 1520-1960 AD.

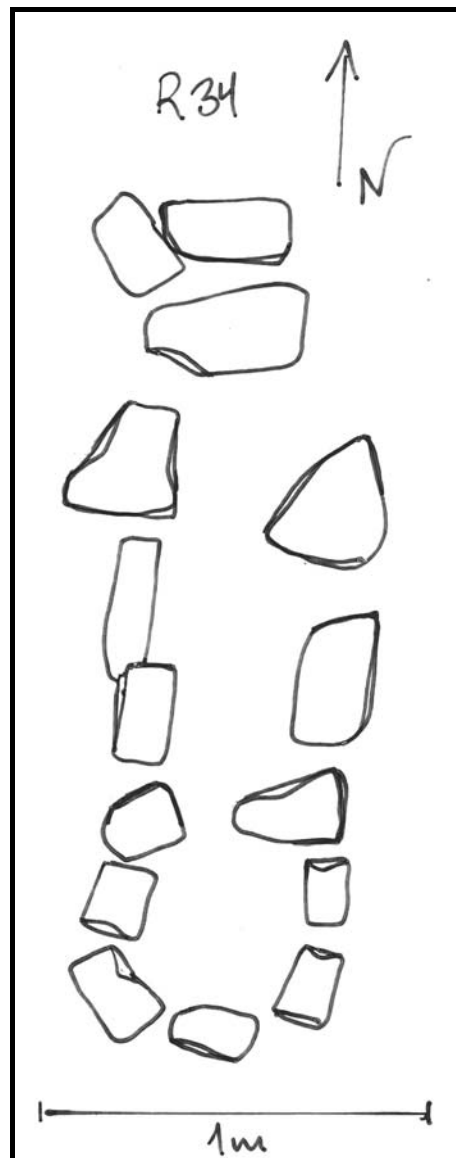
Figur 52. Devddesvuopmi nord, Geadgebearpmet árran R31 (foto: Ingrid Sommerseth).

Den andre trekullprøven, TUa-5536 (Tabell 16 og Figur 120) er tatt like i nærheten av forrige prøve, ca syv cm under markoverflaten i overgangen mellom torv og bleikjordslag og trekullet lå også her inntil en av árransteinene. Den kalibrerte alder for trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet også plassert i perioden 1520-1960 AD.

Kalibreringskurvene fra begge dateringene er sammenfallende og gjør det mest sannsynlig at boplassen var i bruk mellom begynnelsen av 1600-tallet og begynnelsen av 1800-tallet (Figur 120 og 121).

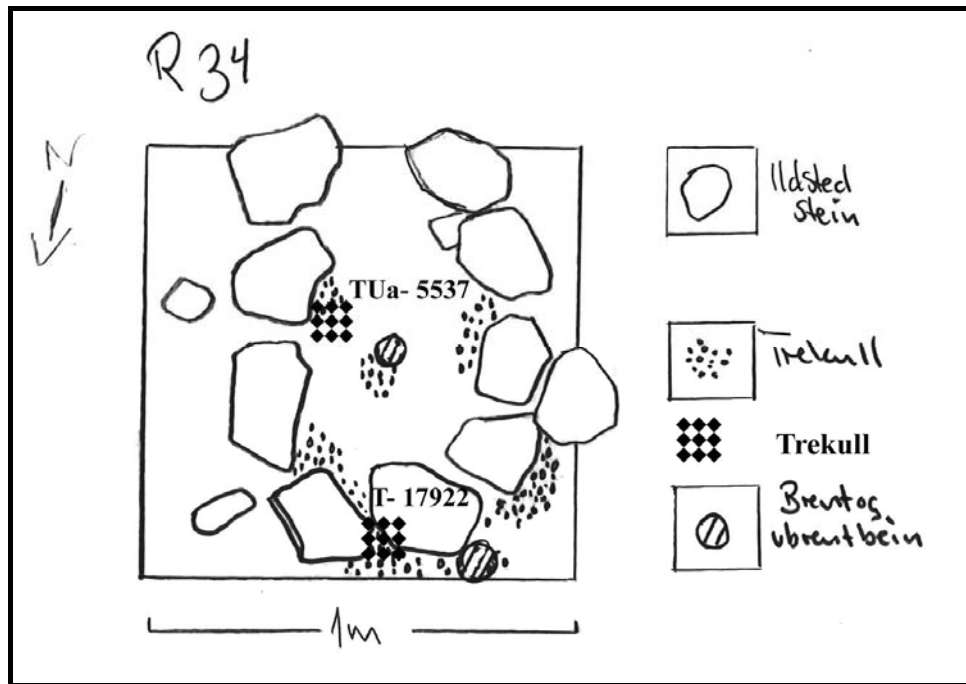
6.2.4 Devddesvuopmi nord R34

Denne árran ligger på en åpen lyng- og steinete slette, 580 meter over havet og en kilometer fra R31. Like ved renner en av de større sideelvene, Gironjohka ned til Devddesvuomejohka. Árran var synlig på markoverflaten og den var dekket av et tynt jordsmonn av lyng og lav. Orienteringen er tilnærmet nord-sør med inngang fra nord, slik som på de andre tre árran. Størrelsen på denne er 2,30 meter lang og 1 meter bred, og gjør den til den lengste og smaleste av samtlige som ble arkeologisk undersøkt (Tabell 15). I likhet med R23 K3 var det også her en stein i inngangspartiet som lukket geadgebearpmet árran (Figur 53).

Figur 53. Plantegning av hele geadgebearpmet árran R34. (Tegning: Ingrid Sommerseth)

Det ble åpnet en kvadratmeter som avdekket árrandelen og et mindre parti i boaššu (Figur 54). I likhet med de andre boplassene var det også her et tynt torvlag med et enda mindre bleikjordslag under. Torven var opp til fire cm tykk og rett under denne lå det et opp til fire cm tykt bleikjordslag med aske i toppen.

Figur 54. Plantegning av geadgebearpmet árran R34. (Tegning: Ingrid Sommerseth)

Retten under torven i árran ble det funnet noen lommer av trekull og samme fenomen ble oppdaget i boaššu. Det ble funnet noen få ubrente beinfragmenter (Ts. 11838), og disse lå i boaššu i overgangen mellom torv og bleikjordslag. En liten konsentrasjon med brente beinfragmenter ble funnet inne i árran, noe som vitner om høy varme over tid.

Det ble sendt inn to trekullprøver fra denne boplassen. Den første T-17922 (Tabell 16 og Figur 121) er tatt i boaššu, ca fem cm fra markoverflaten i overgangen mellom torv og bleikjordslag. Den kalibrerte alderen for trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 1650 - 1960 AD. Den andre trekullprøven, TUa-5537 (Tabell 16 og Figur 122) er tatt i árran ca fem cm under markoverflaten i overgangen mellom torv og bleikjordlaget (Figur 55). Den kalibrerte alderen for trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 1510 - 1960 AD.

Kalibreringskurven for denne prøven antyder at det er størst sjanse for at boplassen var i bruk mellom 1520 og 1800. Den første dateringen gir ikke slike holdepunkter, men likvel antydes det en datering til mellom 1500 og 1800.

Figur 55. Devddesvuopmi nord, Geađgebearpmet árran R34 (foto: Ingrid Sommerseth).

6.2.5 *Tolkning av funnene*

Geađgebearpmet árran (R23 K1 og K3) på sørsiden av Devddesvuopmi har samme beliggenhet og er mest lik i konstruksjonen. Det er også flest funn fra disse i og med at det er funnet ubrent bein, trekull og gjenstander her. Jordsmonnet i bjørkeskogen er preget av rik skogsbunn, noe som er forskjellig i forhold til de to andre boplassene som ligger over tregrensen og i et tynnere jordsmonn. Bevaringsforholdene for bein og gjenstander har likevel til en viss grad vært lik på begge sider av den kalkrike dalen. Det ble funnet flest bein og trekull i boaššu i alle de fire geađgebearpmet árran i Devddesvuopmi. Dette er underlig siden man forventer å finne mye trekull i selve árran hvor man har brent veden. Siden det er mest funn tilknyttet boaššu, er det rimelig å tolke disse funnene i forbindelse med deponering eller offer i forbindelse med religiøse handlinger.

Boplass R23 K3 skiller seg ut fra de andre ved at det ble funnet metall og glass i boaššu og i árran. Slike funn er ikke vanlige, og det ble for eksempel kun funnet gjenstander på seks av boplassene som ble undersøkt i Mauken og Blåtind (R46, R43 K1, R26 K1, R24, R23 K1 og R13) og i Devddes er det også funn fra árran R4. Samlet fra alle lokalitetene dreier det seg om skinnbiter, fajanseskår, glassperle, bryner, krittpipefragmenter og fragmenter av metall. Gjenstandene som er funnet i geađgebearpmet árran R23 K3, ser ut til å være lett varmpåvirket slik at de åpenbart er lagt der da árran var i bruk. Dette er gjenstander

som umiddelbart virker ødelagt, men metallbiter er som kjent et vanlig funn på samiske boplasser (Odner 1992). Særlig klippede stykker av metall, spesielt kopper, forekommer ofte på de samiske offerplassene og som et viktig dekorelement på de samiske trommene (Serning 1956:93, Hedman 2005:176-181).

Både R23 K1 og R34 hadde flest funn av ubrent bein og disse ble hovedsakelig funnet i *boaššu*. Også funnet av slipesteinen i *boaššu* på R23 K1 er spesiell, og muligheten for flere tolkninger er til stede. Funnet kan enten forstås som et offer i *boaššu* eller så er redskapen lagt der fordi det også har vært en fast plass for oppbevaring av redskaper. Også de nedgravde beinene kan ha vært lagt der ut fra praktiske hensyn uten religiøs tilknytning. En sannsynlig forklaring på at området inni *árran* har lite eller ingen funn av bein og trekull, kan være at *árran* ble ryddet og holdt ren da den var i bruk. Tradisjonen med å holde *árran* ryddig og funksjonell i forhold til varmeutnyttelse er en kjent praksis (Ryd 2005:44).

Gjennom arkeologiske utgravninger av lignende boliger i Troms og Finnmark, har arkeologer kunne bekrefte en rituell praksis i boligene ved funn av jaktvåpen, trommehammer og deponerte ubrente bein knyttet til *árran* og til *boaššu* (Grydeland 2001, Odner 2001, Schanche 2005, Hansen og Olsen 2004). Fra undersøkelsene på Spildra i Nord-Troms ble det funnet en mengde ubrente bein samt en glimmerstein med hull i, i tilknytning til *boaššu*, og denne boplassen er datert til 1400-1500-tallet (Grydeland 2001:43). Fra en gammetuft på *Geahčevájnjárga* i Varanger datert til samme periode har Odner (2001:32) dokumentert en lignende deponering av horn og bein til *boaššu*. Fra en gammetuft i Øvre-Pasvik er det blant annet blitt funnet en ornert trommehammer bak den bakre inngangen, samt nedgravde ubrente bein i *boaššu*. Denne boplassen er datert til 1400-1500-tallet (Hansen og Olsen 2004:228). Ved utgravningen av en gammetuft i *Luhkkárgohpi* på Varangerhalvøya datert til 1300-1400-tallet fant K. Schanche (2005:67) ubrente bein /knokler i *boaššu*. Samtlige gammetufter har funn av ubrent bein som kan knyttes til *boaššu*. En datering av disse boligene kan relateres til sen middelalderen, og dateringene ligger forut for den massive påvirkning misjonering hadde fra 1700-tallet og frem i tid. Derfor kan funnene med stor sannsynlighet tolkes innenfor den samiske religions forståelse og rituelle praksis.

Selv om disse undersøkelsene er foretatt i gammetufter og ikke på teltboplasser er likevel boligens rominndeling identisk. Árrans sentrale plassering og funnene som er gjort i boaššu er identisk med hvordan det også er blitt dokumentert i de noe yngre geađgebearpmet árran i Devddesvuopmi. ¹⁴C-dateringene peker i retning av at disse kan ha vært i bruk fra 1500-tallet og frem til 1800-tallet (Tabell 17). Árrans sentrale plass i boligen og boligens inndeling og kosmologiske verden er lik, både i gammetuften og på teltboplassen. De mange ubrente beinfunnene i boaššu, funn av slipestein, kopperbiter og glass antyder at funnene herfra også kan tolkes innenfor en rituell kontekst.

6.3 Arkeologiske undersøkelser i Nordland og Sør-Troms

De første arkeologiske undersøkelser av geađgebearpmet árran ble gjort allerede i 1970 og 1971 ved Gouvdelisjávrie (Gautelis) øst for Skjomenfjorden i Nordland (Helskog 1980). Lokalitetene som ble undersøkt lå spredt rundt et større fjellvann som ligger nær dagens riksgrense. Først ble disse boplassene definert som ”doble ildsteder” og de ble ikke knyttet til den nomadiske tamreindriften. Lokalitetene gikk under navnene Lille Gautelis IC (feature 1), Lille Gautelis III (feature 1) og Lille Gautelis IV (feature 1 og 2). Alle boplassene var synlige på overflaten og alle ble totalgravd, men ingen ¹⁴C-datering foreligger fra disse. Derimot anslås alderen på bakgrunn av funn (K. Helskog 1980).

Den første geađgebearpmet árran som ble undersøkt (Lille Gautelis IC), var rektangulær i formen ca 2,30 meter lang og 0,90 meter bred. Det ble funnet noe trekull i den minste steinringen, tolket som árran, mens det i inngangspartiet ble det funnet en stein i kvartsitt beskrevet som: ”ensidig retusjert lanceformet kvartsittspiss med trekantet tversnitt og rett basis” (Helskog 1980:144). Rundt boplassen ble det funnet noen flere steiner av kvartsitt og disse ble tolket som en del av konteksten. På bakgrunn av et steinartefakt og et uregelmessig avslag med spisslignende form, ble denne lokaliteten datert til perioden 1500 og 500 f.Kr. På den andre lokaliteten (Lille Gautelis III) var geađgebearpmet árran også rektangulær i formen, ca 2,30 meter lang og 1 meter bred. Det ble funnet trekull i árran. Rett utenfor ildstedet (nær eller i boaššu?) ble det funnet to krittpipefragmenter og et fragment i jern, og på bakgrunn av disse funnene ble alderen på boplassen anslått til 16-1700-tallet (K. Helskog 1980:243).

På den tredje lokaliteten (Lille Gautelis IV) ble det undersøkt ytterlig to geadgebearpmet árran (feature 1 og 2). Den første (feature 1) var rektangulær, ca 2,20 meter lang og 0,70 meter bred og det ble funnet trekull i árran. Det ble antatt at denne boplassen også kunne relateres til 16- 1700-tallet (Helskog 1980:247). Det andre (feature 2) var ca 2,20 meter lang og 0,90 meter bred, og i árran ble det funnet to fragmenter av en krittpipe, og alderen blir anslått til tidlig 1700-tall (K. Helskog 1980: 247).

Alle fire geadgebearpmet árran ved Guovdelisjávrie er svært like, både i form og størrelse og de ligger i et typisk suophas-område. Funn og beliggenhet peker derfor mot en tamreinnomadisk tilpasning. Boplassene ved Guovdelisjávrie (Gautelis) inngikk i første omgang som en viktig del av Helskogs (1980:3) empiri om innlandets betydning i steinalderen. Likevel er det ingen av de 29 arkeologisk undersøkte boplassene med árran som direkte kan knyttes til steinalderen. De fleste bosetningsporene som ble datert både ved gjenstandsfunn og ved ¹⁴C-datering viste i all hovedsak at Guovdelisjávrie (Gautelis) har vært brukt fra middelalderen og frem i tid (Andersen 2002:275-376). Det foreligger en ¹⁴C-datering fra steinalderen, datert til perioden 5500- 4600 f. Kr (T-1344). Trekullprøven var tatt i en grop som lå et stykke fra boplassene (K. Helskog 1980:140).

Guovdelisjávrie var tidligere reinbeiteland for siidaene Sirkas og Tingevarra og området er historisk dokumentert. Dette var to store siidaer som hadde felles interesser i området (Hultblad 1968:72). Før 1809 hadde siidaene andre navn som Kaalasvuoma og Nord-Kaitum, men fikk etter 1809 nye navn og ble delt i nye administrative enheter (op.sit). Lokalitetens beliggenhet relatert til suophas og orda sammen med gjenstandsfunn datert til tiden 1600- og 1700-tallet støtter opp om områdets reindriftssamiske tilknytning, noe som også poengteres av Helskog (1980:337-338) og Andersen (2002:437, 439). Boplassene her kan med stor sannsynlighet relateres til den svenske tamreindriften og til familiene som flyttet fra innlandet og ut til kysten med tamreinflokkene. Likevel skal man heller ikke se bort fra at området også kan ha vært et viktig ressursområde gjennom steinalderen, men her er de arkeologiske sporene som tidligere påpekt mer usikre.

Hvis vi beveger oss lenger nordover, til fylkesgrensen mellom Nordland og Troms ved Beikaláhku (Skittendalen) i Skånland kommune, har Oddmund Andersen foretatt arkeologiske undersøkelser av et geadgebearpmet árran og han setter disse i sammenheng med tidlig tamreindrift (Andersen 2002:358). Utgravningen ble foretatt i forbindelse med

Andersens dr.art. arbeid, der han forsøker å identifisere tidlig tamreindrift i kombinasjon med jordbruk knyttet til en fast samisk bosetning i markaområder i Nordre Nordland og Sør-Troms. Andersen (2005:89) mener at det allerede fantes en kystsamisk reindrifsbefolkning før 1600-tallet, som i tillegg til jordbruk og fiske hadde tamrein på sommerbeitene i sentrale fjellområder inne på halvøyene eller de store øyene, mens vinterbeitene lå ute ved kysten, eller i dalførene i lavlandet. Han utelukker derfor at den tidlige tamreindriften skal knyttes til fjellsamene øst for Kjølén. Derimot hadde denne flyttingen senere innflytelse på hvordan markebygdene utviklet seg over tid. Andersen (2005:89) konkluderer med at boplassene med geađgebearpmet árran ved Beikaláhku (Skittendalen) er brukt som sommerboplass for markasamenes tamreindrift fra 1700-tallet. I tillegg ligger disse i samme område hvor det også er registrert flere andre spor fra tamreindriften, slik som gieddier, beingjemmer og steingjerder (op.sit).

Ut fra felttegninger fra de arkeologiske undersøkelsene må teltplass nr. 19 kunne defineres som et geađgebearpmet árran (Andersen 2002:figur 11.21b). Geađgebearpmet árran ligger på en flat terrasse, rett ved ei elv som knytter to store vann sammen, ca 380 meter over havet. Ildstedet er ca 2,80 meter langt og opp til 1 meter bredt, og på vestsiden av árran ble det funnet 11 ildflintbiter og en hjemmestøpt blykule. Slike blykuler var sannsynligvis i bruk fra slutten av 1600-tallet og frem til 1850-tallet. Det ble også foretatt en ¹⁴C-datering fra boplassen som viser en alder mellom 1660 og 1960 e.Kr. (Andersen 2002:358, tabell nr.18). På bakgrunn av skriftlige kilder og topografisk lokalisering av boplassene hevder Andersen at Beikaláhku (Skittendalen) er en sommerboplass for samer fra markebygdene i Skånland/Evenes. Videre hevder han at området allerede fra 1700-tallet har vært et viktig sommerbeiteområde for rein (op.sit). Andersen mener også at teltplass nr.19 må ha vært brukt over flere år, fordi tykkelsen på kulturlaget i tufta og den solide oppbyggingen av ildstedet skiller seg ut fra de andre teltplassene med små árran. I tillegg konkluderer han med at den lange steinsettingen foran árran må være en bearpmehat (steinskilte) i inngangspartiet (Andersen 2002:357, 359).

6.4 Arkeologiske undersøkelser i Finnmark

Den første geađgebearpmet árran som ble arkeologisk undersøkt ligger på en elveterrasse i Láhpoluoppal i Guovdageaidnu (Kautokeino) kommune). Denne ble undersøkt av K. Schanche i 1990 i forbindelse med et NAVF-program om forskning om kulturminnevern

(FOK) (Schanche 1992, R1 5510-F6). Det ble tatt en trekullprøve fra den største steinrammen, beskrevet som spredte trekullfragmenter i bleikjordslag. Det vil si at prøven ble tatt fra inngangspartiet og ikke fra árran. Prøven viser en ¹⁴C-datering fra perioden 200 BC- 400 AD (op.sit, Tabell 17). Kun 60 meter nord for kapellet, rett ved elven ble det i 2006 observert et tilsvarende geađgebearpmet árran. Denne ligger sammens med flere andre árran uten bearpmet og vitner om at området har hatt stor bosetningsaktivitet i forbindelse med reindrift gjennom tid.

Fra midten av 1980-tallet og frem til 2000 ble det i flere prosjekter registrert og arkeologisk undersøkt geađgebearpmet árran på forskjellige steder på Varangerhalvøya i Øst-Finnmark (Vorren 1998, K. Schanche 2005). I Dávág (Sandfjordalen) i Båtsfjord kommune er det registrert så mange som 10 geađgebearpmet árran. Lokalitetene ligger på en elveslette sør for Sandfjordelva. Størrelsen på geađgebearpmet árran i Dávág er mellom 70-80 cm bred og opptil 2,30 cm lang. Ørnulv Vorren (1998:104) mente formen på geađgebearpmet árran kunne sammenlignes med historisk kjente ildsteder i gammer og telt. Fire av boplassene i Dávág er ¹⁴C datert og de spriker i tid (Tabell 17).

Tolkningene av disse boplassene har tatt to retninger, der boplassene enten har vært satt i sammenheng med fangst på villrein eller de knyttes til den samtidige eller etterfølgende nomadiske tamreindriften. Vorren (1998:104) antok at boplasslokalitetene i Dávág (Sandfjordalen) i Finnmark kunne settes i sammenheng med spor etter villreinfangsten i form av fangstanlegg og borraer som ligger i det samme området. To av lokalitetene i Dávág støttet opp om og forsterket Vorrns teori om at det dreide seg om typiske fangstboplasser og disse boplassene var i bruk før 1600-tallet, før den økonomiske spesialiseringen i en sjøsamisk- og en reindriftssamisk tilpassningsform fant sted (op.sit). Vorren (1998:104) fastslo også at geađgebearpmet árran typologisk sett var eldre enn små åpne árran uten bearpmet:

”De runde ildsteder er sannsynligvis levninger etter sesongboliger i telt fra tia etter at reinnomadismen var intruffet på Varangerhalvøya, Várjajtnjárga. Det er derfor sannsynlig at de skriver seg fra en sommerleir for flyttsamer”.

Senere ble det undersøkt ytterligere tre geađgebearpmet árran på Varangerhalvøya. Den første lokaliteten, Bearleveajjotssuohpáš, ligger 2-3 mil ovenfor Nesseby kirkested. Dette området er i følge K. Schanche (2005:63) et typisk suohpáš (overgangssted) der store mengder rein krysser dalen under de store vår- og høsttrekkene til og fra Varangerhalvøya.

Her ble det til sammen registrert 16 geađgebearpmet árran i et dalføre og ved et lite vann. Ikke lang fra lokalitetene, lenger ned i dalen har Vorren (1998) tidligere registrert et større fangstgropanlegg.

Det andre området, Basávži ligger 2-3 mil nord for Vuonnabahta (Varangerbotn), og her ble det registrert seks geađgebearpmet árran. Lokalitetene ligger i dalbunnen nært et vannskille (suohpáš - overgangsted) som forbinder flere andre daler med hverandre. Et av geađgebearpmet árran ble undersøkt og ¹⁴C-datert til tiden 1300 - 1640. Like i nærheten hadde Vorren i følge K. Schanche (2005:64) tidligere dokumentert et større vuopmán-anlegg og noen grunne groper som tolkes som dyregraver. Omtrent 4-5 mil fra Stuorruvuonna (Karlebotn) inn mot grensa mot Finland ble det også registrert flere geađgebearpmet árran, men kun ett ble kartfestet. I tillegg finnes det minst fem til seks geađgebearpmet árran i området vest for Stuorruvuonna (Karlebotn) og tre til fire lignende boplasser mot Njidgu (Vesterelv). Ingen av disse boplassene er undersøkt (K. Schanche 2005:64-65). I skrivende stund pågår det en arkeologisk undersøkelse av geađgebearpmet árran ved Ordojávri i Båtsfjord kommune, og det er registrert så mange som åtte boplasser ved denne lokaliteten (pers.med Hedman seminar).

K. Schanche (2005:65-66) har inkludert Ø. Vorrens registreringer i sine egne undersøkelser. Hun mener i motsetning til Vorren at lokalitetene på Varangerhalvøya, som andre steder på Nordkalotten, representerer en reindriftsnomadisk bosetting. Hun mener også at denne type ildsted går tilbake til tidlig middelalder, spesielt i Varanger (op.sit). K. Schanche (2005) mener at denne type árran må sees i sammenheng med tamreindriftens tidlige etablering i området, at de representerer sesongboplasser for reindriftssamene som flyttet til og fra sommer- og vinterboplassene. Boplassene har vært i bruk om sommeren siden området vinterstid er lite attraktivt med hensyn til jakt og fangst, i tillegg har det også vært enklere å finne stein om sommeren til bruk i oppbyggingen av árran og boligens inndeling (op.sit).

6.5 Härdar med härdarmar i Sverige

I Sverige blir geađgebearpmet árran i dag kalt for "härdar med härdarmar" (Mulk 1994, Hedman 2003). Härdarmar av stein kan både forekomme i ufylte så vel som fylte árran, der sistnevnte har en steinpakning av kokstein innenfor árransteinene. Denne

steinpakningen fungerer som et varmereservoir hovedsakelig knyttet til vinterboligene (Mulk 1994:147). I Sverige ble det allerede på 1920-tallet dokumentert to geådgebearpmet árran av arkeologen Gustav Hallström, den ene ved Rautasjaure i Jukkasjärvi og den andre fra Laisan i Tärna socken (Hedman 2003:210). Oppmålingene av disse boplassene som da fremdeles var i bruk, ble gjort i begynnelsen av august slik at man konkluderte med at det dreide seg om sommerboplasser (op.sit). I Sverige finner man også "hårdarmar" av stein knyttet til árran i gammene, noe som tilsvarer det Elgstöm observerte ved århundreskiftet fra en av gammene på Lyngseidet i Troms (Elgstöm 1922a). Mulk (1994:149) har i tillegg observert hårdarmar i noen av de undersøkte Stallotuftene, blant annet i Sierkavagge. En slik dokumentasjon av geådgebearpmet i stallotuftene på Saltfjellet i Nordland er mer usikker, og dette elementet kan ikke gjenfinnes i plantegningene fra undersøkelsene til I. Storli (1994:23-37).

Utbredelsen av geådgebearpmet árran er for det meste konsentrert til fjellområdene i vest og noen til skogslandet i øst i Nord-Sverige. Boplassene på fjellet med åpne hårdar er de mest synlige på overflaten, og de har flere steiner og beskrives som "en dobbelthård eller i form av en átta" (Mulk 1994:150). I tillegg ser Mulk (1994:153) en tydelig sammenheng mellom hårdarnas form, størrelse og boplassens karakter;

"der hårdarna i vår- sommar och höstvistena är relativt lika oberoande av lokaliseringen i terrängen, men skiljer sig däremot i storlek såtillvida at de i förfjällsregionen kan vara något större än de i fjällregionen".

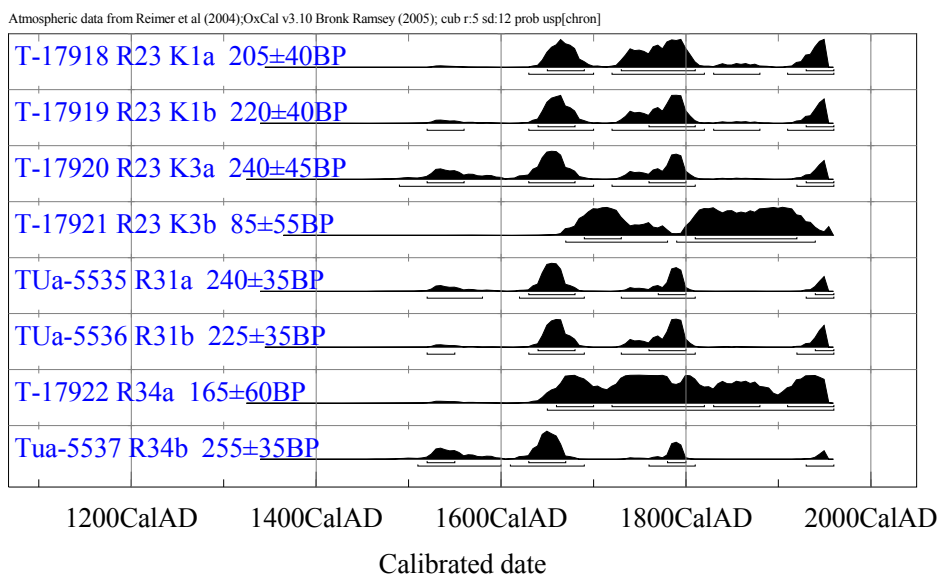
Ut fra beskrivelse og tegninger kan det se ut som at størrelsen på de svenske árran med bearpmet samsvarer med tilsvarende materiale fra Nordland, Troms og Finnmark. Ut fra plantegning av en svensk hård med hårdarmar, A326 i Mulk (1994:149), viser ytre mål ca 3,5 m lengde x 1,0 m bredde. Gjennomsnittlig størrelsen på selve árran er fra ca 1,1 meter til 0,7 meter i lengde. Dette samsvarer også med resultatene som finnes fra egne undersøkelsene av tilsvarende geådgebearpmet árran i Indre Troms.

Åpne árran både med og uten bearpmet er i Sverige tolket til å høre til en lettere boligform, og Mulk (1994:149-150) anser at denne type árran skal settes i sammenheng med boplasser som har med et mer mobilt levesett å gjøre. Disse kan ikke relateres til et levesett som var tilpasset en mer kontinuerlig ressursbruk av området. Videre mener hun at denne type árran må settes i forbindelse med tamreindrift og da i tamreindrifas tidlige fase, fra 1600-tallet.

Dateringene i Sverige viser at disse teltboplassene blir mer vanlig etter 1400-tallet og antallet øker utover 1600-tallet (Mulk 1994:149). Samtlige boplasser er tilpasset tamreindriftens flyttemønster mellom skogslandet i øst og fjellregionen i vest. Et annet moment som dukker opp er at man finner spor etter borra (forrådsgrøpene) og gjeddier i tilknytning til den nye typen boplasser. Det som styrer valg av boplassenes beliggenhet etter 1600-tallet er tilgang til gode reinbeiteområder knyttet til orda (tregrensen), og til steder hvor man også hadde tilgang til brensel. Derfor mener Mulk (1994:149-151) at de åpne härdarna markerer et brudd med de eldre boplassene med hensyn til lokalisering og valg av terreng.

6.6 Devddesvuopmi i forhold til det øvrige materialet

Alle geadgebearpmet árran i Devddesvuopmi kan ut fra ^{14}C -dateringene knyttes til en periode hvor tamreindriften er hovedbasisen i økonomien. Det er tatt to dateringer av samtlige boplasser. Samlet viser den kalibrert alder at boplassene grovt kan tolkes til å ha vært brukt mellom 1600-tallet og til 1800 (Figur 56). Selv om det var relativt lite trekull i árran, betyr det ikke at de utelukkende er episodiske strukturer. Boplassene kan ha vært ryddet etter bruk med tanke på at man skulle komme tilbake. Denne tolkningen styrkes av at trekullet ofte finnes ved og under steinene i árran eller boaššu. Det at det er funnet et gjenstandsmaterialet som kan relateres til 1800-tallet på en av boplassene, R23 K3, kan være et tegn på kontinuitet og gjenbruk samtidig som dateringene peker lengre tilbake i tid.

Figur 56. Samlet oversikt over kalibrerte geadgebearpmet árran i Devdsvuopmi.

Hvis vi sammenligner boplassene i Devdsvuopmi med tilsvarende daterte boplasser fra Nord-Norge for øvrig, ser vi at de aller fleste boplassene med geadgebearpmet er datert til perioden etter 1450-tallet og fremover i tid. Enkelte dateringene fra Varanger i Finnmark skiller seg ut ved at de er eldre enn prøvene fra Troms. Denne forskjellen er interessant og kan belyse hvorvidt bruken av sommerboplassene i Varanger er et tegn på at det har foregått en like tidlig etablering av tamreindrift i Øst-Finnmark, slik tilfellet ser ut til å være for innlandet i Nordland og Troms (Hultblad 1968, se kap.10). K. Schanche (2005:65) antyder at den bakre datering for geadgebearpmet árran i Finnmark skal relateres til tidlig middelalder, men denne antakelsen er basert på to dateringer, hvor av den ene er til førromersk jernalder/romertid og den andre inkluderer vikingtid (Tabell 17). Disse dateringene avviker fra de øvrige dateringene og det er grunnlag for å se nærmere på disse.

Den eldste datering, R1 5510-F6 fra Láhpoluoppal i Kautokeino kommune, er fra en trekullprøve som ikke er treartsbestemt (K. Schanche 1992:53). Denne prøven var tatt i den største steinrammen som i dag kan tolkes som inngangspartiet i boligen og ikke i selve árran. Det vil være riktig å stille spørsmål ved denne prøven, i og med at prøven ikke kommer fra et trekullag som kan knyttes til árran eller boaššu. Trekullprøven besto av spredte biter som var samlet inn fra et utvasket bleikjordslag. Den andre datering Reg.24 fra Dávag i Båtsfjord kommune, kan også representere noe annet. Trekullet er heller ikke treartsbestemt og det er ikke mulig å etterprøve denne datering fordi en ikke vet hvor

prøven er tatt. Det antydes at denne trekullprøven kan ha vært tatt utenfor selve árran (Vorren 1998:105). Før man har datert flere lokaliteter som eventuelt viser til samme resultat bør dateringene fra eldre jernalder og vikingtid utelates i denne sammenhengen.

Fylke	Lokalitet	Funn	Materiale	Lab. Nr	14C BP	Kal.dat.1sigma	Kal.dat.2sigma
Troms	R23 K1 Devddesvuopmi	slipstein br/ubr bein	trekull bjørk	T-17918	205±40	AD 1650 - 1960	AD 1630 - 1960
	R23 K1 Devddesvuopmi		trekull bjørk	T-17919	220±40	AD 1640 - 1969	AD 1520 - 1960
Troms	R23 K3 Devddesvuopmi	glasskår, tutfrag. br/ubr bein	trekull bjørk	T-17920	240±45	AD 1520 - 1920	AD 1510 - 1960
	R23 K3 Devddesvuopmi		trekull bjørk	T-17921	85±55	AD 1690 - 1920	AD 1670 - 1940
Troms	R31 Devddesvuopmi	brent bein	trekull bjørk	TUa-5535	240±35	AD 1630 - 1960	AD 1520 - 1960
	R31 Devddesvuopmi		trekull bjørk	TUa-5536	225±35	AD 1640 - 1960	AD 1520 - 1960
Troms	R34 Devddesvuopmi	brent bein	trekull bjørk	T-17922	165±60	AD 1660 - 1960	AD 1650 - 1960
	R34 Devddesvuopmi		trekull bjørk	TUa-5537	255±35	AD 1520 - 1800	AD 1510 - 1960
Troms	Nr. 19 Beikaláhu	jernkule, ildflint	trekull bjørk	T-12389	160±35	AD 1660 - 1950	AD 1660 - 1960
Nordland	Ic feature 1 Guovdelisj.	st.artefakt		ingen			
Nordland	III feature 1 Guovdelisj.	krittpipefr jernfrag.		ingen			
Nordland	IV feature 1 Guovdelisj.			ingen			
Nordland	IV feature 2 Guovdelisj.	krittpipe frag.		ingen			
Finmark	R1 5510-F6 Láhpoluoppal		uviss treart	TUa-205 (DS2158)	1905±100	AD 0 - 240	200BC - 400AD
Finmark	Uten nr. Dávag/Sandfjord		uviss treart	T-12335(D2704)	990±95	AD 900 - 1170	AD 860 - 1260
Finmark	Reg.24 Dávag/Sandfjord		uviss treart	TUa- 1587	285±65	AD 1490 - 1800	AD 1400 - 2000
Finmark	Reg.18 Dávag/Sandfjord		uviss treart	T-12333	25±90	AD 1690 - 1960	AD 1660 - 1960
Finmark	Reg.23a Dávag/Sandfjord		uviss treart	TUa- 1586	240±65	AD 1520 - 1960	AD 1470 - 1960
	Reg.23b Dávag/Sandfjord		uviss treart	T-12331	50±60	AD 1690 - 1960	AD 1670 - 1960
Finmark	Reg.3 Basávže/Nesseby.		trekull vier	TUa-3916	465±70	AD 1330 - 1620	AD 1300 - 1640
Finmark	Reg.3Bearleveajotsuopháš		bjørk /vier	TUa-3017	255±70	AD 1510 - 1960	AD 1450 - 1960

Tabell 17. Samlet oversikt over arkeologisk undersøkte geådgebearpmet árran i Nord-Norge frem til 2007.

Dateringen fra Nordland sammenfaller med det øvrige materialet i Troms (Tabell 17). Særlig er funn av flere krittpipefragmenter tidsangivende da slike funn er vanlig fra 1600-1700 tallet, og kan også ha vært i bruk ut på 1800-tallet (Andersen 2002:247). Også noen av funnene på boplassene ved Guovdelisjávrie kan relateres fra 1600-tallet og frem i tid (Tabell 17). Hvis vi ser bort fra de to tidligste dateringene fra Finnmark kan geådgebearpmet árran tolkes å ha en bakre datering fra midten av 1400-tallet og fremover i tid med en hovedperiode fra 1600-tallet og utover 1800-tallet. Særlig dateringene fra Nesseby viser til en etablering fra 1400-tallet. Dette sammenfaller også med resultatene fra Sverige (Mulk 1994:150).

I likhet med Varanger og Nord-Sverige kan geađgebearpmet árran ligge i nærheten av fangstanlegg for villrein og på noen steder i nærheten av en rekke yngre og eldre boplasstrukturer. Men dette betyr ikke at geađgebearpmet árran er samtidig med disse anleggene. I Devddesvuopmi ligger geađgebearpmet árran nær de undersøkte stalletufter som er datert til tiden fra 600 til 1100 e.Kr. Den nære lokaliseringen mellom geađgebearpmet árran og stalletufterne, kun med noen hundre meters mellomrom, støtter heller opp om at det er reinbeitene og trekkveier for både vill- og tamrein som har alt å si for en lokalisering og plassering av boplasser. Geađgebearpmet árran er en type boplass som har vært brukt innenfor tamreinøkonomien, og i Troms er disse boplassene hovedsakelig lokalisert til orda og gode sommerbeiter.

Kapittel 7 ŠALLJU - BOPLASSEN

7.1 Innledning:

Når man registrerer reindriftssamiske boplasser er det viktig å tenke på at man tar høyde for at boplassen består av flere ulike nivåer. Helheten og kompleksiteten ved en boplass kan best registreres ved å observere de synlige elementene rundt om på boplassen som inkluderer mer enn boligen. Først på boplassen finner man i sentrum selve boligen eller bealljegoahti og lávvu (ulike konstruksjoner til gamle og telt) noe som jeg skal komme nærmere inn på. Rundt boligen finner man uteområdet som på samiske heter šallju. Dette bruksrommet rundt boligen er dynamisk i størrelse og definisjon, men kan defineres som stedet hvor man oppbevarte og plasserte de ulike stillasene og lagringsstativene som luovve og suonjer. Transportutstyret som pulker, sleder, seltøy var som regel plassert ved disse stillasene (Manker 1953: 31, Vorren 1966). Også den viktige småhkkomuorra (hoggestabbe) har en sentral plass utenfor boligen og det er i tillegg vanlig å finne bålplasser utenfor boligen.

En god boplass har tilgang til drikkevann i form av et oppkomme (galdo) eller en rennende bekk med et kjølekammer hvor man også oppbevare for eksempel melk eller rense skinn (ája). Tilgang på byggematerialer, ved og sennagressmyrer var også svært viktig. I tillegg kunne man også finne brukbare terrengformasjoner og anlegge huler og groper for lagring av melk eller mat (borra). Alle disse elementene skal ligge i nærheten av boplassen og boligen, og de skal kunne fortelle om boplassen er brukt om våren, sommeren eller høsten, hvilken del av reindriftsåret boligen var i bruk. Boplassen kunne også ligge tett inntil gieddiene hvor man i perioder samlet reinen for melking. Man skal ut fra boplassens beliggenhet også kunne se om man drev med reindrift eller levde på jakt eller fiske (Kuhmunen 2000:17). En boplass beliggenhet kan også velges ut fra hensyn til og nærhet til nabosiidaer, familieband eller konfliktfylte situasjoner både internt og eksternt.

7.2 Gieddi (gjerdeplass-/melkeeng)

En gieddi eller gjerdeplass-/melkeeng er vanlig å finne nær de reindriftssamiske sommerboplassene. I Mauken og Blåtind er det registrert så mange som 11 gieddiene og i Devddes er det registrert to. Disse kulturminnene fremtrer som åpne enger eller lysninger i småbjørkeskogen like over og i orda (tregrensen). I Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi finner man ingen fysiske installasjoner eller innretninger i gieddiene, det er mer snakk om en

landskapspåvirkning der vegetasjonen er endret gjennom tråkk, beiting og gjødsling og hvor det i ettertid vokser gress og lyskrevende planter. I Sverige bruker man det svenske ordet renvall eller mjölkningvallar om gieddiene og definisjon er svært lik den som brukes i Norge (Ruong 1982: 91, Aronsson 1991:7). I flere 1600-talls skriftlige kilder, som fra blant annet Ume-lappmark, blir gieddiene omtalt som ”renvallar” og like ved disse stedene reiste man alltid sommerboligene (Lappi 1674:27). Ordet renvall i Sverige dekker derfor flere samiske termer for innhegninger hvor reinen har tråkket, gjødslet og gjort bakken næringsrik. Ordet tarrha finner man brukt om gieddier i Torne Lappmark, og dette er et finsk ord som betyr hage. Denne betegnelsen er blant annet brukt om gieddiene i Balsfjorden og i Lyngen på slutten av 1800-tallet (Renbeitekommissionen af 1907 II: 88)⁵². Betegnelsen tarrha synes mest brukt av det svenske byråkratiet slik det kommer frem i kronfogdens egne beskrivelser i den svensk - norske lappekommissjonens protokoller fra 1843.

7.2.1 Kilder om Gieddi

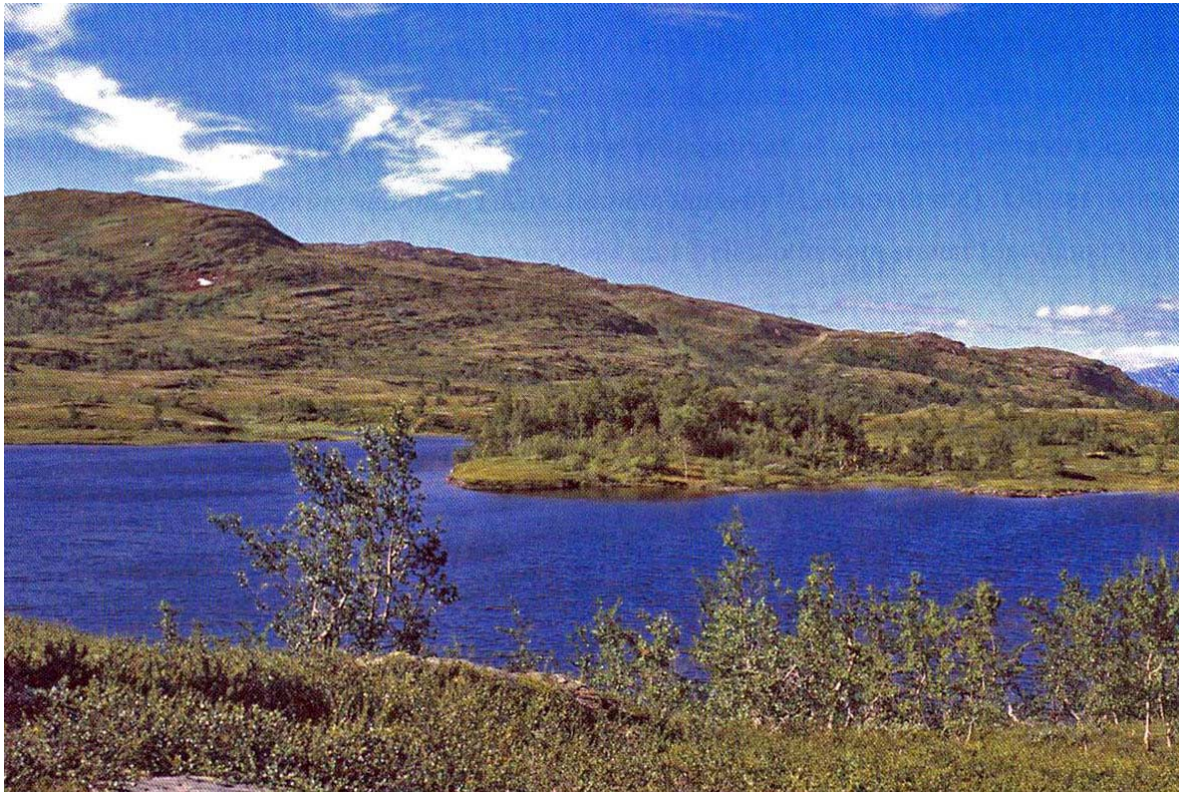
Selv om det svenske ordet renvall dekker mange av de samiske termene er det likevel viktig å være klar over at gieddiene (renvallarne, mjölkningvallarne) har forskjellige funksjoner og defineres på ulikt vis i de samiske områdene på Nordkalotten. I Semisjaur-Njarg reinbeiteområde i Midt-Sverige, som også inkluderer distriktet Tjiddjak, ble hele bosetningsområdet med boliger og faste innretninger, som de ulike lagringsstativene og njalla (stolpebod), definert som en gieddi (tjaktja jah gidda saije) (Rensund 1982:16). En annen beretning fra samme område forteller at det alltid skal stå igjen større bjørketrær på gieddiene, disse ble brukt som bindingsstolper for reinokser som skulle kastreres. I enkelte gieddier i Mauken og Blåtind er det også observert større bjørketrær som trolig har fungert som bindingstrær, tilbruk når man skulle melke reinen. Denne praksisen ble også bekreftet i flere intervjuer av eldre reindriftssamer som hadde bruk området (Birkely 1991:41).

I de sørsamiske områdene på norsk side foregikk melkingen i egne bjørketrær eller risgjerder. Gjerdene var som regel sirkelrunde og målte ca 25 m i diameter, og det kunne ta ei uke å bygge slike. Dette var et krevende arbeid da en brukte å skifte mellom 7-8 slike anlegg i løpet av sommeren. I den mest intensive perioden passet man dyrene om natta og det ble melket 2-3 ganger i løpet av ei uke (Fjellheim 1999:75-76). Med små variasjoner bekreftes denne bruksformen også i de skogssamiske områdene i Sverige. I Arvidsjaur brukte man bestemte melkevoller og innhegninger som reinene ble ført inn i ved melketid. Det var også vanlig å konstruere høye palisadevegger slik at de også skulle gi skygge til reinen på solrike dager (Ruong 1982:91).

⁵² Renbeitekommissionen af 1907 II forkortes til Rbk II 1907

Mindre flokker gjorde gjetingen lettere, og dyrene var også mer tamme og hyppige skifter av melkeplasser og boplasser var en viktig metode for å unngå reinbrems og andre sykdommer (Vorren og Manker 1958). De større palisadegjerdene rundt giddiene ser ikke ut til å ha vært like vanlig i de fjellsamiske områdene nord i Sverige. Likevel har man brukt en form for avgrensning og stengsel i giddiene, enten ved risgjerdar eller naturlige avgrensninger i terrenget. Ved kysten kunne man om høysommeren også legge melkeplassene nær isbreer og snøflekker, men det mest vanlige var å melke simlene ved boplassen i orda (skoggrensen) eller på nærliggende snøflekker i høyfjellet (Ruong 1982:94, Andersen 2004:129).

Rester etter for eksempel bjørketrøene, palisadene og risgjørdene ble ikke observert i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi. Likevel er det også sannsynlig at risgjørdar har vært i bruk, men at giddiene i dag kun kan gjenfinnes ved vegetasjonsendringer. Risgjørdene ble trolig brukt på steder der man ikke hadde naturlige stengsler i terrenget og på steder med god tilgang på trevirke. Denne typen risgjørdar ble godt dokumentert av skogforvalter Barth rundt 1915 blant annet i Salangen, på Kvaløya, ved Alddesjávri (Altevatn) i Bardu og øverst i Dieváidvággi (Dividalen) ved Jerta og Julusvággi. Alle disse stedene er dokumentert med foto, og det dreier seg om ca fra 30 til 60 m i diameter store giddier som alle var omkranset av risgjørdar (Barth 1915: 45, 168, 179, 183, 304, 308). Sporene etter disse konstruksjonene kunne man som sagt ikke finne i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi. Spesielt i Mauken og Blåtind har valg av gjerdeplassene vært valgt ut fra naturlige steder i terrenget, som små høydetrug, tanger i vann og mindre skråninger med naturlige avgrensninger til morenevoller. Alle stedene er forholdsvis små og avgrenset av naturen (Figur 57).

Figur 57. Mielkejávri (Melkelvvatn) i Mauken skytefelt, med melkeodden midt i bildet (Foto: Marianne Skandfer).

Gieddiene som funksjonsområde er ikke stort, og de er ment som samlingsplass for mindre flokker. Aronsson (1991:8, 34) har sett nærmere på funksjon og type bruk i Sverige, og renvallarna brukes her kun som områder for melking-, slakting- og merking, noe som også synes å stemme med situasjonen på kysten. I Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi kan de fleste gieddiene knyttes til melking, men mange ble også brukt til merking, skilling og slakting. Dette bekreftes også i de skriftlige og muntlige kildene (P. Birkely 1991, Skandfer 1998, Sommerseth 1999/2000).

Melkingen kunne i enkelte områder begynne om våren så snart kalvene ble født, men dette ble mest praktisert i de skogssamiske områdene i Sverige (Ruong 1982:91). Det mest vanlige for alle typer reindrift var å melke på høysommeren og for enkelte også utover høsten, avhengig av flyttetradisjoner og sameby. Uansett utgjorde reinmelken en viktig del av husholdningen og ulike typer matvarer som ost, både røkt og tørket var viktig og man drakk melken både fersk og tilsatt andre råvarer (Kuhmunen 2000:155).

For best å utnytte reinmelken var det vanlig å bruke ulike metoder for at kalvene ikke skulle die all melka av simlene. Blant annet brukte man å ”kjevle” kalvene, det vil si at kalvene på ei viss tid av døgnet måtte gå med en trepinne som var bundet på tvers i munnen. Denne metoden var mest brukt i de sørsamiske områdene og for å holde simlene rolig under melkinga var det vanlig å gi

simlene faatna (ls): tørket og smuldret Sløke blandet med salt (Andersson 2000:56). På Ringvassøya i Troms ble det bygget egne gjerder der kalvene var isolert fra simlene deler av døgnet (Sametinget 1998). Metoden med ”kjevling” av kalvene har også vært kjent i gårdsdrift helt fra vikingtida, da brukt på sauer (Vorren og Manker 1958). Alle de ulike metodene for reinmelking med forskjellige størrelser og former for gieddier kan sies å tilhøre en aktiv form for melkedrift. Denne aktive melkedriften med gieddier har i all hovedsak foregått før 1900-tallet fra Finnmark i nord til Jämtland og Härjedalen med tilgrensede områder mot Norge i sør. Ruong (1982:95-96) skiller mellom en skogssamisk- og en fjellsamisk form for reinmelking hvor skogssamene i all hovedsak melket reinen på høysommeren mens fjellsamene melket både på høysommeren og om høsten.

7.2.2 Gieddi i undersøkelsesområdet

Det finnes noen beskrivelser av gieddiene og hvordan disse ble brukt i de eldre skriftlige kildene. Kjennskap til melking av rein blir allerede nevnt i blant annet Olaus Magnus fra 1555, i Lappi 1674, Rheen 1671, og Schefferus 1673 og for Troms sin del i Schnitler fra 1742-45. I Schnitlers grenseekasminasjonsprotokoller fra 1743 kommer det frem fra høringene i Balsfjorden at på Breivikeidet (...)

”Denne Dal benytte de Svenske Østlapper sig af, og er derfor riig paa Græss (thi hvor Reenen har ligget, der frödigg-giöres Jorden til overflödig Græss-gang) dog er den u-beboed af Bønder” (Wiklund 1908:62).

Tidlig på 1800-tallet finner man også gode observasjoner og presise beskrivelser av gieddiene og de vegetasjonsendringer som preger landskapet flere steder i Troms, spesielt fra den svensk - norske lappekommisjonens protokoller fra 1843, (RbK 1907 II: 55). I denne kommisjonen prøver man å beskrive og kartlegge Muonio- og Karesuandosamenes flyttinger til spesielle områder i Troms. Her kommer det frem at den økende nyryddingen av småbruk spesielt i Balsfjorden og Ullsfjorden førte til at gamle flytteveier og boplasser ble stengt og overtatt av jordbruket (...)” *paa Lappernes ældre flytningsveier og paa steder hvor lapperne have siddet med deres Reensdyr og hvor jorden af disse har været gjødslet*”. Det som er interessant her er at det er sommer- og høstboplassene med giddiene som spesielt var populære for nyrydderne å slå seg ned på. Her skriver lappekommisjonen videre at (...)

”(...) paa flere andre steder ere ogsaa jordstykker, hvor lapperne have havt indhegninger for deres reensdyr om sommeren, blevne tagne i besiddelse af de fastboende” (RbK.1907 II: 54, 94).

De samme prosessene gjentar seg i Øst Finnmark og Pasvikdalen hvor finske nydyrkere tar over østsamenes gamle høstboplasser og gieddier (Tanner 1929:104). Kunnskapen om at gieddiene var utmerkede områder til jordbruksformål må ha vært godt kjent blant fastboende og er tydeligvis blitt muntlig overført i generasjoner. I samiske områder i Nordre Nordland er det kjent at man sendte reinen inn på små flater for å trække ned vegetasjon og gjødsle, før man tok arealet i bruk til slåtteland, og i Skånland er det blitt fortalt at gamle gjerdeplasser var gode vekstområder for grønnsaker (Andersen 2004:129).

I Devddesområdet nærmere bestemt på nord- nordøst siden av Devddesjávri var det allerede i 1915 observert så mange som 25 ”gjærdetomter” av skogsforvalter Agnar Barth (1915:295).

Beskrivelsen av disse er gjort i forbindelse med en kartlegging av samenes skogsødeleggelse i Tromsø Amt. I alle fall skriver Barth (1915:32-33) at disse tomter fantes i nærheten av teltboplassene og at gjerdene var brukt til merking- og melking av reinen. Han bemerker spesielt at melkegjerdene var mindre enn de større merke- og skillegjerdene. Gjerdene kunne ofte være adskilt i flere avdelinger og de var elipseformet eller runde og de var oftest plassert på tørre forhøyninger i terrenget eller på flat mark med sand- eller steinbunn. På de eldste gjærdetomtene som ikke var i bruk, kunne Barth (1915:34-35) sammen med botaniker Lynge observere flere nye arter som sauesvingel, skogørkvein, småørkvein, engkvein, smyle og svartaks. Disse plantene skilte seg ut fra vegetasjonen utenfor gjærdetomten og Barth skriver

”Saa karakteristisk og skarpt avgrænset fra omgivelserne er som regel denne rengjærdernes græsvegetasjon, at den allerede paa avstander av flere hundre meter, ja ofte langt mere kan fremhæve gjærdetomtens beliggenhet i landskapet” (op.sit).

I Mauken og Blåtind er det registrert ni gieddier og to melkeodder, i tillegg er det registrert tre reingjerder av nyere dato og et sæterområde som tidligere har vært en gieddi (Tabell 18). De fleste gieddiene registrert nær boplassene og fremtrer i dag som mindre åpne lysninger eller sletter med en spesiell vegetasjon som skiller seg ut fra den øvrige skogs- og lågfjellsvegetasjonen. To av melkeoddene, den ene i Mauken ved Mielkejávri (Melkelvatnet) og den andre i Blåtind på Klubbneset ved (Stuorra Guolehisjávri) Ytre Fiskelausvatn skiller seg ut fra de andre. Disse tangene fungerer som et naturlig stengsel som holdt reinen samlet. I Mauken er det flere gieddier som ikke ble gjenfunnet selv om informanter kunne peke ut steder på kart og beskrive bruken (Birkely 1991). Samme informant opplyste også om at det inne i gieddiene kunne være trær for å binde unge urolige simler fast under melkinga. På noen få melkeplasser er det ennå i dag mulig å lokalisere de gamle trærne. Der hvor gjerdene stod finner vi ofte en åpen og frodig eng oftest bevokst med Ballblom og Storkenebb.

Lokaliteter	Reg. Nr.	Type gieddi	Árran relatert til gieddi	Kal. Dat. 2 sigma
Geinnodátvággi (Akkasæter)	R 44	Gieddi m/røykbål	Røykbål/ gieddi (T-15543)	AD 1490 - 1960
Ytre Fiskelausvatn	Nr.71	Melkeodde		
Litleslett fjellet	R 73	Gieddi m/bålplass		
Hillbertsætra	R 48	Gieddi / innmark		
Skardelva	R 16	Gieddi		
Falkefjell	R 33	Gieddi		
Návdevággi (Nergårdskaret)	R 23 K3	Gieddi	árran R23 K1 (T-14668)	AD 1660 - 1960
Návdevággi (Nergårdskaret)	R 26 K1	Gieddi	árran R26 K3 (T-14355)	AD 1470 - 1960
Návdevággi (Nergårdskaret)	R 58	Gieddi/gjerdeplass	árran R24 K1 (Ua-15513)	AD 1430 - 1650
Návdevággi (Nergårdskaret)	R 64	Gieddi	árran R25 (Ua-15515)	AD 1430 - 1650
Mielkejávri (Melkelvvatn)	R 29	Melkeodde	árran R30 (TUa- 2559)	AD 1470 - 1960
Devddesvuopmi	L 38	Gieddi		
Devddesvuopmi	L 51	Gieddi		

Tabell 18. Oversikt over registrerte gieddier i relasjon til daterte árran i Mauken, Blåtind og Devddes.

I tilknytning til gieddiene ble det også registrert noen få grunne groper fylt med trekull, og disse var uten kantstein. Disse gropene er tolket som røykbål (sv. rökeldar), og hadde som funksjon å holde insekter borte fra reinflokken (Ruong 1982:91). Denne tradisjonen har vært mer vanlig i de skogssamiske områdene i Sverige siden reinen hadde færre muligheter å unngå insekter i motsetning til fjellreinen som fritt kunne ta seg til snøflekker og høydedrag i høgfjellet (Kuhmunen2000:154). Manker og Vorren (1958:95) beskriver hvordan de pleide å holde reinflokken samlet i tida mellom St. Hans og til midten av august. En mengde røykbål ble anlagt innenfor og omkring et lite melkegjerde som alltid fantes ved sommerplassene. En effektiv metode var å legge tre furustokker med spissene mot hverandre for så å gjøre opp ild med granris og torv. Dyrene søkte til røyken for å unngå insektsplagen og de ble enklere å håndtere. Disse metodene ga bedre forhold for å melke dyrene og øke produksjonen av det som trengtes av ost, tørrmelk og surmelk for resten av året.

Det ble registrert flere røykbål i tilknytning til gieddier i Mauken og Blåtind. Det ene røykbålet, R44, var registrert midt i en gieddi i Geinnodatvággi (Akkasæter) (Figur 58), og dette ble arkeologisk undersøkt. ¹⁴C-dateringen (T-15543) ble tatt i røykbålet, fem cm under markoverflaten i overgangen mellom torven og bleikjordslag. Den kalibrerte alder for denne trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 1490 - 1960 AD (Tabell 19 og Figur 123). Gieddien kan ha vært i bruk en gang fra 1500-tallet og frem til slutten av 1800-tallet.

Lokalitet	Materiale	Lab. Nr	14Calder før nåtid	Kal.Dat. 1sigma	Kal.Dat. 2 sigma
R44	Trekull bjørk	T-15543	200 ± 90	AD 1640 -1960	AD 1490 - 1960

Tabell 19. Datering av røykbål R44 i Geinnodatvággi (Akkasæter).

Samme type røykbål kunne observeres ved Sløykberget (R7) og på Litleslettjfellet i Blåtindområdet. I Maukenområdet er det registrert flere gieddier i Návdevággi (Nergårdskaret) og i disse fremtrer røykbålene som svake groper hvor enkelte var kantet med stein. I Maukenområdet ligger fem av gieddiene inntil arkeologisk undersøkte árran og jeg har valgt å se disse i sammenheng med hverandre (Tabell 18). Dateringene i Návdevággi (Nergårdskaret) og ved Mielkejávri (Melkelvvatnet) viser at de kan ha vært etablert fra 1400- og 1500-tallet og brukt frem i tid. Dette stemmer også med den ene dateringen fra Geinnodatvággi (Akkasæter) og bekrefter dermed også en type reindrift hvor det var vanlig å ha mindre tamreinflokker nært boplassene og hvor melkebruk var en viktig del av økonomien.

Figur 58. Akkasæter skytefelt i Blåtind, Gieddiområde med røykbål R44 (foto: Ingrid Sommerseth).

Når det gjelder det beskjedne antallet gieddier registrerte i Devddesområdet avspeiler dette ikke det historisk faktiske antallet, slik dette antydes av i de skriftlige kildene (Barth 1915). I og med at skogsforvalter Barth allerede i 1915 observerte over 25 gjerdetomter, må det ha eksistert langt flere gieddier enn det som er registrert. Dette forholdet gjelder også for Mauken og Blåtind.

Spesielt i Maukenområdet nord for Kalvehodet hvor det i dag er skytebaner og nedslagsfelt for større skyts. Her forteller en svensk informant at han sammen med sin familie bodde her frem til 1923, og at de også hadde minst fire gjerdeplasser i området (Birkely 1991:90). Dette betyr at hvis hver familiegruppe som holdt til rundt Kalvehodet, Mielkejávri (Melkelvatnet) og Návdevággi (Nergårdskaret) i Mauken hadde like mange gjerdeplasser må antallet gieddier ha vært svært høyt også for dette området.

7.3 Borra og ája (forrådsgrøp-/kjøttgjemme og kjølekammer i vann)

28 ulike borra og ája (forrådsgrøper, kjøttgrøper og kjølekammer i små elver) er registrert i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi. Disse er brukt til å oppbevare mat i over tid slik som kjøtt, fisk og ulike produkter av melk. På nordsamisk kaller man en forrådsgrøp for borra, og dette karakteriseres av et hulrom i steinur eller et hulrom i bakken dekket med steinhelle. Borra er først og fremst brukt til å oppbevare mat i, men er også fra muntlige kilder i nyere tid forstått som gjemmede for ulovlige produkter. I de skriftlige kildene fra 1700-tallet beskriver Knut Leem (1767:105, pl. 27) det han kaller for ”*Gedge-borra*”(steingrøp): ”*Field Lapperne grave en hule, kaldet Gedge-borra i jorden, hvilken de steenlegger paa bunden, og deri forvarer kiød af vilde rensdyr*”. Leem var av den oppfatningen at grøpene kan knyttes til fangstvirksomhet på villrein. I dag spesifiseres borra nærmere ved å tilføye geadge til borra, slik at en da vet at disse var bygd av stein (Sametingets språkråd). Borra (forrådsgrøpene og kjøttgjemmene) er slik som navnet tilsir innretninger anlagt på topografisk passende steder med ulike krav til kjøling av mat, drikke og skinn. Anleggene kan også være gravd inn i morenegrus, sandbanker eller anlagt i urer. Når det gjelder kjøleanlegg tilknyttet mindre elver-/bekker, kilder og kulper kalles disse for ája. Reindriftssamiske konsulenter ved Sametingets språkavdeling har ikke funnet den nordsamiske betegnelser på melkegrøper anlagt på tørt land, men når det gjelder melk oppbevart i kagger i elver og bekker heter det mielkeája.

Samtlige typer kjøleinnretninger er alltid registrert i nærheten av boplassene og gieddiene i undersøkelsesområdene Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi. Det finnes ingen sikre dateringer av disse anleggene, men flere ligger i tilknytning til ¹⁴C-daterte árran noe som kan gi indikasjoner på hvilken periode disse var i bruk (Tabell 20). Seks av borraene og en ája kan knyttes til boplasser som er ¹⁴C-daterte, og disse plasserer seg i tiden fra 1400-tallet og frem i tid, og sammenfaller slik

med etableringen av tamreinnomadismen i Indre Troms. Borra og ája finnes også langs flytteveiene noe som er dokumentert i Nord Sverige (Mulk 1994).

Lokalitet	Reg. Nr.	Type borra	Árran relatert til borra	Kal. Dat 2.sigma
Indre Fiskelausvatn	R 5	Borra i morenegrus		
Indre Fiskelausvatn	Nr. 60	Borra		
Indre Fiskelausvatn	Nr. 64	Borra		
Litleslett fjellet	R75 K2	Borra i morenegrus		
Skjeftvatnet/Takelvdalen	R13 K2	Borra m/bunnst/morenegr	R13 K1 (T-14945)	AD 1670 - 1940
Hillbersætra	R48 K6	Borra i morenegrus		
Falkefjell	Nr. 9	Borra		
Návdevággi (Nergårdskaret)	R 23 K2	Geaðgeborra i steinur	R23 K1 (T-14668)	AD 1660 - 1960
Návdevággi (Nergårdskaret)	R 59 K2	Geaðgeborra i steinur	R24 K1 (Ua-15513)	AD 1430 - 1650
Návdevággi (Nergårdskaret)	R 60	Borra i morenegrus	R21 K1 (TUa-2562)	AD 1630 - 1960
Devddesvuopmi øst, over tregr.	L 8 K7	Borra i morenegrus		
Devddesvuopmi øst, over tregr.	L 8 K8	Borra i morenegrus		
Devddesvuopmi /Cievččasjohka	L 9 K2	Borra		
Devddesvuopmi øst v/elva	L 13 K1	Borra		
Devddesvuopmi øst v/elva	L 14 K1	Borra		
Devddesvuopmi øst v/elva	L 18 K4	Borra		
Devddesvuopmi øst, over tregr.	L 20 K2	Borra		
Devddesvuopmi nord (Dødesskogen)	L 22 K1	Borra		
Devddesvuopmi nord (Dødesskogen)	L 42 K3	Borra		
Devddesvuopmi nord (Dødesskogen)	L 45 K4	Borra		
Devddesvuopmi nord (Dødesskogen)	L 47 K1	Ája		
Devddesvuopmi nord (Dødesskogen)	L 49 K2	Borra		
Devddesvárri	R 1	Ája	R4 (TUa-4057)	AD 1670 - 1940
Devddesvuopmi sør	R 23 K2	Geaðgeborra i steinur	R23 K3 (T-17920)	AD 1490 - 1960
Devddesvuopmi øst, over tregr.	R 24 K1	Borra i morenegrus		
Devddesvuopmi nord	R 30 K2	Borra på elvemel	R31 (TUa-5536)	AD 1520 - 1960
Devddesvuopmi sør	R 37 K1	Borra ved elv		
Devddesvuopmi sør	R 37 K2	Borra ved elv		

Tabell 20. Oversikt over registrerte borra og ája i Mauken, Blåtind og Devddes relatert til daterte árran.

Det er også kjent at borraer og ája kan knyttes til fangstanlegg og de store innlandsvannene hvor det har foregått fiske. Det er for eksempel registrert mange geaðgeborra (kjøttgjemmer) ved det store fangstanlegget Boldnuvuoddu (Pálnovuoddu) ved riksgrensen i Bardu kommune og Manker (1960:63) tror disse kan knyttes til lagring av kjøtt i forbindelse med villreinfangst. Vorren

(1982:57) har også registrert et stort antall borra (kjøttgjemmer) i Varanger og knytter disse til villreinfangst og de store fangstgropsystemene. Ut fra det store antallet registrerte kjøttgjemmer mener begge at fangsten av villrein må ha vært formidabel (op.sit). Slik at en registrering av borra og ája er kontekstavhengig om det er områder som er gode for fangst eller om det er typiske tamreinnomadiske boplasser.

7.3.1 Fortolkninger av borra og ája

I. M. Mulk (1994:159) har sett nærmere på ulike borra i undersøkelsene fra Lule älvdal i Sverige og hun mener "kjöttgropar" kun finnes i tilknytning til fjellregionen mens "förrådsgropar" både finnes i fjell- og skogsområdene (op.sit). Geadgeborra (kjöttgropene) i fjellregionen skiller seg ut fra de andre i form og konstruksjon, ved at de for det meste er gravd ned på tørre åser og i grustak. Disse er for det meste rektangulære i formen og mange er kantet med steinheller noen med steinlokk (op.sit). I likhet med Manker (1960) og Vorren (1982) knytter Mulk kjøttgoper til fangstgropsystemer i tillegg til boplasser. I skogslandet kan "förrådsgroparna" være lagt i jord eller være oppbygd av runde steiner (Mulk 1994:159). Den eldste kjente kjøttgropen som er datert i Sverige er fra senmiddelalderen, dvs. omkring 1400-tallet, mens flertallet kan plasseres i tid til 1600- og 1700-tallet. De yngste forrådsgropene mener Mulk forekommer dels på boplasser, der fiske kan ha utgjort en del av inkommet, men i hovedsak på de tamreinnomadiske boplassene som ligger langs flytteveiene (op.sit).

I den nordlige samebyen Leavas i Sverige har det også vært vanlig å grave borra inn i morenegrusen. Den eldre reineieren N. Kuhmunen (2000:82) forteller det slik (...) "*Vid en grusås fanns källaren, som delvis var ingrävd i backen. Där förvarades smör och annat som inte tålde värme*". Denne metoden ser også ut til å være vanlig i de nordlige samebyene Talma, Sarivuoma, Lainiovuoma og Könkämä. Dette bekreftes også i materialet fra Mauken, Blåtind og Devddesvuompi hvor det er registrert flest borra som er gravd inn i morenegrus nær boplassene. Kun noen få borra er anlagt på elvemeler av sand og grus, og disse ligger da ved vannene, som for eksempel ved Ytre Fiskelausvatn i Blåtind. Noen få ája er også registrert i små kulper og elver og de ligger tett inntil boplassene. Borra som kun er planlagt for oppbevaring av fisk ligger i følge Mulk (1994:159) ved vannkanten og de fleste er steinskodd. De borraene som både ble brukt til oppbevaring av kjøtt og melkeprodukter ligger som regel langs flytteveiene og som oftest på tørre åskammer og morenerygger, og ikke nær fjellvannene.

I Indre Troms langs riksgrensen, er flere borraer observert på høyfjellet, blant annet rett nord for Alddesjávri (Altevatn) og øverst i Dieváidvággi (Dividalen). Disse ser ut til å være gravd inn i tørre morene- og grusområder. En av borraene som ble observert er en typisk geådgeborra ved at den har et rektangulært oppmuret steinkammer med lokk av en heller. Denne er nedgravd og plassert på toppen av en morenehøyde rett ved Vuomajávri. Formen på denne viser til at den kan ha vært brukt til oppbevaring av både fisk og kjøtt. En slik tradisjon og praksis er bekreftet i en skriftlig kilde fra 1908, der en reindriftssame med navn Påve forteller om sin fars flyttevei i Altevannstraktene og ned mot Setermoen på midten av 1800-tallet: (...)

”på väg till de svenska mossmarkerna nedgräfdde de stora förråd för kommande vår. De uppsökte en liten jordkulle och gräfdde ett omkring 3 alnar djupt hål i marken, litet upptill men vidt nedtill. I denna grop placerades nu allehanda matvaror till kommande vårs behof. Sedan alt var nedlagt, öfvertäcktes hålet med trästycken och mossa samt jord. Under kalla nätter hällde de vatten öfver den lilla jordhögen, så att några tums tjock isskorpa bildades som lock öfver den, på att icke järften skulle gräfva sig ned och förstöra maten (Lundberg 1908:130).

I og med at borraen ligger i de viktige flyttevegsområdene til Saarivuoma sameby er det naturlig å relatere borraen til samebyen. Bruken av slike borraer er også dokumentert i andre områder og fra Lulesamisk område i Nord-Sverige beskriver man bruken slik: *”(...) groparna anladas på höjder vilka blev bara tidlig om våren. På hösten placerades produkterna i groparna som täcktes med flata stenar varefter de lämnades över vintern. När så sitagruppen kom tillbaka till platsen våren därpå hade de förråd av kött* (Torkel Tomasson 1929 i Mulk 1994:159-160).

Det er mulig at Vuomajávri borraen også kan relateres til villreinfangst, siden borra på samisk både betyr kjøttgrop og fangstgrop (Sametingets språkråd). Dermed knyttes ordet borra til villreinfangstens konstruksjoner av fangstgroper og kamre, anlegg som var gravd ned i bakken. Det har vært vanlig å oppbevare kjøtt fra rein i slike groper over tid, i og med at de var fylt med vann som senere frøs til is (Vorren 1982, Manker 1960, Johansson 1951 i Mulk 1994:159). Uansett kan ikke samme grop, selv om de har samme betegnelse borra, både bli brukt til fangst av villrein og samtidig bli brukt til oppbevaringssted. Det kan se ut som at formen og byggemåten sammenfaller, men at størrelse og lokalisering ikke stemmer overens. Når det gjelder borraen ved Vuomajávri er det ikke observert fangstanlegg for villrein i umiddelbar nærhet. Det nærliggende fangstgropnlegget ligger ca 17 km sørøst for Vuomajávri, på tungen mellom Alddesjávri (Altevatn) og Leainnesjávri (Leinavatn).

7.3.2 Borra og ája i undersøkelsesområdet

I Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi er det totalt registrert 10 borraer som alle er ulike i form og konstruksjon der noen er anlagt i morenegrus og andre i ur. Fem av disse ligger nært teltboplasser som er arkeologisk undersøkt og datert. I Devddesområdet er det til sammen registrert 18 borraer og ája, hvor fire av disse kan knyttes til arkeologisk undersøkte boplasser (R23 K1 og K3, R31 samt R4). Dateringene på alle boplassene med borraer samsvarer noe med de svenske dateringene, men mange borraer kan trolig knyttes til boplasser som har en tidlig etablering på 1400-tallet. I Návdevággi (Nergårdskaret) ble det registret to geaðgeborra i steinur, disse var formet som rektangulære kamre murt inn i en østvendt skrånende ur-/fjellparti like ovenfor flere av de sentrale boplassene (Figur 59). I og med at det ikke er registrert fangstanlegg eller større fiskevatn i dette området åpner dette opp for at disse skal relateres til tamreinnomadismen.

Figur 59. Návdevággi (Nergårdskaret,) Geaðgeborra R59 (foto: Ingrid Sommerseth).

I forbindelse med reinmelking var det vanlig å lagre melk og ost, og ei kjølig ur ved boplassen var viktig. Manker (1947:159) beskriver på bakgrunn av studier i de nordlige samebyene hvordan ulike kjølegroper ble benyttet: (...)

” Källare för mjölk, smör och andra fettämnen grävas vanligen in i någon grusbacke undan solen; en kallkälla är också på sommaren en god förvaringsplats för mjölk och fett. Där man fiskar, förvaras vanligen fiskkaggen i ett stenkummel vid stranden. För övrigt användas gärna alla hålor och grottor, som naturen anvisat så som förvaringsrum”.

Borraene i Návdevággi (Nergårdskaret) er de eneste registrerte kjøleplassene som kan ha hatt en relasjon til de de nærliggende boplassene som: árran R21, R22, R24, R26, de fleste med en bakre

datering fra 1400- og 1500-tallet og frem til 1920. På bakgrunn av de arkeologiske og skriftlige kildene fra Návdevággi (Nergårdskaret) er det dokumentert at området har vært en viktig sesongboplass for reindriftssamene. Reindriftsgruppene hadde på et tidlig tidspunkt små flokker og drev med melking av rein nært boplassene (kap. 11).

I Devddesvuopmi ble det registrert to ája (kjølekamre i elv), og disse er murt opp av flate steiner i naturlige små elvekulper. Det er ikke sikkert disse ájaene skal tolkes som mielkeája, siden bruken av disse også er fleksibel. Den ene ájaen R1 ved Devddesvárri ble registrert i tilknytning til en arkeologisk undersøkt boplass R4, som har sin antatte bruksperiode sent på 1800-tallet. Ája-en hører trolig til denne boplassen og det er sannsynlig at man oppbevarte både melk og fett i beholdere i kulpen. Kulpen var hellelagt med flate steiner i bunnen og på sidene for å hindre melkekagger, flasker, skinnsekker med mer å drive med strømmen nedover. Kulpen var ca en halv meter dyp og 1 meter bred. Den andre ájaen som er registrert i Devddes finnes det få opplysninger om, men den er kartfestet langs en mindre bekk ved den historisk kjente og minnerike samebyen i Devddesvuopmi (H. Birkely 1993). Disse områdene hadde sin intensive bosettingsperiode mellom 1920 og 1940 (Sommersteth 2005:99).

Hvis vi går tilbake og ser på Mulks tolkninger og lokalisering av ”kjöttgropar” og ”förrådsgropar” på svensk side, viser hun til at ”kjöttgropar” kun forekommer i fjellregionen mens ”förrådsgropar” både finnes i fjell- og i skogsområdene. Begge variantene kan ha steinforinger men lokaliseringen av typene varierer, enten det er ur eller i tørre moreneområder (Mulk 1994:159). På norsk side er det ikke like lett å kategorisere borraene på denne måten, selv om materialet er likt og kan sammenlignes med det svenske. I Mauken og Blåtind er variasjonen av borraer stor, og de ulike typene finnes i et variert topografisk landskap. Alle de registrerte borraene i Blåtind forekommer som nedgravde forsengkninger i morenegrus og jord nedenfor tregrensa og flere ligger ved ferskvann. På Maukensiden forekommer alle förrådsgropene for det meste i og over tregrensa og de fleste er anlagt i ur, men ett er registret i morenegrunn. Borraene i Devddes ligger spredt i fjelldalen. De fleste er gravd inn i morenegrus bortsett fra fem stykker som er gravd ned i steinete elvemeler. Likeledes er to ájaer anlagt i en liten elv. Borraene i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi ligner på ”kjöttgroparna og förrådsgroparna” fra Mulks undersøkelser, men jeg finner det vanskelig å avvise at geaðgeborra lokalisert til fjellregionen i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi kun kan ha vært brukt til oppbevaring av kjøtt. Disse må også ha vært brukt til oppbevaring av melke- og fettprodukter i forbindelse med tamreinnomadismens økonomi.

Kapittel 8 STALLOTUFTER

8.1 Innledning; stallotuftene i Devddesvuopmi

Allerede i 1915 observerte skogforvalter Barth flere såkalte gammetomter øverst i fjelldalen Devddesvuopmi. Ut fra de gode beskrivelsene ser det ut til at han har registrert flere tufter som er like på overflaten, og som ligger i rekker på fjellterrassene over dagens tregrense. Bildene og beskrivelsene av tuftene var opprinnelig ment som bevis på at samisk bosetting i Indre Troms førte til en avsnauing og nedbeiting av områdene. I dag er denne dokumentasjonen veldig gode bevis på det som vi i dag med sikkerhet kan si er den nordligst kjente grupperingen av stallotuffer i Skandinavia. Barth beskriver tuftene slik:

”Dessuten fandtes flere ældgamle gammetomter, antagelig efter vintergammer, da tomtene tydelig har været nedgravet i terrænget. 4 tomter av denne art laa ca 140 meter fjernet fra den nuværende skoggrænse paa vestsiden av dalen og ca. 40 meter høiere over havet end denne. Tomtene ligger paa en ret linje og temmelig nær hinanden, saa der utvilsomt i sin tid her har været en hel lappekoloni. Tomtene der er cirkelrunde og har omkring 5 meters diameter, er i periferien omgitt av en liten jordvold, dær hæver sig ca. 25 - 30 cm over det omgivende nivaa. I alle tomter fandtes ildsteder overvokst av lyngtorv” (Barth 1915:292).

Nærmere 80 år senere ble disse tuftene, på bakgrunn av Barths opplysninger, registrert som fangstboplasser. Dette ble utført i et prosjekt initiert av Målselv kommune og det samiske kulturminnevernet om vern av samisk kulturlandskap i Indre Troms. Til sammen 12 såkalte fangstboplasser ble registrert, lokalisert øverst i fjelldalen på begge sider av Devddesvuopmi, med henholdsvis fire tufter på sørsiden av Devddesvuomejohka og åtte tufter på nordsiden av elva (Birkely 1993:9, 12, Figur 31). Birkely har trolig registrert de samme fire tuftene (L. 8) som Barth hadde observert og fotografert på sørsiden av den åpne fjelldalen og over skoggrensen. Det er ikke detaljerte opplysninger i rapporten om disse boplassene, men beliggenheten i terrenget er beskrevet. Her ble det observert at alle tuftene ligger ca 200 meter over nåværende tregrense, og det trekkes en konklusjon om at tuftene kan ha ligget rett ved tregrensen den gang de var i bruk. Birkely fremholder videre:

”Boplassene lå i en ansamling av 2- 4 stykker på en rett linje etter hverandre. Fangsboplassene ble registrert på to steder. Den ene med 2+3+3 grupper boplasser, lokalitet 2, 3 og 4 som ligger på samme høydekurve mellom Girunjohka og Astakjohka. Det andre stedet er en ansamling av 4 tufter, lokalitet 8 som ligger ca 1,5 km nord for Aslakvárri” (Birkely 1992:9).

Alle registreringene fra prosjektet i 1992 ble avmerket på M-711 kart (kartblad 1532 I og 1632 IV) i målestokk 1:50 000, i et eldre rutesystem ED-50. Dette rutesystemet samsvarer ikke med dagens

WGS-84. Ut fra de foreliggende opplysningene gjorde vi i 2002 et forsøk på å finne alle de 12 beskrevne boplassene. Vi startet med å lete etter de fire tuftene i registrering L8 på sørsiden av Devddesvuomejohka, men uten hell. I ettertid synes det klart at vi gikk for lavt i terrenget, da de originale kartfestingen av tuftene også har vært unøyaktige. I stedet bør man ta høyde for at tuftene ligger mer enn 150 meter over tregrensen slik den er i dag, på terrassene som ligger 580 - 610 m.o.h. I følge Birkely (pers.med) var alle de fire tuftene som de hadde observert godt synlige, selv om terrenget er noe mer kupert her enn på andre siden av dalen. Ved å bruke Barths svært gode billedmateriale fra 1915 som utgangspunkt, sammenholdt med Birkelys beskrivelser, vil stallotuftene på sørsiden av Devddesvuopmi med stor sannsynlighet kunne gjenfinnes. Barth gjorde det han kaller barometerobservasjoner og anslo høyden over havet for disse boplassene til 604 meter (Barth 1915:293).

Senere på høsten samme år foretok vi en befaringsoppover Devddesvuomejohkas nordlige side. På en vid, åpen terrasse, ca 5 km fra Devddesjávri, fant vi fire av de tidligere beskrevne stallotuftene. Det var opprinnelig observert åtte tufter i et og samme området, delt i tre grupper. På M-711 kartet dekker dette området en strekning på 450 meter. Tre av tuftene gruppert innenfor registrering L.2 ble ikke funnet, og en av registreringene innenfor gruppen L.4 ble heller ikke funnet, tross intensiv leting.

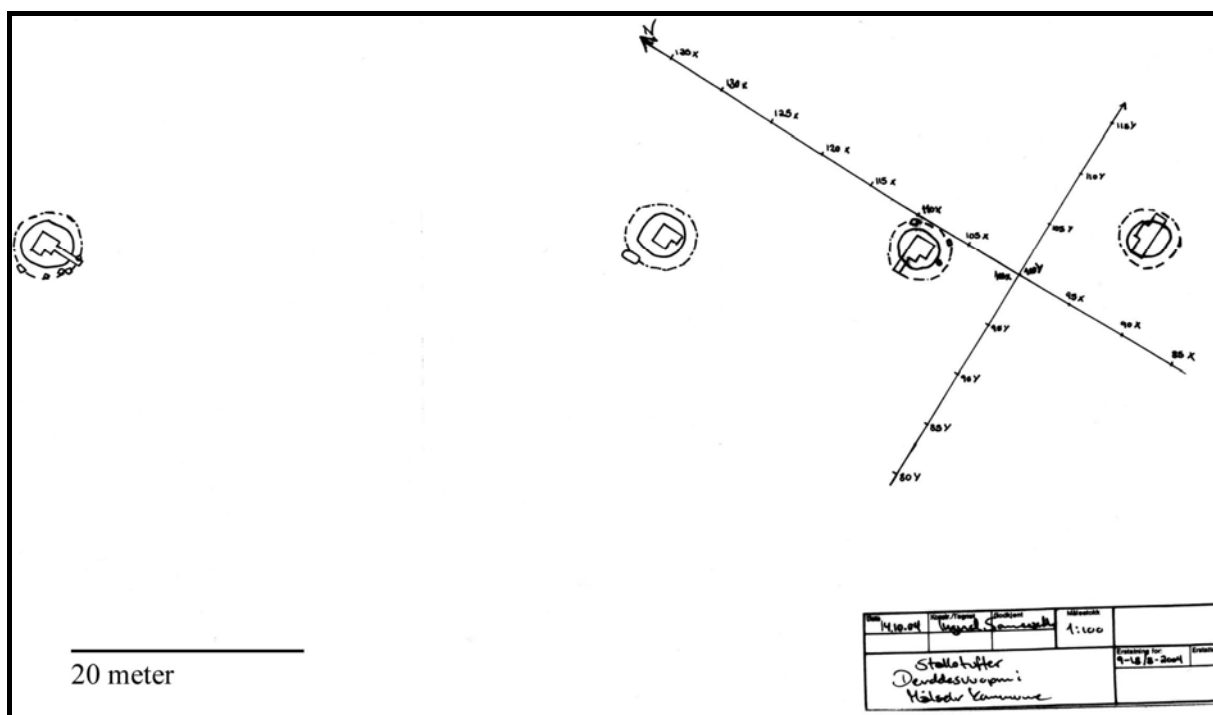
Barth gjorde også gode observasjoner av runde, svakt forsenkete tufter og árran andre steder rundt Devddesjávri. Blant annet finnes det et område som heter Godjit, som på samisk betyr villrein, og dette område ligger nord og nordnordvest for Biellojohka (Bjellebekken). Hele dette området ligger på nordøstsiden av vannet, 540 - 600 m.o.h, i et relativt flatt fjellterreng over dagens tregrense. Her nevner Barth (1915:297) at: *"I dette nøkne fjeldomraade fandtes paa sydsiden av Bjellojok 16 ældgamle og dypt nedgrodde ildsteder"*. I og med at han har en fornemmelse av alder på de ulike tuftene og boplassene, er det sannsynlig at han kan ha observert stallotufter også her. Dessverre måtte dette området utelates i denne undersøkelsen, men det burde være fullt mulig å spore eventuelle tufter i dag, i og med at tuftene ligger i et treløst høyfjellsterreng som er lett tilgjengelig.

8.2 Beskrivelse av tuftene

Oppsummert ligger de fire tuftene som ble arkeologisk undersøkt på en rekke, langs midten av en moreneterrasse som strekker seg i nordvestlig og sørøstlig retning. Terrassen er tilnærmet flat og

bevokst med lyng, lav og skierri (fjellbjørk). Høyden over havet på terrassen ble målt til ca 580 til 585 meter, og tuftene ligger i dag ca 150 meter over dagens skoggrense. Tuftene ble kartfestet og gitt nye registreringsnummer.

Den innbyrdes plasseringen av de fire tuftene på moreneterrassen er interessant. Lengst i nordøst lå tre tufter samlet på en rekke (registreringsnummer R27 K1-K3). Innbyrdes avstand mellom tuftene var 14 til 15 meter, og de lå plassert på svake forhøyninger slik at de hadde god drenering. Den fjerde tuften, R26, lå imidlertid for seg selv, 45 meter nordnordvest for R27 K3 (Figur 60). Alle tuftene i Devddesvuopmi var likt orientert og de hadde antydning til inngangsparti i form av en svak forsenkning i den sørvestlige delen av vollen. Inngangen er dermed anlagt slik at man har svært godt utsikt herfra både innover Devddesvuopmi mot vannskillet og ikke minst ned mot Devddesjávri og fangstgropene. Dette samsvarer med beliggenhet og intern organisering av øvrige stallotufter i Norge og Sverige (Mulk 1994, Storli 1994, Bergman m.fl. 2008, Liedgren & Bergman 2009). Også når det gjelder morfologiske trekk er det likheter med de øvrige stallotuftene i Norge og Sverige (se appendiks Figur 134, 135, 136 og 137).

Figur 60. Innbyrdes plassering av stallotuftene i Devddesvuopmi (Tegning; Ingrid Sommerseth)

Tuftene i Devddesvuopmi er ca 5,5 meter i diameter i ytre mål, og fremtrer som runde forsenkninger omgitt av en lav og bred voll. Det indre målet i tuften er ca 3,5 meter, og gulvet i

tuftene er lett nedgravd i forhold til terrenget omkring (Figur 61). Vollen var ikke like synlig på alle, men har gjennomsnittlig en bredde fra 0,50 m til 1 meter, og vollens innerkant er som følge av det forsenkede gulvplanet langt tydeligere markert enn ytterkanten. Árran i tuftene i Devddesvuopmi var derimot ikke synlig på overflaten, noe som er mer vanlig i de øvrige tuftene registrert i Norge og Sverige. Alle tuftene i Devddesvuopmi, likt de øvrige stallotufter i Norge og Sverige, hadde et sentralt plassert árran, og i likhet med de andre stallotuftene varierte árran i Devddesvuopmi både i form og utseende.

Figur 61. Stallotuft R27 K3, før utgravning (foto: Ingrid Sommerseth).

8.3 De arkeologiske undersøkelsene i Devddesvuopmi

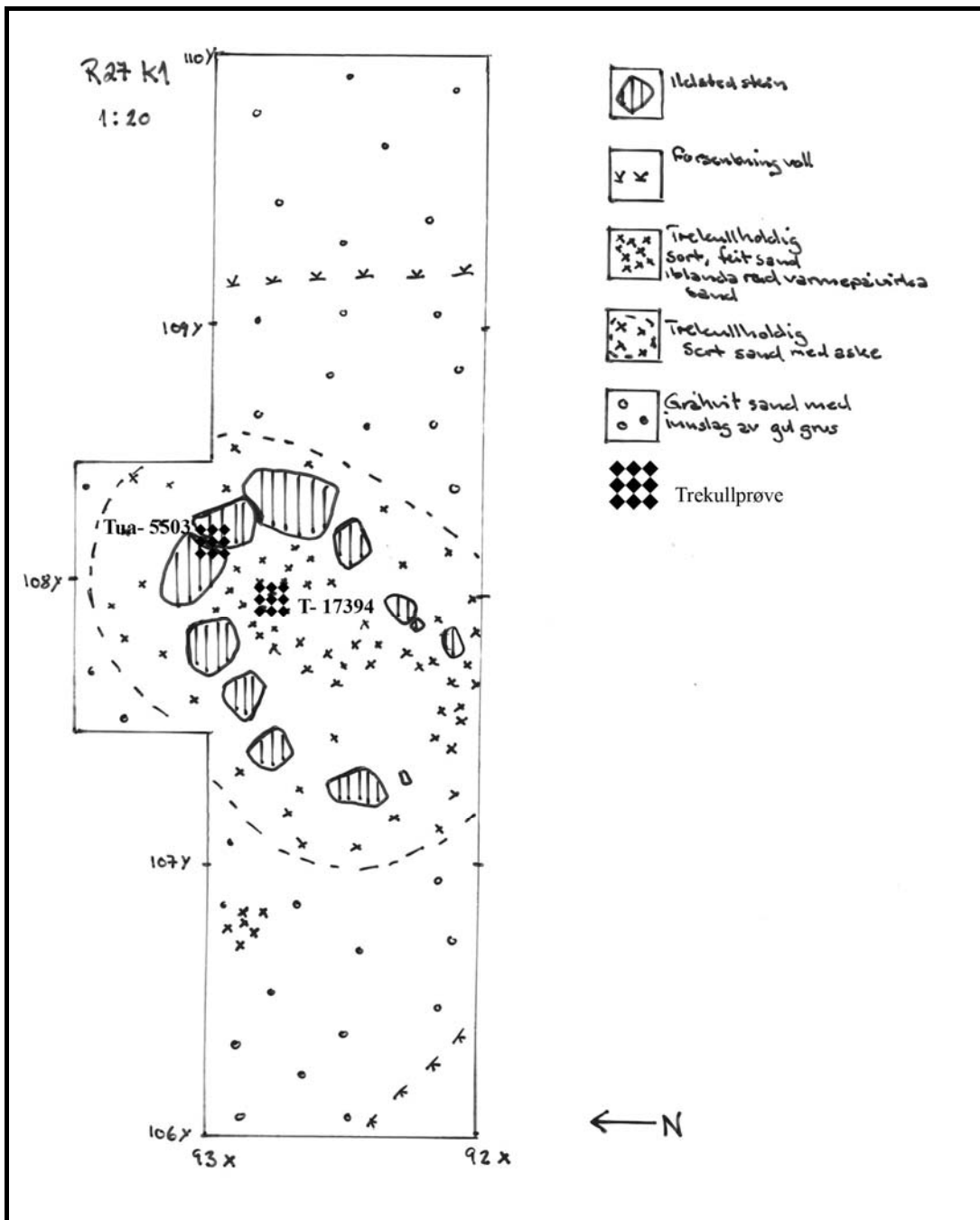
For å sikre en forståelse av tuftenes alder og deres kronologiske relasjon til de øvrige stallotuftene i Norge og Sverige, ble det ved de arkeologiske undersøkelsene prioritert å skaffe til veie dateringsmateriale fra hver enkelt tuft. Målet med de begrensede undersøkelsene var også å avdekke hele árran og deler av vollen i tuftene. I tillegg var det viktig å dokumentere tuftenes form og størrelse i form av beskrivelser og tegninger i plan (Fig. 134, 135, 136, 137). Dessuten ble det vektlagt å få frem árrans plassering og eventuelle gjenstandsfunn i tilknytning til gulvflaten rundt

árran. Med de begrensede ressursene som var til rådighet var utgravningene svært små og det var heller ikke prioritert graving av felter omkring eller mellom tuftene. I tre av tuftene ble det åpnet $3\frac{1}{2}$ m² og i en tuft $4\frac{1}{2}$ m², til sammen 14 m². Det ble lagt opp et koordinatsystem ut fra tuftenes orientering hvor X-aksen ble orientert mot nord og Y-aksen mot øst. Arealene ble gravd med 1 meters rutenett delt inn i fire kvadranter A, B, C og D for lettere å kunne jamføre eventuelle funn fra sold til mindre flater. Hver tuft ble gravd i mekaniske lag på opp til 3 cm og hvert lag ble tegnet i plan.

Lignende metoder og prioriteringer har vært anvendt i undersøkelsene på Saltfjellet i Norge, i Lule älvadal og i Adamvalldá i Sverige, men her var antallet undersøkte tufter større. Til sammenligning ble så mange som 28 av 32 registrerte tufter arkeologisk undersøkt på Saltfjellet (Storli 1994:21-43), mens det i Lule älvadal ble undersøkt 30 av 83 stallotufter (Mulk 1994:142). I Adamvalldá i Arjeplog ble 22 av 31 registrerte stallotufter undersøkt (Bergman m.fl. 2008:100). Det er svært få stallotufter som er totalgravd, totalt bare seks tufter er avdekket etter 1990-tallet, og det dreier seg om stallotufter i Sverige i henholdsvis Lule älvadal og i Adamvalldá. Hovedinntrykket for alle prosjektene der man har arkeologisk undersøkt stallotufter er at det er gjort begrensede undersøkelser, der noen tufter fikk deler av gulvpartiet med ildsted undersøkt, mens det i de øvrige kun har vært foretatt små prøvestikk nær eller i árran der formålet var å samle trekull til datering (Mulk 1994: 118-121, Storli 1994: 21-43, Liedgren 2003:2).

8.3.1 Devddesvuopmi R27 K1

På overflaten fremsto tuften som rund og med en svak, noe ujevn forsenkning, 15 - 20 cm dyp. Ytre mål er ca fem m i diameter og indre mål ca 3,20 m i diameter. Denne tuften var den minste av de fire registrerte. Vollens bredde varierte rundt tuften, noe som kan skyldes at terrenget var noe småkupert der den var anlagt. Det ble totalt åpnet 4,5 m², i en 1 meter bred sjakt midt gjennom tuften, fra árran og utover mot veggvollene på begge sider (92X - 93,5X, 106Y - 110Y) (Figur 62). Torvlaget var på det meste ca 12 cm tykt, og ved avtorvning ble det avdekket et árran som ikke var synlig på overflaten.

Figur 62. Plantegning av R27 K1. (Tegning: Ingrid Sommerseth)

Forsenkningen fra toppen av vollen og til gulvflaten var mellom 14 og 20 cm dyp. Under torven dukket det opp et bleikjordslag med lys finkornet sand og grus, mens vollen besto av mørk jord blandet med moll og sennepsgul grus. Det var et tynt sjikt med aske og trekull spredt i flekker i overgangen mellom torv og bleikjordslag i gulvet, noe som bar preg av lite akkumulasjon og påvirkning over tid. Selve årran var sentralt plassert midt i tuften, og det var anlagt med 10 steiner formet som en hestesko. Årran var 1,30 m lang og 0,90 m bred. Åpningen på årran vender ut mot sørsørvest, noe som indikerer at inngangen kan ha vært vendt mot denne retningen. Den bakre

delen av árran var markert med de største steinene, noe som er interessant i og med at det kan antyde en avgrensning mot boaššu-området.

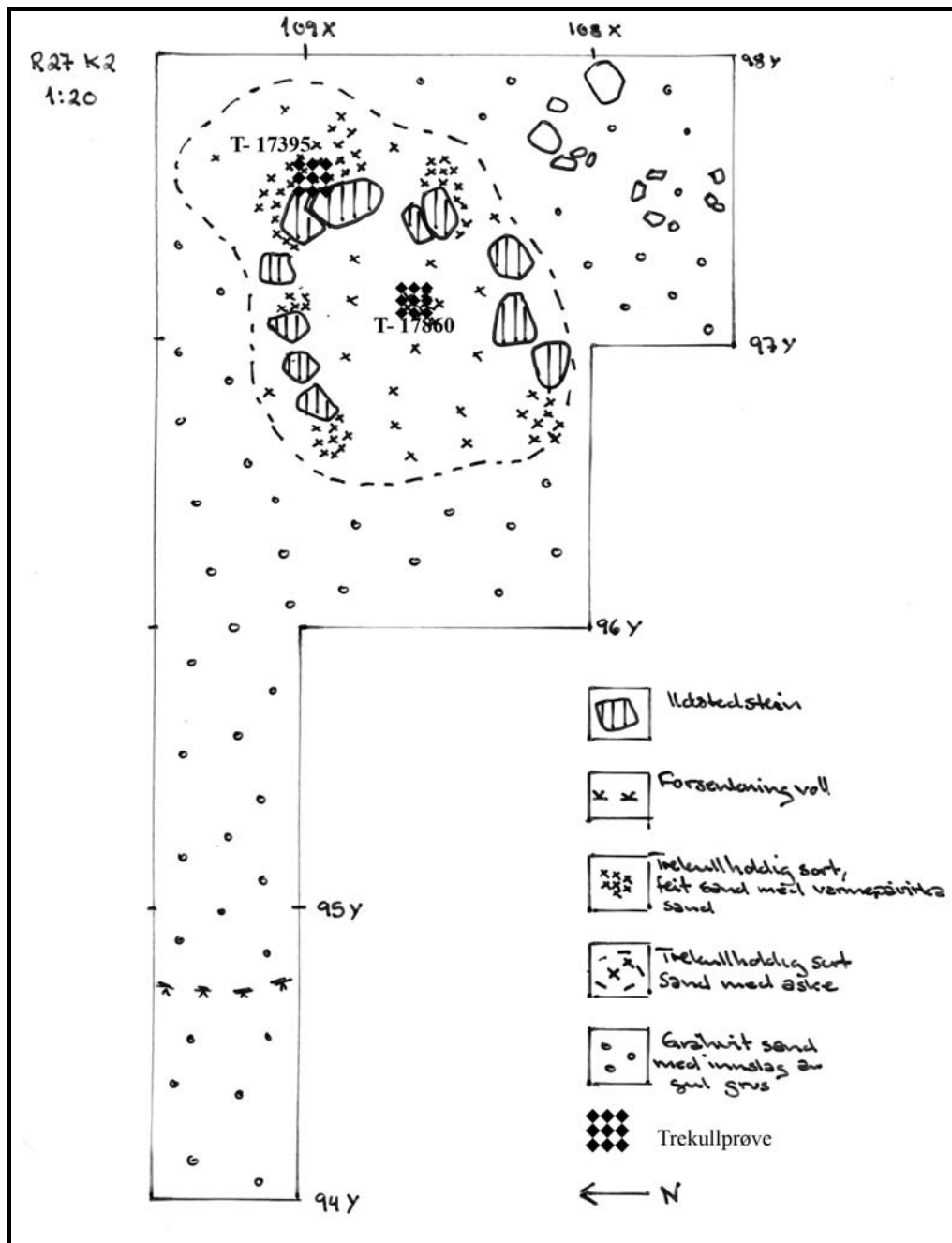
Figur 63. R 27 K1, árran med voll i bakgrunnen. (foto: Ingrid Sommerseth)

Árran bar preg av moderat varmeaktivitet og det var lite trekull i området. Det ble kun funnet lommer av trekull som var opp til to cm tykke spredt i árran. Trekullet lå rett over det opp til seks cm tykke bleikjordslaget og under dette dukket det opp morenegrunn. Et tynt sort askelag med noe trekull spredte seg 15-20 cm utenfor árransteinene og tegnet seg tydelig mot det ellers gråhvite gulvlaget. Dette laget var konsentrert til langsiden av árran og særlig var dette synlig på boligens nordvestlige side i det antatte inngangspartiet (Figur 63).

8.3.2 Devddesvuopmi R27 K2

Denne tuften lå 14 m nordnordvest for R27 K1. På overflaten tegnet tuften seg som den største tuften av alle, med en rund forsenkning, mellom 15- 25 cm dyp, og med en tydelig voll i vest. Ytre mål er seks meter i diameter, med indre mål på fire meter i diameter. Vollen på denne tuften var

jevnerne i bredde. Det ble totalt åpnet 3,5 m², som omfattet deler av gulvet samt en halv meter bred sjakt lagt ut i vollens vestlige side (107.5X-109.5 X, 94Y – 97Y) (Figur 64).

Figur 64. Plantegning av R27 K2. (Tegning: Ingrid Sommerseth)

Det var et relativt tynt torvlag i tuften, på det meste åtte cm tykt. Tykkelsen på torvlaget varierte ved at det var tynnere på vollen og tykkere på gulvet. Dybden fra toppen av vollen til gulvet varierte mellom 11 og 20 cm. Etter avtorving og opprensning var gulvflaten og vollen her, i likhet med K1, preget av et spettet bleikjordslag, men det forekom noe mer grus i vollen (Figur 65).

Etter avtorving kom det frem et steinsatt árran sentralt plassert i tuften, og dette var synlig på overflaten. Árran var svært likt det foregående i K1, med 10 árransteiner anlagt og formet som en hestesko. Árran var 1,15 m langt og 1 m bredt. Árran hadde nøyaktig samme retning som árran i K1, der langsidene var anlagt i en nordøstlig-sørvestlig retning, med åpning mot sørvest, noe som også antyder retningen på inngangen på boligen mot sørvest. I likhet med den foregående hadde árran også i K2 de største steinene anlagt i den bakre delen. To av de største steinene var sprukket i to og bar preg av å være kraftig varmepåvirket.

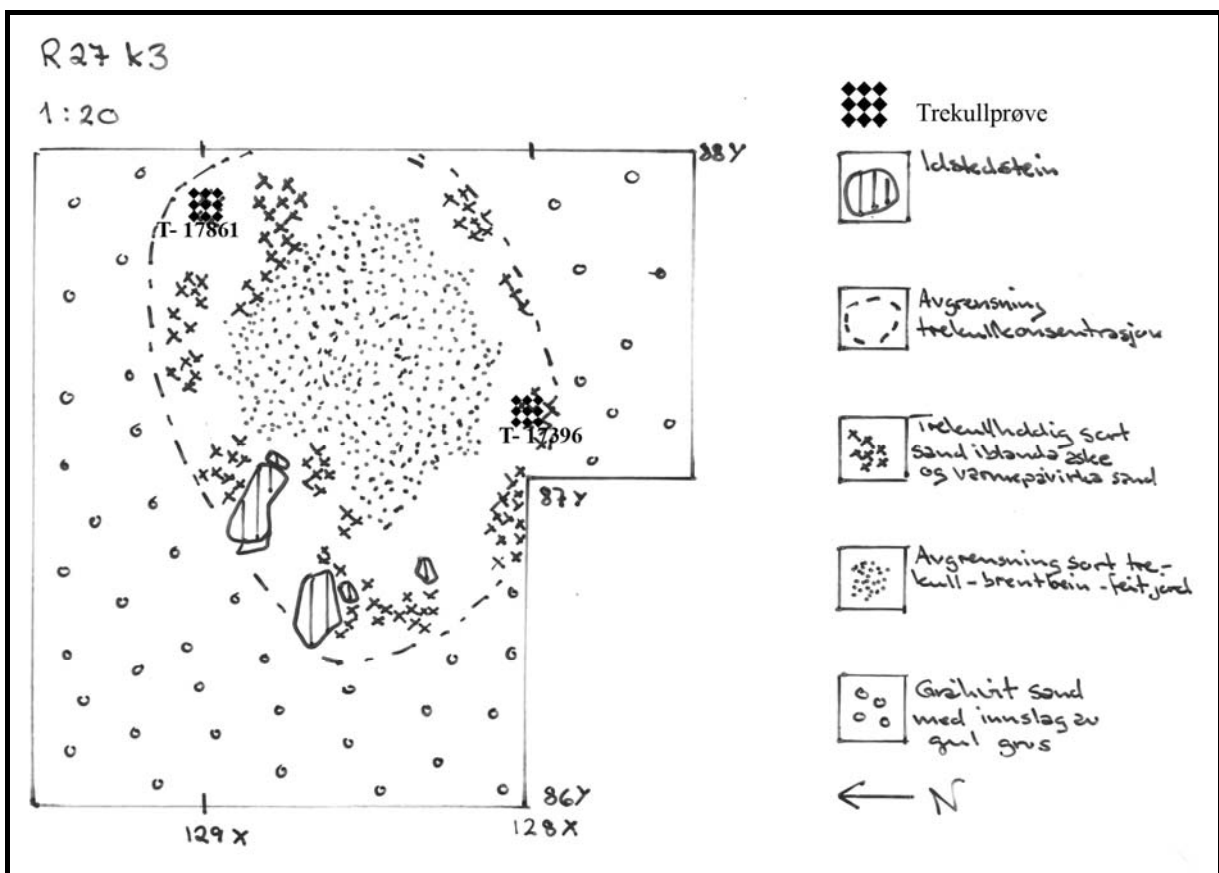

Figur 65. R27 K2, árran og gulvlag med voll i bakgrunnen (foto: Ingrid Sommerseth).

Under den åtte cm tykke torven kom det frem et opp et opp til fire cm tykt kompakt trekullag som lå i overgangen mellom torv og bleikjordlag. Dette laget kan også ha inneholdt rester etter brent organisk materiale. Trekullaget var betydelig tykkere enn i tuft R27 K1. Det ble også funnet spor etter jernutfelling i overgangen mellom det opp til fem cm tykke bleikjordslaget og morenegrusen i undergrunnen. Det tyder på at det har vært varmeutvikling i árran. Likevel var det ikke noe stor spredning av aske og trekull utover gulvet. Trekullet var hovedsakelig konsentrert inne i árran og rundt árransteinene.

8.3.3 Devddesvuopmi R27 K3

Denne tuften lå på linje med de to foregående, ca 16 meter nordnordvest for R27 K2. Tuften fremsto som en rund forsenkning, mellom 17 og 25 cm dyp. Gulvet i denne tuften var jevnere enn i de to foregående, noe som gjorde at tuften var mer synlig. Det var tydelig voll rundt denne som på de to foregående, men enkelte steder gikk vollen i ett med terrenget. Tuften er anlagt ved en større stein som inngår som et element i vollens vestlige side, og bredden på vollen er målt fra en halv meter til en meter i bredde. Størrelsen på tuften er opp til 5,20 m i diameter ytre mål, mens det indre målet er 3,5 m i diameter. Det ble åpnet 3,5 m², og størsteparten av gulvet innenfor vollen med årran ble avdekket (127,X - 129,5X, 86Y-87Y)

Figur 66. Plantegning av R27 K3. (Tegning: Ingrid Sommerseth)

Torvlaget i denne tuften var opp til 13 cm på det tykkeste, og i snitt 8-10 cm tykt. Etter avtorving var gulvflaten her, i likhet med de to foregående tuftene, preget av et lyst bleikjordslag.

Det som imidlertid var annerledes med denne tuften var at årranområdet manglet steiner. Kun to mindre steiner var synlige i ytterkanten av en aske- og trekullkonsentrasjon som trolig kan tolkes

som en avgrensning på árran (Figur 67). Det kunne dermed se ut som at steinene var fjernet. Árran avtegnet seg da som en oval ring med trekullrester som dukket opp rett under torven, og denne var orientert samme vei, nordøst - sørvest, som árran i tuftene R27 K1 og K2.

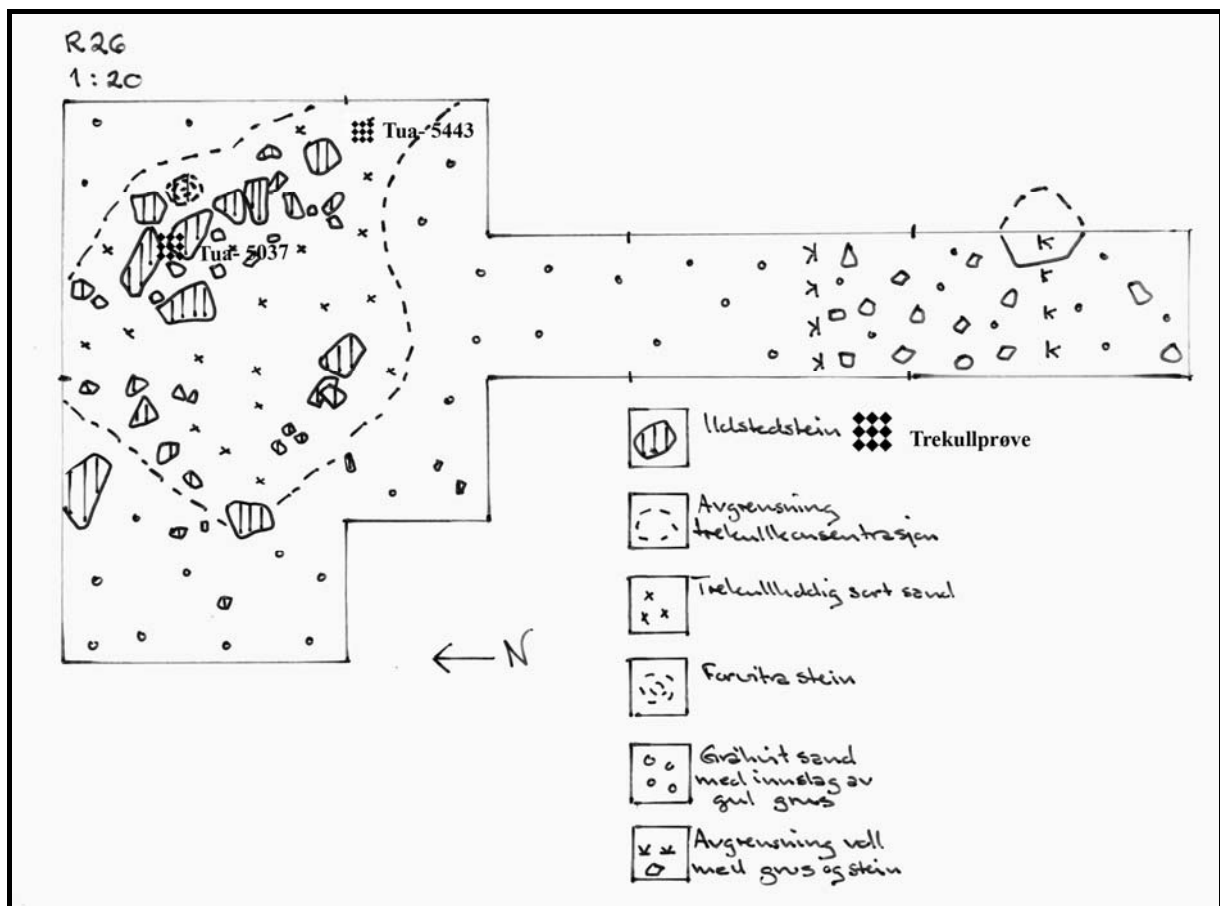
Figur 67. R27 K3, avtrykk av árran i gulvlaget (foto: Ingrid Sommerseth).

Størrelsen på trekullavgrensningen var 1,50 m i lengde og 1,05 m i bredde. I overgangen mellom torv og bleikjordslaget var det et tynt sjikt av et kompakt aske- og humuslag som trolig har vært varmpåvirket. Det var forholdsvis lite trekull midt i árran, noe som tyder på at kullet enten har vært vasket bort eller at det har vært en total forbrenning. Det var ikke spredning av kull og aske ut over den markerte trekullringen som antas å markere árran og gulvet ser ut til nærmest å ha vært ryddet.

8.3.4 Devddesvuopmi R26

Denne tuften lå for seg selv, ca 45 meter nordnordvest for R27 K3. På overflaten fremsto tuften som rund, lite nedgravd men likevel godt markert og med en synlig voll hele veien rundt. Dybden på tuften er ikke mye sammenlignet med de andre og varierer mellom 8 og 12

cm. Ytre mål for tuften er 5,50 m i diameter, med indre mål på 3,80 m i diameter. Bredden på vollen er relativt jevn og varierer mellom 0,70 til 1,0 meter. I vollens sørvestlige del ligger det flere større og synlige steiner som er innebygd i konstruksjonen. Det ble åpnet totalt 3,5 m² i denne tuften. Feltet dekket midten av gulvet og det ble i tillegg lagt ut en ½ m bred og 2,5 m lang sjakt som gikk over vollen sørlige side.

Figur 68. Plantegning av R26. (Tegning: Ingrid Sommerseth)

Det var et inntil 10 cm tykt torvlag i tuften. Under torven kom det frem et lyst bleikjordslag med spredt trekull- og rustbrøde rester etter forvitret stein i toppen (Figur 69). I likhet med de andre tuftene ser det ut til at gulvflatene er ryddet. Vollen skilte seg ut fra resten ved at den var flat på toppen, og det kunne se ut som at jordvollen er anlagt med stein og smågrus samt større steiner som en mulig konstruksjonsfaktor. Ut fra nivellementet på gulvflaten, på toppen av vollen og området rett utenfor vollen, ser det ut som om tuften er gravd 5 cm ned fra opprinnelig markoverflate. Vollen har vært 10 cm høy fra innersiden og 5 cm fra yttersiden.

Figur 69. R 26, rester av árran med voll i bakgrunnen (foto: Ingrid Sommerseth).

I likhet med R27 K3 var det ingen store steiner sentralt i tuften som kunne angi árrans form og avgrensning. Árran var avgrenset av en uryddig samling av mindre stein og lommer av trekull som lå rett under torven. Det var vanskelig å definere noen retning eller form på denne ansamlingen, men de synlige steinene så ut til å forme en uklar sirkel, mens et tynt trekullag var konsentrert til den østlige delen av gulvet. Avgrensningen på antydete anlegget var 1,10 m i diameter og i den ytre markeringen var det partier med brent rød sand. Det ble funnet små lommer av trekull rett under torven og spredt innenfor det avgrensede området konsentrert rundt steinene. Det var også avtrykk av en forvitret stein. Denne steinkonsentrasjonen gir inntrykk av å være ombygd eller at det har vært árransteiner som er fjernet.

8.4 Datering av stallotuftene

To trekullprøver fra hver tuft ble sendt til ^{14}C -datering, til sammen åtte prøver (Tabell 21). Fem av prøvene ble utført med konvensjonell radiometrisk datering mens tre prøver ble utført med AMS (akseleratormassespektrografi). Samtlige prøver ble treartsbestemt til bjørk. Trekullprøvene er tatt fra et tynt og homogent trekullag som inneholdt kompakte biter og disse lå i lommer i overgangen mellom torv og bleikjordslag. Det er sendt inn kullprøver til datering som henholdsvis er tatt rett

innenfor árransteinene eller árran og like bak eller på siden av árransteinene. Prøvene ble tatt innenfor et maksimum 3 x 3 cm stort og 1½ cm dypt felt. Flere prøver fra hver tuft ville selvfølgelig satt en i bedre i stand til å få sikre dateringer og eventuelt å avdekke flere bosetningsfaser. Siden kullprøvene kommer fra det samme homogene trekullaget ble det ut fra de midlene prosjektet disponerte vurdert som et tilstrekkelig minimum med to dateringer fra hver tuft.

Lokalitet	Materiale	Lab.Nummer	14C alder før nåtid	Kal.dat. 1sigma	Kal.dat 2sigma	Kontekst
R26	Trekull bjørk	TUa- 5443	1300 ± 35	AD 660- 770	AD 650- 780	i árranavgrens.
R26	Trekull bjørk	TUa- 5037	1130 ± 30	AD 885- 970	AD 780- 990	i árran mellom stein
R27 K1	Trekull bjørk	TUa- 5503	1250 ± 45	AD 680- 860	AD 670- 880	ved boaššu ml. stein
R27 K1	Trekull bjørk	T- 17394	1110 ± 65	AD 870- 1020	AD 770- 1040	inni árran
R27 K2	Trekull bjørk	T- 17395	1225 ± 75	AD 690- 890	AD 660- 970	boaššu ved stein
R27 K2	Trekull bjørk	T- 17860	1110 ± 75	AD 820-1020	AD 690- 1050	inni árran
R27 K3	Trekull bjørk	T- 17861	1115 ± 75	AD 820- 1020	AD 690- 1040	i árranavgrens.
R27 K3	Trekull bjørk	T- 17396	1050 ± 95	AD 880- 1160	AD 770- 1210	i árranavgrens.

Tabell 21. 14C-daterte stallotuffer i Devddesvuopmi.

I tuft R26 ble begge AMS-dateringene tatt rett under torven, seks cm under markoverflaten, og innenfor et område som ble definert som árran. Den kalibrerte alderen for den første trekullprøven TUa-5443 (Tabell 21 og Figur 124) er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 650 - 780 AD. Den andre trekullprøven, TUa-5037 (Tabell 21 og Figur 125) har innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert seg i perioden 780 - 990 AD. Dateringene sammenfaller lite, men tuften kan ut fra dateringene ha vært i bruk en gang innenfor tidsrommet fra midten av 600 e.Kr (merovingertid) og frem til slutten av 900-tallet (vikingtid).

R27 K1 er en av to tufter som har et steinsatt árran, og den ene trekullprøven, TUa-5503 (Tabell 21 og Figur 126) er tatt mellom árransteinene i boaššu, i overgangen mellom torv og bleikjordslag, ti cm under markoverflaten. Den kalibrerte alderen for trekullprøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 670 - 880 AD. Den andre trekullprøven, T-17394 (Tabell 21 og Figur 127) er tatt i árran ca ti cm under markoverflaten i overgangen mellom torv og bleikjordslaget. Den kalibrerte alderen for denne prøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 770 - 1040 AD. Denne stallotuften viser også at dateringene sammenfalle lite og har en datering helt fra slutten av 600-tallet (sen merovingertid), samtidig som den kan ha vært i bruk på 800 eller 900-tallet.

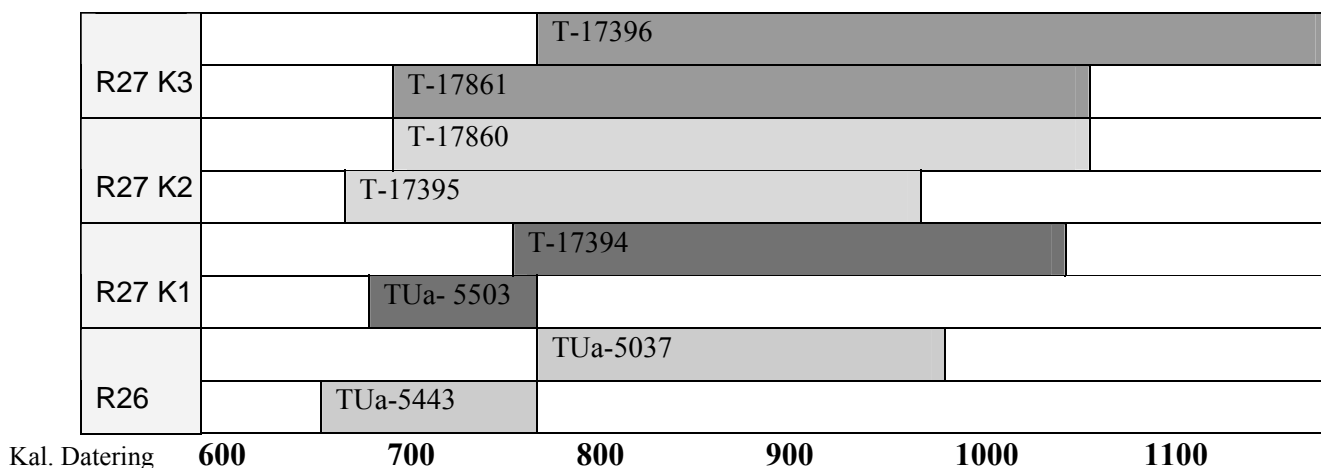
R27 K2 har også et steinsatt árran og den ene trekullprøven, T-17395 (Tabell 21 og Figur 128) er tatt ved en árranstein i boaššu, åtte cm under markoverflaten i overgangen mellom torv og bleikjordlaget. Den andre trekullprøven, T-17860 er tatt i árran åtte cm under markoverflaten, i overgangen mellom torv og bleikjordslag. Den kalibrerte alderen for den første prøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 660 - 970 AD. Den kalibrerte alder for den andre prøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 690 - 1050 AD. (Tabell 21 og Figur 129) Denne stallotuften har større samsvar i dateringene og sammenfaller noe i tid med den foregående.

Den siste stallotuften R27 K3 er uten steinsatt árran, og den ene trekullprøven T-17861 (Tabell 21 og Figur 130) er tatt i den markerte ringen som avgrenser árran i form av en oval trekullflekk ti cm under markoverflaten i overgangen mellom torv og bleikjordslag. Den kalibrerte alderen for denne prøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 690 - 1040 AD. Den andre trekullprøven, T-17396, (Tabell 21 og Figur 131) er også tatt i ytterkant av ringen som markerte árran, ca ti cm under markoverflaten i overgangen mellom torv og bleikjordlaget. Den kalibrerte alderen for den andre prøven er innenfor to standardavviks nøyaktighet plassert i perioden 770 - 1210 AD. Dateringene fra denne tufta er de yngste og er den eneste som har en datering med kalibreringsavvik som strekker seg etter vikingtid. De kalibrerte verdiene er imidlertid svært vide og muliggjør at denne tufta kan være samtidig med de øvrige med en størst sannsynlig bruksperiode i vikingtid.

Dateringene fra stallotuftene i Devddesvuopmi viser noe varierende alder. I grove trekk peker dateringene imidlertid mot en hovedfase i sein merovingertid/vikingtid. Alle tuftene kan ha vært i bruk samtidig innenfor denne perioden, selv om dette ikke lar seg påvise ut fra de foreliggende dateringene. Bare ei tuft har kalibreringsverdier som strekker seg inn på 1100-tallet (

Tabell 22). Dateringene fra hver enkelt tuft avviker ofte like mye som mellom tuftene, noe som kan være et tegn på liten kronologisk variasjon mellom tuftene.

Tabell 22. Dateringene i kronologisk orden innenfor 2 standardavviks nøyaktighet.

I form og beliggenhet er stallotuftene i Devddesvuopmi svært like og dateringene er også i hovedsak sammenfallende med vekt på sein merovingertid/vikingtid. Om vi tar med begge dateringene fra hver tuft har samtlige kalibrerte dateringsintervaller innenfor perioden ca. 700-1000 e,Kr. Det som morfologisk skiller tuftene fra hverandre er om de er med eller uten steinsatt árran. Dateringene viser at tuftene som har steinsatt árran (R27 K1 og K2) har svært sammenfallende dateringer og ligger ved siden av hverandre. De uten árransteiner (R26 og R27 K3), ligger et stykke fra hverandre og har árran som er avgrenset av små skjorbrente steiner, steinavtrykk og trekull. Dateringene muliggjør at disse kan være henholdsvis den eldste og den yngste tuften, men som det framgår av tabell 2 er det en stor grad av overlapping både mellom disse to og de øvrige tuftene. Den umiddelbare forståelsen av hvorfor det manglet árransteiner var at disse en gang har vært ryddet eller omstrukturert på boplassen.

8.5 Devddesvuopmi og de øvrige stallotuftene

De nærmeste funnkompleksene som Devddesmaterialet kan sammenlignes med ligger i Lønnsdalen i Norge og i Lule älvdal i Sverige, begge mer enn 35 mil fra Devddesvuopmi. Likevel er likhetene tydelige på flere områder, og stallotuftene i Devddesvuopmi viser klare paralleller med tanke på datering, morfologi og beliggenhet til andre undersøkte stallotufter i Norge og i Sverige. Det ble ikke gjort gjenstandsfunn i stallotuftene i Devddesvuopmi, noe som ikke er uvanlig sammenlignet med tilsvarende begrensede undersøkelser av stallotufter ellers i Norden (for en nærmere diskusjon, se kap. 9.4). Det kan ikke sies å være tilstrekkelig empirisk belegg for å foreslå at funntomheten i Devddesvuopmi antyder et mønster for dette området siden det ikke er registrert eller undersøkt andre stallotufter eller tilsvarende tufter av jernalderkarakter i høyfjellet

og i de fjellnære områdene på norsk side i Troms og Finnmark. Som nevnt tidligere (kap. 8.1) vil man trolig med økt registreringsaktivitet finne flere stallotuffer i innlandet.

Funnmangelen generelt i stallotuftene i Norden er underlig siden det ellers er en markant økning av funn i innlandet fra jernalder og tidlig middelalder, og særlig metallfunn i form av blant annet pilespisser funnet på boplasser og offerplasser på Nordkalotten. Dette gjelder de rike boplassene med fylte árran i det svenske skogslandet og ildsteder av ássebáktetypen i Norge og Sverige (kap. 4.8.3, Hedman 2003:161). I tillegg er det rikelig med metallfunn på de samiske offerplassene fra innlandet, der funn av jaktvåpen er framtreddende med ca. 200 pilespisser, hvor de fleste, ca 90, er dokumentert på Unna Saiva og nærmere 50 på Rautasjaure (Serning 1956, Zachrisson 1984, Wallerström 1995) (se også kap. 9.4 og 9.5).

Som nevnt over er det sjeldent at arkeologiske undersøkelser av stallotuffer i Norge og Sverige har frambrakt et større materiale, noe som trolig til en viss grad avspeiler at bare små flater er utgravde (se kap. 8.3 for en oversikt). Et annet forhold som kjennetegner samtlige undersøkelser av stallotuftene i Norden er at man systematisk har avgrenset utgravningsarealet til gulvflaten innenfor vollene. Selv om dette kan praktisk begrunnes ut fra begrensede ressurser, slik det også ble gjort i mitt prosjekt, er det klart at en slik avgrensning representerer et alvorlig metodisk problem. Dette ved at det vanskeliggjør avdekking av eventuelle deponeringer og aktivitet utenfor og mellom stallotuftene. Det kan her være på sin plass å peke på de positive erfaringer man har med å grave utenfor og mellom husene på boplasser fra yngre steinalder i Finnmark. På boplassen Nyelv Nedre Vest, for eksempel, ble det funnet flere separate møddinger, groper, aktivitetsområder og utendørs ildsteder, noe som viser at en ensidig konsentrasjon om husenes indre ikke gir et representativt bilde av boplassen som helhet (Renouf 1981: 221). Dette gjelder også boplassenes sesongmessige karakter da sommeraktiviteter primært synes å ha vært knyttet til aktivitetsområder utenfor husene (E. T. Helskog 1983: 140-149, se Olsen 1994: 63-65, Hesjedal m.fl. 1996). Relevansen av en slik parallell understøttes av undersøkelsene av en stallotuft, A 323 i Låutak, fra Lule älvdal, der det ble gravd i området utenfor vollen (Mulk 1994:61). Her ble det avdekket fem steinansamlinger som var iblandet skjørbrent stein, og i tillegg ble det funnet ildflint (op.sit.).

I de totalt 28 tuftene som ble undersøkt på Saltfjellet ble det til sammen funnet ett spinnehjul av kleber relatert til vikingtid, ett jernfragment, fem skår av kleberkar (der fire av disse tilhører samme kar, tuft A5), to skiferbryner, en jernspiker, en jernkrampe og fem fragmenter av

pattedyrbein (Storli 1994: 23, 29, 33, 39). I de 30 undersøkte tufter i Lule älvdal var det også en stor funnvariasjon, der fem var relativt funnrrike mens flere var funntomme (Mulk 1994:57-80). Totalt utgjør funnmengden fra de 30 stallotuftene ikke mer enn ti fragmenter av ubrent bein (pattedyr og fugl), 18 fragmenter av brent bein, 11 jernfragmenter, deler av tre jernkniver, tre hele jernkniver, 16 fragmenter til jernstenger, to jernskraper, en fiskekrok, et kjede i forgylt bronse, et kopperblekk, ti skiferbryner, seks bearbeidet kvarts og syv kvartsavslag, seks glattesteiner, 15 biter ildflint, tre glimmerfragmenter, tre klebersteinfragmenter og to glassperler. De orientalske glassperlene ble funnet i en av de mest funnrrike stallotuftene (A-323), og knyttes til perioden 900 - 1000 e.Kr. (Mulk 1994:62). Fra utgravningen i Adamvalldá i Arjeplog er det også få funn: i 12 av de undersøkte stallotuftene ble det kun funnet en jernnagel, et vinkeljern med spiker, fire jernfragmenter, ti fragmenter til jernstenger, tre ildflint, en bit lys kvarts, en ildslagningsstein, et fragment til ildslagningsstein, tre skiferfragmenter av bryner, tre kleberfragmenter av gryter, fem krittpipefragmenter og 27 brente og tre ubrente bein. De fleste funnene stammer fra tre av tuftene hvor det ble funnet mer enn 5 gjenstandsfunn i hver. Fire av tuftene hadde sekundære árran og flere av funnene er relatert til nyere tid og gjenbruk rundt 1600-tallet. Bare noen få funn er relatert til jernalderen (Liedgren 2003:4, 8-36). Det kan i denne forbindelsen pekes på at undersøkelsen av en boplass med syv rektangulære ildsteder av Assebaktetypen i Øvre Pasvik, Finnmark, alene har gitt langt flere gjenstandsfunn og et betydelige større osteologisk materiale enn den samlede funnmengden fra de omtalte stallotuftene i Norge og Sverige (Hedman og Olsen in press, Olsen pers.kom, se også Hedman 2003).

En av de første tidsrammene for stallotuftene som ble diskutert tidlig på 1990-tallet var basert på trekullprøver fra 30 av stallotuftene i Lule älvdal, og denne tidsrammen er hovedsaklig basert på bruken av konvensjonelle dateringer (Mulk 1994). Dateringene spente fra slutten av 500-tallet til begynnelsen av 1600-tallet.og med basis i disse ble stallotuftene delt inn i seks perioder (Mulk 1994). Periodene ble tolket dit hen at stallotuftene hadde vært i kontinuerlig bruk over lang tid. I den første fasen, 500 - 800 e.Kr, foreligger det generelt få dateringer. I den andre fasen, 800- 1050 e.Kr., øker antallet daterte stallotufter sterkt, mens funnmengden varierer. Denne fasen preges av en tydelig konsolidering av flere bosettinger med en større utbredelse i landskapet. Mulk mener intensivering og funnrrikdommen i Sverige fortsetter inn i tredje fase, 1050 -1250 e.Kr i tidlig middelalder, da stallotuftene når et høydepunkt i utbredelse og omfang i det svenske innlandet. Mulk (1994:142) tolker dateringsresultatene også ut fra at nye grupper av stallotufter fortsatt blir etablert etter 1250-tallet, og bosettingene varer frem til siste del av 1400-tallet, men hun ser en markant tilbakegang i løpet av 1300-tallet. Dette tidsrommet deles inn i fase 4 og 5 (Mulk

1994:142, 145). Dateringer som forekommer etter 1650-tallet, faller inn under fase 6, som avspeiler gjenbruk av boplassene. Hovedtendensen i alle dateringene av stallotuftene i Lule älval viser at de først ble tallrike og vanlige fra slutten 700-tallet e.Kr, (Mulk 1994:143).

På bakgrunn av 26 daterte stallotuffer i Lønnsdalen, mener Storli at boplassene kan plasseres i to klart adskilte bosettingsfaser (Storli 1994:47). Samlet viser de konvensjonelle dateringene fra Lønnsdalen at de dekker en tidsperiode fra 700 tallet e.Kr og frem til 1900-tallet. Storli velger å se bort fra de få eldste og tidligste dateringene, fordi majoriteten av dateringer plasserer seg på begynnelsen av 900-tallet e.Kr, noe som samsvarer med de svenske resultatene. Utover 900-tallet finner Storli en intensiv bruksfase, som varer frem til første halvdel av 1300-tallet. Storli (1994:46) skiller derfor mellom periode I, som den primære bruksperioden mellom 900 og 1350 e.Kr, og periode II som den sekundære, etter 1600-tallet. I følge Storli var tuftene ikke i bruk i tiden mellom 1350 og 1650, og denne perioden blir karakterisert som en “brakkperiode” (op.sit). Etter et brudd i bosettingene på mer enn 200-300 år, mener Storli at stallotuftene igjen ble tatt i bruk, midt på 1600-tallet (Storli 1994:46). Dette er imidlertid imøtegått av Mulk (1994:146), som mener at ved å se nærmere på dateringene fra Lønnsdalen kan disse tolkes og kombineres i flere alternative bosettingsfaser. Samlet viser dateringene av boplassene i Lønnsdalen, at flere boliger har vært brukt samtidig (op.sit). Dermed faller Storlis skille eller “brakkeperiode” bort.

I de senere år er denne tidsrammen problematisert og testet av forskere som mener at metoden med å datere flere trekullbiter fra prøvene er for unøyaktig, og at ved konvensjonelle dateringer vil man få en tidsramme som er for vid (Liedgren m.fl. 2007:1286-87). Ved en gjennomgående bruk av AMS-dateringer av de sist undersøkte stallotuftene i Adamvalldá i Sverige, har man konkludert med at bruk av konvensjonelle og AMS-dateringer gir forskjellig alder. En ny gjennomgang av dateringene, der enkeltprøver av kjerneved ble sendt til AMS, viser at 2/3 deler av stallotuftene ble etablert i vikingtiden med en hovedfase i tiden 800- 1050 AD (Liedgren m.fl 2007:1287, Bergman m.fl 2008:98). I likhet med undersøkelsene i Lule älvdal og i Lønnsdalen er det også dateringer fra fire tufter i Adamvalldá som viser til aktivitet og gjenbruk etter 1600-tallet, men slik gjenbruk er ikke vanlig.

Tuftene i Devddesvuopmi korrensponderer i tid både med den gamle modellen til Mulk, men også i større grad med de seneste resultatene fra Adamvalldá, der man klart viser til en hovedfase til vikingtid. Dateringene av stallotuftene i Devddesvuopmi synes å støtte opp om modellen fra Adamvalldá, ved at boplassene kan ha vært i bruk samtidig. Samlet sett ser det ut til at de fleste

stallotuftene både fra Lule älvdal og Adamvalldá i Sverige, Lønnsdalen og Devddesvuopmi i Norge, grovt samler seg i tid til samme periode. Mulks modell som ble fremsatt på 1990-tallet faller noe innenfor med resultatene fra Adamvalldá, selv om hovedbosetting i dag ser ut til å konsentrerer til vikingtid. Likevel kan man nå med de nylig daterte stalloboplassene i Arjeplog og Devddesvuopmi se nærmere på en mer finmasket kronologi som bekrefter at vikingtid var den viktigste bruksfasen for stallotuftene.

8.6 Tolking av stallotuftenes funksjon.

Stallotuftenes funksjon og tilknytning til samfunn og økonomi har en lang forskningshistorie med et bredt spekter av faglige tilnærminger bak seg, og det hele startet for nesten hundre år siden med O. P. Petterssons og T. Tomassons undersøkelser og registreringer av stallotuffer i Sverige (i Storli 1994:10, se også kap 4.8 fotnote 40). Senere sammenstilte Manker dette funnkomplekset i en stor publikasjon fra 1960, og det ble etter hvert tydelig at man tolket stallotuftene ut fra ulike tradisjoner der man på den ene siden fikk tolkninger som ble basert på analogier til tradisjonell samisk levemåte og byggeskikk, mens det på den andre siden ble brukt tolkninger som bygger på samisk fortellertradisjon. I følge Storli (1994:11) fikk man to ulike retninger i fortolkningen av tuftenes kulturelle tilhørighet, der forskere som tilhørte den etnografiske tradisjonen tolket boplassene som spor etter samer, mens den folkloristiske faggruppen så på boplassene som rester etter nordisk bosetting. Manker var som kjent tidlig ute med å tolke stallotuftene som samiske sesongboplasser benyttet i sommer-/ og høsthalvåret og han knyttet boligene tett opp til en samisk byggeskikk basert på buesperreteknikk (kap 4.8.2).

Debatten fortsatte på 1980-tallet, da etnologen R. Kjellström (1983:23) mente stallotuftene var rester etter solide torvhus som hadde sine likheter med norrøne torvhus i vest. Ut fra noen få dateringer relatert til vikingtid mente Kjellström (1983: 231-232) at tuftene skulle knyttes til fangstaktivitet, handel og beskatning drevet av en norrøn / norsk befolkning som var bosatt langs kysten i Nord-Norge. Arkeologen E. Baudou (1981) kom også inn på stalloboplassenes kulturelle tilhørighet og funksjon, og ut fra boplassenes nærhet til kystsamene i vest og likhet til gammetuffer mente han at stallotuftene skulle tolkes som deres sommer-/ og høstboplasser. Tuftene ble tolket som en refleks av en intensiv utnyttelse av innlandet i jakt- og fangstøyemed som skyldtes den generelle økonomiske og politiske utviklingen i Norden. I forlengelsen av denne debatten kom det også et tolkningsforslag fra historiker L. I. Hansen (1990:133-176) der han foreslår at stallotuftene skal knyttes til villreinfangst om sensommeren og på høsten. I likhet med Baudou mener han at

fangsten kan knyttes til de norske kystsamene som om vinteren trakk ned til fjordbunnene og nærmere høvdingsentraene, der de ble oppsøkt av høvdingenes utsendinger (op.sit).

Debatten utover 1990-tallet økte i omfang som resultat av at det ble utført nye utgravninger på stallotufter knyttet til forskningsprosjekter i både Norge og Sverige. Debatten dreide fra spørsmålet om etnisk tilhørighet og over til hvilken type økonomi stallotuftene inngikk i og til hvilken funksjon de hadde for samene som det ble enighet om at hadde brukt disse boligene (Storli 1994, Mulk 1994). Den norske arkeologen I. Storli baserte sine tolkninger på undersøkelsene fra Lønnsdalen, en fjelldal på Saltfjellet i Norge nær riksgrensen mot Arjeplog kommune. Hun antar at tuftene avspeiler en samisk bosetting som drev med tamrein i vikingtid (Storli 1994, se kap.2.5). Storli (1994: 48-50, 64-70) argumenterer for at gulvflaten og inndelingen av rommet i stallotuftene er svært lik inndelingen i de nyere tids mobile reindriftssamiske boligene; bealljegoahti med buesperrekonstruksjon (se kap 4.5.3). Den romlige organiseringen, som skiller mannlige og kvinnelige områder og aktiviteter, mener hun videre representerer et kjønnsrollemønster som er særegen for tamreindriften (se også kap.4.6). Til støtte for argumentasjonen er funn av et spinnehjul fra ei av tuftene, buaššostein i et ildsted, samt funn av groper nær boplassen, tolket som melkegroper. Disse indisiene ble lagt til grunn for kvinnelig tilstedeværelse på høyfjellet i sommersesongen, der melking av tamme simler inngikk i tamreindriften som økonomisk basis (Storli 1994:86-87). Storlis argumentasjon om at kvinner av religiøse/tabumessige årsaker ikke hadde en naturlig plass på steder der man fanget, og dermed var fraværende fra slike boplasser kan problematiseres. Tufter med lignende romlig organisering ved kysten, de såkalte Slettnestufterne datert fra omkring Kristi fødsel, viser at denne sosiale og kjønnsrelaterte inndelingen av gammerommet også finnes tidligere og på boplasser knyttet til samiske jakt og fangstsamfunn (se kap 4.8.1).

Storli imøtegår tolkninger om at rekkeorganiserte tufter innebærer en større boplass med flere samtidige hushold, slik vi kjenner det fra boplasser der jakt- og fangstsamfunn drev fellesfangst av villrein. Hun stiller spørsmål ved om rekkeorganiserte tufter representerte noe annet og hun mener at stallotuftene på samme boplass ikke ble brukt samtidig, men kommer til som akkumulasjonen av enkeltvis husholds bruk av boplassen innenfor en reindriftsøkonomi (Storli 1994: 48, 50). Som empirisk grunnlag bruker Storli ¹⁴C dateringene, den romlige organiseringen og gjenstandsfunn knyttet til gulvlagene som bevis på at stallotuftene har representert et enkelthushold, brukt før neste tuft ble etablert innenfor samme boplass (1994:50). Viktig i hennes argumentasjon for at stallotuftene representerer en reindriftstilpassning er deres lokalisering til høyfjellet. Dette

innebærer en ny bruk av området som aviker fra tidligere fangstøkonomier, men som sammenfaller med den seinere reindriftes flytte- og bruksmønster. Forklaringen på bruken av høyfjellområdene mener hun finnes i en ekspansjon av tamreindriften fra det svenske skogslandet, som ga økt behov for nye sommerbeiter (op.sit). Vinterbosettingene assosierer hun med boplasser med rekkeorganiserte ildsteder som finnes i skogslandet. Disse framviser en organisering som er svært lik organiseringen av stallotuftene, de er kronologisk sammenfallende, og blir altså tolket som vinterboplassene til de samme fjellsamiske tamreindrivende grupper som brukte stallotuftene på høyfjellet om sommeren (Storli 1994:94, se kap. 4.8.3, 5.6.3 og 9.4).

På samme tid som Storlis avhandling om Stallotuftene kom, ble alternative teorier lagt frem i en svensk avhandling av arkeologen I. M. Mulk (1994) basert på undersøkelsene fra Lule älvdal i Sverige. I likhet med Storli (1994:122) mener også Mulk at stallotuftene er spor etter boliger som har hatt lette konstruksjoner med buesperrer. Hun bringer inn Mankers (1960:283, 307) argumentasjon om at boligene må ha vært kledd med en teltduk lagd av skinn eller never (se kap. 4.8.2). Mulk hevder at stallotuftenes romlige organiseringen er spor etter fellesboplasser, der boligene reflekterer ulike husholdsnivå i et bosettningsmønster knyttet til høstjakt på villrein i et fjellsamisk jakt- og fangstsamfunn (se kap 4.8.2). Mulk (1994: 244-245) mener videre at stallotuftenes romlige topografiske organisering ikke gjenkjennes i et flyttemønster som er karakteristisk for den senere tamreindriften. Boligene i den senere tamreindriften var sjelden anlagt tett inntil hverandre og det var vanlig å lokalisere seg tett ved de rike gressbevokste slettene hvor man kunne bo et stykke fra hverandre, noe som skiller seg klart i fra de mer skrinne og risbevokste elveterrassene hvor stallotuften ligger plassert (Mulk 1994:68). De tett rekkeorganiserte stallotuftene mener Mulk (1994:144-146) avspeiler at husene ble brukt samtidig og flere ganger over en lang periode. Mulk anslår at husene var bebodd av mindre jaktgrupper på opp til 8 - 12 personer av begge kjønn, der 2 - 3 lokaliteter innenfor et større område var i bruk samtidig om sommeren og høsten. I tiden før 500 e. Kr. mener Mulk (1994:247-249) at flyttemønsteret gikk mellom barskogsområdet i øst, der vinterboplassene lå og opp til forfjellsregionen på sommeren, men etter 500 e.Kr endres dette flyttemønsteret ved at høyfjellsområdene langs Kjølén også blir tatt i bruk på sommeren som jaktstasjoner (op.sit).

Dokumentasjonen på vinterboplassene finner Mulk, i likhet med Storli, i de rekkeorganiserte ildstedene som er tallrike i barskogsområdet i øst, og som har lik datering som stallotuftene til perioden 800 - 1200 AD (Bergman 1988, 1991, 2008, Hedman 2003). Ildstedene i skogsområdene mener Mulk (1994:234 - 236) skulle utgjøre fangstsamfunnets basisboplasser om vinteren. I

tillegg blir andre arkeologiske spor som offerplasser, kokegroper, jordovner og skogstuffer holdt frem som spor etter sommerens basisboplassene i forfjellsregionen. Fra disse basisboplassene i forfjellsregionen på sommeren mener hun at familiene har trukket opp i høyfjellet for å jakte villrein, noe stallotuftene skal vitne om (Mulk 1994: 247-249). Som påpekt av Andersen (2002:91) er et av problemene med Mulks argumentasjon at hun i stor grad anvender seg av analogier fra østsamisk bosettingsmønster. Det arkeologiske grunnlaget for hennes tolkning av basisboplasser i forfjellsregionen er mangelfull, ikke minst ved at det ifølge Andersen ikke foreligger dateringer fra yngre jernalder eller middelalder fra slike boplasser.

Etter de nyeste undersøkelsene av stallotuffer i Adamvalldá foreligger det flere rapporter og artikler med nye innspill til diskusjonen om bosettingsmønster og stallotuftenes økonomiske og sosiale betydning i de samiske samfunnene i vikingtid (Liedgren 2003, 2007, Bergman m.fl. 2008, Liedgren & Bergman 2009, se også kap.4.8). I likhet med de øvrige forskerne mener Bergman m.fl. (2008:98) og Liedgren & Bergman (2009) at stallotuftene er spor etter samiske boliger som har sin grunnkonstruksjon basert på buesperreteknikk. Til forskjell fra andre tolkninger mener imidlertid Liedgren & Bergman (2009: 22-23) at buesperrene har stått på et nedsenket gulv innenfor vollen, noe som gjør rommet lavere og varmere, samt bedre rustet til å tåle presset av evt. snø og harde værforhold. Dette står i motsetning til blant annet Manker (1960:283) som hevdet at grusen fra gulvlaget ble tatt bort og brukt for å planere en flat jord- og grusvoll, som hadde som funksjon å være tilpasset buesperrene til teltskjelettet som var dekket av skinn. Liedgren & Bergman (2009:22) har tolket vollen som en støtte for et tett ytre dekke av avbarkede bjørkestokker, som igjen dekker et indre lag med never. Døråpningen (tsaggene se. kap 4.5.3) er et rekonstruksjonsforslag fra skogssamiske gammer i Arjeplogområdet (Liedgren & Bergman 2009:22).

I motsetning til de øvrige forskerne som har skrevet om stallotuftene (Tomasson 1988 [1917], Manker 1960, Baudou 1981, Hansen 1990, Mulk, 1994, Storli 1994, Andersen 2002, Sommerseth 2004c) tolker Bergman m.fl. (2008) stallotuftene som meget robuste og bygd for bruk om vinteren i forbindelse med en stasjonær tamreindrift i vikingtid (Bergman m.fl 2008:98, Liedgren & Bergman 2009:23). Grunnlaget for en tamreindrift mener Bergman m.fl. (2008:107-108) kan forklares med at det samiske samfunnet endret seg svært raskt ved den økende kontakten med de norrøne høvdingdømmene langs kysten i vikingtiden. De samiske produktene ble så ettertraktet at dette fikk en umiddelbar effekt på den interne samiske økonomien og som en refleks av dette anla

man derfor boligene på rekker for å styrke siidaen utad og dempe den interne uroen som oppsto gjennom slik kontakt (op.sit).

Den stasjonære vinterdriften og vinterbosettingen i høyfjellet, samt stallotuftenes organisering er tolket ut fra beliggenhet, romlig organisering og etnografiske kilder fra århundreskiftet som er basert på reindriftens slektskapssystemer og bosettingsmønster. I følge Bergman m.fl (2008:104-105) kan man bruke den demografiske modellen og praksisen fra 1800- og 1900-talls tamreindrift i Mahasvoume siida (Luokta Mavas sameby i Arjeplog) som modell for analysen av vikingtidens rekkeorganiserte stallotuftfer på Nordkalotten. Stallotuftenes rekkeorganisering blir sett på som en refleks av siidaens sosiale enhet der nær familie, bestående av fra én til fire familieenheter, bodde samtidig i de definerte tuftegruppene på boplassen. Disse utgjorde lokale siidagrupper. Videre har disse siidagruppene tilhørt et større bygdelag med avgrensede og definerte territorier benevnt med de samiske termene som beskriver et avgrenset bruksområde som for eksempel vuome eller tjiellde (Lulesamisk) (Bergman m.fl 2008:101, se også kap.2.4).

Denne formen for rekkeorganisering av boligen er velkjent på jakt- og fangstboplassene fra både yngre steinalder og tidlig metalltidsboplassene på Nordkalotten, og formen for sosial organisering er også kjent fra de samiske jakt- og fangstgruppene samt tilsvarende jakt- og fangstfolk i de cirkumpolare områdene (Tanner 1929, Vorren 1980, kap.9). Organisasjonsformen kan derfor ikke ensidig knyttes til en tamreindrift, faktisk må den i et historisk og sirkumpolart perspektiv sies å være langt mindre vanlig for reindriftssamfunn enn for fangstsamfunn. Som nevnt i kap. 2.4 betyr den samiske betegnelsen vuome, et dalføre med traktform der det finnes fangstgroper eller fangstgjerder hvor det har foregått villreinfangst (s. 37). I mitt eget materiale ligger stallotuftene og fangstanleggene i og inntil en traktformet dal, *Devddesvuopmi*, og i likhet med Bergman m.fl.(op.sit) mener jeg det også her vil være naturlig å tolke tuftene som spor etter mindre familieenheter som er organisert innenfor en større siida som hadde *Devddesvuopmi* som ressursområde. Spørsmålet er imidlertid om denne organiseringen samsvarer med en reindriftssiida og de spesielle behov som en reindriftstilpasning innebærer? For min egen del ville jeg vektlagt at denne type organisering, med stasjonære fellesboplasser, ikke er særlig egnet for tamreindriftens behov for fleksibilitet i forhold til beiter. Denne endringen kan imidlertid ut fra eget materiale diskuteres innenfor begrepet reindriftspraksis (kap 2.4). Tamreindriften har sin kunnskapsmessige organisering og forutsetning fra villreinfangsten og disse to må sees i sammenheng fordi oppmerksomheten rundt flokkens adferd og velferd var like viktig i den fangstbaserte reindriften som den er for tamreindriften. Valg av boplass og den sosiale organiseringen var i fangstsamfunnet

og i tamreindriften bestemt av reinenes behov og vandringsruter, og dermed kunne den dynamiske familieorganiseringen overføres uten de store organisatoriske endringene i overgangen mellom jakt- og fangst til tamreindrift. Bergman m.fl.(2008) velger likevel å ikke diskutere hvordan denne overgangen har kunnet ta form.

Lokaliseringen av stallotuftene i høyfjellsregionen i det nordlige Norden har av samtlige forskere, unntatt Bergman m.fl. (2008) og Liedgren & Bergman (2009), tidligere vært tolket som tilpasset barmark, og en stasjonær bosetting om vinteren har derfor vært ansett som lite sannsynlig. Grunnen har vært tuftenes beliggenhet på åpne treløse høyfjellterrasser, over tregrensen (mellom 600 - 800 m.o.h), i et miljø som ikke innbyr til opphold i de kalde og snørike vintermånedene (Mulk 1994:30). Som tidligere nevnt (kap. 4.8.2) er det vanskelig ut fra mitt eget materiale, å se at stallotuftene skal ha vært bebodd om vinteren under mørketiden. Svært begrenset tilgang på ved, ising av beiter, lave temperaturer og det faktum at boligene er utsatt for kraftig vind og nedbør vil gjøre en vintertilpasset bosetting i Devddesvuopmi vanskelig. I innlandet vinterstid har man problemer med å holde de moderne turlagshyttene fri for snø, og det er få lune og vindfrie områder over tregrensen, noe som skyldes topografi og klimatiske forhold der lavtrykkene med mye nedbør kommer fra havet i vest.

Bergman m.fl. (2008:105) nevner at tregrensen, på grunn av et varmere klima, gikk høyere i deler av tidlig middelalder og høymiddelalderen, fra 1100 og 1200-tallet. Av dette slutter de om at stallotuftene som i dag ligger i skogløse fjellområder, ofte lå i skog (Bergman m.fl. 2008:105). For de siste 1000 årene er det gjort flere klimarekonstruksjoner for gjennomsnittlig temperatur på den nordlige halvkulen og det er først i vår egen tid, det siste hundreåret, at man har hatt den varmeste perioden (meteorologisk institutt / met.no). Hvis klima skal brukes som argument for stallotuftenes opprinnelige beliggenhet i bjørkeskog, burde de med andre ord ligget i bjørkeskogen i dag (Tømmervik 2007). Dateringene fra Adamvalldá er presise nok til at det blir slått fast at bosettingene ble etablert allerede tidlig i vikingtiden, noe som er 300-400 år tidligere enn de generelle klimaprognosene for når den øvre tregrensen ble etablert på høyfjellet. Dette peker mot at stallotuftene trolig ble etablert i tregrensen eller like over tregrensen i vikingtid, det vil si under et lignende vegetasjonsregime som det vi finner i dag. Dessuten bør klimatiske forklaringer uansett ta hensyn til de ulike boplassenes spesifikke beliggenhet i forhold til de ulike fjellområdene de befinner seg i. Stallotuftene har tross alt en utbredelse som strekker seg fra den 64 breddegrad sør i Sverige til 69 breddegrad nord i Norge. Spesielle topografiske forhold kan gi lokale variasjoner

som vil spille inn i forhold til nedbørsmengder og vekst, noe som blant annet er påvist i Mauken og Blåtind (se kap. 1.2.1).

I likhet med Bergman m.fl.(2008:105) har også andre forskere basert seg på etnografiske analogier i konstruksjonen av ulike modeller for stallotuftenes bruksområde og sesongmessige bosetting. I følge Bergman m.fl. (op.sit) er det derimot mangelfullt at tidligere forskere ikke har tatt til høyde for at det faktisk finnes etnografisk belegg på at det har eksistert samiske reindriftsgrupper som har hatt sin hovedbosetting om vinteren i fjellregionene. Denne påstanden er interessant og kunne ha gitt nytt perspektiv til tidligere tolkninger, men hvis vi tar de etnografiske kildene nærmere i øyesyn viser det seg at de fort kan mistolkes. Den eldste kilden Bergman m.fl.(2008:105) refererer til er Hans Schanches "Epitomes Historiæ" fra 1729-30 (Rbk II 1907:346, kap 10.5). Her kommer det frem at enkelte fjellområder i Saltendistriktet kunne bli brukt sporadisk om vinteren, men at de i enkelte år ble tvunget til å oppholde seg lenger på fjellet: *"naar veyrliget ikke bliver saa godt og klart maa forblive den heele vinter igiennem, men naar veyliget bædre skikker sig, søge de Østover Kjølen imot Nystad for at conservere deres dyr i de tykke gran-skove"*(op.sit). Det er ikke på grunn av et foretrukket flyttemønster at familiene oppholdt seg på vinterfjellet, men som en nødløsning på grunn av uforutsatte værforhold. Når det faktisk kommer frem at de samlet seg i større grupper i fjelldalen vinterstid, skjedde dette først i fastetiden mot påsken, og de opphold seg da i en måneds tid før de flyttet videre vestover og utover mot sommerbeitene ved kysten, som oftest i mars og april. Et mobilt flyttemønster som er svært likt det som beskrives i flere av de øvrige etnografiske kildene som omtaler en mobil tamreindrift med ulike beiteområder på begge side av Kjølen (Wiklund 1909, Rbk 1909 I og II, Rbk 1913 I.1 og II).

I en av de andre kildene som Bergman m.fl. (2008:105) refererer til, omtales svenske reindriftsgrupper fra Arjeplog som på slutten av 1800-tallet oppholder seg i Beiarn- og Saltdalenområdet i Nordland. Wiklund (1908:109) skriver om en reindriftsgruppe som i 1866 har sitt lappskatteland mellom norsk side av riksgrensen og skogslandet, som trolig omfatter Saltdalsområdet. Dette området blir kun brukt under den varmeste tiden på sommerhalvåret og en sjelden gang blir de værende over vinteren på norsk side *"(...) hvarunder de uppehålla sig innom den skogsbeväxta delen af landet samt vid hafskusten"*. (op.sit). Dette betyr at denne reindriftsgruppen ikke har vært på høyfjellet om vinteren, men derimot har oppholdt seg nede i den skogklede Saltdalen og lenger ute ved kysten på denne årstiden. I den tredje etnografiske kilden som Bergman m.fl.(op. sit) bruker er det heller ikke klare opplysninger om en vintertilpasset bosetting på høyfjellet. Tomasson (1988:56 [1917], kap 4.8.2) refererer til et *sagn* fra 1917 som

omhandler Stuöra.namma (pesten, spanskesyken?), der det kommer frem at det bodde en familie bestående av to personer på Västre Vardofjäll (Wilhelmina kommune) om vinteren. Resten av siidaen bodde derimot nede i landet, og det kommer ikke frem om familien på to hadde tamrein på vinterfjellet. Fjellområdet som det refereres til her er for øvrig også karakterisert som både frodigere, lavere og mer avrundet en de nærliggende norske høyfjellene, og dermed kan en tenke seg at det her vil være lettere å oppholde seg vinterstid. Kildens karakter, og det faktum at den beskriver en uvanlig og ikke nærmere definert økonomisk situasjon, gjør at den ikke kan tillegges stor vekt i tolkningen av stalletuften.

Et annet viktig spørsmål man må se nærmere på er om stasjonær bosetting i høyfjellsområdet er forenelig med tamreindrift. Som beskrevet i kap. 3.4, 3.5 og kap 7 og 11. har jeg gjennom de etnografiske og arkeologiske kildene redegjort for hvorfor, hvordan og hvor man flyttet med tamreinflokkene i Troms. En av tamreindriftens grunnregel er at dette er et liv og en næring som krever tilgang på ulike beiter og områder for å tilfredsstille reinens velferd og tilgang på næring i alle variantene av beiteåret. Ut fra prinsippet om optimal og forsvarlig beting ville også en helårlig utnyttelse av det som ellers er sommerbeite være lite fornuftig og kanskje direkte ødeleggende. Tamreinen ville trolig forflytte seg ned i de mer beskyttede skogsdalene som finnes på begge sidene av riksgrensen. En tamreindrift i et forfrossent og åpent vinterfjell er avhengig av mange klimatiske faktorer, og selv med dagens moderne hjelpemidler og teknologi brukes høyfjellene over tregrensen i Indre Troms i mindre grad som vinterbeiter, selv om reinen i perioder med stabilt og godt vær også vil beite over tregrensen (pers. med. Randi Skum, Kap 3.2, .3.3). En tamreinnomadisk boplass preges av å være mobil, der boligen var tilpasset et flyttemønster for å kunne være i nærheten av flokken. Det ville være uhensiktsmessig å bygge permanente solide boliger på boplassene når man måtte flytte med tamreinflokken fra et sted til et annet. Selv der det finnes en mer avgrenset tamreindrift om vinteren i de skogssamiske områdene var det tross alt helt nødvendig med flyttinger mellom en lang rekke små boplasser (Manker 1947, Ruong 1982, Wiklund 1992, Hedman 2003, Karlsson 2006).

Om det er slik Bergman m.fl hevder (2008: 107-108), er bruken av stalletuften vinterstid i Adamvalldá ikke et avgrenset fenomen, men en omfattende restrukturering i vikingtid av bosetning og økonomi over et stor område, fra Frostviken i sør til Devddesvuopmi i nord. Denne omstrukturering omfatter ikke bare en overgang til reindrift, men til stasjonær reindrift, og for denne svært spesielle varianten av reindrift skal man altså ha valgt seg høyfjellet som området for utprøving. Det kan som vist reises flere innvendinger til et slikt forslag og man bør se dette i

sammenheng med de etnografisk kjente flyttemønstrene som blir synlige i det senere arkeologiske og skriftlige kildematerialet. Høyfjellsområdene har primært vært brukt som sommerbeiteland i de varme sommermånedene, der hensyn til beite, varme og insekter er utløsende for at reinen favoriserer de kalde snefleckene som finnes i høyfjellet (se. kap.3). En stasjonær boplass brukt vinterstid i tamreindriften på høyfjellet strider mot den allmenne reindriftssamiske bruken. Bergman m.fl.(2008) forsøk på å tolke stallotuftene som vinterboplasser har ingen støtte i reindriftspraksis og tradisjonell kunnskap og det finnes heller ingen paralleller i det arkeologiske materialet fra fjellområdene som støtter opp om denne teorien, noe som jeg vil komme nærmere inn på i kap.9.

Om det virkelig forholder seg slik at stallotuftene kan knyttes til en tamreinøkonomi, så mener jeg modellen Storli (1994) fremsetter er langt mer sannsynlig enn Bergmans m.fl (2008). Storli tolker stallotuftene som sesongvise boplasser brukt om sommeren og som et resultat av behov for nye beiter. Bergman m.fl.(2008) støtter seg også til Storlis argumentasjon om at de representerer en omlegging av et bosetningsmønster i vikingtid som følge av nær kontakt med de norrøne høvdingdømmene langs kysten, en tolkning som de aller fleste forskere i dag støtter opp om. I tillegg mener Storli (1993:15) at de rekkeorganiserte tuftene og ildstedene kan være et uttrykk for en klarere markering av territorielle rettigheter, noe Bergman m.fl.(2008) også diskuterer. Mulk (1994: 146) anser også som tidligere nevnt at stallotuftene markerer territorielle rettigheter men at dette er en type mobil bosetning der høyfjellsområdene ble brukt til jakt- fiske og fangstformål. Flere forskere i Sverige har i den senere tid stilt seg kritisk denne tolkningen og har blant annet funnet støtte i sin argumentasjon gjennom økning av funn på samiske boplasser fra vikingtid til tolkninger rundt romlig organisering og bygingskonstruksjon til påvirkning fra andre samfunn som katalysatorer for tamreindrift i yngre jernalder (Hedman 2003, Aronsson 2005, Bergmanm.fl. 2008).

Forskningen på stallotuftene kan sies å være preget av to tolkningsregimer, fra at stallotuftene ensidig i begynnelsen ble sett på som fangstboplasser har tolkningen i dag dreid mot en nærmest like ensidig tolkning for tamreindrift. Det kan synes som om det er etablert et fortolkningsregime der boplassene tilknytning til en jakt- og fangstøkonomi nærmest per definisjon representerer et eldre eller “passè” syn som kritisk må granskes mens tamreindriften representerer det “nye” og derfor riktigere synet, og der kravende til kritisk granskning og alternative tolkninger ikke alltid synes like framtreddende. Ny empiri har tilkommet, men verken identifisering av reindrift ellers forklaring på dens oppkomst gir seg selv. I dag foreligger det et stort empirisk materiale på

stallotuftene og ny forskning muliggjør drøfting mot eget materiale i Indre Troms. Likevel er det ut fra dette materialet svært vanskelig å finne overbevisende argumenter for at Devddesvuopmi har vært brukt som en stasjonær boplass om vinteren. Det er derfor viktig at også argumentene *for* tamreindrift, og tolkningene av en stasjonær bruk av stallotuftene om vinteren, utsettes for like kritisk analyses som møter de som hevder en fangsttilpassning. Stallotuftene i Devddesvuopmi kan selvfølgelig ha vært brukt innenfor tamreindriften sett ut fra Storlis modell (1994), men ut fra egen tilnærming til landskapsbruk og reindriftspraksis finner jeg det sannsynlig at stallotuftene og deres romlige organisering representerer noe helt annet. Det er først etter 1400-tallet at man med sikkerhet kan si å ha en tamreinnomadisk organisering i landskapet i Indre Troms og stallotuftene skiller seg klart i fra dette materiale. Jeg foreslår derfor at stallotuftene sett i sammenheng med de nærliggende fangstanleggene i Devddesvuopmi kan knyttes til jakt- og fangstgrupper som hadde villrein som økonomisk hovedbasis men som holdt tamrein i små skala som lokkeyr til fangst og til transport som jeg vil komme inn på i det følgende kapittel.

DEL III - VILLREINFANGST OG TAMREINDRIFT I INDRE TROMS

Kapittel 9 VILLREINFANGST OG BOSETTING FRA 600-700-TALLET

9.1 Innledning

Gjennom prosjektet er det for første gang dokumentert boplasser i Indre Troms fra yngre jernalder. De må forstås i sammenheng med samisk bosetting og ressursbruk. Stallotuftene i Devddesvuopmi kan sees på som et uttrykk for at innlandet i større grad enn tidligere er viktig for de samiske gruppene i vikingtid. Jeg skal i det følgende drøfte hvilken form denne økte bruken av innlandet hadde og hvilke faktorer som virket inn, jeg skal også se på stallotuftenes mulige tilknytning til villreinfangst i yngre jernalder samtidig som man ikke skal se bort fra hypotesene om en mulig tamreindrift allerede i vikingtiden (Aronsson 1991, Storli 1994, Hedman 2003, Bergman m.fl. 2008).

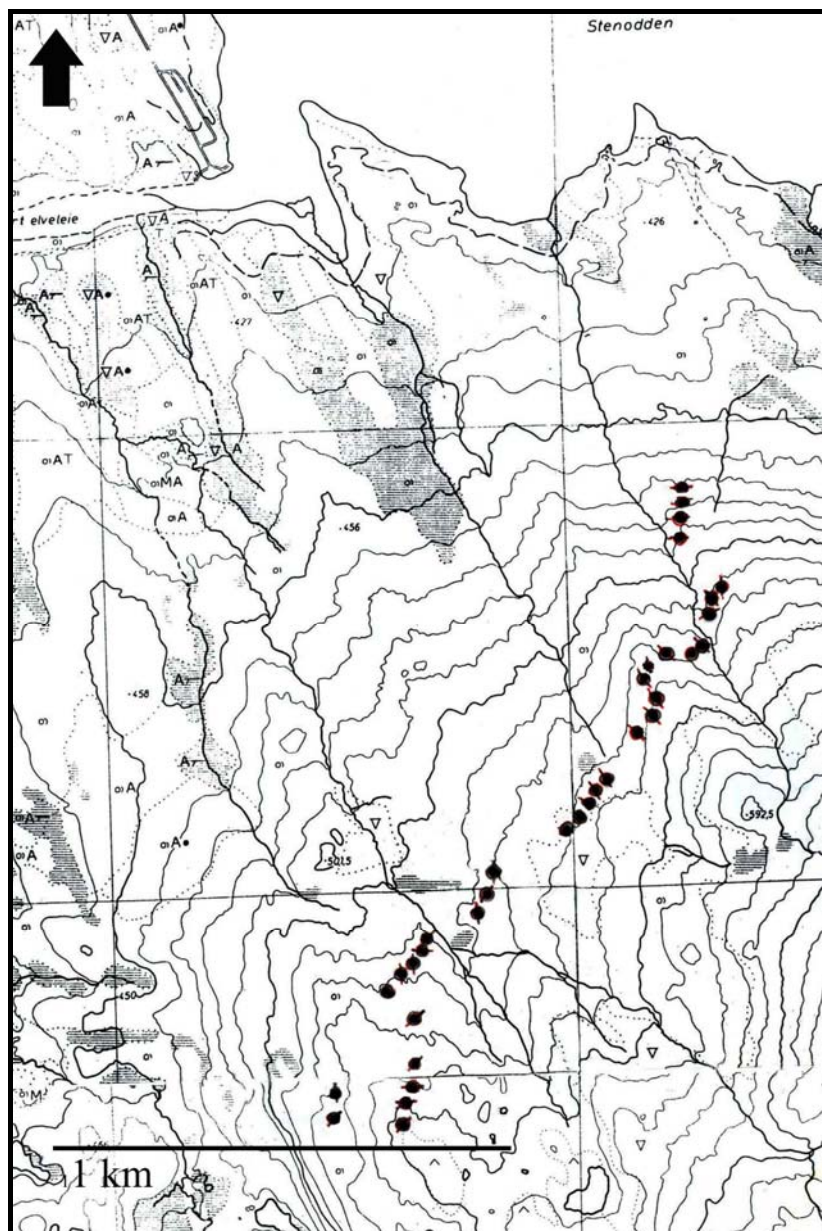
Det øvrige boplassmaterialet i Indre Troms er identifisert som tamreinnomadisk bosetting, datert til tiden etter 1400- tallet, og boplassene ligger spredt i terrenget, lokalisert inntil lunegressområder eller på små morenerygger nede i skogen (orda). Stallotuftene i Devddesvuopmi ligger fremskutt på en tørr morenerygg, et godt stykke fra rennende vann enn det som er vanlig for det øvrige boplassmaterialet lokalt i Devddesvuopmi og i Indre Troms for øvrig. Hvorfor skiller stallotuftene seg generelt ut fra det øvrige samiske boplassmaterialet datert til senere tidsperioder? Hvorfor ble de etablert i høyfjellsområdene og brukt innenfor en relativt kort tidsperiode i yngre jernalder og tidlig middelalder? Det er foreløpig ikke mulig å trekke bastante konklusjoner om hva stallotuftene representerer, men sett i sammenheng med andre arkeologiske kilder fra innlandet og med historiske kilder er det tydelig at det er en økende formalisering og homogenisering av samiske kulturelle uttrykk i løpet av vikingtid og tidlig middelalder. Økt kontakt og handel i siste del av jernalderen åpnet trolig mulighetene for en økonomisk spesialisering i de samiske samfunnene i nord, og dermed også for en økt differensiering av den samiske økonomien.

9.2 Fangstgropene i Devddesvuopmi

Ser man hele Nord Skandinavia under ett finnes det omfattende fangstinnretninger for å fange villrein i form av jordgravde groper, murte fangstgroper, sperregjerder med snarer og fangstgjerder

(vuobman). Ofte ligger disse anleggene i områder som på samisk blir omtalt som *suohpáš*. Begrepet settes i sammenheng med overgangssteder der dyrene passerer over for eksempel daler, myrområder og mellom flere vann. Likeså ved vannskillene der dyrenes trekkveier krysser hverandre ved overgangen fra et fjell til et annet og fra dal til dal (Vorren 1974). Ideelt sett hadde det vært påkrevd å se på fangstanleggene i innlandet samlet for å kunne komme nærmere tolkninger om sosial organisasjon og samisk bruk av innlandet gjennom forhistorisk tid til middelalder. Dette er imidlertid et større prosjekt som fortjener minst en avhandling alene, og jeg skal i denne omgang diskutere problemstillinger vedrørende samisk villreinfangst i deler av Troms relatert til vikingtid og tidlig middelalder og se fangstanleggene i sammenheng med stallotuftene i Devddesvuopmi.

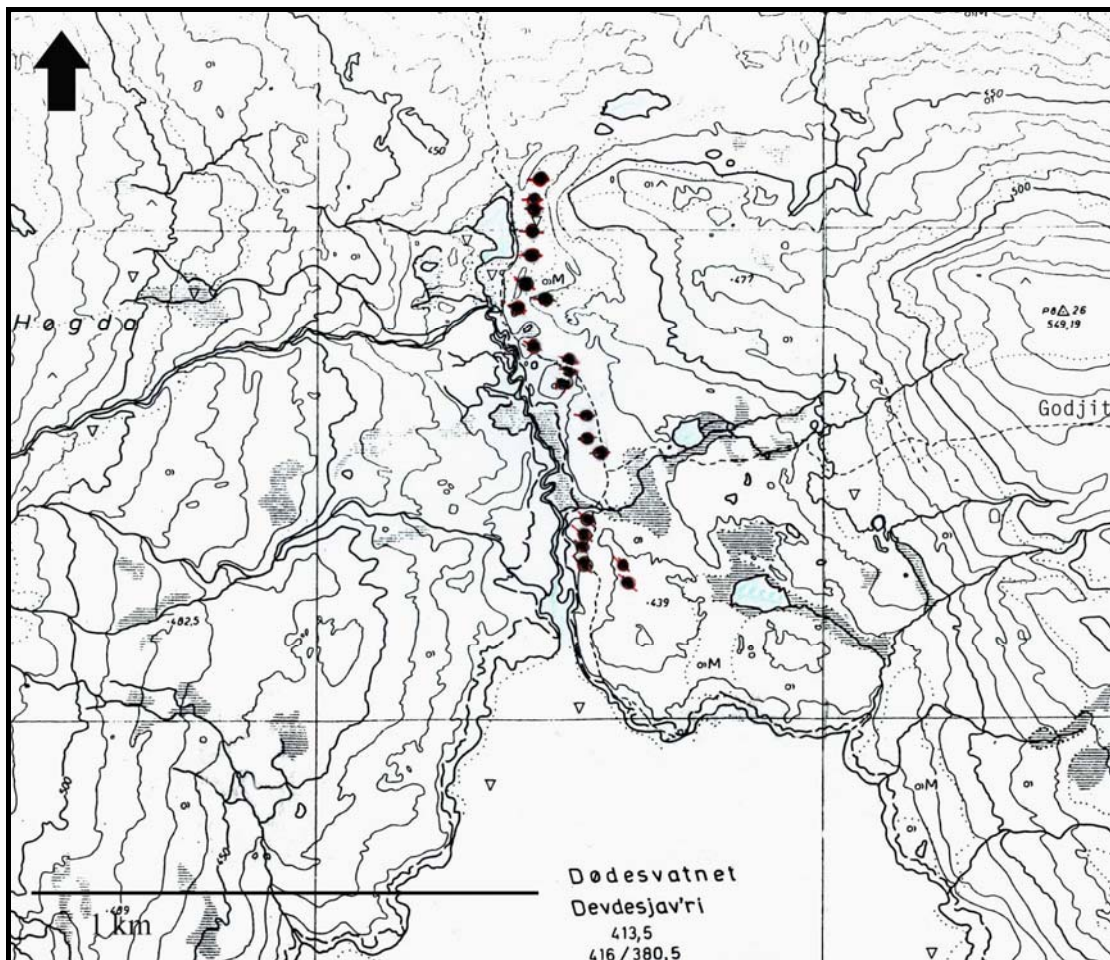
Villrein har trolig vært en viktig ressurs for samene i Devddesvuopmi i vikingtiden slik den har spilt en viktig rolle som ressurs for mennesker i de sirkumpolare områdene i flere tusen år. I tillegg til å dekke behovet for mat, klær og redskaper har produkter fra villrein også spilt en rolle i økonomiske transaksjoner med andre samfunn (Aronsson & Hedman 2000). Det er mange spor i Indre Troms som vitner om en jakt- og fangstpraksis i form av fangstgropanlegg, hellige steder og stedsnavn som refererer til villrein, blant annet et lite fjellparti i mitt eget undersøkelsesområde som er kalt for Godjit (villrein) (kap3.5). Kun noen få kilometer fra stallotuftene i Devddesvuopmi er det registrert to separate fangstanlegg (Sommerseth 2002/2004). Fangstanleggene ligger plassert på begge sider av Devddesjávri, i nord og i sørenden. Sammenlignet med de største systemene som kjennes fra Varangerhalvøya i Finnmark, er disse ganske små. Likevel er anleggene i Devddesvuopmi nokså omfattende sammenlignet med tilsvarende anlegg ellers i Troms. På sørsida av vannet er det registrert til sammen 35 groper i et 2 km langt system rundt Devddesåsen (Figur 70). På nordsida av vannet er det registrert 21 groper i et 1,5 km langt system (Figur 71). Gropene er synlige, ca 5-6 meter i diameter ytre mål og med tydelige voller, ofte gravd ned i bakkekammer og på morenerygger. Dybden varierer etter terrenget. Noen groper er foret med flate steiner i bunnen, og på enkelte ble det registrert avlange fordypninger, noe som kan tolkes som en innretning i bunnen av gropa.

Figur 70. Registrerte fangstgroper på Devddesåsen ved Devddesjávri sørlige ende (Økonomisk kartverk FF-254). (Figur/kart Ingrid Sommerseth)

Terrenget er imidlertid forskjellig på nord- og sørsia av Devddesjávri. På sørsia ligger gropene i orda (i dagens tregrense), og de ligger på én rekke langs åskammen. Gropene ligger i mindre klynger, fra to til seks groper i hver gruppe, og de ulike gruppene er avgrenset av myrdrag, urer og bekkedaler. Gropene ligger dermed plassert på de stedene i terrenget som det vil være mest naturlig for villrein å trekke over. Gropenes plassering i terrenget ser ut til å være tilpasset en fangst drevet på høsten. Villreinenes trekkemønster på denne årstiden har fulgt en rute fra kysten og innover mot Kjølén og vinterbeitene lenger øst. Derfor er det sannsynlig at villreinen har kommet nordfra og fulgt høydedraget over Čavárrí (Skrubben), deretter krysset Devddesjohkas munning og

videre tatt seg oppover Devddesåsen mot høyfjellet og Devddesvárri. Fangstgropene er ikke synlige nedenfra, og hvis de i tillegg har vært dekket til av greiner og løv har fangstgropene hatt svært effektive overraskelsesmoment. Hvis villreinen derimot kom trekkende sørfra, fra innlandet på våren, ville den sannsynlig ha klart å unngå gropene i større grad ved at gropene er langt mer synlige sett nedover i terrenget.

Figur 71. Registrerte fangstgropene på eidet mellom Čavárri (Høgda) og Godjit, ved Devddesjávri nordlige ende (Økonomisk kartverk FF-254) (Figur/kart Ingrid Sommerseth)

På nordsida av vannet ligger de fleste gropene på et eide, mellom to høyfjellsdrag, og fangstgropssystemet deler effektivt øvre del av Ávhlevuopmi (Sørdalen). Gropene er anlagt på toppen av morenerygger og langs en mindre elv som renner ut i Devddesjávri (Figur 72). Denne plasseringen av gropene favoriserer ingen klare årstidsvandring, siden plasseringen medfører at villreinen kan fangstes fra begge sider. Likevel har nok dette systemet fungert best på høsten, siden områdets høye beliggenhet gjør at snøen ligger lenger på våren og villreinen har passert før snøen er tint.

Figur 72. Fangstgropene på nordsiden av Devddesjávri plassert på en morenerygg (foto: Ingrid Sommerseth).

Kun en kilometer fra fangstgropsystemet, like øst for vannet, er det en liten fjellkulle som blir kalt for Godjit, som på samisk betyr villrein. Det samiske stedsnavnet og fangstgropenes beliggenhet viser tydelig at villrein har passert akkurat dette området. Villrein følger ofte de samme vandringsrutene, noe som har gjort det lettere for jegerne å planlegge og bygge fangstinnretningene på forhånd (Rankama og Ukkonen 2001:141). Den åpne fjelldalen nede ved Devddesjávri, som snevrer seg inn i landet mot sør, med de nakne fjellpartiene rundt, har en topografi som har hjulpet fangstfolket å speide etter villrein fra lange avstander. Ved hjelp av topografien på begge sider av vannet har man kunnet drive reinen i riktig retning mot fangstanleggene. I motsetning til vuopman-anleggene på Varangerhalvøya, har fangstgropene vært mer effektiv til dødelig jakt om høsten i og med at fangstgropene ligger lavere og ofte i skogkledde daler enn tilfellet er for vuopman-anleggene (K. Schanche 2005). Navnet Devddesvuopmi har som siste ledd et begrep som har en språklig sammenheng med ordet vuobman (K. Nielsen 1920, kap 2.4 og 8.6). Begge begrepene har en felles betydning, som refererer til steder hvor jakt og fangst av villreinfangst har foregått. Området som helhet må derfor ha vært en av flere viktige fjelldaler for fangst i innlandet.

9.3 Fangstgropanleggenes utbredelse i tid og rom

Metoden for fangst av villrein i jordgravde gropsystem ser ut til å ha størst utbredelse i Nord-Skandinavia, men det er også dokumentert østover til Sibir (Gordon 2003). I Troms for øvrig er det så langt kun registrert fangstsystemer med jordgravde fangstgroper. Jeg vil her i denne omgang konsentrere meg om innlandsanleggene⁵³. Det er registrert mange fangstgropsystemer med et varierende antall groper i hvert system flere steder ved Alddesjávri (Altevatn) ca 4 mil sør for Devddesvuopmi (Helskog 1970, 1971, Klaussen 2008). Det største anlegget har minst 110 groper, og strekker seg over eidet mellom Leanesjávri (Leinavatn) og Alddesjávri (op.sit). Noen mil sørvest for Alddesjávri, like ved og over nasjonalgrensa ligger et av de mest omfattende fangstsystemer i Sverige og Norge, nemlig Bolnovuoddu (Pålnuvuoddo) (Manker 1960). Dette systemet har over 200 groper i ulike system, og like ved er det også registrert hellige steder, offerplasser og boplasser (Manker 1960, Mulk 1994). Manker (1960:63) mener de mange borra (kjøttgropene) som også er registrert ved fangstanleggene kan knyttes til lagring av kjøtt i forbindelse med villreinfangst. Vorren (1982:57) har registrert et tilsvarende antall borra både i Varanger i Finnmark og i Skibotndalen i Indre Troms, og mener i likhet med Manker at disse skal knyttes til villreinfangst i de store fangstgropsystemene.

Nordøst for Devddesvuopmi er det nylig observert et større fangstanlegg på fjellene ovenfor Čietnjálvággi (Signaldalen) (pers.med Stensrud), og videre østover finner vi det kjente og omfattende fangstanlegget ved Galgojávri øverst i Skibotndalen i Storfjord kommune (Vorren 1974, Top.ark Tromsø Museum). Dette anlegget ligger ved øverenden av Galgojávri, på vannskillet ved riksgrensen, og består av hundrevis av groper i flere systemer med sidearmer som fører inn mot hovedtrekkene. Vorren (1974) refererer til dette som et mektig anlegg som sperrer trekket mellom Skibotndalen på norsk side i dag, og traktene mot Könkämälven på finsk side. Samtlige fangstanlegg er lokalisert til en vuopmi (fjelldalformasjon) og fjellområdene inn mot Kjølén, på steder som inngikk i reinens vandringsruter.

Det er liten tvil om at fangstgropanlegg har vært anvendt gjennom lang tid. Fra fangstgropene i Finnmark foreligger det 17 C¹⁴-dateringer fra undersøkte fangstgroper i Kárášjohka (Karasjok) og Guovdageaidnu (Kautokeino) kommune (Furset 1995, 1996). Undersøkelsene ble foretatt på 1990-tallet, og dateringene peker på to perioder, henholdsvis sen yngre steinalder og tidlig metalltid i tiden fra 2800-2000 f.Kr. og 1400-1000 f.Kr. (Hood, Figur 132). Fra fangstgropene i Troms

⁵³ Det er også registrert fangstgropsystemer på øyene ute ved kysten av Troms bla. Kvaløya, Helgøya, Reinøya og Hinnøya, men disse er lite forsket på og vil ikke bli tatt med i diskusjonen her.

foreligger det åtte dateringer fra nylig undersøkte fangstgroper ved Álddesjávri og ved Bolnovuoddu i Indre Troms (Klaussen 2008:39, 47). Dateringene her har stor spredning: en fra yngre steinalder, fire fra tidlig metalltid og overgangen eldre jernalder og tre dateringer til 1600-tallet (op.sit). Ut fra gropenes beliggenhet og ulike konstruksjoner antyder Klaussen (2008:29, 77) at gropene har gjennomgått ulike konstruksjonsforløp og at de dermed kan ha tilhørt ulike fangstmessige og økonomiske strategier gjennom lengre tid, og hun antar at anleggenes stedlige representasjon og synlighet indikerer jakt- og fangstgruppens bruksrett til området.

I Norge forøvrig er det registrert ulike fangstanlegg fra Setesdal i sør til Varanger i nord. På Gollevárre i Tana kommune, Finnmark finner man et av de mer omfattende fangstanleggene på Nordkalotten, og like ved anlegget er det registrert og undersøkt gammetufter og møddinger med enorme mengder reinbein. Boplassen er uten tvil relatert til fangstanleggene og er datert til senmiddelalderen (Munch og Munch 1998, Odner 1992, Vorren 1998). Villreinfangsten på Varangerhalvøya er omtalt i de skriftlige kildene tidlig på 1500-tallet og 1600-tall, noe som dokumenterer at fangsten foregikk inn i tidlig moderne tid (Hansen og Olsen 2004:186-187). De C^{14} -daterte fangstanleggene sør for polarsirkelen viser spor etter bruk hovedsakelig fra eldre jernalder, sen vikingtid og deler av middelalderen. Fra de nylig undersøkte fangstgropene ved Aursjøen i Lesja og Nesset kommuner fikk man dateringer fra henholdsvis yngre bronsealder og sen middelalder og man antar at høykonjunkturperioden for fangst var rundt 1200-tallet (Hole 2008:39-42). I forhold til de hundrevis av fangstgropanleggene som er registrert er det få dateringer av fangstgroper i Norge. De blir derfor vanskelig å få noen signifikante bruksperioder eller brudd i bruken. Tendensen i sør viser at det kan ha vært et brudd i bruken av fangstgroper over en lengre periode i første del av yngre jernalder (Bergstøl 2008:195).

I Sverige er det registrert et stort antall fangstanlegg fra Jämtland i sør til Duortnosjávri (Torneträsk) i nord. De fleste fangstgropene som er datert relateres også her til jernalder og middelalder. Det forekommer også dateringer fra yngre steinalder, i tiden rundt 3000 f. Kr, men disse er svært usikre (Mulk 1994:167). I Sverige var Manker tidlig ute med å få fangstgroper datert, noe som resulterte i dateringer til 11-1200 tallet (Manker 1960, Mulk 1994:168). I Lule älvdal viser C^{14} -dateringer av de forskjellige fangstlokalitetene at de har vært i bruk over lang tid. Flere av dateringene relateres til tusenårene f. Kr, mens flertallet er datert til perioden mellom 100 f.Kr. og 700 e. Kr. Samlet viser 80 C^{14} -dateringer av fangstgroper fra ulike lokaliteter i Sverige at de har en bruksperiode fra yngre steinalder til første tusenår etter Kristus, med en topp i vikingtiden, mens et mindre antall er datert til senmiddelalderen. I Nord-Finland viser derimot 54

C¹⁴-daterte fangstgroper til en bruksperiode hovedsakelig til siste del av steinalder og tidlig metalltid, og det er ingen sikre dateringer fra jernalder eller tidlig middelalder (Halinen 2005).

Det er svært vanskelig å få sikre dateringer av fangstgroper, og de fleste dateringer i dag må derfor regnes som lite entydige og flere med svært usikre kontekster (Holm 1991:103, Klaussen 2008:28). Det vanlige er å ta prøver av for eksempel frø fra den opprinnelige markoverflaten under vollen, en metode brukt for å sikre en maksimal bakre datering. Sikker datering vanskeliggjøres imidlertid av flere faktorer. Trolig har fangstgropene vært i bruk over lang tid og mange kan ha vært restaurert etter lengre brakkperioder (Manker 1960). Gropene ble da rensket opp før de ble istandsatt til ny bruk, og på de anleggene som det har vært mye aktivitet på over lang tid, vil det være vanskelig å påvise senere bruksfaser. En annen faktor er generell forurensning av original markoverflate under vollen i form av erosjon, sandflukt, skog- eller gressbranner. Dette er faktorer som kan gjøre det vanskelig å definere en opprinnelig markoverflate slik det kommer frem fra blant annet undersøkelsene i Norge og i Finland (Furset 1995:4-8, Halinen 2005:73, Klaussen 2008:28). Dermed har man i utgangspunktet ikke definert konteksten og dateringene er heftet med et stort usikkerhetsmoment med hensyn til hvilke hendelser de egentlig representerer, og det kan være tvil om disse i det hele tatt har noe med fangstanleggene å gjøre. En metode som kunne sikre konteksten og et C¹⁴ materiale fra den opprinnelige markoverflate under vollen på fangstgropene, vil være å ta pollenprøver fra nærliggende myrer. Dette kunne ha fungert som et referansemateriale for å bedre oversikten over stratigrafien i ett og samme område. Kun enkelte groper i Norden har spor av konstruksjonsmaterialer, noe som har gjort en C¹⁴ datering av trevirke mulig. For eksempel ble en intakt fangstgrop funnet ved Aursjøen i Oppland fylke og denne er datert til tiden 1445 - 1470 (Hole 2008).

Den tidsmessige avgrensningen av fangstgropene ved Devddesjávri er vanskelig å anslå, da ingen av disse er arkeologisk undersøkt. Fangstgropene her virker ganske unge i motsetning til noen av de eldste daterte fangstgropene, som for eksempel ved Ávzi i Guovdageaidnu (Kautokeino). Disse var langt mindre og fremsto mer som grunne forsøkninger i bakken, med en svært utydelig voll (Furset 1995). Morfologisk er gropene ved Devddesvuopmi store, med kraftige voller og de har en klar konisk vegg lik de mange fangstgropene på Gollevárri og flere av de yngste daterte gropene ved Boldnuvuoddu (Klaussen 2008:45). Mange har i tillegg flate steinhellere lagt fra bunnen og utover i gropen, et trekk som også går igjen fra gropene ved Boldnuvuodu. Selv om det er heftet med mange usikkerhetsmomenter er det på morfologisk grunnlag nærliggende å tolke gropene som sene (sammenlignet med Boldnuvuoddugropene), selv om det selvsagt ikke kan avvises at de kan

ha vært brukt i tidligere faser. Fangstgropene i Devddesvuopmi har også en relasjon til stedsnavnene som vuopmi- og godjit, navn som referer til fangst. Stedsnavnene refererer trolig til en praksis som må ha strekt seg langt opp i tid, og som i hvert fall er langt yngre enn sen yngre steinalder og tidlig metalltid. Gropene må også sees i sammenheng med omkringliggende boplasser. De yngste boplassene datert til tiden etter 1400-tallet synes entydig å tilsvare reindriftens landskapsbruk, og det virker da nærliggende å sette fangstgropene i relasjon til vikingtidens rekkeorganiserte stallotuffer.

9.4 Stallotuffer, funn og tolkninger: en diskusjon

I vikingtid og tidlig middelalder er det ikke bare stallotuftene og sporene etter gropfangst som vitner om en ny intensivering og ny etablering av innlandsområdene. Også mengden løsfunn, offerplasser og gravfunn øker betydelig i vikingtid og tidlig middelalder i innlandet og boplasser med ulike typer ildsteder er også dokumentert og datert til samme periode (se kap.8.4). En markert økning i arkeologisk materiale fra samiske områder i vikingtid finner vi i det svenske skogslandet, der Hedman (2003) tolker en rekke árran og teltboplasser som tamreinnomadiske, basert på nærhet til beiteland og en økning av funn på boplassene. Funn av rein- og elgbein på boplassene mener Hedman (2003:198, 173) peker mot at samfunnet hadde sin viktigste ressurs innenfor en tamreinøkonomi, mens funn av en mengde pilespisser til jaktformål blir tolket som en refleks av samenes generelt historisk kjente småskala jakt- og fangsttradisjon uten nærmere forklaring. Hedman (2003:223-224) mener at funn av vekter og mynt på boplassene er en direkte indikasjon på handel i vikingtiden mellom samiske grupper og omkringliggende samfunn. Mengden funn på boplassene mener Hedman (op.sit) kommer av at den privateide tamreinen genererte en form for kapitalisme som ga overskudd og som videre var med på å endre de samiske samfunnene i vikingtiden.

Hedman diskuterer ikke størrelsen på tamreinflokkene i den skogsamiske reindriften, som ut fra etnografiske og historiske kilder er kjent som en småskala tamreindrift. Det er høyst betimelig å stille spørsmål om en type småskala skogssamisk tamreindrift virkelig var ensbetydende med kapitalisme og handel, der overskuddet var stort nok til å kunne gi tilgang til et omfattende handelssamkvem med omkringliggende samfunn. Sett i lys av at det arkeologiske materiale fra i vikingtid og tidlig middelalder i innlandet i nordre Fennoskandinavia faktisk viser en svært markant økning i antall fangstvåpen, først og fremst

pilespisser (Serning 1956, Wegreus 1973, Zachrisson 1984, Hedman 2003), fremstår populariteten til fortolkninger som vektlegger tamreindrift som periodens dominerende økonomi noe paradoksal. Økningen i antall spisser både på boplassene i skogslandet og på offerstedene tyder heller på at det er en spesialisert og intensivt jaktøkonomi enn en småskala tamreindrift som har gitt økonomisk overskudd og handel (kap.8.6). Som en rekke historiske eksempler fra ulike deler av verden viser er dessuten fangst, primært av pelsdyr, en langt større kilde til handel og markedsøkonomisk inkludering enn pastorale økonomier (Leacock 1954, Wolf 1982). Pastoralismen, den tidlige, intensive reindriften inkludert, var primært en subsistensøkonomi rettet mot eget eller lokalt konsum. Det forhold at Hedman (2003) på tross av de påpekte forhold uten motforestillinger ser vekt- og myntfunnene som indikasjon på reindrift illustrerer hvordan de ”nye” reindriftsfortolkningene i for liten grad gjøres til gjenstand for kritiske prøvning. Ønsket om å identifisere reindrift langt tilbake i tid synes i visse sammenhenger å gå på bekostning av en grundig vurdering av de momenter som faktisk taler i mot en slik fortolkning eller som kan gis alternative forklaringer.

Selv om det er en markant økning av funn i innlandet i vikingtid og tidlig middelalder er det som påpekt av de aller fleste forskerne underlig at det er så få funn knyttet til stallotuftene (kap.8.6). Etter min mening kan denne funnfattigheten best forklares om man ser stallotuftene som del av et større bosettings- flyttesystem der også andre områder og boplasstyper inngikk. Dersom boplassene ble benyttet om sommeren vil dessuten den dominerende utgravningsstrategien, der bare den indre gulvflaten undersøkes, kunne gi et fortegnert bilde av boplassenes aktivitet og materielle levninger (se kap 8.5). Dette gjelder enten man tolker dem som fangst- eller tamreinstilknyttet. Alternativt kan man se boplassene som et løsrevet fenomen som ikke har noe med den øvrige aktiviteten eller bruken av i innlandet i vikingtiden å gjøre. Et slikt alternativ utgjør tolkningen av stallotuftene som permanente boliger og som uttrykk for et reindriftssamfunn som hadde hele sitt virke i høyfjellet, slik Bergman m.fl.(2008) og Liedgren & Bergman (2009) foreslår. Av noe uklare grunner blir lite funn her tolket som en mulig signatur av en reindriftstilpassning, de utgjør så å si dens ”negativt avtrykk” (Storli 1994, Bergman m.fl. 2008).

Funnfattigheten på stalloboplassene omfatter ikke bare arkeologisk materiale, men også osteologisk materiale (kap 8.5). Om dette var reindriftsboplasser, og i særdeleshet om dette var helårlige sådanne, burde man forvente en betydelig mengde reinbein. Det skal imidlertid

ikke underslås at dette er et problem også for tolkningen av boplassene som tilknyttet fangst. Sammenlignet med fangstlokaliteter som Gollevårre der mengden av reinbein er enorm, framstår det magre materialet fra stallotuftene som noe av et tankekors. Storlis (1994) tolkning av boplassene som sommerboplasser innenfor en pastoral økonomi, der aktiviteter som melking er framtreddende, kan i denne sammenheng virke som en plausibel forklaring på sparsommeligheten av det arkeologiske og osteologiske materialet. Likevel forklarer ikke dette den lave frekvensen av øvrig arkeologisk materiale (husholdsrelatert materiale, ildflint, ildstål, kniver med mer), som utgjør et tolkningsmessig problem uavhengig av den overordnede økonomiske forståelsen av boplassene. Når jeg ikke finner Storlis tolkning overbevisende er det fordi at om stallotuftene sees i videre sammenheng med rekkeorganiserte ildsteder i skogslandet og samtidige offerplasser, så vitner det samlede materialet om fangst, og en intensivert fangst, heller enn tamreindrift.

Det er også feil at funn som kan knyttes til jakt- og fangstaktivitet er helt fraværende på stalloboplassene. For eksempel er det funnet en pilesmiss i en stallotuft i Sverige (Kjellström 1983). I tillegg er det funnet flere pilesmiss av jern fra vikingtid som løsfunn på boplassene nær stallotuftene i Sverige, og sjeldne funn av orientalske glassperler vitner om intensiv kontakt med andre samfunn i vikingtid (Mulk 1994:179). Det er likevel vanskelig å se at funnmangel/funnmengde i seg selv skal kunne relateres til enten et samfunn basert på tamreindrift eller til et samfunn basert på jakt- og fangst. Det er i denne sammenhengen påfallende at ildstedsboplassene i skogslandet som også tolkes innenfor en reindriftsøkonomi er svært *rike* på funn. Selv om Hedman (2003) ikke sammenligner sitt eget boplassmateriale direkte med stallotuftene, blir forskjellene i tolkningen av reindriften antatte ”materielle avtrykk” bemerkelsesverdig. I en kontekst (stallotuftene) blir *funnmangel* tatt til inntekt for tamreindrift, mens i den andre (ildstedsboplassene i skogslandet) blir *funnrikdom* tolket som indikasjon på det samme. Når så funnene fra innlandsområdene generelt viser en slik markant økning i fangstvåpen blir det betimelig å spørre om hvem som faktisk brukte disse og fangstet? Det synes også klart at de ulike teoriene i favør av reindrift, representert ved henholdsvis Storli (1994), Hedman (2003) og Bergman m.fl (2008), Liedgren & Bergman (2009) er konkurrerende teorier, det vil si at de kan ikke alle representere korrekte fortolkninger. Om man må velge mellom dem framstår Storlis tolkning som den som etter min mening har best støtte i det arkeologiske kildematerialet.

Generelt bør funnfattigheten etter min oppfatning primært sees som et uttrykk for et mobilt flyttemønster, der boplassene bare var benyttet en kort tid på året, fortrinnsvis om sommeren. I sommersesongen ville mye aktivitet skje utendørs og man ville forvente relativt få funn inne i boligene. Fangsten og foredlingen av fangstproduktene kan ha foregått i betydelig distanse fra boplassen, og lagringen av fangstproduktene for videre salg/bytte kan også ha skjedd i lagergroper i nærheten av fangstanleggene. Den ville derfor ikke nødvendigvis gi seg arkeologiske spor i stallotuftene, slik en rimeligvis ville forvente med en helårlig bosetning tilknyttet en pastoral subsistensøkonomi. Et mobilt flyttemønster, enten det tolkes innenfor tamreindriften eller jakt- og fangstsamfunnet, der boplassene bare ble brukt en kort del av året ville dessuten trolig generere få funn og tynne kulturlag. Slik er det også på boplassene i Adamvalldá, og det er derfor oppsiktsvekkende at disse tolkes som stasjonære og brukt om vinteren i yngre jernalder. Av det som faktisk er funnet er det primært gjenstander fra 1600-tallet (Liedgren 2003), en periode da både etnografiske og historiske beskriver tamreindriftens mobile flyttemønster mellom innlandet og kysten (kap. 8.5). Hadde boplassene vært benyttet vinterstid eller helårlig ville man både forvente langt flere funn og tykkere kulturlagsakkumulasjoner. Av de ulike teorier som er framsatt om stallotuftene som integrert i en samisk økonomi og livsform virker Bergman og Liedgrens forslag minst sannsynlig.

9.5 Arkeologiske spor etter fangstaktivitet i Indre Troms?

Metallførende offerplasser, de såkalte metalldepotene, med funn av blant annet mengder med pilespisser er kjent fra det nordsvenske innlandet, og de er lokalisert nær bergskrenter, urer, huler og steinblokker og de ligger som regel ved eller like i nærheten av vann, steder som knyttes til begrepet suohpas, overgangssteder hvor reinen vandrer (Serning 1956, Zachrisson 1984, 1997, Wallerström 1994, Hedman 2003, kap 8.5). Et slikt metalldepotet og offerplass ligger ved Bolnovuoddo ved nordenden av Torneträsk og knyttes til fangstgropssystemet like ved (fig. 4). Dette er det nordligst kjente metalldepotet som inneholder funn av blant annet et enegget sverd (Fjellström 1962:243, Serning 1956:111). Offerplassen og fangstgropene ligger like innenfor norsk side av riksgrensen i Troms fylke (kap 3.5 og 9.3). Her ble det funnet små sieidier, horn, mynter og et enegget sverd. Den eldste offergaven var sverdet datert til 700-tallet (jmf. Rygh 1999 [1885] type.498). Det er klassifisert som et stridssverd og trolig produsert i Norge. Slike sverd er også funnet i Nord-Finland (Serning 1956:83). Den andre offerplassen som kan knyttes til Indre Troms er Seiddesuolo i Rostojávri og denne ligger kun få kilometer innenfor svensk side av riksgrensen. Her er det ikke gjort metallfunn fra

jernalder, men det er funnet mengder av reinhorn, fuglebein fra svane og gås, et fragment av jernbeslag, glimmerbiter og knivskaft av horn (Manker 1957:106). Manker tolker offerplassen til å være eldre enn 1700-tallet (op.sit).

Figur 73. Bolnovuoddu og Sördalen, suophašområde med fangstgroper og offersted (foto: Ingrid Sommerseth).

Også løsfunnene av et tveegget sverd ved Alddesjávri datert til 1000-tallet og de samiske jaktpilene funnet ved Alddesjávri og i Isdalen (kap.1.4) antyder intensivt aktivitet og fangst i innlandet mot slutten av jernalderen. Det tveeggede sverdet (Ts. 4807) er av en eksklusiv type som har vært ornamentert med innlagte sølvtråder på hjalten og der sverdknappen er formet som to ørnehoder. Petersen (1919:176) og T. Sjøvold (1974:279) mener sverdet har en østlig utbredelse trolig til Østersjøen. Samme type sverd er også funnet tilsvarende innlandsområder som i Hedemark og Buskerud i Norge, og i Dalarna i Sverige. Sverdfunnene i innlandet kan indikere flere forhold, som at man har hatt handelsekspedisjoner i innlandet der mulig bruk av makt eller fredelig handel inngikk, tilsvarende sagaen om Torolv Kveldulvsson på Helgeland⁵⁴. Sverdene i innlandet har enten vært tatt med makt fra de

⁵⁴ Egil Skallagrimssons saga; her skildres en skatte- og handelsferd i vikingtid (880-årene). Høvdingen Torolv Kveldulvssons gård, Sandnes lå trolig der Sandnessjøen ligger i dag i Alstahaug kommune. Torolf Kveldulvsson, var også hirdmann hos Harald Hårfagre, og utmerket seg i slaget ved Hafrsfjord. Som kongens ombudsman fikk han ifølge sagatradisjonen Hålogaland med finnskatten, men vakte Haralds mistenksomhet og ble drept av kongens menn. Torolf var farbror til Egil Skallagrimsson, og hans historie er fortalt i Egils saga (Store norske leksikon).

norrøne skatte- og handelsfolket eller så er det mulig at de representerer en gave- og symboltransaksjon som understreker den gjensidige avhengigheten mellom de to gruppene.

I den arkeologiske litteraturen er det stor enighet om at de metallførende offerplassene i innlandet må sees i sammenheng med intensivering av pelshandelen i vikingtid og fremover (Serning 1956, Zachrisson 1984, 1997, Wallerström 1995, Hansen og Olsen 2004). Denne handelen har kanalisert verdier tilbake til de samiske områdene, og rikdommene som tilfalt de samiske samfunnene kan ha lagt grunnlag for en økende intern sosial hierarkisering. De fleste offerplassene er tolket som felles for hele samfunnet, og spilte dermed en viktig sosial og ideologisk rolle for siidaen. Offerplassen i Bolnovuoddo har trolig vært en kollektiv offerplass for Tingevarre siidaen, mens offerplassen i Rostojávri har vært en kollektiv offerplass for Rounalasiidaen (Ruong 1937:19, Hansen 1990:196). Mulk (1994:226) mener at offerfunnene var overskudd som ble lagt ned for at samfunnene skulle bevare de egalitære strukturene innad i siidaene, og konsekvensen ville da være å motvirke eventuelle tendenser til at økt rikdom og makt tilfalt noen få medlemmer av samfunnet.

De rike gravfunnene i Nord-Skandinavia tyder også på en sosial differensiering innenfor det samiske samfunn i vikingtid og middelalder (Zachrisson 1997, A. Schanche 2000, Fossum 2007). Gravfunnene avspiler et samisk samfunn som har gode forbindelser på begge sider av Kjølen. Denne økonomiske, sosiale og religiøse ulikheten vises i form av de østlige smykkene som man finner både i graver og i offer. I løpet av hundreårene 900- 1300 e. Kr spres også en samisk urgravskikk over et stort område i Nord-Skandinavia, og dette skjer samtidig med at andre former for rituell praksis, som for eksempel bjørnegraver og metalloffer etableres og intensiveres (Serning 1956, Zachrisson 1984, Myrstad 1996, A. Schanche 2000). Denne rituelle praksisen mener Hansen og Olsen (2004:124) ikke står i motsetning til prosesser mot sosial differensiering i samfunnet. Offerplassenes funksjon til å styrke felles kulturelle verdier kan være en forklaring i en tid med økt kontakt og press fra de norrøne bosettingene ved kysten, og i kontakten med samfunnene fra øst. Trolig har de kollektive ofringene hatt en sosial funksjon, ved å tjene til å maskere og legitimere de gryende sosiale motsetningene og ulikhetene som oppsto i jernalderen som følge av en institusjonalisert kontakt med samfunn i vest og øst (op.sit).

Også andre funn fra jernalderen i undersøkelsesområdet vitner om jakt. Pilespissen med kløyvd egg og de to bladformede jernspissene fra Indre Troms har trolig vært brukt til villreinfangst. Zachrisson (1997:213) mener at pilespisser med kløyvd egg hadde som formål å skulle kutte sener og blodårer på storviltet. Fangstmetoden er kjent og benyttes ennå av urfolk i Sibir, der man bruker slike piler til å kutte reinens haser (op.sit). Piler med kløyvd egg er funnet i innlandsområdene både i Sverige og Norge. Det er registret ca 30 slike piler i Sverige, der mer enn halvparten er funnet på de samiske offerplassene i nord (Serning 1956). I Troms er hittil funnet fem pilespisser med kløyvd egg⁵⁵. I tillegg til pilen fra Isdalen er det også funnet tre pilespisser med kløyv egg i en gravhaug på Balsnes i munningen av Balsfjorden, datert til yngre jernalder. Den siste pilen med klyv egg (Ts.8759) er funnet på høyfjellet i innlandet i Nordreisa kommune i Nord-Troms. De to andre jaktpilene fra Indre Troms ble begge funnet i Alddesjávriområdet og de er av en annen type enn de foregående, klassifisert som pilespisstype B (Wegraeus 1971 i Hedman 2003:168). Denne typen bladformete piler er også vanlig i offerplassfunnene, blant annet fra Rautasjávri, Saivo og Unna Saiva (Serning 1956), men de forekommer også på boplassene i Nord-Sverige. De dateres til vikingtid og tidlig middelalder (Hedman 2003:168-169). Den ene pilen (Ts. 6095) ble funnet kun to kilometer fra det eneggede sverdet, nært vannkanten ved Návdenjarga. Den andre (Ts.10673) pilen ble funnet i en høyfjellsdal ca 1000 m.o.h, i et område som binder sammen Alddesjávri med Anajohka og Anjavassdalen med Dieváidvággi (M711 1532II, Top.ark).

Bruken av buer til felling av dyr i bevegelse har trolig vært det mest effektive våpenet som ble bruk til jakt. I de tidlige skriftlige kildene blir finnebuer eller tvividr buer nevnt, og noe senere, på 1600- og 1700-tallet, fremgår det at de samiske buene var konstruert av flere treslag som var limt sammen av fiskelim og surret med remmer av bjørkenever (Zachrisson 1997:212). Det finnes flere gode illustrasjoner fra skriftlige kilder blant annet fra 1500-tallet, der bruken av buer blant samene er dokumentert, som i Olaus Magnus, Carta Marina fra 1555 (<http://bell.lib.umn.edu/olaus/index.html>). På Cesare Vecellios⁵⁶ plansje fra 1590 vises en jaktsituasjon der en kvinne er avbildet (Figur 74). I et håndkolorert kobberstikk, publisert så sent som i 1714⁵⁷, er det avbildet jaktscener hvor ulike buer er i bruk. Disse illustrasjonene viser at den

⁵⁵ Graven på Balsnes var dekket av et tynt lag med jord og flate steinheller. Graven inneholdt et skjelett, et enegget sverd, type R.498, to spydspisser Petersens (1919) type E og F, en meisel, en beinkam, et ljàblad og tre pilespisser med kløyvd egg, type R.551 (Ts. 874-872). Det er antydning av datering til sen merovingertid tidlig vikingtid (T. Sjøvold 1974:164). Pilen (Ts. 8759) fra Nordreisa er funnet ved Raisduoddarhalde oppå marken mellom store steiner.

⁵⁶ Cesare Vecellio (f.ca. 1521- d.1601) Vecellio utga i 1590 et bokverk som inneholdt 420 klesdrakter fra hele verden.

⁵⁷ Henry A. Chatelain (f.1684- d.1743), "Representations des Lapons", Paris ca.1714.

samiske jaktmetoden har gjort inntrykk på de reisende, og jakt og fangst blant annet på villrein har vært viktig for samisk økonomi opp på 1500-tallet og trolig også senere.

Figur 74. Illustrasjon av kvinne på jakt fra 1590 og jaktvåpen fra 1714

Hvordan situasjonen var i Indre Troms finnes det få direkte kilder om, men i Major Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller fra 1742-45 kommer det frem fra høringene at det i den sydlige del av Tromsø Fogderi: ” i fordums tider skal her paa fieldene have været fuldt af vilde reen, men dem have disse Svenske Østlapper afskudt og bortskræmt.” (Qvigstad og Wiklund 1929:314). Hva Schnitler mener med ”afskudt” kan trolig henføres til bruk av bue eller armbrøst som ennå var i bruk utover 1600-tallet og 1700-tallet, og som etter hvert ble erstattet av flintlås bøsser⁵⁸. Schnitler ville trolig ha omtalt fangstgropanleggene hvis de hadde vært i bruk, eller hvis andre personer som ble intervjuene hadde referert til disse. Fangstgropene var derfor sannsynligvis gått ut både av bruk og av manns minne lenge før 1700-tallet.

I tillegg til konkrete gjenstandsfunn i Indre Troms i form av jaktpiler og våpen fra yngre jernalder og grav- og offerplassfunn med innslag av norrøne gjenstander, mener jeg man med forsiktighet bør kunne tolke fangstanleggene som en del av den samiske fangstøkonomien i

⁵⁸ Flintlåsen ble oppfunnet av franskmannen Martin Le Bourgeois i 1620-årene. Den nye typen skytevåpen ble først serieprodusert utover 1700-tallet, og var hovedsakelig brukt som militært våpen. Samene var likevel tidlig ute med å ta de nye skytevåpnene i bruk, noe som også fremkommer i Schnitlers kilder.

innlandet i yngre jernalder og den geografiske spredningen av fangstanlegg i innlandet kan tyde på en regionsdannelse (kap 9.7). Villreinfangsten i Indre Troms kan ha utgjort en viktig del av økonomien til de samiske jakt- og fangstgruppene. Stallotuftenes beliggenhet i Devddesvuopmi og datering til vikingtid, og tuftenes nærhet til fangstanleggene, gjør det nærliggende å knytte tuftene opp mot en fangstøkonomi. Selv om det er en dristig hypotese kan mangelen på pilespisser i stallotuftene kanskje i noen grad forklares med at fangsten fra disse primært ble utført med faste installasjoner, som fallgravanlegg. Bosettingsmønsteret i forbindelse med fangstaktiviteten kan både ha virket territorielt definerende i forhold til de norrøne gruppene som handelspartnere og også ha blitt gjort eksplisitt internt mot andre siidaer. Arbeidet med fangstanleggene, den organisatoriske infrastrukturen med for eksempel å frakte varene ned til kysten og selve varebyttet, kan ha medført behov for tillempling av en opprinnelig egalitær sosial struktur. Dette kan ha fordret en mer hierarkisk beslutningsstruktur som over tid ledet til et mer eller mindre klart sjikt av ledere i siidaene.

9.6 Innlandsfangstens forbindelser med de norrøne bosettingene

Den markante økningen av løsfunn fra vikingtid i innlandet kan settes i sammenheng med at samiske grupper økte nærværet og utnyttet de ulike innlandsressursene som villrein, fisk og gråverk i større grad. Økningen av funn mener noen forskere peker mot en jakt- og fangstaktivitet som kan knyttes til en økende sosial differensiering (Mulik 1994, Hansen og Olsen 2004:124), mens andre (Hedman 2003) mener det tyder på en tamreinstilpasning. Denne ressursutnyttelse var trolig ikke ment kun å dekke til et internt behov i de samiske samfunnene, men kan tolkes som et krav eller etterspørsel fra de norrøne samfunnene ved kysten, som var i kontakt med samfunn videre østover og sørover. For å øke overskuddet kan det ha blitt nødvendig å ta opp eller intensivere bruken av de trolig allerede eksisterende fangstanleggene, eller som foreslått i kap. 9.2 og 9.4, bygge nye i tilknytning til de eldre, for å etterkomme en økt etterspørsel fra kysten i form av produkter fra villreinen. Denne intensivering og måten å organisere bosettingene, på i form av de rekkeorganiserte stallotuftene på fjellet, kan slik Storli (1994: 118, 130) peke på ha å gjøre med at samene var fullverdige partnere i den redistributive høvdingøkonomien langs kysten av Nord-Norge. I dag er stallotuftene i Indre Troms de nordligst kjente av samtlige på Nordkalotten, og området har naturlige forbindelseslinjer ut mot kysten med Målselva som ferdselåre ut mot fjordområdene i Balsfjord og Malangen, som også er kjent som den tradisjonelle grensen for norrøn bosetting. Fangstproduktene ble trolig koblet til de de norrøne bosettingene langs kysten som hadde en ekspansiv vekst med handelsnettverk sør og østover (Hansen 1990:132).

Stallotuftene er i bruk innenfor en periode da den samiske befolkningen allerede hadde etablerte sosiale og økonomiske allianser med den norrøne befolkningen langs kysten av Nord-Norge. Gjennom studier av jernalderens bosettingsmønster i Astafjordområdet i Sør-Troms, mener Hansen (1990, 2001) at de ulike etniske gruppene kan ha vært økonomisk spesialisert innenfor et redistributivt system. For at en slik intra-regional spesialisering skulle kunne fungere, må høvdingdømmene nordpå ha ivaretatt den nødvendige gjensidige utveksling og fordeling av de produkter som ble fremskaffet av de ulike produsentene. I tillegg må høvdingdømmene ha sørget for at det eksisterte forbindelseslinjer til andre, og eventuelt mer overordnede, økonomiske systemer. Dette utgjorde en forutsetning for at den lokale eller regionale omfordelingen skulle fungere, slik at regionens netto overskuddsproduksjon etter redistribusjon kunne eksporteres til kontinentet (Hansen 2001:17). De norrøne bosettingene i fjordmunningene og ute ved kysten har vært knyttet til innlandet og fangstfolkene via det samme redistributive systemet (Hansen 1990:132). De produktene som var etterspurt fra samene var primært skinnvarer, falker og andre fangstprodukter som inngikk i den norrøne og europeiske elitesfære (Odner 1982). Også i et handelsøyemed var altså en fangsttilpassning fordelaktig framfor en spesialisert pastoral økonomi.

Betydningen av kontakten mellom samene og den norrøne befolkningen kommer best til syne i Ottar beretning fra ca 890-tallet, som trolig omtaler deler av dagens sør- eller midt-Troms region. Vi er altså i den heldige stilling at vi har en lokal historie fra den tiden stallotuftene synes å ha vært i bruk og Ottar beretningene er faktisk ansett for å være det første historiske dokumentet om Norge (Valtonen 2008:2). I denne beretningen fortalt til kong Alfred av England⁵⁹, viser Ottar til at han bodde lengst nord av alle nordmenn i et distrikt kalt for *Halgoland* (Valtonen 2008:281). Ottar fremstiller seg selv som fremst av sine egne i det området han kom fra, men det er få konkrete detaljer om hans status som for eksempel høvding, en posisjon som burde si noe om hans politiske funksjon i regionen (Storli 2007:77) Likvel anser filologen Valtonen (2008:283) at det er vanskelig å tolke han som noe annet enn høvding, fordi han i tråd med skikkene i England ble presentert som nettopp en høvisk og fri person med høy status. Det kommer ikke frem i beretningene hvor han hadde hovedgården sin, bortsett fra at han bodde nordligst i det de oppfattet som det nordlige Hålogaland. Flere forskere har, ut fra arkeologiske spor, prøvd å lokalisere Ottars hovedgård, og områder som Loppa i Finnmark, Greipstad, Hillesøy og Bjarkøy i Troms har vært foreslått på bakgrunn av at stedene har funn som kjennetegner en norrøn tilstedeværelse (Storli 2007:77).

⁵⁹ Kong Alfreds regjeringstid er tolket til tiden 871 - 899 AD.

Best undersøkt av disse lokalitetene er gården Greipstad på Kvaløya, som ligger midt i utløpet av Malangen fra fastlandet. Denne jernaldergården ble arkeologisk undersøkt allerede på 1960-tallet (Munch 1965). De C¹⁴-daterte husene her viser til en bruksperiode mellom 400 og 600 e. Kr. og faller dermed utenfor den tiden da Ottar levde (Storli 2007:83). Likevel viser de mange løsfunnene og gravene fra Greipstad og nabogårdene rundt, at området har hatt en betydelig funksjon også i vikingtiden. Blant annet er det funnet to ovale skålspenner (type R.648) på gården Greipstad (Ts. 2301), datert til tidlig vikingtid (T. Sjøvold 1974:157). I tillegg er det funnet en oval bronsespenne (type R.657) og øvre del av klingens til et dobbeltegget sverd (Ts. 6233), datert til sen vikingtid (op.sit). Ved nabogården Sandvik er det funnet en rik kvinnegrav fra tidlig vikingtid, med to ovale skålspenner (type R.648), en bjørnetann, kjøttkniv av kvalbein, saks av jern, med mer (Ts. 4020). Ved en annen nabogård, Engenes, er det i en grav funnet en spydspiss, sverdfragmenter og en øks av Petersen (1919) type C (Ts. 528-35). Funnene relateres til sen merovingertid (T. Sjøvold 1974:157).

Samtlige grav- og løsfunn fra Greipstad og nabogårdene samler seg i perioden sen merovingertid og vikingtid, og det ble tidlig antydning at Greipstad har vært en gård der Ottar kunne ha bodd, eller ha vært en gård som skal knyttes til hans virksomhet (J. S. Munch 1965). Greipstadorrådet ligger svært sentralt i skipsleia for de ytre områdene av Malangsfjorden, og gårdene på Greipstad har oversikt over et større havstreck mellom Senja og Kvaløya, likeså den indre seilleden og innseilingen til Malangen. All trafikk inn og ut av Malangen og områdene forbi kan lett kontrolleres fra Greipstadorrådet. Området utgjør et naturlig veiskille for de ulike seilingsledene, noe som senere spilte inn da området rundt første halvdel av 1100-tallet ble sentralt for det norske rikskongedømmets krav om enerådighet til all skinnhandelen nord for Namdalen, men som tidligere synes å ha vært stabilt gjennom hele jernalderen og tidlig vikingtid. Stabiliteten i Malangsområdet ser ikke ut til å endres før etter 1200-tallet, da området formelt ble etablert som grenseområde for det organiserte kongedømmet tidlig på 1200-tallet (Hansen og Olsen 2004:153).

Storli (2007:84) foreslår at Bjarkøy i stedet må være hovedsete for Ottars virksomhet, fordi dette anses som det nordligste, mektigste og av de mest innflytelsesrike høvdingsetene. Høvdingene her hadde best kapasitet til å utruste skip for de lengste ferder, lik den Ottar foretok. Skriftlige

kilder peker på at Bjarkøyhøvdingene, med blant annet Tore Hund⁶⁰, ovenfor det norrøne samfunnet hadde markert at de hadde en hevd på fangstrettigheter langs hele kysten, fra Andfjorden i Troms til Magerøy i Vest-Finnmark, fra 1000-tallet av (Bratrein 1995). Bratrein (2001:63) utdyper videre at de kystbaserte fangstrettighetene som Bjarkøyætta eide i senmiddelalderen, både på Ytre Senja, i Karlsøy i Nord Troms og i Vest Finnmark, ble hevdet allerede i vikingtiden eller tidligere av høvdinge fra Hålogaland, og at det da var tale om organisering av fangstekspedisjoner med egne folk sørfra. Denne opplysningen er interessant og antyder at dominansen av de norrøne samfunnene langs kysten var etablert allerede i vikingtid og at de pleide kontakten med egne fangstfolk fra de norrøne samfunnene lenger sør. Det er tydelig at kobbefangsten ved kysten inngikk som en viktig del i økonomien, mens innlandet ikke blir nevnt i særlig grad. Det kan imidlertid stilles spørsmål ved hvordan tilegnelsen av fangstrettighetene har foregått, og som påpekt av Bratrein (2001:66) mangler vi kilder til å belyse dette. Han antar at den norrøne kystfangsten har skjedd til klart fortrensel for den samiske (op.sit).

I det arkeologiske kildematerialet fra kysten foreligger det indikasjoner på at det mellom samene og de norrøne bosetningene ble handlet med olje utvinnet fra sjøpattedyr (Henriksen 1995). De mange hellegropanleggene langs kysten er det desidert mest tallrike kulturminnet fra Nord-Troms og Finnmark, og avgrensningen for hellegropenes utbredelse mot vest går nettopp ved munningen av Malangsfjorden mens den østlige grensen er lokalitetene i Vardø kommune i Finnmark (Henriksen 1995). Det er tydelig at sjøpattedyr fra en norrøn eller samisk fangst, eller en kombinasjon, har generert produkter til oljeutvinning. Hellegropene dateres fra ca. 100 e. Kr til 1000/1100 e. Kr, men synes å forekomme hyppigst i tidsrommet fra ca. 600 e.Kr. til ca.900 e.Kr. Hellegropenes økonomiske rolle er tolket som uttrykk for en tidlig selvstendig samisk næringsvirksomhet rettet mot det norrøne samfunnet i vest og sørover langs kysten. Hellegropenes opphør rundt 900 er tolket som en indikasjon på at innlandet blir mer betydningsfullt ressursmessig. Som flere har hevdet (Henriksen 1995, Hansen og Olsen 2004:77) synes det å skje en dreining av økonomisk fokus fra kyst- til innlandsressurser, noe som har sammenheng med tilkomsten av nye sosiale og kulturelle mønstre. De norrøne høvdingdømmene gjennomgår endringer med uroligheter før de til sist bryter sammen (kap.10.3). Samtidig gjenopprettes nære kontakter østover, og i disse nye handelsnettverkene virker ikke tranolje lenger å være et interessant bytteobjekt (Hansen og Olsen 2004:77).

⁶⁰ Tore Hund, nordnorsk høvding, ukjent fødselsår og fødested. Død trolig kort tid etter 1030. Tore Hund tilhørte det øverste sjiktet blant de norske kysthøvdingene i 1020-årene og hadde sete på Bjarkøy i Troms. Han var en av lederne i kampen mot Olav den hellige, som endte i slaget på Stiklestad 1030 (Store norske leksikon)

Trolig kan etableringen av stallotuftene sees i lys av denne endringen i løpet av yngre jernalder. Det åpner opp for et interessant perspektiv, ved at samene til tross for de sterke høvdingdømmene lik Bjarkøygodset, likvel kan ha hatt en selvstendig og utøvende rolle og kontroll om ressursene i møte med og kontaktene til de norrøne samfunnene. Det er ennå ubesvarte spørsmål i forhold til hvilken rolle eller innflytelse Bjarkøygodset hadde for den samiske økonomien i innlandet i Troms og Finnmark, og det kommer heller ikke frem i de skriftlige kildene om de var direkte partnere i mulig samisk tamreindrift eller mulig samisk villreinfangst. I følge Hansen (1990:173) kan man anta at høvdingdømmet i yngre jernalder og tidlig middelalder gjennom sin redistributive ”politisk styrte” økonomi var den viktigste institusjonelle forutsetningen for det som nå synes å være en spesialisert samisk jakt- og fangsttilpasning, som omfattet de indre deler av Tromsregionen og innlandet.

Varesortimentet fra innlandet kan ha bestått av pels og kjøtt fra rein sammen med skinn fra småvilt og storvilt. Ved Ottars besøk hos kong Alfred lister han opp mange av produktene som det ble handlet med, og han gjengir i detalj hvilke varer samene rådde over og måtte betale i tributt til de nordnorske høvdingene, men man vet selvsagt ikke hvilke samer Ottar refererer til.:

”denne skatten består i dyrehuder og fuglefjær og hvalbein og skipstau, som er laget av hvalhud og selhud. Enhver betaler etter sin byrd. Den fornemste må betale femten mårskind, fem reinskind, et bjørneskind, ti ambarer fjær, en bjørne- eller oterskinnskofte og to skipstau; hver skal være seksti alen langt, den ene skal være laget av hvalhud, det andre av selhud (Sandved 1995:4).

Opplysningene er svært detaljerte, og Ottars varesortiment stemmer godt overens med det som samene skaffet til veie gjennom jakt- og fangst. Innholdet i varesortimentet peker entydig mot fangstprodukter. Tributten mener Valtonen (2008:316) må ha vært en regelmessig foreteelse etablert innenfor en tradisjon som hadde sitt utspring i handel. Likevel er det et forholdsvis stort bidrag for en enkeltperson, og verdiene det her er snakk om utgjør trolig ikke en enkeltpersons tributt, men heller en større enhet og da er det vareproduksjonen til siidaen som er det mest nærliggende (op.sit:317). De nordnorske høvdingene brukte disse produktene i sine elitetransaksjoner med stormenn lenger sør i Skandinavia og Europa og i retur fikk de samiske siidaene blant annet metallvarer og korn.

En omdiskutert opplysning i Ottars beretning er hans 600 ”tamme usolgte rein (*tamra deora unbebohtra syx hund*)”, hvor av seks var lokkerein (*syx stælhranas*) (Valtonen 2008:294-300). De

usolgte reinene er først og fremst foreslått som at Ottar hadde planer om å selge en reinflokk, men det er likevel uklart om det var snakk om en levende flokk som han selv eide eller om det er snakk om en mindre del av en enda større flokk han hadde tilgang til, og det kommer heller ikke frem om flokken skulle avhendes som levende eller som slakt (op.sit). Enkelte forskere mener denne opplysningen entydig refererer til en tam reinflokk, og at økonomien hos samene derfor var basert på pastoralisme i en tidlig form (Aronsson 1991, Storli 1994). Andre tolker flokken inn i en villreinøkonomi (Lundmark 1983, Mulk 1994). Valtonen mener (2008: 295, 297) ut fra en filologisk tilnærming til teksten at Ottars tallfesting av rein er usikker og derfor ikke kan brukes som kilde til hvilken type økonomi de 600 usolgte rein skulle inngå i (op.sit). Det som gjør denne opplysningen verdifull er at den peker på at rein faktisk utgjorde en ytterst verdifull ressurs og Ottar var ikke alene om denne økonomien. Trolig var reinen en ressurs som involverte flere parter med et felles mål om økonomisk utbytte, men det er vanskelig å bruke Ottars beretning som en entydig kilde om at det entydig ble drevet med tamrein i vikingtiden.

Derimot gir henvisningen til de seks lokkereinene (*syx stælhranas*) en særlig verdifull opplysning om at det ble brukt lokkedyr. Henvisningen gir et konkret belegg for at villreinfangst faktisk ble drevet i denne perioden. Lokkerein er i følge Valtonen (2008:297) ansett som en særlig verdifull ressurs ettersom de var med på å øke rikdommen til sin eier. Lokkedyrene kunne enten være okserein eller de er tolket som tamme simler bruk for avlsformål. Storli (1994:93) foreslår at betydningen av ordet stælhranas kan tolkes som melkerein, eller stølsrein (satt i sammenheng med støl hvor det ble melket). Av dette slutter hun at dyrene utgjorde et grunnlag for tamreindrift, men utelukker heller ikke at de kan ha vært brukt som lokkedyr for brunstig hannrein. Valtonen (2008:300) har også sett nærmere på denne språkforbindelsen til støl, og mener den kan ha å gjøre med hvordan man oppbevarte eller brukte reinen, men hun påpeker at betydningen lokkerein er entydig og at den ble brukt i jakt- og fangst av villrein. Dateringene av stallotuftene i Devddesvuopmi til periodene før, under og etter Ottars beretning peker mot at de kan knyttes til en intensivt villreinfangst, og fangstgropene kan trolig ha hatt med denne virksomheten å gjøre. Innlandets og høyfjellets økte betydning fra 700- 800 e. Kr, er en tydelig tendens for store deler av Nordkalotten (Hansen og Olsen 2004:93).

Hvor overskuddet fra fangstaktivitetene ved Devddesvuopmi konkret fant veien er selvsagt vanskelig å si. Geografisk knyttes Dividalselva til Målselva, som videre renner ut i Malangsfjorden. Munningen av Malangsfjorden er et sentralt knutepunkt i skipsleia, og har forbindelse til de sørlige delene av Kvaløya hvor Ottar kan ha bodd. Hvis man skal seile sørover

må man gjennom Gisundet og Solbergfjorden som går over i Vågsfjorden. Derfra er det heller ikke lange seilturen over til Bjarkøy. Den indre seilingsleden for de samme havstrekene knyttes derimot til Astafjordområdet. Hansen (1990:166-170) peker på at alle de fire fjordsystemene Salangen, Lavangen, Gratangen og Grovfjord som inngår i Astafjordområdet har lokaliteter med ”Laberg”-navn⁶¹ knyttet til seg. Dette mener han har vært viktige utskipningssteder og omlastingsplasser for varer i tidsrommet 800-1130 AD. Det interessante her er at det også finnes Laberglokaliteter lenger nord, i munningen av Målselva, ved gården Lunneborg, og ved Indre Årnes i munningen av Gisundet rett sør for Malangen. Samtlige Laberglokaliteter på fastlandet er knyttet til tradisjonelle ferdselsveier i dalstrøkene og langs elvene, og de ligger sentralt plassert til de mest naturlige ferdselsårene mot innlandet og Kjølén (Hansen 1990:168). Trolig kan Laberglokalitetene i Malangsområdet knyttes til Målselva, som er en direkte transportåre til og fra Dieváidvággi (Dividalen), mens Laberglokalitetene i Astafjordområdet har fungert som mottakssted for fangst- og fiskeprodukter fra de sørlige traktene av innlandet, trolig fra Alddesjávri og Duortnosjávri. Laberglokalitetene er dermed indikasjoner på faste møteplasser mellom fjell- og kystsamene og representanter fra det nærliggende høvdingedømmet, som inkluderer de nordligste maktsentrene på Bjarkøy, på Trondenes i Sør-Troms og kanskje Greipstadområdet i Malangen.

Tidligere ble samkvemmet mellom samer og de håloygske høvdingene sett på som asymmetrisk og konfliktfylt. Det har de siste 20 årene vært pekt på at det økonomiske samspillet mellom gruppene hadde karakter av større likeverdighet. Dette kan ha vært underlettet av den norrøne samfunnsorganisasjon og redistributive økonomi, samt at de i tillegg delte visse fundamentale religiøse forestillinger. I sagamaterialet som omhandler samene får man ikke inntrykk av asymmetriske maktforhold, der samene for eksempel ble terrorisert eller utnyttet (Odner 1983:26). Militært var høvdingdømmene overlegne, men for å sikre stabile og ettertraktede vareleveranser fra samene, var trolig den beste strategien å sikre dette ved hjelp av samarbeid og forpliktende allianser (Hansen og Olsen 2004:62, Valtonen 2008:297). Ved hjelp av de samiske produktene kunne de nordnorske høvdingene inngå allianser med høvdinge og konger lenger sør, og herfra kunne de i bytte med varer fra nord ta med seg europeiske luksusvarer som smykker, glass og tekstiler (Olsen 2000). Indirekte kan det derfor sies at samenes spesialiserte næringstilpasning mot økt produksjon av tranolje ved kysten og økt jakt- og fangstaktiviteter i innlandet, har utgjort en

⁶¹ Navnet kommer av roten *hlað som på gammelnorsk har gitt opphav til både substantivene *hlað (n.), *hlaði(m.) og *hlaða (f.), samt verbet *hlaða. Slik at den leksikaliserte formen *hlaðberg (n.) betyr: “Berg som er af saadan Beskaffenhed og Beliggenhed ved Søen, at man derfra kan lade et Fartøi (jvf. hlaðhella)”. (Fritzner 1973 i Hansen 1990:170)

særlig gunstig betingelse for de nordlige høvdingdømmenes posisjon i samtida (Hansen og Olsen 2005:77-78).

9.7 Siida- en samisk samfunnsorganisering

I Indre Troms fremtrer de første spor etter bosetting og bruk i jernalderen etter første halvdel av 600-tallet e.Kr. Dokumentasjonen av fire stallotufter og et árran, som inngår i en rekke med flere árran, gir klare indikasjoner på at innlandet blir viktig et viktig ressursområde. Det spesielle med stallotuftene er at de ligger både i nærheten av tamreindriftens boplasser, med blant annet árran, gieddier og gammeboplasser, samtidig som de også kan ligge i nærheten av fangstgroper og borra (Manker 1960, Arntzen 1987, Mulk 1994, Storli 1994, Liedgren 2003, Sommerseth 2005).

Stallotuftene i seg selv eller i relasjon til omkringliggende kulturminner gir dermed ikke et entydig svar på om de skal tolkes innenfor en økonomi basert på tamreindrift eller villreinfangst, noe som preger forskningsdebatten i dag. I Indre Troms kan stalloboplassenes datering og løsfunnene av fem samiske pilespisser og to sverd fra yngre jernalder tolkes inn i ei tid da fangstkulturen på Nordkalotten på ny blir “synlig” i det arkeologiske materialet (Hansen og Olsen 2004).

Slik som beskrevet i kap. 4.5 og 4.6 er stallotuftene svært lik den historisk kjente bealljegoahtien i grunnplan, og de fleste forskere mener tuftene har vært bygd uten torv og reist med buesperrer og at de derfor kan relateres til et mobilt levesett der boligen har vært brukt i barmarksperioden (kap.8). Med utgangspunkt i tuftene fra Adamvalldá mener enkelte forskerne derimot at stallotuftene var robuste stasjonære boliger som var bygd for vinterbruk med en økonomi basert på tamreindrift (Liedgren & Bergman 2009). Til tross for nye teorier er det fortsatt mulig å tolke stalloboplassene som boliger brukt i et mobilt samfunn. Boligenes beliggenhet på høyfjellet i Indre Troms (se kap.8.6) er tilpasset en årstid da villreinjakt mest sannsynlig ble utført, ettersom flokkene da var vei mot innlandet etter å ha beitet ved kysten. I denne sammenheng er det grunn til å anta at samene har holdt seg til et mindre antall tamrein som ble brukt både til lokke- og kløv- eller trekkrein i vikingtid. Denne tolkningen støttes også av Storli (1994:130) som mener at det er rimelig å anta at overskuddet av reinkjøtt og skinn til det nordnorske høvdingsamfunnet kom fra villrein, som dermed var skaffet til veie gjennom villreinjakt. I stedet for at stallotuftenes kan sees på som et uttrykk for et dramatisk skifte i økonomien fra villreinfangst til tamreindrift i vikingtid slik som foreslått av Storli (1994) og Bergman m.fl. (2008), kan tuftene ha vært bebodd av mindre mobile familier som tilhørte en større fangstsiida og som utnyttet de nære kontaktene til kysten. Selv om Storli (1994:118) tolker stallotuftene innenfor en tamreinøkonomi har hun interessante

tolkninger om samenes sosiale organisasjon der hun antyder at fjellsamene hadde en slags eliterolle blant vikingtidens samer, og at de var integrert som fullverdige partnere i den redistributive høvdingøkonomien som også omfattet den sosiale eliten langs kysten av Nord-Norge. Stallotuftenes synlighet i terrenget kan tyde på at man har hatt et behov for å gi omkringliggende samfunn et sterkere signal om territorietilhørighet. Områdene har trolig fungert som viktige ressursområder, men som etter hvert ble tatt i bruk og fordelt mellom de samiske gruppene. Dette er en utvikling som er hevdet å gå fra at store og løst definerte jakt- og fangst territorier blir inndelt i mindre og klart avgrensede fangstområder som inkluderer høyfjellet (Mulk 1994, Hansen og Olsen 2004:93). De rekkeorganiserte árran og stallotuftene i Devddesvuopmi tyder på at innlandsområdene kan ha blitt definert som ulike bruksområder med klare grenser.

Organiseringen av innlandet i ulike ressursområder har trolig i løpet av jernalderen lagt grunnlaget for den historisk kjente inndelingen av innlandet og de samiske området i siidaer, som innebærer at bestemte områder nå knyttes mer til bestemte familier eller familiegrupper (Vorren 1989). Dette betyr at mindre jakt- og fangstgrupper danner fellesskap eller et lokalsamfunn innenfor et avgrenset geografisk område, hvor hver gruppe fangstet og delte sine ressurser med hverandre. Ut fra det historisk kildemateriale kan det hevdes at jakt- og fangstgruppene i Devddesvuopmi kan ha tilhørt en innlandssiida tilsvarende Rounala, et geografisk avgrenset område kjent fra historiske kilder som opprinnelig har vært tilpasset en jakt- og fangstøkonomi. Først i det svenske skattematerialet fra 1500-tallet blir denne siidaen imidlertid omtalt som et enhetlig skattedistrikt (Hultblad 1968:73, 82). Likevel er det sannsynlig at denne siidaen har hatt en organisatorisk utstrekning og struktur tilpasset jakt- og fangstøkonomien som går lenger tilbake i tid. Dette antydes av at den svenske kronen fra midten av 1500-tallet og frem til 1600-tallet ennå krevde inn en skatt som besto av skinnvarer fra rein, gråverk, mår og hermelin. Først etter 1602 ble skattebestemmelsene lagt om for innlandssiidaene, og man gikk etter hvert over til ren pengebeskatning (Päiviö 2001:35). Det er påfallende at de historiske kildene ikke omtaler en samisk tamreindrift før etter 1500-tallet (for eksempel Olaus Magnus), og at når samene nevnes i de tidlige kildene er det som fangstfolk/jegere. Det kan riktignok argumenteres med at reindriften for de skriveføre i mellomalderen fremsto som svært lik fangstsamfunnet, ved at begge var mobile samfunn orientert mot utnyttelse av rein, og at forskjellen følgelig ikke ble observert eller vektlagt. Likevel burde man anta at pastorale praksiser som melking var blitt fanget opp ettersom dette klart bryter med fangstsamfunnets forhold til rein. Dersom samer i tillegg drev stasjonær reindrift i de vidstrakte fjellområdene langs store deler av den svensk-norske grensen virker det direkte

usannsynlig at dette ikke på noe vis har vært fanget opp i de tidlige skriftlige kildene. Ut fra det nære samkvemmet som er antatt å ha eksistert mellom norrøne høvdinge og samer er det mer rimelig å tolke mangelen på kilder om samisk tamreindrift som et faktisk uttrykk for at denne tilpassningen enten ikke eksisterte eller var fremtredene blant samene.

De geografiske skillene mellom siidaene har fulgt naturlige topografiske avgrensinger som åskammer, vann, elver, elvedaler med mer. Slik blant annet Tanner⁶² (1929) har dokumentert det fra de østsamiske siidaene fra siste halvdel av 1800-tallet, var det ingen eiendomsrett over områdene, men snarere en bruksrett på vegne av hele siidaen. Det var ulik praksis for hvordan man håndhevet grensene mellom siidaene, men en regel var for eksempel at villdyr som ble jaget, ikke kunne følges over til en annen siida. Praksis var at man forholdt seg til de uskrevne regler for jakt og fangst på ”annen mans grunn” med tilhørende rettigheter og plikter (Tanner 1929:360-361). Den felles tilgangen til ressursene, som primært angikk kollektive former for fangst, som villreinfangsten, kom til uttrykk i form av et generelt gjensidighetsprinsipp for ”deling”: utbyttet og ressursene ble delt proporsjonalt etter antallet voksne menn i husholdene (Olsen 1987:67).

Det interessante er at det også har vært praktisert en intern fordeling av jaktrevir innenfor hovedsiidaene, og i følge Tanner (op.sit) har dette vært en tradisjon som var allmenn ”under äldre tider”. De enkelte familiene hadde utviklet en brukspraksis på enkelte mindre områder, slik at de hvert år kom tilbake til de samme høstboplassene med tilhørende fiskevann. Dette er en spennende observasjon som forteller at bruken av det større området kunne være regulert og fordelt innad i siidaen, i forhold til ressursene som var tilgjengelige på de årstidsbaserte boplassene. Tanner ble fortalt at det var forbudt å: *”(...) fiska, jaga, och snara eller beta sin renhjörd på annans höst-delområde. Trakten kring vinterbyn var då gemensamt jaktrevir för siten, men fick begagnas blott under den tid, då familjerna bodde i vinterbyn”* (Tanner 1929:36). Med tiden hadde det også utviklet seg en sedvane der retten til å utnytte bestemte fiskevann oftest ble overtatt av sønn etter far (Hansen og Olsen 2004:284). Hvis en familie vokste i størrelse, kunne den av lederskapet bli tildelt et nytt område i siidaen, hvis det gamle var for lite i forhold til antall medlemmer. Omvendt kunne en familie avstå fra områder hvis andre hadde større bruk for det (Odner 1980:42). Dynamikken som Tanner dokumenterte viser at siidaens organisatoriske rammer ikke kan tolkes entydig. Siidaen har vært en kompleks form for bruksrett som også var styrt av årstidenes

⁶² Väinö Tanner (f. 1881 - d. 1948) finsk professor i geografi, ga ut boken ”Skolt-Lapparna” i 1929, der han bla. omtaler siidaene: Neiden, Pasvik, Pechenga, Suenjel og Muetke.

flyttesyklus og tilgang på ressurs. Vinterbyen eller vinterboplassen ”*talvatis*”, var en type boplass som har blitt sett på som et felles gode, og som også ble betegnet som en *siida*, mens den utvidete betydningen har vært et avgrenset landområde som gruppen hadde en felles bruksrett til, og som videre ble fordelt på medlemmer innad i *siidaen* (E. Berg 2001:4).

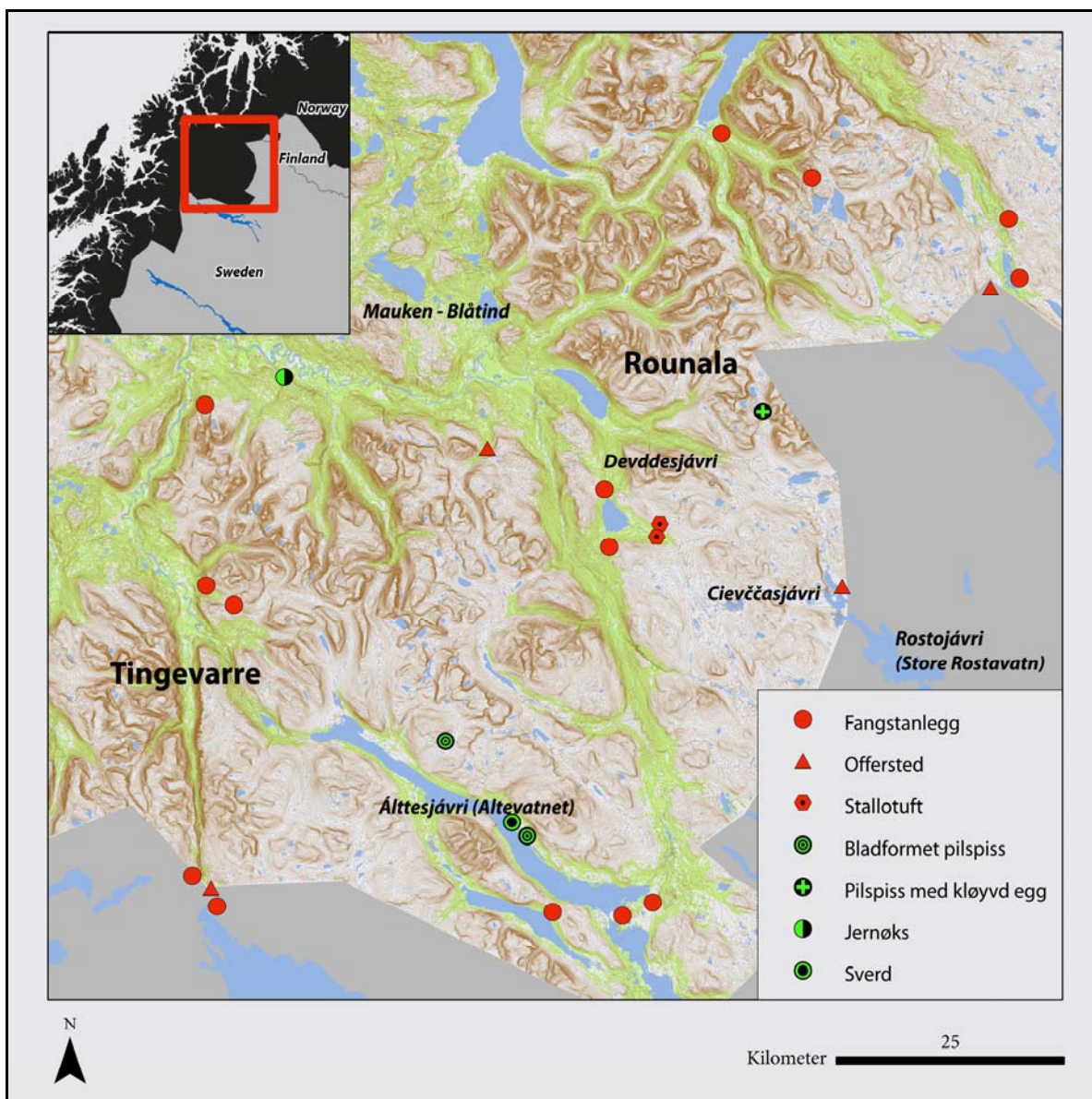
Tanners studier fra de østsamiske områdene er sentral for å se nærmere på hva de sosiale, økonomiske og kulturelle sidene ved en *siida* innebærer. Bruken av Tanners etnografiske kilder i studier av fangstsamfunn er knyttet til forestillingen om østsamene som bevarende bærere av kjennetegn ved eldre jeger- og samler samfunn. Dette inntrykket har festet seg fordi man har antatt at de østsamiske samfunnene ikke hadde gjennomgått den økonomiske differensieringsprosessen som fant sted i de vestlige samiske samfunn fra 1500-tallet og frem i tid (Olsen 1987). Tanners studier har bidratt til at man forstår det slik at den opprinnelige samiske sosiale organisasjonsform og ressursutnytting ble bevart lengst i de østsamiske *siidaene*, fordi det her er dokumentert en lang befolknings- og bosetningsmessig kontinuitet i området (Hansen og Olsen 2004:178-185). De sentrale trekkene ved den østsamiske samfunnsorganisasjonen som Tanner beskriver, er et halvnomadisk bosetningsmønster med årvisse flytninger mellom flere boplasser. Det er en selvforsyningsøkonomi basert på jakt, fiske og fangst. Den sosiale organisasjonen er *siidasamfunnet*. Det har vært en egalitær samfunnsstruktur, uten lagdeling men med et sentralisert politisk system, der ledelsesnivået i samfunnet har vært en organisasjon med råd av eldre menn som øverste organ (*norraz*) (E. Berg 2001).

Siidaen slik den beskrives fra de østsamiske områdene, og slik den ble kanonisert av Tanner, har også vært brukt som hovedmodell for hvordan man har tenkt organiseringen i de samiske samfunn over hele det samiske bosettingsområdet (E. Berg 2001:127). Tanner fokuserte på samfunnets kooperative preg, der kollektive organer over husholdsnivå spilte en avgjørende rolle når det gjaldt ressursforvaltningen. Nøkkelordene her var fordeling og egalitet (Hansen og Olsen 2004:176). I ettertid har det vært påpekt at prinsippet om deling i første rekke omfattet de formene for ressursutnytting som krevde en kollektiv innsats, slik som villreinfangsten og laksefisket i de store elvene (op.sit). Ved andre former for jakt og fangst i mindre skala, tilfalt ubyttet uten videre den enkelte jegeren og hans hushold. Det har imidlertid vært grunn til også å se nærmere på de kollektive trekkene ved samfunnsstrukturene hos østsamene, fordi disse hadde gode vilkår for å bli bevart og utvikle seg som følge av den

aktive politikken som russiske myndigheter førte i sin administrasjon av siidaene (Olsen 1987:76, Hansen og Olsen 2004:177). Derfor kan en ikke automatisk bruke den østsamiske siidaorganiseringen som en opprinnelig eller autentisk modell, som gjeldene for alle samiske samfunn i eldre tider. Likevel må man ikke gå til den ytterlighet å avvise denne modellen som irrelevant som analogi for tidligere samiske jakt- og fangstsamfunn. Det finnes også andre kilder som påpeker en kollektiv samfunnsstruktur i samiske områder med et lederskap bestående av eldre menn. I Schnitlers protokoller fra 1742 - 1745 (Qvigstad & Wiklund 1929:57) kommer det frem at samene i Tydalen i Sør-Trøndelag hadde egne lover og regler som ble håndhevet av et råd bestående av eldre menn og disse håndhevet også kollektive regler for jakt og fangst i samfunnet. Knytter man Tanners studier sammen med et bredt spekter av historiske, etnografiske og arkeologiske kilder fra andre områder, vil dette bidra til å korrigere modellen og styrke fortolkningen av for eksempel organiseringen av jakt- og fangstsamfunn under yngre jernalder i Indre Troms.

9.8 Innlandssiidaene i Indre Troms

De mest markante sporene etter fjellsamisk bruk av innlandet, det som trolig var viktigst for økonomien i ulike perioder, er de mindre og større fangstanleggene som ligger på begge sider av vannskillet langs Kjølen. Fangstgropanleggene er trolig eldre enn 1500-tallet siden de ikke er nevnt i det svenske skattematerialet fra 1500-tallet. Hvis de hadde vært virksom ville de trolig ha blitt nevnt slik villreinfangsten ble oppgitt i amtsregnskapene for Varanger frem til tidlig på 1600-tallet (Niemi 1986, Hansen og Olsen 2004:213). Likevel kan selvsagt ikke den manglende omtalen i det svenske skattematerialet utelukke at de ble brukt. Hvis fangstanleggene sammenholdes med de større offerplassene, som tolkes som et felles rituelt sted for siidaen, ser en at disse er knyttet til hverandre ved å være plassert ved de større innlandsvannene (Figur 75). De store innlandsvannene og deres sentrale posisjon gjenfinnes i de tradisjonelle siidainndelingene og er en inndeling som følger vannskiller og vassdrag (Hultblad 1968:77).

Figur 75. Registrerte fangstanlegg, offersteder og stallotuffer⁶³ samt løsfunn fra jernalderen i Indre Troms med siidanavn basert på Hultblad (1968) og Ruong (1937). (Illustrasjon Ingrid Sommerseth, kart Johan E. Arntzen)

Som tidligere diskutert har fangstfolket ved Devddesvuopmi trolig tilhørt fjell- og innlandssiidaen Rounala, slik fangstfolket ved Alddesjávri tilhørte innlandssiidaen Tingevarre. Siidaene kan ha sett det som viktig og produktivt å utnytte og utvikle siidaens posisjon og økonomi ovenfor de norrøne bosettingene ved kysten. Samtidig pågikk det en formalisering av nye bruksgrenser ovenfor andre samiske grupper både i det svenske skogslandet og ute ved kysten i vest. Skogssamene har i likhet med fjellsamene flyttet mellom ulike sesongboplasser som hovedboplassen (vår og høst),

⁶³ Fangstanlegg: Askeladden- databasen for kulturminner, Manker 1960, Vorren 1974, Top.ark TMU, Sommerseth 2002. Offersteder: Manker 1952a, 1957, Vorren 1974, Sommerseth 2001b, Sámediggi / Sametinget. Stallotuffer: Birkely 1993, Sommerseth 2002. Løsfunn fra jernalderen: Tromsø Museum - Universitetsmuseet Top.ark (se kap. 1.3).

vinterboplassen og sommerboplassen (Karlsson 2006, Mulk 1994). Skogssamenes organisering av vinterboplasser har vært lik organiseringen av de fjellsamiske vinterboplassene, der begge gjør bruk av de samme skogsområdene på svensk side. Likevel har de ulike gruppene ikke brukt de samme vinterområdene samtidig. De skogssamiske vinterboplassene har lokalisert seg nærmere kysten av Bottenviken, mens fjellsamene har lokalisert vinterboplassene hovedsakelig langs kanten av skogsgrensen, mot fjellet vest for skogssamens vinterområder (Karlsson 2006).

Sammenholdt med grensene for de historisk kjente siidasystemene i innlandet i Troms, tegner det seg et klart bilde av at fangstanleggene er plassert godt innenfor siidaene Rounala og Tingearre (Figur 7). Kartet gir selvsagt kun en indikasjon på hvordan anleggene i innlandet fordeler seg i forhold til hvordan siidaene territorielt var organisert fra 1500-tallet av. Likevel ser vi tendenser til en siidainndelingen som følger prinsippet om at de har hver sine større vassdrag. Grensen mellom siidaene Tingearre og Rounala har trolig gått gjennom Anjavassdalen og over mot Kirkesdalen, som topografisk deler høyfjellsryggen mellom Dieváidvággi (Dividalen) og Alddesjávriområdet. Kanskje har denne siidagrensen også ligget mer i linje med Dieváidvággi (Dividalen), fordi dalen utgjør det mest markante skillet mellom to separate fjellstrøk. Det er grunn til å tro at det finnes flere større fangstgropanlegg som ennå ikke er registrert, siden det ikke har vært foretatt systematiske undersøkelser, spesielt i innlandet rundt Rostojávri. Også fangstanleggenes alder og størrelse er ikke tatt hensyn til i denne fremstillingen, og trolig representerer flere av anleggene på kartet etablering og bruk som strekker seg over svært lang tid. Det er god grunn til å anta at de samme fangstgropanleggene kan ha vært brukt flere ganger; gropene kan ha blitt rensset opp, og det er mulig at man har gravd nye groper i tilknytning eller forlengelse av det langt eldre systemet (Manker 1960).

Når fangstanleggene sammenholdes med de større offerplassene, som tolkes som felles rituelle steder for den enkelte siidaen, ser en at de er lokalisert tett ved hverandre og at de begge er plassert ved de større innlandsvannene. Villreinen har over tid mer eller mindre vandret på de samme trekkene og krysset samme sted. Dette gir en indikasjon på at fangstgropanleggene, som offerplassene på et vis unndrar seg eksakt kronologisk plassering og at det sentrale parametret er anleggenes romlighet som i siste instans er bestemt av villreins vandring. Betydningen av de store innlandsvannenes som et viktig ressursområde for en siida, er godt belagt i de skriftlige kildene (Hultblad 1968:77). Det karakteristiske for en sameby på 1600- og 1700-tallet, var at siidaen alltid hadde inkluderte et større vassdragsystem, med et eller flere store vann som en del av siidaens kapital (op.sit).

Lule älvdal ligger i dag innenfor Sirkas fjellsameby, som tidligere strakte seg over mot Tysfjordområdet på norsk side. Tidligere grenset denne siidaen opp mot den historisk kjente Tingevarre siidaen, som inkluderer blant annet Alddesjávri, og som videre nordover grenset opp mot Rounalasiidaen med Devddesområdet. Alle disse historisk kjente siidaene er relatert til fjellsamisk bruk, og allerede i 1548 er de identifisert i det svenske skattematerialet, omtalt som skatteträsk (Ruong 1937, Hultblad 1968, Päiviö 2001:22). Det er også helt klart at vannene hadde en viktig betydning for retten til fiske på 1500 og 1600-tallet. Her blir spesifikke samebyer nevnt, og navngitte innlandsvann som knyttes direkte til fiskerettigheter er blant annet Rostojávri (Store Rostavatn), Alddesjávri (Altevatn), Leainesjávri (Leinavatn) og Duortnosjávri (Torne träsk) (op.sit). Vinterbyene til de nordligste siidaene, som ennå gjennom 1500-tallet var skattlagt i form av naturalvarer og ikke i en pengeøkonomi, lå i tilknytning til skogslandet i øst. Flere steder i Nord-Sverige er disse vinterbyene omtalt som *Sijtt* i andre stavelser, for eksempel Vuollesita (Nederbyen) i Lule lappamark (Ruong 1937:18, Hultblad 1968:70).

Vinterbyen til Tingevarresiidaen er lokalisert til nordenden av Stalojaure, et område som naturmessig ikke kan sammenlignes med tilsvarende vinterbyer lokalisert inn mot granskogene lenger sør (Ruong 1937:18). Sett ut fra klimaet og naturforholdene i nord, ligger denne vinterboplassen likevel beskyttet til i innlandet, og området ligger i tilknytning til Alddesjávriområdet. Lokaliseringen av vinterbyen til Rounalasiidaen er mer usikker, og her måtte man trolig forflytte seg lenger inn i landet og sørøst for høyfjellsområdene Dávvaskaide (Tavvaskaite), og nordøst for Rostu (Råsto). I disse dalførene, som ligger lenger ned fra høyfjellsområdene, møter man de mer beskyttede skogsområdene som gir god tilgjengelighet både med hensynt til transport på vinterføre med pulk og slede og sommertransport med båt på elvene.

Også birkarlenes handels- og skatteprivilegier, som først ble formelt stadfestet i 1328, peker mot vinterbyenes viktige posisjon i en handels- og skatleggingsøyemed (Hansen 2001:21). Da handelsnettverket fra vest brøt sammen etter rikskongedømmets og kirkens direkte inntreden på 1000-tallet og begynnelsen av 1100-tallet, ble handelsnettverkene endret og overtatt av andre grupper (Hansen 2001:18). Etter 1200-tallet blir det mer tydelig at flere grupper ser seg tjent med å utnytte pelshandelen og de samiske jakt og fangstproduktene som en viktig økonomisk ressurs. I en kilde fra Egils saga (kap. 9.4) fra første halvdel av 1200-tallet, blir det kjent at både nordmenn og kvener konkurrerer som avtakere av samenes jakt- og fangstprodukter (Hansen 2001:29). Siste gang kvenene nevnes er i det norrøne middelaldermaterialet (islandske annaler) fra 1271. Knappe

60 år senere dukker birkarlene opp som handelsgruppe, og de overtar nettverkene og innehar de samme privilegiene som kvenene tidligere hadde (Hansen 2001:21). Disse kildene antyder at vinterbyenes sentrale funksjon allerede har vært anerkjent lenge, gjennom vikingtid og tidlig middelalder. I 1328 stadfestet og avgrenset den svenske kronen skatteprivilegiene, og Rounalasiidaen inngikk trolig som en viktig del i dette handelsnettverket (Hansen 2001:21). Da området ble gjenstand for kongens misjonsvirksomhet på 1560-tallet, med påfølgende kirkebygging, bekrefter dette Talvasområdetets viktige status som sentral vinterby for fjellsamene i Rounalasiidaen.

Kontinuitet av samisk landskapsbruk og ressursbruk er knyttet til vassdrag og suohpåsområder der reinen har vandret mellom kysten og innlandet. I de skriftlige kildene kommer det ofte frem at samene anerkjennes som handelspartnere, og det er tydelig at de samiske ressursene i form av fangstprodukter var viktig for høvdingdømmene ved kysten og blant skatteoppkreverne. Den økende aktivitet i innlandet i yngre jernalderen og tidlig middelalder, er nedfelt i form av stalletufter, grav- og offerplasser, løsfunn og fangstanlegg som alle knyttes til vassdrag og gode suohpåsområder. Kontinuiteten av samisk landskapsbruk fra villreinfangst til tamreindrift i innlandet fra jernalderen av, finnes også i et begrenset tamreinhold der disse ble brukt som transportdyr og lokkedyr i villreinfangsten. Organiseringen og bruken av innlandet har trolig i løpet av jernalderen lagt grunnlaget for den historisk kjente inndelingen av innlandet og de samiske områdene i siidaer, som innebærer at bestemte områder i innlandet knyttes til bestemte familiegrupper som bruker sommer- og høstboplassene nært kysten i vest og om vinteren bor i vinterbyene øst for Kjølén.

Kapittel 10 TAMREINDRIFT FRA 1400-TALLET

10.1 Innledning: betingelser for tamreindrift

Stallotuftene, og et rekkeorganisert árran, er de sikre daterte arkeologiske spor vi har av førhistorisk bosetting i Devddesvuopmi, ikke før på slutten av 1300-tallet ser det ut til å dukke opp en ny type bosetting, som nå ligger mer spredt i landskapet. De nye boplassene ser først ut til å etableres i Devddesvuopmi, men utover 1400- og 1500-tallet ligger boplassene spredt over hele Mauken og Blåtind. Mye tyder på at innlandssiidaene i løpet av middelalderen har reorganisert seg, noe som har resultert i nye typer spor etter bruk og bosetting fra 1400-tallet. De nye boplassene er tolket til å tilhøre tamreinøkonomien, og dette baseres først og fremst på en ny type lokalisering i landskapet som klart skiller seg fra jakt- og fangstbosettingenes plassering. Jeg skal i dette kapitlet forsøke å redegjøre for hva som kan ha forårsaket at villreinfangsten gikk ut som hovednæring i Indre Troms, og videre se på hvorfor man får et brudd i økonomi og bosettingsmønster. Siste del av middelalderen ser altså ut til å være en viktig fase for etablering av tamreindriften i Indre Troms. Denne reorganiseringen synes å sammenfalle med endringer i bosettningsmønster i samme periode i andre områder på Nordkalotten og som tolkes i sammenheng med overgang til en tamreinøkonomi (Andersen 2005:85, Mulk 2005:50, Hansen og Olsen 2004: 203). Det ser ut til at innlandsområdene i Troms føyer seg inn i dette bildet.

Det er forskjeller mellom tamreindriftens og jakt- og fangstsamfunnets bruk av landskapet og dette avspeiler seg i bosettingsmønster og boplassorganisering (Mulk 1994:25, Hansen og Olsen 2004:205). Fangstsamfunnene flyttet mellom definerte sesongboplasser i ulike ressursområder innenfor et gitt territorium med tilsvarende forskjeller mellom boplassenes plassering og utforming. Tamreindriftens mønster styres i større grad av tamreins behov for beiter. Variasjonen i boplasstyper blir mindre, men man får en langt større spredning av lokaliteter i ulike områder. Den nye mobiliteten vises derfor i form av boplasser i områder som ut fra en fangstøkonomi trolig vil oppfattes som lite produktive. Det nye flyttemønsteret innfor tamreindriften passer til pastoralismens generelle definisjon, der et variert migrasjons- og flyttemønster er regulert etter behov for beiter og er tilpasset fleksible grenser ut fra behovet for å dele rettigheter til ulike områder (Mulk 1994:25, Olsen 1984:224-231).

Den lange perioden med villreinfangst og kunnskapen om dens vandringer og landskapsbehov har vært en viktig forutsetning for å få større kontroll over reinflokkene (G. Hatt [1919] 1964). Rundt

om i de sirkumpolare områdene finnes det kunnskap og en håndtering av rein som er praktisert og som er kjent av alle tamreindrivende folk, og trolig er dette en type kunnskap som er svært gammel (Aronsson og Hedman 2000:185). Dette gjelder blant annet kastrering med biting, merking med snitt i ørene, bruken av lasso, bruken av ski, samt bruken av salt og urin for å lokke og holde reinen nært inntil mennesker. Andre kjennetegn ved håndtering av rein som ikke brukes av alle reindrivende folk i de sirkumpolare områdene, er bruk av rein som ridedyr eller kjøredyr foran pulk eller slede, ulike slaktemetoder, melking av rein samt bruk av hund til gjeting (G. Hatt [1919]1964:76). De ulike praksisene refererer til tradisjoner hvor man har kontroll over reinflokken og dens reproduksjon. Det er også andre faktorer som spiller inn ved en kontroll over tamreinflokken. For det første å holde tamrein borte fra villrein, fra det naturlige reproduktive miljøet og det å vokte tamreinen på beitene, for videre å bestemme avgang gjennom kontrollert slakting. I følge Hansen og Olsen (2004:204) er det først når man begynner å holde reinflokkene under kontroll for å balansere et uttak i matforsyningen, at man kan snakke om så vel pastoralisme som domestisering i egentlig forstand.

En av metodene for å temme villrein i de samiske områdene var å ta de nyfødte kalvene fra simlene på våren og deretter inkludere dem i en mindre tamreinflokk med áldu (voksen simle med kalv). I følge eldre kilder gikk disse kalvene fra å bli kalt goddi (villrein) til å bli kalt for boazo (tamrein) (J. Tornæus 1900 og E. Demant Hatt 1913 i G. Hatt [1919] 1964:112-113). Kalvene fikk deretter merket ørene med personlige eiermerker. Metoden for å merke dyr med personlige eiermerker i ørene har mange fellestrekk og er historisk kjent brukt hos de fleste reindriftnomadene, men metoden er også kjent brukt på tamdyr som sau og hest (Hatt [1919] 1964:110). Blant annet har eiermerker i ørene på rein vært sett på som en viktig indikator for at det samiske samfunnet har endret seg sosialt. Med pastoralismen inntrådte det endringer både i relasjonene mellom dyr og mennesker, og i de sosiale relasjonene menneskene i mellom (Ingold 1980). En av de viktigste følgene var at reinen ble oppfattet som individuell eiendom, og ikke lenger utgjorde en felles ressurs for alle medlemmer av siidaen. Sosial status ble i betydelig grad et produkt av hvor mange rein du eide (Olsen 1984). Likevel har relasjonen og kunnskapen om villreinflokken ikke vært brutt, siden man har sikret seg mot innavl ved å temme villreinkalver i tamreinflokkene, eller at man lot tamrein blandes med villreinflokkene (Hatt 1919, Ingold 1980:95).

Med utgangspunkt i Varanger i Øst-Finnmark har Olsen (1984) sett på ulike faktorer som førte til at de samiske fangstsamfunnene endret økonomi fra villreinfangst til tamreindrift. Olsen mener at

reinen i fangstsamfunnet utgjorde en kilde til sosial status, men da knytta til jakten og den prestisjen som tilfalt den dyktige jegeren i det påfølgende delingen av det døde dyret. Som tegn på sine ambisjoner kunne de dyktigste jegerne forsyne pilene sine med eiermerker. Derved kunne man belegge hvem som hadde felt reinen og som hadde rett til å fordele byttet. Piler med slike eiermerker er vel belagt i det rike boplassmaterialet fra siste årtusen før Kristus fra Kjelmøy i Sør-Varanger (Olsen 1984, 1987). Ved pastoralismens inntreden ble eiermerket flyttet fra jaktvåpenet til det levende dyret, ved at reinen fikk eierens merke skåret inn i øret. Denne forflytningen mener Olsen illustrerer langt på vei den sosiale forskjellen mellom fangstsamfunnets og pastoralismens forhold til rein: i fangstsamfunnet utgjorde delingen av døde dyr den fremste kilde til sosial status, mens i det pastorale samfunn oppnås slik status gjennom det å eie levende rein. Tamreindriftas fremvekst gjorde at tilgangen til en av de viktigste ressursene ble begrenset eller ”privatisert” og dette er sett på som et viktig skille mellom fangstsamfunnets kollektive eierforhold kontra individets eierforhold til de ressursene som samfunnets økonomi var basert på (Hansen og Olsen 2004:211). Denne modellen til en forklaring på endring vektlegger de underliggende systemiske årsakene innad i det samiske samfunnet, og trolig har en overgang fra jakt og fangst til tamreindrift hatt et gradvis endringsforløp der faktorer som følge av for eksempel økt skattlegging, nedgang i jaktvilt og interne sosiale motsetninger i samfunnet kan ha utgjort de viktigste betingelser for en endring. Overgangen fra jakt- og fangst til tamreindrift kan også ha vært påvirket av og utløst av mer episodiske endringer som epidemier og uår, noe som jeg skal komme nærmere inn på.

10.2 Spor etter tidlig tamreindrift i Mauken, Blåtind og Devddes

Innenfor en relativ kort periode fra slutten av 1300-tallet og utover på 1400- og 1500-tallet dukker det opp en mengde boplasser i områder hvor det tidligere ikke er registrert jakt- og fangstboplasser. Det dreier seg om en stor gruppe árran som er brukt i lavvuen eller i bealljegoahti. Denne typen bolig er karakteristisk for tamreindriften og er tilpasset det mobile flyttemønsteret mellom sesongboplassene. I tillegg er det også registrert gieddier og borra på flere av lokalitetene og som hører til boplassene; dette er kulturminner som er karakteristiske for tamreindriften. De tidligst daterte boplassene fra 1400-tallet ligger spredt i Mauken, Blåtind og i Devddesvuopmi. De finnes på alle de sentrale lokalitetene som Geinnodatvággi (Akkasæter), Návdevággi (Nergårdskaret), Mielkejávri (Melkelvvatn) og i Devddesvuopmi. Boplassene ligger i variert terreng, men de fleste kan relateres til orda (tregrensen) som er en viktig sone for tamreindriftens fleksible organisering og som ivaretar nærhet til tamreinenes beiter.

De fleste av de eldste daterte boplassene ligger lokalisert i Geinnodatvággi (Akkasæter) og i Návdevággi (Nergårdskaret), og boplassene ligger et stykke fra hverandre på tørre morenerygger og ved elveterrasser, noe som tyder på at flere kan ha vært brukt samtidig. Dette vitner om at landskapet spesielt i Mauken og Blåtind blir tatt i bruk for første gang ut fra tamreindriftens behov for gode vår- og sommerbeiter. De nye områdene kan karakteriseres som et innland som har en viss nærhet til kysten i motsetning til Devddesvuopmi som ligger lenger inn mot dagens grenseområde. En lignende dokumentasjon er også påvist i de arkeologiske undersøkelsene i Nordre Nordland, hvor fire tidlige tamreinnomadiske boplasser datert til perioden mellom 1200- og 1600-tallet, er lokalisert på moreneryggene ved eller på reinens beiteplasser (Andersen 2005:77,85).

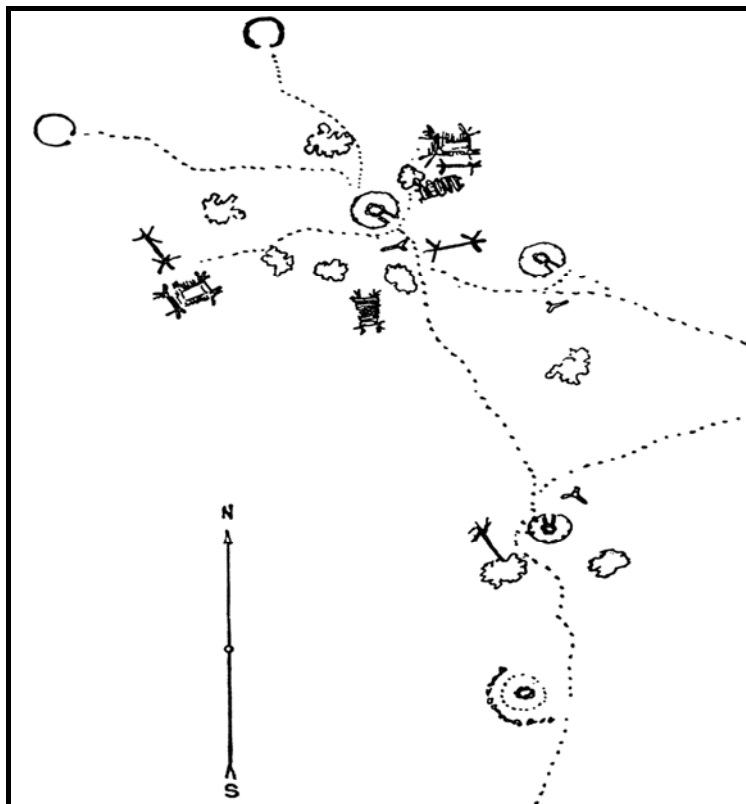
De tidlige boplassene i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi er etablert på lokaliteter som ut fra de historiske kildene er ansett som gode vår-, sommer- og høstboplasser for tamreindrifta. Særlig Geinnodatvággi (Akkasæter) og Návdevággi (Nergårdskaret) peker seg ut som boplasser egnet for lengre sommeropphold, mens Finnvegåsen og Mielkejávri (Melkelvvatnet) samt Devddes hører til områder som karakteriseres som typiske vårboplasser, liggende på koller og forhøyninger med mindre snø. Vårboplassene ligger også i områder som i følge skriftlige kilder er påvist som gode kalvingsplasser (se kap 3.4). Generelt har alle lokalitetene tilgang på gressbeite og fjellandskap med lavarter, noe som gjør områdene til svært gode sesongbeiter på våren, sommer og om høsten. På varme sommerdager er det kort vei til snøfleckene på høyfjellet hvor reinen kan unngå innsekter. På høsten er gress- og urtebeitene rikelige, samtidig som reinen kan trekke ned i fjelldalene ved dårlig vær. Det er grunn til å tro at tamreinenes tilpasninger og behov for beiter i de ulike årstidene har utløst det nye bosettingsmønstret som vi ser konturene av fra 1400-tallet i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi.

Devddesområdet skiller seg fra Mauken og Blåtind ved at det her, i tillegg til tamreinboplassene, også er spor etter en eldre jakt- og fangstbosetting. Skillet mellom de ulike boplasstypene er trolig tilpasset om reinen var vill eller tam. Som Andersen (2005:85) påpeker ville jakt- og fangstfolket ha plassert boplassene et stykke unna der villreinen beitet for å unngå å skremme dyrene, mens boplassene i tamreindriften ble lagt nært reinen, til steder der melking av rein kunne foregå. Det spennende med Devddesvuopmi er at det eldste árran, fra jernalderen, lik et som er mer enn 300 år yngre, ligger lokalisert nært stallotuftene og kan således tolkes til å ligge plassert et stykke unna fangstanleggene og steder der villreinen hadde sine trekkruter. Det andre árran, fra 1400-tallet, ligger flere kilometer fra høyfjellsboplassene og lenger ned i furuskogen ved Devddesjávri, og

representerer mest sannsynlig tamreinens behov for beskyttede beiter om våren eller høsten. Den sistnevnte boplassen ligger også nært et av fangstanleggene ved Devddesjávri og denne ville derfor ligge i veien for villreinfangsten og skremt villreinen bort.

Tamreindriftens tidlige boplasser karakteriseres av en åpen árran uten steinpakning inni. Over árran har det som tidligere nevnt vært reist et telt som er karakteristisk for mobilitet.

Undersøkelsene fra Lule älvdal viser sammenfallende trekk med Indre Troms, både morfologisk og kronologisk (Mulk 1994). De åpne árran opptrer først etter 1350 i Lule älvdal, og de er ennå få på 1400-tallet, men antallet stiger i løpet av 1500-tallet (Mulk1994:147-150). Det dreier seg altså om árran som er markert med en kantkjede i motsetning til de tidligere steinfylte ildstedene, som kan dateres tilbake til 600-tallet i skogslandet og 800-tallet i fjellregionen i Sverige. Árrans spredte plassering på det som tolkes som tamreinlokalitetene i Indre Troms fremviser også en annen innbyrdes gruppering enn det stallotuftene har. Disse var som kjent anlagt i mindre grupper og organisert i rekker. Den nye typen lokaliteter og boplasser ligger nå med en større avstand fra hverandre. Mulk (1994:151) anser denne nye typen lokalisering som også opptrer i Lule älvdal som tegn på en økt individualitet med en større vektlegging av det enkelte hushold.

Figur 76. Lainiovuomas vår- og høstboplass i Liedakka i Nord-Sverige (Illustr. etter E. Manker 1943).

I Indre Troms viser en ny etablering at et større antall familieenheter og flere driftsenheter har tatt større områder i bruk fra 1400- og 1500-tallet av. Trolig har små reindriftsgrupper etablert seg i landskapet og tett inntil tamreinflokkene. Dette er et kjent bosetningsmønster som gjenfinnes senere i den historisk kjente tamreindriften (Figur 76). Alle boplassene fra 1400- og 1500-tallet i Indre Troms ligger ved eller nær historisk kjente flytteveier fra seinere tid, noe som fundamentierer inntrykket av at tamreindriftens bosetningsmønster nå er etablert. Også nærhet til kystområdene og handelsplassene har spilt inn ved en lokalisering. I de påfølgende århundrene kan en følge etableringen av nye årran inntil de eldre boplassene, og felles for samtlige er at de er knyttet til gode beiteområder for tamreinen.

10.3 Endring for Rounalasiidaen: det storpolitiske bakteppe

Reindriftens oppkomst må forstås ut fra samspillet mellom eksterne forhold og den indre dynamikken i de samiske samfunnene. Gjennom 1300- og 1400-tallet og begynnelsen av 1500-tallet økte koloniseringen av Nordkalotten. Dette la grunnlaget for nye former for utøvelsen av statsmakt, utover den etablerte skattleggingen av samene. Også introduksjonen av nye rettsprinsipper, administrasjon og kristendom var en del av de ytre betingelsene som kom til å påvirke de ulike samiske samfunnene på flere plan (Hansen og Olsen 2004:153). Koloniseringen av de samiske områdene skjedde fra tre kanter; først langs ytterkysten av Finnmark, der permanente fiskeværbosettinger med en norsk tilflytting etter hvert ble etablert. Både den norske og samiske kystbefolkningen var knyttet til Bergenshandelen og kontaktene sørover gjennom tørrfiskhandelen (Hansen 2001:38-39). For det andre foregikk det en jordbrukskolonisasjon på 1300- og 1400 tallet i innlandet, i områdene nord for Bottenviken, og utgangspunktet her var bondebygdene rundt det innerste del av Bottenviken (Wallerström 1995). På russisk side i øst, hovedsakelig i nordvest Russland og på Kolahalvøya, skjer det en kolonisering hvor fremrykningen for det meste ble markert med en rekke klostergrunnleggelser på områder som tidligere var dominert av samer og østersjø-finske folkeslag (Hansen 1990:40).

De indre delene av Troms og traktene øst for Kjølén, det som er områder tilhørende innlandssidaen Rounala, ble ikke direkte rammet av denne koloniseringen. Likevel har disse områdene sannsynligvis også spilt en rolle for den norske riksenheten på 1200-tallet, som forsøkte å knytte de samiske bosetningsområdene lang kysten og innlandet tettere til den norske staten, i skarp konkurranse med statene i øst (Hansen og Olsen 2004:153). Områdene fra Malangen og nordover er fra norrøn side omtalt som ”Finnmork”, og fra et norsk synspunkt ble ”Finnmork” fremstilt som

”en veldig ødemark” som grenset til det norske kongeriket. Dette område blir fremstilt i det latinske verket ”Historia Norvegiae” fra midten av 1100-tallet, som tilhørende samene, og de samene som var bosatt her, var i følge den norske kongen pliktige til å yte ”tributt” til kongedømmet (Hansen og Olsen 2004:153). Trolig har Dieváidvággi (Dividalen), med Målselva og de indre deler av Malangen vært inkludert som ressursområde for de norrønes skatte- og finneferder. Siidaen Rounala har med sin beliggenhet inkludert Dieváidvággi (Dividalen), vært en del av det veldig ødemarksområde i innlandet, og derfor som en del av ”Finnmork”.

Omtalen i de skriftlige kildene indikerer at kontakten mellom det norske og det samiske samfunnet etter rikskongedømmets tilkomst og kristning, endret karakter og ble mer asymmetrisk. Samene var i større grad satt under press og til å yte skatt og til å produsere pelsvarer. De kombinerte handels- og skattleggingsferdene til samene, de såkalte finneferdene, ble etter hvert satt bort til kongedømmets lokale representanter i distriktene i nord, de såkalte lendmennene og sysselmennene (Hansen og Olsen 2004:154). Gjennom første del av middelalderen ble skatten fra samene betraktet som en sentral inntektskilde for det norske kongedømmet. Mot slutten av høymiddelalderen minker engasjementet i pelsverkhandelen fra det norske riksstyrets side, og kildene har i denne tiden få referanser vedrørende handels- og skattleggingsaktivitet fra de vestsamiske områdene. Den siste ”Bjarmelandsferden” ledet av en sysselmann fant sted i 1222, og i 1310 er det siste gangen en stormann (Gissur Galle) legger ut på ”finnferd” i nord på vegne av rikskongen (op.sit).

En annen indikasjon på at de vestlige handelsforbindelsene etter hvert tok slutt, er at mengden av vestlig mynt funnet på de samiske offerplassene i det nordsvenske innlandet avtar fra ca 1150 og opphører på begynnelsen av 1200-tallet (Wallerström 1995:189). Myntene som blant annet er funnet på offerlokaliteten ved Rautasjávri, kan trolig knyttes til den fjellsamiske siidaen Tingevarre eller Siggevarre. Selv om det ikke er funnet en større offerlokalitet som kan knyttes til Rounalasiidaen, kan man likevel anta at denne siidaen hadde en lik offerpraksis som sine naboer. Myntene som er funnet på offerplassene stammer hovedsakelig fra Danmark, Tyskland, England og Norge. De utenlandske myntene gikk tidligere ut av sirkulasjon enn de norske, noe som skjedde allerede mot slutten av 1000-tallet. De norske myntene i skattefunnene dateres helt frem til begynnelsen av 1200-tallet (op.sit). Dette tyder på at den ekstensive kontakten med den norrøne befolkningen i vest avtok, og at overskuddet fra pelshandelen har tatt en annen retning.

Selv om det norske kongedømmet i vest hadde en viss kontroll med innlandet utover 1200-tallet, ser det likevel ut til at siidaene her rettet et større fokus mot øst. Fra 1200-tallet hører vi om at karelerne opererte som mellommenn for Novgorod, et handelssenter som ser ut til å innta en helt sentral rolle i øst-handelen på Nordkalotten (Hansen og Olsen 2004:155). I løpet av 1100- og 1200-tallet vokste den aristokratiske byrepublikken Novgorod fram til å være et av de mest betydelige omsetningssentra for pelsverk i Nord-Europa, og de hadde forbindelseslinjer østover til knutepunkt som Bulgar ved Volga, sør til Bysants og vestover til Skandinavia og Vest-Europa. Og som en direkte følge av hanseatenes etablering i Østersjøen, slo Novgorod inn på en ekspansjon mot nord og nordøst (op.sit). Novgorod sikret seg dermed kontroll over bosetningsområdene til en rekke folkeslag av østersjøfinsk og permisk-finsk opphav, og ved å bygge opp et nettverk av administrative støttepunkter - såkalte *pogost'er*, sørget man for at den lokale befolkningen ble underkastet Novgorods myndighet og skattelegging (Hansen 1990:179).

For samene og for handelssamkvemmet på Nordkalotten i det hele, kom det til å få stor betydning at Novgorod gjennom denne ekspansjonen knyttet til seg finsk-ugrisk talende folkegrupper som gjennom lang tid hadde hatt nære utvekslingsrelasjoner med samene. Disse relasjonene, og Novgorods sentrale stilling, vises gjennom de mange bronsesmykkene fra vikingtid og tidlig mellomalder, funnet i samiske urgraver og på offerplasser i nordre Fennoskandinavia frem til 1200 (A. Schanche 2001:337). Disse smykkene er produsert i området rundt Ladoga og Finskebukta (Makarov 1994, Wallerström 1995:202-208). Fra russisk side ble de finsk-ugriske folkene omtalt som "čud" eller "tsjuder", en sekkebetegnelse som slaverne anvendte om alle sine finsttalende naboer. Etnisk sett kan hovedtyngden av denne befolkningen gjennom første del av middelalderen ha bestått av østersjøfinske folkeslag som russerne hadde kontakt med (Hansen 1990:27). Fra 1200-tallet ble også de østlige karelerne trukket inn i Novgorods interessesfære, og fram til siste del av 1400-tallet dominerte karelerne fullstendig innlandshandelen som gikk øst - vest på Nordkalotten. I henhold til gammel russisk sedvane "eide" de også landets beboere, noe som ga dem rett til å kreve avgift (*prazga*) av samene. Etter hvert opptrådte karelerne også som skatteoppkrevere på vegne av Novgorod og det seinere Moskva-fyrstedømmet som overtok på slutten av 1400-tallet. Det kan se ut som at karelerne har fungert som selvstendige økonomiske aktører når det gjaldt lappmarkshandelen og tributtinnkrevningen fra samene i en periode (Hansen 1990:24-32, Hansen og Olsen 2004:161).

I de samiske områdene har tsjude-betegnelsen satt spor i landskapet i form av stedsnavn, og av omtale i en rekke eventyr, sagn og legender. Flere steder i Nord-Norge finner man slike navn, og i

Dieváidvággi (Dividalen) har vi Dáččabákti (Bumannsberg) midt i Rounalasiidaen, noen få kilometer fra dagens riksgrense. Fjellet har navn etter en hendelse som er blitt til et sagn, og Qvigstad (1935:97) skriver: *”Efter sagnet skal en gammel kone ha ført russetsjuder eller efter en annen beretning norske bønder, som kom for å røve, ut over ved hjelp av en neverfakkel”*. Som oftest refererer tsjudenavnene til en sekkebetegnelse av skatteoppkrevere eller røverbander som har plyndret samiske lokalsamfunn, og det er vanskelig å sikte til en bestemt befolkningsgruppe. Hansen (1990:28) mener likevel at på bakgrunn av det vi vet om norsk-karelsk rivalisering i senmiddelalderen, kan en tenke seg at sagnene og stedsnavnene opprinnelig har referert til forskjellige karelerangrep i løpet av denne perioden. Likevel er det ikke lett å fiksere en slik hendelse i tid, og i følge (Hansen 1990:29) må en derfor ta hensyn til at det også er snakk om variasjon over tid og fra region til region, noe de mange variantene av tsjudesagnet vitner om.

På begynnelsen av 1300-tallet lå Novgorod i krig med både Sverige og Norge, som var forent under felles konge. Striden mellom Sverige og Novgorod gjaldt i første rekke hvem som skulle ha herredømmet over karelerne, og dermed kampen om rettigheter til skattlegging og handel på hele Nordkalotten (Hansen og Olsen 2004:170). Gjennom en fredstraktat inngått i 1323 på festningen Nöteborg ved utløpet av Ladoga ble forholdet mellom Novgorod og Sverige regulert, og man ble enige om hvordan de gamle grensene mellom rikene skulle respekteres. Grenseavtalen ved den såkalte Nöteborgsfreden skulle både få innflytelse for Rounalasiidaen og for de senere grenseavtalene og politiske spørsmålene på Nordkalotten. Bakgrunnen er at de bevarte avskriftene av fredsavtalen, som finnes på både russisk, svensk og latin, inneholder uklare opplysninger om hvor grensen skal gå i nord. Noe senere, i en ny traktat mellom Norge og Novgorod i 1326, ble de to statene enige om at begge riker skulle kunne kreve inn skatter i et område som omfatter Nord-Troms, Finnmark og nord-delen av Kola, en praksis som betydde at ingen av de to rikene hadde full suverenitet over området (op.sit).

Når det gjaldt forholdet mellom Norge og Novgorod, var det allerede i 1250 inngått en fredsavtale mellom storfyrsten av Novgorod, Aleksander Nevskij, og kong Håkon Håkonsson (Hansen 1990:33). Den vestlige avgrensningen av Novgorods skattleggingsrett var allerede da avtalt til å gå ved Lyngstuva i Nord-Troms. Dette punktet må også ha ligget til grunn da man 70 år senere (ved Nöteborgsfreden) ønsket å ta hensyn til hvordan de gamle grensene skulle respekteres. Det felles norsk-russiske beskattingsområdet strakte seg fra den gamle territorielle grensen for ”samisk land” ved Lyngen, og helt til det østligste punktet på Kolahalvøya, også kjent som ”Trines” eller Ponoj (Pyenne) (Hansen og Olsen 2004:173). Gjennom fredsavtalene fra 1320-årene ble

størsteparten av de samiske bosetningsområdene, både i innlandet og langs kysten, definert som felles innflytelsessfære og beskatningsområde for de omkringliggende statene. Den statsrettslige stilling som sameområdene dermed var blitt en del av, skulle stå ved lag de neste 300 - 400 år og skulle skape nye betingelser både for handelsvirksomhet og for bosetning i områdene (op.sit).

Et hovedpoeng i avtalene var den frie og uhindrede adgangen til fellesområdene for handelsmenn som allerede opererte innenfor hver av statenes økonomiske sfære. Fra østlig side fikk denne klausulen først og fremst betydning ved at den sikret karelske kjøpmenn fri reise i fellesområdene og fri overfart til norsk side. Når den svenske kongemakten tok birkarlene i sitt vern bare få år etter at grenseavtalene var inngått (1328), kan det oppfattes som et mottiltak for å demme opp for Novgorods og karelernes omfattende aktiviteter (Hansen:1990:36). Ved dette tiltaket oppnådde den svenske kongemakten å knytte nærmere til seg og beskytte en allerede eksisterende økonomisk elite, samtidig som den indirekte fikk grep om de rike samiske bosetningsområdene i innlandet hvor birkarlene hadde etablert seg som eksperter på handel og kontakt (Wallerström 2001:395). Den lokale eliten ble dermed ”omdefinert” og etter hvert knyttet til et større økonomisk nettverk, nemlig det svensk-hanseatiske med knutepunkt i Stockholm (op.sit).

10.4 Siidaens forsikring mot kriser og uår

Det er ikke bare de ytre politiske forholdene som har spilt inn som en faktor for endringsprosessene. Også den indre dynamikken i samfunnet har spilt en rolle. Selv om man i fangstsamfunnet allerede hadde små tamreinflommer for transport- og lokkedyrformål, var hovedhensikten med tamreinen knyttet til det kollektive samfunnets verdier. Ved å betrakte tamreinen som en ressurs i matforsyningen og som en fremtidig forsikring, har man mer gått over til selvforsynte hushold. Trolig kan det ha vært perioder hvor knapphet på levnettsmidler har ført til at tamme dyr måtte slaktes og heller gjøre nytte som mat for familiene. Dette kan ha ledet til en praksis der det etter hvert legges opp til en bevisst avl av tamme dyr som sosialiseres og merkes som en del av det private husholdet (Ingold 1980:95,111). Resultatet er utvikling av et privat eiendomsforhold til flokker, noe som igjen fører til at siidaen fragmenteres i retning av mindre, selvforsynte husholdenheter. Den påfølgende oppbyggingen av en flokk, hvor dyr merkes og deles ved arv innenfor en familie, kan med dette perspektivet sees som en garanti for eget utkomme og som en langtidsplanlegging og forsikring mot framtidige kriser og uår (Ingold 1980:201). En oppbygging og gjeting av tamreinflommene for fremtidig sikkerhet er også et av de viktigste kjennetegnene for pastoral virksomhet (op.sit). Som en parallell til dagens

reindriftspraksis, er en oppbygging av flokken avhengig av at et godt vinterbeite for å få en god flokkstruktur, og et godt sommerbeite for å forbedre flokkenes reproduksjon. Dette innebærer en praksis som gjør nytte av ulike beiteland på en ny måte (Sara 2001).

En av de episodiske hendelsene i middelalderen som kan ha utløst en årsak til endring i de samiske samfunn er en av de store krisene i Europa og i Skandinavia på 1300-tallet, Svartedauden, som i Norge varte i tiden mellom 1349 og 1351. Minst 60 prosent av datidens befolkning i Norge døde i løpet av kort tid (Benedictow 2004:383). Størst var utbredelsen av epidemien sør for Trøndelag i Norge og sør for Jämtland i Sverige, og Norge var det landet i Europa som ble hardest rammet. Landet stagnerte kulturelt og økonomisk, og politisk gikk det i oppløsning. Ved Christian IIIIs bestemmelse av 1536 innledes en nesten 400 års periode som lydrike under Danmark. I Nord-Norge er det få spor etter nyrydding av gårder i tiden mellom 1300 og 1500. En langvarig ødegårdsperiode etter epidemiene er dokumentert på Vestvågøy i Nordland, der kun 26 av 131 navnegårder ser ut til å ha overlevd Svartedauden, og en antar at minst 50 % av befolkningen her døde i løpet av kort tid (Nielssen i Storli 1994:127). Denne dramatiske tilbakegangen i folketallet og bosettingene i andre halvdel av 1300-tallet, må ha påvirket den samiske kyst- og innlandsbefolkningen i nord. Det mest åpenbare er at all form for langdistansehandel og utveksling av varer mer eller mindre brøt sammen, et brudd som ser ut til å vare gjennom hele 1400-tallet. Også etter Svartedauden brøt det ut flere dødelige epidemier, noe som skulle gi en langvarig effekt på den øvrige befolkningen og som skulle holde folketallet nede i Norge frem til begynnelsen av 1500-tallet (Benedictow 2004). Storli (1994:127) mener det vestsamiske samfunnet kan ha gjennomgått en tilsvarende befolkningskrise som den øvrige befolkningen i Nord-Norge. Dette støttes av at deponering av metall- og sølvsmykker på de samiske offerplassene, ervervet gjennom handel og utveksling, opphører fra midten av 1300-tallet (Zachrisson 1984).

Den ekstensive fangsten av villrein har trolig opphørt i Indre Troms som følge av at nettverkene ved kysten i vest brøt sammen i løpet av kort tid etter Svartedauden. Det er ikke usannsynlig at folketallet i innlandssiidaene gikk tilbake som følge av de mange epidemiene fra andre halvdel av 1300-tallet, en situasjon som i likhet med resten av Skandinavia varte frem til 1500-tallet. Det er usikkert hvorvidt en spredt jakt- og fangstbefolkning ble like hardt rammet av epidemier som en tettere bofast befolkning. Erfaringer gjort av flere urfolksgrupper i verden viser imidlertid at kolonialisering har ført med seg fremmede sykdommer som har fått fatale konsekvenser med hensyn til endring i folketall på kort sikt og endring av kultur og livsbetingelser på lang sikt (Brøgger sr. 2002).

Kontakten til kysten i vest hadde i tiden forut for Svartedauen og de påfølgende epidemiene vært intensiv, slik at smitten lett kunne overføres fra kystfolket til innlandsfolket via de tette handels- og skattnettverkene. Foruten tap av markedene kan vedlikeholdet av fangstanleggene og gjennomføringen av fangsten ha blitt rammet av epidemiene. Anleggene kan ha blitt lagt brakk og fordret store investeringer av arbeidskraft for å bli tatt opp igjen. Siidaene kan i løpet av kort tid ha mistet mange av sine medlemmer. I løpet av andre halvdel av 1300-tallet har villreinfangst ved bruk av jordgravde gropsystem opphørt helt i de indre deler av Troms. Trolig har det allerede på 1200-tallet vært en nedgang i fangsten, et forhold som også kan sees i det arkeologiske materialet med at de vestlige myntene forsvinner på offerplassene i innlandet på 1200-tallet.

Endringene til tamreindrift har skjedd rimelig fort i Indre Troms, kanskje bare i løpet av ett par generasjoner innenfor perioden mellom 1350 og slutten av 1400-tallet. Dette er i tiden etter epidemiene, og stemmer godt når vi også ser at de første tamreinboplassene etableres en gang på 1400-tallet, en endring av landskapsbruk som også har store likheter med nabosiidaen Sirkas lenger sør (Mulk 1994). Selv om innlandets betydning for rikskongedømmet og kystsamfunnene i vest fra 1200-tallet og frem i tid er svekket, er det likevel tegn på at fangstprodukter ennå har vært en viktig ressurs for samene. De øst-engelske tollruller fra begynnelsen av 1300-tallet viser at det har foregått import av skinnvarer fra Skandinavia, både av reinskinn og bjørneskinn ved siden av gråverk (ekornskinn) og hermelin. Mens reinskinn og bjørneskinn synes å stamme fra Norge og trolig fra de kystsamiske områdene i nord, har hovedtyngden av gråverk trolig kommet med skip fra Østersjøen (Hansen og Olsen 2004:155).

Dette betyr at villreinflokkene har levd i beste velgående utover middelalderen, og at det ikke har vært knapphet på villrein som har ført til man gikk over til en tamreindrift. En krisetid, som de store epidemiene kan ha utløst etter 1350, har i stedet ført til et misforhold mellom fangst og marked, mellom teknologi og personell. Flere og flere fangstanlegg har blitt liggende brakk, og samfunnene har orientert seg mot nye måter å bruke sin kunnskap om rein på. I en lang periode kan aktiv fangst med skytevåpen ha blitt foretrukket, men parallelt med dette søkes andre løsninger. Ved å begynne å gjete tamreinflokkene har man tatt i bruk landskapet på en ny måte, der årstidenes syklus og beitetilgang har bestemt tamreinflokkenes vandring som man i større grad enn tidligere har begynt å følge. I tillegg har man spedd på økonomien med småviltjakt, fuglefangst og innsjøfiske der det vanlige var at hele familien deltok (Solem 1933:60). Endringene besto i å bygge opp gode tamreinflokker som trengte en kontinuerlig oppfølging og vokting. I følge Ruong

(1980:65) øker også tamhetsgraden og dynamikken innad i flokken ved å øke antallet dyr til en passe stor flokk. Endringene besto også i av at en nå fikk personlig eierskap til enkelt dyr som var tamme (Ruong 1982:64). Unge kalver ble merket i ørene med individuelle merker, og dermed ble det en personlig verdi som igjen skulle sikres for fremtiden i form av arv innen familien. Fra midten av 1800-tallet og fremover er det dokumentert en serie reinmerker fra blant annet en reindriftsfamilie fra Varanger (Vorren 1977:31). Disse merkene illustrerer at de kan følges gjennom generasjoner, og merkene blir betraktet som familiens eller personens eiendom som etter gammel praksis kun kan arves ved dødsfall og under visse omstendigheter etter en sedvanerett, har vært gjenstand for kjøp og salg (op.sit).

Endringene fra villreinfangst i groper til tamreindrift behøver ikke å ha blitt oppfattet som et brudd med fangsteknologien kan hende så man dette som en midlertidig løsning til krisen var over (Wallerström 2000:10-12). Likevel er det trolig at siidaenes institusjonelle rammer var endret som følge av at folketallet ble redusert i en periode. En økning av tamreinflokkene fordelt på familiene har derfor krevd andre type ressurser av de enkelte husholdene. Den nye gjetingen av tamreinflokker spredt i landskapet og underveis på de sesongvise flyttingene gjorde det vanskelig å mobilisere og samle folk til den resursskrevende kollektiv fangsten som man tidligere hadde deltatt i. Siden rikskongedømmet i vest også hadde mistet sin ledende handels- og skattefunksjon i innlandet, var det ikke lenger nødvendig med en storstilt villreinfangst for eksportformål. Produksjonen ble derfor mer rettet mot eget konsum med en svært høy utnyttelsesgrad av reinen. Det er også grunn til å tro at vareporteføljen og mengden av handelsvarene endret seg. Skinn fra storvilt og småvilt har vært mer ettertraktet enn villreinskinnene, noe de svenske skattesedlene fra 1500-tallet første halvdel viser (Fjellström 1962:265). Samtidig ser det ut til at en storstilt villreinfangst har vært viktig i andre samiske områder, som for eksempel i Varanger i Øst-Finnmark, med det var den ikke lenger i Rounala og nabosiidaen Tingeværre.

I Øst-Finnmark ser det ut til at en tilknytning til nye handelssystemer har ført til en betydelig intensivering av villreinfangsten etter 1400-tallet (Olsen 1984, Odner 2001). Her ble den mest effektive metoden for fangst av villrein brukt, nemlig vuobman eller ledegjerder av stein (se kap 2.4). Denne typen fangst er dokumentert i Varanger i Finnmark, i Torne og Kemi lappmark i Sverige og Finland, og fra sørsamiske områder (Olsen 1984, Mulk 1994, Vorren 1998, Fjellheim 1999). Opplysninger fra for eksempel Torne og Kemi Lappmark, kan for øvrig tyde på at slike vuobman-system av tre eller stein erstattet fallgropsystemene i den siste fasen av villreinfangsten, og de nye fangstsystemene ser følgelig ut til å utgjøre et nytt teknologisk element (Tegengren

1952, Manker 1960, Vorren1998, Mulk 1994:168). I sørsamisk område foretok man trolig en kontrollert innskrenkning av villreinflokkene ved hjelp av vuobmananleggene. Dette var nettopp gjort for å øke tamreinflokkene slik at man hadde kontroll over slakteuttak og kjøredyr.

10.5 Grenseløs nomadisme og handelsvirksomhet

De sesongvise flyttingen med de mindre tamreinflokkene i Rounalasiidaen fra 1400-tallet har foregått i et innland som ennå ikke hadde fastsatte statsgrenser. Utover 1500-tallet øker antallet teltboplasser i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi, og tamreindriften med små familieenheter ser ut til å ha funnet sin form. I følge Hultblad (1968:69) var det vanlig at den eldste siidaorganiseringen besto av en intern administrativ organisasjon som var fordelt på et titalls familier. Flere av disse familiene må nå ha gått over til en mer rendyrket tamreinstilpasning. Flyttingene med flokkene har trolig foregått innenfor bruksområdet til den gamle siidaen Rounala, som fra tidligere tider strakte seg på begge sider av Kjølen. Trolig hadde Rounalasiidaen utover 1400- og 1500-tallet ennå sin runde territorielle form, en avgrensing av området som man antar var tilpasset tidligere tiders jakt- og fangstøkonomi. Et interessant fenomen er at fra tidlig på 1400-tallet ser en at tamreindriften teltboplasser er etablert lenger ut mot kysten enn hva som har vært tidligere antatt for denne siidaen. Dersom de tidligste boplassene i Geinnodatvággi (Akkasæter) kan knyttes til denne siidaen ligger de bare noen kilometer fra fjordbotn i Malangen. Dermed kan en tolke Rounalas siidagrense lenger vest enn tidligere, slik at den runde siidaformen allerede fra 1400-tallet er strukket ut i lengderetning og dermed har fått den formen som kjennetegner yngre reindrifbaserte siidaområder (jmf Hultblad 1968:73).

Topografien og beitegrunnet i Geinnodatvággi (Akkasæter) er velegnet for tamreindrift. Her kunne man holde tamreinflokkene nært boplassene og det var forhold for beite hele sommersesongen. I tillegg ligger området sentralt og har fungert som et godt utgangspunkt for handelskontakt med ulike nettverk ved kysten. Det er kort avstand til utløpet av Målselva som er knyttet til Malangen i vest, og like over Blåtindan mot øst ligger Balsfjorden. Dette er områder som allerede fra jernalderen var etablerte knutepunkter for handel og varebytte, med blant annet Labergene som omlastningshavner (jmf. kap 9). Både tamreindrift og handel med pels og skinn fra jakt og fangst, må ha utgjort en viktig del av økonomien til fjellsidaen, som må ha gått inn i en jevn økonomisk vekst utover 1500-tallet, etter epidemiene. Det kan virke som om Bergenshandelen har vært viktig for å etablere en ny type handelsvirksomhet og varebytte ved fjordbotnene langs kysten, en handel som foregikk tidlig på sommeren og sent om høsten

(Fjellström 1962:265). Den økte mengden varer kan også ha utvidet behovet for kjøre- og kløvrein til transport, noe som også kan ha påvirket størrelsen på tamreinflokkene utover 1500-tallet.

Fra Olaus Magnus arbeid om de nordiske folkenes historie fra 1555 blir det oppgitt at samene hadde tamreinflokker av en viss størrelse. I tillegg kommer det frem i denne kilden at det finnes to slag rein, både vill og tam: *"I tämt tillstånd äro dessa djur, likasom annan boskap, sina ägare till synnerlig nytta, nämligen genom mjölken, huden, senorna ... Somliga af befolkningen äga 10, 15, 30, 70, 100, 300 eller 500 renar»* (Storli 1994: 79). De største anslagene av tamrein er forholdsvis store med tanke på at tamreindriften i sin pastorale form ennå var ung. Dette imøtegås også av Karl 9. reitelling fra 1605 som viser at man fremdeles da hadde svært små flokker (Hultblad 1968). Likevel skal man heller ikke se bort fra at flere av familiene i fjellsiidaene samarbeidet om å slå sammen og samle større flokker slakterein på høsten. Dette kan ha vært flokker som ble samlet på fjellene ved fjordbotnene og ført ned til kysten for salg på markedene. Dermed slapp man også å frakte skrottene, som i seg selv må ha vært begrensede for verdien. Utgangspunktet har vært å utnytte en effektiv handelskapital som ble solgt som ferskt slakt på høstmarkedet, og i følge kildene ble dette gjort ved Allehelgensdag som ble feiret 2. november (Fjellström 1962:277). Denne katolske feiringen overlevde reformasjonen i 1536, og tradisjonen med å legge markedene ved kysten på samme tid som den tidligere kirkehøytidelighetene ble lagt merke til av den svenske misjonæren Rheen i en kilde fra 1671. Han omtaler høstmarkedet slik:

"Om höste tijdh föra Lapparna till Norige Reenar, Rehnskinn fällar och hudar, ther kiöpa the sölfwer, Swarta Räfwar, Ottrar, sänge tecken eller Ranar. Item allehanda fisk som de föra till the Swenske Borgare, som är Sill, Bärntorsk, Rockar etc. Item föra Lapparna till Norige Messingh, koppar och waldemar, det kiöpa af the Swenske Borgerna (Rheen 1897 [1671]:59-60)

Handelsproduktene på høstmarkedene har hatt et større volum og ei større vekt enn handelsproduktene som ble omsatt ved St. Hans. Den tidlige sommerens handelsvarer fra fjellsamene besto i følge Rheen (op.sit) av fjær, osteprodukter og reinskinn, og tilbake kjøpte samene tamdyr som sau, geit og kyr samt tobakk og brennevin, varer som var lette å transportere med kløv. Høstens varesortiment kunne ha et adskillig større volum siden varene kunne transporteres med pulker. Fjellström (1962:277) påpeker at markedshandelstradisjonene på 1600- og 1700-tallet trolig har hatt de samme mekanismene som i senmiddelalderen, og derfor har en høstslakt av større flokker på kysten frigjort store midler som blant annet ble brukt til å kjøpe ulike eksklusive varer som blant annet sølv. Flere sølvgjenstander med opprinnelse fra Bergen kan dateres til 1500-tallet (op.sit). Blant annet har samiske sølvskjeer hatt en form og vekt som har

vært standardisert, noe som ga dem en bestemt verdi, og dermed kunne skjeen brukes som betalingsmiddel ved handelssamkvem på markedene (Skandfer 1997:88).

I første halvdel av 1500-tallet var Bergenshandelen ennå inne i en vekstperiode, og nordmennenes inntreden gjorde seg også gjeldene i form av inngifte og allianser med hanseatene. Dette er en periode hvor hanseatenes og nederlendernes interesser i Nord-Norge sterke, selv om hanseatene selv ikke kunne seile med egne skip nordover (Bratrein 1989). De mange Hollendernavnene på steder lang kysten refererer til lokaliteter som trolig har fungert som utskipningssteder for varehandel og proviant (Figur 77). Blant annet finner vi Hollenderneset på Målsneshalvøya, som ikke ligger langt fra Geinnodatvággi (Akkasæter) i Blåtind. Hollenderneset ligger i utløpet av Målselva, og stedet kan ha fungert som et utskipningssted for skinnvarer og ikke minst tømmer som det har vært god tilgang på fra furuskogene i Indre Troms. Tømmer og sild var for øvrig varer som hanseatene ikke hadde regulert, og dermed kunne nederlenderne fritt handle dem. Utover 1550-tallet er minst 24 seilskip tilhørende hollendere knyttet til Nordlandshandelen, og i 1563 ble 36 hollandske seilskip sendt nordover blant annet til Finnmark (Leganger 2006:47). Denne virksomheten kunne gjennomføres ved at nederlenderne tok borgerskap i de norske byene, blant annet Bergen, og slik kunne de fortsette handelen uhindret. Dermed ble kontinentale varer brakt nordover og lokale varer sørover i løpet av første halvdel av 1500-tallet.

Figur 77. Handelskontakt mellom Hollendere og Samer i Malangen. (Illustr. av L. Olsrud i Hauglid 1981:65).

Etter en omlegging av den svenske forvaltningsinndelingen i 1555, ble Torne lappmark definert som svensk skattedistrikt. De sjøsamiske områdene ved kysten (Vestersjølappene) ble definert av den svenske kronen som tilhørende Torne lappmark, og denne omleggingen skulle føre til en sterkere formalisering av skatteordningen (Hansen 2001). I 1561 var Torne lappmark avgrenset av følgende byer som omtales som fjell-lappmarker: *”Lulle by, Thingewere by, Ronall by, Kottageno by, Lappaierff by, Thenno by, Ingrith by og Utsjoki”*, og i følge de svenske skattematene forvaltet disse siidaområdene store verdier, noe som gjorde at de ble beskattet mye høyere enn andre samebyer (Fjellström 1962:266). I 1570 kommer det frem av en skatteseddel at:

”Up på den skatt som utgår av Torne och Westersiölappar (...) och utgöre de som skatt efter som var och en haver råd till. Men de lappar som förmögne äro synnerligen de uti Laxefierden, vart år 4 merker årligen... Waranger 3½ merker årligen, men Alten, Terbotn 3 merker... Tornelappar utgöra antigen mårder, gråskinn och allehanda viltvaror, pengar sölver eller vad som helst (som) han (lappfogden) kan utfylla till 4 merker (på) vår lapp; och somblige lappar tager han (lappfogden) mer än 4 merker av...”(op.sit).

De samene som ble beskattet mest mener Fjellström (op.sit) kan identifiseres som fjellsamene fra Torne lappmark, blant annet Rounalasangene. I tillegg kommer det også frem av rettsprotokoller fra 1500-tallet fra samme område, at siidaen hadde etablert tamreinflukkene som en del av den

solide økonomien. Dette kan bety at et gryende sosialt skille var etablert innad i siidaen mellom de som eide tamrein og de som ikke hadde denne ressursen. Det er grunn til å tro at et slikt skille endret siidaens sosiale organisering. Fra 1561 foreligger det en dom fra Rounala som er tolket til å berøre en krangel om eiendomsretten til en tamreinflokk: ”*En saköresnotis meddelar följande: Per Rasmusson bleff sacher thill 30 mark för han jagade Haguttzormssens renhjörd – both söloff- 2 lodh. Ennar Persson bleff sacher thill 40 march for han roffne en död ren aff Jon Persson- both söloff-2 lodh*” (Fjellström 1962:267). Disse strenge dommene kan bero på at tidligere tiders ordninger om en fordeling av ressursene ennå ikke var gått helt ut av praksis, og derfor måtte man ty til ekstra sterke virkemidler i domsavsigelsene for at eiendomsretten til flokkene skulle respekteres (op.sit). Samebyene har tydeligvis også implementert kongens administrative metoder til å løse konflikter innad i siidaen utover 1500-tallet. Dette er et brudd på tidligere siidapraksis, hvor tradisjonelle og konstitusjonelle løsninger ble avgjort av egne ledere (Tanner 1929).

De solide rikdommene til fjellsamene både i Torne og Lule lappmarker er tydelige i det svenske skatteregnskapet, og det beskattes ulikt mellom fjellsamer og skogssamer på midten av 1500-tallet. En fjellsame måtte for eksempel ut med en verdi på 60 gråverk (ekornskinn), mens en skogssame måtte ut med 15 gråverk (Fjellström 1962:267). Dette tyder på at den svenske kronen, først via birkarlene og senere via egne skattefogder, hadde oversikt over fjellsamenes økonomi, og dermed kunne de sette skatten hos fjellsamene høyere enn hos skogssamene. Kronen visste at fjellsamenes rike økonomi var variert, ved at den hadde grunnlag både i tamrein flokken og i jakt- og fangst av storvilt som ble omsatt ved markedene. Dermed tålte fjellsamene fra blant annet Torne lappmark også et større skatteuttak (Fjellström 1962:267).

Sølv har hatt og har ennå en spesiell rolle som sosialt virke- og statusmiddel i de samiske samfunnene ved for eksempel bryllup. Sølv markerer status og rikdom og sølvs magiske og sterke egenskaper mot onde ånder og sykdom var vel ansett i det daglige (Turi 1910, Elgström 1922a). En av grunnene til at sølv fikk så stor betydning i handelen er at det var sett på som mer varig enn andre produkter, og ikke minst kunne sølv lett tas med på flyttingene i et nomadisk samfunn der man flyttet med kløv og pulk. Sølv som ble solgt og byttet til samene har hatt en egen stil, og sølvsmedene fra blant annet Bergen tilvirket spesialbestilte varer som ble sendt nordover. For eksempel er draktsmykkene med hengebeltene og hengesmykkene typer som har en direkte opprinnelse i senmiddelalderen, en stil som etter reformasjonen kun ble brukt av samene (Fjellström 1994). Disse smykkene ble i hovedsak produsert hos sølvsmeder i Bergen, Trondheim, Luleå, Umeå, Piteå og Stockholm. Den alderdommelige sølvstilen mener Fjellström (1994) har sitt

direkte opphav i middelalderens høykonjunkturperiode, ettersom sølv ble tilført innlandet i stor stil, og etter denne perioden fortsatte samene å bestille samme type sølvpynt etter gammel tradisjon som deretter gikk i arv.

Fra kysten ble det ikke bare importert sølv men også varer som blant annet mel, salt, brennevin, og etter hvert tobakk. Flyttingene med tamrein til kysten fra 1400-tallet har i tillegg til å dekke beitebehov for flokkene også blitt slått sammen med handelsvirksomhet som foregikk både på forsommeren og om senhøsten. Blant annet kommer det frem i skiftepapirer fra 1600- og 1700-tallet i Ofotenområdet at sølvet er fraværende som eiendeler blant nordmennene (Kolsrud 1946 i Fjellström 1962:279). Det betyr at sølvet for det meste ble kjøpt av samene, både av fjell- og kystsamene. Fra kontinentet ble det også importert metervarer og eksklusivt tøy, noe som indikerer at fjellsamene drev en mellomhandel med andre produkter enn sine egne. Dette skjedde ved at de kjøpte opp eksklusive varer som de fraktet over fjellet for å selge på markedene i Sverige. Fjellsamenes tilbud av mellomhandelsprodukter til kystbefolkningen besto av kobberkjeler, økser, feller og sigder, varer som var produsert på svensk side (Hansen 1984: 56–57). Et annet viktig moment for å forstå fjellsamenes økonomi og varierte varesortiment, er at selv om de skattet til den svenske kronen, kunne de operere som frie borgere ved kysten. De unngikk et økonomisk avhengighetsforhold til bergenshandelen, slik som sjøsamene og nordmennene ved kysten ufrivillig ble trukket inn i. Fjellsamene opptrådte som skyldfrie i forhold til Bergenskjøpmennene, og på grunn av sin selvstendige næring, med basis i tamreindriften, kunne de fra middelalderen av opptre selvstendig, ved at de brukte egne tamrein som basisøkonomi og som verdi til bytte og kontant betaling (Fjellström 1962:279).

10.5 Fra Torne lappmark til Lainiovuoma sameby

Rounalasiidaen definerte trolig sine ressursområder i vest ned til fjordbotnen i Malangen utover 1600- og tidlig på 1700-tallet og det er grunn til å tro at siidaen ennå hadde bevart sin ovale form, men dette ser ut til å endres i løpet av denne tiden (Jmf. tidligere om endring fra rund til langstrakt siidaform). Det er ikke bare områdene rundt Malangen som har vært brukt av siidaen; også Storfjord i Lyngen blir nevnt som et viktig ressursområde for Rounalasiidaen. Storfjorden var et viktig basisområde om sommeren, spesielt for de som kom fra Enontekiö. I en kilde fra 1595 kommer frem at samer fra Enontekiö dro ned til Storfjorden for blant annet å fiske laks, i tillegg til å ha tamrein der på sommerbeite (Wiklund 1909:19). Imidlertid skjer det en endring i flyttemønstret for fjellsidaene fra slutten av 1600-tallet, og endringene ser ut til å ha startet i Sør-

Troms. Her ser flyttingene med tamrein flokken ut til å ekspandere til de større øyene som blant annet Hinnøya og Senja (Wiklund 1909:18). De første sporene etter svensk tamreindrift på Kvaløya, Ringvassøya og Reinøya lenger nord, blir mer tydelig i kildene etter andre halvdel av 1700-tallet, men Wiklund påpeker at flyttingene med tamrein ut til øyene må ha startet tidligere enn 1750 (op.sit:79).

Denne endringen i flytteavstander kommer også til uttrykk i det arkeologiske materialet i Indre Troms. Árran som er datert fra 1400- og 1500-tallet ligger spredt i undersøkelsesområdet, fra innlandet i Devddesvuopmi og ut til de indre fjordområdene som blant annet i Geinnodatvággi (Akkasæter). I tiden etter 1600-tallet øker antall árran og ofte er de plassert ved siden av de eldre, på samme lokalitet. Det er sjelden at eldre árran blir brukt på nytt, men på enkelte lokaliteter forekommer det at et árran er brukt på nytt etter at det har vært forlatt for en stund. De eldste lokalitetene blir på denne måten brukt om igjen og de ser ut til å være fast etablert som sommer- og høstboplasser. I tillegg til disse eldre boplassene etableres det også nye boplasser og en finner langt flere árran spredt i landskapet i Indre Troms.

Ved freden etter Kalmarkrigen (1611- 1613) mistet svenskene skatteretten over sjøsamene blant annet i fjordene i Troms, mens fjellområdene bak fjordbotnene av den danske kongen ble definert som "fjellfindernes" områder. Her hadde ikke den dansk/norske kronen skatterettigheter (Hauglid 1981:57). De rike forholdene blant annet i Torne lappmark ledet til at den svenske kongen Gustav Vasa allerede i 1548 ønsket å få større utbytte av økonomien i nord, og dermed ble samene beskattet direkte under kronen. Som følge av dette fikk samene få år etter beskyttelse av kongen og de fikk også anerkjent eiendomsretten til land som de bodde i og brukte (Päiviö 2001:22). Innlandet ble svensk skatteland alene, men det er uklart hvordan inndelingen av de ulike skatteområdene utover 1600-tallet forløp. Trolig har den svenske kronen lagt direkte under seg de gamle siidainndelingene, og anvendt den etablerte inndelingen som forvaltningsområde for inntak av skatt. Dette mener Päiviö (2001:23) forklarer hvorfor det gikk så fort og smertefritt å gjennomføre reformen med skatteleggingen av samene. Etter svensk rettstenkning fra midten av 1600-tallet hadde hver same eiendomsrett til det land som han betalte skatt for, og i den eldste grensetvisten mellom to samebyer på finsk side fra 1602, blir det oppgitt i dommen at grensen ble fastsatt etter gammel sedvane og tradisjon (Päiviö 2001:22). Dette betyr trolig at enklaver av kystnære fjellområder i Indre Troms var skattlagt av svenskene. Dette inkluderte nok sommerbeiteområdene til Rounalasiidaen ved boplassene i Geinnodatvággi (Akkasæter), på Finnvegåsen i Návdevággi (Nergårdskaret) og ved Mielkejávri (Melkelvvatn). Trolig ble

mesteparten av Mauken og Blåtindområdet oppfattet som fjellsamiske av de fastboende ved kysten, og områdene ble definert til å tilhøre Rounalasiidaen frem til siidaen endret navn på begynnelsen av 1800-tallet.

I tillegg til å holde seg ved kysten med tamreinen var handel fortsatt viktig utover 1600- og 1700-tallet. Ute ved kysten i Malangen og Balsfjord er det dokumentert flere lokale markeds plasser i kildene fra 1700-tallet, og flere må være eldre enn det som blir oppgitt i de skriftlige kildene. Blant annet blir høstmarkedet i Árvovuotna (Aursfjordbotn) og St-Hans markedet i Nuortaferda (Nordfjordbotn) nevnt som viktige (Hauglid 1981:63). Disse markeds plassene ligger ikke mange kilometer fra sommerboplassene i Geinnodatvággi (Akkasæter). Kun noen få mil fra Mauken og Blåtind ligger Sørkjosen i Balsfjorden, og her var det også etablert en markeds plass som fra gammelt av het Markanjárga (Marknes). Navnet kommer i følge Qvigstad (1935:86) av at det ble holdt marked akkurat her. I følge Hans Schanches⁶⁴ ”Epitomes Historiæ” fra 1729-30 (Hauglid 1981:83, 287), skal det ha vært holdt marked her ”i mellom vore Finner samt Nordmænn og Svenske Lapper fra Jukkasjärvi Martinni Dag gammel stil”, dvs. Mortensmessen 11. november. Denne katolske kirkedagen var viktig før reformasjonen i 1536, og markedet som ble holdt på Markanjárga må ha en førreformatorisk opprinnelse. Markeds plassen er ikke nevnt i tingsprotokollene på 1700-tallet (op.sit). Dette kan bety at markeds plassen og kirkens feiring av 11. november var blitt forlatt og glemt etter reformasjonen, og dermed ble stedet utelatt i kildene fra 1700-tallet. Markedene som ble avholdt her på senhøsten har trolig vært av de opprinnelige markedene fra middelalderen av, siden tidspunktet på høsten passer for tiden da slakt av tamrein ble foretatt, samtidig som transport med pulk-raidene var nødvendig for å frakte tyngre varer.

I en statistisk gjennomgang av reintellingen som svenskekongen Karl IX fikk i stand i 1605, finner vi en av de tidligste oversiktene over datidens reintall. Denne tellingen kan gi inntrykk av at tamreindriften først slo til i de sentrale og sørlige områder på svensk side, for deretter å spre seg til andre områdene fram mot slutten av 1600-tallet. Det nordligste området hvor det kunne spores et visst reinhold på dette tidspunktet, var i siidaen Rounala (Hultblad 1968:63). På bakgrunn av disse kildene mener Hultblad (op.sit) at pastoralismen først og fremst har oppstått innen sentrale og sørlige samiske bosetningsområder på svensk side, med utgangspunkt i områder innenfor Ume lappmark, og derfra spredt seg nordover og sørover. Likevel har det ikke vært snakk om å holde

⁶⁴ Hans Schanche (f. 1679- d. 1739), misjonær som sannsynligvis var von Westens etterfølger og som hadde tatt hånd om von Westens manuskripter og brukte dem i sitt eget arbeid, Epitomes Historiæ Missionis Lapponicæ, forfattet 1729-30 med mange tillegg.

store tamreinflokker og trolig har det tidlige reintallet vært beskjedent, sammenlignet med seinere tider, slik oversikten fra 1605 viser (Hultblad 1968).

Ut fra situasjonen i Sør-Troms, i nabosiidaen Tingevarre, påviser Hansen (2005:171) på bakgrunn av skattematerialet at bortimot 80 prosent av skattyterne i Tingevarre eide rein. Likevel var antallet tamrein pr. person, slik det kunne leses ut av Karl 9.s reintelling av 1605, minimalt: 17 personer hadde mindre enn 15 dyr, og om lag ti personer knapt en håndfull. Gjennom de første tiårene av 1600-tallet var det maksimalt 18 Tingevarre-samer som ble skattlagt på norsk side. Denne gruppen omfattet både et utvalg av de reineierne som hadde flest rein, men også relativt mange med ytterst få rein (Hansen 2005: 171 f). Den gjennomsnittlige flokkstørrelsen for Tingevarre-siidaen som helhet er beregnet til rundt 24 tamrein pr. reineier som flyttet fra innlandet og over til Astafjorden (op.sit:172). Situasjonen er imidlertid endret hundre år senere, og Hansen (op.sit) viser til at den gjennomsnittlige flokkstørrelsen har vært dobbelt og tre ganger så stor som tidlig på 1600-tallet. Den tidligste tamreindriften har ikke vært stor nok til å vedlikeholde en økonomi kun basert på produktene fra tamrein. Trolig har man ved siden av tamrein også hatt andre næringer ved siden av, og Hansen (2005:177) karakteriserer denne fasen som en overgangsfase da innlandssamene kombinerte en rekke forskjellige næringer under sommeroppholdet ved kysten. I tillegg til et visst tamreinhold drev de både med fiske og handel, og handelen var innrettet på både å skulle dekke egne behov direkte og på å spe på husholdets inntekter ved å delta i mellommannshandel (op.sit).

Ut fra skattematerialet fra 1600-tallet kan man også anta at tamreindriften i Rounala har hatt en lignende situasjon med hensyn til antall rein som nabosiidaen Tingevarre. I tillegg har man kombinert tamreindriften med andre næringer ved å delta i mellommannshandel (Hansen 2005). Likevel er det grunn til å fastslå, både ut i fra de arkeologiske og de skriftlige kildene, at Rounala har hatt en form for etablert tamreindrift lenge før 1600-tallet. Med bakgrunn i det arkeologiske materialet fra Mauken, Blåtind og Devddes er det påvist en tidlig etablering av tamreindrift så tidlig som på 1400-tallet, og Hultblads (1968:63) modeller for områder hvor den tidlige tamreindrift har sitt utspring kan følgelig også inkludere Torne lappmark og Rounala.

En viktig ressursutnyttelse som innlandssidaene holdt i hevd ved siden av tamreindriften, var en småskalafangst av villrein. Denne fangsten kan ha gitt produkter som har inngått i handelsøyemed. Dette har vært en jakt og fangst hvor gropsystemene ikke har vært i bruk, men hvor man har drevet jakt i form av lokkefangst, enten som snarefangst i orda (tregrensen) eller som čiegar-jakt i barskogsområdene. Disse jaktmetodene ble dokumentert av blant annet misjonæren Tornæi i 1673.

Ordafangsten var en oksejakt som pågikk om høsten i parringstiden, der simla ble brukt som lokkedyr (Ruong 1980:13). Den andre jaktmetoden var čiegar⁶⁵-jakten som foregikk på vårvinteren når snøen ennå lå dyp. Denne jakten ble foretatt på vinterboplassene i skogslandet på ski med spyd, pil og bue som jaktvåpen. Begge er kjente jakt- og fangstmetoder som er dokumentert så sent som på 1800-tallet (Tegengren 1952:110, Ruong 1980:16, Turi 1910:6). Villreinfangsten fungerte både som et supplement til tamreinøkonomien og i tillegg var det viktig å jakte levende villreinkalver for avl. I en kilde fra 1600-tallet kommer det frem at man lot tamme simler gå sammen med villrein for en stund (Lappi 1905:36 [1674]). Det blir fremhevet at den beste *heargien* (kjørereinen / kastrert hannrein) var den som hadde villreins sterke egenskaper i sin stamtavle (Rheen 1897:23 [1671]).

Villreinjakten i dyp snø har som nevnt foregått på vinteren da man oppholdt seg på vinterboplassene. For Rounalasiidaen har trolig vinterboplassene ligget i de store skogsdalene på begge sider av fjellplatået Rostu. Her finner man blant annet fjellene Kirkkovaara og Talvas som begge ligger langs Könkämälven. I vest har det trolig vært vinterboplasser i områdene rundt Taavajaure og Buolžajávri, steder som senere, på 1800-tallet, var sentrale i flytteruten til Lainovuoma sameby. Det spesielle med Talvasområdet i øst er den tidlige misjonsvirksomheten fra 1500-tallet ved fjellet Kirkkovaara (Manker 1957:102). Før 1600-tallet lå som nevnt vinterbyene plassert i de store skogsdalene nær høyfjellet i vest, og handelsutvekslingene foregikk trolig fra disse stedene (Hultblad 1968:71). I 1603 ble det reist flere kirker blant annet i Jukkasjärvi, Jokkmokk, Arvidsjaur, Lycksele og Enontekis, og samene var pålagt oppmøte på kirkestedet mens markedet pågikk, det vil si mellom Tomasmesse (21. desember) og Kyndelsmesse (2. februar.), og ved Maria Bebudelsesdag (23. mars) (Kristiansen unpubl.). De tidligste misjonskirkene i nord ble reist som et ledd i arbeidet for å befeste den svenske kronens herredømme. Dette pålegget var med på å endre flyttemønstret og formen på de tidligere jakt- og fangstsiidaene.

Ettersom man ble pålagt å flytte lenger øst og ned i skogslandet til kirkestedene, måtte de fjellsamiske siidaene forholde seg til nye bosettingsområder, og nye beiteområder måtte fastsettes og bestemmes. Den fjellsamiske tamreinen trengte nytt vinterbeiteland, og de eldre skogssamiske områder ble derfor tatt i bruk av fjellsamene i en periode på vinteren da skogssamene selv hadde flyttet lenger ut mot kysten i øst (Karlsson 2006:64). Enkelte steder delte fjellsamene og

⁶⁵ Čiegar betyr et område der reinen har samlet seg pga dyp snø, og der den må grave for å finne føde (Jernsletten 1997:102).

skogssamene samme område, men man flyttet om hverandre i det samme vinterbeitelandet som lå tett inntil de fastlagte kirkestedene. Denne omleggingen av vinterboplassene skulle være med på å endre siidaenes strukturelle form østover.

Likevel ble ikke siidagrensene mellom Tingevarre og Siggevarri forandret på begynnelsen av 1700-tallet, men i en prosess som startet tidligere. I en kartkilde fra 1643 (Tresk) ble de eldre vinterbyene som lå inn mot høyfjellet avmerket på kartet, men det bemerkes om Tingevarre at: *”Tingewara By, på dätta rum haffwa lapparna fordomhaft sit möte och samman kompst, hwilket nu sker widjh JockzJärff”* (Hultblad 1968:70). Siidagrensene mellom Tingevarre og Siggevarri hadde tidligere en øst-vest avgrensning, men dette ble etter hvert forandret. Reorganiseringen av siidagrensene skjedde ikke bare som et resultat av en streng skattepolitikk og kolonisering, men også som følge av at tamreindriften selv utover 1700-tallet hadde behov for nye vinterbeiter. Siidaene ble da delt inn i mindre områder, og de fikk de nye navnene Saarivuoma og Talma og noe senere oppsto også Rautasvuoma, Kaalasvuoma og Norrkaitum (Ruong 1937:20). De nye siidagrensene ser fortsatt ut til å ha bli trukket opp etter vannskillinger og landskapsformasjoner etter gammel sedvane, men de gikk nå mer langsetter de større vassdragene og elvene. Dermed fikk samebyene den langstrakte formen, tilpasset de nomadiske flyttningene mellom sommer- og vinterbeiter.

Kapittel 11 GRENSEOVERSKRIDENDE REINDRIFT

11.1 Innledning

Bruken av landskapet og områdene i Indre Troms er som i de foregående periodene fra tiden mellom 1400-tallet og 1700-tallet, dominert av tamreindriftens behov for beiter. Alle boplassene ligger spredt i gode beiteområder som ennå ikke var kolonisert av fastboende. I Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi dukker det opp nye årran på de eldre boplassene og disse synes å begynne å opptre fra 1700-tallet av. Disse boplassene var brukt av reindriftsgruppene som flyttet fra vinterboplassene øst for Kjølén og til sommerboplassene ved fjellområdene nær kysten. Flyttingene foregikk trolig med små flokker som ble vaktet nær boplassene. Likevel representerer særlig siste del av 1700-tallet store endringer for den samiske reindriften, fordi man ved grensetrekningen mellom Norge og Sverige i 1751 fikk den første reguleringen av reindriften basert på samisk sedvanerett. Ved fredstraktaten etter Den Store Nordiske Krig, som ble ført fra 1700 til 1721, ble det bestemt at grensestridighetene mellom Norge-Danmark og Sverige-Finland skulle opphøre. Ut fra 1700-tallets tankegods om nasjonenes likeverd, aksepterte og anerkjente statene samtidig samene som et eget folk med grunnleggende rettigheter. De ulike statene i nord ble derfor enige om å lage et eget dokument, Lappekodisillen, for å sikre at ”den Lappiske Nation” fortsatt skulle kunne bestå, og med dette kom det et tillegg til grensetrakten om reindriftssamenes rettigheter (Pedersen 2007:9).

For at landene seg i mellom skulle unngå tvil om grenselinjene ble det satt ned en kommisjon som hadde fullmakter til å undersøke og avgjøre grensetvistene. Som følge av dette arbeidet foreligger det et verdifullt skriftlig materiale om bruken av områdene, blant annet for Indre Troms (Qvigstad & Wiklund 1929 [1742-1745]). Statene som forhandlet om grensen ønsket ikke å lage vanskeligheter for samene som ble berørt av grensetrekkingen. Likevel ble en av konsekvensene at store deler av de samiske områdene i nord ble delt av statsgrensene. I Indre Troms ble statsgrensen trukket langs Kjølén på en måte som for eksempel delte vassdraget Rostojávri i to. Dette ble en grense som for første gang delte den gamle jakt- og fangstsiidaen Rounala mellom to nasjoner. Grensetraktaten og tillegget om reindriftsamenes rettigheter skulle få betydning for den videre utvikling av tamreindriften på Nordkalotten.

11.2 Lappekodisillen og de “norske- og svenske østlappene”

Lappekodisillen fra 1751 er det eldste lovdokumentet i Norge som direkte omhandler samiske rettigheter, og dokumentet var et tillegg til grensetraktaten mellom Sverige og Norge, for å avklare rettssituasjonen for samene som bodde i innlandsområdene. Kommisjonen hadde som mandat å undersøke innlandsområdene fra Båhuslen i sør til Varanger i nord, og det ble lagt vekt på at dette skulle gjøres grundig. Et av målene var at grensebefolkningens erfaringer og bruk av områdene skulle bli tatt med i rapporten, noe som ikke hadde vært gjort tidligere (Pedersen 2007). Major Schnitler ledet det omfattende grensekommisjonsarbeidet, og han innså tidlig at den samiske reindriften hadde særskilte behov, og trengte beskyttelse av beite- og flyttevegsområder på begge sider av den planlagte grensa (Bjernes og Olsaker 1980). Schnitler gjennomførte et stort antall vitneavhør. Både norske og svenske samer ble forhørt under ed, og forhørene ble deretter nedskrevet med stor nøyaktighet. Likevel var vitneutsagnene styrt av et strengt skjematisk spørsmålsformular, fordi man først og fremst hadde som mål å få frem hvor grensen skulle strekkes til det beste for nasjonene.

Fjellrygger, større fjelldaler og øde strekninger i innlandet var med på å understreke skillet mellom bygder og bruksområder som skulle bli delt mellom nasjonene. De fastboende for eksempel på norsk side hadde få definisjoner på hvilke områder i innlandet som tilhørte hvem eller om det var i Norge eller Sverige. En av årsakene til dette kan ha vært at reindriftsgruppene flyttet boplasser med årstidene i ubebygde grensetrakter, noe som skapte tvil om hvor den fremtidige grensen egentlig skulle gå i de samiske bruksområdene (Aarseth 1989:53). Derfor var intensjonene ved Lappekodisillen å sikre det samiske materielle grunnlaget i innlandet, og det ble bestemt at mot en avgift fikk de som hadde behov for det, full næringsfrihet på begge sider av grensen. I første rekke dreide det seg om reindrift, men jakt og fiske var også omfattet av bestemmelsene (Pedersen 2007:9). Andre bestemmelser som ble vektlagt var at samene skulle sikres nøytralitet i tilfelle væpnede konflikter og at de hadde frihet til i valg av statsborgerskap. Det skulle legges til rette for interne regler og administrasjonsordninger for flyttingene og man skulle ha et eget samisk domstolssystem, ”Lapperetten”, og i visse spørsmål gjøre bruk av sedvaneretten. Til sist skulle myndighetene ha ansvar for å følge opp klager og påse at kodisillens bestemmelser ble etterfulgt (op.sit:10).

I følge Schnitlers egne observasjoner fra avhørene i Troms, eksisterte det tre forskjellige definisjoner på reindriftsamiske grupper som brukte innlandet, og disse reindriftsgruppene kom i tillegg til de fastboende sjø/fjordsamene som ble kalt for ”Bue-Finner eller Søefinner”. Den første

gruppen reindriftssamer var ”svenske østsamer fra Torne lappmark” som i følge Schnitler: *”sidde paa Norske Fielde sommeren over, og om vinteren ligge i Sverrig, disse betale ingen skat til Norge”*. (Qvigstad & Wiklund 1929 [1742-1745]: 276). Den andre gruppen var ”norske østsamer”, som i følge Schnitler; *”betalte skatt til de norske fogdene før de om høsten dro over til Sverige”*. Den tredje gruppen var ”norske bygde - og fieldlapper” som var bofast i de indre fjordområdene.

Her er det grunn til å se nærmere på om det virkelig var noen store forskjeller mellom det som Schnitler kaller for henholdsvis de norske og svenske østlappene. Boplassmaterialet i Indre Troms gir ingen indikasjon på at det skal ha vært strukturelt ulike reindriftsamiske grupper som brukte beiteområdene på forskjellige måter om sommeren. Av de seks undersøkte boplassene i Geinnodatvaggi (Akkasæter) og de ti undersøkte i Navdevaggi (Nergårdskaret), fra 1400 og frem i tid, viser de fleste årran til å være ganske like i form og størrelse og de ligger lokalisert innenfor ett og samme område. De fleste årran har vært brukt i en periode før man valgte å flytte til en ny. Den stabile bruken av boplassene over tid viser til et likt flyttemønster og samme bruk av gode sommerbeiter. Det er ingenting i boplassmaterialet som indikerer at det er to ulike reindriftsgrupper i området. Tvert i mot er det mye som tyder på at de ”norske- og svenske østlappene” kan ha vært en og samme reindriftsgruppe og trolig i familie med hverandre. Disse familiene har samarbeidet om flyttingene og brukt de samme boplassene langs flytteveiene, siden de alle tilhørte en og samme siida; Rounala.

En av forklaringene til Schnitlers inndeling i ”svenske og norske østlapper” kan være at hver enkelt familie har hatt en varierende grad av kontakt med de enkelte lands myndigheter. Myndighetene blant annet i Senja og Tromsø fogderier i Finmarkens amt hadde i perioder ulik praksis for innkreving av skatt, noe som har gitt variasjon i de skriftlige protokollene (Ræstad 1928). Flere av dem som Schnitler kalte for svenske østlapper, hadde tidligere betalt skatt til Norge. I tiden før Schnitler kom til Nord-Norge hadde de nemlig unngått kontakt med de norske fogdene i mer enn 4-5 år. En av grunnene til dette er at de trolig hadde blitt truet av jordeier Baron de Petersen med at de skulle miste beiterettighetene i Troms fogderi (Päviö, NOU 2007:Del 16). Da Schnitler kom i gang med undersøkelsene i Troms hadde de allerede begynt å betale skatt til Sverige, og ble derfor definert som ”svenske østlapper”, mens de noen få år tidligere hadde vært definert som ”norske østlapper”.

Den tredje gruppen samer som Schnitler beskrev, var de som tidligere nevnt gikk under navnet ”norske bygde- og fieldlapper”. Dette var svenske reindriftssamer som ikke lenger flyttet med

tamrein og som hadde bosatt seg permanent i fjordområdene, i områder som hadde vært brukt som sommerbeiter og som dermed var kjent fra tidligere sommeropphold. Det rike fisket ved havet, samt jakt på kobbe og pelsdyr, var viktige inntektskilder, og kan hende ble varene distribuert på de lokale handelsmarkedene i Malangen og Balsfjord om høsten. Flere av de fastboende samene som gikk under navnet ”norske bygde- og fiendlapper” hadde trolig mindre flokker med tamrein, ”sytingsrein”, som de sendte med de andre flokkene om høsten til vinterbeitene i Sverige. Det var vanlig at denne reinen hadde egne øremerker (Evjen 2007:99). På denne måten bevarte man de sterke sosiale og kulturelle båndene som tidligere var etablert gjennom handel mellom de samiske distriktene i Malangen og Balsfjord og den fjellsamiske reindriften fra innlandet (Hauglid 1981:297).

11.3 Tap av beiter

Da grenseforhandlingene begynte tidlig på 1740-tallet, var det allerede en opptrapping av konflikten mellom de fastboende og reindriftssamene. En konflikt som dreide seg om beiteområder og nydyrking. Fra 1730 følger det en intensiv norsk nyryddingsperiode og blant annet i Balsfjorden ble flere store gårder ryddet etter anmodning og råd fra prosten Junghans i Tromsø (Hauglid 1981:98). Det tok ikke mer en 13 år før bøndene begynte å klage på reinenes nedtrækking av inn- og utmark og reindriftssamenes bruk av skogen. Det kommer frem på tinget som ble avholdt på gården Berg i Balsfjorden i september 1743 at: *”Dessa svenska østlappar äro mangfoldige i Tallet (...)De göra bönderna skade ei allene paa Field-myrene, hvor Multibær ere, men og paa deres eng og i Bue-mark ved det at Lappenes Reene overfare”* (Wiklund 1908:62).

Schnitler dro senere samme høst til Skibotnmarkedet for å avhøre de ”svenske østlappene” som handlet på markedet. På grunn av dårlig vær kom de svenske samene ikke fram til markedet i tide, og Schnitler dro derfor videre til Kileng i Storfjord som grenser opp mot Balsfjord og som inkluderer Rounala-siidaen. Her fikk Schnitler med seg at de ”de svenske øst-lappene” måtte betale en årlig skatt på 48 skilling pr. mann for å kunne oppholde seg på de norske fjellene. Denne skatten skulle de betale til proprietæren som på dette tidspunkt var Baron de Petersen. Spørsmålet fra de svenske reindriftssamene om å få bygsle på de norske fjellene som lå øst for Balsfjord ble imidlertid avslått av Baron de Petersen som stort sett eide mesteparten av jorda i Tromsø fogderier. Proprietær Baron de Petersen hadde god støtte fra bøndene i Balsfjorden som nylig hadde fått tilgang på de samme områdene. Hvis samene skulle ta saken om bygsel videre i rettssystemet ble de henvist til alminnelige bygdeting, og der ville de trolig tape saken uansett, men dette ble likevel

uaktuelt fra det øyeblikket Lappekodisillen trådte i kraft (Hauglid 1981:303). En av grunnene til at sakene ikke ble ført var at reindriftssamene måtte velge statsborgerskap, siden de ikke kunne ha skatteland på begge sider av grensen. Av den grunn ble de tvunget til enten å velge sommerbeitelandet som skattepliktig på norsk side eller vinterbeitelandet som skattepliktig på svenske side. På denne måten mistet de rettighetene til sin gamle siida og de organiserte seg på nytt, under nye regimer.

I områdene nord for Duortnosjávri (Torneträsk) lå de tidligere skattelandene i Torne lappmark innenfor det som skulle bli norsk side av riksgrensen, områder som blant annet inkluderer vassdragene Alddesjávri (Altevatn) og Rostu og fjelldalene i vest. Likevel valgte de fleste reindriftssamene som brukte disse områdene på sommeren svensk statsborgerskap. Dette bidro til at det individuelle skattesystemet som var introdusert på 1600-tallet, gikk i oppløsning. Dette var et system basert på at en fikk rett til land og ressurser ut fra hvor mye skatt hver enkelt betalte (Päiviö 2001:41). Det nye skattesystemet etter Lappekodisillen førte til at store områder i innlandet ble ansett som mer kollektive og de eldre grensene for individuelle bruksområder ble etter hvert sett bort fra. Dette er forhold som kommer frem i det svenske rettsvesenets egne dokumenter etter 1750-tallet, der individuelle tvistemål mellom enkeltpersoner erstattes av tvister om grenser mellom de ulike samebyene (op.sit). Päiviö (2001:42) mener at Lappekodisillen, som egentlig skulle ivareta samenes rettigheter, ikke kan ha vært til fordel for noen av de svenske reindriftsgruppene fra Torne lappmark, grupper som hadde Indre Troms som sitt sommerbeiteland. Det kan se ut som at familiene fra den nordlige delen av Tingevárre-siidaen og den sørlige delen av Rounala-siidaen ble fratatt sedvaneretten de hadde over sine sommerbeiteområder i Mauken og Blåtindområdet etter 1740-tallet. I stedetfor måtte de begynne å betale en avgift for bruken av disse fjellområdene, samt at de ble tvunget til å møte på markeds plassene og i kirkene ved kysten (Hauglid 1981:300).

På kongens områder i Senjen fogderier, sør og vest for Tromsø fogderier, hadde samene på nærmere bestemte vilkår fått lov til å bygsle fjellområdene som lå innenfor fogderigrensa. Dette omfattet fjellområdene som lå mellom Målselva og fogderigrensa, og strakk seg fra Rostu (Rostavassdraget) og ned til Malangen. De viktigste fjellpartiene her var Mauken, Blåtindområdet og Aursfjellet. Vilkårene som ble stilt for at de 26 samiske reindriftsgruppene skulle få beholde og bruke beitene i fogderiområdet var selvfølgelig skatt til kongen, og:

”(...) at de ikke skulle komme Bøyde Lauvet nær paa 2 Mile eller gjøre Bønderne i Bøyde Almindingerne noget Indpass”, og at ”Den kongelige Almindings Furre Skov fra Salangen til Malangen skulle for dennem være urørt og fredlyst”(Hauglid 1981:304).

Dette betydde at samene måtte betale en årlig skatt til Kongen, til ”*Misjons Betjentene Aarlig*” samt avgift til sorenskriveren (op.sit). Dette gjorde at samene fikk bevilget rett til å bruke de angitte områdene nord for Målselva. Dermed var de tvunget til å betale for områder som de egentlig hadde retten til i forhold til sedvane og bruk, sommerbeiter som tamreinen deres hadde beitet på siden 1400-tallet. Lappekodisillen regulerte i teorien beiterettighetene på begge sider av grensen, men i praksis skulle loven komme til å bli mest til fordel for myndighetene, som etter hvert fikk større kontroll med den grenseoverskridende flyttingen gjennom takster og avgifter. I tillegg ser det ut til at Rounalasiidaens eldre grenser ble innsnevret i og med at reindriftsgruppene fra Sverige ikke lenger ble ansett som norske borgere og av den grunn måtte betale avgifter på beiteområdene. Den økende koloniseringen av Indre Troms var en av grunnene til at det oppsto strid om jakt- og fangstrettigheter og om bruken av skogen. En av flere viktige konfliktårsaker var at gårdsetableringen ble gjort på de godt gjødslede gieddiene (beitene) langs flytveiene, en situasjon som gjorde at samene oppfattet koloniseringen som et anslag mot hele livsgrunnlaget og næringen (Hauglid 1981:307, se kap.7).

11.4 Vitnene fra “Malangsfjord Senniens Fogderie”

De arkeologiske kildene fra Indre Troms er med på å forsterke inntrykket som fremkom ved Schnitlers høringer angående bruken av områdene i Indre Troms. For det første er det registrert flere boplasser på stedene som blir nevnt i protokollen, og for det andre er det snakk om boplasser som har vært brukt i lang tid. Til å begynne med blir det i Devddesvuopmi, Návdevággi (Nergårdskaret), Mielkejávri (Melkelvvatn), Finnvegåsen og i Geinnodatvággi (Akkasæter) etablert boplasser som brukes årlig, boplasser som til å begynne med i liten grad kommer i konflikt med de fastboende. Etter hvert som gårdsetableringen øker etter siste halvdel av 1700-tallet fra fjordbotnen til Malangen og innover i landet, blant annet mot Geinnodatvággi (Akkasæter) og Finnvegåsen, oppstår det konflikter (Hauglid 1981:309). Når samene sier i avhørene til Schnitler at de har flyttet med tamrein i lang tid i området, betyr dette i realiteten mer enn 300 år tilbake i tid. En tidshorisont som Schnitler refererer til som: *noe de alltid har gjort, siden urtiden (Arilds) tid* (Qvigstad & Wiklund 1929 [1742-1745]).

Opplysningene fra Schnitlers protokoller er noen ganger motsetningsfylte og for eksempel på spørsmål om hvor mye rein hver enkelt eier, blir dette ikke besvart. Schnitler må bare fastslå at de lever av tamrein (*hvis Tall han ei eegnetlig vidste at sige*), men at de ikke vil oppgi hvor mange dyr. I det store og det hele er vitnene samstemte når det gjelder reinenes behov for sommerbeite ved kysten, og de påpeker at de trenger beiteland langs flytteveiene. Blant annet skriver Schnitler:

”at de svenske Østlapper ei kan undvære de Norske Fielde om Sommeren, deals for de store Klægger og det mangfoldige Utøyg, i Lapmarkens Dale; varende Sommerens Heede, hvoraf Reenens plages, og drives til Norriges kolde Fielde, deals Fordi i Lapmark vel er Masse nok, men intet Græss, som Reenen om Sommeren vil gave, og de kan faae i Norge.

En av reindriftssamene som ble intervjuet av Schnitler den 10. juni i 1743 er det syttende vitnet i Senjens fogderi: 50 år gamle Niels Ammunsen, ”Norsk østlapp”, født i Torne lappmark. Han betalte skatt for fjellområdet i Mauken, noe han allerede hadde gjort i mer enn 20 år. Hans far hadde også skattet til Norge. Først var skatten satt til 48 daler årlig, senere 32 daler årlig (Qvigstad & Wiklund 1929 [1742-1745]:299-300). Trolig har Niels Ammunsen hatt sommerboplassen sin i Návdevággi (Nergårdskaret), eller ved Mielkejávri (Melkelvatn). På høsten flyttet han over til Sverige hvor han ikke brukte å betale skatt, i likhet med de andre norske østlappene. Ammunsen forteller at vinterboplassen i Sverige ikke er inndelt i områder (slik som i Norge), men at det er vanlig å flytte rundt med flokken på vinterbeitene (jfr. Karlsson 2006). I tillegg til å ha tamrein driver de også med jakt og fiske, noe som gir ekstra kapital.

Ammunsen bekrefter gjennom intervjuene at bosettingsmønstret på vinteren er svært likt det vi kjenner fra de skriftlige og muntlige kildene frem til 1945. Dette betyr at Ammunsen etablerte vinterboplassene i den svenske barskogregionen hvor det var vanlig for fjellsamene å splitte familiegruppene i mindre enheter. Tilgang til beiter, snøforhold og brensel avgjorde også om man byttet boplass i løpet av vinteren. Hvis forholdene var gode bodde man hele vinteren igjennom på en og samme boplass (Manker 1947:138, se kap 4.2). Det kan virke som at Ammunsen kommer fra den sørlige delen av Rounalasiidaen eller den nordlige delen av Tingevarre, men dette kommer ikke frem, alt som blir nevnt er at han tilhører Torne lappmark. I alle fall kjenner han til innlandsområdene som strekker seg fra Rostu og sørover til Kiepanjaure som ligger rett nord for Alddesjávri. Trolig har han benyttet disse områdene ved vår- og høstflyttingene, og i tillegg er han døpt i Jukkasjärvi kirke som ligger sør for kirkestedene Garasavvon (Karesuando) og Enontekiö.

En annen reindriftssame som ble avhørt i Senjens fogderi var det sekstende vitnet: Den 30 år gamle svenske østlappen Lars Petersen, født i Torne Lappmark (Qvigstad & Wiklund 1929 [1742-1745]:296). Om våren kom han flyttende langs sørsida av Målselva, for deretter å dra videre over

Takelva og inn mot Slettfjellet i Blåtindområdet, hvor han i følge avhøret oppholdt seg over tid. Denne opplysningen stemmer med at det i samme område ble registrert et stort antall boplasser og gieddier i dette landskap som er knyttet til Slettfjellområdet (Sommerseth 1999/2000). Området ble kalt for Unna Duolbaolggáš og er velegnet som reinbeite for kortere perioder. Det beskrevne området kan ha rommet en av flere boplasser som ligger langs den flytteruten Lars Petersen beskriver i 1743. Petersens sommerbeite ligger lengre ut på Malangshalvøya i området rundt Ritavárri (Slettind). Petersen flyttet tilbake samme vei om høsten, og han forteller at det enkelte år kunne være 20-30 andre familier som flyttet på samme måte. Han nevner også at det hver vinter ble holdt marked i Jukkasjärvi i 14 dager, en viktig tid ettersom den svenske øvrigheten da kom for å kreve inn skatt (op.sit).

Begge vitnene kjente til og brukte de samme vinterbeiteområdene, men de skattet ulikt og til hvert sitt land. Både Ammunsen og Petersen brukte også de samme flytteveiene og sommerbeiteområdene, som senere ble definert som en del av sommerbeitelandet til Lainiovuoma sameby. Reindriftssamene som flyttet nord for Rostu, kom trolig fra Enontekisområdet, og hadde sine sommerbeiteområdene hovedsaklig fra Dápmotvuovdi (Tamokdalen) og Balsfjorden og nordover. Disse områdene ble etter 1815 definert innenfor grensen til Könkämä sameby (Hauglid 1981:301).

Figur 78. Illustrasjon fra Schefferus, Lappland 1673.

Både Ammunsen og Petersen forteller at de flyttet med familiene, noe som må ha inkludert kvinner og barn. Dette viser at hele husholdet var med på flyttingene fra innlandet og ut til kysten,

noe som er illustrert og beskrevet allerede på slutten av 1600-tallet (Schefferus 1956 [1673] ;Figur 78). Ammunsens og Petersens flytteruter er godt beskrevet og for første gang har vi en god beskrivelse av at de har flyttet langs orda. Flytteveien følger skogbandet til Mielkejávri (Melkelvvatn) og over til Návdevággi (Nergårdskaret) i Mauken og videre under Slettfjellet i Blåtind på vei til Malangshalvøya. Dette er steder langs en flytterute som kan knyttes til tamreinnnomadismens sen vår, sommer og høstboplasser.

11.5 Fra små flokker til stordrift

Den tidlige nomadiske tamreindriften i Indre Troms som var etablert allerede fra 1400-tallet og som ble vedlikeholdt frem til midten av 1800-tallet, har hatt en intensiv driftsform og blir også betegnet som ”småreindriften” (Hultblad 1968, Ruong 1982, Andresen 1991, Andersen 2002). Dette betyr at simlereinen ble holdt i små flokker og var under daglig oppsyn av mindre familiegrupper som flyttet i lag. Hultblad (1968:137) mener det var en driftsmåte som innebar nær kontakt mellom gjeterne og dyr, og at flokken var preget av uavbrutt vokting med stor tamhetsgrad. Familiene utgjorde et arbeids- og sosialt fellesskap der det ble samarbeidet om en rekke praktiske oppgaver, spesielt i sommersesongen. Melking av rein innebar at flokken måtte passes på hele døgnet, og flokken måtte være tam slik at den lot seg samle og bli melket (Ruong 1982). Det var helt nødvendig å dele døgnetts arbeidsoppgaver på flere. Melkinga og deling av sommerdrifta foregikk derfor i organiserte former både i siidaen og i de mindre familieenhetene (Andresen 1991, Fjellheim 1999). Dersom flokkene ble for store ble det vanskelig å styre og området inntil boplassen ville fort bli nedbeitet, noe som blant annet ville medføre behov for hyppigere flytting mellom basisområdene. En stor flokk ville også komplisere gjetinga og øke faren for sykdom i flokken (Fjellheim 1999).

I avhørene av Ammunsen og Petersen får man inntrykk av at familiene som regel kom tilbake til de samme sommerboplassene (se kap.11.3, Qvigstad & Wiklund 1929 [1742-1745]:297). Vitneutsagnene til disse to illustrerer hvordan familiene har brukt områdene i Indre Troms gjennom en driftsform bestående av små flokker. Ut fra de mange teltboplassene som er registrert antar jeg at flere av familiene som blir nevnt i Schnitlers protokoller har bodd i områdene rundt Mauken og Slettfjell /Blåtindan, og brukt disse boplassene sent om våren og på sommeren. Det er også stor grunn til å anta at flere av flytterutene over til Malangshalvøya har gått gjennom Mårffjellskardet via Guolehisjávri (Fiskelausvatnan). Trolig måtte flytteruten over til Balsfjorden

tilpasses vær- og vindforhold, fordi Slettfjellområdet er kjent for å være rasfarlig om våren etter store snefall. Derfor kan det ha vært sikrere å ta veien over Mårfjellskardet via Geinnodatvággi (Akkasæter) i enkelte snørike år. Trolig kan et par av boplassene som er arkeologisk undersøkt i Geinnodatvággi (Akkasæter), og som ligger langs den beskrevne flytteruten relateres til 1700- og 1800-tallet.

Både Ammunsen og Petersen bekrefter at deres slekt både har bodd og flyttet med reinflokkene i Mauken og Blåtind i flere generasjoner. Dette betyr også at beiteområdene har vært regulert internt, fordi flere familie- eller driftsgrupper i en siida gjorde det nødvendig å fordele beitene og områder etter beite- og klimaforhold. Det var heller ikke uvanlig at flere familier kunne være innom samme beite eller basisområde i løpet av sommeren, men ikke samtidig. En familiegruppe som hadde hatt dårlig vinterbeite i Sverige kunne ut fra hensyn til dyrene starte tidlig ut mot kysten og dermed beholde de beste sommerbeitene innenfor sin sameby/siida. I muntlige kilder, 150 år senere, kommer det også frem at bruken av sommerbeitene ved kysten kunne bli ordnet etter interne regler og tilpasset beiteforholdene og endringer som følge av klimatiske forhold, som vær, snømengde og føreforhold under flyttingene (Renbeteskommissionen af år 1907 protokoll, spørreformular).

Alle disse interne reglene og sedvanene må ha vært godt innarbeidet i flyttemønstret på midten av 1700-tallet, og det er tydelig at tamreins behov har gått foran, siden det foreligger få opplysninger om intern strid mellom reineiere i kildene. Det har i enkelte år vært flyttet med mye rein, og bare fra områdene rundt Jukkasjärvi i Torne lappmark i 1750 kjenner man til at mellom 1200-1300 personer livnærte seg med reindrift (Bjernes og Olsaker 1980:11). Andre opplysninger som foreligger fra Jukkasjärvi i forbindelse med sommerbeite i Norge i 1753, viser at 64 familier flyttet med et samlet reintall på 4860 dyr, det vil si et grovt anslag på 75 rein pr. familie i gjennomsnitt (Hansen 2005:173). Dette tyder på at flere flyttet i lag og samarbeidet om de samme beitene og boplassene i generasjoner. Men ikke alle stoppet i Mauken og Blåtindområdet. Flere av familiene fra områdene rundt Jukkasjärvi hadde Mauken og Blåtind kun som gjennomflyttingsvei på tur ut til Malangshalvøya og noe senere ut til Kvaløya, Ringvassøya og Reinøya. Fra samme kilde fra 1753 i Jukkasjärvi, kommer det frem at 21 familier holdt til ved Balsfjorden, mens 11 familier holdt til nord for Malangen (Bjernes og Olsaker 1980). Dette bekrefter at flere mindre familier holdt sammen og flyttet i lag.

Utover 1800-tallet begynte statene å få kontroll med hvor mange reindriftssamer som oppholdt seg i Indre Troms. Selv om Lappekodisillen var bygd på en gjensidig garanti mellom Norge og Sverige om at samene skulle kunne drive sin reindrift på tvers av grensen på grunnlag av gammel sedvane, var motviljen mot den svenske reinbeitingen fra de lokale norske myndigheter og fastboende økende (Volden 1979). I Indre Troms begynte en periode med dølainnvandring på slutten av 1700-tallet og utover 1800-tallet. Det var den nye fogden, J. Holmboe i Senja og Troms fogderier, som etter ønske fra staten ville etablere jordbruk i områder som ble ansett for villmark. Etter å ha undersøkt områdene i Målselv og Bardu fant han ut at furuskogen i innlandet lot seg rasjonelt utnytte de samme furuskogene som vi så at samene førte år tidligere, ved Lappetinget i Sultindvik, ikke fikk benytte. Dermed starter en intensiv nyrydding først i Bardu og senere i Målselv av folk som hovedsakelig kom fra Nord-Østerdalen og senere Gudbrandsdalen. I Målselv var det i 1801 kun 161 innbyggere mens det i 1900 var steget til 3673 (Andresen 191:134).

Den omfattende nyryddinga til sæterdrift i skogbandet og henting av høy i fjellet, førte til innskrenkninger i beitelandet til reindrifta. Reindriftssamene opplevde at gamle boplasser og gieddier ble okkupert og flytteveiene stengt. Ved Bardujord kom det allerede i 1806-07 frem i en visitasprotokoll at: *”oppsitteren på Eggen, Ole Olsen, var den første som nedsatte seg med sine tre sønner i 1791. Han møtte straks meget strid med lappene, der have sine telt og opphold med reinsdyrene”* (Bjernes og Olsaker 1980:17). Myndighetene fikk etter hvert kolonisert de indre områdene i Troms, områder som de så på som folketomme og som viktige grenseområder som skulle befolkes med bofaste jordbrukere (Volden 1979, Bjernes og Olsaker 1980).

I tiden mellom 1844 og 1866 ble melking av rein mindre vanlig enn tidligere i Troms (Andresen 1991:57). Dette er en informasjon som blant annet kom frem i høringene til Lappekommisjonen fra 1866, der samer og bofaste i Tromsø Amt blir intervjuet. Her blir det opplyst at de fleste reindriftssamer hadde sluttet med melking om sommeren. I tillegg var flokken ikke lenger under kontinuerlig vokting og husholdet oppholdt seg heller ikke tett inntil tamreinflokkene (op.sit). Reinflokkene ble enten slått sammen eller de hadde vokst i størrelse. Flokkene ble etter hvert voktet på i større enheter gjennom kantbevokting i fjellpass og daler. Siden reinen ble kantbevoktet av gjetere, forsvant også den tette kontakten med reinen som hadde blitt vedlikeholdt gjennom melking. Sommerboplassenes beliggenhet ble mer permanent, og i større grad bestemt av om det var brensel og fisk i nærheta enn av hensynet til selve drifta. Flere familier slo seg sammen på ett sted og geithold og geitmelk erstatta i stor grad reinmelka. Om vinteren ble geitene plassert hos bøndene i området. Det at samene ikke lenger hadde reinost som et betydelig byttemiddel med

de fastboende skjøv fokuset mot at reinen først og fremst ble benyttet som slaktedyr, ved siden av at de var viktige som transportdyr. Andresen (1991:32) mener noe av forklaringen på overgangen fra å ha små flokker til å ha større flokker tilsvarer reindriftens svar på jordbrukets hamskifte, med omlegging til pengeøkonomi. Det ytre presset besto i at reinbestanden vokste og at tilførselen av et nytt driftsmønster gjorde det gamle overflødig. Ettersom flokkene ble større var de underlagt mindre kontroll og dyrene var følgelig mindre tamme, og denne situasjonen skulle i ettertid vise seg å bli en permanent omlegging av driftsform (op.sit:58).

En av de viktigste faktorene for en driftsendring, fra å ha små tamme flokker til å øke flokkene, kan være at reindriften i Torne lappmark fikk kraftige innskrenkninger på beiteområdene og de viktige gieddiene (melkeplasser) (Andresen 1991). Jordbrukets ekspansjon og innskrenkningen av beiter resulterte i mindre tilgang på beiter i de frodige dalene som eksemplet fra Geinnodatvággi (Akkasæter) viser. De fastboendes klager og den økende konflikten umuliggjorde en type reindrift som var basert på at små flokker trengte tilgang på variert beite innenfor store områder.

11.6 Grensestenging og felleslappeloven

På 1800-tallet var Finland et storfyrstedømme under Russland, og ved midten av 1800-tallet ble det strid om fiske- og beiterettigheter mellom Russland og Norge, men Russland var ikke bundet av Lappekodisillen. Dette resulterte i at Russland stengte grensen mot Finland for de norske reindriftssamene i 1852. Resultatet var at over 60 reindriftsfamilier i løpet av en periode på bare 17 år flyttet fra Guovdageaidnu (Kautokeino) og over til Gárasavvon (Karesuando) med over 20 000 rein, for på denne måten å kunne fortsette å beholde vinterbeitene i Finland (Lundmark 1982:114). I tiden forut for grensestengingen i 1852 var allerede driftsformen på sommerbeitene i Guovdageaidnu (Kautokeino) i endring, og mye tyder på at en utbredt melking av rein i gjerder var opphørt (Andresen 1991:58). Den ekstensive reindriften var preget av store flokker med kantbevoktning på sommeren, der flere familier deltok i voktingen av flokkene (1937).

Det store antallet med rein fra nord førte også til større press på sommerbeitene i dalførene i Indre Troms som allerede var i ferd med å innskrenkes til fordel for jordbruksekspansjonen. Reindriftssamene fra Garasávvon (Karesuando) og Jukkasjärvi så etter hvert at det var mer gunstig å endre driftsformen slik at forholdet mellom arbeid og utbytte ble best i forhold til økonomisk utbytte. Også etterspørselen etter reinkjøtt på markedene i for eksempel Skibotn var økende utover 1800-tallet, og dette ble en faktor som bidro til å endre flokkstrukturene fra små melkeflokker til

større flokker der et høyere slaktertak var viktig (Andresen 1991:68, 70). I løpet av 1800-tallet ble myndighetene også oppmerksom på at samene flyttet med flokkene ut til ytterkysten av Troms og ut på de store øyene. Særlig etter 1850 var det en markant økning av flokker fra innlandet som kommer på sommerbeiter til de store øyene i Troms, som for eksempel til Ráneš (Ringvassøy), Sállir (Kvaløya), Sážžá (Senja) og Lidna (Hinnøya) (Aarseth 1989:57).

I 1877 hadde reintallet økt betydelig i Troms, og i Mauken og Blåtindområdet, fra fjellet Stor Mauken og vestover til Stuorra Guolehisjávri (Ytre Fiskelausvatn) og Sagelvvatn, oppholdt det seg 24 familier med til sammen 4900 rein på beite. Ute på Malangshalvøya og på østtia av fjorden var det 39 familier som til sammen hadde 9937 rein på beite (Helland 1899). Konfliktene med de fastboende var økende, siden myndighetene ikke tok nok hensyn til at reindriften måtte ha plass for å komme uhindret frem til sommerbeitene. I Balsfjord var gårdene utparsellert på rekke og rad langs fjorden med utmark som strakte seg til fjells. I Indre Troms strakte sætrene seg langt inn i dalene mot svenskegrensa. Oppdelingen gjorde det umulig å føre reinen gjennom området til de tradisjonelle beitene. Langs fjordene prøvde mange å flytte langsetter fjæra, noe som også var problematisk. Og da lappekommissionen av 1866 var på vitenavhør i forbindelse med reinskader ved Laksvatn i Balsfjorden, kom det frem fra reineieren at det var umulig å unngå skader i dette området særlig ved flo sjø, fordi det var umulig å holde reinen tilbake med den følge at den da strømmet over jordene. *”Kommissionen maate erkjende Riktigheten af denne Lappernes Forklaring, efter at den havde taget stedet i nærmere Øiesyn”* (Hauglid 1991:417). For ikke å få for store sammenblandinger av flokkene, og for å holde flokkene borte fra innmarken til bøndene, begynte staten og samene selv å føre opp reingjerder for å dempe konfliktene.

Det ble satt ned nye kommisjoner for å imøtekomme problemene mellom reindrifsamene og de fastboende som oppsto i kjølvannet av grensestenginga mellom Finland og Norge i 1852. I 1883 kom ”Felleslappeloven” for Sverige og Norge i reindrifsområdene sør for Finnmark. Dette var en tosidig avtale som for sin gyldighetsperiode trådte i stedet for Lappekodisillen. Loven kom til å gjelde uendret frem til Karlstad-konvensjonen av 1905 (Lae 2007). Ved ”Felleslappeloven” fikk en de første distriktsinndelingene i Troms og det ble opprettet 27 distrikter (Helland 1899:285). Inndelingen ble gjort etter sedvanekriteriet, men var sterkt innskrenket ved at de svenske reindrifsamene kun fikk beiterett i Norge i tidsrommet mai-september. Innenfor hvert distrikt skulle familiene også være ansvarlig for den skade som reinen gjorde på skogen og på de private jordbruksområdene som var i rask ekspansjon. Flere tilleggsbestemmelser kom til ”Felleslappeloven” i 1897, noe som gjorde det enda vanskeligere for familiene i hvert distrikt å

utøve reindrifta. For eksempel kunne en umerket rein bli ansett som eierløs. Utvidelsen av loven førte også til strengere driftstiltak, slik det kommer frem av følgende:

”at amtmanden kan efter andragende fra vedkommende herredsstyre, eller naar han selv maatte finde det fornødent, meddele politiet og finneoppsynet bemyndigelse til – under iagttagelse af de nærmere regler, som maatte bestemmes af kongen eller den, han dertil bemyndiger – at lade nedskyde ren, som befindes at beite uden bevogtning i trakt, hvorhen den ikke er henvist, eller hvor beitingen sker uden berettigelse, uansett om renes eier er kjendt eller ikke” (Helland 1899:288).

Inndelingen av reinbeitedistriktene førte til at myndighetene kunne føre større kontroll med reindriften. Bygging av gjerder, tellingsplasser og beitevurderinger beskyttet bøndene og myndighetene fikk en større byråkratisering av tamreindrifta til fordel for statene. Blant annet ble det satt i gang gjerdebygging som skulle beskytte de fastboendes innmark. Et av disse reingjerdene er registrert på Kollen vest for Finntjeldbakken ved Boalnojávri (Josefvatn), og strekker seg nedover mot Tjønnyra (Sommerseth 2001). Det skal også ha vært anlagt et større reingjerde mellom Devddesjávri og Lihkkafjellet (Figur 79). Disse gjerdene er omtalt i en rapport fra 1911 (Ruden 1911) som ble laget på bakgrunn av skogdirektørens undersøkelser på det de fremstiller som ”(...) *den skade som de svenske flytlapper og ren har voldt paa skogen i Tromsø Amt*”. Her skriver Ruden at det ble observert et 3 km langt sperregjerde mellom fjellet Lihkka og Devddesjávri, videre skulle dette gjerdet 25 år tidligere har tilhørt et større system som var over 8 km langt.

Figur 79. Bilde fra Rudens rapport som skal illustrere samenes ødeleggelser i Devddesvuopmi.

Ruden antar at alle sperregjerdesystemene i Indre Troms for første gang ble anlagt på 1880-tallet (Ruden 1911:19). Dette stemmer godt med de begrensninger som Felleslappeloven av 1883 for Sverige og Norge sør for Finnmark hadde fastsatt for samebyene i Sverige. Rudens tolkninger av sperregjerder i 1911 tok utgangspunkt i at samene ville hindre reinen å søke tilbake til Sverige, slik han formulerer det: "(...) *saa fremgaar tydelig, at de er opført for at holde renen tilbake fra at reise tidligere, end lapperne ønsker, tilbake til Sverige*"(1911:2). For samene var gjerdebyggingen derimot et nødvendig onde for å imøtekomme Felleslappelovens strenge bestemmelser. Gjerdene ble bygget for å hindre reinene i å trekke ned i lavlandet. Hvis reinen ble tatt på fersk gjerning uten bevokting kunne man som nevnt skyte rein uansett om reinens eier var kjent eller ikke (Felleslappeloven av 1897).

I Mauken og Blåtind var det flere distrikter som flyttet gjennom områdene årlig, og av de 27 reinbeitedistriktene i Troms er det to distrikt som har brukt Mauken og Blåtind mer permanent enn de andre: Distrikt Nr. 10 hadde for eksempel grensene sine innenfor: "(...) *Halvøen mellom Malangen og Balsfjorden, adskilt fra det øvrige fastland ved en ret linje, trukket fra Sjaanes i Balsfjorden til Nordfjordbotn i Malangen*". Distrikt Nr. 11 var i følge Helland (1899:287) i området som:

”Innbefattende den nordre del av Maalselvdalen, samt de indre deler af Malangens og Balsfjordens sogne, derunder Fjeldfrøskvatn, Takelvdalen, Sagelvatn og Ursfjorddalen, indsluttet af linjen mellem Nordkjsobotn i Balsfjord og Tamokvatn, af sydgrænsen for distrikt no. 8, rigsgrænsen fra røse no. 292 til 281, af Divielven og Maalselven lige til sammens udløb i Malangen, af dennes inderste fjordarme og den under no. 10 nævnte linje samt af Balsfjordens Sør- og Nordkjos”.

Av de distriktene som delvis var innom Mauken og Blåtind eller flyttet gjennom området finner vi distrikt Nr. 21 Ráneš (Ringvassøya), distrikt Nr. 23 Sállir (Kvaløya) og Distrikt Nr. 24 Sážžá (Senja) (op.sit).

Boplassenes beliggenhet i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi bekrefter opplysningene som foreligger i det skriftlige kildematerialet. Fjellmassivene i Blåtind og Mårfjell hadde før 1860-tallet både vært brukt som gjennomflyttingsområder og som sommerboplass for reindriftsfamiliene fra Torne lappmark. I Renbeteskommissionen protokoll, register og spørreformular fra 1907⁶⁶ (1907:85) svarer den da 48 år gamle gårdbruker Erik Amundsen fra gården Solli som ligger inntil Geinnodatvággi (Akkasæter) at han som barn husker at”

(...) det flyttat lappar västerut förbi Solli hvart år (...) När de gamla i vittnets barndum och ungdom talade om renförhollanden i äldre tid, var det alltid den ren , som låg sommaren öfver i de närmaste fjällen ofvanför Solli: Mårfjell och Sollitinderne, där lapparna plägade uppslå tält i skogsbandet.”

Denne observasjonen bekrefter at på begynnelsen av 1900-tallet fantes det ennå eldre fastboende i de indre fjordområdene i Malangen som husker at sommerboplassene i Geinnodatvággi (Akkasæter) hadde vært i bruk, og da i tiden før 1860-tallet. Flere av boplassene i Geinnodatvággi (Akkasæter) kan knyttes til denne perioden. En av de siste identifiserte reieneierne som flyttet til Geinnodatvággi (Akkasæter) på 1860 og 70-tallet, var Gustaf Nilsson Idivuoma som kom fra det 11. reinbeitedistriktet, Lainiovuoma sameby (Rbk protokoll 1907:80, 98). Fra 1870-tallet foreligger det opplysninger om at han flyttet til Skardalen som ligger like ved Geinnodatvággi (Akkasæter) om våren, og her var det kalvingsplasser og melke-/samlingsgjerdergjer (op.sit). Bruken av dette området ser ut til å opphøre på 1890-tallet, og etter denne tid ble distrikt 11 tvunget til å flytte over til Mauken, nærmere bestemt Návdevággi (Nergårdskaret) og Melkelvliområdet. I tillegg kan det hende at Devddesvuopmi også ble tatt i bruk som permanent sommerboplass. Av undersøkte boplasser i Devddesvuopmi er det spesielt ett árran som kan knyttes til sent på 1800-tallet eller tidlig på 1900-tallet (kap.5.6.1). Boplassen ligger i tilknytning

⁶⁶ Renbeteskommissionen af år 1907 protokoll, register, spørreformular forkortes til: Rbk protokoll 1907

til orda og det er gjenstandsfunn som relateres til en bruksperiode etter 1850-tallet. I Renbetskommisssionens handlinger fra 1913⁶⁷ (Rbk I:1 1913:182) konkluderer man med at:

”För c:a 20 år sedan och ännu tidigare tyckas flera förändringar i renskötseln havfa intädt (...) Familjerna bo numera i allmänhet på samma ställe. Ännu för 10 a 15 år sedan bodde de på flera olika platser inom distriktet under sommaren, ehuru renarna ej voro uppdelade i byar, utan betade spridda inom distriktet”.

Tilleggsbestemmelsene i felleslappeloven fra 1897 bidro til at familiene i reinbeitedistrikt 11 var presset til å flytte fra Geinnodatvággi (Akkasæter) for godt. Distriktet samlet seg derfor på sommerboplassene nærmere grensen i Devddesvuopmi og det ser ut til at Mauken med Návdevággi (Nergårdskaret) ble en sentral boplass for flere familier, for å etterkomme de nye bestemmelsene. Trolig var de indre grensestrøkene og Maukenområdet ennå ikke like influert av den aggressive jordbruksekspansjonen som presset på, men familiene i Lainiovuoma sameby ble kun kort tid etter dette også stengt ute fra Maukenområdet som følge av unionsoppløsningen og reinbeitekonvensjonen av 1923.

⁶⁷ Renbetskommissionen af 1913 handlingar I:1 forkortes til: Rbk I:1 1913

Kapittel 12 GRENSESPERRING I INDRE TROMS

12.1 Innledning

Kulturlandskapene i Indre Troms er for de fleste i dag synonyme med bondens innmark, åker og eng, og området har en offisiell historie som først begynner på slutten av 1700-tallet. De skrevne fremstillingene har i bygde- og årbøkene for Indre Troms for det meste spunnet på de samme historiene og mytene om nybyggeren, den norske bonden, som kom fra de sørnorske innlandsdaler og ryddet den eierløse skogen og villmarken (Målselvdalen Et 150-års minne 1939, Kiil 1981). Denne historien er også å finne i romanlitteraturen fra århundreskiftet og illustrerer samtidens syn på innlandsområdene som frem til da var knyttet til tamreindrift. I Knut Hamsuns bok ”Markens Grøde” utgitt i 1917, blir innlandet beskrevet som det herreløse land:

”(…) at manden, mennesket var den første. Ingen sti var før ham, et og annet dyr gjorde dem tydeligere, og siden igjen begynte en og anden lap og snuse stien op, og gå den når han skulde fra fjæld til fjæld og se til sine ren. Slik blev stien til gjennom den store almenning som ingen eiet, det herreløse land”

Jeg skal i denne delen redegjøre for hvordan bruddet med reindrifta i 1923 for mange ble det norske vendepunktet i Indre Troms. Etter unionsoppløsningen var striden mellom norske jordbrukere og svenske reindriftssamer så betent at da flere beiteområder ble tømt og lagt brakk, ble dette en bekreftelse på at området endelig var erobret og kolonisert. Konsekvensene var at fjordstrøkene og fjelldalene vest for Dieváidvággi (Dividalen), som Balsfjord, Malangen, Dápmotvuovdi (Tamokdalen) og Čuonjavuovdi (Takelvdalen), ble en tradisjon og en kulturytring fattigere med at de svenske reindriftssamene, språket og kulturen forsvant. Det gamle flerkulturelle samfunnet i regionen ble mer ensformig og likt andre norske lokalsamfunn ved kysten (Hauglid 1991:427).

For mange var utestengingen av samene fra Mauken og Blåtind å betrakte som en ”norsk” seier. Selv om kulturminnene og historien i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi viser til en sterk og entydig samisk forhistorie i regionen, er dette en historie som er vanskelig for mange å akseptere. Dette har i dag ført til at både den forhistoriske og den historiske bruken av områdene praktisk talt ikke er kjent eller anerkjent i Indre Troms. Reindriftshistorien og den samiske historien blir ennå utelatt når viktige kulturelle begivenheter skal markeres i offentlige sammenhenger og i offentlige fremstillinger er gamle beiteområder og flytteeier

omtalt som villmark, og bruksområdene er ennå gjenstand for konflikt i grenseforhandlinger. Til og med gamle samiske stedsnavn oppfattes som problematiske, navn som lenge var i bruk og som i dag kan være med på å synliggjøre en flerkulturell og spennende historie i regionen.

12.2 Følgene av unionsoppløsningen og reinbeitekonvensjon av 1919

Ved unionsoppløsningen i 1905 handlet et av hovedpunktene i Karlstadforhandlingene om reindriftssamenes flyttinger over grensen. Reinbeitesaken ble en av de første større tvistene som måtte løses av Norge og Sverige i fellesskap etter unionsoppløsningen, og til en viss grad gikk det nasjonal prestisje i saken etter 1905 (Lae 2003:6). Norske myndigheter hadde i utgangspunktet liten forståelse for at svenske reindriftsamer, på bakgrunn av Lappekodisillen, skulle ha reinbeiter langt ute ved kysten. Allerede i 1904 konkluderte Norge på bakgrunn av felleslappeloven av 1883 at de hadde rett til å si opp lappekodisillen og stenge grensen for rein. Derfor kunne de redusere det de mente var utstrakt misbruk av reinbeiter langt ute ved kysten i Norge (Bjernes og Olsaker 1980:25). De norske myndighetene ville heller beskytte jordbruket og de fastboendes interesser. Det ble også påpekt at flyttsamene var til hinder for oppbyggingen av en nasjonal politikk i nord, og blant enkelte politikere ble det foreslått å innløse hele det svenske beitet i Norge ved å utbetale en engangssum (Lae 2007:66).

Norske myndigheter ville stenge grensa helt, mens svenske myndigheter viste til at de nordligste samebyene ikke hadde alternative sommerbeiter på svensk side. Derfor ble det viktig for Sverige å sikre samenes rettigheter i forhandlingene med Norge i Karlstad. Utfallet i 1905 ble et kompromiss, der 1883-loven ble forlenget frem til 1917. Karlstadkonvensjonen løste reinbeitesaken for en 12-årsperiode, men det ble åpnet for å løse stridsspørsmål ved voldgift i løpet av denne perioden (Lae 2007:60). Uenighetene mellom nasjonene var etter hvert så store at reinbeitesaken til slutt gikk til internasjonal voldgift. Etter en voldgiftsdom som underkjente Norges oppfatning av overenskomsten, søkte man under de videre forhandlingene med Sverige å redusere betydningen av konvensjoner og gammel sedvanemessig bruk. Man ønsket, i følge Lae (2003:155), å få oppmerksomheten vekk fra rettsprinsippene og over på de ”hensiktsmessige løsninger”.

Den største uenigheten ved forhandlingene i 1905 var tidspunktet for å passere grensen med tamreinflokkene om våren til Norge. Sverige sto hardt på at samene fra blant annet Jukkasjärvi og Karesuando skulle kunne passere fra 1. mai på vei til sommerbeitene, men aksepterte i første omgang at grensen skulle være stengt frem til 15. juni. Året etter ba svenskene om å få revidere dette forslaget av humanitære grunner, for å sikre samenes ”bestående liv og vaner”, og man ble enige om å utsette forhandlingene vedrørende tidspunktet for flytting over grensen til etter 1911 (Lae 2007:64). Den faktiske situasjonen for samene vedrørende flyttetidspunkt over grensen og de problemer som flytting kunne medføre for reinen er omtalt i de mange intervjuene som ble gjort av svenske reineiere i forbindelse med reinbeitekonvensjonen fra 1907 (se kap.3.4).

I 1909 besluttet den svenske regjeringen å bringe reinbeitesaken inn for voldgift, noe som kom overraskende på norske myndigheter. I hovedsak gikk kjennelsen klart i Sveriges favør. Først i 1912 gikk myndigheten til forhandlingsbordet igjen, og det vanskelige spørsmålet gjaldt da utstrekningen av beitene i Troms og på hvilke områder de svenske samene skulle ha erstatningsansvar ovenfor de norske bøndene (Lae 2007:66). Nye forhandlinger startet i 1913, noe som resulterte i reinbeitekonvensjonen av 1919, som i detalj regulerte det svenske sommerbeitet i Norge. Kommisjonen i 1913 hadde som mål å få i gang mer omfattende behandlinger for ”*at fastsette for en lengre fremtid en for begge riker tilfredsstillende ordning*”. Selv om man ble enige om at 1919-konvensjonen ikke skulle skape presedens for fremtidige rettigheter og plikter, er det tydelig at konvensjonen i seg selv var rettsskapende. Reinbeitekonvensjonen av 1919 ble sett på av Norge som et kompromiss, og i følge Kielland i (i Lae 2003:5), så han den som ”en temmelig uforklarlig, urettmessig, dog tidsbegrenset overbelastning av Norge”.

Den nye avtalen gikk ut på at utnyttelsen av øyene i Troms og deler av Indre Troms, som omfattet blant annet Mauken og Blåtind, ble ”frigjort” og stengt for de svenske reindriftssamene. Det ble i tillegg fastsatt et maksimumsantall for rein som kunne føres på beite i de gjenværende områdene, men dato for flytting over grensen ble satt til 1. mai slik Sverige opprinnelig ønsket. Likevel var gevinsten for de bofaste og jordbruket betydelig i Mauken og Blåtind, ved at reindriften ble utestengt. I Mauken ble mange av gårdene ved Takvatnets sørøstlige side ryddet etter 1923. Her kunne bøndene ta i bruk gamle gieddier på sommerboplassene i Návdevággi (Nergårdskaret), og i følge lokale informanter ble det slått

gress på myrene og de hadde kyrne på sommerbeiter her (Sommerseth rapport 1999/2000:37-38).

Reinbeitekonvensjonen av 1919 har bidratt til å forme den fremtidige bruken av beiteområdene på begge sider av grensen mellom Norge og Sverige, og grunnlaget for fremtidige erstatninger og revisjoner av nye konvensjoner er basert på 1919-konvensjonen (Lae 2003:155). Reinbeitekonvensjonen trådte ikke i kraft før i 1923, og denne skulle vare helt til 1949. Den nye konvensjonen ble avløst av en ny konvensjon i 1972, som opphørte å gjelde i 2005. I 1997 ble en ny norsksvensk reinbeitekommisjon nedsatt, og denne kommisjonen avga en omfattende innstilling i 2001, men den ble ikke slutført. Våren 2008 ble et nytt kommisjonsforslag gjort kjent, men dette skapte sterke protester, der tolv av de 31 samebyene og reinbeitedistriktene som krysser riksgrensen mellom Norge og Sverige forkastet forslaget til den nye reinbeitekonvensjonen. For eksempel mener samebyene Saarivuoma og Talma at de allerede gjennom tid har avgitt for mye av sine gamle beiteområder til Norge. I skrivende stund ser det ut til at forhandlingene om en ny konvensjon om grenseoverskridende reindrift mellom Norge og Sverige er slutført. De to lands forhandlingsdelegasjoner avsluttet sitt arbeid i Stockholm i februar 2009. Før en ny konvensjon kan iverksettes, må det skje en videre oppfølging gjennom undertegning, interne prosesser i begge land og ratifikasjon. En ny konvensjon vil mest sannsynlig tre i kraft i 2010 (www.regjeringen.no/nb/dep/lmd).

12.3 Forvisningen fra Mauken og Blåtind i 1923

Ved at store områder ble sperret for svensk rein, som for eksempel Mauken og Blåtind, måtte det etableres nye vaner i reindriften som igjen skapte nye behov og fjernet gamle.

Konsekvensene for tamreindriften og de fastboende i Indre Troms er ennå i dag synlige, i form av kulturminner, muntlige og skriftlige kilder. For at den norske stat skulle ha argumenter for å stoppe størsteparten av flyttingene over grensa trengte de gode bevis på motsetninger og konflikter mellom lokalbefolkningen og reindriftssamene på det lokale plan. Dette skulle bli en lett oppgave, og som tidligere nevnt var ”*Fremstilling av en del av den skade som de svenske flytlapper og ren har voldt paa skogen i tromsø Amt*” (Ruden 1911) et bestillingsverk fra myndighetene. Her kommer det frem at skogssødeleggelsene i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmiområdene omfattet ca. 1500 daa, og det kommer klart frem at

samene ene og alene sto for avskogingen og presset på bondens innmark. Det konkluderes med at samene heller burde satse på bureising og jordbruk, enn den nomadiske tamreindriften (op.sit).

Det ble foretatt intervjuer av bøndene i området, og flere var med som kjentmenn på befaringene, for å se på skogsødeleggelsene. Reindriftsamene var aldri med under disse befaringene. Ved befaringen rundt Ihčanjunni (Sollitinden) og i de flate landskapet på begge sider av Mårelva i Geinnodatvággi (Akkasæter) kommer det frem fra en av de fastboende at:

”da han var smaagut og var gjæter saa var her skogbevokset fra Rundhaugen og helt oppunder foten av Sollitind og Mittertind. Hele denne ca. 500 haa store nu skogløse trakt er som oversaadd med gamle tomter efter samlingsgjærder og liggepladser. Efterat skoggrænsen for ca 10 år siden var trykket helt ind til Ole Johnsavandet, blev gaardbrukerens og lapperens naboskap saa nært og kollisionerne saa hyppige, at lapperne nu har sluttet at opholde sig her”. (Ruden 1911:89).

Ved Mielkejávri (Melkelvvatn) og Mielkejohka (Melkelva) i Mauken blir det fremholdt at *”det er paabegyndt en betydelig avsnauing som selvfølgelig vil fortsætte, hvis opholdet her skal bli aarvist”* (op.sit:86). Denne bekymringen om at skogen skal forsvinne er tydeligvis situasjonell fra myndighetenes side. Da det 50 år etter ble anlagt militære skytebaner i området, anlegg som i dag totalt har endret det gamle kulturlandskapet, var bekymringen helt borte (Figur 80)

Figur 80. Båktejávri (Reinvatnet) nord for Mielkejohka (Melkeelva) i Mauken skytefelt (foto Ingrid Sommerseth).

De svenske reindriftssamene måtte betale takst av den skade som reinen gjorde på skog, jordbruk og beiteland til de fastboende. Takseringen av skadene var skjønnsmessig etter bondens forgodtbefinnende, og etter reindrifsfaglige synspunkt var erstatningssummen både urimelig og stor. I 1908 kom det ut et svensk oversiktsverk over samenes kultur, og en av bidragsyterne var misjonær A. Lundberg som hadde flyttet med en reindriftsfamilie over til Norge. Her gjorde han sine observasjoner og kunne fortelle mange historier om norske bønder som utnyttet takserings- og erstatningssystemet som den norske staten hadde lagt opp til. I det reindriftssamene kom over Kjølén i kalvingstida bodde familiene i hovedleiren mens reingjeterne passet flokken. En av de viktigste oppgavene var å påse at flokken ikke gikk fra høyfjellet og ned i dalene på utmark og innmark. Særlig var dette kritisk i perioder for kalvene i kjølig og dårlig vær. Da kunne flokkene trenge seg ned i lavlandet for å søke ly for snø og vind. Straks reinen kom nedenfor tregrensen var den i forbudt område, og gjenstand for nemdenes strenge erstatningstakseringer. Lundberg forteller videre at

”...En gång promenerade jag med en förmågen bonde på hans äng. Han fann därvid en tapp renhår i gräset, och lyfte upp den med käppen med de orden: Här har jag en 50-krona i skadeersättning. Huru skulle det vara möjligt? Frågade jag. ”Här finns ju fullt bevis för, att renar varit här”, svarade gubben. (...) Hårtappen har nog fallit af nogon ren, som på skaren har gått fram här, och kallar jag `taxten`, så nog får jag mina pengar, hellre mer än mindre” (1908:127).

Lundberg (op.sit) hadde også hørt historier om norske bønder som hadde blitt overrasket i det de gikk og spredte reinhår fra et gammelt reinskinn ut på innmarka, for slik å få en ekstra inntekt fra skadeerstatninga. Selv treverk og gulvris som behøvdes i lavvuen ble gjenstand for erstatningsspørsmål. De som skulle påse at lovens bestemmelser ble overholdt hadde alle interesser i å prioritere jordbruket. Den utbredte oppfatningen hos bøndene og myndighetene var at når beitene ikke var vide nok til å dekke begge næringers behov, måtte reindrifta vike. Begrunnelsene var mange. Mange mente at samene burde bli fastboende og gi opp noandelivet siden reindrifta var på vikende front; fordi jordbruket representerte fremtiden. Det var også en generell holdning om at samene rasemessig sto samene på et lavere kulturtrinn enn den norske bondebefolkninga, og derfor var lite å ta hensyn til.

Den nye konvensjonen av 1919 førte til at reinbeiteområdene på norske side ble ytterligere redusert, og videre til at reindriftsfamilier fra blant annet Karesuando, som tidligere hadde flyttet til Troms, ble tvangsflytta lenger sør i Nord-Sverige samt at de heller ikke fikk flytte

over riksgrensen (Lundmark 1992). Denne tvangsflyttinga kommer til uttrykk i blant annet Per Idivuomas ”Rövarvind” fra 1973.

”Flyttinger var for meg en personlig tragedi. De tvingades pløtslig lämna alt de hadde byggt opp undar hela sitt liv. Dessutom fick de lämna hembygden med alla dens kända människor och vänner, sommerboplatserna med dens minnen. Även i de områden som enligt Konventionen hadde reserverat som svensk sommarbete omplaserades människor som livlösa brickor i ett hasardspell utan vaderhörandes samtycke.”

Alle familiene som hadde sine beiter og sommerboplasser i Mauken ble nektet flytting til området, og siste flytting til Mauken fra Sverige var i 1923. I 1920 var Johannes Orpus fra Johkamohkki (Jokkmokk) 12 år gammel. I et intervju i 1990 (da 79 år) kunne han fortelle om sommerboplassen ved Báktejávri (Reinvatnet) og Mielkejávri (Melkelvatnet) i Mauken. Han tilhørte en gruppe fra Saarivuoma sameby som passerte Kjølén ved Salmijávri og Salmioaivi øst for Dieváidvággi (Dividalen) og over Tamok- og Rostaelvas munninger. Undervis passerte de vadeplasser langs elva til den faste sommerboplassen ved nåværende Mauken skytebane like ovenfor Skjold. Sommerboplassen tilhørte foreldrene og de hadde minst tre til fire gjerdeplasser der de brukte å samle simlene for melking. Da han som gammel mann kom tilbake for å besøke boplassen der han som ung gutt bodde med sine foreldre, var området snauhugget og rasert med betongklosser og tanksløyper rundt om på boplassen (P. Birkely 1991).

Det finnes mange intervjuer med eldre folk fra gårdene rundt Mauken og Blåtind som husker de svenske reindriftssamene og som har mange minner om disse møtene (P. Birkely 1991, Skandfer 1998, Sommerseth 1999/2000). En informant husker vårboplassene og gieddiene ved Råvann på Skjold i Øverbygd, og han forteller også at om sommeren før 1920-tallet bodde det mange reindriftsfamilier i Návdevággi (Nergårdskaret). Da disse familiene ikke lenger fikk flytte dit fortalte han at:

”kvinnene hylte og skrek da de fikk vite at de ikke fikk komme til Mauken mer, de var veldig fortvilte. Samene fra Sverige hadde nok flyttet til Mauken i mange år, og flere år etter at det var forbudt for dem å flytte, kom reinen hit likevel av gammel vane og samene måtte betale mulkt” (Sommerseth 1999/2001).

Selv om myndighetene fra slutten av 1800-tallet vektlegger det konfliktfylte ved tamreindriften i Indre Troms, var det likevel mange fastboende i Mauken og Blåtindområdet som hadde slekt, venner og bekjente i de nordligste samebyene. Flere informanter fortalte at

de som barn gledet seg til våren når samene skulle komme, og at barna brukte å få fri fra skolen når svensksamene flyttet over Rosteatnu (Rostaelva). Andre igjen forteller om nære vennskapsbånd, og en kvinne fortalte at faren brukte å vekke ungene om natta slik at de skulle få se pulkraidene som kom over fjellet tidlig om våren (Sommerseth 1999/2001).

Etter grensestengingen i 1923 syntes mange det var rart å ikke få besøk av de faste sommernaboene. I Balsfjords bygdebok (Magelssen og Larsen 1925:119) blir det fortalt at det ennå etter 1922 kom noen få familier ut til Malangen:

”(...) og i aar har gamle Nils Nikolai og gamle Raida Elen begge to pliktro avlagt sine visitter. Raida Elen er nu 80 aar gammel. Jeg sa engang til drengen hennes, at ”Ellemor” som hun i daglig tale kalles, var saa vant med aa reise til Malangseidet, at hun kom nokk til aa reise hit efter at hun var ”jamas”(død), ”Aa jo, det kan nok hende det ”svarte han, ”men alle her kjenner jo Ellemor, saa ingen behøver reddes henne enten hun er levende eller død. I morgen reiser hun herfra, kanskje for siste gang. Kunde jeg ha faatt henne til aa fortalt en del av sine opplevelser fra alle disse aar hun har flyttet hit.”

Kulturminnene i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi og regionen rundt representerer i dag mange ulike menneskers fortid og historie, både fra fastboende og fra samene i de nordligste samebyene. Kulturminnene blir et vitnemål om tidligere hendelser i området og områdets historie blir levendegjort ved å henvise til steder og fortelle om personer som bodde der. Slik sett er det synd at ingen tok seg tid til å spørre Ellemor om hun kunne fortelle om flyttingene til sommerbeitene før 1920-årene.

12.4 Minner fra Devddesvuopmi 1923-1945

De yngste kulturminnene og de mest minnerike finnes i dag på sommerboplassen i Devddesvuopmi. Boplassen er godt kjent fra de skriftlige og muntlige kildene som refererer til tiden fra 1920 og frem til 1940-tallet. I den siste bosettingsfasen har boplassen som helhet vært en betydelig bygd i Indre Troms. Grunnen til at boplassen har en så tydelig tidsmessig avgrensning skyldes flere historiske prosesser. Frem til 1923 benyttet reindriftssamene fra blant annet Lainiovuoma og Könkemä fjelldalen Devddesvuopmi for det meste som vår- og høstboplass. Området fungerte som hovedhvileplass på vei til og fra sommerbeitene i Mauken og Blåtind, Malangen, Senja og Kvaløya. For Lainiovuoma sameby ble Devddesvuopmi, etter 1923, derimot den viktigste faste sommerboplassen frem til 1940.

De fleste telt- og gammeplassene i Devddesområdet ligger langs Devddesvuomejohka vel tre kilometer fra selve vannet. Sommerbyen fra 1923 og fremover i tid har tidligere blitt registrert gjennom Målselv kommune sitt prosjekt fra 1992 om samiske kulturlandskap. Til sammen ble det da registrert over 100 kulturminner i dette området (H. Birkely 1993). Prosjektet hadde også som mål å gjennomføre intervjuer av folk fra samebyene som flyttet til Devddesområdet. I en samtale fra 1992 forteller Anne Simma at hun hver sommer frem til 1939 bodde sammen med familien i Devddesvuopmi. Hun fortalte at de ble kalt for Likkáfolket, oppkalt etter et karakteristisk fjell rett nord for sommerboplassene. Tilsvarende har familiene som flyttet lenger nord blitt kalt for Dolpafolket. Navnet stammer også her fra et spesielt fjell like ved sommerboplassen. Det ble sagt av flere informanter at det var som å komme til et paradisi når de ankom Devddeskogen om våren (Sommerseth 1999/2000:36).

Rundt 15 familier, blant annet familiene Simma, Blind, Kitti, Idivuoma, Labba, Piltu, Påve, Orpus og Nutti, hadde fast tilhold i Devddesvuopmi i perioden mai til september. En informant forteller at de begynte å bruke Devddesvuopmi fast etter 1923 og før dette flyttet de til Mauken. Både hennes foreldre og besteforeldre flyttet til Mauken og hun forteller videre at de var ved Takvatn som foreldrene omtalte som ”den der stora sjöen” (Skandfer 1999:27). Lars Simma bodde også i Devddesvuopmi frem til 1939. Han fortalte om en slektning som het Nils Nilson Simma, som levde av småbruk i Rostadalen og fiske i Devddesjávri. Simma hadde en fiskegamme nede ved vannet, og når han dro mye fisk med garnene byttet han denne mot rein. Siden boplassene ligger på begge sider av elva ble det lagd provisoriske bruer av stokker slik at folk kunne besøke hverandre og for å sikre skoleveien for ungene. Skolelavvuen lå et stykke innenfor elva, på en flat terrasse, og det var vanlig å flagge med det svenske flagget (Figur 81). Inga Marie Gammes fortalte at de i gymnastikktimene brukte å gå ned til Devddesjávri for å lære å svømme. Når de hadde rein i gjerdet på sensommeren var det vanlig å gi ungene skolefri, slik at de kunne være med på skilling, merking og melking (H. Birkely 1993).

Figur 81. Sommerskolen i Devdsvuopmi 1939, (foto: Inga Marie Gannes)

Flere av de registrerte gammene fra tiden rundt 1930-tallet er i dag identifisert med navn, som for eksempel Nuttigammen. Knut Knutsengammen står ennå, og inni kan man se árran, samt gammeinndelingen og noen rustne bøtter og spann. Denne ble kopiert og reist få meter fra originalen i 1995 (Målselv kommunes kulturlandskapsprosjekt). Stefan Idivuomas gamle kan man også se rester av. Denne hadde en spesiell arkitektur og var viden kjent (se kap.4.3.2).

Det er også registrert et stort antall geitgammer, noe som viser at man bodde over lengre tid på ett sted enn det som var vanlig tidligere. Fra bøndene blant annet i Rostadalen leide samene rundt 40 geiter, og disse ble hentet om våren og levert tilbake i september. Geitene ble noen ganger også fraktet over til Sverige. Det er også registrert små ovale steinringer som barna brukte som lekereingjerder. Her hadde de rein av pinner og lekte det de voksne gjorde på alvor. En annen lekeplass som ble omtalt i intervjuene var Kurrajamahaugen (Kurrajovvnaugaen) eller Kurragjømmehaugen (leke-gjemsel-haugen) hvor ungene lekte mye (Skandfer 1998:25).

Da andre verdenskrig startet, sluttet samebyene å bruke Devddesvuopmi som sommerboplass. Boplassene ble da flyttet et godt stykke innenfor den svenske grensen, i områder som blant annet Liedakka og Vidnarvárri. Det var bare noen få reingjeterere som fulgte dyrene over grensa og inn i det okkuperte Norge. Etter krigen ble sommerboplassene flyttet tilbake på norsk side, men nå lenger øst for Devddesjávri og nærmere riksgrensa. Samtidig som flyttemønstret endret seg, sluttet man etter hvert å bruke kjøre- og kløvrein (Jonsdotter 1978). I dag er områdene rundt Cievččasjávri i Diváidvaggi (Øvre Dividalen nasjonalpark) en viktig sommerboplass for de svenske reindriftsgruppene.

Kapittel 13 SAMMENDRAG OG ETTERORD

I flere tusen år har reinen både i vill og tam tilstand påvirket landskapene i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi, men det er først fra yngre jernalder at vi får tydelige spor etter samisk bosetting som kan relateres til både jakt på villrein og noe senere flytting med tamrein. Til å begynne med har deler av Indre Troms vært viktige jakt- og fangstområder. Dette vises i form av bosettingsspor og fangstgropanlegg. Stallotuftene i Devddesvuopmi har en hovedfase i vikingtid, og de har vært i bruk innenfor en periode da samiske grupper hadde etablert sosiale og økonomiske allianser med den norrøne befolkningen ved kysten. Det har trolig vært en intensivt aktivitet i innlandet, der fangst av villrein var en betydelig ressurs for samene mot slutten av jernalderen. Det arkeologiske materialet fra undersøkelsesområdene sammenfaller med opplysningene som fremkommer i Ottars beretning, den første lokal historiske kilden vi har fra den tid da stallotuftene var i bruk. Innlandssiidaene har trolig hatt klart definerte og avgrensede områder, hvor flere store fangstgropsystem og større innlandsvann inngikk som viktige deler av ressursområdene. Innenfor disse siidaområdene finnes det også viktige offersteder sentralt plassert ved de store vannene, og fangstanleggene ligger like ved trekkveiene for villrein og langs de senere flytteveiene for tamreinflokkene.

Mye tyder på at de gamle fangtsiidaene ble reorganisert i løpet av middelalderen som følge av kriser og uår, noe som resulterte i nye typer spor etter bruk og bosetting fra 1400-tallet. Fra 1400- og 1500-tallet dukker det opp en mengde boplasser i områder hvor det ikke er registrert eldre jakt- og fangstboplasser. De nye boplassene etableres bredt i områder som synes tilpasset tamreinens behov for varierte beiter. Tamrein skulle heretter bli siidaens forsikring mot kriser, og tamrein ble også en viktig vare på markedene ved kysten. Dette vises i beskatningen av samene fra Torne lappmark, som på 1500-tallet var høyere sett i forhold til andre samiske områder. Alle de undersøkte boplassene med arran i Indre Troms ligger spredt i gode beiteområder som frem til begynnelsen av 1800-tallet ennå ikke var kolonisert. Omleggingen fra jakt og fangst til tamreindrift skjedde i et innland som ikke var delt av nasjonsgrenser. Områdene var derimot inndelt i siidaer der sedvaner og bruken av områder ble avtalt og bestemt innenfor det samiske samfunnet.

Ikke før ut på 1600-tallet startet en endring av siidagrensene i Indre Troms, og dette skjedde blant annet som følge av en ekspansiv misjonsvirksomhet, kirke- og markedsplassetablering. Derfor kan en si at fordelingen av ressursene internt i siidaene på innlandet frem til 1600-tallet fulgte en sedvane som man allerede hadde etablerte i jernalderen. I andre halvdel av 1700-tallet, i forbindelse med grensetrekningen mellom Norge og Sverige i 1751, skulle grensesperringen få ytterligere følge for de gamle siidainndelingene. Reindriftsgruppene måtte velge nasjonstilknytning og dermed også skatteland, noe som medførte at gamle sedvaner om bruken og inndelingen av områdene ble endret. Utover 1800-tallet skulle de nordligste samebyene knyttes hyppig til grensespørsmålet, og de ble dermed gjort til gjenstand for konflikt og forhandlinger. Som følge av økt kolonisering i Indre Troms utover 1800-tallet var det en opptrapping av konflikter mellom fastboende og reindriftssamer, og i stor grad dreier det seg om tilgang på beiter og bruken av områder.

Jeg har forsøkt å tilnærme meg kulturlandskapet i Mauken, Blåtind og Devddesvuopmi ved å ta utgangspunkt i reinen og reinbeitelandet. Utgangspunktet har vært at lokalisering av boplasser til bestemte områder i landskapet ikke er tilfeldig, og undersøkelsene har vist at en til en viss grad kan lese ut fra boplassenes beliggenhet om de skal relateres til tamreindriften eller om de er tilpasset en forhistorisk jakt- og fangstøkonomi. Likevel er det ved nærmere arkeologiske undersøkelser at man best kan tolke boplassenes kontekst i samspill med naturvitenskapelige undersøkelser og i lys av det øvrige kildematerialet. Dette har nå resultert i at vi for det første har fått dokumentert en jernalderbosetting i Indre Troms og for det andre at yngre bosettingsspor i form av árran kan følges frem i tid.

Gruppen med árran datert fra 1400- og 1500-tallet er viktige, ved at de bidrar til å tidfeste en tidlig tamreindrift for innlandssiidaene i Indre Troms. Deretter kan man følge en rekke árran frem i tid, lokalisert til de samme områdene hvor de eldste árran er datert. Dette bekrefter mer enn noe annet at boplassene tilbake fra 1400-tallet var tilpasset tamreinsens behov for beitevariasjon på våren, om sommeren og om høsten. Etter hvert som stalige inngrep gjorde seg gjeldene ble beiteområder innskrenket og koloniseringen av innlandet tidlig på 1800-tallet økte konfliktene mellom ulike grupper. Etter århundreskiftet, med unionsoppløsningen og reinbeitekonvensjonen av 1919, får man en rekke uheldige bestemmelser som fører til at de tidligere innlandssiidaenes områder går tapt. Som konsekvens av den første reinbeitekonvensjonen, som senere er videreført i de nyere tids konvensjoner fra 1972 og sist i

2009, der man foreløpig har kommet til enighet om reinbeitestriden mellom Norge og Sverige, øves det fortsatt et statlig og regionalt press på beiteområdene i Indre Troms i form av utbygging og etablering av verneområder.

Da Norge sto frem som egen stat i 1905, løsrevet fra unionen med Sverige, var nasjonsbygging, konstruksjon og vedlikehold av en norsk nasjonal identitet viktig. Og det var viktig å finne symboler og egenskaper som tydelig skilte oss fra våre nærmeste naboer, som vi ellers hadde det meste til felles med. Ulike strategier ble brukt for å oppdra befolkningen til å se seg selv som norske. Ett av elementene som ble trukket frem som symbol på det norske, er forholdet til vinter og snø, og vill natur. Vinteren gikk fra å være mørk, kald og uhyggelig til å bli ren og hvit; fra å være usivilisert og primitiv til å bli moderne og norsk (Hesjedal 2004:11). Også bidrag fra arkeologer og historikere var med på å bygge opp en norsk nasjonal identitet. Dette prosjektet fulgte de europeiske trendene, og fikk som konsekvens at samene mer eller mindre ble definert ut av historien. Nasjonsprosjektet var så vellykket at ennå i dag står ideen om den ville og uberørte norske naturen som en solid plattform for den nasjonale selvfølelsen, og nasjonalparkene i Norge er med på å bekrefte nasjonens statlige ego.

På fastlandet i Norge har vi 36 nasjonalparker, hvorav minst 19 ligger i samiske bruks- og bosetningsområder (<http://www.dirnat.no>). Deler av undersøkelsesområdene i dette prosjektet ligger i tilknytning til Øvre Dividalen nasjonalpark og er definitivt ikke et område som kan defineres som uberørt som resultatene her viser. Ved fredningen av Øvre Dividal nasjonalpark i 1971 fikk området første gang status som uberørt natur. Med et slikt verdiladet formål i fredningsbestemmelsene ble det ikke tatt hensynt til at flere av de nordligste samebyene hadde sine sommerbosetninger og beiteområder i Dieváidvággi (Dividalen). Det uberørte og ville, det rotekte norske, slik det er definert i nasjonsprosjektet, er her i realiteten resultat av en lang samisk bruks- og kulturhistorie.

På samme tid som fredningen av nasjonalparken ble vedtatt, pågikk arbeidet med flere andre arealsaker som berørte samiske områder i Indre Troms. Dette var etableringer som ble gjort i samiske beiteområder, områder som primært ble sett på som urørt og ville. De første store sakene som viste det skjeve maktforholdet og en fortsettelse på koloniseringen av innlandet finner vi i sakene som omhandler neddemmingen av Devdjesjávri i 1971, og av Alddesjávri

allerede i 1960. Områder som har vært kulturminnefaglig undersøkt som følge av statlige inngrep som blant annet det regulerte Devddesjávri, forsvarets øvingsfelt i Mauken og Blåtind og området omkring det regulerte Alddesjávri og Leainnesjávri viser at store arealer i Indre Troms kan defineres med en entydig samisk historie. Gjennom kulturminneregistreringer har man fått belyst de lange historiske tidslinjene og videre sett på de utfordringer som moderne, statlig områdebruk gir for forvaltning av samisk historie.

Forsvarets tunge etablering i Indre Troms har etter andre verdenskrig annektert gamle beiteområder og flytteveier. Først var det skytefeltene Setermoen - Sørskogen (innkjøpt på begynnelsen av 1900-t og senere utvidet på 1970-tallet). Deretter Blåtind og Mauken (etablert på 1950-tallet og utvides ennå). Byggingene av radaranleggene på fjellene Njunes og Maisavárre satte også tydelige spor, selv om sistnevnte i dag er nedlagt og fjernet. Dette var store områder som aldri ble utredet med tanke på konsekvenser for den svenske og norske reindriften, ei heller med tanke på dokumentasjon og forvaltning av samiske kulturminner. Mange hellige steder og sieidier ble skadet og ødelagt eller fjernet ved utbyggingene, blant annet Lainiovuomas viktige sieide ved Devddesjávri, og Saarivuoma og Talmas gravholmer og offerplasser ved Alddesjávri. Den nye radarstasjonen på Njunes ligger nær offerstedene Orusgorsa og Ruksesgeadgi på vestsida av Dieváidvággi (Dividalen), og sieidien i Blåtind skytefelt er på det nærmeste kjørt ned og ødelagt av tanks og bandvogner.

Samtidig som vannkraftutbyggingene, nasjonalparken og skytefeltene ble opprettet utover 1960- og 1970-tallet, pågikk forhandlingene om reinbeitekonvensjonen av 1972, en ny konvensjon som avløste avtalene fra 1919 og 1949. Samlet har konvensjonene gjennom 80 år, bit for bit, innskrenket de svenske reindriftsgruppenes områder i Indre Troms til et minimum. Gjennom 100 års kolonisering har praktisk talt all kunnskap om hvilken betydning Indre Troms har som bruksområde for de svenske samebyene gått tapt. Den norske offentligheten og de fastboende forstår heller ikke hvilket enormt knutepunkt Indre Troms utgjorde for den kulturelle og økonomiske utviklingen over Kjølén, i grenselandet mellom øst og vest. Det er mange spennende historier som avdekkes, allerede fra jernalderen, hvor innlandssiidaenes kontakt med kysten og det norrøne nettverket har vært fastsatt til der samene noe senere velger å temme reinen i større grad ved å gå over til nomadisk tamreindrift. I tillegg har markedshandelen vært sentral, der flere familier har fungert som mellommenn i handelen

mellom øst og vest. Til slutt viser det seg at samebyene blir fortrenget lenger innover mot Kjølen, sist til Devddesvuopmi og i dag ved riksgrensen.

Selv om de fleste bofaste i Indre Troms i større eller mindre grad har hatt relasjoner til de svenske reindriftssamene, spesielt før andre verdenskrig, er disse minnene og sporene stort sett oversett og glemt (Sommerseth 2003, 2007). I dag er de fleste reindriftsutøverne som husker flyttingene til Mauken borte, og det er svært få som ennå kan fortelle om boplassene ved Devddesvuopmi som var i bruk frem til 1945. Heldigvis er det mange som etter hvert har engasjert seg i å ta vare på historiene, og særlig i Sverige er dette engasjementet økende. Flere privatpersoner og lokalhistoriske grupper har etter hvert samlet inn gamle historier og registrere de gamle boplassene og flytteveiene nær riksgrensen og ut mot kysten (Blind 1996, Walkeapää 2009⁶⁸). For dem representerer kulturminnene og de samiske stedsnavnene i Troms en viktig del av deres egen historie og identitet. Forhåpentligvis vil det ikke gå slik forfatteren Hamsun skrev i 1949 at *”om hundre år er allting glemt”*. Min målsetting er at dette forskningsprosjektet bidrar til at den rike kulturhistorien i Indre Troms må få komme frem i det lyset den fortjener.

⁶⁸ Lars J. Walkeapää er i dag 80 år, og frem til 1939 tilhørte han Kōnkämä sameby som hadde sommerbeiter i Andersdalen og på Tromsøhalvøya / Stuoránjárga. I 1944 ble hans reindriftsgruppe flyttet til Tuorpon sameby i Johkamohkki (Jokkmokk). Han innså tidlig nødvendigheten med å intervju sine eldre slektninger og venner om de gamle flytterutene og om dagliglivet på sommerflyttingene til Norge. De fleste av intervjuene ble foretatt tidlig på 1970-tallet. Flere av stedene som er beskrevet i denne avhandlingen har Lars påvist og vært med på å dokumentere.

Litteratur

- Alm, T., A.K. Bråthen & C. Wegener. 1996. Reinen og landskapet. *Ottar nr. 211*, Tromsø Museum, 3-2.
- Amundsen, C. P. 2005. *Faunal analysis of Devdtes and Mauken og Blåtind, Målselv municipality, Troms County*. Upubl. rapport, UITØ.
- Andersen, O. 2002. *Flyttefolk og bofaste. En studie av samisk bosetting i Sør-Troms og Nordre Nordland*. Upubl. Dr. art i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Andersen, O. 2004. Steder i det reindriftssamiske kulturlandskapet. I Andreassen, L.M. (red.) *Dieđut 5/2004*, Sámi Instituhtta, 123-38.
- Andersen, O. 2005. Hvilke kulturminner er karakteristisk for reindriftslandskapet, og hva sier de om reindriften oppkomst? En drøfting av reindriften kulturlandskap i høyfjellet. I Andersen, O (red./dåjm.) *Fra villreinjakt til reindrift / Gåddebivdos boatsojsujttuj. Skriftserie nr. 1 Árran julevsáme guovdásj/ Árran lulesamiske senter*, 75-95.
- Anderson, D. G. 2006. Dwellings, Storage and Summer Site Structure among Siberian Orochen Evenkis: Hunter- Gatherer Vernacular Architecture under Post- Socialist Conditions. *Norwegian Archaeological Review, Volume 39, No. 1*, 1 - 26.
- Anderson, R. T. 1958. Dating reindeer Pastoralism in Lappland. *Ethnohistory, Vol. 5, No. 4*. 361 - 391. <http://www.jstor.org>
- Andersson, O. 2000. *Den sista rajden*. Jamtli förlag, Östersund.
- Andresen, A. 1991. *Omstillingstid. Nomadisk reindrift i Torne lappmark og Troms 1840-1920*. Upubl. Dr.art i historie. Universitetet i Tromsø.
- Arell, N.1977. Rennomadismen i Torne Lappmark. *Kungl. Sytteanska Samfundets Handlingar No 17*. Umeå Universitet Meddelande nr 24.
- Arntzen, A. H. 1991. *Statusrapport fra de konsesjonsbetingede undersøkelsene ved Storglomvatnet 1989*. Upubl. rapport. Samisk-etnografisk avdeling. Tromsø Museum.
- Aronsson, K-Å. 1991. Forest Reindeer Herding A.D. 1-1800. *Archaeology and Environment 10*. University of Umeå, Department of Archaeology.
- Aronsson, K-Å & S-D. Hedman. 2000. Intercultural Relations among Eurasian Pastoral Nomads. The Case of Northern Fennoscandia. In Davis-Kimball J. (eds.) *Kurgans, Ritual Sites, and Settlements: Eurasian Bronze and Iron Age. British Archaeological Reports (B.A.R.) International Series*. Oxford: Archeopress. 185-193.
- Aronsson, K-Å. 2005. Arkeologiska och paleoekologiska undersökningar av renskötarboplatser. I Andersen, O. (red./dåjm.) *Fra villreinjakt til reindrift / Gåddebivdos boatsojsujttuj. Skriftserie nr. 1 Árran julevsáme guovdásj/ Árran lulesamiske senter*, 109 - 125.
- Barth, A. 1915. *De svenske flytlappers skogsødelæggelser i Tromsø Amt*. Grøndahl & Søn's Boktrykkeri, Kristiania.
- Barth, E. K. 1982. Ancient Methods for Trapping Wild Reindeer in South Norway. I Hultkrantz, Å og Vorren. Ø (ed.) *The Hunters, their Culture and Way of Life. Tromsø Museums Skrifter Vol. XVIII*, 21-46.
- Baudou, E. 1981. Förändringar inom jägarkulturen vid Lule älv. Lule älv- symposiet 1.-3. juni 1981. *Skrifter från Lule älvprosjektet 1*, Umeå. 137 - 159.
- Benedictow, O. J. 2004. *The Black Death, 1346 - 1353*. The Byodell Press, England
- Berg, B. A. 2004. Forestillingen om en samisk nasjon. I Berg, B. A. og Niemi, E. (red.) *Fortidsforestillinger. Bruk og misbruk av nordnorsk historie. Speculum Boreale No. 4* Universitetet i Tromsø, 103 - 117.
- Berg, E. 2001. *Arkeologi i grenseland*. Upubl. hovedfagsoppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø
- Bergman, I. 1988. Det samiske boplasskomplekset ved Rackträsk, Arjeplog. *Arkeologi i Norr 1*,

- Umeå.
- Bergman, I. 1991. Spatial Structures in Saami Cultural Landscapes. In Kvist R. (ed.) Readings in Sami History, Culture and Language II. *Miscellaneous Publications, 12. Center for Arctic Cultural Research*, Umeå.
- Bergman, I., L. Liedgren, L. Östlund & I. Zackrisson, O. 2008. Kinship and Settlements: Sami Residence Patterns in the Fennoscandian Alpine Areas around A.D. 1000. *Arctic Anthropology, Vol. 45, No. 1*. The University of Wisconsin Press. 97 - 110.
- Bergqvist, O & F. Svenonius. 1908. *Lappland. Det stora svenska framtidslandet*. C. A. V Lundholm, Stockholm
- Bergsland, K. 1984/85-86. Sørsamiske arvefjell på 1700-tallet. I Fjellheim S og Jåma A (red.). *Åarjel - saemieh / Samer i sør. Årbok nr. 2, Saemien Sijte*, Snåsa.55-79.
- Bergstøl, J. 2008. *Samer i Østerdalen? En studie av etnisitet i jernalderen og middelalderen i det nordøstre Hedmark*. Upubl. Dr.art. i arkeologi. Universitetet i Oslo.
- Berättelser om Samerna i 1600-talets Sverige. Faksimileutgåva av de s.k. prästrelationerna m.m. I Fjellström, P. og Ruong, I. (red.) *Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar No 27, 1983*.
- Beskrivelse af Tromsø Amt. Efter de i anledning af ordningen af forholdet mellem flytlapperne og de fastboende i aarene 1869, 1870 og 1872. Den geografiske Opmaaling. Kristiania 1874.
- Birkely, H. 1993. *Vern av kulturlandskap, Devddesvuopmi, Målselv kommune*. Upubl. rapport. Tromsø Museum.
- Birkely, P. 1991. *Registreringsrapport samiske kulturminner, Forsvarets skyte- og øvingsfelt Mauken - Blåtind*. Upubl. rapport, Tromsø Museum.
- Bjernes, G. & K - M Olsaker. 1980. Rett til- og bruk av utmarksområdene i Bardu med særlig vekt på de samiske rettigheter. *Didut 4/1980*. Sámi Instituhtta.
- Bjorvand, H. & F. O. Lindeman, 2000. *Våre arveord, Etymologisk ordbok*. Institutt for sammenlignende kulturforskning, Novus forlag
- Blankholm, H. P. 2008. *Målsnes 1. An early post-glacial coastal site in Northern Norway*. Oxbow Books, England.
- Blind, B. 1996. *Jus dieđut leat beare muittus de dat sáhttet láhppot*. Sohppara Sámisearvvi dokumentašuvdnajoavku 1991-1995. Soppero Sameförenings Dokumentasjonsgrupp.
- Bourdieu, P. 1979. *The Kabyle house or the world reversed*. Algeria 1960. Cambridge University Press.
- Bratrein, H. D. 1995. Bjarkøy og Finnmark. *Ottar nr. 208*. Tromsø Museum, 3 - 5.
- Bratrein, H. D. 2001. Adelsgods og krongods i Finnmark. *Håløygminne hefte 3. 82. årgang. 21. bind*. Utgjeve av Hålogaland historielag, Harstad. 57 - 84.
- Brøgger, J. sr. 2002. *Epidemier: en natur- og kulturhistorie*. Damm, Oslo.
- Buljo, K. M. E. 2002. Mu kultureanadat. (Mitt kulturlandskap), I Andersen S.(red.) *Dieđut 1/2002*, Sámi Instituhtta, 136-156.
- Carlshamre, S. 2007. *Fenomenologi - försök till en pedagogisk översikt*. <http://people.su.se/~snce/filer/FenomenologiKapitel.pdf>
- Carpelan, C. & S. Hicks. 1995. Ancient Saami in Finnish Lapland and their impact on the Forest Vegetation. I Butlin R.B. og Roberts N. (eds.). *Ecological relations in Historical times. Royal Geographical Society 32*. Blackwell, Oxford. 193- 205.
- Connerton, P. 1989. *How Societies Remember*. Cambridge university Press.
- Damm, C. 2007. Heterogene nettverk i det nordlige Fennoskandia. IX Nordic Tag, Århus. <http://www.aal.au.dk/nt/publikation/3damm>
- Daae, L. 1888. Italieneren Francesco Negris Reise til norge 1664 - 1665. *Historisk tidsskrift, Bind 6*. Den norske historiske forening, Kristiania, 85 - 158.
- Demant-Hatt, E. 1927. Offerforestillinger og erindringer om trolldomen hos nulevende

- lapper. Festskrift til rektor J. Qvigstad 1853 4.april 1928. *Tromsø Museums skrifter Vol. II*. Tromsø Museum, 47 - 58.
- Eidheim, H. 1969. When Ethnic Identity is a Social Stigma. I Barth, F (ed). *Ethnic Groups and Boundaries*. Universitetsforlaget Oslo. 39-53.
- Elgström, O. 1922a. *Karesuandolapparna. Etnografiska skisser från Köngämä och Lainiovuoma 1916- 1919*. Stockholm, Åhlen & Akerlunds förlag A.B.
- Elgström, O. 1922b. *Hyperboreer. Reiseliv och forskningar bland Jukkasjärvilapparna 1919 - 1920*. Stockholm, Albert Bonniers förlag.
- Eriksen, E. 1999. *Rapport fra Mauken / Blåtind prosjektet*. Upublisert graverapport, Topografisk arkiv, Tromsø Museum.
- Evjen, B. 2007. Samarbeid og kontakt med de bofaste på norsk side. I E. G. Broderstad, Niemi E. og Sommerseth I. Grenseoverskridende reindrift før og etter 1905. *Senter for Samiske studier skriftserie nr. 14*. Universitetet i Tromsø. 97-112.
- Faegre, T. 1979. *Tents, Architecture of the Nomads*. Anchor Books, New York.
- Falkenberg, J. 1941. Bosetningen ved Indre Laksfjord i Finnmark: optegnelser fra 1938. *Nordnorske samlinger 2(2)*.
- Fjellheim, S. 1999. *Samer i Rørostraktene*. Saemien Sijte, Snåsa.
- Fjellheim, S. 2005. Fra fangstbasert til nomadisk reindrift i Rørostraktene. I Haugerud R. E. (red.) Konferanserapport, Den 13. nordiske forskningskonferansen om rein og reindrift. *Rangifer report No.10*, NOR, 21-31.
- Fjellström, P. 1962. *Lapskt Silver. Studier over en föremålsgrupp och dess ställing inom lapskt kulturliv*. I. textdel. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Fjellström, P. 1982. Northern Scandinavian Hunting Culture as Reflected in Mediaval Records. I Hultkrantz, Å og Vorren. Ø (eds.) *The Hunters, their Culture and Way of Life. Tromsø Museums Skrifter Vol. XVIII*, 87-100.
- Floistad, G. 1968. *Heidegger. En innføring i hans filosofi*. Pax forlag A/S, Oslo.
- Fossum, B. 2007. Förfädernas land. En arkeologisk studie av rituella lämningar i Sápmi 300 f.Kr - 1600 e.Kr. *Studia Archaeologica Universitatis Umensis 22*. Institutionen för arkeologi och samiska studier. Umeå universitet.
- Fulsås, N. 1999. *Historie og nasjon. Ernst Sars og striden om norsk kultur*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Furset, O.J. 1995. Fangstgroper og ildsteder i Kautokeino kommune. Rapport fra forskningsutgraving 24. juli – 3. september 1994. *Stensilserie B, Nr. 37*. Universitetet i Tromsø.
- Furset, O.J. 1996. Fangstgroper i Karasjok kommune. Rapport fra forskningsutgravningene 3 juli - 4 august 1995. *Stensilserie B, Nr. 39*. Universitetet i Tromsø.
- Gjessing, G. 1947. Norwegian Contributions to Lapp Ethnography. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol. 77, No. 1*. 47 - 60. <http://www.jstor.org>
- Gordon, B. 2003. Rangifer and man: An ancient relationship. In Haugerud, R. E. (ed.) *Rangifer, Special Issue No. 14*. NOR, Tromsø. 15 - 29.
- Greve, A. 1997. Gleden ved stjernene. I Greve, A. & Nessel, S. (red.) *Filosofi i et nordlig landskap. Jakob Meløe 70 år. Ravnetrykk Nr. 12*. Universitetsbiblioteket i Tromsø skriftserie. 396 - 401.
- Grydeland, S. E. 2001. De sjøsamiske siida-samfunn. *Nord - Troms Museums skrifter I/2001*. Sørkjosen.
- Gurina N. N. 1987. The main stages in the cultural development of the ancient population of the Kola peninsula. *Fennoscandia Archaeologica IV*. Helsinki, 35 - 49.
- Gaare, E. 1998. Lav - reinens viktigste vinterføde. *Boazodoallo • ođđasat - Reindriftnytt*

- Nr. 4, 32. årgang, Alta.
- Hagen, R. 1996. Historien om folkene under de syv plogoksene. I Nesset, S. & Salvesen, H.(red.) *Ultima Thule, Ravnetrykk Nr. 7*, Universitetet i Tromsø. 53 - 65.
- Haglund, S. 1934. *Mitt lappliv. På vårflytting med Kōngämälappar*. W&W. Stockholm.
- Halinen, P. 2005. Prehistoric Hunters of Northernmost Lapland. In Lavento M. (ed.), *Iskos 14*. The Finnish Antiquarian Society.
- Hansen, L. I. 1984. Trade and Markets in northern Fenno-Scandinavia A.D. 1550-1750. *Acta Borealia 2- 1984, Vol. 1*. Novus. 47 - 80.
- Hansen, L. I. 1990. *Samisk fangstsamfunn og norsk høvdingeøkonomi*. Novus forlag. Oslo.
- Hansen, L. I. 2000. *Astafjord bygdebok*. Fra eldre jernalder til ca. 1570. Lavangen kommune.
- Hansen, L. I. 2001. Grensefastsettingen på Nordkalotten fra middelalderen til 1751: Forslag - strategier - prinsipper. I Fagertun, F., Myhre, J. E. & Ryymin, T. (red.), *Det farefulle nord. Rapport fra det 25. nordnorske historieseminar. Skriftserie fra Institutt for historie Nr. 1*, Universitetet i Tromsø. 11 - 53.
- Hansen, L. I. 2005. Spesialisert reindrift eller kombinasjonsnæring? Reinholdet i Sør-Troms på 1600- og 1700-tallet. I Andersen, O (red./dåjm.) *Fra villreinjakt til reindrift / Gåddebivdos boatsojsujttuj. Skriftserie nr. 1* Árran julevsáme guovdásj/ Árran lulesamiske senter, 165 - 183.
- Hansen, L. I. og B. Olsen. 2004. *Samenes historie frem til 1750*. Cappelen.
- Hamari, P. 1996. Taking a look at a Sami way of life- rectangular hearths in Finnish Lapland or: A periphery reconsidered. *Kontaktstencil 39*. Umeå. 127-135.
- Hamsun, K. 2009 [1917] *Markens Grøde*. Gyldendal Norsk forlag.
- Hatt, G. 1919 [1964]. Notes on Reindeer Nomadism. *American Anthropological Association, Vol. VI, No 2*. New York.
- Hauglid, A. O. 1981. *Balsfjordens og Malangens historie fra til 1830-åra. Fra veidesamfunn til jordbruksbygd*. Balsfjord kommune.
- Hedman, S. D. 2003. Boplatser och offerplatser, Ekonomisk strategi och boplatzmönster bland skogssamer 700-1600 AD. *Studia archaeologica universitatis umensis 17*. Umeå Universitet.
- Hedman, S. D. 2005. Renskötselns uppkomst i Övre Norrlands skogsområden. I Andersen, O. (red./dåjm.) *Fra villreinjakt til reindrift / Gåddebivdos boatsojsujttuj. Skriftserie nr. 1* Árran julevsáme guovdásj/ Árran lulesamiske senter, 13 - 33.
- Helland, A. 1899. *Norges land og folk, topografisk- statistisk beskrevet XIX. Tromsø Amt*. Kristiania.
- Helskog, E. T. 1983. The Iversfjord locality. A study of behavioural patterning during the Late Stone Age of Finnmark, North Norway. *Tromsø Museums skrifter Vol. 19*. Tromsø.
- Helskog, K. 1970. Registrering ved Altevatn, Leinavatn og Geavdnjávri sommeren 1970. Tromsø Museum – Universitetsmuseet Top.ark.
- Helskog, K. 1971. Arkeologiske registreringer ved Leinavatn, Bardu komune, Troms. Tromsø Museum - Universitetsmuseet Top.ark.
- Helskog, K. 1977. Et reingjerde fra steinalderen. *Ottar nr. 101*, Tromsø Museum, 25-29.
- Helskog, K. 1980. *Subsistence-economic adaptations to the mountain region of interior North Norway*. Phd thesis, University of Wisconsin-Madison.
- Henriksen, J. E. 1995. *Hellegrupene: fornminner fra en funntom periode*. Upubl. hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Hesjedal, A., C. Damm, B. Olsen & I. Storli. 1996. Arkeologi på Slettnes. *Tromsø Museums Skrifter XXVI*.
- Hesjedal, A. 2001. *Samisk forhistorie i Norsk arkeologi 1900 - 2000*. Upubl. Dr.art i

- arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Hole, R. 2008. Overraskende dateringer. *Villreinen*, utgiver Villreinrådet i Norge, 39 - 42.
- Holm, L. 1991. The Use of Stone and Hunting of Reindeer. A study of Stone Tool Manufacture and Hunting of Large Mammals in the Central Scandes c. 6000-1 BC. *Archaeology and Environment 12*. University of Umeå.
- Holme, J. 2001. Innledning. I Holme, J. (red.) *Kulturminnevern Bind I*. Økokrims skriftserie nr. 12 (2001). 9-21.
- Holm-Olsen I. M., S.E. Grydeland & H. Tømmervik. 1999. Samiske kulturminner og kulturlandskap i Mauken - Blåtind øvings- og skytefelt. Oppdragsmelding 082, *Nina - Niku*.
- Hultblad, F. 1968. Övergång från nomadism til agrar bosättning i Jokkmokks socken. *Meddelanden från Uppsala Univ. Geografiska Institutioner Ser A Nr 230*. Lund.
- Hultkrantz, Å. 1985. Reindeer nomadism and the religion of the Saamis. I Bäckman L. and Hultkrantz Å. (eds.) *Saami Pre- Christian Religion. Studies on the oldest traces of religion among the Saamis*. Almqvist & Wiksell International Stockholm, 10 - 28.
- Idivuoma, P. 1973. *Rövarvind*. Bonniers, Stockholm.
- Ingold, T. 1980. *Hunters pastoralists and ranchers: Reindeer economies and their transformation*. Cambridge University Press.
- Ingold, T. 2000. *The Perception of the Environment. Essays in livelihood, dwelling and skill*. Routledge, London & New York.
- Itkonen, T. I. 1948. Suomen lappalaiset vuoteen 1945. I. Porvoo- Helsinki.
- Jernsletten, J- L. & K. Klokov. 2002. *Sustainable Reindeer Husbandry*. Arctic Council 2000 -2002.
- Jernsletten, J- L. & N. Labba. 2004. Sweden. I Ulvevadet, B. og Klokov, K. (eds.) *Family-Based Reindeer Herding and Hunting Economies, and the Status and Management of Wild Reindeer/Caribou Populations*, Centre for Saami Studies. University of Tromsø, 131 - 143.
- Jernsletten, J. 2000. *Dovletje Jirreden. Kontekstuell verdiformidling i et sørsamisk miljø*. Upub. hovedfagsoppgave. Institutt for Religionsvitensk. Universitetet i Tromsø.
- Jernsletten, J. 2002. Sørsamisk landskapsforståelse i et religionsvitenskapelig perspektiv. I Andersen S. (red.) *Dieđut 1/2002*, Sámi Instituhtta, 107 - 114.
- Jernsletten, N. 1997. Sami Traditional Terminology: Professional Terms Concerning Salmon, Reindeer and Snow. I Gaski, H. (ed.) *Sami Culture in a New Era*. Davvi Girji OS. 86-109.
- Joks, S. 2000. *Tradisjonelle kunnskaper i bevegelse: om kontinuiteten i reindriftas praksiser*. Upub. Hovedfagsoppgave. Institutt for sosialantropologi. Universitetet i Tromsø.
- Jones, S. 1998. *The Archaeology of Ethnicity*. Routledge. London & New York
- Jonsdotter, M. 1977. *Kvinnornas arbeten under hel- och halvnomadiska förhållanden i Lainiovuoma sameby under 1900- talet*. Upubl. uppsats i Etnologi. Institutet för folkelivsforskning. Stockholms Universitet.
- Kalstad, J. A. 1973. *Samene og Dividalen*. Upubl. feltrapport. Tromsø Museum.
- Kalstad, J. A. 1997. Slutten på trommetida- og tida etter. *Ottar nr. 217*. Tromsø Museum 16 - 28.
- Karlsson, N. 2006. Bosättning och resursutnyttjande. *Studia Archaeologica Universitatis Umensis 21*. Institutionen för arkeologi och samiska studier. Umeå universitet.
- Kiil, A. 1981. *Målselv bygdebok Bind I*. Målselv kommune.
- Kjellström, R. 1983. Staloproblemet i samisk historia. *Folk og ressurser i Nord*. Trondheims-symposiet om midt- og nordskandinavisk kultur. Universitetet i Trondheim. 213 - 237.
- Klaussen, M. 2008. *Strategisk villreinfangst i Troms. En analyse av fangstgropanlegg og deres*

- beliggenhet, oppbygging og bruk*. Upubl masteroppgave i arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Klein, E. 1926. Den Lapska Torvkåtan som Nordisk husform. *Fataburen 1926*, Nordiska museets och Skansens årsbok, Stockholm. 187-228.
<http://runeberg.org/fataburen/1926/0192.html>
- Kristiansen, R. uå. *Trekk fra kristendommens historie i området Ofoten / Tornedalen*. www.love.is/roald.
- Krogh, E. 2002. Fenomenologi og didaktikk i naturbruk og naturfag. <http://www.its-learning.com/data/nlh/1/Fenomenologi%20og%20didaktikk.htm>
- Kuhmunen, N. 2000. Renskötseln i Sverige förr och nu. *Sápmi 11/2000*. Sámiid Riikasearvi (SSR), Jokkmokk.
- Lae, E. 2003. Fra Karlstadkonvensjonen til reinbeitekonvensjonen. Forhandlinger i reinbeitesaken mellom Norge og Sverige fram til reinbeitekonvensjonen av 1919. *Dieđut 4/2003*. Sámi Institihta / Nordisk samiske institutt.
- Lae, E. 2007. Fra Karlstadkonvensjonen i 1905 til reinbeitekonvensjonen av 1919. Norsk sosialdarwinisme mot romantisk humanisme. I Broderstad E. G., Niemi E. og Sommersest I. (red.) Grenseoverskridende reindrift før og etter 1905. *Senter for Samiske studier skriftserie nr. 14*. Universitetet i Tromsø. 59-71.
- Lappi, N. L. 1674. Descriptio Lapponiæ. I Wiklund (red.) *De Svenska landsmålen ock Svensk Folkeliv XVII. 4*, Uppsala 1905.
- Leacock, E. 1954. The Montagnais hunting territory and the fur trade. *American Anthropologist, Memoir 78*.
- Leem, K. 1767 [1975]. *Beskrivelse over Finmarkens Lapper*. Efterord af Asbjørn Nesheim. Rosenkilde og Bagger, København
- Leganger, A. R. 2006. *Nederlendere i Bergen på 1500-tallet*. Upubl. hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Bergen.
- Levin, M.G. & Potapov L.P. 1964. *The Peoples of Siberia*. The University of Chicago Press.
- Liedgren, L. 2003. Utgrävning av harder och stalotomter i Adamvaltaområdet, Arjeplog, Lapland, 2001. *Silvermuseet Rapport 31*. Arjeplog.
- Liedgren, L. m.fl. 2007. Radiocarbon dating of prehistoric hearths in alpine northern Sweden: problems and possibilities. *Journal of Archaeological Science 34*. 1276 - 1288.
- Liedgren, L. & Bergman, I. 2009. Aspects of the Construction of Prehistoric Stållo-foundations and Stållo-Buildings. *Acta Borealia Vol. 26, No 1*. Routledge, London. 3 - 26.
- Lund, E. 2004. Wild reindeer in Norway. I Ulvevadet, B. og Klovov, K. (eds.) *Family-Based Reindeer Herding and Hunting Economies, and the Status and Management of Wild Reindeer/Caribou Populations*, Norden, Nordic Council of Ministers, Senter for Samiske Studier, Universitetet i Tromsø. 125 - 129.
- Lundberg, A. 1908. Drag ur de Svenska Nordlapparnas lif. I Bergqvist och Svenonius (red.) *Lappland, Det stora svenska framtidslandet*. C.A.V. Lundholm, Stockholm. 123-132.
- Lundmark, L. 1982. *Uppbörd, utarmning, utveckling. Det samiska fångstsamhällets övergång till rennomadism i Lule lappmark*. Arkiv avhandlingsserie 14. Lund.
- Lundmark, L. 1998. *Så länge vi har marker. Samerna och staten under sexhundra år*. Prisma, Stockholm.
- Lübcke, P. 1982. Vor tids filosofi. Engagement og forståelse. I Lübcke, P. (red.) *Vor tids filosofi*. Politikens Forlag A/S Copenhagen
- Læstadius, L. L. 1840 [1997]. Fragmenter i Lappska Mythologien af Lars Levi Læstadius. I Kvideland, R. (red.) *NIF Publications 37*, Åbo, Finland.
- Magelssen, N. S & P. A. Larssen. 1925: *Balsfjords Bygdebok. Opptegnelser fra ældre og nyeste tid*. Tromsø stiftstidendes bok- og akcidenstrykkeri, Tromsø.

- Magnus, O. 1976 [1555]. *Historia om De Nordiska Folken*. Tredje delen (tolfte-sextonde boken) kommentar: J. Granlund, 1951. Gidluns Förlag
- Manker, E. 1944. Lapsk kultur vid stora Lule älvs källsjöar. *Acta Lapponica. IV*. Nordiska Museet.
- Manker, E. 1946. Några lapska kultplatser. *Ymer* 1946:2, Stockholm, 81-116.
- Manker, E. 1947. *De svenska fjällapparna*. Svenska turistföreningens förlag, Stockholm.
- Manker, E. 1952a. *Över vidderna. Skisser och studier från landet i norr*. Lts Förlag Stockholm.
- Manker, E. 1952b. Swedish Contributions to Lapp Ethnography. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol.82, No. 1*. 39 - 54. <http://www.jstor.org>
- Manker, E. 1953. The Nomadism of the Swedish Mountain Lapps. *Acta Lapponica. VII*, Nordiska Museet.
- Manker, E. 1954. Till frågan om renskötselns ålder. *Norrbottens Läns Hembygdsförenings Årsbok*. 125-145.
- Manker, E. 1957. Lapparnas Heliga Ställen. *Acta Lapponica. XIII*, Nordiska Museet.
- Manker, E. 1960. Fångstgropar og Stalotomter. *Acta Lapponica. XV*, Nordiska Museet.
- Manker, E. 1963. *De åtta årstidernas folk*. Tre Tryckare Cagner &co, Göteborg.
- Manker, E. 1968. Skogslapparna i Sverige. *Acta Lapponica. XVIII*, Nordiska Museet
- Mathisen, H.R. 1997. Tanker om kart. I Greve A. og Nettet S. (red.) *Filosofi i et nordlig landskap Jakob Meløe 70 år, Ravnetrykk Nr. 12*, Universitetet i Tromsø, 120 - 133.
- Mebius, H. 1968. *Värro. Studier i samernas förkristna offerriter*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Meløe, J. 1997. Om å forstå det andre gjør. I Greve, A. & Nettet, S. (red.) *Filosofi i et nordlig landskap. Jakob Meløe 70 år. Ravnetrykk Nr. 12*. Universitetsbiblioteket i Tromsøs skriftserie. 337-345.
- Merleau - Ponty, M. 1994. *Kroppens fenomenologi*. Pax forlag A/S Oslo.
- Mulk, I. M. 1994. Sirkas- ett fangstsamhälle i förändring Kr.f.-1600 e.Kr. *Studia Archaeologica Universitatis Umensis 6*, Umeå universitet, Arkeologiska institutionen.
- Mulk, I. M. L, Lagerstam, I. Israelson, J. Aro 1999. Bevarande av det samiska kulturarvet. Länsstyrelsen i Norrbottens län, *Rapportserie Nr. 4/1999*. Luleå.
- Mulk, I. M 2005. Bosättningsmönster, vildrensjakt och tamrenskötsel i Lule lappmark. 100 e.Kr. - 1600 e.Kr. I Andersen, O (red./dåjm.) *Fra villreinjakt til reindrift / Gåddebivdos boatsojsujttuj. Skriftserie nr. 1*, Árran julevsáme guovdásj/ Árran lulesamiske senter, 33 - 59.
- Munch, J. S. 1965. Greipstad. Trekk av en nordnorsk gårds historie. *Ottar nr.46*. Tromsø Museum. 18-26.
- Munch G. S. & J. S. Munch, 1998. Utgravningene på boplassen på Gollevárri. Kap. XI i *Vorren Ø.: Villreinfangst i Varanger fram til 1600-1700 årene. Tromsø Museums skrifter XXVIII. s. 106-145*.
- Myrhaug, M. L. 1997. *I modergudinnens fotspor, samisk religion med vekt på kvinnelige kultutøvere og gudinnekult*. Pax Forlag a/s Oslo.
- Myrvoll, E. 2005. Finnmarkskysten - en vev av historier. I Paludan-Müller C. & Gundhus, G. (red.) *Kulturminner en ressurs i tiden. NIKU*, Oslo.33- 44.
- Målselvdalen, Et 150-års minne*. Jubileumbok fra 1939. Peder Norbye-Tromsø.
- Nergård, J- I. 2006. *Den levende erfaring. En studie i samisk kunnskapstradisjon*. Cappelen akademiske forlag.
- Nergaard, J- I. 1997. De samiske grunnfortellingene - En kulturpsykologisk skisse. I Greve A. & Nettet S. (red.) *Filosofi i et nordlig landskap Jakob Meløe 70 år, Ravnetrykk Nr. 12*, Universitetet i Tromsø,

- Nesheim, A. 1947. Lappisk fiske og fisketerminologi, I. *Sætrykk av Studia Septentrionalia. III*, Oslo.
- Nielsen, K. 1920. Til undersøkelsen av lappiske stedsnavn. *Videnskapsselskapets Skrifter II. Hist.-Filos. Klasse 1920. No I*. Kristiania.
- Nielsen, K. 1945. Spørsmålet om den lappiske torvgammes opprindelse. Lappiske studier, *Studia Septentrionalia. I*, A. W. Brøggers Boktrykkeri a/s Oslo.
- Norges Nasjonalparker 7, Øvre Dividal*. K-D Vorren med flere. Luther Forlag.
- NOU 1996: Forsvarets skyte- og øvingsfelt. Hovedrapport fra Det rådgivende utvalg til vurdering av Forsvarets øvingsmuligheter, Nr 8.
- Odgaard, U. 2006. Ildstedet som livssentrum. *Ottar nr. 262*. Tromsø Museum, 2 - 11.
- Odner, K. 1983. Finner og Terfinner. Etniske prosesser i det nordlige Fenno- Skandinavia. *Occasional Papers No. 9*, Universitetet i Oslo.
- Odner, K. 1992. The Varanger Saami. Habitation and Economy AD 1200-1700. *Institutt for sammenlignende kulturforskning, serie B, skrifter LXXXVI*. Scandinavian University Press.
- Odner, k. 2001. Trade, tribute and household responses. The archaeological excavations at Geahčevájnjárga 244 B in the Varangerfjord, northern Norway. *Acta Borealia 1-2001, Vol 18*. 25-51.
- Olsen, B. u.å. Arkeologiske undersøkelser i Pasvik siidaen. Upubl. rapport. UITØ.
- Olsen, B. 1984. *Stabilitet og endring. Produksjon og samfunn i Varanger 800 f.Kr.-1700 e.Kr.* Upubl. Magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Olsen, B. 1987. Stability and change in saami band structure in the Varanger area of Arctic Norway. *Norwegian Archaeological Review, Vol. 20 Nr.2*. 65-80.
- Olsen, B. 1993. Hus mellom steinalder og historisk tid. *Ottar nr. 194*, Tromsø Museum, 36- 47.
- Olsen, B. 1997. *Fra ting til tekst. Teoretisk perspektiv i arkeologisk forskning*. Universitetsforlaget.
- Olsen, B. 2007. Samenes fortid som arkeologisk forskningsfelt - virkningshistoriske utfordringer. I Lundström, I. (red.) *Historisk rätt? Kultur, politik och juridik i norr*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm. 208 - 225.
- Opedal, A. 1999. Arkeologiens gårdsforskning og utformingen av en norsk identitet. *AMS varia, nr.35*. Arkeologisk museum i Stavanger.
- Oskal, A. I. 1999. Tradisjonelle vurderinger av livdyr. I Haugerud R. E. (red.) Konferanserapport fra den 10.nordiske forskningskonferansen om rein og reindrift. *Rangifer Report No.3*. NOR, 121 - 124.
- Oskal, I. T. 1991: Å være reindriftssame. I Berg (red.) *Ramfjorden, Samisk historie og samtid i Ramfjordområdet*. Ramfjordforlaget.
- Oskal, N. A. 1995. *Det rette, det gode og reinlykken*. Upubl. Dr-art i filosofi, Universitetet i Tromsø.
- Paine, R. 1994. Herds of the Tundra. A portrait of Saami Reindeer Pastoralism. Smithsonian Institution Press, Washington & London.
- Pedersen, S. 2007. Lappekodisillen av 1751- "Samene det grenseløse folket". I Broderstad E.G., Niemi E. og Sommersteth I (red.). Grenseoverskridende reindrift før og etter 1905. *Senter for Samiske studier skriftserie nr. 14*. Universitetet i Tromsø. 9-20.
- Petersen, J. 1919. *De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens sverd*. Videnskapsselskapets Skrifter II. Hist.-Fil.Kl. 1919. No I. Kristiania.
- Pirak, A. 1937. *En nomad och hans liv*. Nordisk Rotogravyr, Stockholm.
- Pollan, B. 1997. *Samiske beretninger*. I utvalg av J. K. Qvigstads Samiske eventyr og sagn I - IV 1927 - 1929. Aschehoug, Oslo
- Päiviö, N-J. 2001. Lapps kattelandens rättsliga utveckling i Sverige. *Diedüt 3/2001*, Sámi

- Instituhtta.
- Päviö, N-J. 2007. *NOU 2007*: 14 Samisk naturbruk og retts-situasjon fra Hedmark til Troms Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget Avgitt til Justis- og politidepartementet 3. desember 2007.
- Qvigstad, J. 1926. Lappische Opfersteine und heilige Berge in Norwegen. *Oslo Etnografiske Museums skrifter bind 1, hefte 5*. Oslo.
- Qvigstad, J & K.B. Wiklund. 1929. Major Peter Schnitler grenseeksaminasjonsprotokoller 1742 - 1745. *Kjeldeskriftfondet Bind II*, Oslo.
- Qvigstad, J. 1935. De lappiske stedsnavn i Troms fylke. *Institutt for sammenlignende kulturforskning Serie B: skrifter XXVIII*. Oslo.
- Rankama, T. & P. Ukkonen,. 2001. On the Early history of the wild reindeer (Rangifer tarandus L.) in Finland. *Boreas, Vol. 30*. Oslo. 131 - 147.
- Renbeitekommissionen af 1907. *Dokumenter angaaende flytlapperne bind I*. (red.) Qvigstad J. & Wiklund K.B, Grøndahl & Søns bogtrykkeri, Kristiania 1909.
- Renbeitekommissionen af 1907. *Dokumenter angaaende flytlapperne bind II*. (red.) Qvigstad J. & Wiklund K.B, Grøndahl & Søns bogtrykkeri, Kristiania 1909.
- Renbeteskommissionen af år 1907. *Protokoll öfver de af kommissionen år 1908 i Tromsö Amt hållna förhör jämte, Register, Frågeformular*. Stockholm 1909.
- Renbeteskommissionens af 1913 Handlingar. Bind I:1. Stockholm 1917.
- Renbeteskommissionens af 1913 Handlingar. Bind II, Protokoll år 1914, 7 april - 13 juli. Stockholm 1914
- Renbeteskommissionen af 1913 Handlingar. Bind VIII, Protokoll, upplysningar inhämtade 1915 af flyttlappar.
- Renouf, M. A. P. 1989. Prehistoric Hunter- Fisherers of Varangerfjord Northeastern Norway. *BAR international series no. 487*. Oxford.
- Rensund, L. 1982. *Renen i mitten. Minnen berättade av Lars rensund*. Norrbottens museum.
- Rheen, S. 1671. En kortt relation om Lapparnes Lefwarne och Sedher, wijd-Skiepellsser, samt i många Stycken Grofwe wildfarellsser. I Wiklund (red.) *De Svenska landsmälen ock Svensk Folkeliv XVII. 1*, Uppsala 1897.
- Ruden, I. 1911. *Fremstilling av en del av den skade som de svenske flyttlapper og ren har voldt paa skogen i Tromsø Amt*. Grøndahl & søns boktrykkeri, Kristiania.
- Ruong, I. 1937. Fjällapparna i Jukkasjärvi socken. *Geographica N:o 3*, Uppsala.
- Ruong, I. 1982. *Samerna i historien och nutiden*. 4 oppl. BonnierFakta, Stockholm.
- Russel, D & B. Ulvevadet. 2004. Conclusion. I Ulvevadet, B. og Klokov, K. (ed.) *Family-Based Reindeer Herding and Hunting Economies, and the Status and Management of Wild Reindeer/Caribou Populations*, Norden, Nordic Council of Ministers, Senter for Samiske Studier, Universitetet i Tromsø, 151 - 158.
- Ryd, Y. 2005. *Eld. Flammor och glöd - samisk eldkonst*. Natur och kultur, Stockholm
- Ræstad, A. 1928. Lappeskatten og lappenes rettigheter i Norge før 1751. I Festskrift til Rektor J. Qvigstad. *Tromsø Museums skrifter. Vol. II*. 226-243.
- Ränk, G. 1948-49. Grundprinciper för disponeringen av utsymmet i de lapska kåtorna och gammerna. I Erixon, S (ed.) *Folk - Liv. Acta Ethnologica, Et Folkloristica Europaea TOM XII - XIII*. Stockholm.
- Ränk, G. 1951. *Das System der Raumeinteilung in den Behausungen der nordeurasischen Völker*. II Teil. Institutet för Folklivsforskning. Nordiska Museet och Stockholms Högskola. 3. Stockholm.
- Sámediggi /Sametinget 1998. *Samisk kulturminneplan/Sámi kulturmuittoplána 1998-2001*.
- Salvesen, A. 1969. *Norges Historie. Historien om de gamle norske kongene. Historien om danenes ferd til Jerusalem*. Aschehoug & co, Oslo.

- Sammallahti, P. 1982. Lappish (Saami) Hunting Terminology in an Historical Perspective. I Hultkrantz, Å og Vorren. Ø (ed.) *The Hunters, their Culture and Way of Life. Tromsø Museums Skrifter Vol XVIII*, 103-110.
- Sara, M. N. 1999. Praktisk reinbeitebruk - tradisjonelle kunnskaper. I Haugerud R. E. (red.) *Konferanserapport, Den 10. nordiske forskningskonferansen om rein og reindrift. Rangifer report No.3*, NOR, 93-103.
- Sara, M. N. 2001. *Reinen - et gode fra vinden, Reindriftens tilpasningsformer i Kautokeino*. Davvi Girji, Kárášjohka/ Karasjok.
- Schanche, A. 1987. Det samiske landskap. Er det kultur og eller kultur i landskap? *Fortidsvern nr. 3*
- Schanche, A. 1995. Det symbolske landskapet - landskap og identitet i samisk kultur. *Ottar nr. 207*. Tromsø Museum, 38 - 45.
- Schanche, A. 2000. *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid*. Davvi Girji OS. Karasjok.
- Schanche, A. 2001. Samiske kulturminner. I Holme, J. (red.) *Kulturminnevern Bind I*. Økokrims skriftserie nr. 12 (2001). 56-60.
- Schanche, K. 1992. Den funntomme perioden. Nord-Troms og Finnmark i det første årtusen e.Kr. *FOK-programmets skriftserie nr. 2*. NAVFs program for forskning om kulturminnevern. NFR. Oslo.
- Schanche, K. 2005. Varangersamene før 1600. Bosettingsstruktur og økonomisk basis i Varangersidaen i den siste del av middelalderen. I Andersen, O (red./dåjm.) *Fra villreinjakt til reindrift / Gåddebidvos boatsojsujttuj. Skriftserie nr. 1* Árran julevsáme guovdásj/ Árran lulesamiske senter, 61-75.
- Schefferus, J. 1956 [1673]. Lappland. I Manker E. (red.). *Acta Lapponica. VIII* Nordiska Museet., Gebers förlag.
- Serning, I. 1956. *Lapska Offerplatsfynd från Järnålder och Medeltid i de Svenska Lappmarkerna*. Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, Uppsala.
- Simonsen, P. & A. Kjelstrup. 1976. Båtsfjord kommune - Finnmark (red.) *Registrering av fortidsminner i Nord - Norge, Hefte 1*. Universitetet i Tromsø, Tromsø Museum.
- Simonsen, P. 1979. Juntavadda og Assebakte, to utgravninger på Finnmarksvidda. *Acta Borealia, B. Humaniora. No. 17*. Universitetsforlaget.
- Simonsen, P. 1991[1979 / 1982]. *Utdrag fra Povl Simonsen Veidemenn på Nordkalotten*, Bind 2, kap. X, XI, XV og XVI, ISV. Universitetet i Tromsø.
- Sjøvold, T. 1962. The Iron Age Settlement of Arctic Norway I, Early Iron Age. *Tromsø Museums Skrifter Vol. X, 1*. Tromsø / Oslo.
- Sjøvold, T. 1974. The Iron Age Settlement of Arctic Norway II, Late Iron Age. *Tromsø Museums Skrifter Vol. X, 2*. Tromsø / Oslo/ Bergen.
- Sjøvold, Aa. B. 1998. *Hans Nicolai Bruuns fajansefabrikk i Drammen 1760-1780*. Drammens Museum 1998.
- Skandfer, M. 1997. *Čoarverbasttet. Samiske hornskjeer fra middelalder til moderne tid*. Stensilserie B, ISV. Universitetet i Tromsø.
- Skandfer, M. 1998. *Registreringsrapport. Mauken - Blåtind øvings- og skytefelt*. Samisk kulturminneråd, Sametinget.
- Skandfer, M. 2001. Etikk i forvaltning - forvaltning av etikk. Samisk kulturminnevern mellom "døde" strukturer og levende tradisjon. *Viking nr. 64*. Norsk Arkeologisk Selskap. 113 - 131.
- Skjenneberg, S & L. Slagsvold. 1968. *Reindriften og dens naturgrunnlag*. Universitetsforlaget.
- Solem, E. 1933. *Lappiske rettsstudier*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Sommerseth, I. 1999 /2000. *Registreringsrapport. Mauken - Blåtind øvings- og skytefelt*.

- Samisk kulturminneråd, 2 utgave, Sametinget.*
- Sommerseth, I. 2001a. *Graverapport Geinnodatvággi (Akkasæter) 2001. Mauken og Blåtind øvings- og skytefelt.* Upubl. rapport Sámediggi / Sametinget.
- Sommerseth, I. 2001b. *Den samiske kulturhistoria i Mauken - Blåtind.* Miljø- og kulturvern avdelingen, Vuonnabatha/ Varangerbotn, Sametinget
- Sommerseth, I. 2002/2004. *Registreringsrapport i Dr-art prosjektet: Villreinfangst og tamreindrift i Indre Troms.* Devdvesvuopmi, Målselv kommune. Uppubl. Rapport, IAR. Universitetet i Tromsø.
- Sommerseth, I. 2002. *Rapport fra utgravning, 3 årran - teltplasser ved Devdvesjávri, Målselv kommune, Troms.* Upubl. rapport, IAR, Universitetet i Tromsø.
- Sommerseth, I. 2003. Arkeologiske spor i et flerkulturelt landskap. *Árbok 2003 Fortidsminneforeningen, Kulturmiljø og landskap 157. årgang, 79-89.*
- Sommerseth, I. 2004a. Fra fangstbasert reindrift til nomadisme i Indre Troms. Etnografiske tekster og arkeologiske kontekster. I Krogh M. og Schanche K. (red.) Samiske forhistorie. *Várjjat Sámi Musea Čállosat / Varanger Samiske Museums Skrifter.* 150-162.
- Sommerseth, I. 2004b. Kulturminner og samiske stedsnavn i Mauken - Blåtind: fra kultur møter til villmark. I Andreassen L. M. (red.) *Dieđut 5/2004*, Sámi Instithutta, 153-164.
- Sommerseth, I. 2004c. *Rapport fra utgravning, 4 stallotuffer og 1 årran i Devdvesvuopmi, Målselv kommune, Troms.* Upubl. rapport, IAR. Universitetet i Tromsø.
- Sommerseth, I. 2005. *Rapport fra utgravning, 4 geađgebearpmet årran i Devdvesvuopmi, Målselv kommune, Troms.* Upubl. rapport. Universitetet i Tromsø.
- Sommerseth, I. 2005. Devdvesvuopmi i Indre Troms: ”Området som har alt”. Samiske kulturminner knyttet til fangstbasert reindrift og nomadisme. I Andersen, O. (red./dåjm.) *Fra villreinjakt til reindrift / Gáddebidvos boatsojsujttuj. Skriftserie nr. 1* Árran julevsáme guovdásj/ Árran lulesamiske senter, 95-109.
- Sommerseth, I. 2006. Árran - levende historier i landskapet. *Ottar nr. 262.* Tromsø Museum, 26 -34.
- Sommerseth, I. 2007a. ”De svenske flytlappers og rens herjinger i vore fjeldskoger” - fra grenseoverskridende reindrift i Mauken - Blåtind og Devdves til kulturminner i skuddlinja. I Broderstad E.G., Niemi E. og Sommerseth I (red.). Grenseoverskridende reindrift før og etter 1905. *Senter for Samiske studier skriftserie nr. 14.* Universitetet i Tromsø. 37 - 51.
- Sommerseth, I. 2007b. *Reindriftssamiske kulturminner. Registreringsrapport 2007. Reguleringsplan for Mauken - Blåtind skytefelt.* Sámediggi / Sametinget.
- Sommerseth, I. 2009. Boazulihkku (Reindeer Luck) As a Link between Past and Present Landscapes - Reflected in Archaeological Remains and Sami Place-Names. Máttut - Máddagat. The Roots of Saami Ethnicities, Societies and Spaces / Places. (ed.) T. Äikäs. *Publication of Giellagas Institute 12.* s. 150 - 164.
- Steen, A. 1958. *Boassjo.* Kristiansand S.
- Stewart, A. M., D. Keith & J. Scottie. 2004. Caribou Crossings and Cultural Meanings: Placing Traditional Knowledge and Archaeology in Context in an Inuit Landscape. *Journal of Archaeological Method and theory, Vol. 11, no 2.* 183 - 211.
- Storli, I. 1993. Sami Viking Age Pastoralism- or ”The Fur Trade Paradigm” Reconsidered. *Norwegian Archaeological Review, Volume 26, No 1.* 1 - 48.
- Storli, I. 1994. ”Stallo”-boplassene. Spor etter de første fjellsamer? *Institutt for sammenlignende kulturforskning Serie B: skrifter XC,* Novus.
- Storli, I., 1996. On the Historiography of Sami Reindeer Pastoralism. *Acta Borealia 1-1996, Vol. 13.* Novus. 81 - 115

- Storli, I. 2007. Ohthere and his world- a contemporary perspective. In Bately, J. & Englert A. (eds.) *Ohthere's Voyages. Maritime Culture of the North Vol. I.* Roskilde, Denmark. 76-100.
- Stortingsproposisjonen nr. 85, 1995-96. Om sammenbindingen og utvidelse av Mauken og Blåtind skyte- og øvingsfelter i Indre Troms.
- Sveen, S. B. 1999. *Rapport fra utgravning av reindriftssamiske teltboplasser i Nergårdskaret, Målselv kommune.* Upubl. rapport Topografisk arkiv, Tromsø Museum.
- Sveen, S. B. 2000. *Rapport fra utgravning av reindriftssamiske boplasser i Blåtind skytefelt.* Upubl. rapport, Topografisk arkiv, Tromsø Museum.
- Sveen, S. B. 2003. *Boazosápmelaš, boazu ja sutnu guothoneanan / reinen, reineieren og reinbeitelandet.* Upubl. hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Sveriges Lantbruks Universitet, 1999. *Svensk rennärning, [Reindeer husbandry in Sweden].* Publ. av Svenska Samernas Riksförbund, Jordbruksverket, Statistiska centralbyrån. Stockholm.
- Svonni, L. D. 1999. *Talma sameby. Bosättningar, renbetesmarker, flyttvägar i ett historisk perspektiv.* (red.) Marit Anne Allas.
- Søbstad, T. 1980. *Den sjøsamiske bosetting i Helgøy fram til ca. 1800.* Publikasjon nr. 5 fra Helgøyprosjektet. UITØ.
- Tanner, V. 1929. Antropogeografiska studier inom Petsamo-området. I. Skolt-lapparna. *Fennia 49, N:o 4.* Helsingfors.
- Tegengren, H. 1952. En utdöd lappkultur i Kemi lappmark. Studier i Nordfinlands kolonisationshistoria. *Acta Academiae Aboensis, Humaniora 19:4.* Åbo.
- Thomassen, O. 1999 [1896-98]. *Lappenes forhold, med tillegg av Peder Arild Mikalsen.* Sámi Giellaguovddáš - Samisk språksenter. Gáivuona suohkan - Kåfjord kommune
- Thuestad, A. 2006. Sördalen - Isdalen nasjonalpark, deltema kulturhistorie. *Konsekvensutredning Arealplan 01/2006, NIKU.*
- Tomasson, T. 1988 [1917]. Några sägner, seder och bruk. Upptecknade efter lapparna i Åsele- och Lycksele lappmark samt Herjedalen sommaren 1917. I Lindin L. og Rydving H.(red.). *Skrifter utgivna genom dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Serie C:5.*
- Tornæi, J. 1673. Berättelse om Lapmarkerna och Deras Tillstånd. I Wiklund (red.) *De Svenska landsmälen ock Svensk Folkeliv XVII. 4,* Uppsala 1905.
- Tuderus, G. 1773. *Små Berättelser om Lapparnes Ommändelse från Deras fordna Widskeppelser och Afguder.* Stockholm
- Tverfjell, H-O. 2001. *Hjemme på tundraen. Konflikt og samarbeid blant nenets og komi reinnomader på Kanin, Nenets Autonome fylke, Nord-Russland.* Tornion Kirjapaino.
- Turi, J. 1910. *Muittalus Samid Birra.* Stockholm.
- Turi, J. M. 1999. Circumpolar reindrift - Større internasjonalt engasjement i Reinforskningen. I Haugerud R. E. (red.) Konferanserapport fra den 10.nordiske forskningskonferansen om rein og reindrift. *Rangifer Report No.3.* NOR, 23 - 32.
- Tømmervik, H. 2000. *Reinbeitekartlegging Mauken - Blåtind - Fagerfjell.* Nina • Niku. Oppdragsmelding 641. Tromsø.
- Tømmervik, H. 2007. Med økologisk blick på forslag på norsk-svensk reinbeitekonvensjon. I Broderstad E. G., Niemi E. og Sommerseth I. (red.) Grenseoverskridende reindrift før og etter 1905. *Senter for Samiske studier skriftserie nr. 14.* Universitetet i Tromsø. 59-71.
- Ulvevadet, B. 2004. Norway. I Ulvevadet, B. og Klokov, K. (eds.) *Family-Based Reindeer Herding and Hunting Economies, and the Status and Management of Wild Reindeer/Caribou Populations,* Norden, Nordic Council of Ministers, Senter for Samiske Studier, Universitetet i Tromsø, 113 - 125.
- Valtonen, I. 2008. *The North in the Old English Orosius. A Geographical Narrative in Context.*

- Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki, Tome LXXIII.
- Volden, J. 1979. *Samer og bumenn i Målselv 1788 til 1900*. Upubl. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Trondheim.
- Vorren, Ø. 1966. Flyttsamenes husformer. *Ottar nr. 50*. Tromsø Museum.
- Vorren, Ø. 1974. Gálgojávriområdet - et demonstrasjonsfelt for samisk kulturutvikling. *Ottar nr. 81*. Tromsø Museum, 5-12.
- Vorren, Ø. 1977. Øremerket. *Ottar nr. 101*, Tromsø Museum, 29-32..
- Vorren, Ø. 1980. Samisk bosetning på Nordkalotten, arealdisponering og ressursutnytting i historisk-økologisk belysning. I Baudou E. (red.). Nord-Skandinaviens historie i tvärvetenskapelig belysning. *Acta Universitatis Umensis nr.24*. Umeå.
- Vorren, Ø. 1982. The Wild Reindeer Hunt and Offering Sites. I Hultkrantz, Å og Vorren. Ø (ed.) *The Hunters, their Culture and Way of Life. Tromsø Museums Skrifter Vol XVIII*, 55-69.
- Vorren, Ø. 1989. Veidekulturens arealfordeling, siidagrenser og ressursutnytting i Samelands nordøstlige strøk. I Aarseth, B (red.) *Grenser i sameland. Samiske Samlinger Bind XIII*. Norsk Folkemuseum, Oslo. 12-43.
- Vorren, Ø. 1998. Villreinfangst i Varanger fram til 1600-1700-årene. *Tromsø Museums skrifter Vol XXVIII*. Nordkalott - Forlaget.
- Vorren, Ø & E. Manker. 1958. Samekulturen. *Tromsø Museums Skrifter Vol. V*.
- Walkeapää, L. J. 2009. Könkämävuoma-samernas renflyttingar till Norge - om sommarbosättningar i Troms fylke på 1900-talet. *Tromsø Museums Skrifter XXXI*. Tromsø Museum - Universitetsmuseet.
- Wallerström, T. 1995. Norrbotten, Sverige och Medeltiden, Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi. *Lund Studies in Medieval Archaeology 15:1*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Wallerström, T. 2000. The Saami between East and West in the Middle Ages: an archaeological contribution to the history of reindeer breeding. *Acta Borealia Vol 17 1-2000*. Novus. 3-40.
- Wallerström, T. 2001. Om riksbildning, ”maktmanifestationer” och den politiska verksamhetens historiska utveckling i medeltidens Sverige. I Andrén, A, Ersgård, L og Wienberg, J. (red.) *Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson. Archaeology no. 29*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International. 389 - 398.
- Wallerström, T. 2006. *Vilka var först? En nordskandinavisk konflikt som historisk- arkeologiskt dilemma*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Wegraeus, E. 1973. Pilspetsar under vikingatid. *Tor nr.15*. 191 - 208.
- Wiklund, K. B. 1909. *De Svenska Nomadlapparnas Flyttningar till Norge i äldre och nyare tid*. Almqvist & Wiksells ab. Uppsala.
- Wiklund, K. B. 1910. *De lapska och finska ortnamnen vid Kiruna och Torneträsk*. Almqvist & Wiksells boktryckeri A.B, Uppsala.
- Wiklund, B. O. 1992. Samiska härdar. En nyupptäckt fornlämningstyp i Anundsjö och Björna socknar. I Edbom, L & Grundberg L. (red.) *Arkeologi nolaskogs. Fornlämningar, fynd och forskning i norra Ångermanland. Skrifter från Örnsköldsviks Museum nr 3*. 69 - 77.
- Wolf, E. 1982. *Europe and the people without history*. Berkeley.
- Yates, T. 1989. Habitus and social space: some suggestions about meaning in the Saami (Lapp) tent ca. 1700 - 1900. In Hodder. I. (ed.) *The meaning of things. Material culture and symbolic expression*. London. 249 - 262.
- Ytreberg N. A. 1943. *Malangen bygdebok*. F. Bruns bokhandels forlag, Trondheim.

Zachrisson, I. 1984. De samiska metalldepåerna 1000-1350 i ljuset av fyndet från Möträsket, Lappland. *Archaeology and Environment, Vol .3*. University of Umeå.
Zachrisson, I. 1997. Möten i gränsland. Samer og germaner i Mellanskandinavien. I Zachrisson m.fl (red.). *Statens Historiska Museum Monographs 4*. Stockholm
Østmo, E & Hedeager L. 2005. *Norsk arkeologisk leksikon* (red.). Pax Forlag A/S, Oslo.

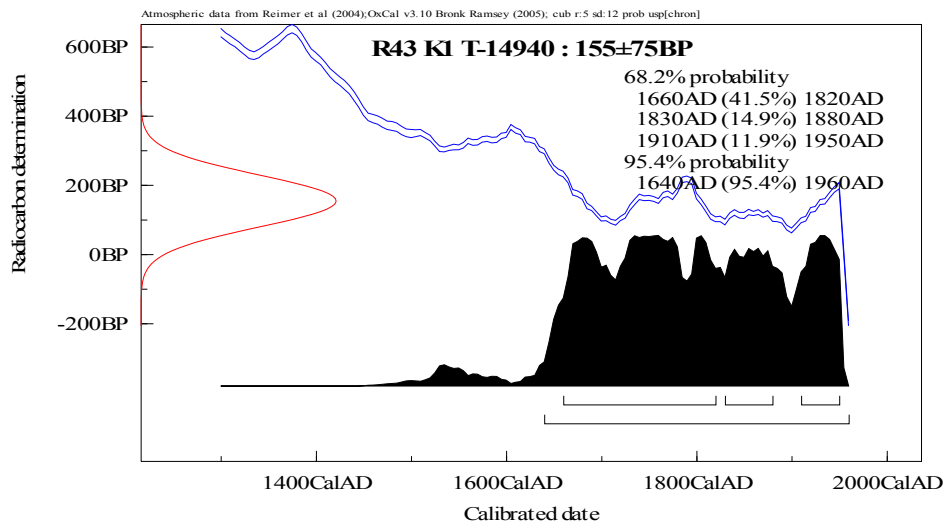
Internett

www.samediggi.no
www.ub.uit.no/northernlights
www.reindriftno.no
www.mann-dalen-husflidslag.no
<http://bell.lib.umn.edu/olau/index.html>
www.regjeringen.no/nb/dep/lmd
www.dirnat.no
www.met.no

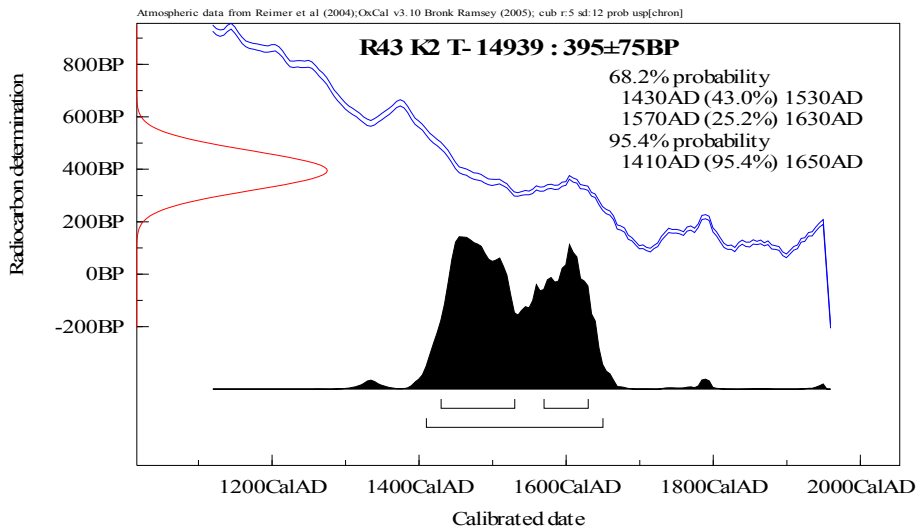
Andre kilder

Avdeling for opplæring, språk og kultur - Guovdageaidnu (Kautokeino) Sámediggi.
Gøran Stensrud, 9022 Krokeldalen
Forskningsseminar ved IAR: Sven-Donald Hedman, våren 2008.
Randi Skum, 9009 Tromsø
Lars Walkeapää, Rajdvegen 4, Johkamohkki (Jokkmokk).

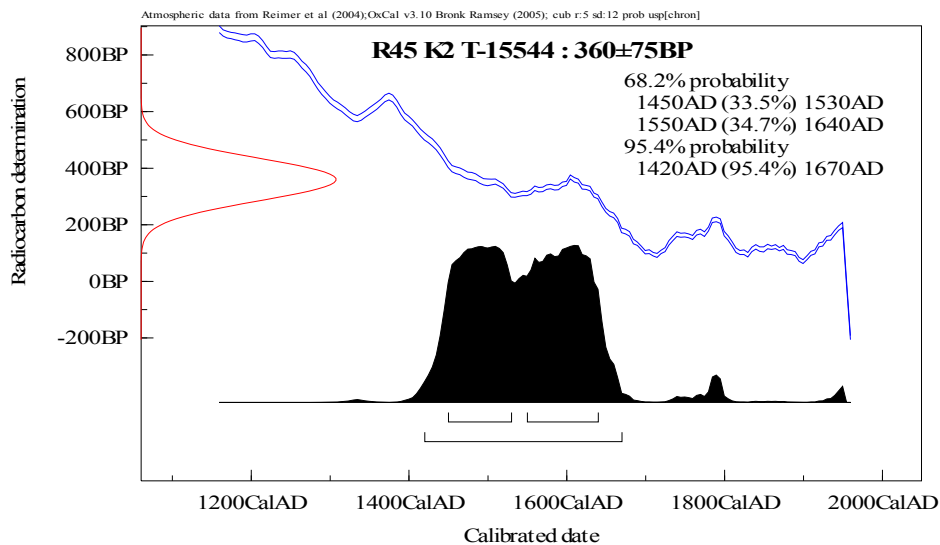
Appendiks - figurer

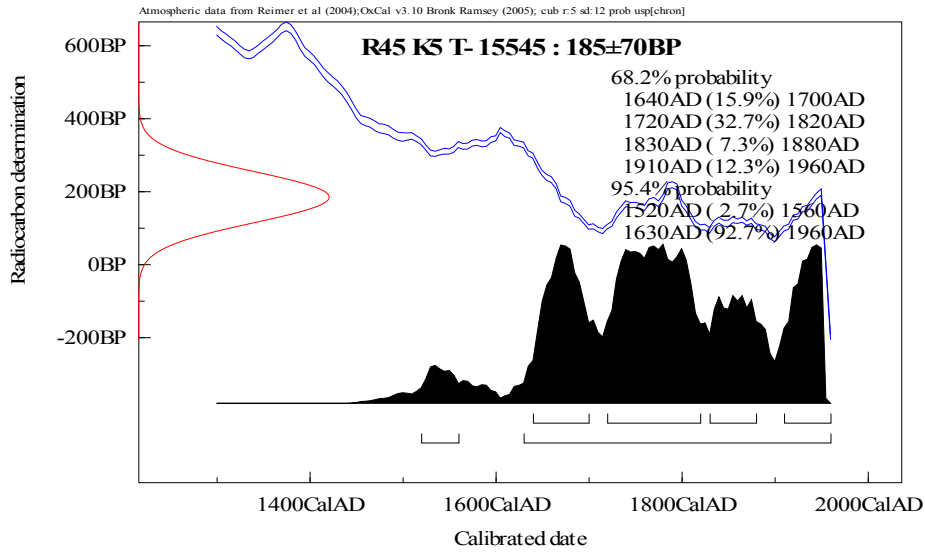
Figur 82. Kalibreringskurve R43 K1.

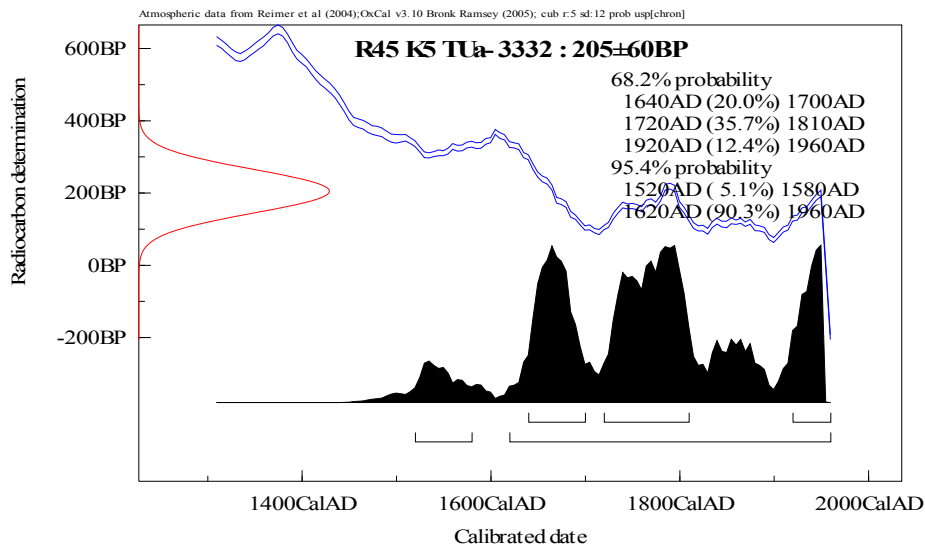
Figur 83. Kalibreringskurve R43 K2.

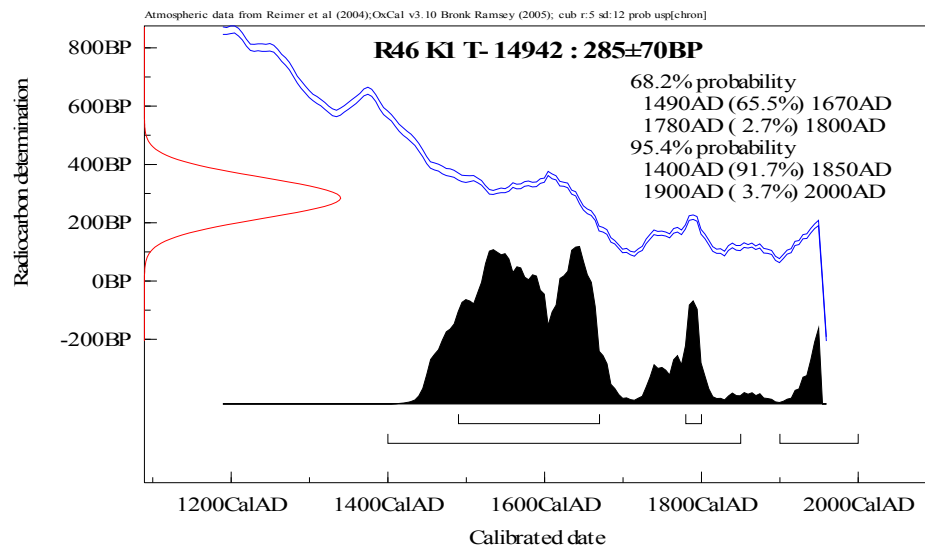
Figur 84. Kalibreringskurve R45 K2.

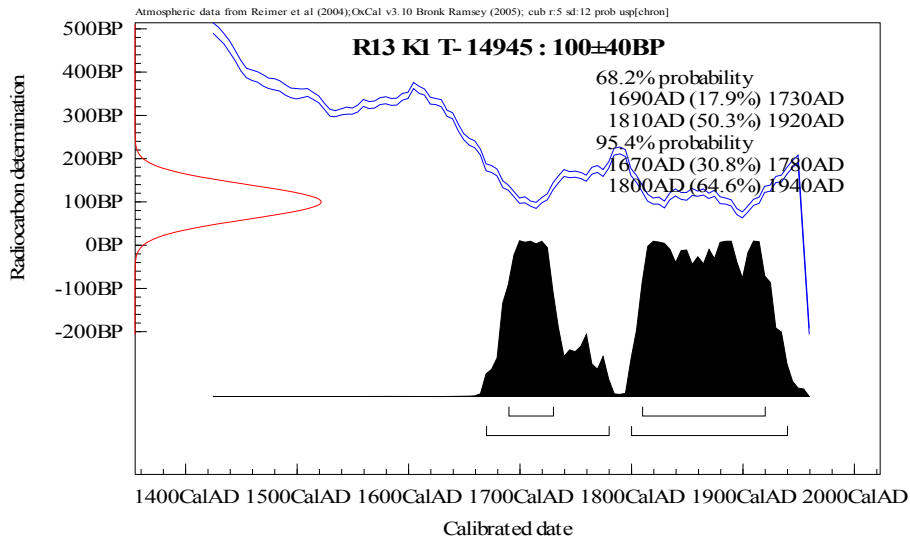
Figur 85. Kalibreringskurve R45 K5.

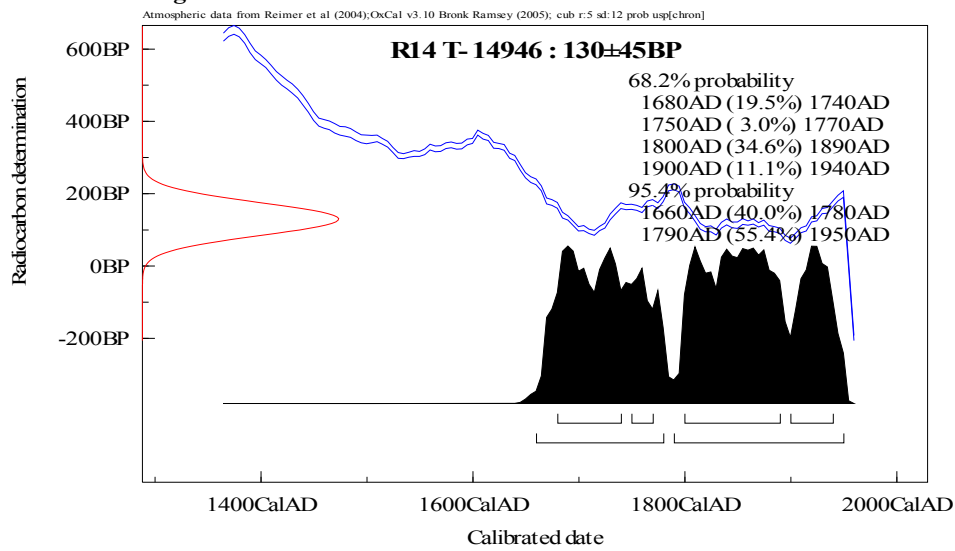
Figur 86. Kalibreringskurve R45 K5.

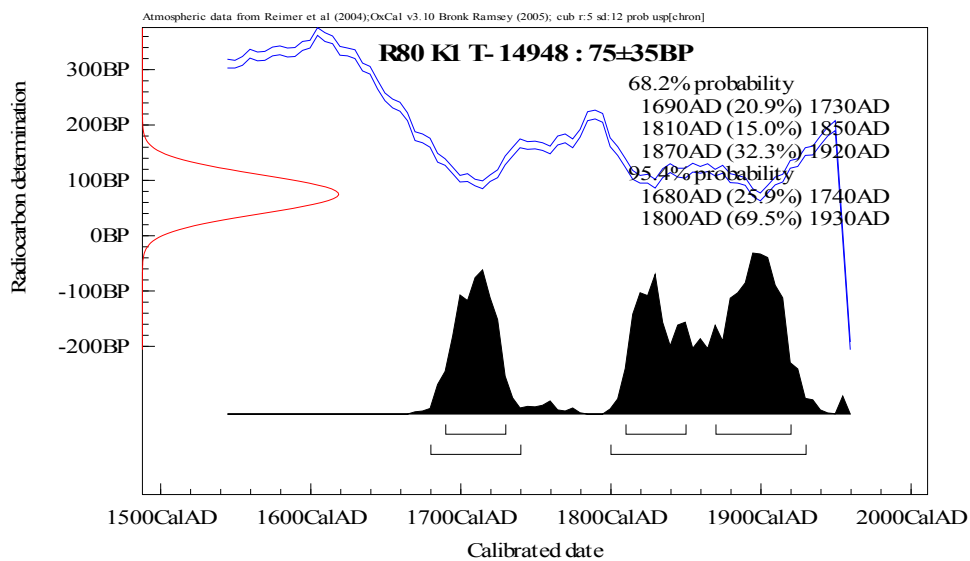
Figur 87. Kalibreringskurve R46 K1.

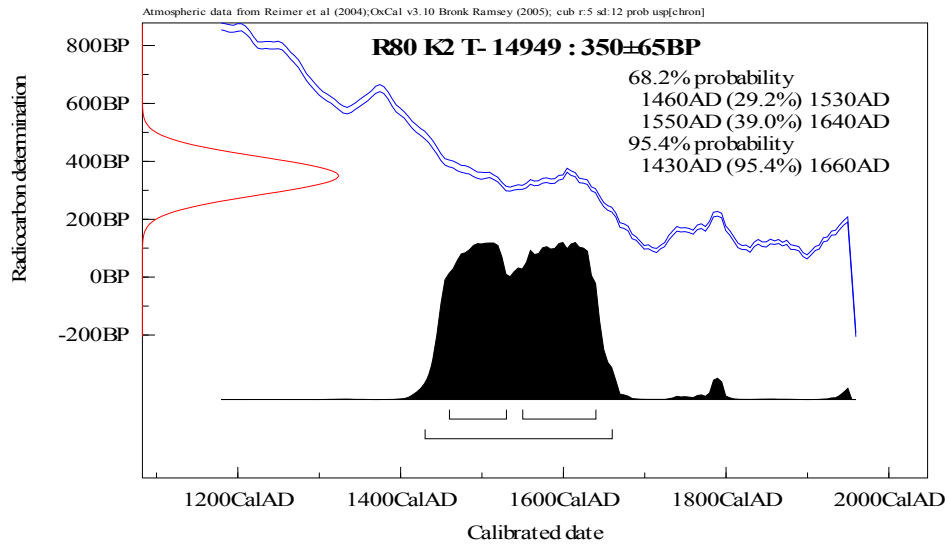
Figur 88. Kalibreringskurve R13 K1.

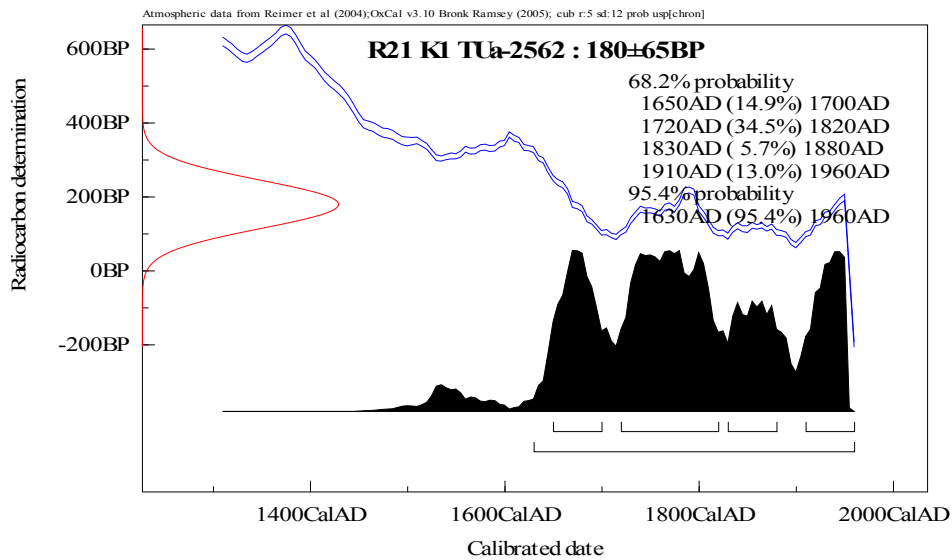
Figur 89. Kalibreringskurve R14.

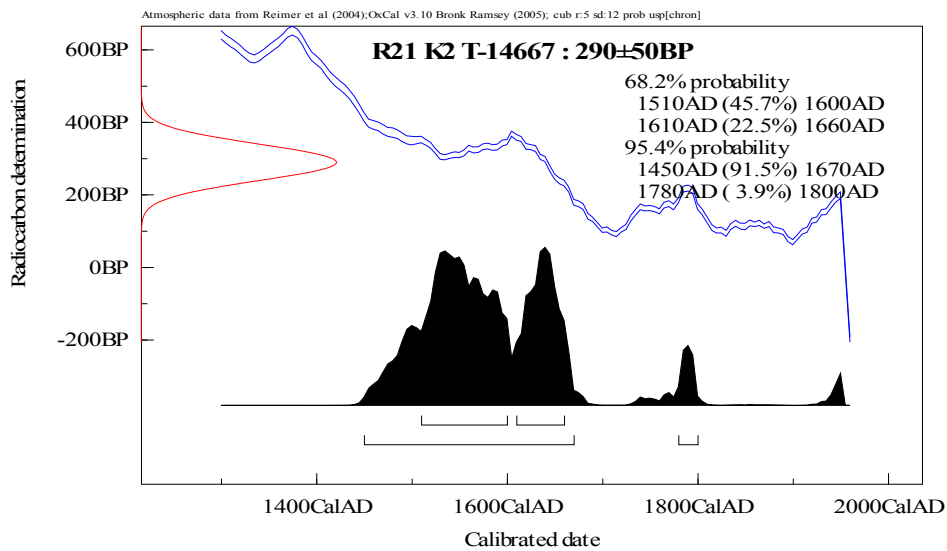
Figur 90. Kalibreringskurve R80 K1.

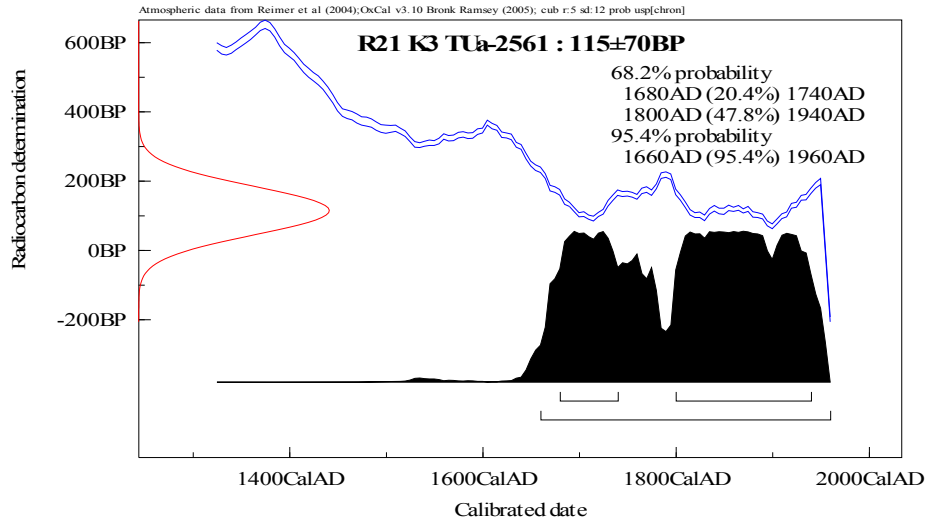
Figur 91. Kalibreringskurve R80 K2.

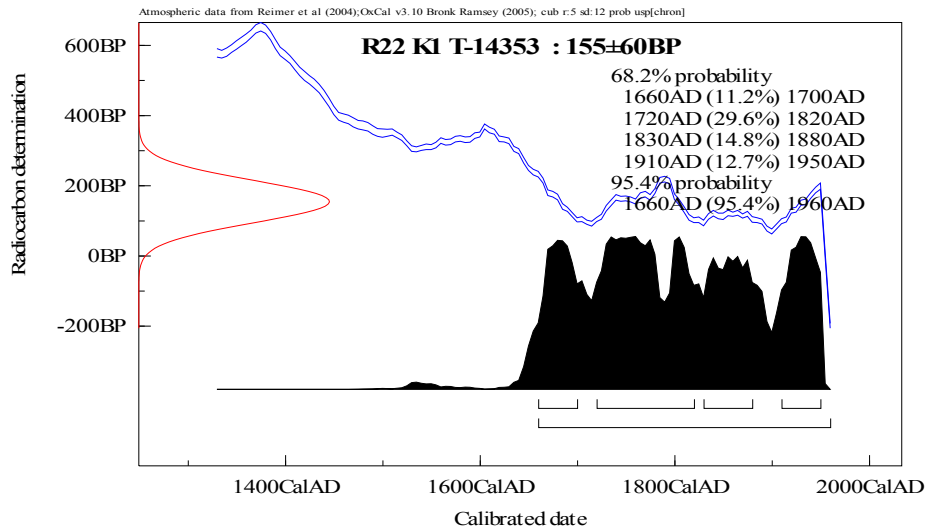
Figur 92. Kalibreringskurve R21 K1.

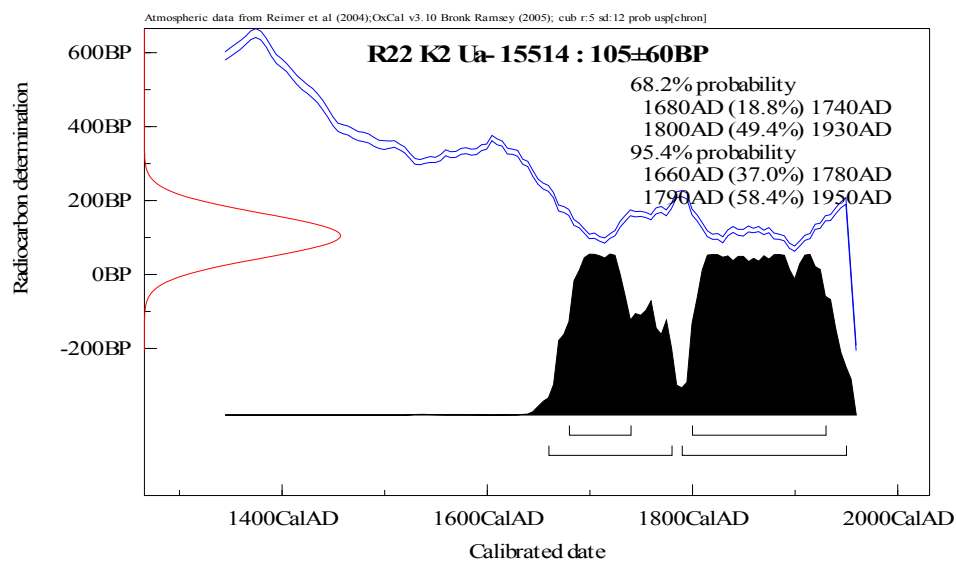
Figur 93. Kalibreringskurve R21 K2.

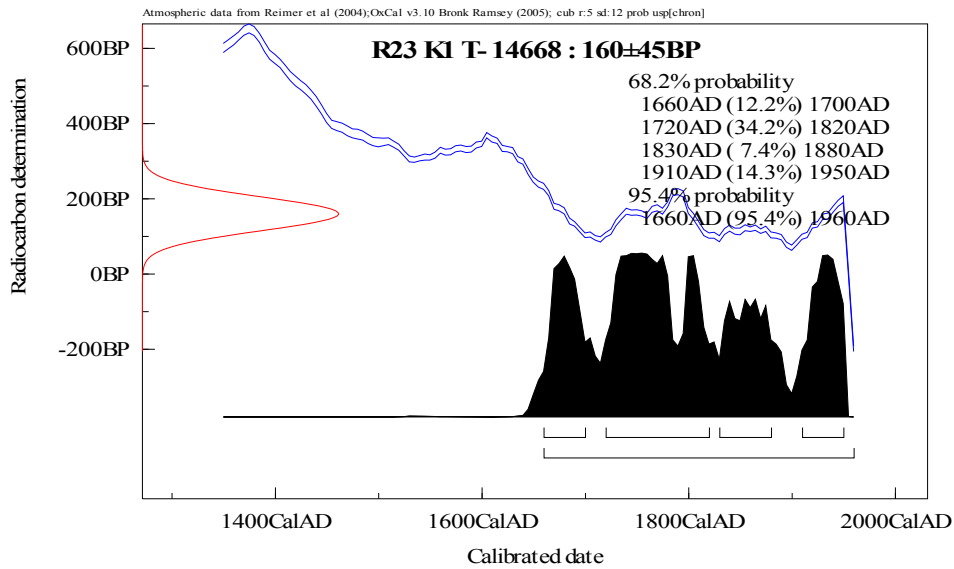
Figur 94. Kalibreringskurve R21 K3.

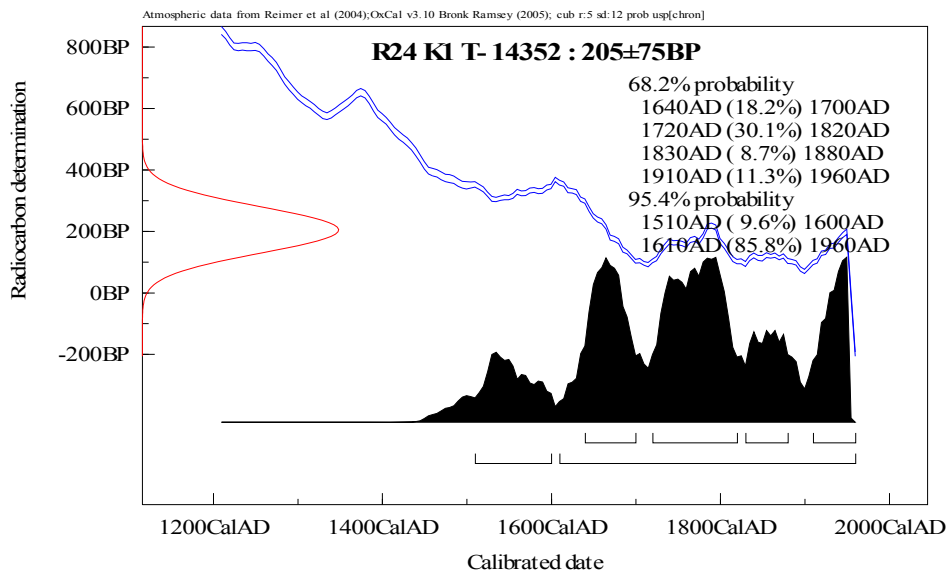
Figur 95. Kalibreringskurve R22 K1.

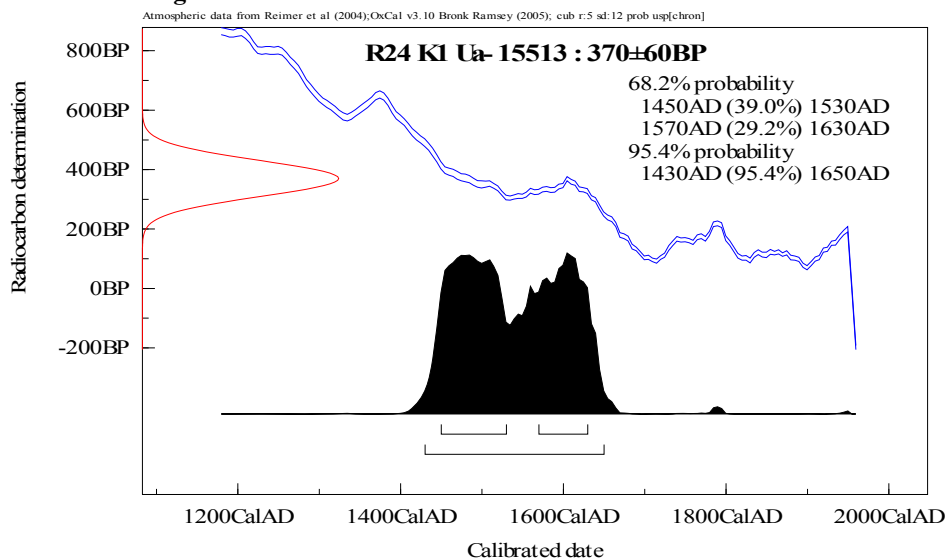
Figur 96. Kalibreringskurve R22 K2.

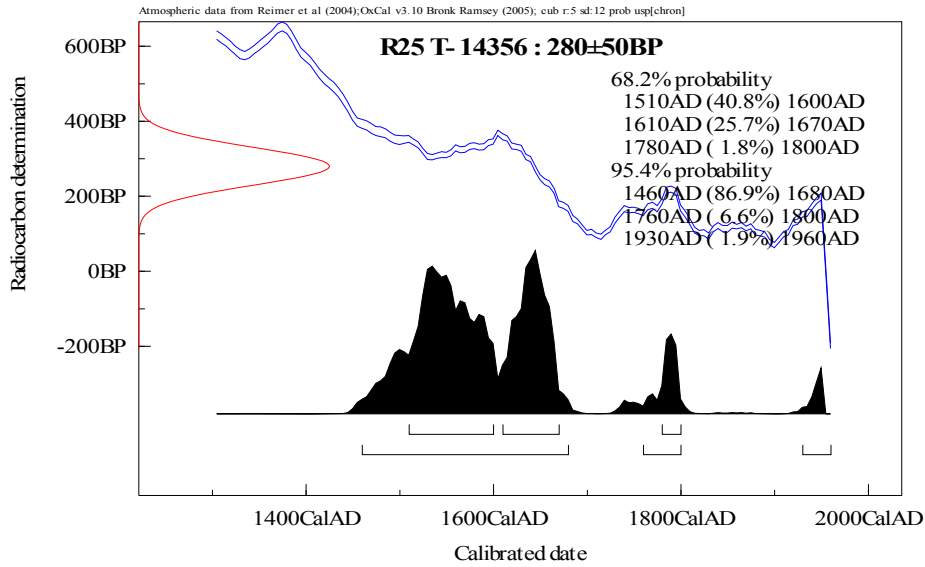
Figur 97. Kalibreringskurve R23 K1.

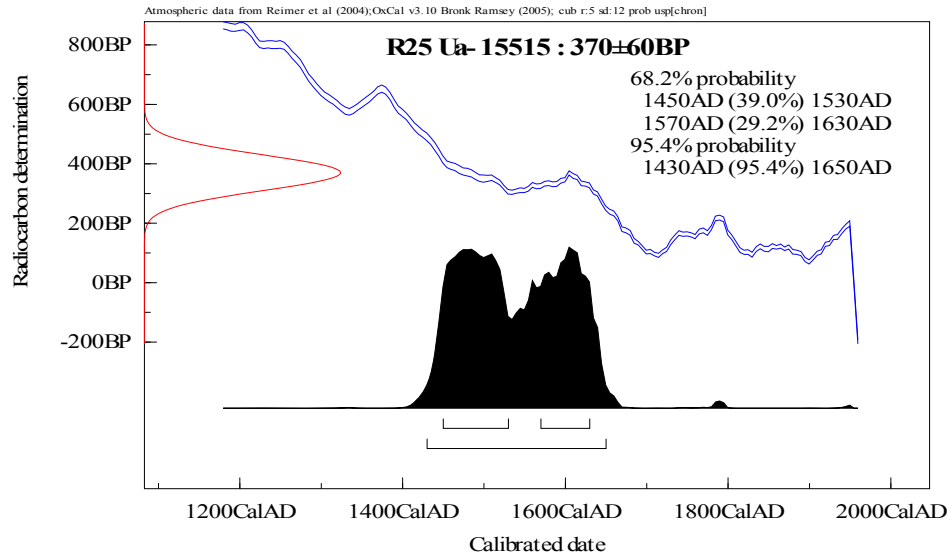
Figur 98. Kalibreringskurve R24 K1a.

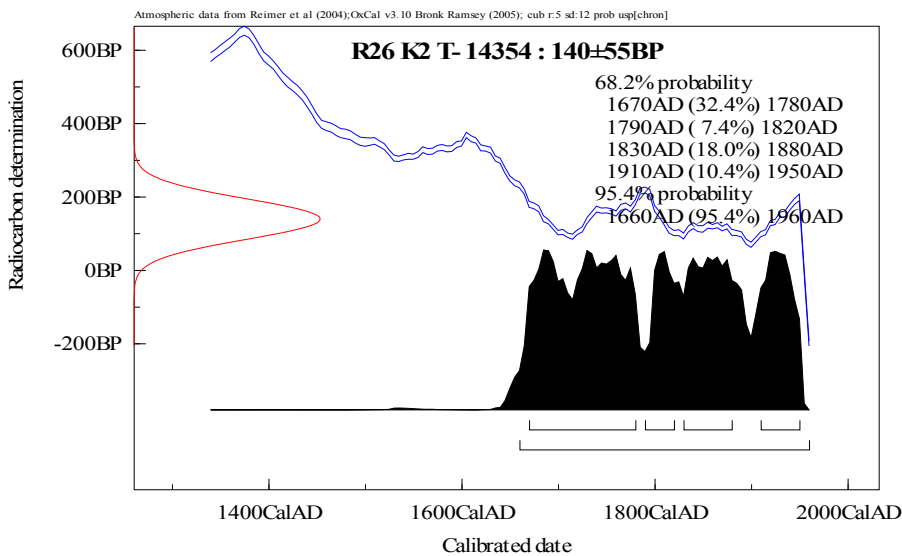
Figur 99. Kalibreringskurve R24 K1b

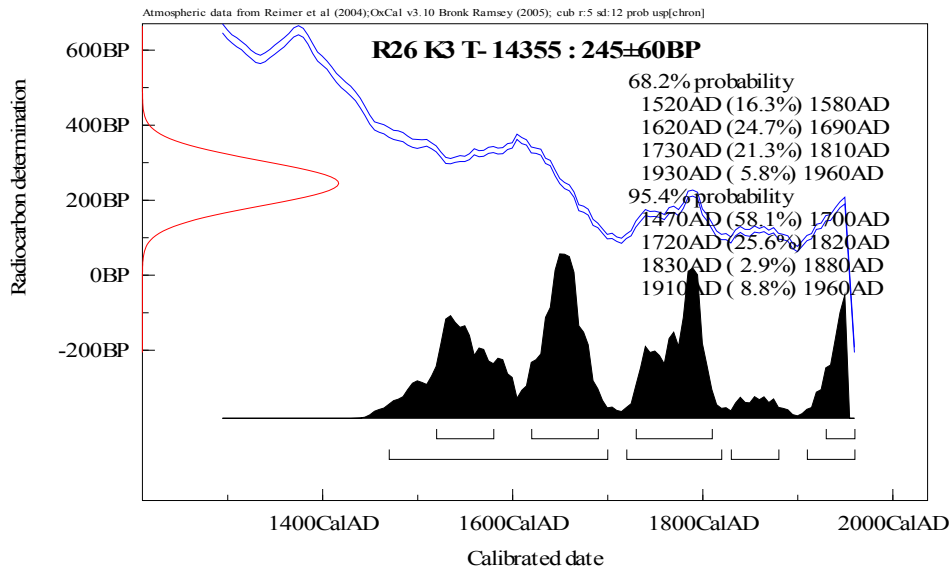
Figur 100. Kalibreringskurve R25a.

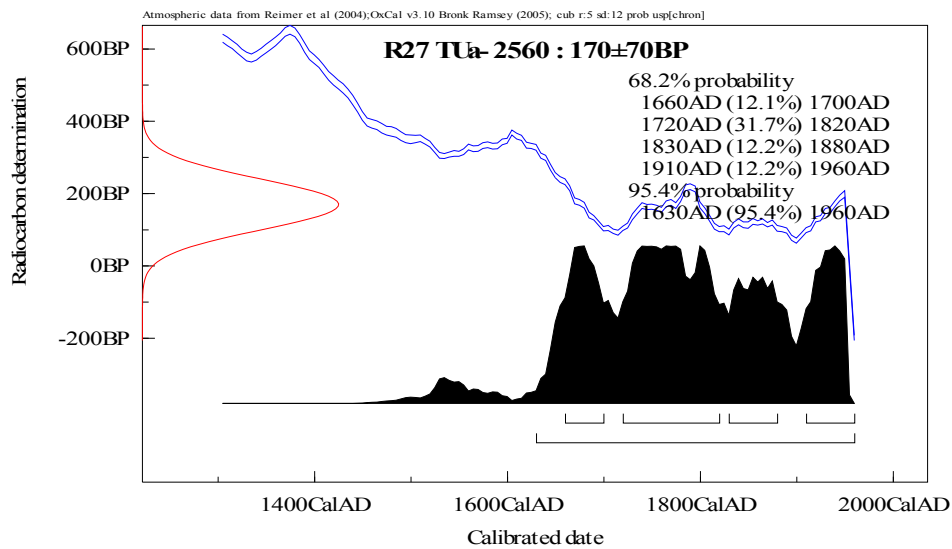
Figur 101. Kalibreringskurve R25 b.

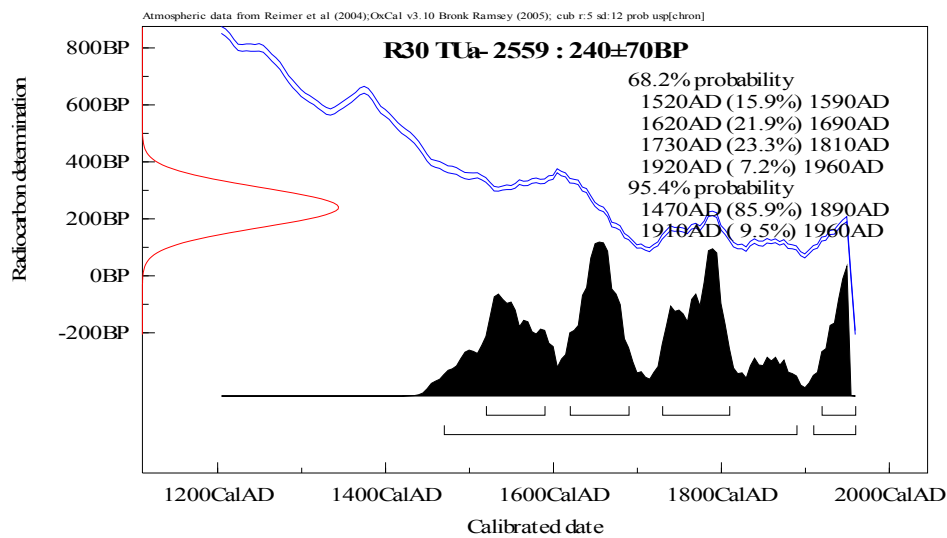
Figur 102. Kalibreringskurve R26 K2.

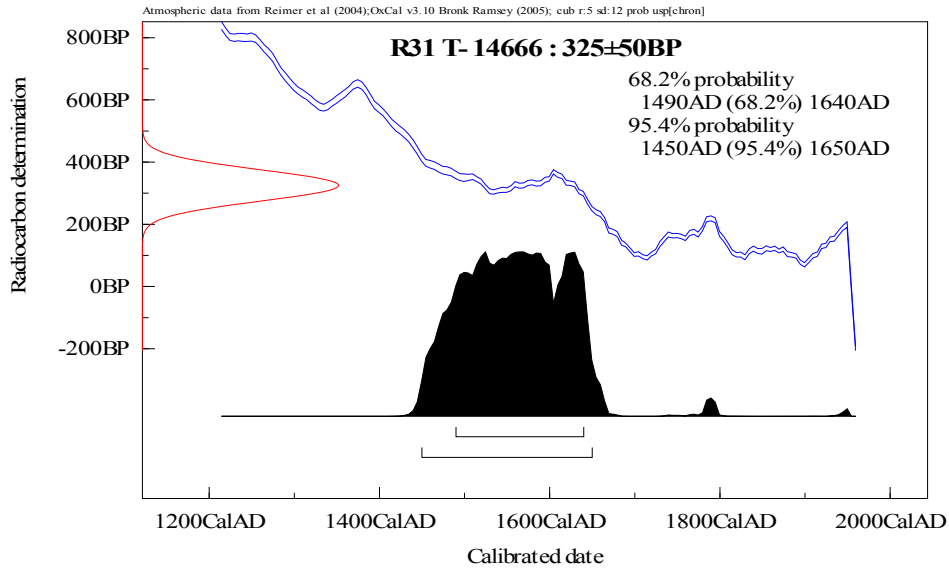
Figur 103. Kalibreringskurve R26 K3.

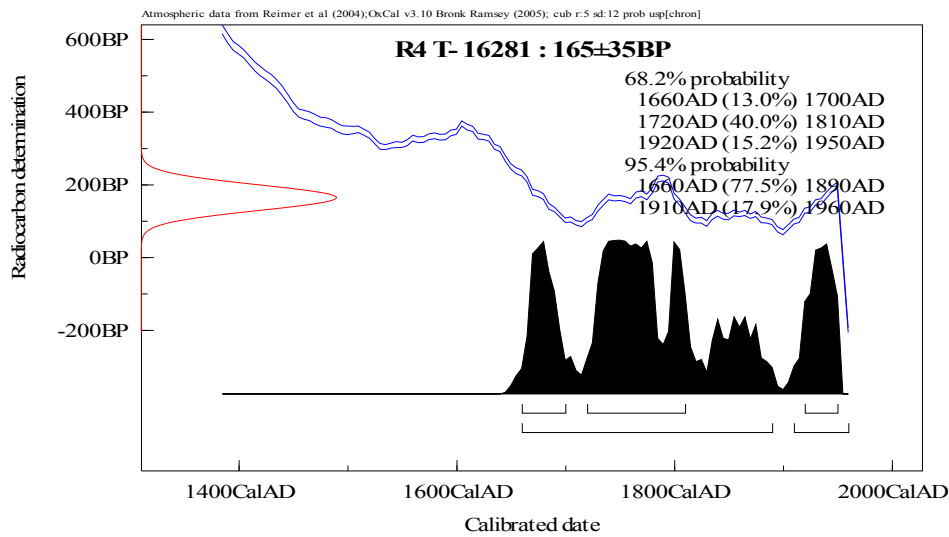
Figur 104. Kalibreringskurve R27.

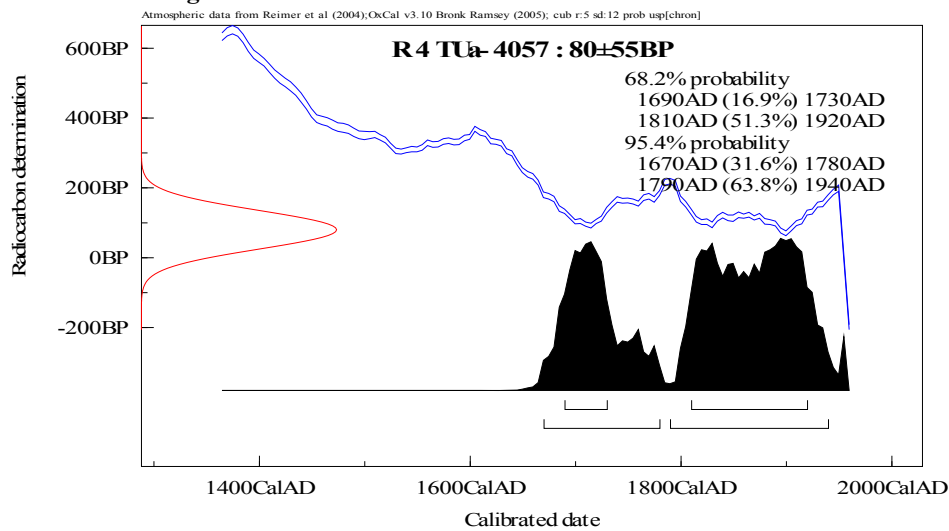
Figur 105. Kalibreringskurve R30.

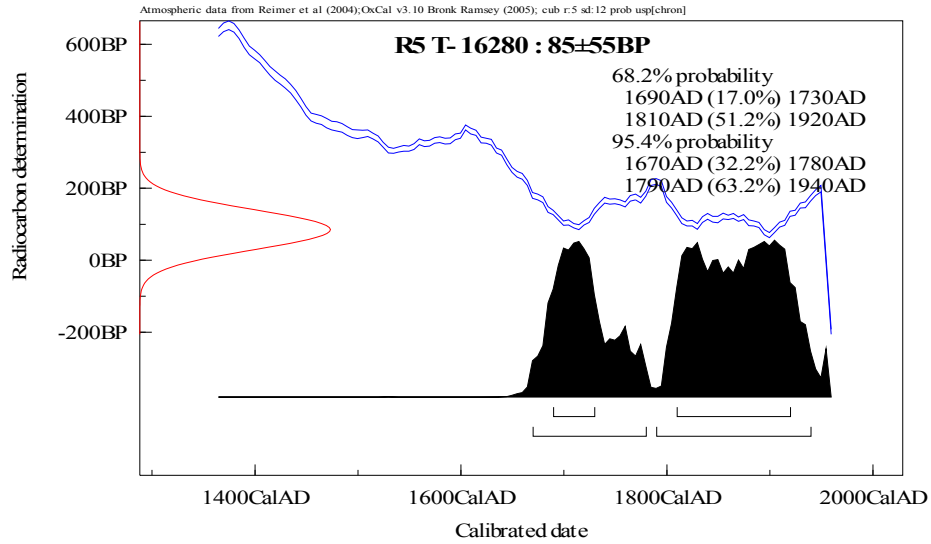
Figur 106. Kalibreringskurve R31.

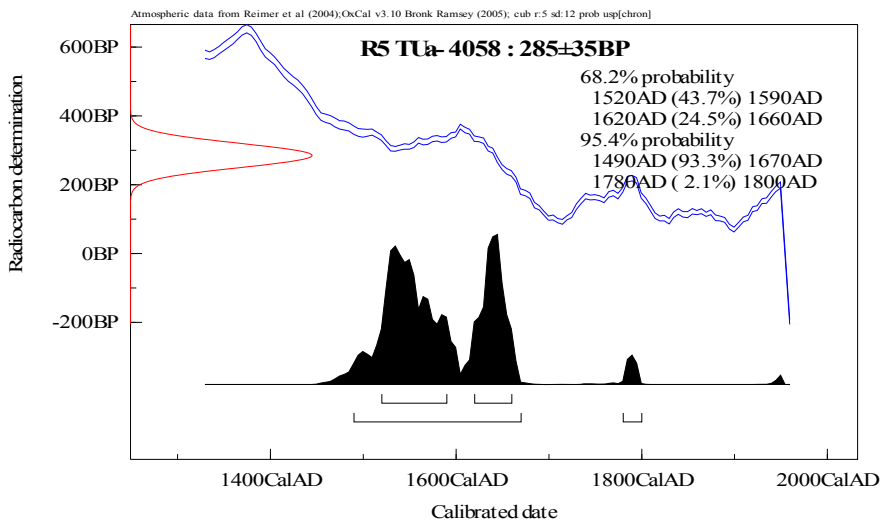
Figur 107. Kalibreringskurve R4a.

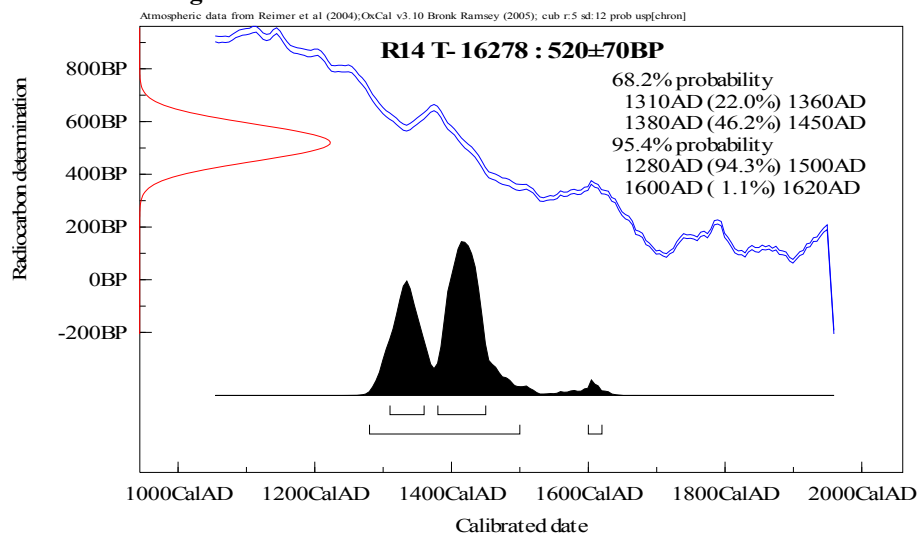
Figur 108. Kalibreringskurve R4b.

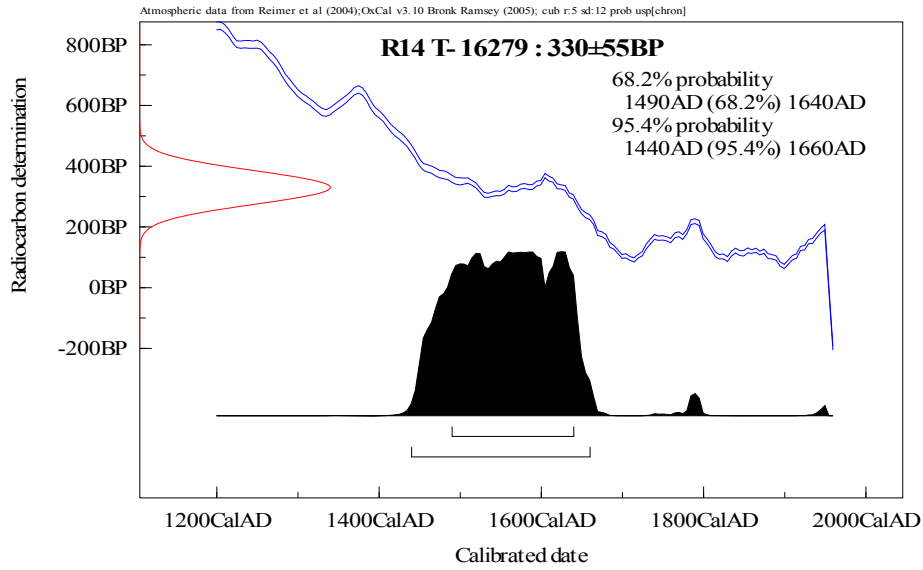
Figur 109. Kalibreringskurve R5a.

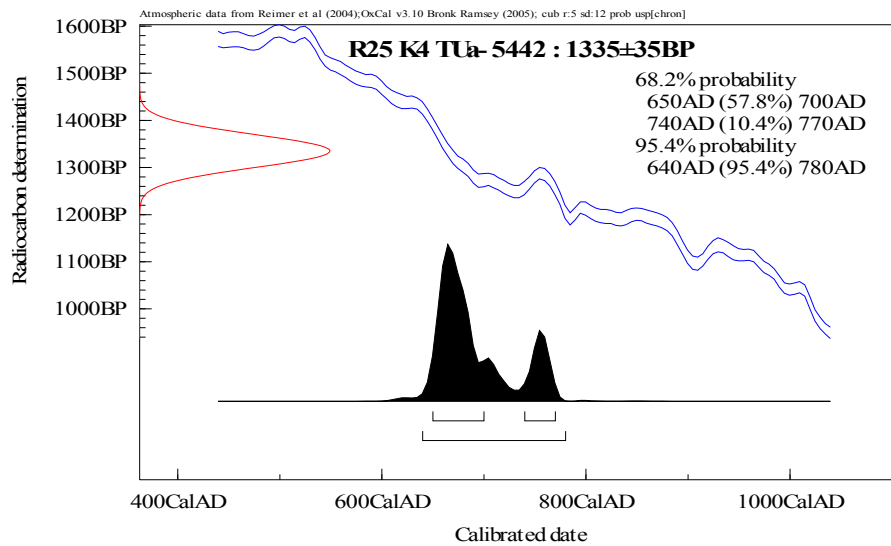
Figur 110. Kalibreringskurve R5b.

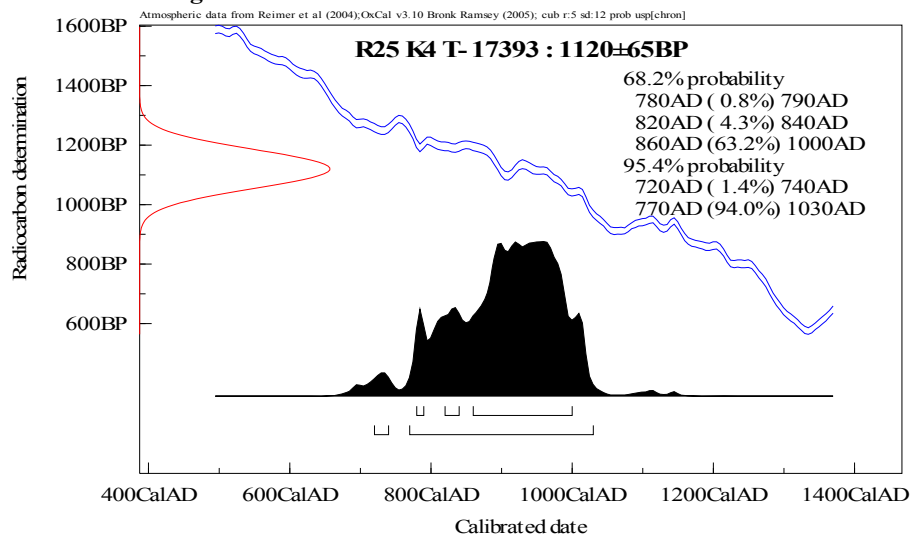
Figur 111. Kalibreringskurve R14a.

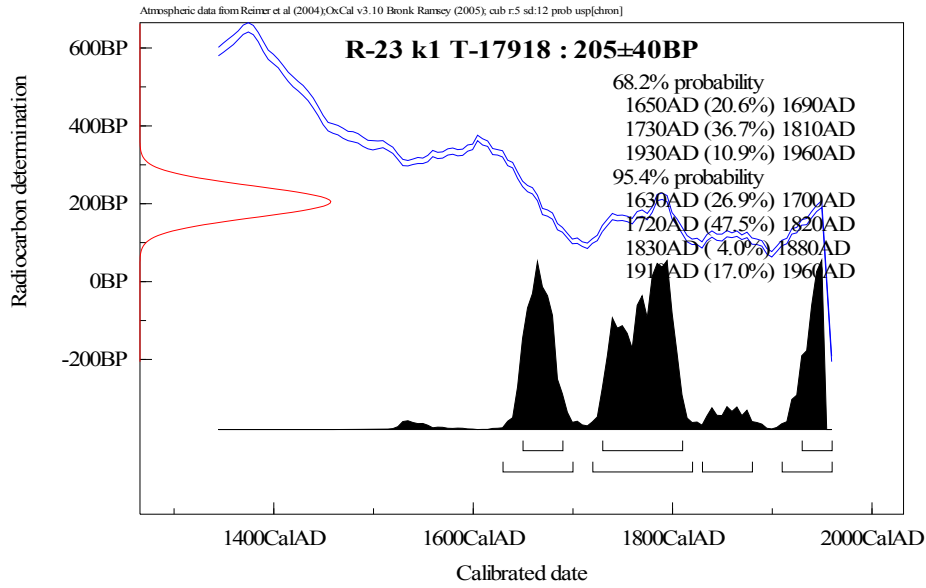
Figur 112. Kalibreringskurve R14b.

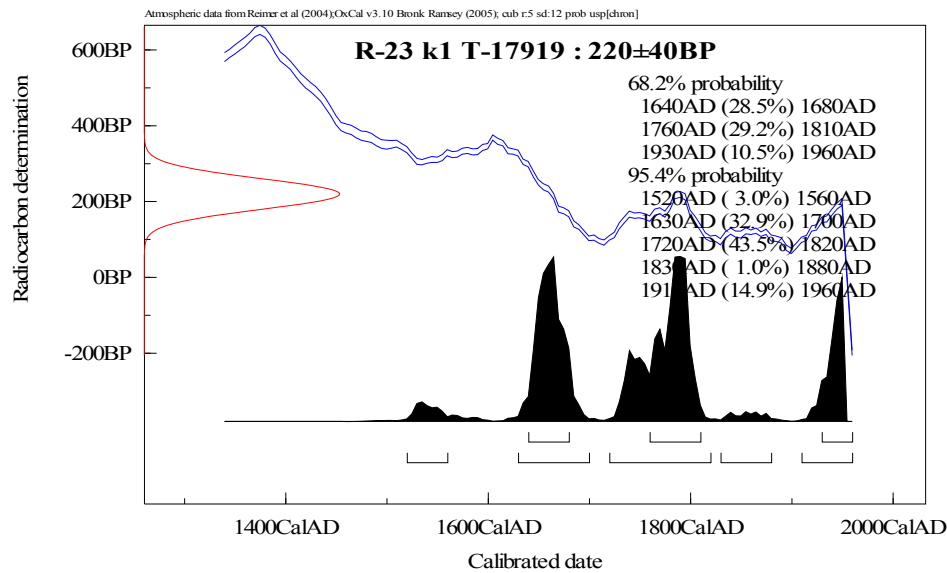
Figur 113. Kalibreringskurve R25 K4a.

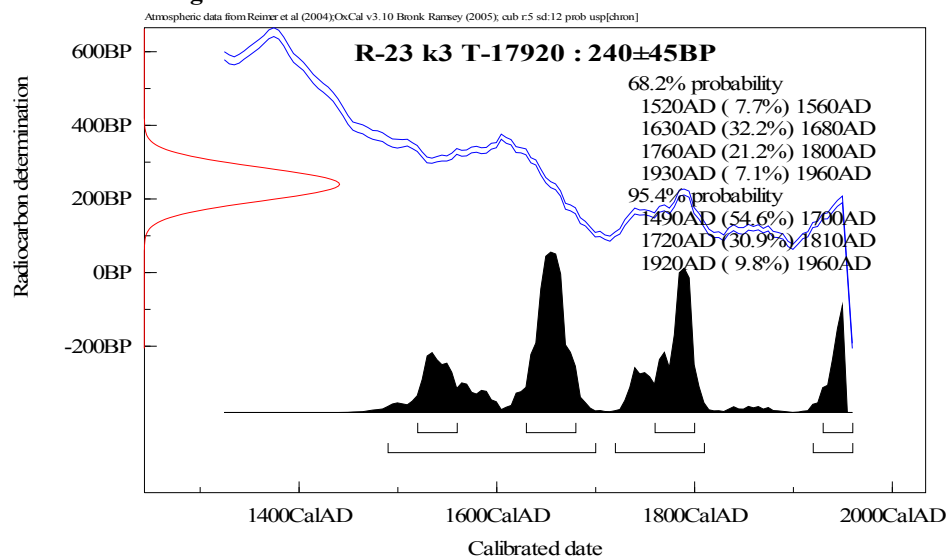
Figur 114. Kalibreringskurve R25 K4b.

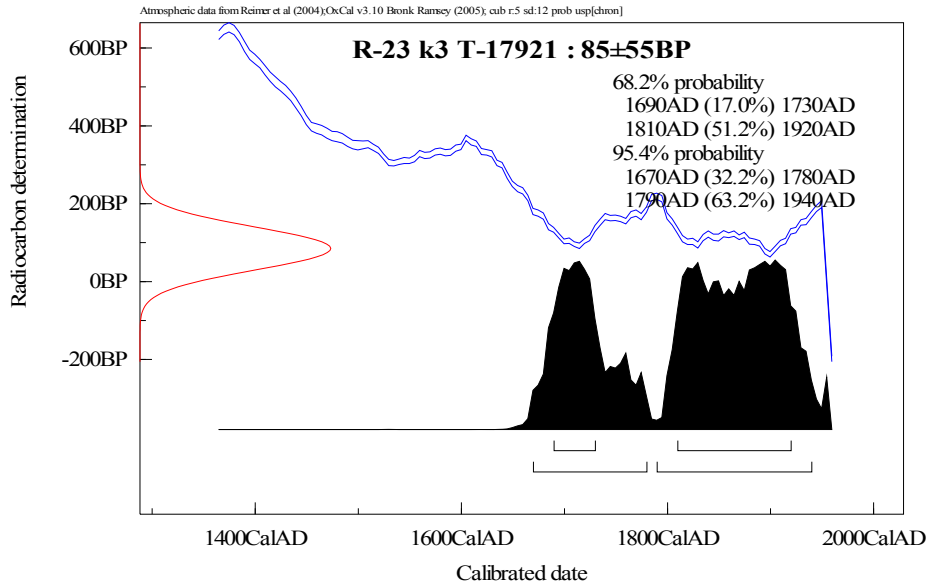
Figur 115. Kalibreringskurve R23 K1a.

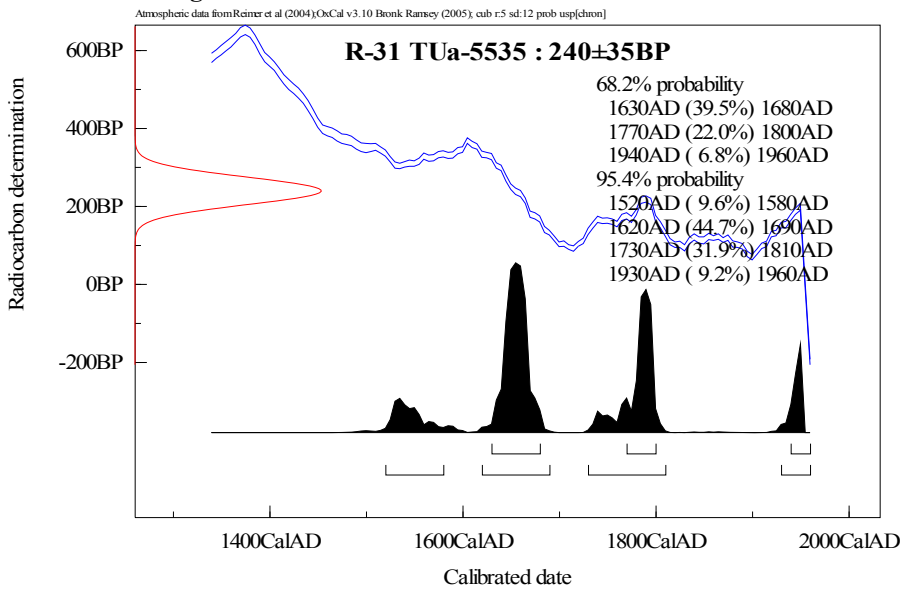
Figur 116. Kalibreringskurve R23 K1b.

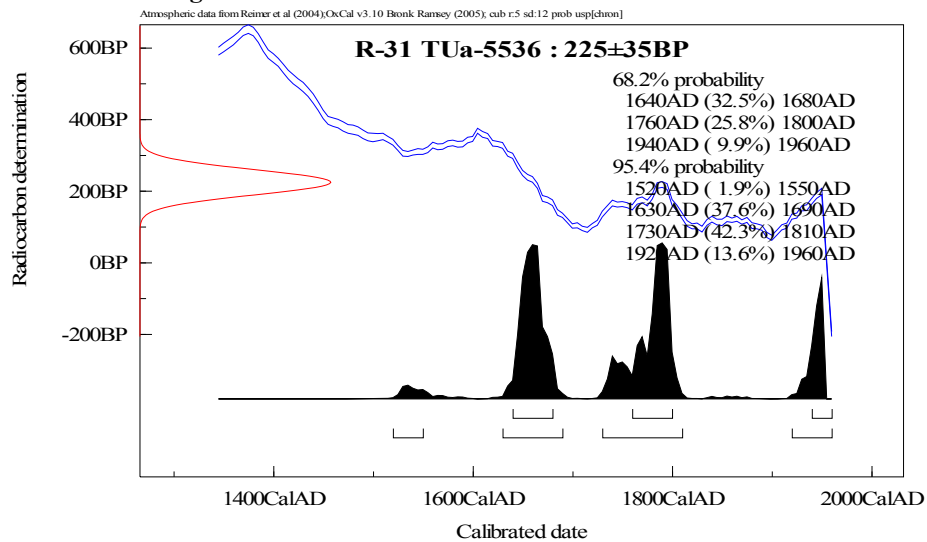
Figur 117. Kalibreringskurve R23 K3a.

Figur 118. Kalibreringskurve R23 K3b.

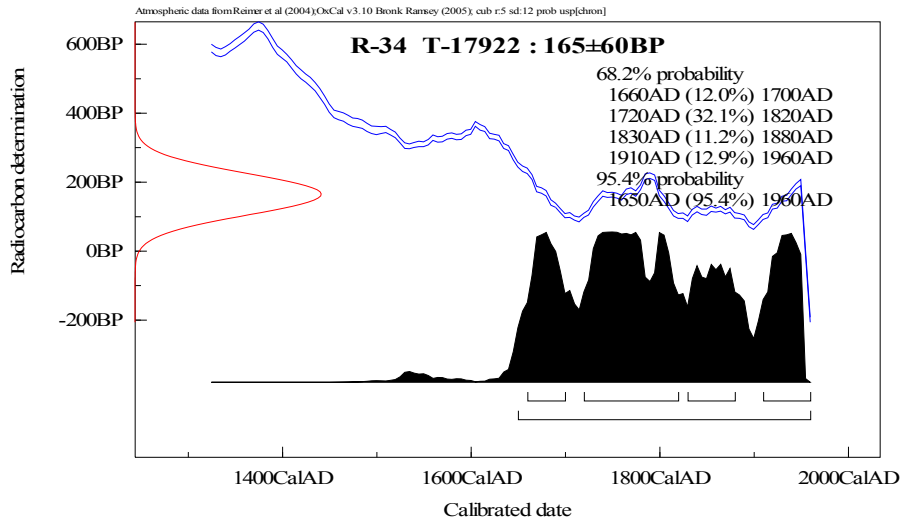

Figur 119. Kalibreringskurve R31a

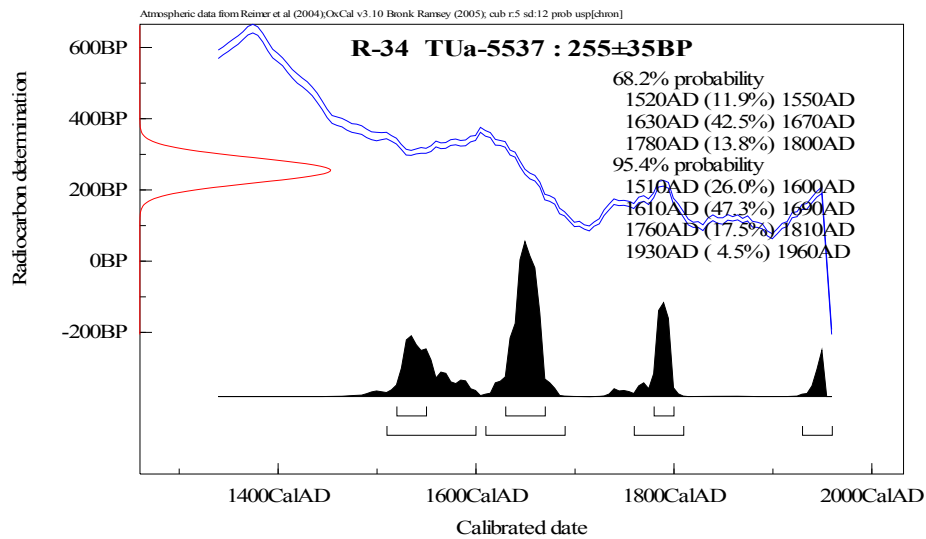

Figur 120. Kalibreringskurve R31b.

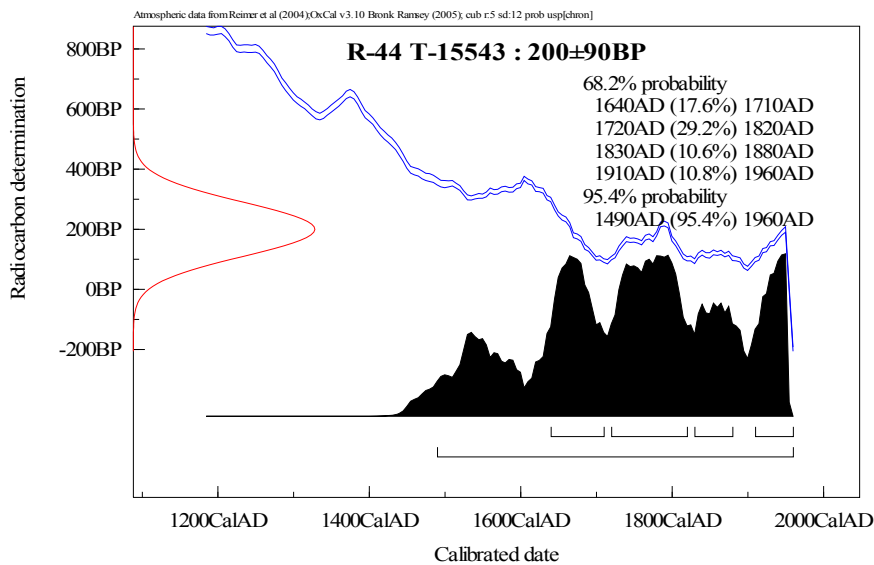
Appendiks

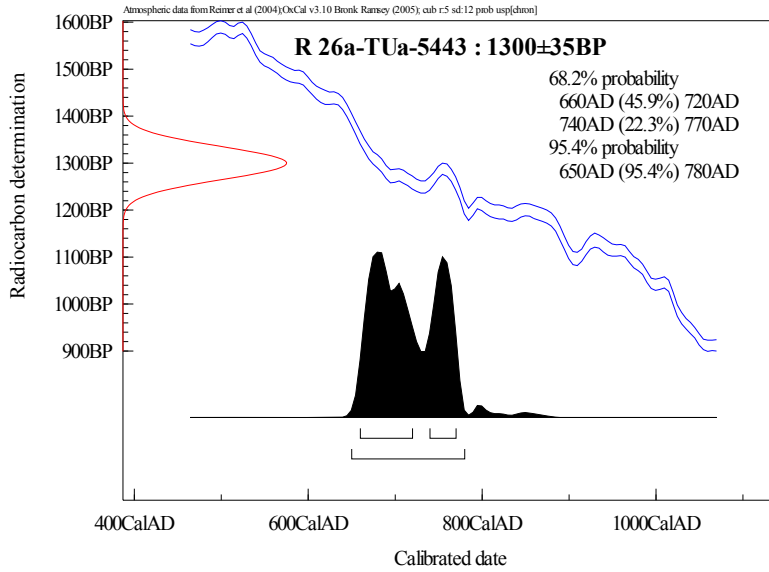
Figur 121. Kalibreringskurve R34a.

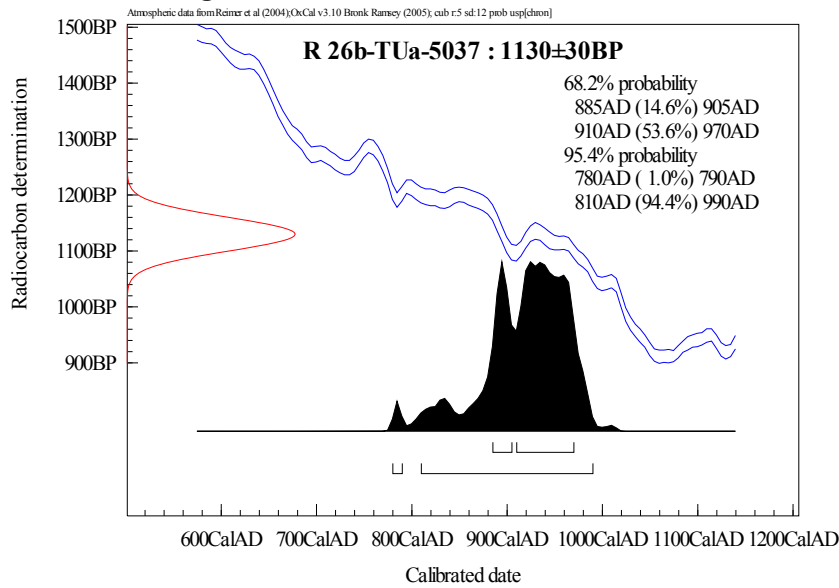
Figur 122. Kalibreringskurve R34b.

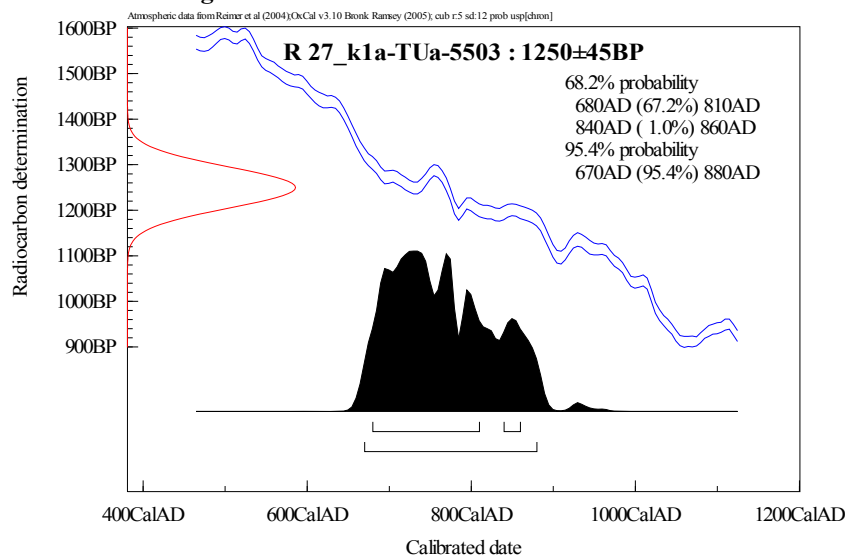
Figur 123. Kalibreringskurve R44.

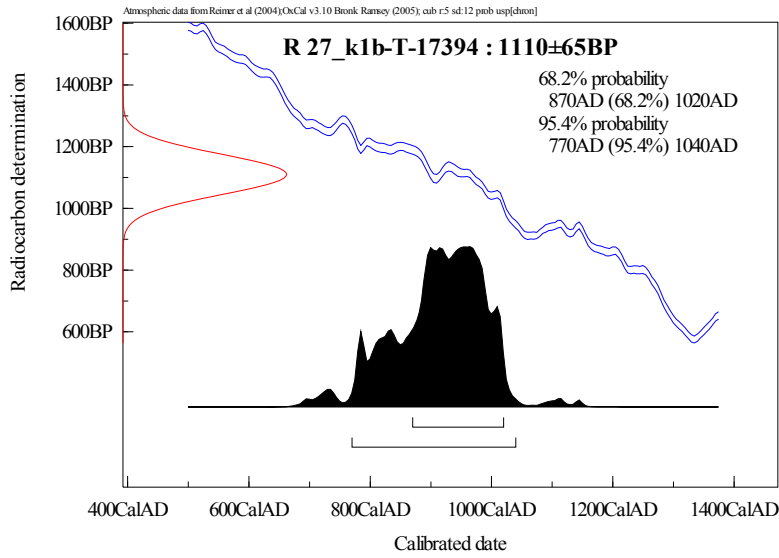
Figur 124. Kalibreringskurve R26a.

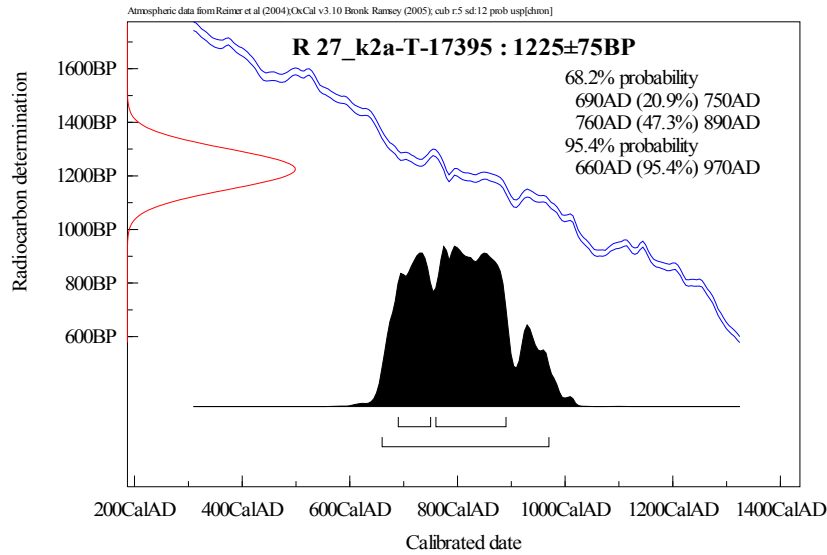
Figur 125. Kalibreringskurve R26b.

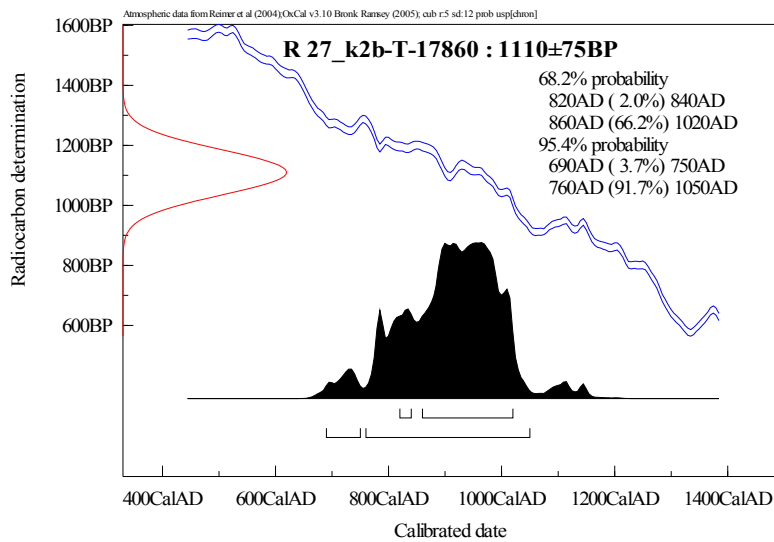
Figur 126. Kalibreringskurve R27 K1a.

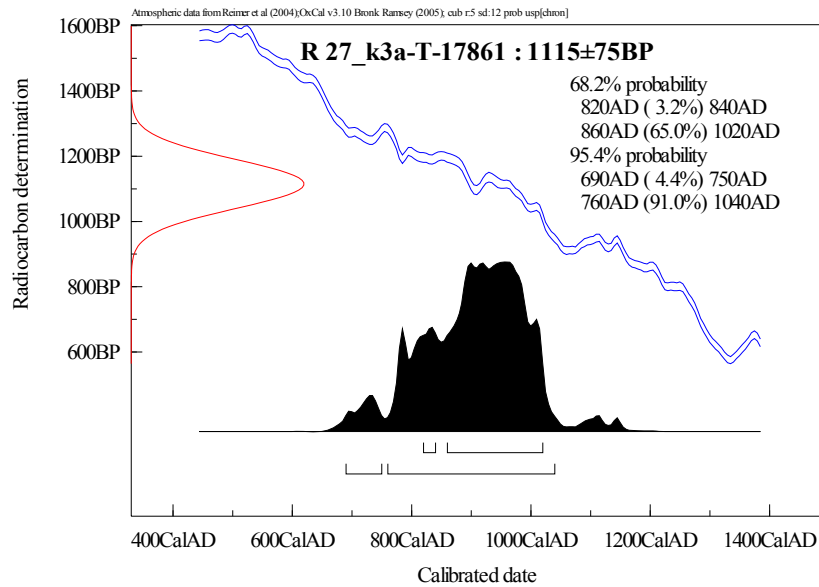
Figur 127. Kalibreringskurve R27 K1b.

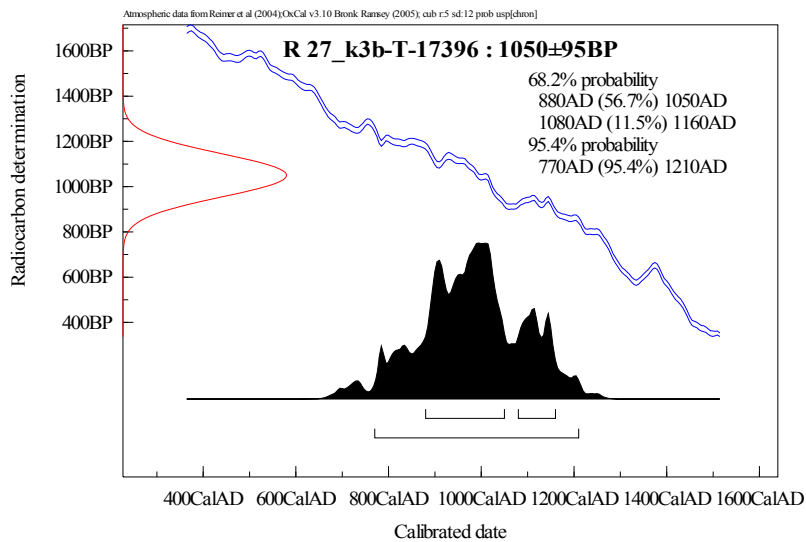
Figur 128. Kalibreringskurve R27 K2a.

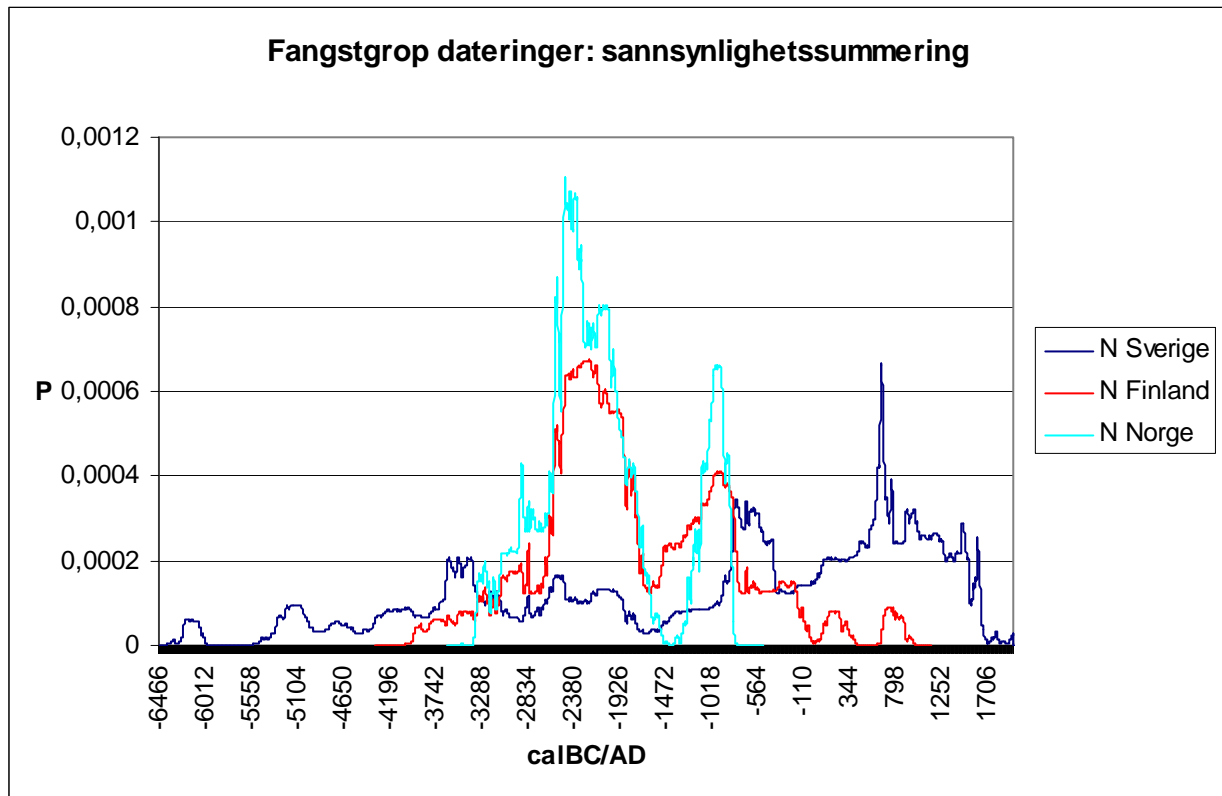
Figur 129. Kalibreringskurve R27 K2b.

Figur 130. Kalibreringskurve R27 K3a.

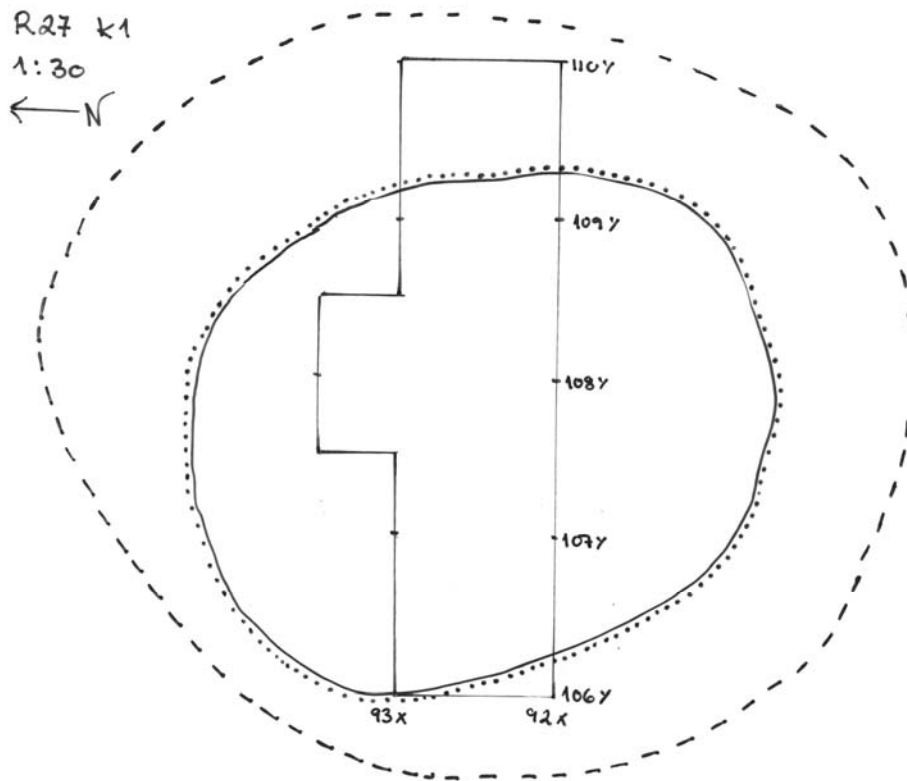
Figur 131. Kalibreringskurve R27 K3b.

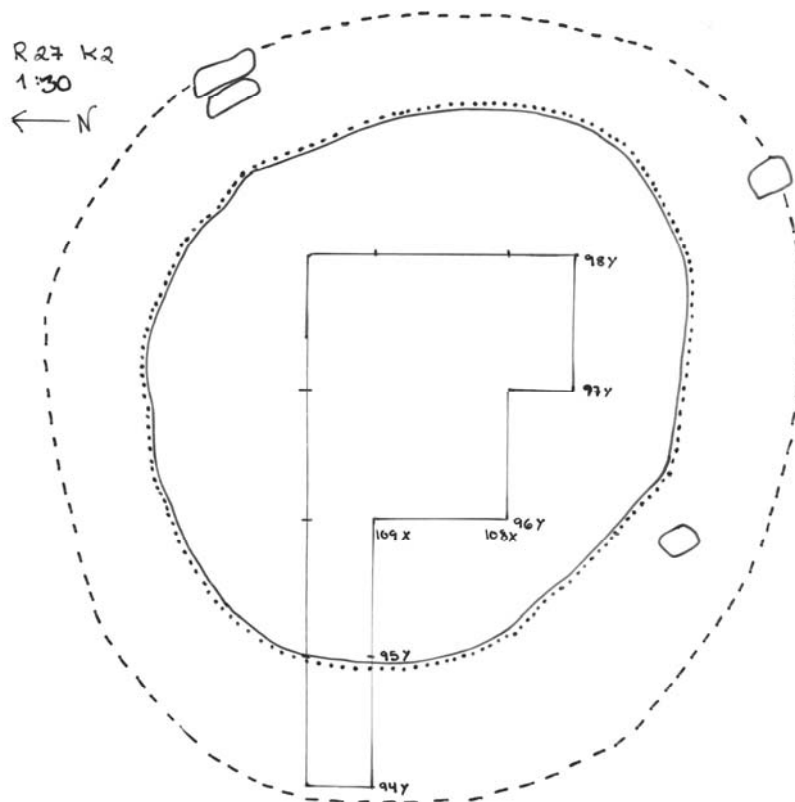
Figur 132. Sannsynlighetssummering for fangstgropdateringer i Nord-Norge, Sverige og Finland.

Sum of the probabilities of the calibrated radiocarbon dates (calculated in Calib 5.0, probability sums transferred to Excel). Utarbeidet av Bryan Hood
 Based on: Mulk (1994), Spång (199-), Selinge (200-), Halinen (2005), Furseth (1994/95)

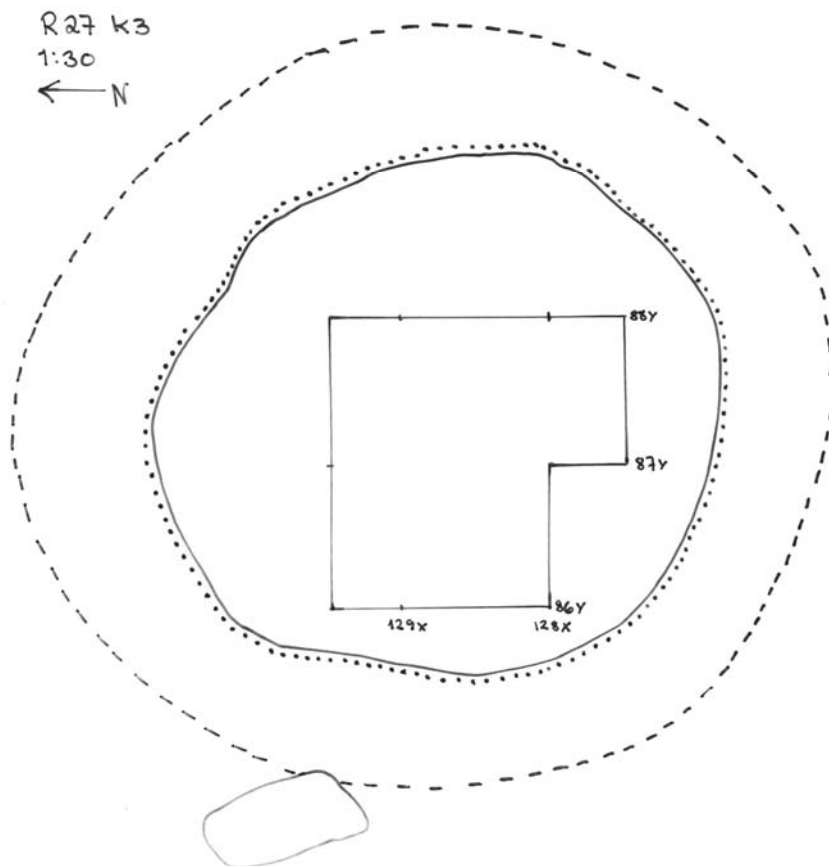
Appendiks

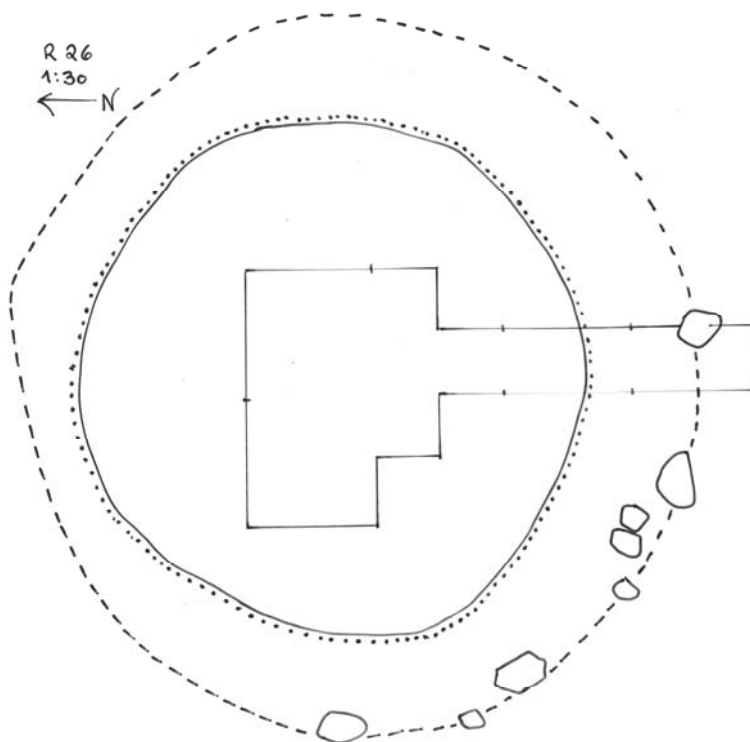
Figur 133. Avdekket område i stallotuft R R27K1.

Figur 134. Avdekket område i stallotuft R 27 K2.

Figur 135. Avdekket område i stallotuft R27 K3.

Figur 136. Avdekket område i stallotuft R26.